

DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

President de la Diputació de València
Antoni F. Gaspar Ramos

Vicepresidència
Maria Josep Amigó Laguarda

Director de la Institució Alfons el Magnànim.
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Vicent Flor

Subdirector
Enric Estrela

Correspondència
Revista Valenciana de Filologia
Institució Alfons el Magnànim-Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació // Diputació de València
Carrer Corona, 36 // 46003 València // Tel. 963 883 169
Correu-e: rvf@dival.es

Distribució
Sendra Marco, distribució d'edicions, S.L.
Carrer Taronja, 16 / 46210 Picanya / Tel. 961 590 841
Correu-e: sendra@sendramarco.com

Producció i difusió
Toni Pedrós
Maryluz Ivorra
Xavier Agustí
Robert Martínez
Altea Tamarit

Administració
Xelo Viana
Maria José Villalba
Luis Solsona
Trini Martín

institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació

Corona, 36. 46003 València // rvf@dival.es // www.alfonselmagnanim.net

REVISTA VALENCIANA DE FILOLOGIA

segona època—núm. 5

institutió
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació

VALÈNCIA, 2021

REVISTA VALENCIANA DE FILOLOGIA — Segona època

Director

Vicent Josep Escartí

Secretari

Rafael Roca

Consell de redacció

Història de la llengua i dialectologia: Antoni Ferrando (UV), Joaquim Martí (UV), Sandra Montserrat (UA)

Lingüística sincrònica: Maribel Guardiola (UA), Manel Pérez Saldanya (UV), Abelard Saragossà (UV)

Literatura contemporània: Àngels Francés (UA), Carme Gregori (UV), Gonçal López-Pampló (UV)

Literatura medieval i moderna: Marinela Garcia Sempere (UA), Albert Hauf (UV), Eulàlia Miralles (UV)

Sociolingüística: Raquel Casesnoves (UPF), Rafael Castelló (UV), Ferran Suay (UV)

Traducció: Rosa Agost (UJI), Carmen Manuel (UV), Maite Simón (UV)

Comité científic

Annamaria Annicchiarico (Università Roma Tre), Robert Archer (King's College, London),

Anna Maria Babbi (Università degli Studi di Verona), Carme Barceló (Universitat de València),

Maria Barceló (Universitat de les Illes Balears),

Anna Maria Compagna (Università degli Studi di Napoli - Federico II),

Dominique de Courcelles (CNRS - Paris), Immaculada Fàbregas (Université Bretagne Sud),

Vicent Lledó-Guillem (Hofstra University - USA), Vicent Martines (Universitat d'Alacant),

Juan Carlos Moreno Cabrera (Universidad Autónoma de Madrid),

Vicent Pitarch (Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana),

Lídia Pons (Universitat de Barcelona), Hans-Ingo Radatz (Universität Bamberg),

Rafael Ramos Alfajarín (Universitat de València), Valentina Ripa (Università degli Studi di Salerno),

Albert Rossich (Universitat de Girona), Vicent Salvador (Universitat Jaume I de Castelló),

Vicent Simbor (Universitat de València), Max Wheeler (University of Sussex),

Marie Claire Zimmermann (Université Paris-La Sorbonne)

Il·lustració de la coberta i interior: Josep Esteve Adam

Correcció de textos: Víctor Xercavins

Disseny i maquetació: Espirelius

Impressió: IMPREMTA
DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

Edició impresa en l'interior i en la coberta sobre paper Arena Natural Rough de 100 i 200 grams, respectivament

Revista Valenciana de Filologia es publica sota el sistema de llicències Creative Commons 3.0 segons la modalitat: Reconeixement - NoComercial (by-nc) 3.0: Es permet la generació d'obres derivades sempre que no se'n faça un ús comercial. Tampoc es pot utilitzar l'obra original amb finalitats comercials. No obstant això, les imatges utilitzades en *Revista Valenciana de Filologia* estan subjectes al copyright de l'autor o autora i no estan disponibles sota la llicència de *Creative Commons*. No es pot utilitzar aquestes imatges sense el permís del creador o creadora.

© de l'edició: Institutió Alfons el Magnànim-Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació

© dels textos i il·lustracions: Els autors

Depòsit Legal: V-558-1958

ISSN: 0556-705 X

eISSN: 2792-3185

SUMARI

Presentació

VICENT J. ESCARTÍ7

// DOSSIER: EL RECORD DE LES GERMANIES

Alimares en la fosca. Martí de Vicià i la Germania 15

JOAN IBORRA

La documentació de les Germanies: els processos contra els agermanats..... 41

PABLO PÉREZ GARCÍA

«Íntegra fidelitat a Sa Majestat». La ciutat de Barcelona davant l'esclat de la Germania valenciana 61

VICENT BAYDAL SALA / CRISTIAN PALOMO REINA

Algunes notícies sobre les Germanies, en un manuscrit desconegut..... 105

VICENT JOSEP ESCARTÍ

El (no) record de la Germania a Mallorca (segle XVI) 129

GABRIEL ENSENYAT PUJOL

La Segona Germania o la reminiscència d'una vella revolta 153

JOSEP MIQUEL CONCA ALONSO

El record de la Germania a la segona meitat del segle XIX i el primer terç del XX... 181

RAFAEL ROCA

La revista Germania (1925-1926): un altaveu del valencianisme ratpenatista..... 203

ALAITZ ZALBIDEA BERENGUER

El record polièdric de la Germania 233

M. JESÚS FRANCÉS MIRA

Les Germanies en la historiografia i la literatura: una visió pendular 265

ANTONI FURIÓ

// MISCEL·LÀNIA

«Pel seu estament, condició i qualitat»:
la representació de l'estament en la Mallorca de la modernitat 299

VICTÒRIA BAUÇA NICOLAU

La història contada entre prestatges i missives:
la correspondència inèdita entre el comte de Guimerà i Jaume Ramon Vila 325

ARANTXA LLÀCER MARTORELL

El tòpic de la bonaventura de la gitana en dues poesies
de la Guerra de Successió 345

MARC SOGUES MARCO

La 'Dansa per a sant Vicent Ferrer' del manuscrit 3619
de la Biblioteca de Catalunya i el seu context coreoteatral festiu 377

RAÛL SANCHIS FRANCÉS

Un país sense novel·la. L'aventura editorial de 'L'Eros de Picadilly Circus'
de Mercè Linyan i el seu context literari 421

FRANCESC VIADEL I GIRBÉS

Set dies sense sortir de casa: el matrimoni com a destí i reclusió
a 'La filla estrangera' de Najat El Hachmi 457

KATIUSCIA DARICI

// RECENSIONS

Anna Alberni, Lola Badia & Raffaele Pinto (eds.)
El pensament d'Ausiàs March 473

per ROBERT MARCH

Vicent J. Escartí & Rafael Roca (eds.)
En los márgenes de la historia: marginales y minories 476

per ALBERT PERPINYÀ PUIG

Adolf Piquer Vidal
La identitat narrativa valenciana en el segle XX 481

per JUAN MARTÍNEZ GIL

// Normes d'edició 485

Presentació

Entre els anys 1519 i 1523, l'antic Regne de València es va veure sacsejat per una guerra que ha rebut el nom de *revolta* de les Germanies o, senzillament, Germania. La societat valenciana actual, no sembla haver-se recordat de l'efemèride i per això, la *Revista Valenciana de Filologia* ha volgut, en aquest número 5, fer-nos memòria d'un dels esdeveniments històrics més decisius, segurament, que va patir el nostre país en el passat. Però no volíem parlar de la Germania —dels seus orígens, de la seua evolució, de la seua repressió per part dels poders establerts per la monarquia hispànica amb la reina Germana de Foix al capdavant—, ni de les conseqüències polítiques —l'inici de la pèrdua de poder valencià davant la poderosa maquinària de l'Imperi espanyol—, culturals —l'accentuació de la castellanització de la noblesa local, que va ser domesticada a la cort dels ducs de Calàbria i, per tant, de la producció literària— o religioses —amb la creació del problema morisc, que només es resol-dria un segle després, amb l'expulsió d'aquella minoria—. A nosaltres, com a publicació orientada al món de la literatura, la llengua i la cultura, ens tocava aproximar-nos al fenomen de la Germania des d'una altra òptica. I és per això que hem triat el de temptar de veure les petjades d'aquella revolució valenciana al llarg dels segles i en diferents espais o àmbits.

I així, en el present volum hem volgut dedicar la part monogràfica a fer una ullada al record de les Germanies. I per això oferim aquest aplec de treballs realitzat pels especialistes que, des d'una perspectiva polièdrica, ens acosten a la comprensió del record d'aquell enfrontament armat que va ser pràcticament privatiu valencià —només a les Illes Balears hi hagué un moviment paral·lel i en connexió amb el nostre— i que hauria de ser d'importància cabdal en la nostra

historiografia, en tant que ben possiblement és l'esdeveniment històric en què, per primera vegada, el protagonista no va ser un personatge concret —que pot gaudir de més o menys simpaties en la societat actual—, sinó que va ser el poble valencià qui va esdevenir-ne el centre.

El conjunt de textos que publiquem, ara, comença amb el de Joan Iborra, de la Universitat de València, que, amb «*Alimares en la fosca*. Martí de Viciano i la Germania», ens ofereix una aproximació acurada a la part més *personal* del cronista borrianenc Rafael Martí de Viciano, a l'hora redactor de la part dedicada a la Germania en la seua magna obra històrica que passa per ser el millor testimoni coetani del període.

En segon lloc, el treball de Pablo Pérez Garcia, de la Universitat de València, que porta per títol «La documentació de les Germanies: els processos contra els agermanats», és un text que denuncia l'absència de memòria pública, ara que es compleixen cinc segles de la revolta agermanada, al mateix temps que destaca la importància de la documentació històrica per a l'estudi i el coneixement d'un conflicte tan cabdal com aquell.

El tercer treball del monogràfic és obra dels professors de la Universitat Jaume I de Castelló Vicent Baydal Sala i Cristian Palomo Reina, i s'intitula «“Íntegra fidelitat a Sa Majestat”. La ciutat de Barcelona davant l'esclat de la Germania valenciana». En aquest article se'ns fan veure, a través de la correspondència municipal, com Barcelona, la segona ciutat més important de la Corona d'Aragó peninsular, va reaccionar ràpidament per a impossibilitar la reproducció del fenomen valencià a casa seua.

El quart treball, «Algunes notícies sobre les Germanies, en un manuscrit desconegut», l'autor del qual és Vicent Josep Escartí, de la Universitat de València, s'ocupa d'oferir-nos les dades que, sobre la Germania, es contenen en l'obra encara inèdita del memorialista Jaume d'Anglesola i, al mateix temps, reflexiona sobre la historiografia perduda.

En la següent aportació, de Gabriel Ensenyat, de la Universitat de les Illes Balears, i que porta per títol «El (no) record de la Germania a Mallorca (segle XVI)», l'autor ens endinsa en la presència i l'absència del record de la revolta en terres mallorquines durant el segle XVI.

A finals del segle XVII, algunes comarques valencianes van conèixer una sèrie d'enfrontaments i revoltes que han rebut el nom de Segona Germania. A aquest tema es dedica Josep Miquel Conca Alonso, de la Universitat de València, amb el seu treball «La Segona Germania o la reminiscència d'una vella revolta».

Si bé és cert que sembla que el segle XVIII va recordar poc o gens aquell enfrontament valencià, no és menys cert que, amb la Renaixença, les coses van canviar. Això és el que mostra el treball de Rafael Roca Ricart, de la Universitat de València: «El record de la Germania a la segona meitat del segle XIX i el primer terç del XX».

Amb l'anterior treball enllaça l'aportació següent, d'Alaitz Zalbidea Berenguer, de la Universitat d'Alacant, que, amb «La revista *Germania* (1925-1926): un altaveu del valencianisme ratpenatista», ens explica com el moviment valencià del XVI, amb els nous temps, començava a ser valorat des d'una òptica ben diferent.

Va ser després d'acabada la dictadura del general Franco, però, quan els valencians, en el seu camí per a retrobar les arrels i rescatar-les de l'oblit, van començar a conèixer millor el període dels agermanats. I un bon signe d'això és que fins i tot la Germania va ser *novel·lada*: *Crim de Germania* (1980), de Josep Lozano, és el text emblemàtic que estudia Maria Jesús Francés Mira —de l'IES Pou Clar (Ontinyent)—, en el seu text «El record polièdric de la Germania».

Finalment, Antoni Furió, de la Universitat de València, fa una ullada incisiva a la producció escrita més recent que s'ha ocupat del fenomen, en «Les Germanies en la historiografia i la literatura: una visió pendular» i ens fa entendre com aquella revolta ha despertat l'interés dels historiadors i els erudits que s'hi han aproximat des d'angles molt diversos.

Pel que fa a la part miscel·lània d'aquest número, la iniciem amb l'aportació de Victòria Bauçà Nicolau, de la Universitat de les Illes Balears, que, amb «*Pel seu estament, condició i qualitat*: la representació de l'estament en la Mallorca de la modernitat», ens fa una aproximació a la importància de la representació social en la Mallorca dels segles XVI i XVII, a través de la documentació d'arxiu.

El segon article, d'Arantxa Llàcer Martorell, de la Universitat Oberta de Catalunya, porta per títol «La història contada entre prestatges i missives:

la correspondència inèdita entre el comte de Guimerà i Jaume Ramon Vila» i s'ocupa de fer un estudi que ens mostra com les biblioteques privades i la correspondència epistolar ens ajuden a construir i estudiar els relats historiogràfics de la Catalunya moderna.

D'una temàtica ben diferent és el treball de Marc Sogues Marco, també de la Universitat Oberta de Catalunya, que ens fa una aportació sota el títol «El tòpic de la bonaventura de la gitana en dues poesies de la Guerra de Successió», i on es recuperen, editen i estudien dues cançons de la Guerra de Successió que representen un mateix tòpic: el de la gitana que diu la bonaventura a dos joves, tot partint de la lectura del palmell de la mà.

«La *Dansa per a sant Vicent Ferrer* del manuscrit 3619 de la Biblioteca de Catalunya i el seu context coreoteatral festiu», és obra de Raül Sanchis Francés, de la Universitat Rovira i Virgili (Tarragona), i s'acosta a la festa vicentina i les seues manifestacions en les terres del Maestrat. Per la seua banda, Francesc Viadel Girbés, de la Universitat Ramon Llull (Barcelona), amb «Un país sense novel·la. L'aventura editorial de *L'Eros de Picadilly Circus* de Mercè Linyan i el seu context literari» s'aproxima a la narrativa d'aquesta autora valenciana pràcticament desconeguda.

I finalment, amb «Set dies sense sortir de casa: el matrimoni com a destí i reclusió a *La filla estrangera* de Najat El Hachmi», de Katuscia Darici, de la Università di Verona, trobem una mirada a una altra veu femenina i de la nostra contemporaneïtat més estricta.

A més, també s'ofereixen tres recensions de llibres ben actuals i que poden tenir interès per als lectors, elaborades per Robert March i Ramon Mora Galbis, de la Universitat de València, i Juan Martínez Gil, de la Jaume I de Castelló, amb les quals es tanca el present volum.

No volem acabar aquestes ratlles de presentació sense agrair als qui han fet possible el número i, més encara en un període d'incerteses, com és aquest, tot i que sembla que l'eixida cap a uns temps millors ja es troba a prop. En primer lloc, als autors, als avaluadors externs i al corrector lingüístic —Victor Xercavins—, que han treballat amb il·lusió i dedicació. També, de manera molt especial, a Germán Segura, d'Espirelius, que ha fet una tasca excel·lent de

maquetació. Al pintor Josep Esteve Adam, que ha accedit amablement a deixar-nos reproduir algunes de les seues obres en aquest volum. Per últim, hem de donar les gràcies als funcionaris de la Institució Alfons el Magnànim-Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació, pel treball ben fet que ha fet possible que tot funcione perfectament; i, de manera ben destacada, a Vicent Flor, director de l'entitat, i al seu subdirector, Josep Enric Estrela, que amb tant d'interés es miren aquesta publicació. Sense ells i sense el suport inestimable de la Diputació de València, res del que tenim ací no hauria estat possible.

Vicent Josep Escartí
Director de la *RVF*

// DOSSIER: *EL RECORD DE
LES GERMANIES*

Alimares en la fosca. *Martí de Viciana i la Germania*

[*Alimares en la fosca. Martí de Viciana and the Germanies*]

JOAN IBORRA

Universitat de València

Joan.iborrax@gmail.com

RESUM: El *Libro quarto* de Martí de Viciana recull la relació més minuciosa, incisiva i fonamental que es coneix de la revolta de les Germanies de València, en un episodi de la qual, succeït a Alcanyís, fou mort el seu pare. Una part del contingut d'aquesta quarta part està constituït per l'experiència personal —fou testimoni presencial de moltes actuacions, tant reialistes com agermanades—. En conjunt, resulta bastant equànime, malgrat la parcialitat manifesta en alguns passatges de l'obra i les alteracions, manipulacions i heterodòxies històriques contingudes al llibre. Per a la redacció, l'autor consultà nombrosos testimonis coetanis i material històric en arxius locals. A més, utilitzà una considerable suma de documentació oficial facilitada per ordre del virrei, el comte de Melito.

PARAULES CLAU: germania, historiografia, País Valencià, noblesa, Regne de València.

ABSTRACT: Libro quarto by Martí de Viciana gathers the most detailed, incisive and fundamental account of the revolt of the Germanies de València that is known—in an episode of which, occurred at Alcanyís, his father was killed. The basis for this fourth part is personal experience—he witnessed many conflicts and confrontations in between royalists and supporters of the Germanies. Overall, it turns out to be quite neutral, despite the partiality expressed in some passages of the work and the historical alterations, manipulations and heterodoxies contained in the book. For this work, the author consulted numerous contemporary testimonies and historical material in local archives. Furthermore, he used a considerable amount of official documentation as per commanded by the viceroy, the Count of Melito.

KEYWORDS: Germanies, historiography, Valencian country, nobility, Kingdom of Valencia

Recepció: 13/04/2021. Acceptació: 05/05/2021. Publicació: 28/10/2021

1. Context familiar

Procedent d'una nissaga de la petita noblesa valenciana ben relacionada amb la corona, Rafael Martí de Viciano nasqué a Borriana el 24 d'octubre de l'any 1502 i morí a la mateixa ciutat l'any 1582, possiblement el 21 maig. Els seus orígens familiars han sigut objecte d'una llarga controvèrsia historiogràfica que s'allunya del propòsit d'aquest article, un resum important de la qual hom pot consultar a Sebastià García Martínez (1983: 27-64) i Joan Iborra (2002: 9-13), entre d'altres obres. L'historiador era net de l'escriptor i humanista Martí de Viciano *el Vell*, portantveus del general governador dellà del riu Uixó, dita també governació de la Plana. La tradició bibliogràfica propiciada pel mateix historiador situava l'assentament familiar al Regne de València des de la conquesta jaumina, a partir d'uns foscos orígens anglesos. Fins i tot algun historiador el feu descendir «de procedència anglesa, y regia stirpe» (Forner Tichell 2002: 3). Les darreres recerques, però, plantegen l'arribada de l'avi de l'historiador, Martí de Viciano, *el Vell*, a Borriana procedent de la ciutat aragonesa de Terol. Joan II el nomenà cavaller amb un privilegi redactat a Calataiud l'any 1461, data més llunyana en què ha sigut documentat un Viciano (Ferrando 2002: 21-35). Poc després, el 7 de juliol de 1476, esdevingué comanador de Borriana de l'orde de Calatrava i posteriorment exercí els càrrecs de portantveus i coper de Ferran II. En morir, el substituí com a portantveus de la Plana el seu fill Rampston, que tingué un protagonisme eminent en la guerra de la Germania.

Bandejat el suposat origen britànic, la trajectòria vital del cronista va lligada perceptiblement a la ciutat de València sota la decisiva influència del seu oncle Rampston. L'escriptor feia servir el títol de «magnífic senyor de Carabona», de la qual senyoria tan sols exercia el domini útil, l'eminent pertanyia al marquès de Guadalest. Malgrat que alguns historiadors li atribueixen la titulació en ambdós drets, no figura aquesta circumstància al registre de l'Estudi General de València. Llavors, l'exercici de la professió de notari no

* Projecte de recerca del MICINN «La cultura literaria medieval y moderna en la tradición manuscrita e impresa (VI), Ref. FFI2017-83960-P (AEI/FEDER, UE)».

exigia la graduació en Dret. Coneixem que estudià a ciutat (Rodríguez 2003: 34), que visqué a València entre 1519 i 1520, en una casa pròxima al convent de Sant Cristòfor, i que probablement degué fugir del «cap e mare del regne» quan els agermanats intentaren assolar la casa pairal en resposta a les coercions exercides pel governador de la Plana, oncle seu, a les comarques del nord del País Valencià.

Finides les alteracions agermanades, Martí de Viciania retornà a Borriana. Fet i fet, no tingué ocasió d'accedir al servei reial. Fou patge de llança de Joan de Borja, duc de Gandia. Segons el seu relat, en la guerra d'Espadà de 1526 tingué un protagonista actiu: «Vi, a xxvi de julio año de MDXXVI, matar a mi lado, en el lugar de Villaelín, a mosén Joan de Ciurana» (Viciania 2002: 374). Hi actuà de notari i escrivà del batle de la vila de Borriana durant el bienni 1533-1534. Documentalment (Forner Tichell 2002: 222-224) hi ha constància d'aquesta activitat durant el període 1554-1573 i 1576.

Per a Ardit (2002: 20-22), durant l'estada a Dénia, ja «devia estar definida la vocació d'historiador» encara que el mateix autor (Viciania 2002: 13) manifestava haver-se decantat pels estudis històrics des de ben menut: «Desde mi infancia naturaleza me convidó a leer y entender en libros de aprovados scriptores, e vine por ello a aficionarme a la historia». Certament dins la família hi existia el clima necessari perquè la criatura es formés en història. Una labor que, si acceptem l'afirmació vicianesca, perdurà durant més de quaranta-sis anys. L'asseveració ha sigut contestada ferventment pels estudiosos de la seua obra. Fora creïble si atenem a la circumstància que tan sols amb divuit anys es posà al servei del seu oncle i actuà de missatger entre el governador de la Plana i el comte de Melito. En realitat, durant la redacció dels llibres segon i tercer, consultà nombrosos arxius atès que les indicacions a la recerca es corresponen amb el període 1560-1564, amb molt poques referències als anys anteriors. Tot i això, el cronista (Viciania 2005: 555) no s'està d'afirmar a l'epíleg del *Libro quarto* que els treballs de redacció començaren l'any 1517:

Para referir las devidas gracias a nuestro señor Dios, que me ha conservado y porrogado los días de mi vida, con que llegasse al fin y cabo de la

copilacion de la Crónica de Valencia que, a XXVII de setiembre año del nacimiento de nuestro salvador Jesuchristo de MDXVII propuse continuar hasta en este día de XVI de março MDLXVI que se pone el finiquito de mi deuda.

Un acabament que s'ajusta com l'anell al dit a la data en què finí la impressió del *Libro quarto*. Alguns estudiosos no han acabat de donar crèdit a tal paràgraf encara que no és l'únic lloc on el cronista expressa aquesta llarga tasca. Rodríguez Condesa (2003: 35) suggereix a peu de pàgina que potser es tractés d'un error de transcripció i s'hagués omès la xifra X en l'any, és a dir, que devia posar MDXXVII en lloc de MDXVII, quan l'historiador tenia vint-i-set anys. Al pròleg del *Libro segundo*, el cronista escriu que s'havia dedicat més de «quarenta seis años» a la història. Al *Libro tercero*, en la dedicatòria a l'arquebisbe de Saragossa, torna a manifestar que l'afició li provenia «desde el tiempo de mi tierna edad». (García Martínez 1983: 46) Entenem que la insistència a l'hora de manifestar aquesta dedicació Viciana pretenia afermar la seua personalitat i explicar que la vocació històrica la tenia assumida des de ben jove.

2. Testimoni directe

El relat, excepcional, que realitza Martí de Viciana sobre la guerra entre agermanats i mascarats és un testimoni agut, cronològicament fidel, excepte algunes alteracions temporals imperceptibles, exigència de la narració dels diversos escenaris on ocorren les accions, a més d'alguns *flashbacks* que tractarem posteriorment. La relació de la revolta ocupa tot el volum del *Libro quarto de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, en el qual Viciana desplega una descripció dels fets relativament ajustada o neutral, en ocasions comprensiva amb les raons de la revolta i quasi sempre paternalista. Els judicis de valor són habitualment parcials, moltes vegades matisats i s'entenen per la *militància* reialista de l'autor. Per a Vicent Escartí (2009a: 289), Vi-

ciana escriu des de la voluntat nobiliària i enaltidora de l'imperi, on la noblesa, els representats reials i la monarquia sempre ixen ben parats.

La Germania ha sigut un moviment que ha generat una enorme bibliografia que no cal ressenyar ara i ací. En tot cas vegeu l'extraordinari balanç que n'ha fet Pablo Pérez (2020: 17-86). Tanmateix, dins la dialèctica agermanada, la divisió entre radicals i moderats ha estat present en la major part de la historiografia sobre la Germania. Una segmentació que a hores d'ara es mostra un poc incerta atesa la dificultat d'aplicar aquests apel·latius als agermanats mentre que s'evita aplicar el mateix criteri a l'hora de valorar la trajectòria dels dirigents reialistes, entre els quals hi existien nombrosos exemples d'intransigència i extremisme antiagermanat. Per a Terol (2002b: 514-515) aquest dualisme prové d'un apriorisme exagerat que simplifica l'anàlisi i enquadra uns comportaments que exigirien una lectura més minuciosa per a determinar les trajectòries socials dels grups de poder a les diverses poblacions agermanades del País Valencià. En tot cas, són categoritzacions excessivament simples que afluixen la visió que exigeix un moviment tan divers i polièdric com la Germania.

L'autor hi barreja relats familiars, testimonis coetanis, vivències personals i sobretot una massa documental extraordinària que serveix de canemàs per a bastir la construcció de la crònica. Es tracta de lletres, missives oficials, documents encreuats entre les diverses organitzacions, ordres reials, municipals, etc. Sebastià Garcia (1983: 199-201) inventarià 237 documents inclosos a la crònica relacionats amb l'alçament agermanat. Del textos transcrits, 201 corresponen al procés revolucionari i a la guerra entre ambdós bàndols, amb una preponderància del sector reialista amb 181 documents que confereixen un caire '*oficialista*' a la crònica. Al marge hi resten els inicis del moviment i la repressió posterior amb un total de nou textos. No ens hem d'estranyar d'aquesta opció vista la ideologia pronobiliària de l'autor que concep la noblesa estructurada al voltant d'un rei, en aquest cas l'emperador Carles V, o els seus descendents (Escartí 2009b: 624-625). Hem de destacar algunes converses versemblants recreades o reformulades pel cronista, amb l'estil directe típic del Renaixement, com la mantinguda entre Joan Llorenç i Guillem

Sorolla, que ocupa l'extensió d'un capítol, dedicat tot just al naixement de la Germania. L'espai és aprofitat per l'historiador per a enumerar els greuges patits per les classes menestrals: mala administració de la juraderia, justícia discriminatòria en favor de la noblesa i els abusos dels cavallers sobre la gent del poble. Una relació de mals que Viciana descriu amb certa tolerància sobre l'alçament, «por ser plática fundada sobre razón, a lo menos en la primera haz» (Viciana 2005: 19), amb el matís necessari perquè ningú no s'enganye. Aquestes reclamacions fornirien posteriorment la ideologia agermanada. Alguns autors com Pablo Pérez (1996: 148) qualifiquen la conversa com a «apòcrifa». Per a Eulàlia Duran (1982: 149) el text «aporta una anàlisi concisa i ben estructurada de la situació».

La narració contrasta vivament amb d'altres relacions contemporànies, més àcides i agressives amb els agermanats, com les cròniques d'Escolano i Diago. Fetes les primeres passes, Viciana (2005: 38) exalta el moviment sense embuts:

Hecha que fue la elección de los XIII síndicos como a superiores de todos los de la Germania, fueron muy respetados y estimados, más que ningún otro official, por más preeminente que fuese. Y luego que començaron a regir y gobernar el officio, por entrar en fama de personas justificadas, hazían algunas cosas bien hechas.

Un criteri que muda a conveniència al llarg del llibre com veurem a continuació. Durant el mes de gener 1520, una ambaixada dels Tretze es desplaçà a Barcelona per a demanar al rei que revoqués la prohibició d'organitzar desfilades militars i reunions i que autoritzés la Germania. Els ambaixadors foren rebuts pel monarca a la ciutat de Lleida i aconseguiren els seus objectius. Per a desacreditar l'èxit agermanat, Viciana (2005: 48) conclou que «todo era falso» perquè ni tan sols el braç militar tenia el poder suficient i òbviament, aquest braç no era regit pels agermanats. Una línia de conducta que seguiren els oficials reials i l'estament militar, que no donaren crèdit a les lletres expedides pel monarca (Vallés 2000: 78). Les credencials obtingudes pels ambaixadors en aquella visita, especialment la lletra reial signada a Fraga el 31 de gener 1520

amb què autoritzava l'adehenament i restablia els privilegis, serviren de suport a l'agermanament general del País Valencià que inhabilita Viciana (2005: 56) «desta manera engañaron millares de hombres». Uns documents aconseguits sota l'ombra hàbil d'un personatge de la cort quasi desconegut: el regent del Consell de la Corona d'Aragó Garcés de Jaunas, segons Pablo Pérez (2017: 121-135). El cronista afirmava implacable (Viciana 2005: 54): «Pues los XIII tuvieron bien asentado su negocio, tendieron sus alas a la sombra del regente micer Garcés, porque en todo les favorecía mucho».

Són nombroses les ocasions en què, sota la bonesa de les paraules, s'ama-ga una maliciosa intenció, passada la contesa, de carregar contra el moviment agermanat (Viciana 2005: 57):

Haunque en la Germania había algunos hombres con buena y sana intención, a uno destos había mil malos y escandalosos que no querían cosa buena sino llevar los negocios con las armas. Y así fue que no hallaréis en toda esta historia palabra de agermanado que no sea virtuosa y buena, ni obra ni efecto que no sea malo y condenado.

L'historiador fa comentaris laudatoris que eleva al general per a dissoldre la importància dels fets. El dimarts de Carnestoltes, 20 de febrer 1520, després de ser autoritzada la Germania per Carles I, els Tretze ordenaren una ressenya general, punt d'inflexió de l'expansió agermanada, que Viciana (2005: 58) qualifica positivament: «Y fue ésta la primera resseña general que los agermanados hizieron, la qual fue hermosa vista, porque los valencianos todo lo hazen con mucha gracia y perfección». Enmig de les fortes tensions entre el lloctinent i els Tretze de València, aquests demanaren al marquès de Zenete, germà del virrei que llavors residia a València, que acceptés assumir el càrrec de governador per absència del titular Lluís de Cabanyelles. El marquès acceptà la proposta amb dues condicions: que retornés l'exèrcit agermanat i que posaren a disposició seua cinc-cents homes dels oficis per a salvaguardar la seua persona. Acceptades les condicions i sabuda la notícia pel poble pla, Viciana (2005: 360-361) no s'està de burlar-se de l'alegria demostrada pels menestrals amb un comentari

sarcàstic i desdenyós sobre el comportament de la gent, sobretot perquè jugaven a un joc típic de la noblesa, el joc de canyes:

Sabido por el pueblo que el marqués fue contento, hizieron muchas alegrías y fiestas y especialmente el día de San Pedro, ciertos menestrales sallieron bien adereçados de vestidos, y cavallos y criados y jugaron a cañas en el mercado, que fue cosa de ver por ser fiesta contrahecha como oficio de mona, de que muchos más reyeron que no alabaron a los jugadores.

Hi sovintegen els comentaris positius sobre alguns membres de la Germania (Viciano 2005: 120): «Vicent Périz, hombre de insuperable corazón y muy brioso y que le prometía por su ventura tener grande mando». Una valoració que canvia radicalment durant l'agonia agermanada, amb Vicent Peris retornat a València pel mes de setembre 1522 i posat en crida i cerca. En aquesta ocasió Viciano (2005: 491) no dubta a qualificar Peris de «tirano» i «enemigo de Dios, y del rey, y de la ciudad y de todos los buenos». El marquès de Zenete havia reclutat quasi vuit mil efectius per a anar contra poc més de cent partidaris de Peris que s'havien refugiat a ciutat.

El vint-i-cinc de juliol 1521, dia de Sant Jaume, es produí la batalla del Vernissa en què les tropes mascarades foren derrotades severament i els principals cavallers hagueren de fugir comes ajudeu-me vers un refugi segur com Dénia. En la descarnada narració, el cronista juga en ambdós bàndols i pondera amb eficàcia les accions dels uns i dels altres sense mirar a qui corresponen. Durant l'atac de l'exèrcit reialista, els agermanats tingueren un comportament heroic que constata Viciano (2005: 399) sense capteniment de cap classe:

Arremetió con hasta CC de cavallo a la mano izquierda de los enemigos, pretendiendo romperlos por allí y dalles en la retaguardia bolviendo sobre ellos, pero no pudo, porque los agermanados de aquella parte rezastreron valerosamente con escopetería. Y para podello mejor hazer juntáronse a un montezillo de la tierra de Verniça, en el qual estavan más de mil moços de los agermanados con hondas que descargaron una ruciada de piedras tan grande que hizieron daño y espantaron los cavallos.

A mesura que avança la redacció del llibre, els criteris *neutrals* escassegen i apareixen oportunament els comentaris despectius, hiperbòlics i carregosos contra els agermanats, com els produïts a Xàtiva. La batalla d'Oriola estava preparant-se, el virrei havia demanat reforços per al seu exèrcit. Els agermanats de Xàtiva havien decidit enviar una bandera i demanaren a d'altres poblacions del sud que es reuniren amb ells a Alcoi. Els esperaria el capità general de Xàtiva, el frare Miquel Garcia «varón muy valiente y diestro en la guerra». Rere aquesta disposició a cantar l'excel·lència del capità agermanat, venia la disculpa, adobada amb la transcripció d'uns versos carregats de metzina de Joan Baptista Anyés, furibund antiagermanat. Viciana (2005: 413) exculpa el frare per ser religiós, tot sabent que havia participat activament en la guerra:

El padre fue más voluntario a la sazón que devoto y retrahído religioso, porque abiertamente se mostraban las obras y efectos de la Germanía ser hechos fuera límites de razón y por personas sin auctoridad alguna que tuviessen del rey ni del virey, antes con escándalos, robos, muertes y sediciones todo lo hazían.

Anyés escriu contra el poble sense cap empatx i ple d'acusacions: inconstant, mutable, desagratit, sediciós el poble menyspreable, insolent, i furiós, sense ment, no es regeix per cap consell, per cap raó... No li dol al cronista aquesta caricatura del moviment, ans el contrari, la dona per bona i la inclou dins la seua història.

Malgrat la barbàrie del *sacco* d'Oriola a càrrec del marquès de los Vélez (Carrasco Rodríguez 1998-99: 219-234), les tropes del qual fins i tot arranquen portes, reixes i claus i fins i tot obriren les tombes, Viciana (2005: 432) li dedica un paràgraf amb paraules elogioses que basculen sobre una afirmació falsa «Mucho devemos al marqués de los Vélez por lo que hizo en esta jornada sirviendo al rey, gastando de su hacienda y poniendo en peligro su persona». Res no gastà en va el marquès i el comentari no deixa de ser una irrupció innecessària del cronista després d'escriure que «Los de Murcia saquearon la ciudad, llevándose con más de DC carros a Murcia el oro, plata, ropas, trigo,

cevada, cáñamo, lino, que de todo había mucha abundancia en Orihuela». Segons indica Vallés (2000: 417), al marge del saqueig, el marquès s'embossà la quantitat de 23.545 lliures i 10 sous pels seus serveis militars.

Durant la defensa, el dotze d'agost 1521, els Tretze oriolans trameteren una lletra als Tretze de València perquè els assistissen en tropes i ajuts. La redacció de la missiva cospa com pocs documents l'estat neguitós dels oriolans, atesa la situació en què es trobaven. Però Maça, el marquès de los Vélez i l'almirall Alfons de Cardona marxaven vers la ciutat amb un gros exèrcit per a atacar-la. Viciana (2005: 412) transcriu la dramàtica lletra que convé recordar, almenys el fragment més transcendent: «Advertid que somos cercados de gente castellana y cavalleros valencianos, que todos son enemigos crueles nuestros, y que no debriades permitir que castellanos entren en este reino».

Per a Boira (2002: 17-19) la lletra explicita cristal·linament els enemics «els uns ho són socialment, els altres nacionalment». Parem esment en la importància geoestratètica de la plaça d'Oriola. Quan el 30 d'agost la ciutat capitulà, la major part dels pobles agermanats renunciaren i acceptaren les condicions de la rendició.

En els darrers alens de la Germania s'inclou l'episodi de la crema de l'església de l'Olleria, on s'havien refugiat uns agermanats rebels. Viciana (2005: 480) cerca un circumloqui, una frase impersonal forçada per a evitar identificar el responsable de la crema dels amotinats, tot i que no s'està d'expressar com hi niava un fort desig de venjança:

Los del virey combatieron los cercados, los quales se defendían valerosamente, haziendo mucho daño a los del virey. Creció la pelea y con ella el desseo de la vengança. Fue forçado meterles fuego a la puerta, de que fue encendido puertas, y arcas y ropas. Y, cercados todo[s], fue quemado dentro el fuerte y casa del rector e iglesia [...] Torró y muchos de los suyos en la ceniza del fuego tuvieron sus sepulturas.

La cronística contemporània no dissimula l'ordre del comte de Melito i explicita amb claredat l'autor de l'ordre. «Y lo dit virrey manà posar foch a

la església» afirma categòricament Guillem Català de Valeriola (1984: 293). Igualment de transparent es manifesta Miquel Garcia (1935: 361): «E lo virrey [...] feu-los dar foch».

L'endemà de l'assalt a la casa del virrei, comparegué una representació dels Tretze davant els jurats per excusar-se de l'avalot i els efectes que se'n derivaren. Viciano (2005: 130-132) posa en veu de Joan Llorenç un discurs de disculpa que és una traducció fidel amb alguna manipulació grollera, «abominable griteria», de l'escrit que els Tretze presentaren davant la juraderia després de la fugida del virrei, per a confirmar la fidelitat a la corona i prometre que no havien participat en l'atac. Un *modus operandi* que serveix d'estàndard de redacció de la crònica viciana. Podem entendre aquesta fórmula com una manipulació? Des d'una òptica purista, probablement. Des del punt de vista de l'historiador, havent passat tant de temps dels fets, resulta *comprensible* que si l'inspirador del discurs fou Llorenç, la recreació dels fets també la posés en boca seua tranquil·lament. Una cosa similar trobem en l'escrit que els jurats trameteren al rei per a excusar-se de l'atac al virrei, del qual Viciano copia algun fragment que després trasllada a un temps anterior i el fa pronunciar a Sorolla davant la juraderia per a deslliurar un pres, Antoni Pavia (Viciano 2005: 124 i 131-132) o potser Pere Puig, segons Català de Valeriola (Pérez García 1996: 163).

No cal reportar la quantitat d'apel·latius encomiàstics que ha rebut aquesta crònica, com els de García Cárcel (1981: 26) «el mejor filón historiográfico para estudiar la revuelta»; Eulàlia Duran (1982: 11) «la relació més completa i imparcial dels fets» o Sebastià Garcia (1983: 161) el qual no s'està de dir que és la «relación más completa y puntual que ha quedado de las Germanías». Molta raó menegen aquests historiadors atès que la crònica viciana s'ha constituït en un verdader element seminal per a les anàlisis històriques posteriors que han begut d'aquesta deu.

Al *Libro quarto* trobem recursos retòrics cercats a l'empara de la defensa dels valencians, amb la intenció manifesta de posar en relleu la fidelitat del regne a la corona. D'ací deriven descripcions admiratives sobre els agermanats que sobten per la naturalitat amb què s'han redactat. Per a aquest l'historiador, l'origen dels mals és exterior, de la gent aplegadissa que s'havia assentat al

País Valencià perquè, segons l'escriptor (Viciano 2005: 211), els agermanats són gent de costums moderats i ben organitzada que s'han vist superats per elements forans per «tener en su seqüela millares de hombres estraños advenedizos que procuran rebolver la tierra por ponerlo todo a saco». Una fórmula eficaç i adequada per a desviar l'atenció dels naturals i centrar el focus sobre els forasters que hi havien arribat els darrers anys «vagamundos y gente advenediza».

La qualitat testimonial de l'historiador es manifesta arreu del *Libro quarto*, en tant que descriu amb un nivell de detall extraordinari alguns fets que de no ser present en el moment de produir-se serien de molt difícils de narrar. Arran d'un avalot organitzat principalment per Guillem Sorolla amb la intenció de salvar un condemnat a mort, l'aldarull derivà en un atac a la casa on vivia el virrei amb la seua família. Els cronistes coetanis, entre els quals Viciano (2005: 26), suggereixen que «de la Iglesia Mayor venían corriendo muchos hombres con armas y gritando: ¡A casa del virey! ¡A casa del virey!» Comença en aquest punt una narració descriptiva de l'assalt amb una precisió de rellotge suís. Dos focus centren el relat, el carrer i l'interior de la casa del comte. Totes dues narracions corren paral·leles per a oferir-nos un fresc dinàmic del desenvolupament dels actes de protesta que acabaren amb la intervenció de Gilabert Martí, bisbe de Sogorb, el qual apaivagà els ànims i desfeu l'altercat. En alguns moments el cronista adopta la visió del narrador omniscient: «Y pues tuvo entendido el designio de la gente» i en d'altres el de narrador extern: «mandó serrar bien las puertas principales de la casa, y estuvo en una ventana de la sala que mira a la calle de la Diputación». Al carrer, relata la pressió dels agermanats com si es tractés d'un testimoni ocult: «començaron a batir puertas y ventanas, y luego vinieron muchos más con armas de todo género por la calle de Calatrava. Y a penas estos llegaron quando ya asomaron muchos otros por la calle que venían del Toçal» (Viciano 2005: 124-128).

La destresa descriptiva ateny un graó important en Viciano (2005: 501-502) quan descriu la figura de l'Encobert, potser l'única font informativa on es tracen les línies físiques del personatge amb un detallisme depurat:

Estando las cosas de la guerra en estos medios, el enemigo de naturaleza umana, para más encender el mal e infernar las almas, presentó a los

agermanados una nueva forma de pecar en esta manera, que un hombre de mediano cuerpo, membrudo, con pocas barvas y roxas, el rostro delgado, los ojos zarcos, la nariz aguileña, las manos cortas y gruesas, los pies muy gruesos sobremanera, cabellos castaños, boca muy chiquita, las piernas corvadas, la edad de XXV años, hablava muy bien castellano y del palacio; vestía una bernia de marinero parda, capotín de sayal abierto a los lados, calsones de lo mismo, de marinero, bonete castellano, una avarca de cuero de buey y otra avarca de cuero de azno por calzado.

Eulàlia Durant (1997: 121) no acaba de veure clara la versemblança del retrat, qualifica la descripció de «caricaturesca i tendenciosa» ensems que estableix una línia paral·lela amb el rei Encobert o Adonai, una imatge inclosa en un text profètic medieval.

Entenem que l'excel·lència narrativa devia formar part de la idea general desenvolupada pel cronista d'escriure la crònica agermanada, tot i que l'inici de la redacció es perllongués en el temps. Devia tenir a mà notes escrites, còpies de documents i d'altres recursos amb els quals fornir, quaranta anys després, un relat tan viu en descripcions com en detalls inusuals que qualsevol historiador es veuria impossibilitat de reproduir si no els hagués viscut en primera persona i hagués pres les mesures oportunes per a la posterior redacció.

El nivell de detallisme en la narració ateny cotes elevades en l'assalt perpetrat pel marquès de Zenete al capdavant de vuit mil hòmens contra Vicent Peris i un centenar d'agermanats i agermanades refugiats al carrer de Gràcia, on vivia el dirigent. Viciana (2005: 497) adopta una focalització gairebé zenital que li permet distingir els diferents moviments dels uns i dels altres. Tanmateix, se centra en els avatars del marquès de Zenete i obvia la defensa aferrissada dels agermanats. Tot i això, aconsegueix un fresc viu preparatori de la massacre que es produí la vesprada del 3 de març 1522 on sobresurt l'acció bèl·lica de les dones:

En todo aquel trecho de calle desde el marqués al tirano no había persona alguna, que todos estaban dentro las casas, puestos a las ventanas, ventanillas y agujeros, con escopetas, vallestas, lansas y todo género de armas. Y en lo alto de las casas, mugeres con cantos y tiestos de albaacas,

y clavellinas y otras cosas pesadas para arrojar sobre la gente en la calle [...] El tirano, enemigo de Dios y del rey, de que vido al marqués, lleno de miedo se entró en la casa, tan sin fuerças como la oveja queda de la vista del lobo. Los de Vicent Périz movieron contra el marqués en este primero encuentro mesclado, el marqués recibió muchos golpes de pica y espada sin ser herido, guardando a su persona las buenas armas y destreza de sus manos. Con todo fue herido de una cantera que le vino de lo alto de una casa, que le tomó la rodela y braço izquierdo [...] Y arremetiendo a los enemigos, animando los suyos con palabras y obras, el tirano fue muerto y degollado como a capitán de los conjurados. Su cuerpo sin cabeça fue arrastrado por la ciudad.

Noteu com el cronista s'acarnissa amb el líder agermanat i no li manquen paraules per a ressaltar la covardia de Peris. Aquest comportament és desmentit pels comentaris dels historiadors entre els quals serveix de bona mostra Escolano (1972: 1623-1624), el qual, d'ideologia profundament antiagermanada, afirma la valentia de Vicent Peris: «hazía rostro como un león». Martí, al *Libre de Antiquitats* (1994: 79), relata la traïdoria dels seus:

Fan portar lenya y pegaren foch a casa de Vicent Pérez. Y augmentant lo foch, ell donà's, y ab una escala que li posaren a la finestra en la carrera, ell avallà. Y no fon en terra, que ja l'hagueren mort a coltellades.

L'assaonador Joan Cano assassinà Peris després que el marquès d'Atzeneta hagués dit en crida pública que recompensaria la captura de Peris amb dos-cents ducats si el prenien viu i cent si li'l portaven mort, segons el testimoni de Jeroni Sòria (1960: 71). Un fet que evita citar Viciàna a través d'un tractament impersonal, centrat en la figura de Rodrigo Hurtado de Mendoza. Segons Pablo Pérez (2017: 146), fora possible que Viciàna consultés les declaracions contingudes en un registre del notari Antoni Savall, redactat quatre dies després de la mort del líder agermanat, amb nombroses confessions dels agermanats detinguts després de l'atac. Si ho feu, resulta evident que s'oblidà de narrar la defensa agermanada, que brilla per la seua absència.

Viciana passa de puntetes per la repressió postagermanada, amb poques pàgines dedicades als castics pel *crim de germania*. La narració s'allarga fins el moment en què el comte de Melito abandonà el País Valencià, moment aprofitat pel cronista per a elaborar un capítol dels fets més notables protagonitzats pel virrei i el seu germà, el marquès de Zenete. Germana de Foix arribà al país com a verdadera mà justiciera de l'emperador Carles V, enviada al regne per a castigar els *criminosos* i compondre tots aquells que havien participat de la germania. El paper exercit per la virreina no sembla que siga plat del gust del cronista perquè l'enllesteix en tan sols tres brevíssims capítols continguts en unes escasses cinc pàgines.

3. La mort del pare i la influència de l'oncle

Exigües notícies són les que han aparegut sobre el progenitor de Rafael Martí de Viciana (2002: 12) i sempre a l'ombra del seu germà o del seu fill. El cronista, però, el manté ferm en la memòria, com declara en l'epístola proemial adreçada a Ferran d'Aragó, arquebisbe de Saragossa:

Soy factura e hijo de don Martín de Viciana, el qual, siendo mayordomo de su casa, por defender la real sangre de vuestra señoría y amparar sus criados, en la iglesia de Alcañiz, celebrándose la missa en la fiesta de la Assención de Cristo Jesu, año de 1522, fue muerto por los comuneros alterados.

La personalitat tan acusada del seu oncle Rampston ha portat a la fosca la trajectòria del seu germà Martí, pare del cronista, el qual, segons García Martínez (1983: 40), patí durant tota la vida una posició secundària en la relació familiar. La mort violenta del pare actuà com una llosa pesadíssima en l'ànim del fill. Durant la primavera de 1522, el dia de l'Ascensió, l'arquebisbe de Saragossa, Ferran d'Aragó, celebrava la missa conventual a l'església col·legiata Santa Maria la Major d'Alcanyís. L'acompanyaven alts càrrecs de l'orde de Calatrava, entre els quals es trobava Martí de Viciana, comanador de l'orde

i majordom arquebisbal. En un moment determinat es produí un fort avalot entre els assistents a l'ofici, alguns dels quals arremeteren contra l'arquebisbe i el seu seguici amb resultat de mort per al comanador, en afirmació del cronista (Viciano 2002: 12) «por defender la real sangre de vuestra señoría y amparar sus criados [...] fue muerto por los comuneros alterados». Ximeno (1747: 166) exagera un xic la nota per a reblar el clau: «por defender al arzobispo con heroica fidelidad». L'arquebisbe, davant el traspàs del seu servidor, ordenà sebollir-lo en un sepulcre bastit a l'església del castell dels Calatavos o de la Concòrdia d'Alcanyís. Per a García Martínez (1976: 27), la mort violenta del pare l'empenyé cap al «partido antirrevolucionario» durant la revolta agermanada, com feu «fervorosament» la resta de la família. Probablement aquest fet el separà d'altres destinacions més afins a les exercides per son pare al servei de l'arquebisbe, acompanyà el cronista durant l'escriptura de la seua obra i es mantingué com un segell indeleble al *Libro quarto*.

Després de partir de la ciutat pel mes de juliol o agost de l'any 1520, Viciano marxà al costat del seu oncle, a Castelló, amb qui romangué almenys fins al mes de setembre, quan el governador de la Plana li encomanà una missió important. És molt probable que durant aquests temps seguís de prop els moviments agermanat i reialista atès que al començament del *Libro quarto* declara que està «scriviendo de vista toda la jornada». Una frase que enceta la seua obra sobre la Germania amb la intenció, entenem, de fer saber al lector la seua proximitat als fets ocorreguts. Aquest recurs el trobem repetit al *Libro quarto* quan vol demostrar el seu testimoniatge sobre els esdeveniments, com el cas dels documents pertanyents al virrei transcrits per Viciano (2005: 161):

Las cosas de la Germania andavan creciendo de hora en hora y el virey que lo sentía no se olvidava de hazer las prevenciones que en semejantes tiempos se deven hazer. Y esto hazía con sus cartas y con las cartas que tenía de su magstad, embiándolas a las ciudades y villas, procurando con unos y con otros, según era necesario entretener, que no se declarassen enemigos de la paz porque el patrimonio real se pudiesse conservar sin lesión. Destas cartas vi muchas que, si no fuera alargar la historia, merecían todas assentarse en ella.

Amb la proximitat del seu oncle, Viciano visqué en primera persona alguns moviments per a agermanar les poblacions septentrionals del País Valencià. Quan l'ambaixada dels Tretze de València tornava amb el cap cot cap a la ciutat per haver fracassat en l'agermanament de Morella, Viciano (2005: 179) ho especifica pristinament: «se bolvieron para Valencia sin haver hallado hermanos ni haún amigos en Morella. Todo esto vi yo que los de Morella lo embiaron por escrito al governador de la Plana». És a dir, era al costat del governador quan aquest escriví una important missiva als de Morella.

Quan esclatà la confrontació entre tots dos bàndols, realitzà diverses missions en favor dels nobles valencians, ordenades pel seu oncle Rampston. El dia 4 del mes de setembre 1520, marxà cautelosament cap a Dénia amb un memorial que contenia els detalls de les negociacions mantingudes pel seu oncle amb les poblacions antiagermanades del nord del País Valencià per a lliurar-lo al virrei. La dificultat de la travessia fins a Dénia Viciano (2005: 184) la relata així:

A nueve de setiembre llegué en Denia con la carta, la qual di al virey y expliqué la crehencia que trahía, de que el virey mostró tener mucho contento de la buena negociación. En este viage los trabajos y peligros que passé no fueron menores que si entrara a regonocer ejército de los enemigos, porque a cada passo topava con hombres que preguntavan, ¿quién sois y a dónde vais? y assí fue bien necessario el favor de Dios, y saber dissimular la respuesta para salvar la vida.

Cinc dies tardà l'historiador a arribar-hi i lliurar els documents al comte de Melito. Un camí realitzat amb dificultats i problemes a través de molts pobles agermanats com descriu al text.

En altres punts l'historiador s'expressa amb un testimoniatge directe sobre els fets (Viciano 2005: 258). En un episodi en què es manifesta el control que exercien els Tretze sobre el justícia, es produí un greu avalot al mercat, on hi havia les forques, quan portaren un teixidor a penjar acusat d'haver mort d'un barber. Notem la destresa en la narració i la confirmació de la presència del cronista:

El surrogado, de que oyó a Cantí, dixo al verdugo que desatasse la soga y lo baxasse y soltasse. Y desta manera el hombre quedó con la vida y el aessor y jurados atónitos y los Treze contentos. Y la gente circunstante, que fue mucha en número, movieron grande grita por el mercado, y los que más apartados estavan vozeando dixeron: «El hombre quitan al governador». Y desembainaron de las espadas, que yo vi dellos muchos corriendo y vozeando por la calle de la Bolsería, de manera que dentro media hora toda la ciudad estuvo alterada y puesta en armas, no haviendo causa para ello.

En una ocasió en què les tropes reialistes tornaven amb el cap cot cap a la ciutat després de ser desbaratats a Silla, Viciano (2005: 488) era present en el moment de l'arribada dels cavallers i relata la burla que feren els valencians dels nobles que, derrotats, es trobaren la porta de Sant Vicent tancada:

Quando llegaron a la ciudad, hallaron la puerta que nombran de Sanct Vicente serrada, con mucha gente que la guardavan, porque toda la ciudad estava alterada y comovida de las nuevas. Yo me hallé a la puerta por la parte de fuera, donde vi muchos vellacos que quando llegavan algunos de cavallo corriendo y no podían entrar, les dezían:
— Cavallero, ¿cómo hos ha ido en Silla? Bien comistes pero no cenastes, vuestro escote con sudor del cavallo lo pagastes.

La gent que s'havia acostat atreta per la rumorologia, feia festa i gatzara dels cavallers als quals els cantaven en un fort to de burla (Bleda 2001: 691-692): «Digau, gentils hòmens,/ digau, cavallers: / de Silla a València, / qui corria més?»

4. El recurs al 'flashback'

El *Libro quarto* manté una estructura cronològica en quasi tota l'extensió, excepte quan el cronista ha de tractar fets paral·lels per als quals se serveix d'un recurs retòric, la retrospecció. El dos d'abril 1520 es produí un avalot a la

ciutat de València que pretenia traure de la presó un home «acusado del nefando crimen» de sodomia i cremar-lo viu. La gent que acudí a la presó el Diumenge de Rams per a traure per la força Llorenç Gomis, tonsurat, fou persuadida pels regidors que s'esperassen a l'endemà amb la idea que la multitud es calmes. Tanmateix, a l'alba es tornà a produir una concentració de gent amb el resultat que mentre el Consell General deliberava, els avalotats començaren a trencar les portes i el governador Lluís de Cabanyelles permeté que se l'endugueren i el cremaren per a evitar mals majors (Viciàna 2005: 71). Tot just després d'aquest motí, el cronista (Viciàna 2005: 72) es veu obligat a retornar a un temps passat, al 23 de febrer, per a narrar, més aïnes reflexionar, sobre l'ambaixada que havia de trametre Jeroni Coll a la Corunya per entrevistar-se amb Carles I:

Aquí buelve la historia algo atrás por igualar las cosas que se hazían porque, como eran diversas, no podemos tratar de todas en un punto, sino que se ha de acomodar la escriptura, de manera que, quando de unos, quando de otros, escriviremos sin dexar cosa de las que al processo de la historia nos paresca convenir.

En relatar el naixement de la Germania de Xàtiva, un capítol controvertit i contestat pels historiadors actuals, atesa la manca de documentació contrastiva (Terol 2002a: 308-311), l'autor (Viciàna 2005: 153) es remunta a una època passada a través del *flashback*: «es necesario dar a saber cómo y por qué los plebeos particulares de Xátiva se agermanaron». L'historiador pretén demostrar que la ciutat de Xàtiva havia sigut tradicionalment fidel a la monarquia i continuava per aquest camí. El text es converteix en un llarg soliloqui que disculpa el comportament de la major part de la ciutadania perquè els integrants del moviment agermanat eren «algunos pocos de los pebleos y gente baxa, que estos no fueron ni son de consideración alguna ni se puede aplicar la culpa sino a ellos solos» (Viciàna 2005: 153). Dins el mateix capítol, després d'exonerar de culpa els xativins, la narració retorna a l'any 1519 per a documentar l'acta de naixement de la Germania de Xàtiva, fruit d'un enfrontament amb la nissaga dels Sanç que, segons García Martínez (1983: 165-166),

adoptava el color d'unes bandositats nobiliàries llavors tan freqüents. La sots-governació de Xàtiva no es podria afirmar que en aquells temps fora pacífica, ans el contrari. Terol (2002a: 258-262) ha documentat nombroses «detencions i expulsions» dins aquesta àrea de la governació xativina.

El mateix recurs literari usa per a introduir Oriola dins la Germania, ja que fins a l'any 1521 tan sols havia aparegut al llibre esporàdicament. El comte de Melito havia sigut derrotat a la batalla del Vernissa i s'acostava la lluita per les terres meridionals del País Valencià. Elx i Crevillent havien claudicat, es preparava la batalla d'Oriola mentre el noble Pero Maça s'havia desplaçat a Múrcia buscant reforços militars per a combatre els agermanats. En aquest moment, el cronista (Viciano 2005: 410) havia de connectar l'agermanament d'Oriola, produït un any abans, amb els fets bèl·lics de la narració:

Haviendo de tratar de la redución de Orihuela se ha de entender cómo y por qué huvo Germanía en Orihuela, siendo ciudad assentada en el estremo del reino, a XXX leguas de Valencia. Fue desta manera, que sabiendo en Orihuela los del pueblo las cosas que hazían los del pueblo de Valencia, por hazer otro tanto, acordaron agermanarse con los de Valencia, y por esta causa en el mes de agosto año de MDXX se agermanaron.

El relat es desenvolupa durant l'estiu de 1521. Elx, contràriament a les afirmacions de Viciano, no s'havia retut el 22 de juliol 1521, data en què les forces reialistes estaven concentrades a prop de Gandia, disposades per a la batalla, sinó un mes després, el 12 d'agost.

5. El comte de Melito, lloctinent del regne

El dilluns 21 de maig 1521, el virrei s'esperà al camí de Quart per a entrar triomfalment a ciutat. Hi havien acudit a rebre'l la juraderia, el governador, oficials reials i de justícia, a més de nombrosos cavallers i ciutadans, «gente de honor», que proclama el cronista. Una recepció bastant habitual que València

dispensava als càrrecs assenyalats, com expressa l'historiador: «le recibieron con grande amor y acatamiento». Quan el virrei Diego Hurtado de Mendoza arribà al Tossal, l'esperaven els Tretze i una representació de la Germania, que cap d'ells no havia anat a Quart. Fetes les reverències, el virrei decidí de tirar recte pel carrer de Cavallers cap a la seu per a la jura dels furs, fet amb què trencava la tradició secular. Els agermanats prengueren les regnes de la mula on cavalcava el comte i Guillem Sorolla se li adreçà per a fer-li saber que, quan una autoritat, reial o noble, hi arribava, feia un trajecte concret, la volta del Corpus. Dit i fet, el seguici feu la volta de la processó que, com sabem, era cívica i protagonitzada majoritàriament pels gremis. Boira (2002: 9) es qüestiona si aquesta anècdota no pren el caire d'«una significació de resistència, si més no simbòlica, davant el poder nobiliari». Almenys, sí que era una forma de donar a entendre els usos i costums dels valencians a un estranger que venia a governar-los i ho desconeixia quasi tot del país. El suggeriment de Boira és contrastat pel relat hiperbòlic de Vallés (2000: 159) que posa els Tretze en la tessitura de desafiar el virrei: «Sorolla y los radicales le organizaron un recibimiento difícil de olvidar y que tenía como finalidad el que viese el peligro que podía correr si desafiaba el poder de la Germania». Una intencionalitat difícil de copsar quan el cronista s'absté de formular cap comentari i el comte de Melito acceptà el canvi de bon grat, en paraules posades en boca seua per Viciano (2005: 95) «Y con rostro alegre hizo y cumplió lo que los XIII le suplicaron y advertieron». La resta de dietaris coetanis no hi fan esment. Potser guiar el virrei pel recorregut històric de les entrades règies es tractés d'un colp d'efecte dels Tretze. Almenys, així ho manifesten Eulàlia Duran (1982: 160 i García Cárcel (1981: 105).

En la batalla administrativa per a aconseguir l'entrada dels menestrals a la juraderia, els Tretze havien presentat una lletra reial al lloctinent general. A instàncies del braç militar que demanava la seua intervenció, el virrei es declarà sorprenentment «árbitro del contencioso» i exigí la presència dels Tretze amb els seus advocats i la juraderia perquè fossen els doctors de la Reial Audiència qui dictaminassen sobre aquest afer. La decisió fou presa amb estranyesa pels consellers atès que hi havia aparaulada una concòrdia entre els Tretze, els jurats i el consell. Presentats els advocats agermanats, el virrei els advertí que única-

ment serien elegits els membres inclosos dins la *ceda* reial. Una decisió que els advocats explicaren als consellers a fi de determinar la postura que calia prendre davant l'elecció imminent dels jurats. Segons unes declaracions de l'advocat reialista Dimas d'Aguilar, algú s'atreuï a afirmar, dins la parròquia, que «no desitjava altra cosa sinó escampar sanch en les rajoletes de la sala dos dits en alt, si los dits jurats menestrals no-s feyen». Viciano (2005: 102) situa la discussió dins l'àmbit de la juraderia i posa l'amenaça en boca de Guillem Sorolla: «si en esto se nos haze contradicción, yo us prometo que estos ladrillos que pisamos se cubrirán de sangre». Una manifestació que ha sigut usada posteriorment pels cronistes que utilitzaven Viciano de font amb la intenció d'exemplificar la *brutalitat* dels agermanats. D'acord amb la documentació històrica, no consta que fora pronunciada a la sala de la juraderia sinó a la confraria de Sant Jordi, en presència dels consellers, si donem per bona la declaració d'Aguilar, jurista de contrastada ideologia antiagermanada, feta per a acusar els agermanats i quan Sorolla ja havia sigut ajusticiat. Per a reblar el clau, després de pronunciada l'amenaça, Viciano escriu que Sorolla i dos consellers més marxaren, en versió vicianesca, a trobar-se «con grande saña» amb els altres Tretze.

Al llarg dels capítols del *Libro quarto* hi ha altres episodis en què el cronista altera intencionadament els textos o les realitats històriques per acoblar-los al seu discurs antiagermanat. Durant el mes de maig 1520, vespra de la Pasqua de l'Esperit Sant, es devia procedir a la elecció dels membres del jurat d'acord amb una *ceda* reial tramesa pel monarca. Quan es llegiren públicament les instruccions de l'elecció i els noms que componien la llista de candidats a jurats, Viciano (2005: 110) reproduïx un comentari del jurat Jeroni Cervera amb la vera intenció d'escurçar i transformar la substància del parlament en paraules contràries a les pronunciades. Per a l'historiador, el jurat acceptà les instruccions i donà el vistiplau per a procedir al nomenament. Segons l'acta del Consell General, el jurat proposà «que-s delibere si-s deu fer la dita elecció». Una contravençió del discurs que convenia al relat del cronista per a demostrar la submissió dels jurats al virrei.

Quan el 9 de setembre 1521 arribà Martí de Viciano a Dènia, havent entregat el memorial tramés pel governador de la Plana al lloctinent general, es quedà a viure-hi durant un temps. Durant aquest període, l'historiador estigué

en contacte directe amb el virrei, del qual obtingué la gràcia de conèixer les seues decisions a mesura que es prenien. Ho feia a través del secretari Francesc Sellés, que li subministrava la documentació. Ignorem si en l'entretant tornà a Castelló amb la resposta del virrei, viatge que no consta als annals.

D'aquest fet, Viciano (2005: 185) en fa ostentació i explica l'origen d'alguns documents oficials transcrits a la seua crònica:

[...] provehía de las provisiones y prevenciones necesarias. Esto puedo yo bien dezir porque algunas vezes le vi solo porque los del consejo entendían en las cosas de justicia y los cavalleros estavan derramados por diversas partes del reino, y los que estavan en Denia eran pocos, y no todos eran para el consejo de guerra [...] Assí que havía el virey de escribir, despachar correos, embiar espías, descubrir secretos, conservar los buenos y buscar medios para recobrar los que ivan perdidos y engañados [...] Y para entretener las villas agermanadas escribió muchas cartas.

Els elogis que dedica Viciano (2005: 185) al comte de Melito són nombrosos, dels quals es desprèn una forta admiració per l'estil i retòrica dels seus escrits:

[...] porque tenía muy polido orden, promptitud y estilo en dictar una carta [...] Esto que he dicho sé porque lo tracté muchas vezes con el dicho Cellés, al qual el virey havía mandado que me comunicasse el registro de las cartas y provisiones que se hazían, porque con más verdad yo pudiesse escribir esta historia. Y assí, hablando y tractando deste negocio muchas vezes con el dicho Cellés, aquél alabava los consejos, avisos y apuntamientos del virey, por ser muchos y bien reglados lo que yo vi y entendí por las dichas cartas.

Per a Sebastià García Martínez (1983: 49) aquest fragment resulta decisiu per a confirmar la «vocación historiogràfica del autor», que propicia una color «oficialista y áulica» de la qual Viciano no es desprendreà en tota la crònica. La lectura del *Libro quarto* proporciona un matís esbiaixat sobre l'actuació del virrei, «no pocas veces torpe», en paraules de García Martínez. A punt de retre Xàtiva, el comte de Melito es trobava acampat davant la mura-

lla i ordenà talar les moreres de l'horta amb la finalitat de crear una plana on un esquadró pogués marxar sense impediment. Mentrestant, molts dels soldats de fortuna presents dins la ciutat cercaven l'ocasió de canviar de bàndol. En una de les freqüents escaramusses amb els xativins:

El señor de Sorio se puso en orden de retraher y dexando en algunos morales seis cédulas conformes, en las cuales dezía que el virey hotorgava perdón de qualquier culpa cometida a los soldados que quisiessen venir a su ejército para servir al rey en la guerral. Méndez tomó una cédula de aquellas y dixo: — Quan sabio es el virey. Cómo quiere que cantemos en Xátiva: «Mis cabellos lindos, madre, dos a dos se los lleva el aire».

Una cobla d'origen jueu que segons Rafael Lapesa (1990: 44) era bastant corrent i circulava amb freqüència entre els ambients populars del segle XVI. No resulta estrany que Viciano (2005: 532-533) introduís la primera estrofa perquè el lector coetani la pogués identificar amb facilitat. Anotem que el cronista posa els versos en boca d'un soldat a sou del virrei, Pero Méndez. La kharja diu així:

Estos mis cabellos, madre,/ dos a dos me los lleva el aire./ No sé qué pendencia es ésta/ del aire con mis cabellos,/ o si enamorado dellos/ les hace regalo y fiesta;/ de tal suerte los molesta/ que cogidos al desgaire/ dos a dos me los lleva el aire.

La composició s'enclou dins el tema dels casaments sefardites i es refereix a la imatge dels cabells solts que simbolitzen la virginitat. No fora aquest l'objectiu del cronista sinó referir-se al degoteig constant dels soldats de fortuna que desertaven de Xàtiva per a engrossir l'exèrcit reialista. Un cant que s'ajustava com un guant a les contínues defeccions dels mercenaris forans.

El tema dels cabells solts, que trobem també en altres líriques com la catalana i la gallega, es feu molt fet popular i modernament l'ha cantada Isabel Parra. Es tracta d'una composició discutida literàriament. Ha format part d'antologies en moltes ocasions, Dámaso Alonso i Juan Manuel Blecua (1969: 289 i 292) la reproduïren dins els seus treballs sobre la lírica tradicional hispànica.

6. Conclusions

Rafael Martí de Viciano dedicà el *Libro quarto* de la seua obra a historiar la revolta agermanada des del punt de vista de la noblesa, classe a què pertanyia. Tanmateix, en molts passatges del llibre es fa evident una distància que podíem qualificar de *neutral* sobre els fets que es dilueix a mesura que avança el moviment arreu del País Valencià i deriva en la condemna de la Germania. Conté nombrosa documentació oficial extreta de la correspondència mantinguda pel virrei, la dels dirigents agermanats i d'altres estaments oficials. Aquesta característica atorga al *Libro quarto* un aspecte de relat *oficialista* alhora que veraç en molts punts de la redacció. Cal destacar-hi l'exhaustivitat de la narració, la naturalitat, el detallisme d'algunes descripcions i el relat gairebé cronològic de la revolta.

Bibliografia

- ALONSO, D.; BLECUA, J. M. (1969) *Antología de la poesía española. Lírica de tipo tradicional*, Madrid, Gredos.
- ARDIT, M. (2002) «Viciàna i les Germanies», *Saó*, núm. 32, pp. 20-22.
- BLEDA, J. (2001) *Corónica de los moros de España*, estudi introductor de Bernard Vincent, Rafael Benítez Sánchez-Blanco, València, Universitat de València.
- BOIRA I MAIQUES, J. V. (2002) «Terra i llibertat», *Saó*, monogràfic «Rafael Martí de Viciano (1502-1582)», 32, pp. 13-15.
- CARRASCO RODRÍGUEZ, A. (1998-99) «Una aportación al estudio de las Germanías Valencianas: el saco de Orihuela de 1521», *Revista de Historia Moderna*, 17, pp. 219-234.
- CATALÀ DE VALERIOLA, G. R. (1984) *Breu relació de la Germania de València*, dins Eulàlia Duran: *Cròniques de les Germanies*, València, Tres i Quatre.
- DURAN, E. (1982) *Les Germanies als Països Catalans*, Barcelona, Curial.
- DURAN, E.; REQUESENS, J. (1997) *Profecia i poder al Renaixement*, València, Tres i Quatre.
- (1994) *El Libre de Antiquitats de la Seu de València*, estudi i edició a cura de Joaquim Martí Mestre, I, València / Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Abadia de Montserrat.
- ESCARTÍ, V. J. (2009a) «La imagen de la nobleza, según Rafael Martí de Viciano (s. XVI): del pasado medieval al proyecto imperial», *Mirabilia: Electronic Journal of Antiquity, Middle & Modern Ages*, 9, pp. 266-291.

- ESCARTÍ, V. J. (2009b) Ideologia nobiliària i impero a l'obra de Rafael Martí de Viciàna», *Afers. Fulls de Recerca i Pensament*, 64, pp. 609-627.
- ESCOLANO, G. (1972): *Década primera de la historia de Valencia*, VI, València, Universitat de València.
- FERRANDO FRANCÉS, A. (2002) «De la tardor medieval al Renaixement: breu radiografia d'una gran mutació sociolingüística i cultural dels Viciàna lletraferits», *Miscel·lània homenatge a Rafael Martí de Viciàna en el V centenari del seu naixement 1502-2002*, Borriana, Ajuntament de Borriana / Biblioteca Valenciana, pp. 21-35.
- GARCIA, M. (1935) *La Germania dels menestrals de València*, València, Gorg.
- GARCÍA CÁRCCEL, R. (1981) *Las Germanías de València*, Barcelona, Península.
- GARCÍA MARTÍNEZ, S. (1983) «Introducción a la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia», I, dins Martí de Viciàna: *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia*, València, Universitat de València.
- IBORRA I GASTALDO, J. (2004) «Introducció a la *Crònica de València*», dins Martí de Viciàna: *Libro segundo de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, València, PUV.
- LAPESA, R. (1990) «El mundo de la antigua lírica popular hispánica», *Cuaderno Gris*, època I, 5, pp. 42-47.
- PÉREZ GARCÍA, P. (1996) «Conflicto y represión: la justicia penal ante la Germania de Valencia (1519-1523)», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 22, pp. 141-198.
- (2017) *Las Germanías de València, en miniatura y al fresco*, València, Tirant lo Blanc.
- (2020) «La Germania, quinientos años después», *Reflexiones históricas y artísticas. En torno a las Germanías de Valencia*, València, Universitat de València, pp. 16-86.
- RODRÍGUEZ CONDESA J. (2003) *Rafel Martí de Viciàna (Estudi bio-bibliogràfic)*, Borriana, Ajuntament de Borriana.
- SÒRIA, J. (1960) *Dietari*, València, Acció Bibliogràfica Valenciana.
- TEROL I REIG, V. (2002a) «Un regne sense cavallers? La Germania en la sots governació de Xàtiva», tesi doctoral inèdita, València, Universitat de València.
- (2002b) «La Germania en la governació foral de Xàtiva», *Estudis. revista de Historia Moderna*, pp. 509-520.
- VALLÉS BORRÀS, V. (2000) *La Germania*, València, Alfons el Magnànim.
- VICIÀNA, M. de (2002) *Libro tercero de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, València, PUV.
- (2005) *Libro cuarto de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, València, PUV.
- XIMENO, V. (1747) *Escritores del reyno de Valencia*, vol, 1, Joseph Estevan Dolz, València.

La documentació de les Germanies: els processos contra els agermanats

[The historical documentation of the Germanies {revolt of the brotherhoods}: criminal proceedings against the twinned]

PABLO PÉREZ GARCÍA

Universitat de València

pablo.perez@uv.es

ORCID: 0000-0003-1560-6032

RESUM: En aquest treball es denuncia l'absència de memòria pública en complir-se el cinquè centenari de la revolta agermanada, al mateix temps que s'encareix la importància de la documentació històrica per a l'estudi i el coneixement del conflicte. Es passa revista als arxius i sèries que custodien aquesta documentació tan rica, s'adverteix sobre el risc de desaparició d'alguns registres i s'hi subratlla la transcendència informativa dels processos penals incoats als responsables de la revolta. Finalment, s'hi ofereix una breu síntesi del contingut d'un parell de destacats processos penals, algun dels quals ha merescut, fins i tot, una edició íntegra.

PARAULES CLAU: Germania, història, memòria, documentació històrica, procediments penals.

ABSTRACT: In this work, the absence of public memory is denounced on the fifth centenary of the Germania's revolt, while the importance of historical documentation for the study and knowledge of the conflict is stressed. The files and series that guard such rich documentation are reviewed, the risk of disappearance of some records is warned and the informational significance of the criminal proceedings brought against those responsible for the revolt is underlined. Finally, a brief synthesis of the content of a couple of outstanding criminal proceedings is offered, some of which have even deserved a full edition.

KEYWORDS: Germania [revolt of the brotherhoods], history, memory, historical documentation, criminal proceedings.

Recepció: 20/03/2021. Acceptació: 30/03/2021. Publicació: 28/10/2021

Davant d'unes jornades convocades amb el lema «La memòria de la Germania» probablement s'hauria de deixar clar des del principi que aquesta contribució dirà relativament poc sobre la memòria del *passat*. En realitat, es pretén reivindicar més aviat la memòria del *present* i potser, fins i tot, la del *futur*. L'anomenada *memòria històrica* —ningú ho ignora a hores d'ara— no és assumpte exclusiu d'historiadors. Constitueix una d'aquestes matèries obertes a especialistes, a experts, a aficionats i a llecs que solem posar en relació amb la categoria kantiana, popularitzada per Jürgen Habermas, de l'Öffentlichkeit ('esfera pública'). Amb independència que Habermas, amb la seua hermenèutica de l'Öffentlichkeit, li puga haver calçat el cànon de Praxíteles al concepte una poc més enredat i térbol de l'Öffentliche Meinung ('opinió pública'), no hi ha cap dubte que, per a parlar de la *memòria* únicament cal la voluntat i l'audàcia de *prendre la paraula*.

I qui ha alçat la seua veu durant els últims anys per a recordar que fa cinc segles es va produir a València *una cosa* anomenada Germania? Que jo sàpia, només els acadèmics: la Universitat, els seus professors i els seus doctors. Molt excepcionalment, ho ha fet també la premsa. La Germania va començar a l'estiu de 1519 i va culminar al desembre de 1522. El seu ressò va poder sentir-se fins a 1524 —any en què la repressió contra els rebels va arribar al seu punt culminant— i encara més lluny si afegim el lent procés de satisfacció de les indemnitzacions de guerra o l'aparició de certs epígons de l'anomenat Encobert en 1529 i 1541. Quina institució pública ha commemorat d'alguna manera el 500 aniversari del naixement de la Germania? Únicament la Universitat de València.¹

1 Coincidint amb el 5é centenari de la Germania, la Universitat de València i la Facultat de Geografia i Història organitzaren el seminari d'investigació «Un conflicte entre dos èpoques: la Germania, 500 anys (1519-2019)» entre el 2 i el 4 de desembre de 2019.

El present treball s'emmarca dins del projecte PURE (Public Renaissance: Urban Cultures of Public Space between Early Modern Europe and the Present) finançat pel programa HERA [Public Spaces: Culture and Integration in Europe (2019-2021)]. Ref.: PCI2019-103749.

Quina altra recordarà el 500 aniversari de l'inici de la guerra de la Germania durant l'estiu de 1521? La Generalitat Valenciana, per descomptat, no. Per al govern autonòmic valencià 2021 és l'Any García Berlanga. El record del genial director i guionista valencià nascut quatre segles després de l'inici d'aquella *guerra civil* del Renaixement serà ple; el de la Germania, nul. Per al 31 de març de 2021 s'anuncia l'exposició «La Germania: un conflicte a la València del Renaixement». Els seus prop de 30 panells —redactats per professors de la Universitat de València— ja estaven llestos al desembre de 2018. Finalment els acollirà el Centre Internacional de Gandia de la mateixa Universitat. Té prevista la seua assistència a la inauguració l'alcalde de la ciutat, l'Excma. Sra. Diana Morant. I punt final...?

1. La documentació de la Germania

Com a investigador, vaig descobrir la Germania fa un quart de segle (Pérez García 1996). Des de llavors, amb una ingenuïtat que hui em sembla infinita, he tractat de persuadir molts estudiants de la importància —de la urgència, fins i tot— de preservar la memòria documental del conflicte. Els he animat a transcriure amb totes les garanties paleogràfiques, diplomàtiques i filològiques uns textos que, de vegades, es troben en un estat proper a la devastació. He procurat convèncer-los de la imprescindibilitat d'una tasca sense la qual cap estudi de naturalesa històrica és possible.² Hi ha documents que van ser destruïts en la pròpia època o van desaparèixer en moments posteriors.³

2 En realitat, la transcendència que atorgue a aquesta tasca no és universalment reconeguda per tots els meus col·legues. Així, algun deixeble meu de màster, com Sergio Risueño, va haver de lamentar que el seu excel·lent treball de transcripció de diversos expedients de la secció Mestre Racional de l'Arxiu del Regne de València (8848 i 8848 bis, el 10160 i 10161) que recollien informació sobre la guerra de la Germania a l'actual província de Castelló, es veiera infravalorat pel tribunal avaluador.

3 La desaparició de documents derivats d'un esdeveniment revolucionari és freqüent. Va succeir amb les Comunitats de Castella i també amb les Germanies de València i Mallorca. A les destruccions degudes a la violència caldria afegir el caòtic —en termes de preservació de les fonts— procés de reunió de proves contra els acusats per rebel·lia i la incúria en la preservació i conservació dels documents als arxius judicials (Pérez García 2013: 42-45).

Però n'hi ha altres que estan perint lentament, corroïts per l'òxid i per unes condicions d'emmagatzematge que no sempre són les òptimes.

Estava *segur* que, arribat el moment —i el 500 aniversari de la revolta semblava un raonablement adequat— les institucions valencianes posarien els mitjans per a revertir aquesta situació, i fins i tot acceptarien patrocinar l'edició d'un *Diplomatari de la Germania* tan ambiciós com el que l'any 2002 havia començat a publicar-se sota el títol de *Diplomatari Borja*.⁴ Però em vaig equivocar. La meua previsió posseïa la bellesa i l'elegància dels epicicles de l'Almagest, però, igual que l'astronomia ptolemaica, no tenia cap fonament. En una altra ocasió he referit amb cert detall les primeres entrevistes que alguns companys de facultat i jo mateix vam tenir amb els representants de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport de la Generalitat Valenciana al desembre de l'any 2017 (Pérez García 2020a: 19). No paga la pena, doncs, insistir més en això.

De documents de la Germania de València, n'hi ha un poc per tot arreu. Tots els arxius valencians que han sobreviscut als insults del temps en posseeixen, i, molts altres no valencians també. La Germania no va afectar només la capital de l'antic Regne de València. Es va estendre per tot el territori i, fins i tot aquelles poblacions que no s'agermanaren —com podria ser el cas de la major part de les viles senyoriales i alguns altres reialencs com Ademús, Bocairent, Morella i Onda— van donar lloc a la redacció de papers sobre la seua actitud o sobre el seu enfrontament amb els agermanats del veïnatge. En realitat, qualsevol document valencià del primer quart de segle XVI permetria documentar aspectes del moviment agermanat. I no només per la seua contribució al coneixement del context històric de la revolta, sinó també pels detalls de tota mena que pot aportar sobre els seus protagonistes.

Posaré uns quants exemples del que pretenc dir. Si no sabérem que el mestre racional Joan Ram Escrivà de Romaní i el procurador fiscal Onofre

4 El projecte va ser presentat a Barcelona pel P. Batllori en 2002. Preveia la publicació d'un total de cinquanta volums des de llavors fins a l'any 2025. <http://eprints.rclis.org/4475/1/Borja.pdf>. Ateses les dificultats de tota classe que han marcat l'empresa, únicament se n'han publicat cinc volums fins al present, l'últim dels quals l'any 2014. <https://www.elsborja.cat/linstitut-internacional-destudis-borgians/publicacions-de-liieb/diplomatari-borja/>

Oller van patir atemptats i amenaces de mort per part de destacats membres de la noblesa valenciana, seria bastant més difícil explicar l'actitud comprensiva del primer cap als agermanats i la completa implicació del segon amb la revolta, fins al punt de ser executat com a rebel i traïdor al rei en 1522. Doncs bé, l'atemptat contra Escrivà apareix documentat en una carta enviada per la vila de Sagunt a la d'Ontinyent en 1517, i les amenaces contra Oller les coneixerem gràcies a una denúncia de 1518 contra la ciutat de València per haver ignorat la llista d'elegibles a les magistratures urbanes o ceda reial (Pérez García 2021: 330 i 344). Encara més: per a esbrinar alguna cosa sobre el que ha passat amb els vassalls mudèjars de Bèlgida després de la batalla de Gandia del 25 de juliol de 1521 serà necessari esperar més de 40 anys fins a trobar els testimonis d'un procés entaulat entre les nobles famílies dels Milà i els Bellvís a mitjan 1564.⁵

Així doncs, no serà difícil localitzar documents sobre el conflicte agermanat, sobre els seus precedents i conseqüències, així com sobre el seu context històric, en arxius com el del Regne,⁶ el Municipal, el de la Diputació, el catedralici i diocesà de la ciutat de València, en el de protocols del Col·legi del Corpus Christi o entre els depòsits manuscrits custodiats a la Biblioteca Valenciana (Col·legi de l'Art Major de la Seda i de la Reial Confraria de la Mare de Déu dels Desemparats). El mateix podria dir-se d'altres arxius territorials, eclesiàstics i locals de les províncies d'Alacant, Castelló i València. Especialment valuosos són els de les catedrals d'Oriola i Sogorb, els municipals de Castelló, Morella, Vila-real, Sogorb, Alzira, Xàtiva, Ontinyent, Alcoi, Alacant i Oriola, o les reproduccions microfilmades de documents sobre les possessions valencianes de la Casa de Medinaceli depositades a Sogorb.

5 Arxiu del Regne de València [ARV], Reial Audiència, Processos, Part Primera, Lletres A, núm. 59.

6 Sens dubte, l'ARV és l'arxiu que més documents sobre la Germania custodia. La importància que tenen és molt elevada ja que, a més dels processos contra els agermanats que tractarem més endavant, conserva la correspondència creuada pel virrei, comte de Melito, amb els governadors de les diferents demarcacions valencianes —Rampston de Vicià, Jeroni de Cabanyelles, Francesc Lluís Bou i Pero Maça— i amb gran part de les viles reials.

Fora ja de l'àmbit pròpiament valencià, nombrosos arxius municipals d'àrees llavors limítrofes —com Requena i d'altres que continuen sent-ho en l'actualitat, com Mallorca, Tortosa, Terol, Conca i Múrcia— ens han permès conèixer millor les relacions de la Germania regnícola amb la mallorquina, o la intervenció en diverses fases de la revolta i la guerra de personatges clau, com el patrici tortosí Lluís Oliver i de Boteller, el batle de Terol, Jeroni Pérez d'Arnal, o dels marquesos de Moya, d'Elx i de Los Vélez, Fernando de Cabrera, Diego de Cárdenas i Pedro Fajardo (Duran 1982). Els arxius generals i nacionals conserven abundant informació sobre la revolta: Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona, Arxiu General de Simancas a Valladolid, Arxiu Històric Nacional de Madrid i Arxiu de la Noblesa de Toledo. Entre molts documents, s'hi custodia la correspondència oficial creuada pels regents —l'almirall i conestable de Castella i el cardenal Adrià d'Utrecht— amb les autoritats virregnals: Diego Hurtado de Mendoza, comte de Melito, virrei de València i Aragó; Pere de Cardona, arquebisbe de Tarragona i virrei de Catalunya, i Miguel de Gurrea, lloctinent general del Regne de Mallorca.

També la Reial Acadèmia de la Història atresora un important nombre de documents sobre les Germanies de València i Mallorca, així com sobre els problemes coetanis al Principat de Catalunya, dins de la col·lecció Salazar i Castro, dins de les seccions A i I. En la lletra I majúscula hi ha diferents cartes de l'emperador dirigides al mestre de Montesa, mossén Bernat Despuig, per a demanar la seua ajuda contra els agermanats. En la lletra A majúscula, des del registre 18 fins al 30, trobem una gran quantitat de documents sobre el conflicte, des de les instruccions donades per la cort al virrei, el comte de Melito, fins a la resistència de Xàtiva i Alzira, passant per les cartes enviades des les diferents legacions diplomàtiques, donant compte de la visió que es tenia a Europa sobre les revoltes de València i Mallorca.⁷

7 Sobreïxen, en aquest sentit, les cartes remeses a la cort pel Sr. Juan Manuel, ambaixador a Roma durant la guerra pròpiament dita, és a dir, entre mitjan 1521 i els primers mesos de 1522.

2. Documentació processal sobre la Germania de València

Probablement no hi ha cap font històrica més rica des d'un punt de vista informatiu que aquella destinada a recollir i compilar proves testificals (Pérez García 2013). Els procediments judicials civils i penals no només aporten una infinitat de notícies sobre els assumptes que s'hi aborden. La comparació i la confrontació entre les dades aportades i els relats narrats pels testimonis permet a l'historiador detectar contradiccions i, en ocasions, descobrir nous aspectes o facetes poc o mal il·luminades d'una problemàtica més o menys coneguda. Per això resulta tan important com urgent localitzar-los, preservar-los i estudiar-los. En el cas de la Germania —i, en general, en tots els casos semblants— no són prou els procediments penals incoats contra els líders i responsables de la revolta. Aquest tipus de reaccions socials posseeixen precedents que han de ser, així mateix, delimitats i analitzats, i les seues conseqüències, en no poques ocasions, es projecten més enllà de la cronologia estricta dels fets violents. Així doncs, no resulta estrany —ho hem pogut comprovar ja— recollir informació sobre el conflicte molts anys després d'haver-se produït aquest.

En un treball recent m'he ocupat dels moments previs a l'esclat de la Germania, valent-me, per descomptat, d'un tipus de documentació de naturalesa processal, precisament per la seua extraordinària riquesa informativa (Pérez García 2021). La sèrie Litium de la secció Governació de l'Arxiu del Regne de València recull, com el seu propi nom indica, litigis de naturalesa civil i jurisdiccional entre particulars i institucions. La seua confecció diplomàtica resulta un poc complexa, perquè els casos es van acumulant, els uns darrere dels altres, en els mateixos volums, i no poques vegades, la seua durada supera l'any judicial i es perllonga al llarg de diversos volums. Així doncs, l'historiador ha de seguir el curs dels procediments a través dels anomenats *salts* o anotacions amb la mà i el foli on aquest continua en el mateix registre o en els següents. Siga com siga, aquesta sèrie, Litium, a més d'obrir-nos els ulls davant el nombre extraordinàriament elevat de conflictes derivats per herències, deutes i impagaments —signe inequívoc de les dificultats econòmi-

ques immediatament anteriors a la Germania— ens ha permés detectar tres grans tipus de problemes que es van manifestar amb la màxima virulència durant el trienni comprés entre la mort del rei Ferran el Catòlic (1516) i el frustrat viatge a València del seu successor, Carles d'Habsburg, per a jurar els Furs i ser homenatjat com a monarca a la capital del regne (1519).

En primer lloc, els conflictes intergremials i també intragremials: al voltant d'una vintena durant els 15 primers anys de segle XVI i, ni més ni menys que altres 15 durant el quadrienni 1516-1519, fet que representa una mitjana de 1,4 i 3,75 casos per any respectivament; unes xifres, per cert, que continuaran *in crescendo* al llarg de l'any 1520 —amb 4 casos— i 1521, amb altres 6 conflictes més. En segon lloc, les disputes entre membres de la noblesa valenciana o forana amb interessos en el regne, bé en el si de la pròpia família, bé amb particulars per motius econòmics, bé amb membres d'altres cases nobiliàries. Dins d'aquest subgrup de problemes advertim, però, una progressiva disminució dels casos, ja que si és veritat que en 1515 —l'últim any de vida del Catòlic— va haver-hi un total de 47 disputes judicials i a l'any següent, 1516, un total de 53, no és menys cert que la pressió va començar a cedir en 1517 (30 casos) i es va reduir considerablement en 1518 (11 casos) i 1519 (7 casos).

El focus de conflictes més rellevant de tots els que ha sigut possible detectar en els registres corresponent de la sèrie Litium ve delimitat per les disputes entre poblacions de reialenc, senyors alfonsins i noblesa terratinent a propòsit de l'exercici de la jurisdicció civil i criminal, de la percepció i pagament de drets, de l'explotació de fonts de riquesa —l'aigua, principalment— o de la delimitació de termes. Tan destacada ens ha semblat aquesta qüestió que no podem fer altre que donar suport a la interpretació de Vicent Terol (en premsa) sobre els orígens d'una Germania precedida d'una ebullició política gairebé sense precedents de les poblacions de reialenc davant d'una ofensiva jurisdiccional de noblesa, aprofitant el buit de poder provocat per la mort del rei Ferran II, la supressió *de facto* de la Reial Audiència i la interinitat del Reial Consell davant la indefinició política i l'absència d'un sobirà encara no jurat. Els conflictes van ser molt nombrosos i de gran importància. Va haver-hi lluita cos a cos, morts i, fins i tot, va arribar a fer-se ús de l'artilleria.

Així, la vila de Sagunt es va enfrontar contra la comtessa d'Almenara per la delimitació i explotació econòmica dels respectius termes, i amb la família Vallterra, senyors de Torres Torres, per la gestió de la séquia major, el pasturatge de bestiar i el pagament de peites. Xèrica i la Sra. Joanna Destorrent, viuda d'Andreu Gasull i senyora de Viver, es desavingueren per l'emmurallament d'aquesta última localitat. Lliria i el governador Jeroni de Cabanyelles van pugnar per la delimitació de termes amb Benissanó. Alpont i els Lladró de Pallars, vescomtes de Xelva, es van enfrontar per la possessió de les partides del Camp de Benacacira i de les Foies d'Ahillas. Alzira va mantenir una alerta permanent davant l'actitud ofensiva del marquès de Zenete, senyor de les baronies d'Alberic i Gavarda, així com amb els Castellví, senyors de Carlet, Benimodo i Benimuslem. Xàtiva es va enfrontar virulentament contra els Despuig, senyors d'Alcàntera, Beneixida i el Ràfol, contra els Crespí de Valldaura, senyors de Sumacàrcer —es va arribar a fer ús dels canons prestats pel comte de Cocentaina— i contra molts altres senyors alfonsins dels seus termes generals. Però Maça, senyor de Moixent i de la Font de la Figuera, va mantenir freqüents conflictes amb Ontinyent i amb Villena, a propòsit del control sobre els Alforins que, a finals de 1519, es va complicar amb una disputa per la delimitació de termes entre Moixent i Énguera. Elx-Crevillent, Albaida i Sogorb mai van acabar d'acceptar la seua alienació a favor dels Cárdenas (1469), dels Milà (1471) i dels Aragó Folch de Cardona (1475). La ciutat d'Oriola, finalment, estava a matadegolla amb Cartagena i amb Múrcia a propòsit de l'efímera catedralitat oriolana (1510-1518), assumpte de no poca substància que va donar peu, entre altres greus decisions, a la suspensió momentània de Però Maça com a governador del sud del regne a començament de 1519.

Sense entrar encara en l'àmbit específicament penal, convé subratllar l'elevat valor documental i informatiu de la sèrie processos i papers diversos de la Generalitat de l'Arxiu del Regne de València. Es tracta d'un grup d'aproximadament huit registres amb diferents processos instats per arrendataris d'impostos i drets del General afectats negativament per la revolta, per les operacions militars, per la guerra o per la supressió d'impostos duta a terme pels

agermanats el 21 de febrer de 1521, una acció que va tenir un fortíssim impacte sobre l'economia valenciana en el seu conjunt i que va ser imitada per altres ciutats i viles reials valencianes.⁸

Els processos penals contra els responsables i màxims dirigents de la Germania van ser incoats després de la guerra per tots aquells tribunals que representaven l'autoritat jurisdiccional en la seua màxima instància segons es trobava distribuïda en el Regne de València. No tots els expedients s'han conservat, tot i que tenim constància que, en ocasions, la jurisdicció real i la senyorial van exercir una doble pressió sobre poblacions que havien abraçat la causa de la Germania. Entre els dominis senyorials sobre els quals posseïm informació de la revolta gràcies als processos penals que han arribat fins als nostres dies destaquen els de l'orde militar de Montesa (Hernández 2021).⁹ Dels demés senyorius tot just conservem informació molt indirecta, de la qual han donat compte els diversos especialistes (Pons 2008; Terol en premsa).

Pel que fa als tribunals reials, l'encausament i repressió de la Germania va ser a càrrec dels alts tribunals del regne i, per tant, va quedar fora de l'abast dels tribunals locals, inclòs el de justícia criminal de València (Pérez García, 1991). La major part de les causes que conservem es custodien a l'Arxiu del Regne de València i corresponen a uns pocs documents i processos criminals de les seccions Varia,¹⁰ Sentències,¹¹ i Governació.¹² El gruix de les causes va quedar reservat per als jutges de la Reial Audiència i, en l'actualitat, se'n conserven —uns pocs— dins de les sèries Processos de la Segona i de la Tercera Par-

8 Els registres més destacats per la informació i testimonis que contenen són els següents: ARV. Generalitat. Processos i papers diversos, regs. 2513, 2514, 2515, 2516, 2971, 2972, 2973 i 2974.

9 Vicente Garcia Edo en va dur a terme un inventari titulat *Libros del Archivo de la Orden de Montesa mezclados con los papeles de los legajos de la Orden* que es conserva manuscrit a l'ARV (instruments de descripció, signatura ID/126 i 127).

10 Es tracta de la caixa 44, exp. 4 amb els perdons i excepcions generals de 1524 i 1528, i de la caixa 634, que conté el procés contra Vicent Peris i els seus partidaris, de què tractarem més endavant.

11 Les sentències contra els agermanats es troben a les caixes 211 (exps. 564 a 583) i 467 (exps. 1141 a 1147).

12 Bàsicament es tracta d'un parell de processos de les caixes 4402, exp. 73 (1521) i exp. 78 (1521) i 4403, exp. 72 (1521) contra els agermanats Pere Mojolí, Pere Rea, Joannot Rea i Perot Villes.

t,¹³ i Apèndix de la Segona Part,¹⁴ mentre que la sèrie Apèndix dels Processos de la Tercera Part constitueix el depòsit més important dels processos penals contra els agermanats valencians. En el seu si es custodien els importantíssims processos contra el notari Vicent Ambrós Artés,¹⁵ el racional Joan Caro,¹⁶ i els advocats de la Germania, Bartomeu Monfort i Jeroni Soriano.

Els processos judicials no només aporten valuosos testimonis, detalls crucials i precisions de tot tipus. També ens permeten descobrir dimensions de la història que han pogut passar completament desapercubudes fins que la seua lectura els desvela i els posa al descobert. Posaré tres exemples. El procés contra els advocats de la Germania, Monfort i Soriano, és un dels tresors documentals de l'apèndix a la tercera part dels processos de la Reial Audiència.¹⁷ Aquest text va permetre a Vicent Vallés replantejar la interpretació que havia vingut donant-se en la configuració de l'ideari i del programa agermanat per a passar-se del «legalisme com mala consciència de la revolta» de García Cárcel (1981: 98-103) al «reformisme dins la llei» de Vallés (1990 i 2000: 53-60). La importància de les figures de Soriano i Monfort no havia passat desapercubuda a Joan Fuster (1962: 66), però la seua transcendència augmenta en comprovar l'elevat nombre de testimonis d'ell mateix i la seua extraordinària rellevància política.¹⁸

13 El més rellevant dels quals és el procés dels procuradors fiscals contra el jurista misser Francesc d'Artés i el notari García Huguart. ARV. Reial Audiència. Processos. Part tercera, caixa 365, exp. 2073.

14 Probablement el procés més important de tots els que es conserven en aquesta sèrie és l'instat contra Onofre Bartomeu de Cas i els agermanats de Gandia [ARV. Reial Audiència. Processos. Segona part. Lletre P. Apèndix, exp. 13 (1522)], seguit dels incoats contra el botiguer Paulo Rigo. ARV. Reial Audiència. Processos. Segona part. Lletre P, exp. 13 – Apèndix (1524) i contra l'agermanat saguntí Bernat Puig [ARV. Reial Audiència. Processos. Segona part. Lletre P. Apèndix, exp. 26 (1532)], aquest últim estudiat per Miguel Gálvez Rodríguez en el seu treball de fi de màster (2018).

15 ARV. Reial Audiència. Processos. Tercera part. Apèndix, exp. 6162 (1524).

16 ARV. Reial Audiència. Processos. Tercera part. Apèndix, exp. 6163 (1524).

17 ARV. Reial Audiència. Processos. Tercera part. Apèndix, exp. 6122. Es tracta de volum format per 629 folis que comença el 12 de febrer i conclou el 15 de setembre de 1524, del qual misser Joan March de Bas va ser el jutge relator de la causa i Joan Esmenart i Galcerà Pérez, els escrivans.

18 César Martínez Camarena prepara a hores d'ara una acurada edició d'aquest procés en el qual, a més dels mateixos Soriano i Monfort, van prestar testimoni personatges de tant relleu i pes com els senyors de Beniarjó i la Foia de Salem, Canet, Rafelbunyol i Toga, el mestre de Montesa, el mestre racional, el bisbe de Sogorb, el virrei i diverses dotzenes de notaris i juristes de la ciutat de València.

Els procediments contra el capità agermanat Vicent Peris han permés identificar una nova institució de la Germania capitalina —els anomenats Dotze Electes— al mateix temps que han donat peu a una visió un poc més «democràtica» i «corporativa» o «gremialista» de la direcció del moviment agermanat, després, fins i tot, de la dimissió de la segona Tretzena (30 de juliol de 1521). El procés contra els «agermanats» de l'any 1541 va permetre en el seu moment una reavaluació del fenomen *encobertista*, molt més desvinculat de la Germania de 1522 del que es poguera creure llegint els treballs d'Eulàlia Duran, i molt més en línia amb les manifestacions de radicalitat religiosa del començament del segle XVI (Pérez García-Catalá 2000: 21-174). A continuació, ens ocuparem d'aquests dos últims casos per a il·lustrar d'alguna manera tot el que hem pretés dir amb aquestes breus línies.

3. Els processos incoats amb motiu dels enfrontaments entre el marquès de Zenete i el dirigent agermanat Vicent Peris

El cabal d'informació que brolla dels processos judicials pot resultar sorprenent, sobretot si determinat episodi aconsegueix donar peu, no a un, sinó a diversos expedients. Aquest seria el cas del duel entaulat entre el subrogat del governador de València, Rodrigo Hurtado de Mendoza, marquès de Zenete, i el líder agermanat Vicent Peris des dels últims dies de desembre de l'any 1521 fins a la mort del velluter d'origen sogorbí el dilluns de carnaval de 1522 (García Cárcel 1981: 132). L'enfrontament entre els dos dirigents va tenir dos escenaris —les ciutats de Xàtiva i de València— i dues dates clau: el divendres 24 de gener i el dilluns 3 de març de 1522. Totes dues van estar precedides d'un desplegament estratègic d'avertiments i amenaces, de mobilització de forces i també de negociacions polítiques. El 24 de gener de 1522, Vicent Peris va fer presoner el marquès de Zenete al convent de la Trinitat de Xàtiva, el va tancar al castell de la ciutat i el va reduir a la condició d'ostatge davant d'una previsible ofensiva del virrei, Diego Hurtado de Mendoza, comte de Melito, germà del marquès de Zenete. El dia 3 de març la truita s'havia girat completament. Zenete havia pogut burlar el seu confinament el diumenge

9 de febrer, i, després de visitar el seu germà a Albaida, va retornar a València a temps de preparar la seua revenja (Vallés 2007; Pérez García 2020b: 196-197).¹⁹

El marquès va arribar a la capital el dimecres 19 de febrer. Peris va entrar a la ciutat sis dies després: el dimarts 25 de febrer de 1522. La situació viscuda a Xàtiva tornava a reproduir-se a València, però amb una important diferència: malgrat les esperances que el líder agermanat tenia depositades en el suport dels seus, l'avantatge numèric estava ara de part dels oficials del rei. Zenete, tot i això, va convidar Peris a negociar i, per a facilitar la trobada, va posar en les seues mans dos ostatsges eminents: el comanador Santàngel i el fill del tresorer Sánchez. Dijous Gras (27 de febrer) van acordar veure's a la parròquia de Sant Tomàs. El capità agermanat no s'hi va presentar. Va eixir de casa, però, arribat a la parròquia de Sant Martí, va fer mitja volta. Tampoc va voler rebre l'agutzil Lluís Font, que havia anat a buscar-lo per fer-li arribar les condicions del marquès. El procés incoat contra els seguidors de Peris el dilluns 3 de març de 1522 no conté informació sobre l'esdeveniment el divendres 28 de febrer i el dissabte 1 de març anteriors. Hi ha al·lusions a la missa de l'Esperit Sant que va tenir lloc a la capella de la casa del governador Cabanyelles el diumenge 2 de febrer. A aquesta havien sigut convidats certs representants dels clavaris i majorals de les confraries d'artistes i menestrals i dels quatre districtes de l'horta de València.

Arribats a aquest punt, el procés contra les forces de Peris, el mateix que la sumària informació de testimonis sobre els successos de Xàtiva de 24 de desembre de 1521, ens situen davant d'aspectes de la Germania desatesos per una historiografia que havia convertit els anomenats Tretze Síndics de València en l'únic òrgan rector o dirigent del moviment (García Cárcel 1981; Duran 1982; Vallés 2000). Si els Tretze de la capital havien presentat la seua dimissió el 30 de juliol de 1521, de quina manera es van organitzar confraries i oficis suposadament desarticulats com a moviment revolucionari per a enviar representants davant els governadors? I, concretant encara més, com és possible que una representació presumptament informal rebera la denominació dels Dotze

19 La informació dels successos de Xàtiva es troba en ARV. Governació. Lítium, reg. 2472, mans 7 i 8, fols. 311 r-362 v.

Electes per a la Pacificació de la ciutat? Aquesta és, sens dubte, una de les grans novetats que els processos judicials que recentment hem començat a estudiar amb atenció han aportat al coneixement de la Germania. Davant d'una visió «verticalitzada» del fenomen, personificada per la Tretzena, vam descobrir una realitat molt més «horitzontal i transversal», representada per les «comissions d'electes» (Pérez García en premsa) que van existir abans de la configuració de les dues tretzenes i van continuar existint fins al final de la contesa.²⁰

Concloua la missa, els representants van ser convidats a deliberar tot sols a la capella. Els electes van proposar garantir a Peris la seua vida i la de la seua família, oferir un estatge segur i, en cas de no acceptar, un guiatge i fins a dos mil ducats perquè abandonara el regne. L'oferta va ser acceptada pels governadors i presentada al capità agermanat al convent de Sant Agustí, en presència del seu prior. Aparentment, Peris va acceptar les condicions i semblava que cedia als desitjos del governador Cabanyelles i del seu subrogat, el marquès de Zenete. Però Rodrigo coneixia massa bé Peris per a deixar-se enganyar i tenia preparada una maniobra audaç, si, com finalment va succeir, el capità velluter es feia arrere. Tot estava presumptament disposat perquè el dilluns 3 de març de 1522 es verificara la rendició. Peris es va reunir amb els del seu ofici a la seua confraria, i, acompanyat de dos frares franciscans cognomenats Ribera i Castellví, es va dirigir a la recerca dels governadors. En arribar a la plaça de Santa Tecla, un dels seus, el seu company Bartomeu Martí (o Gil), cabanyer, li va fer saber que Zenete l'estava esperant en companyia d'un esbirro, a punt per a matar-lo. A correuita, Vicent Peris va tornar sobre els seus passos i es va refugiar a casa seva, situada al carrer de la Mare de Déu de Gràcia, a les proximitats del convent de Sant Agustí. Els seus partidaris van ser repartits entre la casa i els carrers veïns per a intentar contraestimar l'atac dels governadors.

Els electes continuaven reunits a la confraria dels sabaters. Assabentats del que havia passat, van intentar parlar amb Peris, però el prior de Sant Agustí els va

20 Una comissió de 12 electes havia acompanyat el marquès de Zenete a Xàtiva al desembre de 1521 i una nova comissió d'electes va actuar com a intermediària entre Peris i els governadors Cabanyelles, Hurtado de Mendoza i Exarch els dies 2 i 3 de març de 1522 a València.

informar que el capità opinava que l'havien traït i es negava a rebre'ls. En previsió del que estava succeint, Zenete ja tenia disposades les ordres perquè els oficials reials, diversos cavallers, juristes, notaris, mercaders i alguns fidels artistes i artesans, armats amb piques, espases i rodelles, rodejaren Peris i els seus, no sense abans assegurar-se que les portes de la ciutat quedaren tancades per evitar la fugida dels rebels. Després d'haver reunit les seves forces a la plaça de la catedral, el grup va baixar pel carrer de Cavallers, va seguir per la Bosseria fins a la plaça del Mercat. Allà, Zenete va ordenar formar tres esquadrans. El primer, comandat per Jeroni de Cabanyelles ocuparia el carrer del Fumeral. El segon, capitanejat pel subrogat Manuel Exarch, havia de fer el mateix amb el de Sant Vicent. Les dues vies discorrien en paral·lel al carrer de la Mare de Déu de Gràcia, on es trobava la casa de Peris. El marquès, amb el suport dels seus propis alabarders i diversos homes valents de casa, s'havia reservat l'atac frontal contra l'habitatge del capità velluter.

El combat va ser terrible. Els homes de Peris havien ocupat els terrats. Des d'un d'ells, algú va llançar un taulell que va fer caure i va malferir el marquès. La lluita era desigual i Peris estava venut. El comandant va intentar fugir a la desesperada, però a penes deixar sa casa va rebre una gravíssima ferida, el van fer caure en terra i hi va quedar entravessat. Zenete va ordenar que li tallaren el braç i el cap a Peris, i els va enviar com un macabre trofeu al seu germà el virrei, el comte de Melito. Posteriorment, totes dues despulles quedarien exposades a València, a la picota de Fontinet i del portal de Sant Vicent. Quaranta homes —entre ells, dotze velluters— i una dona, Isabel Saüc, van ser capturats a la casa de Peris i en les seues proximitats. Dimarts, 4 de març de 1522, nou d'ells van ser executats donant-los garrot a la presó i els seus cossos van ser exposats a la forca de la plaça del Mercat. L'endemà, dimecres, quatre homes i dues dones —entre elles la mateixa Isabel Saüc— van ser penjats en públic. Finalment, dijous, 13 de març de 1522, va ser posat a la forca el velluter Francesc Rosales (Pérez García 2017: 145-171).²¹

21 El procés instat contra Peris i els seus es compon de 73 folis, dels quals els tres últims estan en blanc. Comença el mateix dilluns 3 de març de 1522 i culmina, 17 dies després, el 20 de març. El tribunal va ser presidit pel mateix Zenete en qualitat de subrogat de governador, per misser Jeroni Escarner i per l'assessor ordinari de la Governació, misser Gaspar Rosell. Al capdavant de l'acusació pública es trobava el notari procurador fiscal, Damià Bungal, i el regent de l'advocat fiscal, Martí Pons. ARV. Varia, caixa 634.

4. Procés contra els encobertistes de 1541

De la importància i interès del procés contra els encobertistes i presumptes factors d'una «nova Germania» l'any 1541 donen compte les recensions a què va donar lloc l'any 2001 (Dedieu) i 2009 (Perarnau) la nostra edició anotada sobre aquest (Pérez García-Catalá 2000).²² El document constitueix, una vegada més, la prova de la transcendència documental de l'apèndix de la tercera part dels processos de la Reial Audiència de València per al coneixement de la Germania de València, més enllà, fins i tot, dels seus estrictes límits cronològics. Perquè, en efecte, la immensa majoria dels acusats i testimonis del procés de 1541 havien tingut una participació més o menys destacada durant la guerra i la resistència armada de la vila d'Alzira (1521-1522). Amb ells ens trobarem vint anys després, implicats en un assumpte rocambolesc, que, al marge dels seus detalls més sorprenents i tràgics, representa una finestra oberta cap al passat.

Tot i que els principals reus, el forner Jeroni Cerdà i el fuster Jeroni Soldevila, eren llavors acomodats veïns de la ciutat de València d'uns quaranta anys aproximadament, en la seua no tan llunyana joventut, havien participat en la defensa de la vila d'Alzira, havien fet front a les tropes del virrei i havien seguit —amb devoció— el segon Encobert o Encobert d'Alzira. Altres acusats també havien lluitat a Alzira i, fins i tot, havien format part de la guàrdia de corps de l'Encobert, com a alabarders seus. Aquest seria el cas del pare de Terol Bernardino Acero, que finalment va aconseguir burlar la justícia, tot i haver sigut el responsable últim de la remor —«conspiració», van afirmar les autoritats valencianes— que va acabar portant al cadafal els seus vells amics i correligionaris Cerdà i Soldevila. Prop d'una vintena d'antics agermanats —alguns capturats i interrogats, altres fugits, altres mers testimonis— desfilen per les prop de 570 pàgines d'aquesta causa, aportant-hi referències, detalls i

22 El procés original, format per 285 folis, es custodia a l'ARV. Reial Audiència. Processos. Tercera part. Apèndix, exp. 1610 (1541). La transcripció i edició anotada que en vam fer va estar precedida d'un extens estudi introductor i enriquida amb 28 documents complementaris.

narracions d'esdeveniments presents i alguns altres que havien tingut lloc vint anys arrere. Entre tots ells, cal destacar, al meu entendre, l'ancià abaixador Joan López —o Llopis— Mosquerla, llavors considerat com un vell malalt i pobre —miserable persona— que encara havia de treballar per a mantenir la seua dona esposa i els seus fills, que s'havia manifestat notablement simple i ignorant en les seues declaracions i que, al parer dels jutges, s'havia conduït sense cap malícia en aquest cas. No obstant això, López Mosquerola havia tingut una participació molt destacada en la revolta agermanada de 1521. El seu nom figurava en les dues grans llistes d'exceptuats dels perdons o guiatges generals de 30 de gener de 1524 i 19 de setembre de 1529. Pel que sabem, entre moltes altres funcions polítiques, Mosquerola havia actuat com a enllaç entre la seua confraria, o ofici, i els electes designats per a estudiar la situació creada per la violenta supressió d'impostos per part dels velluters el dia 21 de febrer de 1521.²³ Mesos després va dur a terme tasques de mediació entre els més conservadors Tretze de la ciutat de València i els més radicals prohoms de la Germania de Morvedre.²⁴

Es fa difícil decidir si els esdeveniments que van donar lloc a la detenció de Cerdà i Soldevila, a l'empresonament preventiu d'alguns amics i veïns, i a la infructuosa persecució d'Acero, van estar directament o indirectament vinculats a la *resurrecció* de l'Encobert l'any 1529, un episodi escassament conegut que es va saldar amb l'execució d'un home anomenat Alonso de Vitòria (Carreres 1935: 816). El que sí que sembla clar és que, en 1541, coincidint amb els preparatius de la que, fet i fet, anava a materialitzar-se com la fracassada jornada per a la conquesta d'Alger, entre un petit grup d'antics agermanats va començar a estendre's la remor que l'Encobert, que ara es feia dir Enrique de Mendoza i gaudia del suposat títol nobiliari de duc de Pera, continuava viu, es trobava a Flandes casat en secret amb la filla del rei d'Anglaterra, i esperava l'imminent mort de l'emperador Carles V per a abandonar el seu retir, prendre

23 ARV, Protocols, núm. 12443, s/n.

24 ARV. Generalitat. Processos i papers diversos, núm. 2512, s/n (testimoni del dijous 21 de novembre de 1521).

possessió dels regnes peninsulars que legítimament li pertanyien i defensar valerosament les seues fronteres davant d'un nou intent de conquesta d'Espanya per part de l'Islam (Pérez García-Catalá, 2000: 58-82).

No resulta difícil d'entendre l'enrenou que semblant història podria haver causat entre les autoritats valencianes, capitanejades llavors pel virrei Ferran d'Aragó, duc de Calàbria. Amb independència que la figura del Sr. Enrique de Mendoza poguera ser l'estrafolari resultat de les lectures —que Roger Chartier qualificaria de «fràgils»— de les gents senzilles del Renaixement o la insidiosa estafa d'un malvat —Acero— disposat a desvalisar els seus antics amics, no hi ha cap dubte que la transformació de l'Encobert de 1522 en el duc de Pera de 1541 no haguera sigut possible sense l'accés al contingut de la novel·la de cavalleries *Tirant lo Blanc* de Joannot Martorell en la seua edició castellana editada per Diego Gumiel a Valladolid l'any 1511 (Pérez García 2006). Així i tot, el virrei i el governador van donar crèdit a la denúncia presentada pel mercader Joan Agostí Bueso, fill d'un antic artiller de la Germania i patró o mestre de Jeroni Cerdà, el dia 18 de maig de 1541. Van detenir el forner i el seu amic, el fuster Soldevila, i, després d'un judici sumaríssim, van ordenar el degollament de tots dos el dissabte 21 de maig de 1541, just tres dies després d'haver sigut denunciats.

5. Conclusió

Memòria i història són dues dimensions diferents de la nostra relació amb el passat. La història sense la memòria es pot imaginar. El contrari, però, no és possible, llevat que el mite acabe ocupant el buit deixat per la història. La memòria de la Germania ha sigut oblidada amb motiu del seu cinqué centenari. Els historiadors hem continuat fent la nostra feina. Hem tornat a l'arxiu, hem exhumat vells papers, hem constatat —horroritzats— que molts ja no es podien llegir, tan deteriorats com estaven, i hem intentat incrementar i renovar el nostre coneixement sobre els successos que van tenir lloc durant els anys 1519-1522 dins de les fronteres de l'antic Regne de València. La Universitat de

València ha fet tot el que estava al seu abast per a commemorar aquell conflicte, revolta i guerra civil del Renaixement. Les autoritats autonòmiques s'han inhibit de tot per omissió i per acció. Per descomptat, han mirat freqüentment cap a una altra direcció, però també han denegat explícitament el seu suport quan els ha sigut sol·licitat. Els projectes als quals em referisc eren anteriors a la pandèmia. Tenint en compte les circumstàncies, s'hauria comprés que el suport fora un poc més limitat, encara que no per això menys eficaç. Hauria sigut prou un compromís per a millorar les perspectives de conservació i preservació de la documentació que estem perdent d'una manera tan dramàtica com accelerada. De moment, la pitjor part toca als protocols notarials del període, alguns dels quals ja s'han convertit en un garbuix de paper esmicolat per l'òxid. Aviat li arribarà el torn als processos de la Germania, la importància històrica dels quals he pretés subratllar en aquest breu text. Si, amb documents i historiadors que els reivindiquen, no hi ha hagut memòria pública de la Germania, podem imaginar què passarà quan ja no tinguem documents per a estudiar. Potser la perícia i professionalitat dels nostres arxivers aconseguiran preservar-los cent anys més, perquè està. Està demostrat que a la Generalitat li agraden molt més les commemoracions hexaseculars que les pentaseculars.

Bibliografia

- CARRERES ZACARÉS, S. (1935) *Llibre de Memòries de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e regne de València (1308-1644)*, València, Acció Bibliogràfica Valenciana vol. II.
- DEDIEU, J.-P. (2001) Ressenya a «*Epígonos del encubertismo. Proceso contra los agermanados de 1541*», Pérez García (Pablo), Catalá Sanz (Jorge Antonio)», *Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies*, 5 / 2, pp. 171-173.
- DURAN, E. (1982) *Les Germanies als països catalans*, Barcelona, Ed. Curial.
- FUSTER, J. (1962) *Nosaltres els valencians*, Barcelona, Edicions 62.
- GARCÍA CÁRCCEL, R. (1981) *Las Germanías de Valencia*, Barcelona, Ed. Península.
- HERNÁNDEZ RUANO, J. (2021) «Las Germanías en el Maestrat, Morella y Peníscola. Cénit de una conflictividad bajomedieval», a *Más allá de la capital del reino... La Germania y el territorio valenciano*, vol. 1, València, Universitat de València (en premsa).

- PERARNAU ESPELT, J. (2009) Ressenya a «*Epígonos del encubertismo, proceso contra los agermanados de 1541*, de Pablo Pérez García y Jorge Antonio Catalá Sanz, Valencia, Direcció General del Llibre i Coordinació Bibliotecària, 2000», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 28, pp. 719-721.
- PÉREZ GARCÍA, P. (1991) *El Justicia criminal de Valencia (1479-1707). Una magistratura urbana ante la consolidación del Absolutismo*, València, Generalitat Valenciana.
- (1996) «Conflicto y represión: la justicia penal ante la Germanía de Valencia (1519-1523)», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 22, pp. 141-198.
- (2006) «Literatura y subversión: el Duque de Pera, de príncipe del Imperio Griego a líder escatológico», *Aktualnye Problemy Sovremennoi Ibero-Romanistiki*, 3, pp. 119-141.
- (2013) «Perspectivas de análisis del proceso penal en el Antiguo Régimen: el procedimiento ordinario de la Valencia foral (ss. XVI y XVII)», *Clío & Crímen: Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, 10, pp. 35-82.
- (2017) «El escenario del líder revolucionario: los últimos días de la vida de Vicent Peris», dins *Las Germanías de Valencia, en miniatura y al fresco*, Valencia, Ed. Tirant lo Blanch, pp. 145-171.
- (2020a) «La Germanía, quinientos años después», dins *Reflexiones históricas y artísticas en torno a las Germanías de Valencia. II Universitat de Tardor d'Alaquàs*, València, Universitat de València, pp. 17-85.
- (2020b) «Zenete y Peris en Xàtiva: primer capítulo de un duelo a muerte», dins *La Germania a Xàtiva. Actes de les XI Jornades d'Art i Història. Xàtiva, 2019*, Xàtiva, Ulleye, pp. 119-197.
- (2021) «Entre Fernando y Carlos: conflictos y violencia política en el Reino de Valencia (1516-1519)», dins *El advenimiento de la Casa de Austria a los reinos hispánicos*, Madrid, Cátedra de Estudios Casa de Austria, pp. 321-351.
- (en premsa) «Los electos de la Germanía (1520-1522): de la invisibilidad a la evidencia», dins *Estudios en homenaje al profesor Rafael Benítez Sánchez-Blanco*.
- PÉREZ GARCÍA, P.; CATALÁ SANZ, J. A. (2000) «Proceso contra la nova germania», dins *Epígonos del encubertismo. Proceso contra los agermanados de 1541*, Valencia, Biblioteca Valenciana, pp. 113-140.
- PONS FUSTER, F. (2008) *La Germania a Gandia i el duc Joan de Borja*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- TEROL I REIG, V. (en premsa) *Un regne sense cavallers? La Germania a la governació de Xàtiva*, Alacant, Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert.
- VALLÉS I BORRÀS, V. (1990) *Bases ideològiques y programa reivindicativo de la Germanía*, Borriana, Ediciones Histórico-Artísticas S. A.
- (2000) *La Germania*, València, Ed. Alfons el Magnànim.
- (2007) «L'enfrontament de Rodrigo Hurtado de Mendoza i Vicent Peris a la Xàtiva de la Germania», *Papers de la Costera*, 13, pp. 13-28.

«Íntegra fidelitat a Sa Majestat».
*La ciutat de Barcelona davant l'esclat
de la Germania valenciana*

[“Full faithfulness to His Majesty”. The city of Barcelona
in the face of the outbreak of the Valencian Brotherhood]

VICENT BAYDAL SALA

Universitat Jaume I

baydal@uji.es

CRISTIAN PALOMO REINA

Universitat Jaume I

cpalomo@uji.es

RESUM: Mitjançant l'estudi de la correspondència tramesa pel govern de Barcelona entre el 1520 i el 1522, confrontada amb algunes altres fonts epistolars, el present article analitza la situació sociopolítica de la ciutat durant l'esclat de la Germania valenciana i el comportament, el discurs i les accions dutes a terme pels dirigents de la capital de Catalunya en aquest context. S'hi observa una ràpida actuació per atallar tota mena de tumults, en col·laboració amb els caps dels gremis i en constant connexió amb les autoritats reials, per tal d'acomplir un objectiu: el de mantenir la ciutat fidel a la Corona.

PARAULES CLAU: Barcelona, Germania, València, rebel·lions, epístoles.

ABSTRACT: Through the study of the correspondence sent by the government of Barcelona between 1520 and 1522, confronted with other epistolary sources, this article analyses the socio-political situation of the city during the outbreak of the rebellion of the Valencian Brotherhood and the behaviour, the speech and the actions carried out by the rulers of the capital of Catalonia in this context. It is observed a rapid action to stop all sorts of riots, in collaboration with the leaders of the guilds and in constant connection with the royal authorities, in order to achieve a goal: to keep the city faithful to the Crown.

KEYWORDS: Barcelona, Brotherhood, Valencia, rebellions, epistles.

Recepció: 07/04/2021. Acceptació: 05/05/2021. Publicació: 28/10/2021

Com és sabut, la Germania fou un moviment associatiu menestral, popular i camperol iniciat a la ciutat de València a finals del 1519 i estès posteriorment a tot el regne, en el context de l'ascensió al tron de les Corones de Castella i d'Aragó de Carles I, arribat a la península Ibèrica dos anys abans, i de la seua elecció com a emperador del Sacre Imperi Romanogermànic, en l'esmentat any de 1519. En concret, el moviment posseïa inicialment aspiracions sociopolítiques reformistes: cercava la participació dels estrats populars als governs municipals —els que tenien més a l'abast—, la millora de la justícia i un afavoriment de la situació econòmica de l'artesanat i el camperolat a través del control i la reducció dels impostos i les rendes. No obstant això, davant la confrontació directa amb les elits dirigents, entre el 1521 i el 1522 acabà per esdevenir una rebel·lió radical i revolucionària, que en darrer terme s'embolcallà en un fervor religiós de tints profètics, mil·lenaristes, apocalíptics i de croada contra els mudèjars, no només per ser musulmans, sinó també perquè conformaven la base econòmica de la noblesa i part de les seues forces de xoc. Així, la Germania prengué per objectiu el capgirament de l'estructura social tradicional a través del control en solitari dels governs locals per part dels estrats populars i la lluita armada antisenyorial contra els principals rendistes: nobles, cavallers i ciutadans honrats (Vallés 2000: 257-265; Duran 2021: 7-30).

A més a més, el moviment valencià es produí de manera simultània a altres dues rebel·lions: la de les Comunitats de Castella entre el 1520 i el 1521 i la del moviment homònim de la Germania de Mallorca entre el 1521 i el 1523. En aquest sentit, una de les qüestions recurrents que es plantejà en les recerques realitzades sobre la qüestió a partir de la dècada del 1970 fou la de tractar d'explicar per què el Principat de Catalunya no s'adherí a l'aixecament. Així, Ricardo García Cárcel (1975) considerà que foren les Corts celebrades a Bar-

Aquest article s'insereix en el marc del treball desenvolupat en el projecte «*Acta Curiarum Regni Valentiae*. Les actes parlamentàries medievals del Regne de València» (SEJI/2019/18), finançat per la Generalitat Valenciana i coordinat pel grup d'investigació FORVAL. Història i Dret Forals Valencians de la Universitat Jaume I de Castelló.

celona l'any 1519 les que evitaren una Germania catalana, mentre que Eulàlia Duran (1982), amb el treball més profund i complet fet sobre el tema, estimà que l'expansió de la revolta des del Regne de València a Catalunya s'inicià amb el moviment antisenyorial de Cambrils de la primavera del 1520, però quedà truncada ja en aquesta fase inicial, en part per la celebració prèvia de les esmentades Corts i en part perquè encara no feia cinquanta anys «que s'havia acabat la guerra contra Joan II i aquest factor, el cansament, degué ésser un dels que intervingueren a estroncar els incipients intents revolucionaris locals».

En tot cas, com fa avinent Àngel Casals (2000: 105-107), tant García Cárcel com Duran arribaven a la conclusió que al Principat sí que hi havia els elements potencials per a tota una rebel·lió semblant a la valenciana, una idea amb la qual no combrega, puix que, segons indica, a València es patia un conflicte intern generalitzat que ja no existia a Catalunya. En concret, el territori valencià presentaria un estat convuls generat per la macrocefàlia d'una capital que tenia una estructura política, econòmica i social afeblida, ja que havia estat minada per Ferran el Catòlic durant el seu regnat, entre el 1479 i el 1516, a través d'un control del municipi de caràcter autoritari, l'abús de l'endeutament públic per tal de pagar les empreses règies i, en conseqüència, la incapacitat de garantir el proveïment cerealístic de la ciutat, a la qual cosa s'afegia una ruralia en tensió per la intromissió del capital comercial en la producció i el creixent odi cristià contra els mudèjars. Per contra, a l'altura de l'any 1519 la possibilitat d'un conflicte intern català equivalent al valencià, és a dir, capaç de donar lloc a una revolució politicosocial, hauria estat liquidada en primera instància amb la guerra civil finalada el 1472 i, en segona instància, per les reformes del mateix Ferran, que havien donat pas a un sistema d'entesa política entre els grups dominants, els quals, sense marginalitzar la menestralia de la vida política, s'havien assegurat el domini de la política del Principat.¹

Certament, però, aquest debat historiogràfic no té gaire sentit en l'actualitat, quan s'ha aprofundit notablement en els estudis sobre el desenvolupa-

1 Altrament, per a un estat de la qüestió de l'evolució historiogràfica sobre la rebel·lió agermanada del Regne de València fins al 2018, vegeu el balanç fet per Mariana Parma (2018).

ment jurídicoinstitucional i la diversitat de les lògiques politicoidentitàries dels diferents regnes i terres de la Corona d'Aragó durant l'edat mitjana i moderna (Rubiés 1999; Casals 2002; Sabaté 2010; Rubio Vela 2012; Barrios 2015; Baydal 2016; Mas i Forners 2020; Palomo 2020). En aquest sentit, cal apuntar que, en bona part, la consolidació en els segles XIV i XV dels diversos territoris de la Corona d'Aragó com a ens extremadament autònoms fou conseqüència d'un model d'expansió i integració politicoterritorial que tendí a l'enfortiment de cadascun d'ells, però a la disgregació del conjunt. Així, com més estenien els reis d'Aragó el seu domini en noves terres més s'afeblien els vincles de solidaritat entre les comunitats polítiques que el conformaven. En el cas dels regnes i principat ibèrics de l'esmentada Corona les conquestes tenien lloc perquè, a més del botí i dels beneficis comercials i jurisdiccionals que els participants obtenien en els territoris conquerits, la principal recompensa per a les classes dirigents, aquells que sostenien militarment i finançaven l'expansió, consistia en la conformació i confirmació dels sistemes legals oligàrquics de furs, constitucions, franqueses, llibertats i privilegis reials que, evidentment, repercutien en la puixança de les elits estamentals d'Aragó, Catalunya, València i Mallorca, les quals, a mesura que anaven guanyant poder, tendien a identificar-se més i més amb aquells sistemes polítics territorials que els garantien quotes d'autogovern.

En conseqüència, aquestes entitats esdevingueren autònomes entre elles i sense estructures polítiques compartides —més enllà del rei, la dinastia i alguna institució de l'administració règia— capaces de crear una adhesió comuna. Així, a despit de l'existència d'un dret universal catalanoaragonès que regulava el funcionament de les institucions reials i d'unes Corts Generals on es reunien els representants estamentals d'Aragó, Catalunya i València, cadascun dels dominis de la Corona d'Aragó consolidà una assemblea parlamentària particular —excepte Mallorca—, un sistema legal exclusiu, unes fronteres que limitaven un espai propi, un sistema monetari, unes hisendes generals diferenciades del fisc reial i controlades pels respectius representants estamentals i unes ciutats capitals que es consolidaren plenament com a centres rectoros de la lògica política de cada regne o principat —Saragossa, Barcelona i València i, mar enllà, Palma, Palerm, Càller i Nàpols—, esdevenint els naturals de cada

territori estrangers en la resta de dominis de la Corona. És lògic, doncs, que en els moments de convulsió política i social cadascun d'aquells territoris tingués comportaments i evolucions diferenciades, ja fos en època de la Unió del 1347-1348, l'Interregne del 1410-1412, la Guerra Civil catalana del 1462-1472, les Germanies del 1519-1523, les Alteracions d'Aragó del 1591, la Guerra dels Segadors del 1640-1652 o la Guerra de Successió del 1705-1715.

No obstant això, és evident que no tot està dit sobre aquests grans conflictes i, en relació amb això, l'objectiu del present article és realitzar una anàlisi de la informació epistolar tramesa pel govern municipal de Barcelona durant el període d'esclat de la Germania valenciana, entre la primavera del 1520 i la del 1522, per tal de comprendre més bé el comportament de l'elit rectora barcelonesa i els seus mecanismes d'actuació davant d'una situació tan convulsa al territori veí i en el conjunt dels dominis reials. En concret, fonamentalment mitjançant la sèrie de Lletres Closes de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, observarem diverses etapes diferenciades durant el període esmentat: una primera, al llarg del 1520, quan la Germania valenciana no havia desembocat encara en una guerra oberta, durant la qual a Barcelona es produïren certs avallots que feren somoure l'estabilitat de la ciutat; una segona durant els moments més crítics de la rebel·lió a València, al llarg del 1521, en què, per contra, a la capital catalana la situació romangué aparentment calmada, però sempre amb certa remor de connexió popular amb els agermanats; i finalment una tercera, en què, pràcticament finalitzada la guerra valenciana, durant els primers mesos del 1522, a la ciutat comtal es produí un tumult, però en aquest cas no per qüestions sociopolítiques, sinó per una extrema carestia de cereals, que en part havia estat ocasionada per l'estat de coses a València. I veurem —amb abundant profusió de fragments textuais, atès el caràcter filològic d'aquesta publicació— que en cadascuna d'aquelles etapes la principal preocupació dels dirigents de la capital fou la de mostrar «una íntegra fidelitat a Sa Majestat», consistent a mantenir la situació controlada, d'una banda, mitjançant la ràpida execució d'accions per aconseguir-ho, però alhora, d'una altra banda, resseguint sempre una agenda d'interessos propis i modulant la realitat, si calia, en l'exposició dels fets presentats en les seues cartes.

1. Una Barcelona entre els tumults, la pesta i les bandositats en els inicis de la rebel·lió agermanada (maig del 1520 – febrer del 1521)

Segons indicà Eulàlia Duran (1982: 144-146), la Germania «s'inicià a la ciutat de València, s'expandí pel regne i estructurà aquest, amb alguna excepció, en un tot jerarquitzat i ben travat», alhora que «el moviment s'estengué al principat de Catalunya i al regne d'Aragó, però esporàdicament, intermitentment, sense aconseguir establir-hi una organització general com al regne de València». En efecte, per octubre del 1519 la Germania de la ciutat de València s'havia armat i organitzat políticament sota la direcció de la Junta dels Tretze, un conjunt de síndics dels gremis escollits per sorteig, que fou sancionada legalment pel rei el 31 de gener del 1520, quan es trobava a Galícia, a punt d'iniciar una assemblea de Corts castellanques i de viatjar cap a terres germàniques.² Abans de fer-ho, però, davant l'extensió pel regne del moviment agermanat i la seua pròpia marxa, a mitjan abril designà Diego Hurtado de Mendoza, comte de Melito, lloctinent general o virrei del Regne de València i també del Principat de Catalunya, tot i que ací mai arribà a jurar el càrrec en no entrar dins de les fronteres catalanes, com veurem posteriorment. No obstant això, com també apunta l'esmentada autora, poc després el moviment reivindicatiu valencià tingué un primer ressò a Catalunya a partir dels fets de Cambrils, una «població en plet contra el duc de Cardona, que pretenia ésser el seu senyor, i d'allí passaria a Barcelona».

Concretament, el 8 de maig del 1520 més de dos-cents cambrilencs armats, «la major part dels habitants en la vila» segons escrigueren els consellers barcelonins,³ arribaren a Barcelona per aconseguir que, en el seu intent de retornar al patrimoni reial, les autoritats de la capital del Principat intercedissen davant el duc Ferran de Cardona, cosa que avalotà alhora l'estament popular

2 En aquells moments la noblesa valenciana havia adoptat una actitud hostil envers el monarca, pel seu refús a celebrar i presidir Corts del Regne de València, ja que volia marxar al Sacre Imperi Romà. En conseqüència, els agermanats aprofitaren la situació per atreure el favor reial, tot i que, després de revoltar-se, la noblesa i la Corona tancaren ràpidament files (Duran 2021: 25).

3 Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 137v (8-V-1520).

barceloní.⁴ Enfront d'aquesta situació, els dirigents municipals escrigueren a Bernat Joan de Merlès, el conseller en cap que es trobava fora, i li demanaren que tornés a l'urbs, ja que a la plaça de la Casa de la Ciutat s'havien aplegat:

Ensús de mil hòmens, axí de la ciutat com encara de la vila de Cambrils, qui en nombre de .CC., o més, són venguts lo die present de matí cridant a grans crits «Justícia!», a causa dels procehiments que per manament del il·lustre duc de Cardona se fan en aquella vila contra ells y altres, per hont pot pensar la magnificència vostra ab quina congoxa stam per lo dubte gran que tenim no·s seguesca algun avalot y scàndol en la dita ciutat, y encare perquè som avisats que derrera los dits .CC. hòmens venen totes les dones e infants de la dita vila en aquesta ciutat per cridar semblantment «Justícia!».⁵

No obstant això, tant el governador general de Catalunya Pere de Cardona, que era germà del duc —senyor de Cambrils—, com el veguer de Barcelona, altres oficials reials i els consellers aconseguiren que la turba es desarmés

4 La vila de Cambrils fou domini de l'arquebisbat de Tarragona fins al 27 d'abril del 1437 quan, a canvi de 3.000 florins pagats pels seus habitants, se n'afranquí i fou incorporada amb el conjunt del seu terme (Montbrí, els Teixells i la Plana) al domini directe de la Corona. L'any 1449, però, Cambrils i les poblacions del terme esdevingueren carrers de Barcelona, i el 31 de gener de 1472, uns mesos abans de finir la guerra civil del Principat, el rei Joan II els empenyorà al comte de Cardona i de Prades, qui prengué possessió de les rendes cambrilenques el 1473. Uns anys més tard, el 1481, Ferran el Catòlic revocà totes les alienacions del patrimoni reial realitzades durant el conflicte bèl·lic exceptuant el cas de Cambrils, davant la qual cosa la vila mostrà el seu desacord, que no tingué cap efecte. Més avant, l'any 1491, el fill del comte de Cardona, qui fou nomenat duc de Cardona i marquès de Pallars pel monarca, rebé també d'aquest la plena possessió de la vila i terme de Cambrils. Tanmateix, segons al·legaven els cambrilencs, aquestes accions eren il·legals, ja que el rei Alfons el Magnànim havia jurat el 1437 que la vila i el terme no serien alienats mai del domini directe de la Corona. Així, amb l'entronització de Carles I i la celebració de Corts a Barcelona el 1519 la vila aconseguí una salvaguarda o guiatge del monarca per poder pledejar a fi de reincorporar-se a la jurisdicció reial. Malgrat el guiatge, durant els primers mesos del 1520 el duc Ferran de Cardona respongué al plet empresonant els cambrilencs Pere Simó i Miquel Francesc de Montbrí, coaccionant i perseguint amb gent a cavall els veïns, confiscant béns i paredant els portals de la vila. Aquests càstigs foren els que provocaren el desplaçament dels cambrilencs a la capital del Principat per tal de demanar la protecció i intercessió de les autoritats reials i els consellers de la ciutat (Duran 1982: 115-119 i 438).

5 AHCB, 1B.VI, Lletres closes, 43, f. 137rv (8-V-1520).

i aquell mateix dia, mitjançant epístoles i ambaixadors, el consistori barcelonès inicià la intercessió amb el mateix duc i amb un altre Pere de Cardona, arquebisbe de Tarragona, que era oncle dels dos nobles esmentats (Duran 1982: 213-214). Però els incidents no cessaren, per la qual cosa els consellers escrigueren una missiva al rei uns dies després, fent-li saber el que havia succeït a la ciutat el dia 8 i explicant-li que des de llavors els tumults eren constants i havien hagut de mobilitzar-se amb el governador i una part dels gremis per patricular, armats, els carrers:

És tanta la commotió dels dits pobles, y encare dels infants y fadrins de aquesta ciutat, que quiscun die après se són aplegats y apleguen en gran nombre, y armats, sens temor alguna del dit governador o nostra, ni de altres oficials de la dita ciutat, que és estat forçat a nosaltres, ab voluntat del dit governador, crear ensús de vint altres caps de guaytes y emprar los caps dels officis y altre gent de la dita ciutat que conexem ésser reposats y zeladors de la converçatió (*sic per conservatió*) de aquella, que ab lurs armes acompanyen al dit governador y a nosaltres y a altres oficials.

Alhora, plantejaven al sobirà un problema angoixant que s'allargaria durant molts mesos, el de la necessitat que el recentment nomenat lloctinent general Diego Hurtado de Mendoza es personés a Barcelona, amb tot el que això comportava, ja que sense la seua presència:

Tenim per molt cert se seguirà algun scàndol y dan irreparable, en gran desservey de vostra majestat, car no solament la dita ciutat, més encara tots los pagesos del Vallers y altres locs circumvehins a la dita ciutat, stan en la mateixa commotió.⁶

I els consellers reiteraren la idea en noves missives a altres autoritats i aristòcrates, com el mateix lloctinent o l'esmentat duc de Cardona, al qual informaven que tenien:

6 AHCB, 1B.VI, Lletres closes, 43, f. 139v (12-V-1520).

Certa notícia de molts ajusts y tractes que-s fan en la dita ciutat y fora aquella per los hòmens del sagramental y altres, no solament en defensa dels dits hòmens de Cambrils, mas encara en desservey de la cesàrea majestat del rey nostre señor.⁷

En aquest sentit, més enllà d'emprar-les com a argument per forçar l'anada del lloctinent general al Principat, sembla que les advertències dels consellers sobre les reunions dels barcelonins tenien base real i alguna cosa a veure, a més a més, amb la Germania valenciana. Així es destria, almenys, del testimoni del canonge Gregori Genovard, aleshores síndic de Mallorca a Barcelona, en explicar en una carta tramesa als jurats de Palma el seguit de tumults posteriors a l'arribada dels de Cambrils a la ciutat, que fins i tot havien derivat en l'apedregada de les autoritats:

Lo poble s'és tant avalotat, y se són levats molts minyons ab taball e bandera cridant «Visca lo rey y muyra mal consell!», que són venguts a pedrades tornar-se al governador, vaguer e altres oficials, que és estat e-s cosa miraculosa com s'és pogut reposar. Y se té per cert que són stades intel·ligències de alguns tacanys ab lo poble de València. Déu ho vulla remediari del tot.⁸

En relació amb això, cal fer notar que, com apuntà Eulàlia Duran (1982: 213-215), aquesta al·lusió tan clara al lligam entre la València agermanada i els tumults a la capital catalana és l'única en la documentació del moment, puix que les cartes oficials de Barcelona als uns i als altres mai no els connecten explícitament amb la Germania, de la qual cosa es pot inferir que els consellers municipals potser ho amagaven conscientment per donar una aparença de fidelitat al rei del poble barcelonès. De fet, com indica la mateixa autora, en el comportament d'una part de la menestralia de la capital de Catalunya al llarg de les següents setmanes, durant les quals continuaren els desordres i avalots,

7 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 141v (12-V-1520).

8 Arxiu del Regne de Mallorca, AH 689, f. 82v (7-V-1520). Transcrita per Duran (1982: 441).

podem trobar certes similituds amb els agermanats valentins, ja que, més enllà de la solidaritat amb els habitants de Cambrils, el poble de Barcelona aprofità la conjuntura per intentar aconseguir més representació en el govern municipal i accedir a la fiscalització de les finances municipals, sense oblidar —hi afegim— que també intentaren organitzar-se a través dels gremis i les confraries. En aquest sentit, els consellers explicaven al lloctinent absent, mitjançant una epístola enviada a mitjan maig del 1520, que les commocions que afectaven la capital del Principat:

Quiscun die augmenten, car los officis y confraries de la dita ciutat se són ajustats y ajusten fahent electió de persones de ells, y encare conferint de uns a altres y determinant entre si de voler veure y saber com ni per què·s paguen los drets e impositions de la dita ciutat, ni les peccúnies procedints de aquells en quins usos se convertexen, y altres moltes insolències e coses indegudes, les quals són manifesta commotió, en gran desservey de la cesàrea y cathòlica majestat del rey nostre senyor y [...] perill de total destructió de la dita ciutat y [...] lo dit Principat.⁹

En paral·lel, mentre Diego Hurtado de Mendoza entrava a la capital valenciana el 21 de maig, quatre dels sis nous jurats escollits per regir la ciutat formaven part de la Germania, de manera que el moviment aconseguí tenir el control del consistori municipal el dia 26 (Vallés 2000: 159; Duran 1982: 160 i 215). Al cap de poc, altrament, Barcelona es veié immersa en una pestilència —el dia 28 els canonges i clergat de la seu decidiren fer una processó que s’havia de repetir cada divendres fins que l’epidèmia desaparegués—, la qual cosa provocà la fugida de bona part de la gent benestant, inclosos els diputats del General i altres autoritats principals.¹⁰ Una situació, doncs, encara més procliu

9 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 144r-v (16-V-1520).

10 Indica José Luis Betrán (1996: 122-124) que era un rebrot de la mateixa pesta que el novembre de 1519 havia fet que el rei Carles I abandonés Barcelona per anar a Molins de Rei, on rebé la nova de ser emperador electe. El rebrot del maig de 1520 durà fins al setembre i aquell període estiuenc va ser el més mortífer de la pestilència del 1519-1520, segons es destria de l’evolució de les defuncions a partir de la documentació de la parròquia barcelonina de Santa Maria del Pi.

a l'augment dels aldarulls, que els consellers procuraren prevenir mitjançant la promulgació de diverses sentències de mort, en judicis sumaríssims, contra els principals dirigents dels avalots previs. Així, el 31 de maig «fonch tengut juý de pròmens, en lo qual en la forma acostumada foren judicats a mort dos hòmens», el sabater Bernat Marquilles i el procurador Melcior Negre, trobats culpables de dirigir els tumults produïts des de l'arribada dels cambrilencs, de trencar les portes de la presó comuna per tal d'alliberar alguns detinguts per les revoltes i de tenir amb el governador de Catalunya «malas y scelaradas rahons», a «grand perill de la present ciutat y encara desonor de aquella», segons consta en el dietari del Consell de Cent (Schwartz & Carreras 1894: 300-301). Sobre aquests fets, Àngel Casals (2000: 108) exposa que ni Marquilles, ni Negre, ni tampoc el carnisser Joan Arinyo —del qual tractarem un poc més endavant—, semblen haver estat membres o capdavanters d'una Germania gremial barcelonina de caràcter generalitzat, atès que les autoritats de la capital del Principat havien format, com hem vist, capdeguaites dels gremis, una «actitud que sembla demostrar que, malgrat alguns elements contraris, la major part de la menestralia restava fidel al Consell».

En qualsevol cas, el mateix dia de les sentències de mort els magistrats municipals advertiren el duc de Cardona que la revolta continuava, ja que molts barcelonins es deixaven dur per «fantasies molt contraries al repòs de la dita ciutat, de les quals no creem que s'aparten ni aquella reste totalment reposada sinó ab la venguda del lloctinent general».¹¹ No sabem si aquestes fantasies tenien res a veure amb els successos que estaven tenint lloc al Regne de València, però, fos com fos, els consellers de Barcelona tenien llavors una sensació de notable crisi, en conjugar-se els aldarulls, les detencions i les execucions amb la pestilència, per la qual cosa el mateix 31 de maig redactaren una carta al lloctinent absent, el comte de Melito, provant de convèncer-lo que la situació valenciana era molt menys greu que la catalana, per tal que es traslladés a Barcelona:

11 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 148v (31-V-1520).

Creem sie major la necessitat que de sa presència tenim en aquesta ciutat que en València, perquè par que los moviments de allí són ja en lo terme y los de ací stan en augment y en perill de algun gran insult, de hon se seguirà desservey de sa cathòlica y cesàrea majestat, y dan irreparable de aquesta lur ciutat y Principat.¹²

Com apuntà Casals (2000: 97-98), es tractava d'una notable infravaloració de la problemàtica valenciana, ja que el polvorí hi acabà per esclatar uns pocs dies després, el 5 de juny, amb la consegüent fugida de la capital del regne del mateix lloctinent general.¹³ En conseqüència, l'11 de juny del 1520 Carles I emeté una sèrie d'ordres que posaven punt final al seu favor envers la causa agermanada i un mes després, el 17 de juliol, s'iniciaven les negociacions entre els agermanats i l'administració règia amb el mestre de Montesa com a mediador per tractar la pacificació del conflicte, que fracassaren en agost, amb l'assalt agermanat a les terres del vescomte de Xelva. Això motivà que l'estament militar valencià acordés ajudar incondicionalment el lloctinent a destruir la Germania, però com que el comte de Melito no tenia suficients tropes per enfrontar-se als agermanats la contesa bèl·lica és postergà fins a ben avançat l'any següent (Vallés 2000: 82-83 i 169-177).

A Barcelona, per contra, els moviments acabaren minvant d'intensitat durant l'estiu del 1520. Abans, però, els consellers mostraren una constant preocupació per la fugida de la ciutat de les principals autoritats, com feien palès en una carta tramesa el 5 de juny al regent de la vegueria de Barcelona, Galceran Durall, en què li demanaven que retornés perquè «no resta algun

12 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 147v (31-V-1520).

13 El dia 5 una gernació organitzada pels agremiats alliberà de la custòdia de l'alguatir reial Anton Pavia, qui, condemnat pel lloctinent, havia de ser executat aquella mateixa jornada. Després, l'avalot atacà la casa del bisbe de Tortosa, on s'allotjava Diego Hurtado de Mendoza, però es dissolgué després que diversos oficials reials explicaren als amotinats que el virrei havia deixat estar l'execució de Pavia. Tanmateix, aquella nit els més radicals, amb la intenció d'expulsar el comte de Melito de la ciutat, organitzaren un assalt molt més gran mitjançant la falsa brama que el lloctinent havia mort el líder agermanat Guillem Sorolla i volia fer el mateix amb altres membres del moviment. Tot i la dissolució de la gernació per l'actuació del bisbe de Sogorb, qui mostrà als amotinats que Sorolla era viu, aquella mateixa nit, ja 6 de juny, el virrei fugí de la ciutat d'amagat (Duran 1982:161-162; Vallés 2000: 165-167).

oficial principal», inclòs el governador general de Catalunya.¹⁴ De fet, a la setmana següent, el 13 de juny, es dirigiren a l'esmentat governador, Pere de Cardona, preguntant-li també el seu retorn a la ciutat, o a algun lloc molt proper a ella, alhora que li adjuntaven còpies de lletres que els informaven dels tumults valencians i li feien avinent la seua preocupació perquè a Barcelona no succeís el mateix:

Per letras de València a alguns particulars de açí dirigides siam ratificats dels avalots y grans moviments y scàndols seguits en la dita ciutat de València, dels quals se té gran dubte no-s prengue eximpli per los pobles de aquesta ciutat, qui stan arremorats. [...] Considerat lo punt y stament en què aquesta ciutat stà constituïda, y los dubtes se tenen per los moviments de València, y per la detentió del vizrey, vulla provehir lo que mester sie per benefici y repòs de la dita ciutat, creent nosaltres que ninguna altre provisió és suficient per lo dessús dit sinó que vostra senyoria fos present en la dita ciutat o, almenys, en algun loc molt propinque a aquella.¹⁵

No debades, al llarg de juny la situació barcelonesa era encara tensa i el darrer dia del mes el consistori escrigué al rei queixant-se, d'una banda, que el governador de Catalunya, tot i haver-ho promès, no havia retornat encara a Barcelona i, de l'altra, que el lloctinent general Diego Hurtado de Mendoza també evitava personar-se a la capital catalana, puix que «sempre se és excusat y se excusa a nosaltres ab los negocis occorrens en la ciutat y Regne de València».¹⁶ Més encara, el 7 de juliol tingué lloc un nou avalot a la capital de Catalunya, però en aquest cas per l'alliberament del carnisser valencià Joan Arinyo, que era un altre dels tumultuaris dels fets de maig. En una carta al rei, els consellers explicaven que Arinyo havia estat tret de la presó de manera secreta i corrupta pel batlle Julià Macià a canvi de «sinquanta ducats d'or», un fet que

14 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 149r (5-VI-1520).

15 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 151r (13-VI-1520).

16 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 155r (30-VI-1520).

indignà els habitants de la ciutat, els quals deien públicament que Marquilles i Negre «eran stats executats per no tenir diners de què-s pogueren compositar»,¹⁷ un argument al qual els barcelonins afegien irònicament el de l'origen dels reus: Marquilles i Negre, «qui eran fills de la terra, són stats penjats per no tenir diners y aquest, qui és estranger, serà penjat per la bossa», és a dir, que el valencià se salvaria a canvi de diners.¹⁸

En conseqüència, l'11 de juliol el veguer detingué el batlle i també ho intentà amb Arinyo, qui interposà un privilegi de tonsura, encara que finalment fou igualment pres (Duran 1982: 218-219). Els consellers volien que ambdós foren castigats i li deien al monarca a finals de mes que si les actuacions de Macià no rebien:

[...] algun castic, los pobles restaran molt scandalitzats y dubtam que no-s seguescan en la dita ciutat major escàndols dels passats, y deu-se molt attendre la temporada corrent en conservar aquells en pau y repòs perquè no-s seguissen tals o semblants actes com en València y algunes parts de Castilla se són seguits.¹⁹

Amb tot, al mateix temps els governants municipals també informaven al rei que a Barcelona, després de la marxa dels cambrilencs, el rebrot de l'epidèmia havia impedit que els moviments socials haguessen pogut anar a més:

[...] los pobles, emperò, de aquella restaren tant commoguts que no dubtaren de cercar algunes altres novitats perturbatives del bé comú, a les quals tenim per cert no haurien axí fàcilment desistit si no fos lo flagell de pestilència que nostre señor Déu ha manat per nostres demèrits.²⁰

17 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 162r (24-VII-1520).

18 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 163v (24-VII-1520).

19 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 162v (24-VII-1520). Tanmateix, el batlle fou alliberat i fins i tot restituit en el càrrec a inicis de 1521 pel governador Pere de Cardona. Altrament, tornà a ser empresonat en setembre del mateix any pels seus deutes amb la Diputació del General (Duran 1982: 220).

20 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 161v (24-VII-1520).

De fet, durant tot el mes d'agost, mentre a València es produïa un primer gran atac antisenyorial, el del vescomtat de Xelva, no hi hagué notícies de noves commocions a la capital catalana.

No obstant això, a principis de setembre l'afer de Cambrils tornà a posar-se damunt la taula, atès que el guiatge atorgat pel duc de Cardona als habitants de la vila es trobava a punt de vèncer i volien aconseguir-ne una pròrroga, per a la qual cosa, segons deia un rumor, havien contactat amb els agermanats valencians. Així, el dia 3 els consellers escrigueren tant als jurats com al capítol catedralici de Tarragona explicant-los que «havem sebut après que dits hòmens han recorregut en València als síndics del poble y, pus allí no han pogut acabar lo que volien, tornen ara a nosaltres, de què restem algun tant agreujats».²¹ Alhora, informaren el governador Pere de Cardona que sospitaven d'una possible conxorxa entre el batlle Macià Julià i els cambrilencs: «tenim recel alguns amics o adherents del balle y d'en Arinyo no tinguen tracte ab los dits hòmens de Cambrils de fer-los venir en aquesta ciutat per comoure los pobles de aquella, faén compte que ab les dites comotions los dits balle y Arinyo serian desliures de la presó».²² I així mateix, segons confessaven al germà del governador i senyor de Cambrils, el duc Ferran de Cardona, temien que la situació es tornés a descontrolar entre els barcelonins, com havia succeït pel maig: «stan tant desfrenats per los moviments passats y per lo que saben han fet y quiscun die fan los pobles de València y de Castella, que tenim per cert per poca ocasió que tinguessen serien en los metexos desordres dels altres».²³ En conseqüència, els governants municipals de Barcelona també tractaren d'aturar qualsevol possible contacte dels cambrilencs amb els «syndics del poble de València», amonestant-los per fer-ho i mostrant que ells mateixos estaven intercedint amb els Cardona, per tal que obtinguessen el guiatge que desitjaven. Al mateix temps, els amenaçaven que no se'ls ocorregués tornar a la capital: «stigau reposats y no us poseu a la fantasia de fer algunes comotions en aquesta ciutat, o en altre

21 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 174v (3-IX-1520).

22 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 175v-176r (3-IX-1520).

23 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 176v (3-IX-1520).

part, segons féreu los dies passats, perquè no faríeu vostres fets, ans vos certifi-
cam vos ne vindria mal». ²⁴

En qualsevol cas, la cosa no anà a més i, de fet, l'inici de la tardor fou bastant tranquil·la, malgrat la calma tensa, tot afegint, a més a més, que el brot de pestilència que afligia la ciutat des de feia quasi quatre mesos fou declarat finalitzat a mitjan setembre (Schwartz & Carreras 1894: 306). No obstant això, els consellers es mostraren amoïnats per l'augment de les lluites de bàndols que estaven tenint lloc tant al Principat de Catalunya com a la mateixa Barcelona i les poblacions circumveïnes, per la qual cosa tornaren a demanar al virrei Hurtado de Mendoza que anés a la capital a jurar el càrrec i passés a residir en algun lloc «de la frontera del Regne de València, y de allí en fera provehir a les coses ocorrents axí en lo dit regne com en aquesta ciutat y Principat». ²⁵ En tot cas, com apunta Duran (1982: 234-236), les bandositats no assoliren un nivell extrem a Barcelona fins a finals d'any, quan es barrejaren, a més, amb noves crides a la revolta fetes poc després del canvi de consellers del dia de Sant Andreu —el 30 de novembre—. En concret, el 10 de desembre del 1520 aparegueren en diversos indrets de la ciutat «alguns alberans o cartells contenents commotió dels pobles», de la qual cosa el Consell informà el rei, a terres germàniques, davant «del dubte que tenim no se'n segueca alguna commossiò». Alhora, li explicaven que les bandositats a la capital i per tot Catalunya anaven en augment:

[...]se han moguts molts bàndols, axí entre gentilshòmens y cavallers com entre pagesos y altres hòmens de baixa condició, per los quals y per los molts altres mals hòmens qui són en la dita ciutat y Principat se cometen quiscun die tants homeys, robos e altres detestables malefijis que ja nigú gose trestejar per la terra.

24 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 175r (3-IX-1520). Unes setmanes més tard, els canonges de la seu de Tarragona afirmaven que els de Cambrils no havien contactat amb els agermanats, però els consellers els indicaven que la seua informació provenia de la mateixa vila: «Prenem a plaer lo que ns scriviu que no han recorregut als de València perquè serie stat cosa no prou honesta ni ben feta per aquells; lo que nosaltres scriguérem sobre dit fet sabíem per algú de ells mateixos, o altre qui per ells parlave». AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 179v (22-IX-1520).

25 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 43, f. 182v (26-IX-1520).

Per la qual cosa li tornaven a suplicar el trasllat del lloctinent comte de Melito:

Tenint per molt cert que sens aquell és imposible la dita ciutat y Principat més avant se conserven, tant és augmentat lo nombre dels mals hòmens y agosar de aquells; y si vostra majestat nos desempara, lo que no podem creure, ultra la destructió y desolació de tota aquesta terra, se seguirà que los altres pobles y vassalls seus de Spanya que no han perseverat ni perseveren en obediència de vostra majestat, com aquesta ciutat y Principat stan, pendran ànimo y audàtia de perseverar en lurs males obres.²⁶

Hi feien, doncs, una al·lusió evident als agermanats valencians i els comuns castellans, ja que no debades, segons indica Duran, en una carta enviada per Juan Manuel de Villena, senyor de Belmonte i ambaixador a la Santa Seu, al marquès de Los Vélez, es remetia l'orientació dels cartells, que anaven en la mateixa línia antifiscal i antisenyorial d'aquestes altres rebel·lions:

En Barcelona y tierras se pregonó que todo ombre que quisiese libertad que fuese con armas a cierta parte de la cybdad. Quieren dezir que esto es que se quieren eximir de los grandes derechos que pagavan, de no los pagar, y otros dicen que tambyén ay rebelión.²⁷

Novament, doncs, tot i extremar les seues peticions, els consellers preferien tractar d'evitar en les seues cartes al rei tot allò que pogués indicar una mostra generalitzada d'infidelitat a la Corona per part dels habitants de la ciutat. D'altra banda, aquells cartells, sumats a l'auge de les lluites de bàndols, no feren més que augmentar la inquietud del consistori barcelonès a mesura que passaven les jornades, especialment quan la qüestió cambrilenca tornà a emergir perquè el guiatge del duc de Cardona expirà i no s'aconseguí que n'atorgués un de nou. Així, el 24 de desembre del 1520 els consellers municipals comu-

26 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 3r-4r (14-XII-1520).

27 Arxiu General de Simancas (AGS), Estat, Lligall 635, f. 29 (9-I-1521). Citada per Duran (1982: 400).

nicaven al governador general, germà del duc, que temien que les protestes de Cambrils s'imbricaren amb les bandositats encapçalades pels Oliveres i els Mateus —que a Barcelona tenien també el seu reflex en un enfrontament entre els del barri de la Ribera i el barri del Raval—:

Dubtam molt, pus no han pogut obtenir prorogació de lur guiatge, no tracte de venir ab avalot com l'altre vegada y fer fer algun moviment en aquesta ciutat, com tinguen molts perents en aquella y molts del pobles stan sperant alguna semblant causa per poder fer algun desorde, majorment ab la avinentesa que tenen ab les bandositats dels Oliveres y Matheus, y altres per les quals van contínuament molta gent ajustada, axí dins com fora de aquesta ciutat, ab scopetes y ballestes, xades y altres armes.²⁸

En aquest sentit, cal dir que els cambrilencs romangueren quietes, però que, en efecte, una setmana després les lluites de bàndols esclataren de ple en la ciutat, amb combats oberts pels carrers i les places de Barcelona entre el 31 de desembre i l'1 de gener, a escopetades, ballestades i punyalades, malgrat que els consellers, el veguer i altres figures importants de la ciutat estaven fent una ronda de vigilància a cavall, segons explicaren els mateixos consellers al governador Pere de Cardona, al qual van informar, a més a més, que un membre de la seua família, un germanastre, havia estat ferit:

Lo die proppassat ab home propri havem scrit y dat avís a vostre spectable senyoria dels moviments seguits en aquesta ciutat per los hòmens de la Ribera y del Revall y de les punyal·lades que Francesch de Blanes ha dades a don Joan de Cardona. És se seguit après que lo die present, cavalcant nosaltres ensemps ab lo veguer y molta altre gent principal segons és de serimònia y costum de la dita ciutat, y essent en la plaça del Born, se ha mogut en aquella una brega per la qual ha carregat tanta gent axí de una part com de altre ab ballestes, scopetes y altres armes que lo

28 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 5v (24-XII-1520).

dit veguer y nosaltres y molts altres officials que y havia ab gran treball
havem bastat en remediari-ho.²⁹

Els governants municipals hi expressaven, així mateix, la seua por davant una possible inflamació dels ànims dels barcelonesos: «tenim molt gran dubte de alguna mala jornada». Amb tot, un parell de dies després informaven el monarca que la situació s'havia tranquil·litzat, tant pel que feia a les incitacions als tumults com a les bandositats, a la qual cosa havia ajudat novament, com ja havia passat després dels fets de maig, la condemna a mort per part de la justícia municipal d'un dels antics avalotadors, un tal Sacalm:

No havem conegut algun moviment en los pobles per causa dels dits cartells, bé que crehem ha molt aprofitat en reposar aquells que lo die abans de la dita festa per lo juý dels prohòmens de la dita ciutat fonc sentenciat y executat a mort hu que's deya Çacaln, qui era stat dels caporals en les comocions passades.

Alhora, li indicaven que tractarien de posar pau en els bàndols —«treballam en posar entre ells seguretat»— i li pregaven que demanés al governador Cardona que no s'interposés en la causa amb el batlle Macià Julià i el valencià Joan Arinyo, per tal que no fossen alliberats, ja que això podria produir «alguna comotió en los pobles de la dita ciutat».³⁰ I, en efecte, no se'n produïren a partir de llavors, però era una situació precària segons expressava el consistori barceloní el 18 de febrer en una altra missiva al sobirà en la qual li feien avinent que la capital i tot el Principat «miraculosament són conservats, ateses les moltes bandositats que són en aquelles y les revolutions del altres regnes», tot queixant-se «que ningun regne seu reste sens loctinent general y govern sinó aquesta pobre terra de Cathalunya, qui segons la fidelitat y afectió

29 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 6v (1-I-1521).

30 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 8rv (3-I-1521).

dels poblats en ella no dubtam dir y adverar a vostra magestat merexeria ésser preferida o almenys eguolada a tots los altres». ³¹

De fet, pocs dies després els consellers escrigueren a Frederic Honorat de Gualbes, regent de la cancelleria i el Consell d'Aragó, per comunicar-li que vivien amb congoixa la perpetuació d'aquells mals diversos: la manca de lloctinent general efectiu a Catalunya enmig de les bandositats, les incitacions a la revolta i les rebel·lions simultànies que s'estaven produint als diferents territoris del monarca, a les quals ara se sumava l'illa de Mallorca i hi havia notícies que també Tortosa i Ulldecona. Li ho expressaven de la següent manera:

La necessitat que tenim de vizrey o loctinent general és tant gran y extrema que ja no sabem què dir més sinó pregar a nostre señor Déu que-n hage pietat, pus del rey nostre senyor no la podem aconseguir, a tant gran desdixxa y desventura nostra y de tota aquesta terra, que siam vists ésser més avorits que tots los altres regnes, de tot sia loat nostre senyor Déu. Ja sebrà la magnificència vostra los moviments de Mallorques y los que-s dihen ésser seguits en Tortosa y Ulldecona, de modo que stam en mig del foc y aquell se ve acostant contínuament a nosaltres, y aquell sol qui pot remediari-lo no cure de pagar (*sic*) aquell. ³²

No obstant això, els fets de maig del 1520 i del canvi d'any serien els més perillosos que es viurien a la ciutat comtal en molt de temps, ja que al llarg del 1521 hi hauria una relativa calma, en contrast amb l'estat de coses al Regne de València.

31 AHCB, 1B-VI, Lletres Closes, 44, f. 15v-18v (18-II-1521).

32 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 19v (23-II-1521).

2. Barcelona sota control durant el període crític de la guerra valenciana (març – desembre del 1521)

Pel març del 1521 hi hagué una decisió reial que alleujà les preocupacions dels consellers barcelonins: el dia 22 l'arquebisbe de Tarragona Pere de Cardona, l'oncle del governador i també del senyor de Cambrils, fou nomenat lloctinent general de Catalunya de manera provisional, mentre Diego Hurtado de Mendoza, designat quasi un any abans, estigués absent del Principat. I això canvià la situació per complet a partir d'aquell moment, ja que amb la seua arribada a la capital a mitjan abril «los ruÿns fugiren, y molts d'ells foren presos y castigats» (Bruniquer 1913: 11). Amb tot, encara no pogueren ser ajusticiats, ja que era necessària la confirmació pontifícia que facultés el lloctinent a exercir la jurisdicció criminal (Duran, 1982: 243-244):

Aprés de haver jurat lo dit reverendíssimo loctinent general, molts dels mals hòmens qui sens temor alguna no dubtaven star en la dita ciutat són fugits de aquella, altres són stats presos en la dita ciutat y fora aquella, y ja no y ha algú qui gose portar ballestes ni scopetes en la dita ciutat ni fora aquella, y si la facultat y dispensatió de nostre molt Sanct Pare fos arribada foren stats ja executats alguns delats, per hon los altres foren stats més temoritats, y per ço speram ab gran desig la dita facultat y dispensatió; fahent més avant certa vostra majestat que en aquests pocs dies aprés que lo dit loctinent general ha jurat se ha seguida tanta mutació en lo stament de la dita ciutat que no par sie aquella que abans era.³³

Mentriamentres, a més a més, arribà la notícia de la derrota definitiva dels comuners en la batalla de Villalar el 23 d'abril, per la qual cosa els consellers municipals enviaren una carta de felicitació a Fadrique Enríquez de Velasco, almirall de Castella, comte de Modica i vescomte de Cabrera i Bas pel seu matrimoni amb Anna I de Cabrera, i ciutadà de Barcelona:

33 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 30v (23-IV-1521).

Som stats avisats de la gran victòria obtenguda lo die de Sanct Jordi per vostra il·lustre senyoria, a tant gran servey de nostre senyor Déu y de la cesàrea majestat del rey nostre senyor, de què, après de referides gràcies y mercès a la divina clemència, sperant fermament que per medi de la dita victòria se seguirà total pacificació y repòs de aquexos y de tots los altres regnes de sa catòlica majestat.³⁴

Amb «aqueixos», evidentment, es referien als de la Corona de Castella i amb «los altres regnes» feien al·lusió als de Mallorca i València, que continuaven llavors en plena ebullició. De fet, en el cas valencià la guerra oberta esclatà pel mes de juny amb la presa agermanada de Morvedre i tota una successió de victòries i derrotes per a les tropes de la Germania o del monarca, durant l'estiu del 1521. D'una banda, l'exèrcit reialista d'Alfons d'Aragó, fill i hereu de l'infant Enric d'Aragó, duc de Sogorb, avançà pel nord, des de Benicarló fins a Orpesa, primer, i Almenara, després, on la seua victòria aclaparadora tallà l'expansió dels rebels cap al nord del regne.³⁵ De l'altra, però, els agermanats prengueren els castells de Corbera i Xàtiva —on sembla que oferiren ser rei de València al duc de Calàbria, Ferran d'Aragó, qui declinà l'oferiment (Duran 1982: 186) — i vanceren les forces del monarca a la batalla de Gandia del 23 de juliol, vila que assaltaren, alhora que començaren a fer matances i conversions indiscriminades de mudèjars. Derrotat, el lloctinent general Diego Hurtado de Mendoza fugí a Dènia i s'embarcà cap al nord del regne, des d'on l'exèrcit reialista amenaçava de prendre la capital (Vallés 2000: 105-115).

34 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 35v (11-V-1521).

35 Diversos autors com Eulàlia Duran (1982) o Vicent Vallés (2000) citen Alfons d'Aragó amb el títol duc de Sogorb quan encara era viu el seu progenitor, l'infant Enric (1445-1522). Possiblement això es dega al fet que, tal com indicà Pere Molas (2004: 34-35), per motiu del matrimoni el 1516 d'Alfons amb Joana, l'hereva del duc Ferran de Cardona, «l'infant Enric d'Aragó va fer donació al fill del ducat de Sogorb». Tanmateix, en la documentació històrica el pare continua lluint el títol ducal i és per això que ací l'esmentem com a duc de Sogorb. Vegeu, a tall d'exemple, una missiva dels consellers barcelonins del 13 d'agost de 1521 dirigida: «A l'il·lustríssimo lo senyor infant don Enric d'Aragó y Sicília, duc de Sogorb, comte d'Empúries». AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 46v-47v (13-VIII-1521).

En aquest sentit, cal dir que, com apuntà Eulàlia Duran (1982: 255-256), la mobilització de nombrosos nobles i cavallers catalans en les forces del rei a terres valencianes degué contribuir a l'alleujament de les bandositats a Catalunya d'uns mesos abans. D'altra banda, l'actitud del govern barceloní davant l'esclat de les accions bèl·liques de la Germania fou la d'ignorar els seus dirigents, tractar d'atallar qualsevol tipus de suport popular que es pogués donar des de la capital catalana i evitar ara de totes les maneres que el lloctinent Hurtado de Mendoza entrés al Principat, atès que sols el seu nom, per les brutals actuacions dutes a terme al Regne de València, repel·lia la població catalana. Així, per exemple, sabem que els consellers de Barcelona reberen el 20 de juny una carta dels jurats de València en què els demanaven que intercedissen per ells davant el lloctinent Cardona i els remetien còpies de les ambaixades fetes pel consistori valentí al lloctinent Hurtado de Mendoza, però la missiva quedà sense resposta (Duran 1982: 252). Unes setmanes més tard, a mitjan juliol, mentre el Regne de València estava en flames, els consellers advertien al monarca que la tardança en l'arribada de la dispensa pontifícia per a l'arquebisbe de Tarragona havia fet tornar a aparèixer alguns grups armats a Barcelona i que fins i tot s'havien sentit remors populars de solidaritat amb els agermanats, tot i que, segons deien, els havien fet callar de seguida:

Havem scrit y dat avís a vostra catòlica majestat del repòs e benefici se eren seguits en aquesta sua ciutat e Principat après de haver jurat en aquella lo reverendíssimo archabisbe de Tarragona loctinent general de vostra majestat, y la necessitat que importava per lo total fi e repòs lur haver facultat de nostre Sanct Pare perquè en nom del dit archabisbe se pogués procehir a executió de la justícia en lo criminal, y perquè fins ací lo breu de la dita facultat no és arribat, jasie se diga és atorgat, y axí no se ha pogut procehir a executió alguna en lo criminal, per hon los malfactors han cobrat tanta andana y atreviment que, quasi menyspreada la justícia, no han dubtat ni dubten tornar en lurs males obres y aquestos dies prop passats se han fets alguns ajusts y moviments de pobles sots color de voler anar a socórrer al poble de València y, encara que la cosa stà remediada,

som serts no haurien gosat atemptar si lo dit archabisbe tingués lo breu de la dita facultat.³⁶

I és que, segons afirmà posteriorment el jurista valencià Bertomeu Monfort en els processos judicials incoats al llarg de la repressió, en aquells moments «los pobles» del regne d'Aragó i el principat de Catalunya estaven «molt confederats ab los pobles de València e de única voluntat ab aquells», però el domini septentrional del territori valencià per part del comte Diego Hurtado de Mendoza, que passà a residir a Peníscola, impedí el desenvolupament de l'esmentada connexió. (Nova nota a peu: 37) En aquest sentit, a partir d'agost del 1521 la principal preocupació dels governants barcelonins fou la d'evitar que el mateix Hurtado de Mendoza anés a Catalunya a jurar el càrrec com a lloctinent i, per tant, en desposseís l'arquebisbe de Tarragona.

En concret, el comte³⁷ s'oferí a les autoritats catalanes per tal d'anar a Amposta a fer el jurament i rebre tropes per lluitar contra els agermanats, però tant el Consell de Cent com la Diputació del General es negaren a les dues coses, raó per la qual, segons apunta Duran (1982: 252-254), entre els grans aristòcrates i valedors del rei, com el duc de Sogorb o l'almirall Enríquez, degué dominar la creença que la Germania s'havia estès pel Principat. De fet, el duc escrigué al consistori acusant Barcelona d'infidelitat, amb una carta que els consellers guardaren en secret perquè no fos coneguda per ningú i que contestaren molestos, a mitjan agost, refermant la «íntegra fidelitat» que la ciutat havia mantingut durant tot el conflicte, mostrant la mala opinió que hi havia sobre el lloctinent Mendoza i arrogant-se el mèrit d'haver calmat els ànims d'agermanament no només a la capital, sinó també entre altres poblacions catalanes, agreujades per una recent petició dels impostos reials del coronatge i el maridatge:

36 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 41rv (15-VII-1521).

37 Arxiu del Regne de València, Reial Audiència, Processos, part III, apèndix, 6122, f. 209v. Citat per Vallés (2000: 56).

Rebem les letras de vostra il·lustríssima senyoria y, entès lo contengut en aquelles, restam ab molt gran displicència y anuig, y no sens causa, veent que vostra altesa, qui per gràtia divina sempre és stat y de present és dotat de tanta prudència, ab sinistres informations vol inculpar a nosaltres y lo poble de aquesta ciutat de actes de infidelitat, los quals en ningun temps cometeren. [...] Y ultimadament, en lo any passat, havent-se seguit algun moviment en la dita ciutat a causa de la venguda dels hòmens de Cambrils, se conegué clarament la fidelitat que los pobles tenen a lur rey y senyor natural, lo que's deu molt més stimar en aquest temps que en altre per star tants regnes de Sa Majestat en revolutions y que en aquesta ciutat e Principat tant solament se sia conservada e conserve a present íntegra fidelitat a Sa Majestat. Y és stat bé mester que los pobles y regidors de la dita ciutat hagen tengut per objecte lo servey de la prefata real majestat, car altrament tot aquest Principat fora ja dies ha en majors revolutions que no són los regnes de Castella y aqueix de València, com sia cert que ja algunes universitats, y de les principals, tenien entre si intel·ligència de agermanament, prenent fonament de la exactió y demanda que's era feta injustament, segons ells pretenien, dels drets de coronatge e maridatge, y ab lo bon saber e indústria dels regidors de aquesta ciutat totes coses se reposaren. Y si alguns han fets desordes en aquesta ciutat, eren hòmens strangers y qui no tenien habitació pròpria en aquella, desijosos de revoltes perquè ab los béns dels altres se poguessen enriquir; y són stats bé punits e castigats. [...] Y perquè tenim sentiment que lo egregi don Diego de Mendoza entèn venir en aquesta ciutat o Principat ab pensament de traure de aquell alguna gent, y senyaladament delats, supplicam vostra il·lustríssima senyoria ho mane desviar perquè no serie sinó posar la dita ciutat e Principat en revolta e turbació, per star com stà lo dit don Diego de Mendoza en molt mala opinió dels pobles, qui públicament dihen que tots los mals seguits en aqueix regne són causa del dit don Diego de Mendoza.³⁸

Més encara, els consellers també escrigueren a l'almirall de Castella, que els havia enviat notícia de la seua victòria contra els francesos a terres navar-

38 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 46v-47v (13-VIII-1521). Transcrita per Duran (1982: 444-445).

reses i de la seua intenció d'«anar sobre lo Regne de València ab gran gent d'armes», davant la qual cosa li desitjaren èxit per tal que pogués vanagloriar-se: «de haver conservats y cobrats a la prefata majestat y a sa corona real no solament los Regnes de Castilla y Navarra, mas encara lo de València, de hon han pres principi e fonament les turbacions de tots los altres regnes».³⁹ I l'informaren igualment, com al duc de Sogorb, de la ràpida actuació contra certs sentiments populars de solidaritat amb la Germania i el seu rebuig total a l'entrada del comte Diego Hurtado de Mendoza a Catalunya, atès que el poble català li atribuïa tots els mals valencians:

Los pobles de aquesta ciutat, per gràcia de nostre senyor Déu, stan molt reposats y, encare que per alguns vagabundos y desijosos de mal fos stat mogut que serie bé anar a socórrer los pobles de València contra los moros, emperò no's tingué intel·ligència alguna entre ells de agermanaments ni la cosa vingué a algun efecte, y tant prest fou y de present stà tot reposat [...]. Perquè tenim sentiments que lo egregi don Diego de Mendoza entèn venir en aquesta ciutat o Principat ab pensament de traure alguna gent y som certs que la venguda sua a present portaria turbació en lo dit Principat, per qual los pobles de aquell no dexen públicament de dir que tots los mals de València són seguits a causa y culpa del dit don Diego, per ço demanam de gràcia a vostra il·lustre senyoria li vulla scriure y essent ab ell dir-li que per al present sobresegue en la dita venguda sua, perquè no fos causa de algun moviment y, puix per gràcia de Nostre Senyor stam reposats, no sia causa del contrari.⁴⁰

39 El maig de 1521 s'havia produït una invasió francesa al Regne de Navarra hispànic després de conats d'aixecaments rebels a diverses ciutats i viles, tot i que l'exercit francès s'hagué de retirar poc després, en juny, davant el contraatac de les forces de la monarquia hispànica. D'aquí l'al·lusió dels consellers al reconbrament de Navarra. Sobre aquest afer el dietari de la Diputació del General de Catalunya indicava el 13 de juliol del 1521 que: «En aquest dia arribà la nova de la victòria molt gloriosa que los senyors conestable y almirall, governadors de Castilla, hagueren del exèrcit de la gent francesa, que eren entrats en lo Regne de Navarra y se havien usurpat aquell; e fon destrossat tot lo camp dels dits francesos, e cobrat tot lo regne a obediència de la cesàrea y catòliques majestats de la reyna y rey nostres senyors» (Sans i Travé 1994: 358).
40 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 48r (14-VIII-1521).

No debades, novament la situació no devia ser tan reposada com afirmaven els consellers, si atenem a la carta que el mateix almirall de Castella envià uns pocs dies després des de Pamplona al governador general dels regnes de Castella, el cardenal Adrià d'Utrecht, afirmant que Barcelona estava a punt de l'aixecament, atesa la inacció de la diplomàcia reial envers les accions bèl·liques dels agermanats valencians:

Agora en este punto me escriben de Barcelona como aquella cibdad está para levantarse y que claramente dizen entre ellos quel rey nuestro señor es contento de lo que Valencia hace porque nunca les escribe dándoles culpa de su rebelión, de do ha de resultar de Barcelona haga lo mismo. Es menester que si Diego Hurtado trajo cartas firmadas en blanco se escriba luego a Valencia dándoles a conocer por cuán deservido se tiene su majestad de sus levantamientos, y lo mismo a Barcelona y que estén aparejados para cuando los llamaren para el castigo de Valencia.⁴¹

Fos com fos, la principal preocupació del consistori barcelonès era, com hem dit, que el comte de Melito no executés el seu pla d'anar a Amposta a jurar el càrrec de lloctinent, per a la qual cosa havia arribat a ordenar a les autoritats catalanes que s'hi traslladassen. La resposta dels consellers municipals, el 17 d'agost, fou immediata i negativa: «som restats no sens molta admiració y turbació de nostros ànimos», atès que, tot i les nombroses peticions que li havien fet amb anterioritat, mai abans havia volgut anar-hi «a causa de les revolucions d'aqueix Regne de València» i ara no calia en absolut, perquè l'arquebisbe de Tarragona exercia el càrrec amb eficiència i ja havia rebut el breu apostòlic per exercir la justícia criminal:

Lo dit senyor archabisbe, loctinent general, en molt bona reputació y contentació dels pobles per fer y exercir la justícia rigorosa e, ygualment, sens excepcions de persones, lo que cessaria si vostra egrègia senyoria prestaria com diu lo jurament y nosaltres assistíem en aquell, y seria po-

41 AGS, Comunitats de Castella, Lligall 5, f. 268 (16-VIII-1521). Transcrita per Danvila (1884: 295).

sar en perill de total destrucció la dita ciutat, la qual és cap y spill de tot lo dit Principat.⁴²

A més a més, els governants barcelonins tenien clar que els citava a Amposta perquè «no's vol lunyar de aqueix real exèrcit, que sens la assistència sua poria rebre alteració», i, per tant, «prestat lo dit jurament, dins breus dies se'n tornaria en lo dit exèrcit», atès que la situació al Regne de València continuava en plena guerra. No debades, en una carta enviada aquell mateix dia al rei mostraven cruament l'opinió totalment adversa que els catalans tenien del comte de Melito i hi plantejaven dues qüestions que serien importants en els següents mesos, la d'un possible atac francès pel nord català aprofitant els temps tumultuaris i la de la progressiva manca de cereals, que podia arribar a trencar la fidelitat i quietud del poble barcelonès:

És venguda a notícia de molts dels pobles de aquesta ciutat y ha causat en ells tant gran declaratió de lur altercatió y opinió que, sens empaig algú, han dit públicament que, pus lo dit don Diego de Mendoça ha destruït lo Regne de València, ara vol venir a destròir aquest Principat y que, pus stan bé y en repòs ab la presidència del dit archabisbe, bé no és mester venir lo dit don Diego ni altre, majorment perquè han sebut que lo dit don Diego ha fet traure algunes summes de forments y encare ne vol fer traure més del dit Principat, [...] augmentarà tant la dita necessitat de forments que tenim per cert vindrem en algun gran inconvenient, car, encara que los pobles sti-guen, com dit havem, prou reposats y sien fidelíssimos y affectats al servey de vostra majestat, emperò, venint lo cars de semblant carestia y necessitat de forments, los mals hòmens, dels quals sempre se troben alguns en les comunitats, tindrien gran causa y fonament de moure los altres dihent que la dita necessitat és provenguda, com seria veritat, a causa de la extractió de dits forments, y majorment si lo loctinent general ensemps ab la Audiència y Consell de vostra altesa no residian personalment en Barcelona, la qual és la ciutat mestre y principal y construïda en lo mig del dit Principat, [...]

42 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 49r (17-VIII-1521).

y ara majorment se deu molt attendre per star vostra majestat en guerra uberta ab lo rey de França, y ésser com és aquest Principat en frontera del Regne de França y tenir com té tant prop lo foc de turbacions y revoltes, ço és, los Regnes de València y de Mallorques, per ço, ab aquella major humilitat que podem, supplicam vostra cesàrea e cathòlica majestat li plàcia manar scriure al dit don Diego de Mendoza que se abstingue de venir en lo dit Principat y de traure forments alguns de aquell, per la molta stretura y necessitat que és y se spere major en lo dit Principat, com dit havem, faent més avant certa vostra majestat que ab la experiència se és vist e veu ha molt succehit e succeheix la presidència del dit archabisbe de Tarragona, y axí par seria servey de vostra majestat que aquell fos confirmat en la sua potestat y de aquella fossen remoüdes les peraules contenents «durant la absència del dit don Diego», a fi que, pus per gràcia de nostre senyor Déu y no sens grans indústries y treballs los pobles de aquesta ciutat e Principat se són conservats en lo servey de vostra altesa, per culpas egenas no vinguessen en perill de perdre la aureòla y corona de fidelíssimos que per dita conservació han mèritament adquirida.⁴³

Mentrimentes, les coses anaren a pitjor per a la Germania i les forces lleials al monarca aconseguiren controlar la major part del regne valencià, atès que, d'una banda, durant el mateix mes d'agost la capital, on dominaven els moderats, començà les negociacions amb el duc de Sogorb, Enric d'Aragó, i el lloctinent general Diego Hurtado de Mendoza, per tal que aquest tornés a instal·lar-se a la ciutat i, d'altra banda, les tropes populars foren derrotades pel marquès de Los Vélez a Oriola i tot el sud valencià fins a Alcoi i Ontinyent passà a ser controlat pels exèrcits reialistes (Vallés 2000: 115-120). No debades, el 26 d'agost l'esmentat duc informà els consellers que «la ciutat y Regne de València han ja renunciat les conjurations y volen reduir-se a la deguda obediència», un procés que, no obstant això, encara s'allargaria durant molts mesos. A partir de llavors, de fet, els governants de Barcelona tractaren d'intercedir en certa manera pels agermanats valencians, per tal d'evitar que el càstig fos més

43 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 52v-53r (17-VIII-1521).

gran que el que ja els estaven infligint els exèrcits del rei, com denota una missiva enviada a l'almirall de Castella a principis de setembre intentant dissuadir-lo d'anar a saquejar la ciutat de València amb les tropes que venien de Navarra, com tenia en ment, alhora que també li demanaven el mateix per a la ciutat de Tortosa i qualsevol altra localitat catalana, tot indicant que hi havia calma i obediència a la Corona a tot arreu del Principat:

Perquè les coses de València creem de present sien remediades, car lo il·lustríssimo senyor infant don Enric ab letres sues de xxvi de agost nos scriu que la ciutat y Regne de València han ja renunciat les conjurations y volen reduir-se a la deguda obediència y han deliberat enviar la embaxada al vizrey perquè vaja a la ciutat per tenir-la en pau y justícia, y que té confiança ab la ajuda de Nostre Senyor se remedià tot, de modo que no serà mester vostra senyoria entre allí ab lo exèrcit ni sequear-la com tenia determinat, ni per lo semblant la ciutat de Tortosa, com a lahors a Déu stiga ja dies ha reposada y, jasía en ella se fossen fets alguns moviments, aquells, emperò, foren per leugeria de alguns y dins breus dies reposats, y per ço demanam, y en gràcia y mercè, a vostra il·lustre senyoria no permeta la sua gent de guerra faça dan algú a la dita ciutat de Tortosa ni a altre qualsevol ciutat, vila o loc del present Principat, pus mijançant lo divinal adjutori tots stan en tranquil·litat y repòs y en obediència de sa cesàrea majestat.⁴⁴

Alhora, notificaren immediatament als procuradors de Tortosa que, com a ciutat capital que es preocupava per tot Catalunya, havien mediat en la seua defensa i convenia que es posassen ràpidament en contacte amb l'esmentat almirall, per tal d'evitar qualsevol problema:

Lo die prop passat reebem unes letres del molt il·lustre señor almirant de Castella ab les quals nos avise de la anada sua ab son exèrcit en lo Regne de València y del que té determinat fer en aquell regne y en aqueixa ciutat, y, perquè més plenament les magnificències vostres sien informades

44 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 73v (6-IX-1521).

de aquelles, havem deliberat trametre'ls còpia de dites lletres a les quals nosaltres havem respost com veuran ab la còpia que per lo semblant los trametem y, perquè desijam molt la conservació de aqueixa ciutat com a filla de aquesta per la mútua amor y benvolença que sempre són stades y són entre elles y lurs regidors, no dubtarem dir-vos lo que ns par deveu fer acerca de aquest fet, y és que les magnificències vostres trametan home propi o almenys scriguen al dit senyor almirant.⁴⁵

Uns dies més tard, altrament, els consellers aprofitaven la situació valenciana per intentar fer desistir definitivament el comte de Melito de la seua voluntat de jurar a Amposta com a lloctinent del Principat, en una actuació conjunta amb la Diputació del General:

Avisats après axí per letras del il·lustríssimo senyor infant don Enrich [el duc de Sogorb] com altrament que los pobles de València havien ja renunciat les conjuracions y volien reduhir-se a la deguda obediència de Sa Majestat, y que havien enviat embaxada per suplicar a vostra senyoria volgués anar en la ciutat de València y tenir aquella en pau y justícia, havem deliberat sobreseure en la tramesa de la persona com dit havem eleta, y lo mateix deliber han fet los magnífichs diputats de aquest Principat, segons per lurs lletres serà complidament scrit a vostra senyoria a fi que no fossen vists en alguna cosa de rogar a la preeminència, auctoritat e reputació de vostra egrègia señoria, ni desviar la reducció dels dits valencians, la qual nosaltres molt desijam, car, sabent los pobles de aqueix regne que nostra missatgeria era tramesa per demanar de mercè a vostra senyoria se volgués abstenir de venir en aquest Principat, par que restarien alterats y porien entre si dir: «Nosaltres supplicam al senyor lloctinent que vinga y los catalans fan embaxada per lo contrari».

A més a més, aprofitaven la carta per advocar pel mercader i ciutadà de Barcelona Tomàs Ribot, empresonat per ordre del mateix Hurtado de Mendoza quan viatjava cap a la capital de Catalunya des de València, com feien

45 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 74r (6-IX-1521).

altres mercaders barcelonins, tot deixant clar que «no són culpables en cosa alguna de les inobediències y mals seguits en aqueix regne», sinó plenament fidels al monarca:

Havem sebut que Macià Canalies, Francesch de la Font, Mateu Vilassís, Thomàs Ribot, Andreu Marguí, Miquel Martí, Joan d'Arcís Morell y altres mercaders naturals de aquesta ciutat e Principat, desijosos de pau y repòs per fugir de les dissencions y revolucions que eren en la ciutat y Regne de València, a les quals ells nunca han consentit com sien stats sempre y sien de present fidelíssimos vassalls y affectats al servey de Sa Majestat, han deliberat transferir-se en aquesta ciutat ensemps ab lurs mullers e famílies, y, deduhint en execució lo dit Thomàs Ribot lo dit seu deliber, y essent ja en lo camí, és stat pres y detengut per manament de vostra senyoria. Per ço, molt afectadament pregam y de mercè demanam a aquella li plàcia voler manar liberar lo dit Thomàs Ribot y no permetre que a ell ni als dessús nomenats ni altres qualsevol cathalans qui en aquesta ciutat se volran transferir sie fet impediment algun, ans lliberament se'n puguen venir ab tots lurs béns e famílies en lur pàtria, ahon los més d'ells tenen cases pròpies e habitacions, y senyaladament lo dit Thomàs Ribot, qui encara que sie stat casat en la ciutat de València y per molt temps hage aturat en aquella, nunca emperò ha volgut vendre ni alienar la casa que fou de son pare y de present és sua en aquesta ciutat, mostrant tostemps tenir ànimo y propòsit de tornar star en aquella.⁴⁶

Durant aquells dies de setembre del 1521, de fet, l'esmentat Hurtado de Mendoza es decidí a enviar un representant a Barcelona, el ja esmentat jurista valencià Bertomeu Monfort, per tal que s'encarregués de «justificar la part del dit visrey e dels magnats e cavallers» davant «les culpes de la Germania» i apaivagar així l'animadversió dels catalans contra la seua figura i qualsevol possible intent d'auxili als agermanats.⁴⁷ En qualsevol cas, en

46 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 76rv (11-IX-1521).

47 Arxiu del Regne de València, Reial Audiència, Processos, part III, apèndix, 6122. Citat per Vallés (2000: 17).

aquells moments la principal preocupació del govern municipal començava ja a ser l'esmentada manca de blats, produïda en part arran de les guerres que estaven tenint lloc a València i Mallorca, segons informaven els consellers al noble valencià Àngel de Vilanova, virrei del Regne de Sardenya, per tal que els deixés extreure cereal de l'illa, bo i fent-li notar que els catalans s'havien mantingut sempre fidels, malgrat les moltes peticions d'auxili que els havien fet «los pobles de València»:

La molta affeció que tenim al servey de la cesàrea majestat del rey nostre senyor y a la conservació de aquesta sua ciutat y Principat, la qual principalment consisteix en star provehits de forments, majorment concorrent les guerres que a present són entre sa cesària majestat y lo rey de França, forcen a nosaltres ab continu estudi y vigilància entendre y treballar en subvenir y ajudar a la molta stretura y necessitat de forments que de present és en aquesta ciutat, y major que se spera a causa de moltes summes de forments que són stades tretas y se speren traure del dit Principat per socórrer al real exèrcit que és en València y los cavallers, gentils hòmens y ciutedans honrats de la ciutat e Regne de Mallorques, en nombre de cent cases o més, qui per fugir als maltractes, cedicions y turbacions dels pobles de la dita ciutat y regne se'n són passats ensemps ab lurs mullers y famílies en la illa de Manorca, en la qual segons han scrit al reverendíssimo señor archabisbe de Tarragona, loctinent general de sa majestat, y a nosaltres, és impossible se conserven sens ésser subvenguts y ajudats de forments de aquest Principat, y procurar de haver forments fora del dit Principat, y sabent que en aqueix regne, per gràcia de nostre senyor Déu, lo present any ha hagut molt bona y fètil anyada de forments, havem deliberat fer comprar de aquells perquè ab major promtitut aquesta ciutat pugua ésser provehida de aquells, lo que és molt necessari, com dit havem, per la conservació de la dita ciutat y Principat, los pobles dels quals fins ací migençant lo divinal adjutori se són conservats y conserven ab tota fidelitat de la prefata cesàrea majestat, no obstant sien stats molt sol·licitats per los pobles de València, y axí és cosa molt decent y raho-nable que aquells sien subvenguts y ajudats en lurs necessitats y que no sie dada causa als mals hòmens, dels quals sempre se troben alguns en les

comunitats, de pervertir los bons sots motiu de la necessitat de forments, que és un crit que més pot noure los pobles.⁴⁸

Pel que feia als valencians, a l'altura d'aquell mes de setembre la Germania s'havia vist reduïda a València, Morvedre, Alzira i Xàtiva, de les quals durant l'octubre capitularen les dues primeres, bo i entrant el lloctinent comte de Melito a la capital de manera solemne el 9 de novembre, poc després de la qual cosa rebé ordres del rei Carles de no absentar-se del regne, de manera que la seua pretensió de jurar a Amposta quedà definitivament descartada (Duran 1982: 193-196 i 255; Vallés 2000: 121-125). De fet, els catalans continuaren sense oferir col·laboració a Hurtado de Mendoza, per exemple en el seu intent de finançar parcialment la fi de la guerra valenciana a través de censals contractats en poblacions del Principat, segons li feien saber a finals d'octubre:

Nos explica lo dit micer Monfort l'altre càrrec que per vostra senyoria hera stat manat de procurar y cercar qui per via de préstít a interès de censal volgués prestar algunes summes de diners per subvenir a les necessitats moltes a la règia cort occorrents per causa de les revolutions de aqueix regne, offerint prestar bona e ydònea seguretat axí de vostra senyoria en nom de la règia cort com encara de alguns magnats y barons de aqueix regne y vassalls lurs y de altres vilas reals qui nunca són entrades en la Jermania, sobre la qual cosa som molt certs lo dit micer Monfort ab tota diligència ha entès y treballat, y nosaltres per nostra porció hi havem ajudat, però com los singulars de ací són stats damnificats per alguns enpréstits que ells o lurs predecessors en lo passat, axí al General com encara a algunes universitats reals y altres del Regne de Aragó y del present Principat, resten molt temerosos de prestar fora de la present ciutat, y per dita raó y encara per star com stava aqueix regne

48 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 66r-v (5-IX-1521). També escrigueren el mateix dia al virrei de Nàpols, el noble català Ramon de Cardona, demanant-li el mateix, però sense fer menció d'aquella sol·licitud d'ajuda dels agermanats a les poblacions catalanes: AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 67v-68v (5-IX-1521).

en revoltes, no se ha trobat algú que hi hage volgut prestar a algun for, lo que molt nos ha desplagut.⁴⁹

Igualment, els dirigents de Barcelona també declinaren l'ofertament d'«infantaria y gent de cavall» que el comte els feu per tal de lluitar contra els francesos que amenaçaven el nord de Catalunya, informant-lo, de fet, que es tractava de grups poc organitzats i que amb les tropes comandades pel governador de Rosselló i el lloctinent general Pere de Cardona havia estat suficient per fer-los retrocedir:

A present no concorre tal necessitat, car, com creem haurà sebut vostra egrègia senyoria y ja ab les dites letres sues nos fa memòria, los dits francesos no eren exèrcit ordenat sinó gent ajustadissa y per la major part desarmada, y vingueren fins en vista de Puigcerdà trametent dos trompetas als de la vila, requerint-los de part de mossèn de Sanctapau, qui era capità general, segons dehia, per lo rey de França, que-s donassen, si no que-ls denunciava guerra a foc y a sanc, y fonc-los respost per los de la dita vila que delibera-ven viure e morir per lo rey de Spanya, lur senyor, y que se acostassen a ells per veure lo que sebrien fer, de modo que ab la gent que acodí molt prest ab lo vezcomte de Canet, governador de Rosselló y Cerdanya, que foren bé mil hòmens, y ab la altra gent que lo reverendíssimo señor archabisbe de Tarragona, loctinent general de Sa Majestat en aquest Principat, feu axí de sa casa com de molts cavellers y gentils hòmens que emprà y encara ab altre gent de les vegueries de aquest Principat qui anaven per lo sometent posat per lo dit señor loctinent general foren tants que los dits francesos no gosaren sperar, ans se'n tornaren en Gascunya robant lo bestiar, sglésies y tot lo que més avant pogueren de aquella terra, que, per cert, han fet gran dan y lo dit señor loctinent general és arribat ab alguna part de la gent de aquesta terra en la dita vila de Puigcerdà y ha cobrat una atal·layha que-s diu la Torra Cerdana, la qual stà al pas y los dits francesos havien presa dexant en ella alguna gent per guarda, y són entrats alguns dels nostres en Gascunya y han sequejat e barrejat un logaret de gascons qui stà en la frontera, de modo que

49 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 81r (29-X-1521).

per al present no se ha nova que en dita frontera de Puigcerdà, ni encara en la altra frontera de Perpinyè, hage gent alguna francesa per entrar.⁵⁰

Així les coses, la principal inquietud dels consellers barcelonins durant els darrers mesos del 1521, una vegada somorta la Germania valenciana, fou la carestia de blats que anava agreujant-se a mesura que passava el temps i que representà ara la principal connexió amb els afers valencians, però per tal d'evitar que sortissen cereals de Catalunya cap al Regne de València, com així ho manifestaren en una carta de mitjan novembre al batlle de Flix, la senyoria de Barcelona que era clau per controlar el tràfic blader de l'Ebre, amonestant-lo per haver permès extraccions més enllà de les fronteres catalanes: «se han passats molts forments per aquexa baronia los quals après són stats trets del dit Principat per a València y altres parts, lo que en cert nos ha molt desplaçat».⁵¹ La preocupació, com veurem, no era fútil.

3. Una Barcelona famèlica durant l'epíleg de la Germania valenciana (gener – maig del 1522)

Tot i la reducció de la Germania a la ciutat de Xàtiva i la vila d'Alzira, encara a començaments del 1522 el seu principal cabdill militar, Vicent Peris, tractà de ressuscitar el moviment a la capital, però fou pres i finalment esquarterat, el 4 de març. Això donà pas a la fase messiànica i mil·lenarista de la revolució amb l'aparició de la figura de l'Encobert, un personatge d'uns 25 anys, d'aparença humil i flanquejat per dos homes que feien sonar les trompetes, que el 25 de març es dirigí en castellà amb accent andalús als pobladors de Xàtiva per revelar-los que era, en realitat, fill del difunt Joan d'Aragó i net dels Reis Catòlics i, per tant, successor legítim als dominis de la Corona d'Aragó i de Castella. En concret, deia haver estat apartat de la cort reial i amagat per una

50 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 96rv (20-XI-1521).

51 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 98r (20-XI-1521).

intriga destinada a afavorir la infanta Joana i el seu marit Felip d'Àustria, per la qual cosa havia acabat governant el rei Carles, mentre que ell havia estat criat per una pastora a Gibraltar, amb el nom d'Enrique Manrique de Ribera. Però ara s'hi presentava com un messies salvador que, com a nou líder del moviment agermanat, prometia acabar amb les injustícies, posar fi a la presència de l'islam al Regne de València, conquerir Jerusalem i dur a la Terra un mil·lenni de felicitat abans del Judici Final. Amb tot, el seu lideratge no durà molt, ja que a penes dos mesos després, el 19 de maig, fou assassinat en una emboscada a Burjassot, després d'haver intentat fer ressorgir novament la revolta a la ciutat de València, malgrat la qual cosa els agermanats de Xàtiva i Alzira encara resistirien fins al darrer mes del 1522, quan definitivament capitularen (Duran 1982: 199-205; Pérez García & Catalá 2000).

Tanmateix, res de tot això no sembla que preocupés el govern de Barcelona, que des del mes de gener del 1522 ja no tornà a esmentar els afers agermanats en les seues missives. I en aquell moment únicament ho feu per tal d'explicar a Carles I la raó per la qual ja no calia enviar cap mena d'ajuda, ni militar ni alimentària, al comte de Melito des de Catalunya a terres valencianes: «de present cessa la necessitat que era en València, per ésser les coses de aquell regne ja pacificades». Per contra, en la mateixa carta els consellers es presentaven al monarca com els nous regidors acabats de nomenar, però lamentant-se que els hagués caigut en sort tal càrrec, davant les extremes dificultats de carestia que ja eren més que evidents:

La qual sort nos hauria molt plagut fos cayguda en altres per ésser tant gran lo càrrec dels dits offici e regiment, majorment la present temporada en què concorren guerras entre vostra cesàrea majestat y lo rey de França y grans necessitats de forments, no solament en aquesta ciutat e Principat, mas encara en tots los regnes occiduus de vostra majestat, fiant, emperò, de la divina misericòrdia y del auxili de vostra cesàrea majestat havem lliberament acceptat lo dit càrrec ab propòsit determinat de, postposats nostres propis negocis y affers, entendre y treballar ab totes nostres forces, indústria e saber en lo bon regiment y govern de dita ciutat, y posar, si mester serà, nostres pròpies vidas, per lo benefici

útil e conservatió de aquella, a servici de vostra cesàrea majestat, nostre rey e señor natural.⁵²

No debades, ja el mes anterior es documenten diverses lletres urgents dirigides, d'una banda, a mercaders de la Conca de Barberà per tal que comprassen blats a l'Urgell i a residents a Tarragona perquè els carregassen en naus cap a la capital i, de l'altra, als cònsols d'aquesta mateixa ciutat i als procuradors de Tortosa, als primers perquè havien arribat a trencar les portes de les botigues dels comerciants barcelonins que hi residien per treure'n el gra i als segons perquè estaven permetent la seua descàrrega «en Xerta, y après per terra són portats en dit Regne de València»,⁵³ per la qual cosa els consellers conclòien que «poc aprofitaria a la ciutat haver comprat aquexa baronia [de Flix] si en temps de mester com vuy concorre no se'n servia».⁵⁴ Igualment, també s'enviaren llavors cartes a alguns algtzirs reials i consells municipals perquè fessen complir els privilegis que asseguraven la lliure arribada de vitualles a Barcelona i a començaments del mateix 1522 els missatges a mercaders, oficials reials i autoritats locals i estrangeres per tal que enviassen cereals es repetiren desesperadament, per ésser «tota la terra vàccua y ab gran necessitat de forments», segons informaven al lloctinent arquebisbe Pere de Cardona, a qui, a més a més, suplicaren que evités que el mercader Gaspar Amat fes carregar a Tarragona «un navili de forments per traure del present Principat y portar en València».⁵⁵

Així mateix, també a començaments de març es reiterava la mateixa preocupació per aquella competència cerealícola, atès que se li demanava al mercader Pere Vila que s'afanyés a trametre a la capital del Principat els cereals que havia comprat, davant les accions que semblaven haver-se pres al territori valencià: «nos han posat en recel que en València haurien armat un berguantí

52 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 130v-131r (11-I-1522).

53 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 110v (11-XII-1521).

54 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 117v (19-XII-1521).

55 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 146v (15-II-1522).

o dos per pendre navilis de forments».⁵⁶ En qualsevol cas, tota aquella mobilització dels governants barcelonins per «provehir tants pobres y miserables persones constituïdes en perill de perir de fam» no pogué evitar que finalment es produís un esclat popular a final del mateix mes de març, per la manca de pa.⁵⁷ En concret, segons sabem per diverses cartes trameses a Francí Oliver i Bernat Sever Sapila, dos consellers que es trobaven fora de la ciutat per tal d'intentar adquirir blat, el divendres 26 una multitud assaltà els magatzems municipals on hi havia un altre magistrat repartint el poc de cereal que hi restava:

Lo poble, no content de la gran diligència havie començada a fer lo dit mossèn Barberà de repartir lo dit forment dos vegades lo dia, ço és lo dematí e après dinar, han atemptat de rompre les barres y portes dels dits pallols, y ab los ánimos yrritats no han duptat de entrar dins aquells que staven tancats perquè's fes lo repertiment ab més comenditat y manco dan del pallol y comensar de pendre forsiuolment del dit forment, menysprehant la aucteritat y ensígniha del dit mossèn Barbarà, conseller, de hon és stat necessari que lo senyor governador y tots nosaltres siam stats allí presents per fer reposar lo poble ab promesa de distribuir-los ab continuacio lo poch forment és dins los dits pallols, qui és ja tan poch que, per cert, contemplant la gran multitud del poble y per la poquedat de aquell, és cosa de dolor.⁵⁸

Més encara, l'endemà, dissabte 27, foren «les dones qui en gran nombre vingueren a casa del dit governador, y de allí en Casa de la Ciutat y après als pallols, ab crits y modos avolotats demanant forment», per la qual cosa el Consell de Cent s'aplegà d'urgència el diumenge per modificar el sistema de distribució del cereal entre els barcelonins: si fins llavors s'havia repartit dues vegades al dia entre els caps de les cinquantenes, a partir del dimarts es donaria directament als flequers per tal que el redistribuïssen en forma de pa cuit a certs menestrals principals —comptant novament amb la col·laboració dels dirigents

56 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 163v (2-III-1522).

57 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 180v (19-III-1522).

58 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 190rv (28-III-1522).

dels gremis, com després dels tumults de dos anys abans—, que el vendrien en els llocs acostumats fins que s'acabés el blat emmagatzemat, a l'espera que n'arribés més. En tot cas, la decisió no evità que la nit del dimecres 31 de març apareguessen cartells pels carrers de Barcelona cridant a l'avalot contra els dirigents municipals per l'angoixosa mancança de menjar:

La nit passada són stats posats per plaças y cantons de aquesta ciutat certs cartels contenents, entre les altres coses, que fessen traure la taula de casa de mossèn Buçot y moltes altres coses contenents concessió (*sic per commoció*) de pobles. [...] Daran les magnificències vostres dites lletres al dit senyor loctinent, supplicant sa senyoria mane promptament provehir de forments, sens los quals és quasi impossible se conserve aquesta ciutat, que no-s seguesque en aquella algun gran moviment, scàndol y dan força yreperable. [...] Aprés havem agut còpia del cartel, la qual vos trametem perquè la pugau comunicar y dar al dit senyor loctinent, supplicant a sa senyoria hi mane degudament provehir.⁵⁹

Amb tot, finalment els ànims s'apaivagaren, atès que la missió dels dos esmentats consellers tingué èxit uns pocs dies després, amb la consecució a principis d'abril d'una «gran summa de forments partits de Çarreal» i altres que «de ora en ora ne arriben dels que fan traure en Urgell», que permeteren enllaçar amb la nova collita bladera del final de la primavera.⁶⁰ Mentrestant, a Xàtiva i Alzira l'Encobert i els agermanats resistents planejaven la resurrecció de la rebel·lió, tot i que, com hem vist, abocats al fracàs, com també ho denota l'absoluta absència de notícies sobre la qüestió en la correspondència municipal barcelonina durant tot l'any de 1522. Barcelona, de fet, ja no hi mirava ni es preocupava per la Germania valenciana.

59 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 194v-195r (1-IV-1522).

60 AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 44, f. 198r (5-IV-1522).

4. Conclusions

Segons hem vist a través de la correspondència del govern de Barcelona, el principal objectiu dels tres equips de consellers municipals que se succeïren entre Sant Andreu del 1519 i el del 1522, mentre esclataven tant la Germania de València com les Comunitats de Castella i la Germania de Mallorca, fou que la capital de Catalunya mantingués una íntegra fidelitat a la Corona. Per a això, davant els aldarulls socials ocasionats pels fets dels cambrilencs de maig del 1520 o les bandositats de finals d'aquell any, desplegaren accions contundents que estaven al seu abast, com fer rondes de vigilància amb el veguer i el governador o dur els tumultuaris davant la justícia municipal, que executà, si més no, tres d'ells. Alhora, també comptaren amb la participació activa dels principals dirigents dels gremis, que tant en el moment dels avalots de maig del 1520 com en el repartiment de cereal d'abril del 1522 es prestaren a col·laborar, sembla que majoritàriament, amb els dirigents municipals per tal d'apaivagar els ànims populars, cosa que marcava una diferència cabdal, com apuntà Àngel Casals, amb el que succeïa paral·lelament a la ciutat de València, per raons històriques més profundes.

En tot cas, en aquella conjuntura inestable i segons es desprèn de les epístoles municipals, és evident que les competències dels magistrats no podien garantir el control total de l'ordre públic, per a la qual cosa necessitaven de la presència a la ciutat de les grans autoritats reials com el governador i, en especial, el lloctinent general o virrei. En conseqüència, visqueren amb angoixa l'error de càlcul comès per Carles I en abril del 1520 en nomenar el comte de Melito, Diego Hurtado de Mendoza, lloctinent general tant del Principat de Catalunya com del Regne de València. El resultat fou l'absentisme en el càrrec durant vora un any, fins que en març del 1521 fou designat de manera substitutiva l'arquebisbe de Tarragona, Pere de Cardona, un període que constituí el més perillós del moment per a la pau social a Barcelona, com s'infereix dels avalots de maig del 1520 i el tombant de l'any. A partir d'aleshores, per contra, amb l'autoritat efectiva del nou lloctinent —tot i la tardança d'uns mesos del breu apostòlic per exercir la jurisdicció criminal i executar altres implicats en bandositats i delictes— no es tornaren a produir aldarulls al llarg del 1521. No

obstant això, més enllà del discurs dels consellers, també és evident que el perill de mobilització social de les capes populars barcelonines en vinculació amb la Germania valenciana hi estigué present, especialment durant el moment més àlgid de les accions bèl·liques dels agermanats en estiu d'aquell any, com es comprova en contraposar les missives municipals amb altres fonts epistolars: tant en maig i desembre del 1520 com en agost del 1521 els dirigents de la ciutat amagaven, en les cartes al rei, qualsevol possible connexió amb la rebel·lió valenciana per tal de mostrar una imatge més sòlida de fidelitat.

En relació amb això, però, cal apuntar que si bé els governants de Barcelona ignoraren per complet els intents d'interlocució fets per la Germania de València, no deixaren, en tot cas, de mostrar una certa solidaritat amb el poble valencià a partir del moment en què, pel setembre del 1521, la seua derrota era evident. En aquest sentit, d'una banda, es negaren a col·laborar amb Hurtado de Mendoza com a lloctinent del Regne de València i capità dels exèrcits reialistes —en bona part també per interès propi, atès que la sortida de cereals o tropes podia desestabilitzar el Principat de Catalunya— i, de l'altra, denunciaren a tort i a dret, al monarca i a altres grans aristòcrates, la mala opinió que els catalans tenien de l'esmentat comte, sens dubte per les seues actuacions desmesurades a terres valencianes. En connexió amb açò, cal remarcar igualment el paper mediador dels consellers barcelonins, d'un costat, envers els magnats principals que lideraven els exèrcits reials, com el mateix comte de Melito, el duc de Sogorb o l'almirall de Castella, i, de l'altre, respecte de la resta de poblacions catalanes, ja fossen, com hem vist, Cambrils i Tortosa o el conjunt del Principat, que tractaven de protegir i mantenir en ordre, refermant així la seua funció com a capital de Catalunya.

Finalment, hem pogut observar també que, un cop que la ciutat de València havia capitulat, en octubre del 1521, les cuites per la rebel·lió agermanada pràcticament desapareixen de la correspondència municipal barcelonina, cosa que reflecteix en part la impossibilitat d'èxit dels intents posteriors per ressuscitar el moviment fets per Vicent Peris i l'Encobert. No obstant això, la situació valenciana, sumada a una mala anyada, degué contribuir a un efecte col·lateral d'aquest moment de convulsions: la carestia del 1522, davant la qual els diri-

gents barcelonins, com a principals responsables de l'avituellament de la ciutat, es mobilitzaren per adquirir blat, tot i que no aconseguiren evitar una situació tumultuària a finals de març, finalment remeiada amb l'arribada de cereals a partir de l'abril. Al capdavant, en qualsevol cas, el govern de Barcelona pogué superar aquell període de rebel·lions generalitzades com pretenia: mantenint la fidelitat a Sa Majestat.

Bibliografia

- BARRIOS, F. (2015) *La gobernación de la Monarquía de España. Consejos, Juntas y Secretarios de la Administración de Corte (1556-1700)*, Madrid, Boletín Oficial del Estado.
- BAYDAL, V. (2016) *Els valencians, des de quan són valencians?*, Catarroja, Afers.
- BETRÁN, J. L. (1996) *La peste en la Barcelona de los Austrias*, Barcelona, Milenio.
- BRUNIQUEL, E. (1913) *Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels Magnífics Consellers i Regiment de la Ciutat de Barcelona*, vol. II, Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- CASALS, À. (2000) *L'Emperador i els catalans. Catalunya a l'imperi de Carles V (1516-1543)*, Granollers, Editorial Granollers.
- (2002) «Del nom i la identitat de la Corona d'Aragó a l'edat moderna», *L'Avenç. Revista d'Història i Cultura*, 275, pp. 29-35.
- DANVILA, M. (1884) *La Germania de Valencia*, Madrid, Real Academia de la Historia.
- DURAN, E. (1982) *Les Germanies als Països Catalans*, Barcelona, Curial.
- (2021) *El moviment revolucionari de les Germanies. Ideologia i consciència social*, Palma, Lleonard Muntaner.
- GARCÍA CÁRCCEL, R. (1975) «Las Cortes de 1519 en Barcelona, una opción revolucionaria frustrada», dins *Homenaje al Dr. D. Juan Reglà Campistol*, València, Universitat de València, vol. I, pp. 238-255.
- MAS I FORNERS, A. (2020) *Llengua, terra, pàtria i nació. L'evolució de la consciència lingüística i etnocultural entre els cristians de l'illa de Mallorca (segles XIV-XVII)*, Palma, Documenta Balear.
- MOLAS, P. (2004) *L'alta noblesa catalana a l'Edat Moderna*, Vic, Eumo.
- PALOMO, C. (2020) «Catalunya o Espanya? L'Estat dels catalans a l'època dels Àustria», dins V. Baydal i C. Palomo (coords.), *Pseudohistòria contra Catalunya. De l'espanyolisme a la Nova Història*, Vic, Eumo, pp. 153-173.
- PARMA, M. (2018) «La historiografía de la Revuelta Agermanada: el lugar ausente del relato histórico», *Anales de Historia Antigua, Medieval y Moderna*, 52, pp. 201-225.

- PÉREZ GARCÍA, P.; CATALÁ, M. Á. (2000) *Epígonos del encubertismo: proceso contra los agermanados de 1541*, València, Biblioteca Valenciana.
- RUBIO VELA, A. (2012) *El patriciat i la nació: sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV*, Castelló / Barcelona, Fundació Germà Colón Domènech / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RUBIÉS, J. P. (1999) «La qüestió imperial en el pensament polític de la Catalunya moderna: història d'una absència», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 17, pp. 207-235.
- SABATÉ, F. (2010) «La organizació central de la Corona de Aragó cismarina», dins J. Á. Sesma (dir.), *La Corona de Aragó en el centro de su historia, 1208-1458. La Monarquía aragonesa y los reinos de la Corona*, Saragossa, Gobierno de Aragó, pp. 393-413.
- SANS I TRAVÉ, J. M. (dir.) (1994) *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- SCHWARTZ, F.; CARRERAS, F. (eds.) (1894) *Manual de novells ardots vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, vol. III.
- VALLÉS, V. (2000), *La Germania*, València, Institució Alfons el Magnànim.

*Algunes notícies sobre les Germanies,
en un manuscrit desconegut*

[Some news about the Germanies in an unknown manuscript]

VICENT JOSEP ESCARTÍ
Universitat de València / IIFV

RESUM: El present treball s'ocupa de editar i comentar les notícies sobre les Germanies que conté el dietari inèdit de Jaume d'Anglesola. També fa una sèrie de consideracions sobre la historiografia perduda.

PARAULES CLAU: historiografia, Germanies, Jaume d'Anglesola, memorialística.

ABSTRACT: This work is concerned with editing and commenting on the news about the Germanies contained in the unpublished diary of Jaume d'Anglesola. It also makes a series of considerations on the lost historiography.

KEYWORDS: historiography, Germanies, Jaume d'Anglesola, memories.

Recepció: 16/02/2021. Acceptació: 01/03/2021. Publicació: 28/10/2021

1. La memòria perduda de les Germanies: alguns exemples

És evident que els testimonis escrits que ens arriben, habitualment, de determinats fets històrics, no són sempre tots els que van existir. Al costat de la pèrdua pròpia del pas del temps i les seues inclemències —que són nombroses— hi ha, encara, la certesa que, en tractar-se d'un conflicte bèl·lic, allò que ens arriba és, en general, la visió que va elaborar el bàndol vencedor. De vegades, fins i tot, podríem arribar a pensar que els de la part vençuda no van escriure res sobre el conflicte, perquè els rastres dels seus papers són ben pocs o cap. I així ho podem afirmar, si mirem com de les Germanies no ens consta cap exemple del que ara tracte d'explicar, i en canvi, sí que en tenim algun indici que pot resultar il·lustratiu, ací, i d'un conflicte armat també, i del mateix àmbit geogràfic: la Guerra de Successió a les terres valencianes. De fet, ens consta l'existència de memòries de partidaris de Carles III d'Àustria —encara que ara perdudes—, gràcies als seus enemics, que ho van anotar. Josep Vicent Ortí i Major,¹ memorialista del conflicte, per exemple, va escriure:

[...] lunes, 28, noviembre 1707, a mediodía, habiendo el prior de Santo Domingo pedido auxilio a don Antonio del Valle, se reconozó el convento. Se encontró un retrato del señor archiduque, unas pistolas, diferentes papelones y gazetas y, en un quadernillo de rezo, notado por días, lo que iba sucediendo en Valencia, pero con falsedad, pues se dezía que un día se saqueó una iglesia por los soldados de Felipe V y no había sucedido tal cosa; que otro día se había ahorcado injustamente a un hombre, que se le había cortado la lengua y puesto a los pies, cosa de notoria falsedad (Escartí, 2007: 250).

* El present treball forma part de les recerques efectuades dins el Projecte PGC2018-097011-B-I00 *Bio-grafías marginales: violencia, sexo, género e identidad. Edición y análisis de las fuentes documentales valencianas de la época foral*, del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats del Govern d'Espanya.

1 Sobre aquest memorialista valencià, vegeu Escartí (2007).

Resulta ben interessant constatar l'existència d'aquell «quadernillo de rezo, notado por días, lo que iba sucediendo en Valencia», que ara com ara hauria representat l'únic testimoni valencià de tipus memorialístic —un dietari, segons deduïm de les paraules del mateix Ortí—, que relataria la visió del conflicte, però des de l'òptica dels qui van perdre.

El capellà Isidre Planes,² un altre dietarista coetani, ens reporta la mateixa novetat, però amb l'afegit de donar-nos el nom de l'autor d'aquelles notes ara perdudes: fra Josep Giner, de qui ens diu que «en un cuadernito [...] hallaron notas contra el señor Felipe V y a favor del archiduque».³ Hem de suposar, per tant, que Josep Giner va elaborar un dietari de proporcions no massa grans, a favor dels austriacistes, i, per això, en companyia d'altres homes «les enviò el juez del breve, por sentencia, dos años desterrados a Castilla».⁴ Un càstig com aquell, d'exili i de desterrament, devia ser prou convincent per a fer que els posseïdors d'escrits a favor de l'arxiduc Carles se'n desfessen, la qual cosa explicaria, en bona mesura, que no ens hagen pervingut aquells textos.

Aquest mínim *excursus* inicial ha estat, només, una forma de cridar l'atenció sobre el fet que, tal com tenim constatat durant la Guerra de Successió, si hi hagué relacions o textos a favor dels agermanats, també degué passar el mateix i és per això que no en conservem cap. I a més, també n'hem perdut molts que podem suposar favorables als *mascarats* i, tanmateix, també han desaparegut, cosa que ens permet parlar, ara, d'una *memòria perduda* de les Germanies, que es veuria integrada per tres tipus de materials.

D'una banda, els escrits favorables als agermanats, obra d'algun d'ells o d'algú a qui va resultar simpàtica la seua causa i que, ara com ara, no coneixem. La hipòtesi no és del tot desgavellada: sabem que entre les files dels revoltats hi havia personatges amb capacitat suficient per tal d'haver escrit algun tipus de treball memorialístic —o cronístic—, ja que entre els agermanats

2 Sobre aquest autor, l'obra completa del qual encara és inèdita, convé veure Escartí (2017) i Roca (2018).

3 Planes, *Sucesos fatales d'esta ciudad y reyno de Valencia o puntual diario de lo sucedido en los años de 1705, 1706 y 1707. Tomo I*, Biblioteca Valenciana, Nicolau Primitiu, ms. 159, f. 231r.

4 *Ibidem*.

coneixem que van circular profecies (Duran, 1982) i, a més, sembla que van llegir determinades obres que haurien estat en l'arrel de la seua revolta. Els agermanats i aquells que els eren contraris n'eren conscients, com ho explicita el notari Miquel Garcia, en el seu relat estrictament coetani:

Lo principi de aquesta Germania, que així la nomenaren ells, fonch un perayre que's deya Johan Llorens, lo qual los deya: «que València avia de ser comuna així com Venècia». E açò deya ell molt adveradament per ser una falsa opinió de Luctanci, la qual recita mestre Francesch Ximenes en lo *Dotzè del Chrestia* (Duran, 1984: 329).

Haurien estat, per tant, alguns dels agermanats, persones capacitades per tal de poder redactar algun tipus de relat que contingués l'esdevenir d'aquells fets que els involucraren durant uns quants anys.

Un segon grup de textos que integrarien un bon grapat de testimonis de la Germania són, entre d'altres, les obres que ens han arribat només referenciades per altri, de les quals només coneixem el títol o algun fragment salvat en ser copiat o incorporat a alguna altra obra posterior. L'inventari d'aquest bloc de materials encara es troba per fer, però una bona mostra d'aquestes obres són les que Francesc Almarche va referenciar en la seua *Historiografia valenciana* (València, 1929) i que ara es veurien augmentades per algunes de les que va veure o consultar ell i que ara mateix ja les donem per perdudes.

Així, un primer exemple dels escrits reportats per Almarche (1919: 118) seria el del *Manual de la sedició de la Germania* —títol que hem d'interpretar com *aproximat* i que ens dona en castellà, però que potser es trobava en la llengua del país i podia ser diferent del tot— i que hauria estat obra de misser Manuel Exarch, lloctinent del governador del Regne de València. El cronista Escolano hauria emprat aquella obra per a extraure dades que hauria incorporat al seu relat i Vicent Ximeno, al seu volum primer dels *Escritores del reino de Valencia*, no arriba tampoc a donar-li un títol exacte, sinó que ens assenyala, només, que «compuso [...] un *manual de la referida sedición*» i afegeix que «devió quedar manuscrito, porque no menciona —es refereix a Escolano— que le hu-

viessé dado a la estampa» (Ximeno, 1747: 79). Segons Almarche, a més, «Don Manuel Danvila, aunque cita a Eixarch, no lo consultó ni debió ver este libro, pues Ximeno lo cita como desconocido» (Almarche, 1929: 118). També, fent una especulació, Almarche indica com a hipòtesi que potser el llibre d'Eixarch acompanyava el text ara conegut com *Breu relació de la Germania de València*, de Guillem Ramon Català de Valleriola, perquè a la còpia del XVIII conservada als toms confeccionats per Pahoner (ms. 381 de la l'Arxiu de la Catedral de València) hi ha indicis que, tanmateix, plantegen problemes d'interpretació, com també ho va ressenyar Eulàlia Duran (1984: 49), editora del text de Català. En qualsevol cas, aquell text d'Eixarch ara com ara es trobaria perdut.

Un altre exemple que pot resultar il·lustratiu és el text que portaria per títol *Verdadera leyenda de la sedición de la Germania en la ciudad de Xátiva*, de misser Domingo Olzina, advocat de Xàtiva. En principi, Almarche (1919: 119) ens diu que aquella obra la reporta Ximeno (1747, I: 79), que n'hauria extret la notícia del cronista Escolano, el qual l'hauria utilitzada per redactar la seua obra; tot i que Ximeno ja no l'hauria poguda llegir i tan sols indica que «parece que quedó manuscrita». D'aquesta obra, per tant, només sabíem el títol i hem de creure que algunes de les seues notícies o informacions es trobarien incorporades a l'obra del ja esmentat Escolano. No sabem, però, on l'hauria consultada ni, tampoc, on pot haver anat a parar. Si és que no ha desaparegut per sempre.

També podem parlar d'un cas semblant en la *Història de la Germania de València* que, provinent pel que sembla de la biblioteca dels Maians, anà a parar a la del marquès de Cruilles i que hauria utilitzat Vicent Boix per enllestir la seua *Historia de la ciudad y reino de Valencia*. El manuscrit d'aquell relat —el qual no sabem ni tan sols en quina llengua estava redactat—, Almarche (1919: 119) ens diu que «consérvase actualmente [en] la biblioteca riquísima de dicho marqués, pero ha sido imposible su consulta», sense afegir-hi res més i sense que ens siga possible saber per què no la va poder veure. Aquella obra, pel que sembla, devia ser anònima.

No m'estendré més a comentar altres casos i només indicaré que no sempre aquells escrits que va reportar Almarche els hem de donar per introbables. En part, perquè també ell, en algunes ocasions, no els va saber identificar o no

els va poder consultar realment. L'exemple més destacat és un text que portaria suposadament el títol de *La Hermandad de Valencia* i del qual ens diu que és un manuscrit citat per l'historiador Danvila i d'on aquell hauria copiat «algunos datos que no se hallaban en las demás relaciones que consulto». Danvila també hauria indicat que «perteneció al conde de Cervellón y que existe en la Biblioteca Nacional de Madrid, T. 254, núm. 1» (Almarche, 1919: 121). Aquell manuscrit, posteriorment va ser identificat per Eulàlia Duran com la còpia «més antiga» —del segle XVII—, de la *Relació* de Guillem Ramon Català, i que en efecte es trobava a la Biblioteca Nacional de Madrid (ms. núm. 7447). Aquest manuscrit seria la base de l'edició moderna d'aquella obra i ha estat ben descrit per la seua editora (Duran, 1984: 44-46).

Un altre exemple d'un gran interès és el de l'opuscle de Josep Pau Cros, *Summari de la història de la Germania*, el manuscrit de la qual hauria estat en mans del patrici castellanenc Gaetà Huguet —en la biblioteca del qual la va consultar Almarche (1919: 122-123)—, i que només fa poques dècades va estar editat, atés que anà a parar a la biblioteca particular de Francesc Roca Traver, que en feu l'edició (Roca, 1998).

En definitiva, les notícies que ofereix Almarche (1919: 107-127) sobre els textos de les Germanies són de caire molt variat —i en deixem fora algunes referides a escrits més ben coneguts i d'altres que demanen un estudi més exhaustiu—; però interessantíssimes per construir la memòria global de la Germania i, en especial, pel que fa a les relacions i altres obres menors de la historiografia del moment, que aprofiten per a completar el que ens va deixar escrit Vicià o el que ens aporten els documents d'arxiu. I, sobretot, perquè ens permet iniciar camins de recerca per *retrobar-les*, cosa que, com hem indicat, no és del tot impossible.

Un tercer aplec de textos —aquest molt més heterogeni i, sense cap dubte, més difícil de presentar de manera concisa, ací— és el que vindria constituït per fragments d'obres de caire més general i que contenen referències o notícies de la Germania. El cas més evident seria el del *Llibre d'Anquitats de la Seu de València* —que conté un relat dels enfrontaments ben ric i que ha estat editat en dues ocasions al llarg del segle XX (Sanchis Sivera, 1926;

Martí, 1994)— o les notícies contingudes en les diferents redaccions del *Llibre de memòries de la ciutat de València* —volum que també ha estat editat en dues ocasions, la darrera fa ben poc, però que demanaria un estudi més a fons de les diferències entre les versions, en els fragments referits a la guerra dels agermanats (Carreres 1934-1935; Escartí & Ribera, 2019)—, i, encara, el que centra el nostre interès, ací: les anotacions d'un volum encara inèdit, autògraf de Jaume d'Anglesola, que porta per títol *Notícies de València*, i que passem tot seguit a comentar.

2. Les 'Notícies de València' de Jaume d'Anglesola: un dietari recuperat

El manuscrit original i únic de les *Notícies de València y altres curiosidades* —títol que figura a la primera pàgina, però que és ben posterior i que conservem, ara, ací— es troba a la Biblioteca del Palau de Perallada (ms. 53). Aquest manuscrit, referenciat només recentment (Padrosa, 1998: 433), és, sens dubte, el mateix que va consultar Hipòlit de Samper, en redactar la seua *Montesa ilustrada* (1669), i on ja apareix com a obra original de Jaume d'Anglesola. El manuscrit, però, degué desaparèixer dels circuits erudits poc després, atés que els bibliògrafs valencians clàssics —dels segles XVII-XIX— no el citen, i tampoc coneix la seua localització Francesc Almarche (1919: 79-81).

Aquest interessant manuscrit recull notícies de caire públic; abasta entre els anys 1406 i 1537 i, malgrat que sembla que recull algunes altres informacions degudes a diferents mans, la part més important degué ser redactada pel ja esmentat Anglesola, tal com vam indicar no fa massa en un treball nostre (Escartí, 2010: 188). De fet, l'autor es nomena a ell mateix en una anotació del 1478, quan, després de referir un eclipsi de sol, i aprofitant un espai en blanc, anotà, amb posterioritat: «Estava yo, Jaume d'Anglesola, per les morts, en Líria» (f. XXVI r.). Aquesta anotació va ser la que va permetre a Hipòlit Samper atribuir el manuscrit al seu autor i citar-lo així al lloc suara esmentat. I aquella indicació va ser el motiu pel qual Vicent Ximeno, al seu volum primer dels *Escriptores del reino de València* (1747, I: 53) afirma:

Jayme de Anglesola, cavallero valenciano de origen y solar antiguo en Cataluña, y varón en sumo grado curioso, escribió por los años de 1480 [...] un *Libro de sucessos de aquel tiempo*, que vio manuscrito en lengua valenciana don Hipólito Samper y Gordejuela, y trasladó algo de él en la tercera parte de su *Montesa ilustrada*. No sabemos su paradero.

Les dades d'aquesta citació provenen clarament de Samper, qui diu, abans de transcriure una notícia referida a don Felip Boil i a mossén Lluís Pexó «e quan acudiren a socórrer l'illa de Rodes», que aquella prové «ex quodam libro ms. illius temporis nostra vernacula lingua exarato per nobilem don Jacobum de Anglesola, virum terque quaterque curiosissimum» (Samper, 1669, II: 518). Seria molt més tard Almarche qui tornaria a posar en circulació la notícia de l'existència d'aquell manuscrit, tot afirmant, després d'oferir algunes dades sobre la família dels Anglesola, que «ninguna noticia tenemos de dicho Dietario, excepto las palabras citadas de Samper y lo que Ximeno dice refiriéndose a ellas», però afegeix:

[...] no debió perecer obra tan curiosa como la de un escrivano de la Bailía que tan enterado debía estar de las cosas que con el gobierno y corte de los altos mandatarios del reino se relacionaba, pero nos atrevemos a aventurar la opinión de que don Jaime de Anglesola fuera autor de la continuación del libro de Memorias de la ciudad y Reino de Valencia, desde el año 1488, fecha en que terminó este citando los folios de los libros municipales hasta 1503, en que empieza a narrar los sucesos el noble don Francés Joan (Almarche 1919: 80-81).

Aquesta indicació, que sembla inspirada per la presència d'algunes notícies referides a l'àmbit de la batlia al *Libre de memòries de la ciutat de València*, no ha estat acceptada en la darrera edició d'aquesta obra i tan sols se la suposa possiblement emparentada, per la presència d'aquelles notícies concretes (Escartí & Ribera 2019: 23) que, en principi, haurien de coincidir amb les

del manuscrit d'Anglesola, un extrem que només serà contrastable el dia que tindrem enllestida l'edició i l'estudi d'aquest manuscrit d'Anglesola.⁵

En qualsevol cas, és prou evident que Jaume d'Anglesola va ser l'autor d'aquesta obra que ara coneixem amb el títol molt posterior que ja hem indicat: *Notícies de València i altres curiositats* —en versió regularitzada—. Ara bé: què sabem, en aquests moments, del seu autor? La veritat és que ara com ara encara no s'ha portat a termini una investigació detallada sobre aquell membre de la família Anglesola que, sense cap dubte, va assolir un evident relleu social.

Francesc Almarche (1919: 79-81) hi va apuntar algunes dades sobre el memorialista Anglesola i els seus avantpassats, en el sentit que la família d'aquest hauria estat lligada a l'escripció de la batlia general de València, si més no, des del 1411, amb Miquel Jeroni d'Anglesola, i s'hauria confirmat aquest lligam amb Pere d'Anglesola, que hauria estat el pare del dietarista. Aquesta ocupació vinculada a l'oficina burocràtica ens situaria davant d'una família relacionada amb les lletres, d'una banda, i amb la monarquia de manera ben estreta, atés que els batles eren els funcionaris que s'encarregaven de l'administració dels béns del monarca en el territori —els drets, les rendes, les regalies de domini i titularitat reial— i, a més, de la seua autoritat depenien els batles locals. De l'altra, el batle s'encarregava de jutjar les accions contra el patrimoni privatiu de la corona i, a més, intervenia en les causes entre motos i jueus. El seu poder, per tant, era ben notori.⁶

És, doncs, evident, la relació necessària que havia de tenir el batle amb l'escriptura com a ferramenta de treball i amb poder per a conservar la informació. I això, segurament, portà Jaume d'Anglesola a redactar la seua obra memorialística que, tot i haver-nos arribat mutilada, i malgrat que —per la seua posició privilegiada i per les seues possibilitats— podria haver estat més rica en notícies, presenta un evident interès.

5 Actualment treballem amb l'amic Raül Sanchis Francés en l'edició del manuscrit d'Anglesola, i esperem tenir-la enllestida en un parell d'anys.

6 Sobre la figura del batle de València, vegeu Piles (1970).

En aquest sentit últim a què ens hem referit, cal assenyalar que l'obra d'Anglesola posseeix, a més, un valor especial, en tant que el podem veure com un nexa entre les cròniques, annals i dietaris del xv —com ara la *Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim* i alguns *Annals Valencians*—⁷ i les noves manifestacions memorialístiques que començaran a donar exemples més personals ja al segle xvi —com ara els dietaris de Jeroni Sòria (1960), Miquel Jeroni Llopis (Martí, 1995) o els autors que intervenen en el *Llibre de memòries de la ciutat de València* en aquest període.⁸

El ms. 98-IVS, 091 *Notícies* —tal com es troba catalogat ara—, està format per 165 fulls, en humanística cursiva i fa l'efecte de ser l'original d'Anglesola, per les característiques que presenta el text: espais en blanc —sobretot en els noms—, que s'haurien deixat per a ser completats més tard; fragments ratllats i nombroses correccions que denotarien que no es tracta de cap còpia en net. L'estructura que presenta ens fa veure que, si bé el seu autor va seguir una disposició cronològica, en algun moment hi va incorporar materials més antics i aquells van quedar allà incrustats, fora de la línia temporal de la resta de l'obra.

No és ara el moment de fer ací una síntesi de l'obra d'Anglesola, però sí que podem indicar, a grans trets, els seus interessos que, en general, coincideixen amb els de la resta de memorialistes del moment. Tot i que, pel seu càrrec i pels seus contactes directes amb la casa reial, podem detectar un interès més gran per qüestions de política internacional o alguns aspectes propis de les actuacions del monarca o dels seus representants en el Regne de València: en aquest cas, els virreis. La seua proximitat, doncs, al poder, també marcarà la visió que ens donarà d'algunes notícies i, en particular, d'aquelles que ens interessen ara: les referides a les Germanies.

És cert que, com es pot suposar, aquelles notícies que recull d'altres manuscrits, no tenen la seua empremta personal: les de la primera part del segle xv,

7 Aquesta relació ha estat indicada recentment per Sanchis Francés (2019, I: 179).

8 Sobre la intervenció de diferents autors en aquell volum, vegeu Escartí & Ribera (2019).

de fet, són més concises, més breus. En general, es refereixen a les activitats que afecten d'una manera o d'una altra la ciutat i contenen informació sobre visites reials —o qüestions referides als monarques—, riuades, eclipsis, problemàtica de bàndols, ajusticiaments, el Compromís de Casp i els problemes que se'n derivaren, desgràcies personals o locals, notícies sobre el papa Benet, festes, la guerra de conquesta de Nàpols, corts, violència, obituari de personatges de la monarquia o d'altres destacats, etc. Com hem dit, moltes d'aquestes notícies es troben emparentades amb altres dietaris coetanis dels fets que es narren i, fins i tot, en algun fragment es retrotrau als segles XIII i XIV —evidentment, a partir de les fonts escrites de què disposa.

A la part final del segle XV i a la part que se n'ocupa ja del segle XVI, les notícies recollides per Anglesola són molt més riques en detalls. En part, perquè de moltes d'aquestes degué ser testimoni directe l'autor del text —o bé va rebre informació de primera mà—. Entre altres, aquelles referides a les Germanies, que centren la nostra atenció, ara, i de les quals de ben segur va ser un observador atent.

3. Les notícies de les Germanies en l'obra de Jaume d'Anglesola: comentari i edició

De bell començament ens cal dir que l'inici de la Germania —que tradicionalment s'ha situat amb l'anomenat *avalot de la Seu*, esdevingut a finals de juliol del 1519—, tal com el trobem en altres cròniques, no es presenta al text d'Anglesola amb la mateixa datació —Anglesola el situa per error al setembre— i, a més, en cap cas ell no el relaciona amb el que després seria conegut com la revolta de les Germanies. Una mà molt posterior, valenciana i segurament de finals del XVII o ja del XVIII, va apuntar, dalt la notícia intitolada *En l'any mil DXVIII se descobrí huna casa de bugarons*, la següent indicació: «Lo principi de la Chermania». I l'anotació que hi podem llegir, diu, tot seguit:

En l'any mil D e dènou, en lo mes de setembre, se descobrí huna casa de⁹ bugarons e foren presos quatre e, turmentats, descubriren molta gent, e foren cremats. E après, a sis de agost, dia de diumenge, los chichs de la¹⁰ ciutat de València, ab altres molts fadrins e hòmens, tragueren de la Seu¹¹ hun flaquer, que ab hun capellà de Sent Johan de l'Espital, que posaren al cadafal o a la escala, e portaren après a Xul·lèlla lo capellà. E lo lech, perquè no·l volien donar al justícia per[què]¹² aquell cremàs, tots los chichs e fadrins, ab molts altres, anaren a la casa del senyor arquebisbe demanant e dient: «Dau-nos lo bugaró, que·l volem cremar!» E no essent en la dita casa, anaren a la porta de la Seu, que està a la part de la cort de l'official, e ab huna gran biga donaren tantes potades a la porta que la hobriren e entraren en la dita Seu e anaren al fosaret e prengueren lo flaquer e portaren-lo a cremar ab gran avalot, fent besar al justícia¹³ // lo crusifixi e agenollar-se en terra. E après lo dit justícia, que·s nomenava Jeroni Ferragut, ciutadà, anà ab los dits fadrins a la rambla e cremà lo dit flaquer e confiscaren-li los béns (ff.LXXXXV v. – LXXXXVI r.).¹⁴

D'entrada, sobta l'errada de *setembre* per *juliol* —com indiquen totes les altres fonts—, i encara es fa més evident que va ser una distracció de l'autor quan, dues línies després, ens diu que «après, a sis de agost...» continuà la qüestió. Però podem suposar que aquesta primera anotació sobre la Germania i la següent —que reproduïm tot seguit—, probablement van ser redactes basant de temps després, com indicaria tal vegada la imprecisió d'aquesta segona notícia, sense datació concreta i més aviat poc detallada:

9 Segueix, ratllat: *bura*.

10 Segueix, ratllat: *ci*.

11 Segueix, ratllat: *de*.

12 A l'original: *per als*, i el mot *als*, ratllat.

13 A l'original, segueix, ratllat: *lo crui*.

14 El fragment correspon a la informació continguda en el *Llibre d'antiquitats de la Seu* (Martí, 1994, I: 57-58), a l'escrit de Guillem Ramon Català (Duran, 1984: 63-75), al *Dietari* de Jeroni Sòria (1960: 45) i al *Llibre de memòries de la ciutat de València* (Escartí & Ribera, 2019: 337).

E en aquest any tots los officis se honiren e feren huna Germania. E cascun hoffici feu una bandera de camp e feren gent a la ordenansa e, tots dies de festa, cascun offici feya la mostra per la ciutat e en les festes se ajustaven en les cases sues e plases, fent lo caragoll e la ordenansa e batallons per exercitar-se en les armes, que era cosa molt bella de veure (f. LXXXXVI r.).¹⁵

La següent notícia que fa referència als problemes locals dels agermanats es troba datada ja al gener del 1520. Un incident que el notari Miquel Garcia recull també i que ell considera el «primer avalot que en València es seguí e feu la Germania» (Duran 1984: 332). Al manuscrit d'Anglesola, molt més detallat, hi trobem com:

Hixqueren tots los hofisis ajustats en les cases dels hofficis, per causa del parar de [...] Malet, capuxer, a la plasa de Senta Catarina Nova-nomenada la plasa de la Capuxeria-, la porta, no podent-la parar, que s'avalotà tota la ciutat. A XXVII del mes de janer de l'any mil DXX, a les huyt ho nou hores de matí, fonch hun gran avalot en la ciutat a causa del parar la porta hun qui-s diu [...] Malet, capuxer, lo qual se dia lo afavoria // hun qui-s diu don Diego Gofre, lo qual en dies passats havia fet donar de coltellades a hun capuxer vehí, dins en cassa sua; lo qual dit don Diego Gofre entrà, ell e altres, en la casa del dit capuxer e lo nafrà de moltes nafres. E²⁰ tenia fet prosés l'ofisi de capuxers al dit don Diego Gofre, de son bastiment de alberch, d'on lo senyor²¹ marquès d'Adzanete

15 El *Llibre d'antiquitats de la Seu* també té un paràgraf destinat a referir com “se començà a levar una germania dels pobles, la qual començaren los perayres y velluters” (Martí, 1994, I: 59). Guillem Ramon Català, també s'hi refereix, en termes bastant diferents (Duran, 1984: 81), i també ho fa Garcia (Duran, 1984: 328).

16 A l'original, en blanc.

17 Segueix, ratllat: *que*.

18 Segueix, ratllat: *que*.

19 A l'original, en blanc.

20 Segueix, ratllat: *ay*.

21 Segueix, ratllat: *don*.

prengué la fe al dit don Diego²² Gofre e estigué per molts dies axí lo fet. E après, per causa qu, lo senyor marqués d'Adzanete restituhí la paraula a l'home e als majorals e clavari de²³ l'hofici de capuxers, se seguí que lo dit Malet²⁴ parà la porta, e per causa del parar de la porta se avalotà tot lo poble e tots los hoffisis, de forma que en molt poch de temps se ajustà tot lo poble ab ses hordenanses, cascú per anar a afavorir lo²⁵ hoffisi de capuxers. D'on lo senyor mossén Luís Fferrer, loctinent de governador, e tots los hofficials reals e los jurats e los²⁶ síndichs de tots los offissis, ab bastons, feren passificar la gent e tornar-se'n // cascú en ses casses dels officis. E lo senyor mossén Luís Ferrer, loctinent de governador, prengué tota la roba que avia parada lo dit Malet e la cremà enmig²⁷ de la plasa. E axí, tantost la ciutat, dins dos hores, fon passífica e levat tot de carrera. Fonch molt bella cosa de veure, la gent que venia. La gent de defora que venia, dels lauradors, que eren quatre banderes, eren més de quatre míl·lia hòmens: no entraren en la ciutat perquè los jurats e officials e los síndichs dels officis anaren a dir-los que se'n tornaren, que tot era passífich. E axí, al manament del dit mossén Luís Fferrer, loctinent de governador, tots se'n tornaren a ses casses ab molta hoberdiència.

E lo dia mateixa, en les XII ores, lo Consell Real e la ciutat, ajustats en²⁸ casa del tresorer, provehiren²⁹ que·s fes huna crida de bandeich³⁰ e bandegaren de la ciutat e de tot lo regne a don Diego Jofre e³¹ a Gascó e Savoia e a Malet, <e>³² e que nengú,³³ sots pena³⁴ // de mort no·l·ls

22 Segueix, ratllat: *e tingue*.

23 A l'original: *dels*, amb la -s ratllada.

24 Segueix, ratllat: *v*.

25 Segueix, ratllat: *fiss*.

26 Segueix, ratllat: *sis*.

27 A l'original: *en mich mig*, amb el mot *mich* ratllat.

28 Segueix, ratllat: *cass*.

29 Segueix, ratllat: *que*.

30 El mot bandeich està reescrit, en la seua part final, sobre *bandeix*.

31 Segueix, ratllat: e a mestre Ramon Boraser (*z*), i sobreescrit a l'interliniat: *e al Gascó e Savoia*.

32 Segueix, ratllat: *al capuxer que avia parat la botiga*.

33 Segueix, ratllat: *sos*.

34 Segueix, ratllat: *de mort que no·l·ls acollisca en te-*.

acollisen en ses terres ni en le<r>s casses sues ni en nengunes baronies del regne de València.

Lo procés de mort. E après, lo primer del mes de febrer de l'any mil e cincens e vint, lo justícia criminal ab los jurats e consell de la ciutat³⁵ donaren sentència de mort e clogeren lo prossés a don Diego³⁶ Joffre.³⁷ Lo Gascó, nomenat Ramon lo Borraser, fonch pengat per los alguazirs del virey -a dos de juny, any de MDXX, a les set e huyt ores de matí-, nomenats mossén Sarsol e mossén Saydia; la sentència a cartes LXXXXVI, a la segona plana. E al Gascó e al Roig(?) en Mallet, capuxer, per causa del que avien fet a XXVII del mes de janer, de parar la botiga³⁸ (ff. LXXXXVII r. - LXXXXVIIIv.).

Aquell enfrontament va portar pocs dies després a una manifestació de força, per part dels estaments populars de la ciutat —com recull Anglesola—, i als quals s'uniren homes de Morvedre i de Cullera, i que és vista pel nostre autor com una «molt bella festa de veure»:

Los hofficis feren hun alarde de gent ab les banderes de camp. Diumenge, a XXIII° del mes de febrer de l'any mil cincens e vint hixqueren tots los officis ab les banderes e los dels // quatre quarters de la Orta de València al molí de les Pilades, deprés dinar, a la huna³⁹ hora, posant-se tots areglats davant lo Remey a causa que halí estava mirant lo reverendíssimo senyor cardenal de Tortosa e enquisidor major de Aragó e de València e de Barsel·lona e de les hilles de Malorca e de Ssecília. E vingeren de la vil·la de Morvedre cincens hòmens ab edra en los barrets,⁴⁰ molt bona gent; e molts d'ells armats e portaren per a ells molta provissió de menjar. E los de Cullera vingeren noranta hòmens e portaven al cap cascú

35 Segueix, ratllat: *de*.

36 Segueix, ratllat: *Jon*.

37 Al text apareix un senyal de crida i el que ve a continuació, fins a segona plana, fou afegit després, al marge esquerre.

38 Segueix, ratllat: *e fer la*.

39 Segueix, ratllat: *aca*.

40 A l'original es pot llegir: *barerts*.

huna culera chica de argent. La gent de la ciutat, dels officis, anaren molt ataviats e molts officis ab tosalets. Los argenters anaven ab molt argent sobre ells e cadenes d'argent, molt ben ataviats. Era tota la gent, entre los lauradors e los de la ciutat, bé més de X mília presones. Fonch molt bella festa de veure. Vingué molta gent forastera per a veure'ls, de defora (ff. LXXXXVIII v. - LXXXXIX r.).

La següent nota en què apareix informació sobre els agermanats, és de caire ben divers, però exemplifica perfectament el clima d'excitació social que es devia viure a València en aquells mesos. De fet, l'episodi forma part de les habituals persecucions de sodomites en la societat medieval i moderna, i ja l'hem comentat en alguns altres llocs (Escartí, 2021a: 2021b), atés que també va ser recollit breument al *Llibre d'antiquitats de la Seu* (Martí, 1994: 59), al *Dietari* de Sòria (1960: 46-47), amb més detall; al relat de Guillem Ramon Català (Duran, 1984: 104-106) i, fins i tot, se'n feu ressò el cronista Martí de Viciano (2005: 19-22). El fragment, que acaba amb unes paraules que potser indiquen una certa misericòrdia per part d'Anglesola, fa així:

La presa de Nofre [...] ⁴¹ Gomis, donzell, per bugaró. ⁴² Diumenge, lo primer del mes de abril de l'any mil cincens e vint, dia del Diumenge de Rams, lo regent del justícia criminal, ab dos capdeguaytes, ab lo ⁴³ ofici dels aluders e dos síndichs dels officis e tres dels elets dels Tretze dels officis de València, anaren a l'Estudi General, en la casa del dit Nofre [...] ⁴⁴ Gomis, e prengueren-lo e posaren-lo en la presó en la casa fosca, ab cadena·l coll e sos guardes que·l guardasen.

E après, diluns, a dos del dit mes de abril, // que era Diluns Sant, de matí, lo magnífich justícia criminal, mossén Johan Luís de Vil·larasa, donzell, feu-li dir la missa. E volent-lo portar a cremar e executar la sentència que

41 A l'original, en blanc.

42 Al marge, de lletra molt posterior: *Añy 1520, Domingo de Ramos, a 1 de abril*.

43 A l'original, *loss*, amb les dues últimes consonants ratllades.

44 A l'original, en blanc.

tenia, de absència, los parens del⁴⁵ dit Nofre [...] ⁴⁶ Gomis presentaren hunes lletres de part del⁴⁷ vicari general, dient com era coronat e beneficiat en la Seu de València. D'on, per moltes alteracions e portests e demandes se hagué a convocar consell criminal, a pena de deu lliures, que los consellers, vista la present, tantost fosen a la casa de la ciutat per a tenir consell. E axí estigueren exegint confesions del dit Gomis, fins a les sinch o sis ores després dinar. E vent tanta gent de poble en la plasa de la Seu, e tants demanant l'ome que's cremàs, los magnífichs senyors de consell e jurats acordaren que hun jurat e lo advocat fiscal // e procurador fiscal e⁴⁸ alguns consellers e alguns dels elets del poble anasen al senyor vicari general a suplicar-li que li plagés desestir a les lletres que per part de sa senyoria eren presentades e confiscar-li lo gran avalot que estava aparellat en la ciutat, del poble, e que lo plagés desestir e no empaxar la execució de la sentència. E axí, anaren hun jurat e lo procurador fiscal e advocat fiscal e los consellers e elets al dit senyor vicari general, a casa sua, com la Seu estigués tancada per causa que lo poble era avalotat ab espases tirades, anant a les portes de la presó per trencar les portes e pendre l'ome per a que lo justícia lo cremàs. E asò, per dos vegades. D'on feu bé que lo senyor governador, mossén Luís de Cabanyelles, e mossén Gabriell Sanchis Dalmau, loctinent de València general, anaren a la plasa de la Seu // per asoçar lo poble, que ya eren exides deu banderes ab tanbors e piques en favor de la justícia e anaven la bolta de les corts, per a favorir al dit justícia. E après, tornats los dits magnífichs senyors de jurats e oficials e consell, tragueren a sentensiar e cremar lo dit Nofre [...] ⁴⁹ Gomis, donzell. Lo magnífich mossén Johan Luís de Vil·larasa, donsell, justícia criminal, acompanyat dels senyors de oficials reals⁵⁰ e jurats, ço és, lo senyor governador e loctinent de batle general e jurats e loctinent de justícia criminal,

45 Segueix, ratllat: *de*

46 A l'original, en blanc.

47 Segueix, ratllat: *vicari*

48 Segueix, ratllat: *co*

49 A l'original, en blanc.

50 Segueix, ratllat: *ço es*.

hagueren dit Nofre [...] ⁵¹ Gomis a cremar e no li feren la volta tota èntrega, sinó, traent-lo de la casa de la ciutat e presó, lo portaren per lo carrer de Cavallers, // la volta del portal de Quart, ab los capellans davant, com és la pràctica, e confreres. E portaren-lo a la rambla a cremar, amb molta gent e poble. *Anima eius requiescat in pasc.* Amén (ff. CI r. – CII v.).

De característiques molt diferents és l'anotació següent que mostra l'arribada a València de Diego Hurtado de Mendoza, capità general i persona que seria un dels encarregats de comandar les tropes que s'enfrontarien als agermanats. Aquella arribada és constatada per també Guillem Ramon Català (Duran, 1984: 108-109); Miquel Garcia (Duran, 1984: 333) i, molt de passada, el *Llibre de memòries de la ciutat de València* (Escartí & Ribera, 2019: 339). Anglesola la descriu així:

La entrada del senyor virrey don Diego de Mendosa, germà del senyor marqués de Atzaneta, senyor de Alcoser e Alberich. Diluns, a XXI del mes de maig de l'any MDXX, a les sis ores après dinar, entrà lo senyor don // Diego de Mendosa, germà del senyor marqués de Atzaneta, senyor de les viles de Alcoser e Ayora. E aplegà a la Seu a jurar los furs e privilegis e feren-li protest tots los tres brasos, ço és, lo eclesiàstich, militar e real, que no consentien en lo jurament que fia, ni volia fer-lo, com fos contrafur, e per ço ne feien tots los tres estamens e braços los presens protests e requerien-ne que per lo scrivà de la sala, com a notari poblich, ⁵² li'n rebesen carta pública per aver-ne memòria en lo esdevenidor. E fet lo dit protest, lo dit senyor don Diego de Mendosa e virrey feu lo jurament de virrey de València e de guardar los furs e privilegis de la dita ciutat, e de fer a tothom justícia. E cavalcà ab los alguazirs davant. E anà a posar al carrer dels Cavallers, a casa del senyor bisbe de Tortosa que morí, nebot del senyor rey don Ferrando lo Catòlich. // E après, al vespre, lo mateix dia vingué la senyora sa muller a les deu o XI ores del vespre.

51 A l'original, en blanc.

52 Segueix, ratllat: *ne*.

L'organització dels agermanats a València avançava, en aquells mesos, i es portà a cap l'elecció dels jurats que representaven els menestrals i els artistes, i Anglesola en deixà testimoni, com també ho va fer Jeroni Sòria (1960: 48-50):

*Elecció de jurats menestrals e artistes.*⁵³ *En esta elecció entraren artistes e menestrals.* Disapte, vespra de Pasqua de sinquagèsima, qui comtàvem XXVI de maig de l'any MDXX, foren elets per jurats, en lo dit any ab gran contrast axí del poble com dels jurats, com encara per lo loctinent de batle general, en virtut de una provesió que vengué del senyor rey ab la seda, manant que se feu los jurats com acostumà fer lo rey Catòlich don Ferrando. E après de agudes moltes assignacions e altercacions e prote[s]ts fets per lo⁵⁴ poble davant del senyor don Diego de Mendosa, virrey e loctinent general del senyor emperador e rey don Carlos, feren la elecció dels jurats per al dit any MDXX, e són los següens: en Andreu Gasull, ciutadà; en Pere Guillem Garsia, ciutadà; mossén Gaspar Juan, cavaller; mossén⁵⁵ Luís Bustamant, cavaller;⁵⁶ en Jaume Pons, sirurgìa per los artistes; en Andreu Gomis, velluter, per los menestrals. E fonch elecció que entraren artistes e menestrals en aquest any (f. CIV r.).

Les situacions d'enfrontaments sembla que no deixaven de produir-se a València. I així, només d'unes setmanes després, pel juny de 1520, trobem un parell d'anotacions que recullen incidents i un avalot en què es va veure implicat Guillem Sorolla, un dels caps de la Germania:

Dilluns a quatre de juny MDXX levaren en lo Mercat a l'alguazir mossén Saydia hun home que portava a penjar, que avien portat de Morvedre. E se avalotà la ciutat e anaren tots la volta de la cassa del virrey, que estava en lo carrer de Cavallers.

53 Aquesta rúbrica es troba al marge esquerre.

54 Segueix, ratllat: *pole*.

55 Segueix, ratllat: *en*.

56 Segueix, ratllat: *donzell*.

Avalot molt gran de la casa del virrey, per lo que dien de Sorolla. Dimarts, a sinch del dit mes de juny, se mogué hun gran avalot de poble a causa que portaren nova que hun home dels Tretze, qui's nomenava en [...] ⁵⁷ Sorolla, perayre, havien degollat en cassa sua. Es mogué tan gran avalot, que per gent // desmandada e desorellada e de mala criansa anant a combatir la casa del virrey e de miser Martí Pons, advocat fiscal, que fonch molt gran atreviment e molt gran avalot, que si no per lo senyor bisbe de Sogorp, que era vehí del dit Sorolla, que·ll portava a cavall, mostrant-lo a tot lo poble, se esperava huna gran mala jornada aquella nit. E se n'anà de casa lo senyor virrey al monestir del Carme e dormí aquella nit allí. E de gran matí se n'anà, que no's sap fins ara hon se n'és anat (f. CV r. – v.).

El combat a la casa del virrei i tot aquesta confrontació la narren també, amb més detalls, Guillem Ramon Català (Duran, 1984: 113-117) i el notari Miquel Garcia (Duran, 1984: 336-338).

Pocs dies després es va fer l'elecció dels justícies, i així en va prendre nota Anglesola:

XII justícies. Dimecres a sis del dit mes, los jurats feren dotze justícies, ço és, sis justícies jurats e sis altres justícies, ço és, per los perayres: en Johan Lorens; en [...] ⁵⁸ Medina, per los lauradors; en [...] ⁵⁹ Cardona, per los fusters; ⁶⁰ en [...], ⁶¹ ningúar e mercader. (Està més larc en lo libre de la partida del rey).

Més interessant és el relat que fa Jaume d'Anglesola d'un altre enfrontament en què es va veure involucrat el vescomte de Xelva:

57 A l'original, en blanc.

58 A l'original, en blanc.

59 A l'original, en blanc.

60 A l'original, segueix, ratllat: *per los carnisers e mercaders; en [...], fill d'en Pere Domingo, Pere Andreu; en.*

61 A l'original, en blanc.

Lo insult del fill de don Pedro Pallàs, besconte de Xelva. En lo mes de agost de l'any mil DXX, don Pedro Pallàs, fill del besconte de⁶² Xelva feu certa justícia, no ab l'ordre que devia fer, de hun home que era de Xelva o de Domenyo, perquè s'era adeenat ab los de Alpont. E après de fer-li altres sentènsies cruells, lo feu pengar a cap aval, com a moro, ab un cabàs al coll.

La anada a Xelva per lo poble e germania de València. Après, a huyt del mes de agost del dit any mil DXX los de la germandat de València, après de derocar⁶³ la casa al besconte de Xelva, que està a la plasa de Calatrava, e fer molt dan e mal en la sua casa, partiren ab molta gent de peu a Xelva, e derocaren lo castell e hun ostal que era de la senyora bescontesa. E moltes coses feren e cremaren molt, he feren molt dan en la mell e robes dels moros e altres coses, e posaren senyals reals per lo senyor rey e tornaren-se'n a València. E no feren dan en lo camí, axí anant com tornant-se'n, a nengú (f. CVI r.).

Aquest incident el reporten, també, Català (Duran, 1984: 132-133) i Garcia (Duran, 1984: 339-340) i Anglesola encara anotà que l'enfrontament va suscitar una ambaixada al rei (f. CVI r. – v.).

Per algun motiu que no coneixem —o que potser podem explicar amb el que veurem tot seguit, a la fi d'aquest apartat—, sembla que Jaume d'Anglesola, després d'aquestes anotacions ja vistes, va perdre l'interés per la Germania. O va haver de fugir de la ciutat —per exemple—, o, senzillament, no va tenir cura d'anotar més qüestions referides als enfrontaments agermanats. De fet, l'any 1521 pràcticament ja només anota algunes defuncions de grans personatges de la monarquia hispànica i del papat —i també l'elecció del papa Adrià VI, en començar el 1522—. D'aquest darrer any paga la pena assenyalar que anotà l'excarceració del duc de Calàbria de la seua presó a Xàtiva i, rere algunes notícies més d'àmbit internacional —com si a València no passàs res—, ens situa ja a finals del 1523, amb la vinguda de Germana de Foix com a lloctinent general

62 Segueix, ratllat: *Pallàs*.

63 Segueix, ratllat: *li*.

del regne, notícia que també ens reportaren el *Llibre d'antiquitats de la Seu* (Martí, 1994, I: 84-85), la *Relació* de Miquel Garcia (Duran, 1984: 382-384) i el *Dietari* de Jeroni Sòria (1960: 78):

La venguda de la reyna Germana en València com a loctinent general. A XI del mes de deembre, a les quatre hores après dinar, entrà en València la senyora reyna dona Germana, loctinent general, ab molta gent de honor e tots los grans del regne. Anà a descavalcar a la Seu e après passà a peu al palau, hon aparellaren la posada (f. CX r.).

Anglesola, però, després d'aquesta anotació referida a la representant de la corona que seria l'encarregada de reprimir la Germania, fa l'efecte que, de sobte, recobrà la memòria i ens deixà una nota ben il·lustrativa i, alhora, ben inquietant, que tanca tot el cicle de notícies que ens han arribat al seu manuscrit sobre la revolta agermanada:

Per oblit. Mira en lo qüern avant, a la fi del present libre, les coses de la Germania e del que s'és seguit après de la venguda de la senyora reyna dona Germana, e tot lo que ha fet e moltes altres coses que no ha fet en la sua venguda, que no són escrites, e moltes són composicions e sentènsies.

Aquell *oblit* d'Anglesola —l'absència de notícies de la Germania—, ja l'hem assenyalat. Ara ens toca interpretar a quin «qüern», «a la fi del present libre», feia referència l'autor. Perquè és evident que allà estaven «les coses de la Germania e del que s'és seguit après de la venguda de la senyora reyna dona Germana, e tot lo que ha fet e moltes altres coses que no ha fet en la sua venguda, que no són escrites». A més, Anglesola encara ens indica que «moltes són composicions e sentènsies». De manera que podem deduir que en un determinat moment, Anglesola potser va començar a redactar un manuscrit específic relacionat amb la Germania, i el va continuar amb les actuacions repressores de la reina Germana. Hauria d'estar a la fi del volum que ara nosaltres conservem, però, malauradament, no ens ha pervingut. Hem perdut —quasi amb tota seguretat— una altra *crònica* de la Germania i de mà d'algú

que la va viure des d'un lloc on ens podria haver deixat molta informació que ara seria ben interessant.

Bibliografia

- ALMARCHE, F. (1919) *Historiografía valenciana*, València, La Voz Valenciana.
- CARRERES ZACARÉS, S. (ed.) (1930-1935) *Libre de memòries de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e regne de València (1308-1644)*, València, Acció Bibliogràfica Valenciana, 2 vols.
- DURAN, E. (1982) «Aspectes ideològics de les Germanies», *Pedralbes*, 2, pp. 53-68.
- (1984) *Cròniques de les Germanies*, València, Tres i Quatre.
- ESCARTÍ, V. J. (2007) *El Diario de Josep Vicent Ortí i Major (1700-1714)*, València, Fundació Bancaixa.
- (2010) «Notícia sobre la literatura memorialística al País Valencià, dels segles XIV al XIX», *Manuscrits*, 28, pp. 181-205.
- (2017) «Isidre Planes i els seus Successos fatales sobre la Guerra de Successió», *Studia Iberica et Americana*, 4, 317-329.
- (2021a) «L'homosexualitat en la literatura memorialística valenciana dels segles XV i XVI», dins *Identitats i violències. Documentació i literatura*. Catarroja / Barcelona, Afers, pp. 293-316.
- (2021b) «The treatment of homosexuality in Valencian diaristic literature throughout the late 15th and 16th centuries» dins *Invisible Biografies invisibles: Marginats i marginals / Biographies: Marginates and marginals*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, pp. 194-210.
- ESCARTÍ, V. J.; RIBERA RIBERA, J. (2019) *El Llibre de memòries de la ciutat de València (1308-1644)*, València, Ajuntament de València.
- MARTÍ DE VICIANA, R. (2005) *Libro quarto de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, a cura de J. Iborra, València, Publicacions de la Universitat de València.
- MARTÍ MESTRE, J. (1994) *El Libre de antiquitats de la Seu de València*. València / Barcelona: Institut Universitari de Filologia Valenciana, 2 vols.
- (1995) «El dietari del ciutadà valencià Miquel Jeroni Llopis (s. XVI). Edició i estudi», *L'Aiguadolç*, 21, pp. 19-36.
- PADROSA I GORGOT, I. (1998) «Catàleg dels manuscrits catalans de la Biblioteca del Palau de Peralada», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 39, pp. 395-358.
- PILES ROS, L. (1970) *Estudio documental sobre el Bayle General de Valencia: su autoridad y jurisdicción*, València, Gràficas Soler.

- ROCA, R. (2018) «La recuperació del *Dietari* sobre la Guerra de Sucesió d'Isidre Planes en la premsa periòdica valenciana (1912-1913)», *Manuscripts*, 38, pp. 141-154.
- ROCA TRAVER, F. A. (1998) «La figura del morellà Guillem Cros en la guerra de les Germanies valencianes», *Revista de Filologia Valenciana*, 5, pp. 163-184.
- SAMPER, H. de (1669) *Montesa ilustrada*, València, Jeroni Vilagrassa, 2 vols.
- SANCHIS FRANCÉS, R. (2019) *La dansa metafòrica en la festa valenciana*, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili, tesi doctoral inèdita, 2 vols.
- SANCHIS SIVERA, J. (ed.) (1926) *Libre de antiquitats*, València, Diario de Valencia.
- SÒRIA, J. (1960) *Dietari*, a cura de F. de P. Momblanch, València, Acció Bibliogràfica Valenciana.
- XIMENO, Vicent (1747) *Escritores del reyno de Valencia*, València, Josep Esteban Dolz, vol. I.

El (no) record de la Germania a Mallorca (segle XVI)

[(Un)awareness of the Germania in Majorca (16th century)]

GABRIEL ENSENYAT PUJOL

(CU – Universitat de les Illes Balears)

gabriel.ensenyat@uib.cat

RESUM: La memòria que va persistir de la Germania a Mallorca fou limitada, ja que només tenim notícia d'una crònica sobre els fets (perduda) i d'un nombre limitat de relats. En l'àmbit popular no n'ha quedat cap constància en contes, rondalles i altres manifestacions orals. En la literatura culta la versió que va perdurar de la revolta durant segles fou completament negativa. Completam aquesta visió sobre la matèria amb el comentari d'una relat conegut més recentment i l'aportació de tres breus textos fins ara inèdits. Tots quatre, així com altres de coneguts, foren redactats per notaris, un col·lectiu massivament antiagermanat i que, per tant, fou objecte de persecució per part dels revoltats.

PARAULES CLAU: edat mitjana, Mallorca, literatura, història, revolució.

ABSTRACT: The lasting memory of the revolt of the brotherhoods in Majorca has been limited, since we are only aware of one chronical about the events (now lost) and a limited number of tales. No mention of it has persisted in stories, *rondalles* (ballads) or other oral tales at grassroots level. The view of the uprising in high literature remained completely negative for centuries. Here, we look further into this negative perspective by analysing a recently unearthed story and the contribution from three unpublished short texts. These four sources, as well as others, were written by notary publics —a largely anti-guild group who were persecuted by the rebels.

KEYWORDS: middle ages, Majorca, literature, history, revolution.

Recepció: 27/03/2021. Acceptació: 07/04/2021. Publicació: 28/10/2021

El parèntesi de negació que hem incorporat en el títol no és ociós sinó que pretén remarcar una doble avinentesa, la qual, alhora, constitueix la raó d'ésser fonamental del present treball. D'una banda, l'adverbi remarca una circumstància coneguda i reiterada per la historiografia que s'ha ocupat de la Germania mallorquina, això és, l'escassetesa de textos de l'època que parlin sobre la matèria. És un fet cert i, almenys ara per ara, incontrovertible. Però l'avinentesa d'indicar-ho entre parèntesis obeeix a un motiu que introdueix un matís al que acabam d'assenyalar: la compilació i publicació relativament recents (2003, 2013) de dos textos narratius contemporanis dels esdeveniments, així com la troballa de tres fragments coetanis més, fins ara inèdits, que donarem a conèixer en aquest article.¹ En tots els casos es tracta de relats breus, parcials, inserits en protocols notariais per part d'uns notaris que volien deixar constància de l'afectació que havien patit per part de la revolta. No són, per tant, cròniques detallades —que és allò que dèiem que es troba a faltar en el cas illenc—, però, en absència d'aquestes, tenen l'interès d'aportar informació puntual. Bàsicament ens referirem a aquests textos, tot i que partirem d'un comentari general sobre la literatura agermanada mallorquina que ens ha arribat (i també de la que sabem que va existir i no ha arribat).

En conseqüència, a partir de les premisses suara indicades, estructurarem la matèria en tres parts. En primer lloc, drem a terme una recapitulació sobre la producció coneguda des de temps enrere sobre les Germanies i les interpretacions que generaren, fent un èmfasi especial en una aparent voluntat d'oblit d'uns fets que hom pretenia esborrar de la memòria popular. A continuació, comentarem l'actitud antiagermanada del col·lectiu notarial, per un motiu concret: els textos de què parlarem a continuació, així com algun altre de conegut, pertanyen a altres tants notaris, i tots tenen un caràcter antiagermanat, reflex de la ideologia del col·lectiu. Finalment, a la tercera part exposarem les breus

1 La notícia sobre els fragments fins avui desconeguts ens fou facilitada, amb una generositat que no té preu, per la professora Maria Barceló Crespí tan bon punt com va saber la nostra intenció de tractar el tema. No cal indicar que l'agraïment que per part nostra li volem palesar és superlatiu.

relacions que suara hem esmentat sobre la revolta. Les ja publicades, a part de la utilitat intrínseca pròpia del cas, tenen l'interès afegit que no figuren en cap dels estudis de referència sobre la revolució agermanada, per la raó que no han estat conegudes fins fa uns anys. I, a aquest ventall, hi afegirem els altres tres textos inèdits que donam a conèixer aquí per primera vegada (i que, per qüestions d'espai, transcriurem de manera íntegra en un altre lloc).

1. Els escrits mallorquins coneguts des de temps enrere

En relació amb la producció historiogràfica de l'època a Mallorca, d'antuvi hom ha remarcat dos aspectes: la inexistència de cròniques i altres textos narratius sobre la qüestió, fins i tot els de procedència antiagermanada, i la diferència que això significa en relació amb el cas valencià. A aquesta absència d'escrits sobre la revolta, cal afegir-hi la manca de records orals, en forma de cançó, rondalla o dita popular que s'hi refereixin. És una circumstància força indicadora del trauma que va suposar, ja que el poble ha conservat la memòria d'altres esdeveniments contemporanis o anteriors. Existeixen un gran nombre de contarelles sobre Jaume I i la conquesta o sobre l'estada de sant Vicent Ferrer, per exemple, que varen tenir lloc tres i un segle abans, respectivament. O, fins i tot, d'algun episodi coetani sense impacte directe a Mallorca, com la reforma luterana. El personatge de Luter, en versió òbviament malèfica, protagonitza un grapat de rondalles recollides per mossèn Alcover. I això que els efectes de la seva prèdica no tengueren ressò a escala interna insular, en el sentit que no coneixem l'existència de pràctiques protestants a l'illa; només esporàdicament de tant en tant algú fou acusat, sempre a tall individual, de luteranisme davant la Inquisició. No en parlem quan es tracta de fets històrics d'ampli abast, com la pirateria exercida des del nord d'Àfrica, que fins ben entrat el segle xx encara era objecte d'una oralitat ben viva, a més dels relats recollits per escrit. Aquests episodis òbviament també eren traumàtics però, a diferència dels referits a la Germania (o a la revolta forana anterior), no varen transcendir. És evident que es tractava d'un trauma de característiques diferents.

Com dèiem, a Mallorca no disposam de cap crònica específica sobre la revolta agermanada, com ocorre a València. E. Duran (1984) ha donat a conèixer, ha editat i ha estudiat les cròniques coetànies valencianes de Guillem Ramon Català i de Miquel Garcia, a les quals cal afegir-ne d'altres, més breus, en llatí i en castellà. No són totes les que varen ésser redactades en aquell moment, com s'ha posat en relleu, ja que només coneixem els escrits fets des de l'òptica antiagermanada. A Mallorca, però, es dona la circumstància que no disposam de cap text semblant als de Català o Garcia. Com interpretar-ho? Significa això que la revolta no va tenir el mateix ressò? O que hom no tengué necessitat de justificar-ne la repressió, que és, al capdavant, l'objectiu final dels escrits antiagermanats? O és que simplement no ens han arribat? En tot cas, al Principat de Catalunya, lloc en el qual també hi hagué intents revolucionaris, el silenci cronístic és absolut. Obeeix això a una consigna política? Pogué ocórrer el mateix a Mallorca? En fi, són aquestes les habituals preguntes de resposta sempre difícil.

En realitat, al regne mallorquí coneixem l'existència almenys d'una crònica sobre els esdeveniments, la *General història de la Germania de Mallorca*, perduda. A la relació dels interrogants que acabam de formular, caldria afegir-hi si aquesta obra, que podem considerar com la crònica oficial (és a dir, la versió oficial) de la Germania, ja era suficient de cara a legitimar l'actuació antiagermanada de la monarquia i de les autoritats del regne. En tot cas, la seva existència ens és coneguda gràcies a la notícia que en proporciona el cronista valencià Martí de Viciana (1566). Sembla que degué ésser redactada coincidint amb la revolta o poc temps després. Podem tenir-ne una idea extensa i plausible del contingut a través del relat de Joan Binimelis, el primer historiador del regne, que la incorpora al seu relat sobre la revolta. De fet, constitueix la base de la narració dels fets que relata Binimelis, de la qual parlarem a continuació. Es tractaria, doncs, de l'exposició seqüenciada més extensa sobre la Germania mallorquina de la qual tenim notícia.

A aquesta obra, cal sumar-hi diversos textos breus. El primer es tracta del curt *Memorial* escrit el 1522 pel frare dominic Antoni Joan Llambies, que es trobava en un capbreu del convent i fou copiat a les *Miscel·lànies Bover* i

més tard publicat per Campaner (1984: 288-289). Relata els fets inicials, que tengueren lloc el febrer de 1521, i es mostra imparcial. Així mateix, disposam de dues breus relacions anònimes dels combats de 1522, transcrites a les *Miscel·lànies Vilafranca* i publicades per Campaner (1984: 289-294), així com una altra relació incompleta en castellà (Campaner: 294-296).² I, en tercer lloc, coneixem un relat dels setges d'Alcúdia durant la darrera fase de la guerra, escrit pel notari Miquel Sabater, que Binimelis també aprofità i que publicà Ventayol (1927: 57-110).

Aquest últim text romaní extraviat fins que fou retrobat el 2005 per l'arxiver Antoni Mayol (Serra; Valero, 2008). Està inclòs dins el denominat *Llibre de Cadena*, que es troba a l'Arxiu Municipal d'Alcúdia. Es titula *Instrumenta seditionum et discordiarum que Insula Baleari Maiori contingere contra alcudinos*. És una còpia de 1597 que transcriu un original coetani. L'autor fou un notari que es refugià dins la vila durant el setge agermanat i actuà d'escrivà per a la Universitat per tal de deixar constància de les converses amb els revoltats i fer de cronista del poble (poc temps després convertit en ciutat per Carles I com a reconeixement a la fidelitat mantinguda). El relat se centra en els esdeveniments ocorreguts a Alcúdia des del 3 de novembre de 1521 al setembre de 1522, poc abans del desembarcament de les tropes imperials, amb la narració del setge, les accions armades properes i la inclusió de cartes i documents oficials relatius a les negociacions entre assetjats i agermanats.³

Joan Binimelis, com hem indicat, possiblement es valgué de la *General història* i la completà amb relats com el de Sabater, que devia interessar-li especialment per l'aspecte militar, una altra faceta del polifacètic historiador (Du-

2 Al repertori de Campaner segueix una nota sobre execucions escrita per Guillem Valentí el 1523, així com altres documents diversos. A banda d'aquests relats, disposam d'altres textos que ofereixen una imatge viva, *narrativa* dels esdeveniments, com els documents epistolars publicats per Vaquer 1978, que no pertoca analitzar aquí perquè tenien una finalitat immediata, diferent a la de transmetre un record perdurable de la revolta agermanada.

3 Completeu la informació indicant que el relat va servir de base al metge Joan Reynés i Ferrer, natural d'Alcúdia, per novel·lar els fets històrics a l'obra *La Perla de Alcúdia, o sea el asedio de esta ciudad por los comuneros en 1521 y 1522*, publicada el 1854.

ran 1981). És a dir, aplega diferents fonts i les transcriu quasi literalment. Com que en tots els casos es tracta de relats justificatius de l'esclafament, el punt de vista binimelià és antiagermanat. Tanmateix també hi devia combregar ideològicament, com posen de manifest els mateixos comentaris que hi insereix. Així, defineix la revolta com una «detestable y abominable conjuració» (95)⁴ del poble baix. Les valoracions negatives dels revoltats són continuades: «y de allí se conjuraren tots y uniren (com a gent plabea y amiga de novedats, que és un vici cumú del poble, y arroçar-se tras qualsevols avalots» (96); «los miserables de manestrals» (102); «aquella mala gent i perversa» (103); «desbarats i desatinos» (107), lògicament atribuïts als revoltosos, de qui afirma que «may llur insolència se tenia de acabar, y cade hu dins son cor se creya ser rey» (107), ahora que reduceix la seva actuació a «llurs deprevades intencions» (107). I segueix amb qualificatius cada vegada més procel·losos: «totes las vilas del regna restaren contaminades d'esta pesta tant pernisiósa» (108), per part d'«aquells gossos famolents dels ajermanats» (108). Etcètera.

Binimelis, al final del seu relat, també incorpora uns *Rims*, en forma de codolada, que a través del contingut podem situar com a coetanis del moment final de la Germania, després del retorn del virrei Gurra. Tracten sobre les víctimes ocasionades pels agermanats i la informació que en proporcionen està documentada. Òbviament, mantenen un mateix to denigrador contra els agermanats, definits en termes com a «tals famolencs cans» o «llops sengrinollens affamagats» (122).

Un altre escrit sobre la Germania conegut des de temps enrere són les profecies atribuïdes a Bernat de Mogoda (Simó 1978; Duran 2005). Encara que l'autor del text intentà fer-les passar per una obra del segle XIII —Bernat de Mogoda fou un cavaller que participà en la conquesta de Mallorca i rebé diverses donacions, entre les quals destaca la cavalleria d'Estellencs, que li concedí el bisbe de Barcelona, tot i que abans que acabàs la dècada de 1230 ja havia retornat a Catalunya—, ja foren rebutjades com a autèntiques des del segle

4 Citam directament la pàgina de la transcripció feta per Duran 1981.

xviii pels erudits illencs: Bonaventura Serra, el pare Lluís de Vilafranca, Tomàs Aguiló i José María Quadrado, entre d'altres. Només en defensaren l'atribució, ja al segle XIX, l'habitualment crèdul Joaquim Maria Bover i Jeroni Rosselló, un altre autor de provada credulitat o potser procliu a fer passar per autoria d'altri composicions pròpies.⁵ Quadrado insinuà que podien ser coetànies dels fets, però a hores d'ara hom les considera més tardanes, bé que de la segona meitat del segle XVI. S'ha conjecturat, en aquest sentit, que podrien ésser obra de Jeroni Pont Desmur, la mateixa persona que les comentà en un manuscrit datat el 1606. E. Duran (2005), després d'aclarir-ne determinats passatges obscurs, les insereix dins el context europeu posterior —però immediat— a la batalla de Lepant; per tant, la dècada de 1570. En tot cas, no hi ha dubte sobre el període *modern* en què foren compostes. Ho testimonien la llengua (malgrat les aspiracions arcaiques del text), la influència perceptible d'Anselm Turmeda, les profecies del qual tengueren un ampli seguiment, i l'excessiva exactitud sobre l'esdevenidor, amb inequívocues identificacions sobre coses tan puntuals com el nom del cap de la revolta, Joanot Colom, a qui s'al·ludeix amb els inequívocs versos «lo colom per sa falta / perdrà les ales». Uns versos que per força ens han de recordar la frase que escriu Joan Morro en el seu relat, que comentarem més endavant: «lo colom fonch atanayat» (Mas, 2013: 313). Devia ésser un tòpic jugar amb el cognom del cap agermanat.

Formalment, el text s'insereix en la tradició literària catalana del gènere profètic, que, com sabem, gaudeix d'una producció abundant i continuada des de la segona meitat del segle XIII fins a final del segle XV, amb empelts posteriors com aquest. L'autor del segle XVI l'atribueix a Mogoda òbviament per salvar el caràcter profètic de la producció: Mogoda era un personatge real i conegut, encara que no li eren conegudes, ni se li coneixen, inclinacions literàries. I utilitza el recurs de la profecia per parlar de l'actualitat política, seguint la petjada d'Anselm Turmeda, amb el qual ja hem dit que manifesta moltes conomi-

5 És el cas d'una història rimada de la conquesta que Mallorca, que edità, de falsa autoria de Ramon Llull. De fet, és una composició del segle XIX, sobre la qual no proporciona cap informació. Potser sigui d'autoria seva o que li fos facilitada per Bover.

tàncies.⁶ Una part significativa de les suposades prediccions es refereixen a la Germania, sempre en un to propagandístic antiagermanat. De fet, sabem que el recurs a la profecia havia tingut un paper important en el discurs agermanat (Bernat; Serra, 2005, 2008).⁷ Per exemple, durant la revolta un mariner va afirmar que «en lo camp de Lluçmajor havia de ser destrossat don Miquel De Guyerra que així es trobava per profecies» (Bernat; Serra, 2005: 53-54). Les referències d'aquest tenor abunden i no cal ara reiterar-les.⁸ Sí que paga la pena remarcar que entre les obres que proporcionaren idees reformistes o revolucionàries als agermanats figuraven llibres de profecies, com el que tenia Jaume Deyà, del lloc de Castelló, a Sóller (Quadrado, 1896: 292). També ho devia ser la referència d'«habeatur liber patris» relativa a un llibre de Joan Padrines, de Felanitx (Quadrado, 1896: 153). De segur que a Mallorca havien arribat obres d'aquest estil impreses a València abans de 1520. No ens ha d'estranyar que siguin les més seguides ja que el seu llenguatge ambigu, críptic i simbòlic permetia adequar-les als objectius perseguits. A més, com sabem, aquesta literatura va tenir un gran seguiment a la Corona d'Aragó. Tenim referència d'algunes en concret com les «Revelacions» de Santa Brígida de Suècia i altres que la documentació anomena genèricament «diabòliques» o «del Diable». També n'hi hagué de caràcter encobertista, a partir del *Llibre de l'Encobert*, imprès a València el 1520, que qüestionava la legitimitat de Carles I (Bernat; Serra, 2005: 51-55), encara que a Mallorca no hi hagué cap rei Encobert, com a València, però sí que quallà la idea. En definitiva, a través del pseudomogoda es tractaria de contrarestar els ecos que encara poguessin quedar de l'àmplia nòmina de composicions agermanades que varen existir.

6 Sobre el gran predicament que varen tenir les profecies de Turmeda entre els agermanats vegeu: M. Bernat i J. Serra (2005: 49-50). Sobretot cal remarcar la sèrie de la «Tresca i la verdesca», anàloga a la *Profecia de l'ase* del franciscà islamitzat, que va ésser la més coneguda i recitada pels agermanats.

7 També aquests dos autors han remarcat la importància que tengueren els «vells» a l'hora d'encoratjar l'agermanament i a la resistència a ultrança en els moments finals. Eren els qui tenien més fresca la memòria de la revolta forana i, per tant, constituïen un vincle humà entre els dos alçaments, que presentaven tants punts en comú. La documentació els acusa de «sermonadors», amb el sentit d'ideòlegs, alligonadors i impulsors. Així mateix les dones varen tenir una participació activa en el procés d'incitar a la revolta.

8 N'hi ha nombroses referències a Quadrado (1896: 18, 30, 73-74, 84, etc.).

Sobre aquestes últimes, la repressió de la revolta ens proporciona notícies relatives a la seva existència. Per exemple, el saboner Dionís Silvestre componia cobles a favor de les Germanies i ell mateix les recitava i, a més, les venia (Quadrado, 1896: 89). També el corredor Antoni Rafal apareix esmentat com a «trobador de profecies» (Quadrado, 1896: 63). I el capeller Rafel Crespí era qualificat de «trobador de coblas en favor de la Germania» (Quadrado: 1896: 33). Aleshores la transmissió oral encara predominava, ja que a començaments del segle XVI la transmissió impresa encara era minoritària; fins i tot ho era la literatura de canya i cordill, a pesar del caràcter popular que tenia. El fet de circular oralment va fer que moltes d'aquestes pecetes no es conservassin ja des del primer moment i la resta degueren ésser destruïdes més tard. Òbviament també n'hi degué haver d'antiagermanades, com a resposta a les anteriors, que tampoc no s'han conservat; fins aquí va arribar l'esforç per eliminar la memòria no ja dels vençuts sinó del conflicte.

Pel que fa al destí del les possibles cròniques i altres textos menors que no ens han arribat, cal tenir en compte dues circumstàncies. La primera, la destrucció sistemàtica dels escrits a favor de la Germania que varen practicar les autoritats antiagermanades una vegada esclafada la rebel·lió. La destrucció dels textos emanats dels vençuts és un fet comú arreu, sobre el qual no cal insistir. La segona té una incidència més estrictament insular i també pogué afectar obres de procedència antiagermanada: la falta d'impresors a Mallorca havia de dificultar que, si hi hagué cròniques, aquestes no es publicaren i acabaren per perdre's.⁹ Les notícies que fan referència a escrits que no han perdurat sobre la revolta indiquen una producció molt superior a la coneguda. Encara que, després de Binimelis, Vicenç Mut només afegeix algunes consideracions morals antiagermanades, sense incorporar-hi cap text nou, els erudits posteriors (Guillem Terrassa —1709-1778—, Bonaventura Serra —1728-1784—, Lluís de Vilafranca —1788-1847— i Bartomeu Jaume

9 En el moment de la Germania i durant els anys següents no funcionava cap impremta a Mallorca. Abans ho havia fet la de Bartomeu Caldentei i Nicolau Calafat, entre 1485-1489 i, després d'aquesta, hem d'esperar a 1540 perquè Ferrando de Cansoles obrís la seva impremta a Mallorca (Forteza 2011).

—1764-1844—) sí que copien fragments de cròniques perdudes. Entre aquestes cal fer esment d'una relació escrita pel cartoixà Miquel Oliver, prior de Valldemossa, un personatge de trajectòria bastant atzarosa: els agermanats el perseguiren, es refugià a Valldemossa, l'orde l'amonestà i l'envià a Nàpols, retornà i es feu ermità a Miramar (1528), tornà a partir cap a Nàpols i, finalment, hi morí el 1532 o 1533.

Certament, després del relat de Binimelis basat en textos coetanis, la historiografia dels segles XVII i XVIII a penes aporta res —val a dir que al País Valencià l'interès pel tema decau després d'Escolano—. Es dedica, bàsicament, a fer ús de la informació de l'historiador manacorí, sempre en un to de reprovaçió. Només alguns erudits, com ja hem indicat, donaren a conèixer alguna relació breu sobre els fets. Tampoc la historiografia externa no se n'ocupà, més que, en pocs casos, de manera molt tangencial. Entre la historiografia castellana del segle XVI —i la posterior— el silenci sobre les Germanies és absolut. Mariana, per exemple, no en diu res, una circumstància que, per força, havia de contribuir a esborrar-ne el rastre, si tenim en compte la gran influència que tengué en l'àmbit hispànic l'obra del jesuïta, no superada fins que al segle XIX Modesto Lafuente va escriure una nova obra de conjunt sobre la història espanyola. Val a dir que la historiografia castellana també va silenciar la Germania valenciana. Binimelis, per contra, dedicà atenció a les Germanies de València, un fet que tampoc no ens ha de sorprendre si tenim en compte que hi havia estudiat la carrera de medicina.

Tot plegat va fer que la revolta agermanada quedàs reduïda a una mera sucursal de les Comunidades de Castilla. Fins i tot pel que fa al nom, que Binimelis ja assimila al de la revolució castellana. I, rere ell, una gran part dels erudits mallorquins, començant per Vicenç Mut. Tots parlen de les «Comunidades mallorquinas» i altres termes semblants. La tendenciositat i les al·lusions pejoratives adreçades al poble solen ser la tònica imperant del relat. Per això hem d'esperar al segle XIX per trobar nous enfocaments, si més no, en principi, de signe ideològic. Enfront de l'hostilitat anterior, el romanticisme liberal va mitificar la revolució comunera, com a moviment de caràcter democràtic i libe-

ral (Gutiérrez 1973: 21-122).¹⁰ També ho feren els autors catalans, en primera instància en relació amb les Comunidades castellanes, fins que més tard pararen esment a l'existència de les Germanies. De fet, fins al govern progressista d'Espartero no es du a terme una reivindicació política del moviment, que a Mallorca es va concretar en l'enaltiment dels caps agermanats, Joan Crespí i Joanot Colom.

A partir d'aquest moment, amb l'entrada de la Germania en l'escena política, la polèmica estava servida. I, lligat a aquesta, la demagògia i el maniqueisme. A Mallorca els estudis sobre una Germania acabada de recuperar de la memòria i, alhora, una determinada visió negativa de la revolta varen anar de la mà de Josep Maria Quadrado. Autors com Antoni Furió, a l'opuscle *Memoria histórica del levantamiento de los comuneros mallorquines en 1520 escrita con motivo de la colocación del retrato de su caudillo Juan Odón Colom*, o Pere d'Alcàntara Penya amb *Consideraciones sobre el levantamiento de los comuneros de Mallorca llamados ajermanados*, reivindicaren la memòria de la revolta popular contra l'opressió de la minoria dirigent. Contra ells es va alçar la veu acreditada de Quadrado, a través de publicacions com *En Joanot Colom*, en la qual aporta documentació inèdita, i, just després, *Polémica acerca de En Joanot Colom*. Més tard vendrien les *Informacions judiciales sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e Illa de Mallorca*. El polígraf menorquí, però, no és en absolut equànim a l'hora de presentar els fets (Ensenyat, 1997: 84). La condemna que en fa és absoluta i sempre posa èmfasi en els aspectes que desacrediten l'alçament: ambicions personals, robatoris, assassinats, violència... Bé que no amaga la justícia de les reclamacions, discrepa de la forma en què es dugueren a terme fins al punt de presentar la Germania com un esdeveniment del tot lamentable, sense ideals i sense un programa polític (aspectes totalment revisats per la historiografia actual). Així, el seu parcial punt de vista el porta a escriure frases tan concloents com: «mestre Colom

10 En aquest treball trobam un estudi força complet sobre la historiografia de les Comunidades, en el qual ens basam a l'hora d'establir les comparacions historiogràfiques entre Germanies i Comunidades que segueixen a continuació.

es no mes un gran criminal». El plantejament recorda el de Manuel Danvila i Collado pel que fa a les Germanies valencianes però corregit i augmentat. Danvila, a *Las Germanías de Valencia*, pretenia ésser neutral, bé que sense aconseguir-ho i, a més, en el seu cas, es dona la circumstància paradoxal que el gran volum documental que aporta fa insostenible les afirmacions que realitza en l'estudi introductor. Quadrado ni s'ho planteja: el punt de partida ja és anti-germanat. Certament, l'historiador ciutadellenc jugava amb avantatge, no sols perquè disposava d'accés fàcil a la documentació, en funció del seu càrrec d'arxiver, sinó perquè aquesta, tota, era d'una parcialitat absoluta contra la revolta, una circumstància que, tenint en compte el que observam, Quadrado no va valorar mai. En tot cas, el seu prestigi no permeté cap reivindicació de la revolta durant una bona part del segle xx.

Molt succintament així és com va discórrer la qüestió. A continuació ens referirem de manera més detallada als dos textos coneguts en temps recents i als altres tres que donam a conèixer. Abans, però, cal explicar l'actitud del col·lectiu notarial al qual pertanyen els cinc autors dels escrits, ja que, com hem dit al principi, tots naveguen en una mateixa direcció, oposada a la revolta. No és una casualitat, ja que, excepte en alguns casos particulars, els notaris s'oposaren frontalment a la revolta i en patiren les conseqüències. Cal, per tant, una explicació prèvia de la circumstància, que ens permeti entendre la ideologia anti-germanada dels redactors de les breus memòries que després comentam.

2. El col·lectiu notarial davant la Germania

E. Duran (1982: 391-392), A. Planas (2006: 150-151) i M. Bernat i J. Serra (2008: 75-81), als quals seguirem, han explicat que als ulls dels agermanats aquests professionals representaven els interessos del patriciat urbà i dels propietaris rurals, ja que els protocols que conservaven contenien els documents en què es fonamentaven els drets de l'oligarquia. Efectivament, eren la figura que conservava la memòria d'una gran part dels deures i obligacions

que les classes populars tenien contrets amb les elits de la societat: en poder seu es trobaven els registres dels pagaments de censos i censals, lloguers i una infinitat d'exaccions que hipotecaven una bona part de la població; en fi, els drets i interessos del patriciat urbà. La situació era del tot semblant a la de València, on els notaris es posaren incondicionalment al servei del governador i, en conseqüència, també patiren la ira dels agermanats (Puchades, 1999, 47-48). D'aquí que els seus registres esdevingueren un objectiu a perseguir, com era habitual en les revoltes que volien esborrar (o almenys corregir) el passat. En esclatar la Germania feren causa comuna amb els mercaders, amb els quals es varen concentrar a la Lonja, tot rebutjant —en una reunió molt tensa— fer costat a la insurrecció, per la qual cosa foren atacats, en una acció que, abans de poder ser controlada pel lloctinent del governador, causà diversos morts i ferits. L'odi desfermat aquell dia es pot veure en el crit del poble «muyren, muyren mercaders i notaris» o en acusacions com la que posteriorment es va fer contra el mestre d'aixa Antoni Morro, que va ésser acusat que «lo dia de la Lonja ab una gran destral pegant de grans colps rompé un tros de reixat de la Lonja per a matar los qui eran dins en favor del rey».

Des del moment que el col·legi notarial no es va pronunciar ni va prendre les armes a favor dels rebels, aquests el convertiren en sospitós. Moltes veus apuntaven directament contra ells: «quant mal havem, tot ho havem per notaris i capellans», exclamava el carnisser Macià Alzamora; «jutges i notaris... ara cessarien lurs embarassos y revoltes y dilacions, que era vingut lo temps de la justícia», deia el paraire Pere Miquel, més tard qualificat com un «agermanat mal vell» i «gran sermonador». Per la seva part, el mesurador d'oli Pere Vinyaveya, ja vell, afirmava dels notaris que no n'havia de quedar cap. De fet, aquest personatge anava pertot «amb una destraleta per sclafar capsas y rompre portas; amb aquesta eina lo dia de la Lonja ab la destral que aportava volia rompre los brandolats de la Lonja y pega-hy alguns cops».

Només un grup molt reduït de fedataris, d'un col·lectiu integrat per prop d'un centenar de professionals, varen donar suport a la revolta. A la ciutat, varen ésser els casos coneguts d'Andreu Ferrer, Bernat Perera, Jaume Galiana, Joan Sunyer, Jeroni Ferrer i Jaume Romaguera. Aquests dos últims, a més, es-

devingueren perseguidors dels companys de professió que no actuaven a favor de la revolta. A les informacions judicials posteriors, Jeroni Ferrer, síndic i procurador del poble, que fou el principal conseller de Joanot Colom i morí en un dels atacs contrarevolucionaris, fou acusat d'afirmar que «de la sua mà havia de degollar tots los notaris». Així mateix se l'acusà de fer *lletres de foc*, uns textos de naturalesa jurídica que no sabem exactament en què consistien, així com de proposar un nou sistema de regiment per al regne, prescindint de la ficció de legalitat mantinguda per Joan Crespi. Pel que fa a Jaume Romaguera, síndic i escrivà del poble, s'afirma que «persegua los faels, signantment los qui eran notaris». A més, Romaguera havia tengut un paper fonamental en la destitució del virrei Gurrea, ja que n'havia proporcionat la base jurídica en treure a rotlo un privilegi concedit per Pere el Cerimoniós el 18 de desembre de 1344 que prohibia que cap gentilhome d'Aragó —com era el cas del governador—, de la Cerdanya i del Rosselló fos governador de Mallorca.¹¹ Es tractava d'un document totalment oblidat el 1521, el sentit del qual cal emmarcar-lo en la reintegració de la corona mallorquina a la catalanoaragonesa. Fins i tot no falten les sospites de falsificació o manipulació, que ara no fan al cas. No ens estranyarà que amb una nòmina tan reduïda de professionals en qui confiar o treballar els dirigents agermanats s'abrogaren el dret de crear notaris propis, contravenint òbviament el procediment habitual. Per exemple, Joanot Colom convertí en notari l'escrivà Pere Navarro, que va ésser qui aixecà acta de la majoria d'actuacions dels agermanats. Això no obstant, no amagava l'odi que sentia en contra dels seus suposats col·legues. Un dia va dir al notari Sitges: «Ja sabs d'aquí a demà han de matar un notari, guarda't». I així va ésser, ja que mataren el notari Lluç Almenara. En altres ocasions hom actuà com a tal, com en el cas del botiguer

11 Amb tot, sembla clar que en una primera instància, rere la destitució del virrei, hi havia el partit contrari a Gurrea, en el context de l'habitual lluita pel poder, i que va ésser clau el paper que hi tengué misser Joanot Gual. Una altra cosa va ésser que després la Germania es descontrolàs, al marge de les intencions inicials d'una part dels privilegiats. De fet, el muntatge inicial per destituir el governador a partir d'un privilegi i substituir-lo d'acord amb el costum es va fer seguint la legalitat i en un breu període de temps, coses ambdues que fan pensar en una planificació prèvia i un assessorament jurídic, ja que els menestrals agermanats, per si mateixos, no haurien pogut dur a terme una actuació d'aquestes característiques.

Joan Conrador, que no va ésser oficialment notari, però fou acusat d'ésser ell qui administrava i «arreglava los agermanats en las ordenansas».

A la part forana hi va haver un notari, Miquel Coll, de Sineu, qualificat com a «instador», un càrrec legal però amb connotacions agermanades. Antoni Mulet, de Muro, sí que va participar en un assassinat i el 1525 figurava com a bandejat. Altres notaris que col·laboraren amb la rebel·lió ho feren de manera forçada, com Joanot Delmer, Gaspar Vilaplana i Carles Gaià, a la ciutat; Bartomeu Ferrandell, a Felanitx; i Jaume Socies a Muro. Per això, tot d'una que pogueren retiraren el suport a la revolta. Nicolau Gili Sureda va realitzar una declaració davant el notari Gabriel Pelegrí, en la qual deixava constància d'ésser lleial al rei i redimia el problema de consciència que tenia pel fet d'haver de documentar determinats actes dictats per les autoritats rebels. Posteriorment, pogué refugiar-se a Alcúdia, el bastió dels antiagermanats. Altres, que en principi s'havien mantingut en una certa indefinició, quan el 30 de març de 1521 arribaren les cartes reials que desautoritzaven l'actuació dels revoltats es posicionaren al costat del rei. (Aquestes lletres foren determinants perquè molts d'inicials partidaris de la revolta o d'indecisos es decantassin pel bàndol antiagermanat.) De fet, hi hagué notaris que es traslladaren a diverses viles de la part forana per donar-les a conèixer. Per exemple, va actuar així Pere Sanç a Inca, que hi anà des de la ciutat de Mallorca. Els agermanats replicaven que eren falses, ja que no admetien la possibilitat que el monarca els deixàs desemparats. Així, l'abans esmentat Joan Conrador, personatge de relleu en la nova estructura administrativa, va dir al substitut de Gurrea, mossèn Pere de Pacs: «Cul de tal! Letras falsas han portadas! Ja hauran recapte los notaris y los altres qui les han intimades».

A partir d'aquest moment, tret d'excepcions puntuals, el col·lectiu notarial es va distingir per l'oposició que presentà a la Germania. Una actitud, a més, activa, ja que varen ésser els notaris qui promogueren alguns intents contrarevolucionaris i els qui finalment organitzaren de manera efectiva la campanya d'ocupació de l'illa de Mallorca. En conseqüència foren un dels grups més odiats pels revoltats. Les amenaces contra els qui romangueren sense refugiar-se a Alcúdia o a altres llocs sovintejaven. El ferrer Joan Soler, que sovint

anava amb una espasa de dues mans, amenaçà al notari anomenat s'Ametla dient-li: «Jo creya que us fósseu mes a la Seu, y sabem que sou mascarat; mester vos serà que aneu dret, si no ja tenim bonas armas per castigar orats». També tenim notícia d'intents d'assassinat concrets, com quan l'assaonador Antoni Fiol volgué matar el notari Boscà el dia que es promulgà una sentència sobre rosecs.

El resultat final va ésser que molts notaris foren perseguits o morts pels agermanats. Entre els qui foren executats figuren Bartomeu Pagès i Miquel Sampol, que havien prestat serveis a la causa agermanada però després foren acusats de traïdors. Sampol havia estat síndic de la Germania a Barcelona per vigilar els preparatius de l'expedició de repressió contra Mallorca, però després canvià de partit i retornà a Mallorca amb el regent de la cancelleria Francesc Obac. La darrera acta dels seus protocols és del 4 de novembre de 1522. N'hi hagué que fugiren, com Gabriel Ferrando i Pere Joan Mas que ho feren a Menorca; Jaume Amengual a València, i d'aquí a Eivissa; i Antoni Tries a un lloc desconegut. En aquests casos patiren les represàlies les seves esposes, els fills i els béns. El forner Jaume Silvestre es passejava amb l'espasa sangonosa després d'assassinar l'esposa del notari Abelló. A la dona del notari Genovard no la mataren, però els sabaters Bartomeu Julià i Antoni Moià l'extorsionaren amb el pretext de protegir-la. En acabar la Germania una quarantena de notaris o els seus representants demanaren a títol particular indemnitzacions pels perjudicis rebuts, derivats d'haver hagut de fugir, per haver patit persecució o, en el cas de la vídua o els fills, a causa de la mort del pare a mans agermanades. De fet, el mateix col·legi notarial va presentar una sol·licitud per tal de rescabalar la multa col·lectiva que els havia estat imposada per les autoritats agermanades per la negativa a sumar-se al moviment revolucionari: «per no voler pagar y no voler aderir a llurs insolències», afirmaven.

3. Breus relacions d'origen notarial

Entre les actes notariales contingudes en diversos protocols trobam narracions contemporànies dels esdeveniments.¹² Es tracta de dos textos localitzats i publicats fa pocs anys i de tres més fins ara inèdits, que donam a conèixer. Tots cinc casos, a més d'algun altre dels coneguts, tenen en comú la mà d'un notari redactor, des d'una perspectiva antiagermanada. El posicionament contrari, després del que acabam d'exposar a l'apartat anterior, no ens sorprendrà gens. També coincideixen en la circumstància que els seus redactors foren testimonis directes dels fets.¹³ Les cinc narracions són escrites en català, amb la interposició d'algun fragment o expressió en llatí.

Els textos que comentarem tenien un caràcter privat. Per tant, la seva funció no consistia a difondre uns fets sinó tan sols deixar-ne constància des del punt de vista personal de qui havia patit els efectes de l'escomesa agermanada. La narració no té pretensió externa sinó que aprofita les pàgines en blanc dels protocols per consignar les impressions de l'afectat. Lògicament aquest posa una atenció especial en els fets que l'afecten i presenta la seva actuació a mena

12 N'hi ha d'altres referències molt breus i fragmentàries. El notari Antoni Tries, que també fou damnificat pels revoltats, esmenta «els tirans» del «temps [...] de la commoció del poble» però proporciona molt poca informació de la seva participació en el moviment antiagermanat. De fet, tenim notícia de la seva intervenció a través d'un privilegi reial que el facultava per actuar de notari sens detriment de la seva condició cavalleresca, que li era concedit atès «los buenos y leales servicios que habéis hecho [...] a Nos en la reducción de los sediciosos agermanados de esse Reyno a Nuestra obediencia con pérdida de vuestros Bienes y Haziendas»; o, en un altre lloc, «in reductionem istius Majoricarum Regni ad Nostram obedientiam». Per rescabalar les pèrdues econòmiques i patrimonials, després de la revolta va presentar una reclamació d'indemnització per danys i perjudicis (Font 1998: 46-48).

13 Trobam comentaris puntuals per part d'altres testimonis sobre la revolta, com el de Jordi Pont, autor d'un epistolari. En una de les cartes, no datada, però que podem situar entorn al Nadal de 1531 (la missiva anterior porta data de 6 de desembre de 1531 i la posterior de 8 de gener de 1532) en la qual feia referència a la part contrària d'un plet familiar, escriu: «Los de la germania de assí qui deyen “pach qui deu” y ells degollaven tutom» (Barceló; Ensenyat, 2019: 231). Hi veiem reproduït el clam que condensava la reivindicació dels agermanats i, alhora, un comentari sobre la violència de la revolta, en la línia d'algú que, per condició social, havia de militar en el bàndol antiagermanat. El sentit de la frase correspon a la manera d'actuar dels opositors en l'afer de la querella que, igual que els agermanats, segons el testimoni interessat de Pont, es comportaven de manera enganyosa o descontrolada. Evidentment un episodi d'aquella magnitud havia de deixar una empremta que a escala popular tendria un fort ressò els anys posteriors a la revolta.

d'autojustificació. Quant a la fiabilitat del relat, aquesta consona amb la informació coneguda a través de cròniques i fonts de l'època.

R. Rosselló i J. Albertí (2003: 164), publicaren una narració sobre els fets inicials de la Germania escrita pel notari Llorenç Claret. Fa referència als primers dies de la revolta, amb l'alçament dels menestrals, l'intent infructuós del virrei per aturar-la i l'assalt a la presó per part dels primers per tal d'alliberar «set o vuyt hòmens que dit senyor vizrey havia mesos a la presó, los quals eren inculpats de donar principi a tal comoció», cosa que com sabem dugueren a terme. «E zi mateix —continua el notari— ne isqueren et fugiren alguns de dita presó que hi eren per altres causes». Una vegada aconseguit el control del carrer, que diríem avui dia, «los hòmens de bé e gentils hòmens sols no gosa ven anar per Ciutat ne parlar», alhora que els revoltats, amb Joan Crespí al capdavant, acabaren d'armar-se amb «moltes lances, piques y scopetes de la dita Universitat». La revolta iniciada pels menestrals, doncs, s'estenia i Claret n'acaba sintetitzant bé l'objectiu: «la querela que tenien era que volien que la terra se quitàs». És el punt de vista més neutre de tots els que comentarem, una circumstància que hem d'atribuir al moment de la redacció del text: en el període inicial, lluny dels estralls posteriors. El notari conclou amb el desig que hom posi remei a la situació: «nostre Senyor Jhesucrist prest que hi vulla provehir de oportú remey per la sua infinida misericòrdia que bé és menester».

D'altra banda, A. Mas (2013) ha donat a conèixer la narració del notari Joan Morro, «mascarat» (com es defineix a ell mateix) refugiat a Alcúdia. Val a dir que era una persona aficionada al relat de fets històrics, ja que molts anys més tard ens deixà una breu crònica del famós assalt a Ciutadella perpetrat pels turcs el 1558 (Rosselló 1990), així com d'altres, també localitzades per Mas (2013: 312). Durant la Germania fou el notari de les cavalleries de la família Safortesa, a Santa Margalida i Muro (ell va exercir a la veïna vila de sa Pobla). A part de la criminalització de la revolta, no s'està d'exposar la crueltat dels antiagermanats i de l'exèrcit reial. Òbviament, coincideix amb Binimelis a l'hora de remarcar les matances i els robatoris practicats pels revoltats, així com en el nomenament de càrrecs per afinitat ideològica, sense elecció, com hem comentat més amunt: «E feran batlas los més dolents y tacanys de lles viles, y

jurats, los quals batlas matavan hòmans y robavan. E axí los feran batlas e jurats sens alectió e romperen lo regiment. E per quant si n'í avia algun qui gosàs dir que no fayan bé, los matavan e après lo robavan totes les cassas, dient que eran mascarats» (Mas, 2013: 314). Com podem veure, aquest relat —igual que els que exposarem a continuació— és del tot subjectiu, puix que fou redactat en plena revolta, quan el col·lectiu notarial ja figurava al bàndol oposat als agermanats. És també molt més extens que l'anterior i transcriu amb precisió els diferents episodis que narra, centrats en el setge d'Alcúdia.

Per part nostra, la narració més extensa de les que aportam correspon al notari Antoni Valero. D'aquest notari es conserven cinc protocols, que es troben a l'Arxiu del Regne de Mallorca (en endavant ARM). El text que comentarem pertany al protocol V-288, ff. 28v-31r.¹⁴ Aquest protocol conté registres entre 1521-1526. Valero comença explicant que el diumenge 26 de gener de 1522 sortí de la vila de Campos cap a Portopetro, amb la intenció d'embarcar-se a la primera nau que trobàs, amb independència del destí d'aquesta «sols que isqués de mans de traïdors qui s'eren levats en Mallorques e metaven tots los que trobaven contradients a lur mal obrar», ja que «yo estaba ab gran perill». A aquesta anotació, en segueix una altra molt més extensa, datada el 29 de juny de l'any anterior. En aquest cas el notari recull una declaració que fa l'honorable Bartomeu Amer, de la parròquia de Campos, davant el procurador reial Francesc Burguès al castell de Santueri (Felanitx). Aquest castell roquer va estar en poder dels antiagermanats durant tota la revolta i els revolucionaris el mantingueren assetjat durant més d'un any, fins que fou alliberat el 21 de novembre de 1522.

En l'acta, Amer manifesta que, després de l'alçament ciutadà, fou elegit per part dels jurats i del consell de la seva vila perquè parlàs a la ciutat amb els revoltats, per tal de saber «què era lo que volihen fer ni per quals medis, e entesa la cosa que·ls tornàs rehó». Alguns amics decidiren acompanyar-lo. Un cop allà es posà en contacte amb «al qui·s deya instador», o sigui, amb Joan Crespi, el qual li digué que les intencions eren «que·s quitàs lo regne e que hi

14 Els altres quatre són els prots. V-285, V-286, V-287 i V-289.

havie molts perjuys e que'n volien justícia». Però afirma que les paraules que a continuació li digué Crespí no el varen complaure:

«A mi no·m plasqueren los medis que fins aquella hora havien tenguts i menys me plasqué lo que dit instador me dich o significà per lo sdevenidor, per quant tractant de açò ell dit instador deya ab tals o semblants paraules: “açò que fem, ço és, quitar, demanar justícia e los perjuys fets que sigen esmenats, no pot sinó plaura al senyor rey, e si no li plaurà levors ferem, no declarant prou bé lo que deya sobre lo que enteníem a fer”».

Una vegada retornat a Campos comunicà als partidaris de la Germania que fessin elecció d'un tal Joan Ferrer, i ell es desmarcà de tot el procés. Per això fou acusat de «mascarat», cosa que el fa estar «ab resel», ja que «si tenien a metar mescarats que yo serie dels primers». Més tard els agermanats elegiren un nou representant, argumentant «que yo no·m volia gayre curar de ells», i aquí és quan Bartomeu Amer vol deixar clar que «açò és lo fals, com yo ni guayre ni gens me curàs de ells ni nunque més o tengut per elet de poble, ans tota via so estat contrari de lur perer e obres». A continuació fa una declaració de fidelitat, que vol exposar «vanint a vostra senyorie [ja que] la cosa tendria maior eficaci» i sol·licita que el notari Antoni Valero en redacti la corresponent acta. El procurador reial accepta l'explicació i ordena al notari que procedeixi d'acord amb la sol·licitud:

«Et dictus nobilis regius procurator respondens dicto Bartholomeo Amer similibus verbis dixit: “vos haveu bon seny qui voleu posar persona, vide e béns en servey de sa sesàrea magestat le rey e senyor nostre/, yo qui en avant puch e a mon ofici se sguarde admet e accepte vostra offerte ab tota aquella favor le per/ descàrrech vostre que fer se puxe, e man al domine Valero, notari le scrivà de mon offici/ de tot lo que per vós és dit e per mi respost vos fasse acte per memòrie en sdevenidor».

En una tercera entrada, el notari fa constar que diverses actes foren alçades a València, «essent allí per ésser fuyt de les mans dels pertorbadors, no

gos dir rebelles mallorquins, no que ho diga de tots ab sit com n'i hagués de boníssims, emperò per desdita tot lo regne estava per mals hòmens opprès».

El segon relat que incorporam correspon a un protocol dels notaris Joan Rull i Anselm Rull, àlies *Porquers*. Es tracta del volum ARM, R-324, que conté documents pertanyents als anys 1521-1523. Al f. 1, a més d'altres comentaris i anotacions sobre la qüestió (al mateix foli i al f. 56r), hom constata l'esclafit de la Germania, el 7 de febrer, i deixa constància de la reacció davant els fets. El breu relat, que inserim a continuació, és consonant amb els episodis coneguts:

«Vuy que comptam a VII de febrer que ere lo dijous lerder en l'any MDXXI, die de girant de luna regnant lo planet mars o saturnus, se levà lo poble de Mallorca ab grans armes dihent ab grans crits “Viva lo rey” y “Pach qui deu”, e yo trobant-me la hora que·s levaren, que ere circha mitgdie, en lo born viu venir corrent lo loctinent general, balle, veguer, los jurats, misser Fortesa e molts altres e demení què ere, e digué'm un oficial que lo poble se ere alsat, e estant axí arribaren lo loctinent y los altres e digueren-me ab grans crits “domine Rull soguiu, veniu, soguiu al rey”, e jo per obeyr al dit loctinent qui representava la persona del rey, prenguí la capa al coll e prenguí una lança de un oficial qui'n portava dues que havia levades e seguí lo dit loctinent corrent fins a cort, lo qual loctinent treballava a mitigar tot hom de què en spay de un credo fonch plena tota la cort de hòmens armats e tregueren certs hòmens de la presó que lo loctinent lo dia passat los y havia mesos per sospita que tenia segons deyen que·s volien levar sit benedictus deus. Aprés circha un mes los menestrals deposaren lo loctinent sit deus benedictus».

El tercer bloc d'anotacions correspon al notari Miquel Sampol, abans esmentat. Es troba a l'únic protocol que s'ha conservat d'aquest fedatari: ARM, S-1964, ff. 152r-153v i 155r-v. Com hem dit, en una primera fase actuà com a síndic dels agermanats a Barcelona, però després maniobrà contra la Germania i acabà essent executat pels revoltats. En aquest volum deixa constància bàsicament de les gestions que va fer arran de l'arribada de Francesc Ubac a l'illa. Ubac havia estat nomenat regent de la cancelleria per disposició reial el 14 d'octubre de 1521, per tal que dugués a terme la pacificació del regne, però va

demorar l'arribada a Mallorca fins quasi un any després. El 5 d'agost de 1522 no gosà desembarcar a Sóller i continuà cap a Alcúdia, que li ofería més seguretat. En aquestes diligències fou acompanyat pel notari Joan Rull, autor del relat que hem transcrit anteriorment.

La primera gestió comentada va tenir lloc dia 9 d'agost de 1522 (f. 152r-v). Aleshores Sampol alçà memòria que juntament amb el notari Joan Rull i el mercader Joan Vignó (?) es dirigiren a la vila d'Alcúdia, comissionats pels jurats del regne «y poble de aquel», per tal que el misser Francesc Ubach, regent i lloctinent del regne, anàs a la ciutat, «a hont acostumaven los presidents qui per part de se magestat eren novament tremesos en dit regne venir y alí jurar les franqueses y privilegis al dit regna per se magestat y predecessors de aquella atorguades», així com per fer-li entrega de diverses lletres.

Aquesta petició va ser contestada en una lletra que Francesc Ubach entregà als síndics ciutadans, en la qual els comunicava que posposava la seva intenció d'anar a la ciutat fins que «se asentaran les coses de aquesta vila segons me mana la magestat del Rey nostre senyor». I afegia que se sentia inquiet per les notícies que li havien arribat de la ciutat de Mallorca: «Ver és que so restat molt scandalisat del que som stat informat que s'és fet après de ésser arribat así que·s són fetes dues morts en la ciutat de Mallorques y vende de béns y alguns avallots públicament sen[s] fer-hi provisió alguna a gran deserverey de la Cesàrea Magestat y en aquesta hora és vingut un pagès a clamar-se que alguns que són vinguts en vostre companyia haurian presa no sé quina summa de civada de la vila de la Pobla, que és cosa de mal eximpli...» (Vaquer 1978: 632-633). Tanmateix la gestió apaivagadora que hom havia encomanat a Ubach va ser un fracàs i en tot aquell temps no es va moure d'Alcúdia. De fet, l'1 de setembre següent els revolucionaris posaren setge a la vila alcudienca, tot i la presència del regent, i el 17 feren un intent frustrat d'entrar-hi.

Dos dies després del primer contacte, el dilluns 11 d'agost, davant la negativa del regent a anar a la ciutat, es repetia la mediació. De bell nou els dos notaris esmentats, acompanyats d'altres persones, entraren en la vila d'Alcúdia per tal de reiterar la demanda anterior a Ubach. Miquel Sampol ho torna a constatar (f. 153r-v):

«Los die e any dits. Item fórem tremessos y de ffet anàrem y entràrem en la vila de Alcúdia lo discret en Juhan Rull, notari y síndich de la universitat y regne de Mallorca, mossèn Pera Sendó y mossèn Berthomeu Venteyol, mercaders, y yo dit Miquel Sentpol, notari, per altre volta suplicar y demanar an el dit magnífich misser Francesc Ubach, pretès regent y loc-tinent del present regne se dignàs venir en la ciutat a hont era lo loc-tinent de dignar de venir...».

Després segueixen dues anotacions sobre la publicació d'un edicte reial de dia 13 d'octubre de l'any anterior que ordenava la restitució dels càrrecs deposats pels agermanats, començant pel virrei.

Com veiem, aquests escrits no constitueixen pròpiament una relació dels fets sinó que es dediquen a consignar l'activitat d'un notari que, en l'exercici de les seves funcions, va dur a terme diverses gestions (a més, delicades) que implicaven tractar amb els dos bàndols enfrontats. Pel seu caràcter, tenen alguna semblança —bé que la matèria tractada és diferent— amb els escrits personals de l'advocat Joanot Gual, capdavanter en la revolta abans esmentat que, en veure que aquesta li fugia de les mans, se'n desmarcà. Perseguit pels agermanats, fugí de Mallorca, fins a recalar a Flandes citat pel rei, on fou empresonat, primer, i més tard absolt i recompensat pels danys patits. Arran de tot això va redactar uns escrits personals de justificació (Duran 1982: 16, 497-505).

En conclusió, els textos que hem comentat no aporten informació nova o rellevant sobre aspectes de la revolta, per bé que en precisen alguns aspectes concrets, però constitueixen diversos testimonis personals sobre l'actuació dels notaris arran dels fets, sobre els quals ofereixen una imatge viva. Aquest interès, en el cas mallorquí, es veu incrementat atès el nombre escàs de cròniques i altre tipus de relats que ens han arribat, sobretot en comparació amb el País Valencià.

Bibliografia

BARCELÓ CRESPI, M.; ENSENYAT PUJOL, G. (2019) *Flandes i la Mallorca medieval a través dels Pont*, Palma, Edicions Documenta Balear.

- BERNAT I ROCA, M.; SERRA I BARCELÓ, J. (2005) «El paper de les profecies i dels sermons a les Germanies de Mallorca (1521-1523)», *Randa*, 54, pp. 31-55.
- (2008) *La veu de la revolta. Sermonadors i profetes a les Germanies de Mallorca (1521-1523)*, Palma, Lleonard Muntaner Editor.
- CAMPANER Y FUERTES, A. (1984 [1a ed. 1881]) *Cronicón mayoricense*, Palma, Luis Ripoll Editor.
- DURAN, E. (1981) «Joan Binimelis i la Guerra de les Germanies a Mallorca», *Randa*, 12, pp. 89-123.
- (1982) *Les Germanies als Països Catalans*, Barcelona, Curial.
- (1984) *Cròniques de les Germanies*, València, Tres i Quatre.
- (2005) «Sobre la temàtica de les *Profecies* atribuïdes a Bernat de Mogoda», *Randa*, 54, pp. 57-63.
- ENSENYAT PUJOL, G. (1997) «Josep Maria Quadrado, medievalista, i la historiografia actual», *Josep Maria Quadrado i el seu temps*, Palma, Miquel Font Editor, pp. 63-92.
- FONT JAUME, A. (1998) *Antoni Tries. Donzell i notari (1500-1570)*, Palma, Lleonard Muntaner Editor.
- FORTEZA OLIVER, M. (2011) *Los orígenes de la imprenta en Mallorca*, Mallorca, Objeto Perdido, 2011.
- GARCÍA CÁRCCEL, R. (1981) *Las Germanías de Valencia*, Barcelona, Península.
- GUTIÉRREZ NIETO, J. I. (1973) *Las Comunidades como movimiento antiseñorial*, Barcelona, Planeta.
- MAS I FORNERS, A. (2013) «La Germania de Mallorca narrada per un contemporani: la descripció de la Germania del notari Joan Morro», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 69, pp. 311-319.
- PLANAS ROSSELLÓ, A. (2006) *El notariado en el Reino de Mallorca (Siglos XIII-XVIII)*, Palma, Lleonard Muntaner Editor.
- PUCHADES I BATALLER, R. J. (1999) *Als ulls de Déu, als ulls dels homes. Estereotips morals i percepció social d'algunes figures professionals en la societat medieval valenciana*, València, Universitat de València.
- QUADRADO, J. M. (1896) *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e Illa de Mallorca*, Palma, Estampa de Felip Guasp.
- ROSSELLÓ VAQUER, R. (1990) *L'assalt de Ciutadella (1558) descrit pel notari Joan Morro*, Felanitx, s.e.
- ROSSELLÓ, R.; ALBERTÍ, J. (2003) *Història de Selva*, Campos, Ajuntament de Selva.
- SERRA I CIFRE, F. M.; VALERO I MARTÍ, G. (2008) *La Germania a Alcúdia. La crònica del notari Miquel Sabater (1521-1522)*, Alcúdia, Publicacions de l'Arxiu Municipal d'Alcúdia.
- SIMÓ, G. (1978) «Les profecies atribuïdes a Bernat de Mogoda», *Randa*, 7, pp. 132-166.
- VAQUER, O. (1978) «Documentos sobre la Germania de Mallorca», *Fontes Rerum Balaerium*, II/3, pp. 613-634.
- VENTAYOL SUAU, P. (1928), *Historia de Alcudia*, III, Mallorca, La Última Hora.

La Segona Germania o la reminiscència d'una vella revolta

[The Second “Germania” or the reminence of and old revolt]

JOSEP MIQUEL CONCA ALONSO

(Universitat de València)

jmconca@hotmail.com

RESUM: El present treball tracta d'abordar la Segona Germania (1693) des d'una nova perspectiva a través de la bibliografia existent. L'expulsió dels moriscos va engegar una racionalització del règim senyorial i una progressiva reordenació agrària que va provocar canvis profunds dins de la societat valenciana, i especialment a les actuals comarques centrals perquè havia estat una zona densament poblada per moriscos. L'ascens d'una important oligarquia i la proletarització d'una part dels camperols impulsaren en aquests indrets reivindicacions per a rebaixar les exaccions senyoriales. Al principi intentaren satisfer les seues demandes mitjançant la via legal, però empentats pels constants fracassos, els vassalls s'aixecaren l'estiu de 1693 per a fer complir les seues exigències. La revolta fou fàcilment dissolta per les autoritats reials, però les reivindicacions antisenyoriales continuaren vigents i reeixiren ràpidament amb l'esclafit de la guerra de Successió.

PARAULES CLAU: Segona Germania, Guerra de Successió, revolta camperola, règim feudal.

ABSTRACT: The present work tries to approach the Second “Germania” (1693) from a new perspective through the existing bibliography. The expulsion of the moriscos launched a rationalization of the manorial regime and a progressive agrarian reorganization that caused profound changes within Valencian society, and especially in the current central regions because it had been an area densely populated by moriscos. The rise of an important oligarchy and the proletarianization of a part of the peasants promoted demands in these places to lower the stately exactions. At first they tried to satisfy their claims by legal means, but driven by constant failures, the vassals rose in the summer of 1693 to enforce their demands. The revolt was easily dissolved by the royal authorities, but the antisignorial demands continued in force and quickly triumphed with the outbreak of the War of Succession.

KEYWORDS: Second “Germania,” War of the Spanish Succession, peasant revolt, feudal regime.

Recepció: 06/04/2021. Acceptació: 23/04/2021. Publicació: 28/10/2021

Hi ha certs successos que marquen l'esdevenir d'un poble. Per als valencians, la Germania (1519-1522) s'ha convertit en un punt cabdal per a entendre la seua història. Aquesta va traure a la llum nombrosos desequilibris econòmics, polítics i socials de la ciutat de València, però prompte l'ímpetu dels revoltats capitalins es va vessar i el moviment s'estengué per quasi totes les viles i ciutats de l'antic regne de València, mostrant alhora els problemes que colpejaven totes aquestes comunitats. La ferida causada entre els valencians fou molt severa, no sols per les arrels profundes que tenia la revolta, també per la guerra civil que va enfrontar els regnícoles i, sobretot, per la cruel repressió exercida per la Corona contra els agermanats.

Aquest congrés tractat de posar en valor diferents aspectes d'aquell conflicte cabdal per a comprendre la nostra societat actual. Però a pesar d'això, no es podia deixar de banda una de les més importants *jacqueries* d'Europa que, tot i esclatar quasi dues centúries després, en certa manera rememorava la Germania. L'estiu de 1693 els camperols de les muntanyes meridionals valencianes es van aixecar amb la pretensió d'aconseguir rebaixar les exigències senyoriales. Ajuntats a prop de la Font d'en Carròs, els revoltats decidiren dotar-se d'una organització miliciana per a ser més efectius, escollint per votació Josep Navarro, cirurgià de Muro, com a cap militar, qui es va intitular «General del exercit dels Agermanats». Sens dubte, reivindicaven la Germania, un moviment que va posar en escac les institucions valencianes i els estaments més privilegiats; una revolta que es mantenia viva entre les classes populars del regne a través de la memòria col·lectiva i de l'oralitat; un moviment que pretenien reprendre i guanyar.

L'aixecament de 1693 va restar pràcticament en l'oblit tot i tenir un paper fonamental en un altre dels esdeveniments que van marcar la història dels valencians: la Guerra de Successió. En la dècada de 1950, però, fou reivindicat, i es va batejar llavors com la Segona Germania, nom que ha acabat per imposar-se. Gràcies a la rellevància que va prendre l'estudi de l'expulsió dels moriscos i les seues conseqüències, al darrer terç del segle xx es van impulsar estudis al seu voltant que van culminar en la celebració d'un col·loqui internacional l'any 1993 per a commemorar el tercer centenari de la revolta. Ara, pretenem

incorporar els estudis sorgits els darrers anys per a seguir enriquint l'explicació dels importants successos de 1693 i les seues repercussions.

1. L'expulsió dels moriscos i la transformació del règim senyorial valencià

Els valencians del segle XVII ja intuïen que darrere de l'aixecament de 1693 hi havia els canvis i les transformacions esdevingudes després de l'expulsió dels moriscos de 1609. Una visió que es va veure confirmada amb el primer estudi crític sobre aquesta *jacquerie* realitzat per Francisco de Paula Momblanch (1957)¹ i extensament acceptada pels investigadors posteriors, encara que amb diferents perspectives. El foragitament dels nous cristians, de fet, és una altra de les grans fites que marquen la història dels valencians, per això hi ha nombrosos estudis al seu voltant² perquè, si més no, va significar una disminució dràstica de la població valenciana, vora un terç segons les dades recollides per Manuel Ardit (1993, I: 16-32), i va provocar importants transformacions socioeconòmiques.

Els moriscos foren nombrosos en àmplies zones del Regne de València, com ara les dues Marines, l'Alcoià, el Comtat, la Vall d'Albaida, la Vall de Co-frents, la Safor, l'horta de Xàtiva, la Vall del Vinalopó o la Plana (Ardit, 1993, I: 28-31; Halperin, 2008: 51-73). S'observa, doncs, com les actuals comarques centrals —lloc on esclatarà la revolta— concentraven una bona part de la població de cristians nous, indret que a més, constituïa una de les zones on més estesa s'encontrava la senyoria, reunir-se bona part dels títols nobiliaris més importants del regne: ducs de Gandia, Mandas i Maqueda; els marquesos d'Aitona, Albaida i Dénia; els comtes d'Anna, Cocentina i Vilallonga. Així mateix,

1 Momblanch fou qui batejà els esdeveniments de 1693 com a «Segona Germania», denominació que ha acabat consolidant-se en la historiografia.

2 Un dels primers treballs sobre l'expulsió dels moriscos fou efectuat per Pasqual Boronat (1901), i encara que les seues tesis han estat fortament contestades, la seua obra va aportar un recull de documents que han esdevingut clau per a l'estudi d'aquest fet històric. Més recentment hem de destacar els treballs de Rafael Benítez (2001) i de Manuel Lomas (2011) com els més representatius.

també hi tenien possessions senyorials els ordes militars de Calatrava, Montesa i Sant Jaume, i fins i tot, la mateixa Reial Audiència. Tan sols trencaven aquesta monotonia les viles reials d'Ontinyent, Bocairent, Biar, Alcoi, Penàguila i la Vila Joiosa, situades en la primera línia divisòria constituïda entre els regnes de Castella i València el llunyà 1244, dibuixada transversalment des del sud-oest fins al sud-est, i la ciutat de Xàtiva i la vila d'Alzira al nord.

L'expulsió dels moriscos i la consegüent repoblació dels nuclis que havien quedat buits fou analitzada en un primer moment des d'una perspectiva catastròfica, impregnada de la visió que llavors es tenia del segle XVII, un temps de crisi i fams (Momblach 1977: 13-39). Seguint aquests preceptes, Joan Reglà (1964: 224-234) apuntava que les cartes de poblament promogudes pels senyors després de 1609 imposaren unes condicions extremadament dures als nous pobladors i indicava com a causa principal de la revolta l'enduriment del règim senyorial valencià de les comarques meridionals.

Aquesta idea fou encimbellada pels estudis d'Eugeni Ciscar (1977) qui, seguint els arguments de Momblach i Reglà, va advertir una transformació sensible del règim senyorial al País Valencià al llarg del segle XVII. Segons l'autor, els senyors van aconseguir consolidar la senyoria útil amb la directa i van poder incorporar les terres comunes i els béns alodials abandonats, van assolir un major domini sobre els camps regulant el reg, l'adobament o l'expansió i contracció dels conreus, van reforçar la subjecció de la vida corporativa dels seus municipis controlant de forma directa o indirecta l'elecció dels oficials municipals i van substituir els censos monetaris per una partició de fruits en molts casos superiors a les existents en els senyorijs de cristians vells. Per tant, el règim senyorial es feu més intens i exigent i es va aconseguir gradualment la *re-feudalització* de la societat i de l'economia valencianes. Ara bé, amb l'aparició de nous estudis sobre el règim feudal valencià³ i les seues noves investigacions,

3 L'expulsió dels moriscos de 1609 i l'aixecament de 1693 han motivat nombrosos estudis centrats en el senyoriu valencià, la qual cosa representa una excepció historiogràfica notable respecte als nostres països veïns. Gregorio Colás Latorre (1993) feu un recull de tots els treballs publicat en les dècades de 1970 i 1980, mentre que David Bernabé Gil (2010) feu el mateix per a la dècada de 1990 i la primera meitat dels 2000.

Ciscar (1993 i 1997) es va veure obligat a matisar el procés descrit. L'historiador relativitzava l'efecte de l'expulsió i les conseqüències de les noves cartes de poblament perquè aquestes afectaren tan sols una quarta part de la població total del regne i, a més, sembla que les estrictes condicions imposades al principi es van poder rebaixar al llarg del temps a través de concòrdies signades entre els vassalls i els seus senyors.

De fet, aquestes concòrdies foren clau per a la refutació que Manuel Ardit (1993) feu a la teoria de la *refeudalització*. Partint de la gran varietat dels establiments pactats entre vassalls i senyors en les cartes de poblament, Ardit recorda que el Consell d'Aragó va recomanar com a norma no sobrepassar la partició màxima d'un terç de la collita, mesura que es va complir en tots els casos. És més, aquelles senyories que imposaren una partició de fruits més estricta es van veure abocats a reduir les exigències per a atraure nous pobladors, ja que l'oferta de terra era molt gran i havien de proposar avantatges respecte als seus competidors. Però, tot i aquestes millores, els estudis han comprovat com la repoblació va continuar sent molt inestable fins a la dècada de 1640, quan sembla que els nous colons s'estabilitzaren, per això no és estrany trobar noves concòrdies entre vassalls i senyors que alleugerien algunes càrregues dominicals àdhuc sobrepassada la meitat de la centúria. Per tant, amb les dades recollides, Ardit afirmava que no es podia constatar que a les zones repoblades hi hagués hagut un enduriment del règim senyorial, ans al contrari, en alguns casos fins i tot les condicions foren més favorables, la qual cosa es pot comprovar per la pèrdua de població a les viles reials pròximes, o en l'establiment de noves cartes de poblament en diversos senyories antics per a retenir els pobladors existents. Ara bé, això no significava que no es produïren algunes de les transformacions ataüllades per Ciscar.

Una de les conseqüències més rellevants del foragitament i la consegüent repoblació fou la racionalització del règim senyorial valencià, com destaca Ciscar (1977: 273-296) i James Casey (1983: 104-157). Al llarg del segle XVI les aljames dels moriscos havien carregat una gran quantitat de censals en nom dels seus senyors, però després de l'expulsió resultava evident que no es podia obligar els nous pobladors a assumir aquelles despeses perquè això obstaculit-

zaria la colonització. Per tant, mitjançant dues pragmàtiques reials publicades en 1614 i 1622, els senyors es feren càrrec dels censals a canvi d'una reducció dels interessos del 6,6 al 5 per cent, a més d'obtenir la propietat de les cases i les terres abandonades. La mesura va ocasionar en un primer moment un fort increment del deute senyorial, però a llarg termini va tenir èxit perquè les dades de les hisendes nobiliàries reflecteixen un fort descens de les seues obligacions en els tombants del segle XVII. D'altra banda, la substitució dels censos pecuniaris per la partició de fruits també sembla que va influir de forma positiva en aquesta racionalització. La mesura pretenia resguardar les rendes dominicals de la devaluació que provocaven els episodis d'inflació, un fet que havia resultat desastrós en temps no massa llunyans, i dels impagaments per la falta de crèdit; però al mateix temps, i de forma indirecta, afavoria els interessos dels vassalls perquè no s'exigia un capital previ ni una comercialització forçosa per a satisfer aquelles rendes en un món rural on no sempre era fàcil accedir al mercat.

Una altra implicació important derivada del foragitament de 1609 fou una progressiva reordenació agrària (Ardit, 1993, I: 197-214). La repoblació, contràriament al que es pretenia, va ser protagonitzada majoritàriament pels habitants del mateix regne. Això va suposar la redistribució de la població que restava al territori,⁴ de manera que les terres més marginals i menys productives foren abandonades per altres pertanyents antigament als moriscos que podien reportar més beneficis. Apunta Antoni Furió (2001: 318-324) que la repoblació va consolidar alguns processos iniciats temps enrere, com ara la concentració de poblament, cosa que suposà l'abandonament definitiu de molts llogarets moriscos situats sobretot a les muntanyes interiors, i va motivar l'assentament majoritari a les terres baixes i les hortes pròximes a la costa, fet que va contribuir a l'establiment d'un nou equilibri demogràfic que consagrava definitivament l'hegemonia de la franja

4 La recent tesi doctoral de Sergi Silvestre (2019: 105-236) examina la historiografia desenvolupada al voltant del repoblament dels senyories valencians i les diferents forces que intervingueren i es fixa en el procés esdevingut al comtat de Cocentaina per a demostrar que la major part dels contingents colonitzadors provenien de les viles reials més pròximes, com ara Bocairent, Banyeres i Ontinyent, i d'alguns senyories castellans pròxims, com Villena i Iecla, a més de ressaltar la importància que adquiriren les xarxes de parentiu.

litoral. A més a més, Casey (1983: 36-52) i Ardit (1993, I: 182-191) assenyalen que la nova colonització va dur aparellada una concentració parcel·laria més gran i un increment de la propietat, amb la qual cosa el conreu de cereals es va veure molt incrementat i van guanyar també força els cultius dedicats al mercat, amb una extensió de la vinya, l'arròs, la morera, l'olivera o el cànem, cosa que va consolidar una tendència engegada ja al segle xv (Ardit, 1993, I: 251-320).

D'una banda, l'increment i la concentració de la propietat va estar promoguda pels senyors feudals que concediren grans quantitats de terra a algunes de les seues famílies col·laboradores, normalment amb la finalitat de redimir crèdits, malgrat l'expressa prohibició de la Corona (Casey 1983: 36-52). De l'altra, el trencament de les estructures morisques, amb poblaments més dispersos i propietats més petites, va afavorir aquest procés d'aglutinament que algunes famílies aprofitaren per a diversificar els seus cultius i dotar de noves propietats els seus hereus menors, mentre que altres hi van veure una ocasió per a aconseguir un augment dels excedents i satisfer els deutes contrets anteriorment (Ardit 1993, I: 215-247; Silvestre 2015: 301-304). Per últim, la classe rendista de les ciutats i viles reials també va aprofitar l'ocasió per a convertir-se en propietària de les terres morisques adquirides per la Corona en el territori de reialenc (Casey 1983: 36-52). La nova distribució de la terra i els beneficis que n'obtidrien els més afavorits va ocasionar el gradual naixement d'una classe dirigent a tots els municipis, una oligarquia que disputaria el control que exercien els senyors feudals sobre les corporacions locals, però també, conflictes entre ambdós bàndols per a controlar el poder municipal i els beneficis que se'n derivaven, els quals ocasionarien episodis d'extrema violència basats en el bandolerisme de faccions en què un dels principals focus d'aquest fenomen van ser les comarques on més endavant esclataria la *jacquerie* de 1693, com va posar de manifest Sebastián García Martínez (1991: 133-188).⁵

Sembla evident, doncs, que l'expulsió de 1609 no va suposar l'anunciat desastre econòmic que pronosticaven els senyors de moriscos i que observaven

5 La primera edició de la tesi doctoral de Sebastián García Martínez fou publicada l'any 1974 per la Universitat de València.

els primers estudis duts a terme pels historiadors. Malgrat tots els desastres naturals descrits per Momblanch (1957: 29-41), la racionalització del senyoriu valencià i la subsegüent reordenació agrària fonamentaren un fort i perllongat creixement econòmic al País Valencià que s'engegà ràpidament. L'anàlisi de la població valenciana així ho indica. Durant la primera meitat del segle XVII va haver-hi una taxa de creixement moderada interrompuda tan sols per la gran epidèmia de pesta que va colpejar el regne entre 1647 i 1652, eixamplament humà que fou més intens a les zones acabades de repoblar. Encetada la segona meitat del segle, el creixement es va intensificar gràcies al manteniment d'una elevada fecunditat i una mortalitat en descens, de manera que al començament del segle XVIII s'havia superat la població valenciana existent abans de 1609 (Ardit 1993, I: 40-75).

Aquesta tendència positiva també es reflecteix en un dels principals indicadors econòmics de què disposem per a l'època, els terços del delme. Després d'analitzar-los, Casey (1983: 53-80) i Ardit (1993: 93-126) constaten dues fases en la producció agrícola valenciana: una primera de retrocés o estancament des de 1570 fins a 1645, la qual vindria seguida d'una fase ascendent que s'endinsaria fins al segle XVIII. Però mentre que el primer autor manté una visió negativa sobre l'agricultura valenciana, la qual considerava essencialment cerealícola i de subsistència, el segon dedica un capítol sencer per a explicar el desenvolupament d'una agricultura comercial a les terres valencianes (Ardit 1993, I: 251-320). Les xifres aportades per Jorge Correa (1995: 69-107) sobre les rendes de la Batlia General de València avancen la tendència positiva a una data encara més primerenca. Sembla que l'expulsió de 1609 pràcticament no va tenir impacte i que a partir de la dècada de 1620 va començar un fort increment del volum d'ingressos que es va aturar a conseqüència de la pesta de 1647-1652. Llavors s'encetà una fase de decreixement pronunciat que es va revertir a partir de 1660, en produir-se un lleuger increment les dècades posteriors. Tan sols trenquen la tendència positiva els drets que gravaven el tràfic comercial, els quals no van parar de disminuir al llarg de tota la centúria. Potser el seu esgotament està relacionat amb l'enorme desenvolupament del port d'Alacant, però les xifres contrasten molt amb les aportades per Sebastián García (1968: 45-47) quant a la cisa de la mercaderia de la ciutat de València, la qual constata

un fort creixement del comerç en passar d'un arrendament de 30.748 lliures entre 1677-78 a un de 39.092 entre 1698-99.

La fosca visió que es tenia sobre el barroc a poc a poc es dissipava, almenys dins dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó principalment a partir del treball de Pierre Vilar (1962) per al Principat de Catalunya, i s'imposava una mirada molt més optimista que constataava una fase econòmica i social expansionista en la segona meitat del segle XVII. Tot fa pensar que la recuperació del món rural també va impulsar el comerç i va revitalitzar l'economia urbana. La ciutat de València, nucli productor i consumidor de primer ordre, es va veure molt afectada per la crisi econòmica, un decreixement que es va accentuar a causa de l'expulsió de 1609, sobretot per la rebaixa dels interessos dels censals que va colpejar el seu abundant grup rendista integrat per una variada nòmina que abastava des de la més alta noblesa fins als menestrals, com han indicat James Casey (1983: 48-49) i Rafael Benítez (2008). Però la recuperació gradual del món rural va fer revifar la capital que cap a la dècada de 1670 va encetar una sèrie de polítiques per a afavorir la innovació tècnica en la indústria tèxtil i per a incrementar el comerç d'importació i exportació, unes mesures que van tenir uns importants beneficis per a tot el regne (García 1968: 15-49). A més, cal sumar l'exponencial creixement que va experimentar el port d'Alacant, que va esdevenir una plaça fonamental en la redistribució de mercaderies entre el Mediterrani i l'Atlàntic en aquests decennis, en què van adquirir un especial protagonisme els productes castellans (Giménez 1981; Montojo 2010; San Ruperto 2019: 223-249).

Ara bé, la submissió de les institucions valencianes a la Corona, controlades per unes elits polítiques estretament dependents del poder central, va provocar que el creixement econòmic es veiés condicionat per unes exaccions que cada vegada eren més costoses per als valencians (Guia 1982a: 620-692). Els regnats dels Àustries Menors es caracteritzen per les constants i recurrents guerres contra França, la qual cosa implicava mobilitzar grans contingents bèl·lics amb un cost molt elevat. La proposta del comte-duc Olivares sobre la Unió d'Armes no va rebre el suport dels territoris aragonesos (Felipo 1988), però malgrat això, la mediatització de la Monarquia sobre la hisenda valenciana fou total. Segons els càlculs de Sebastian García (1991: 283-308) el Regne de València entre 1510 i

1585 va aportar als cofres del rei 900.000 lliures, quantitat que es va incrementar fins a les 2.202.000 lliures entre els anys 1604 i 1645. A partir d'aquest moment, les aportacions només van fer que augmentar gràcies a la creació de les Juntes de Lleva, organismes que no sols van desmotivar la convocatòria de les Corts valencianes perquè el rei podia obtenir serveis extraordinaris fora del parlament, sinó que a més, va fixar un mecanisme de repartiment entre tots els pobles del país basat en el recompte dels seus veïns. Això suposava que cada poc de temps els consells municipals havien d'exigir desemborsaments veïnals per a satisfer les necessitats de la guerra, i de vegades, fins i tot, havien d'aportar homes per a nodrir el front. Unes guerres que ocasionaren nombrosos conflictes, com alguns avalots contra els francesos residents al regne després del bombardeig francès del port d'Alacant el 1691, o la revolta dels Barretines esdevinguda al Principat de Catalunya l'any 1690.

2. Les causes de la Segona Germania

Les comarques centrals valencianes van viure tots aquests processos transformadors d'una manera intensa. La racionalització del règim senyorial i la reordenació agrària van fonamentar un creixement demogràfic i econòmic sostingut des d'abans del començament de la segona meitat del segle XVII (Pla 1994: 92-131; Torró 2019: 2-10). Els nous pobladors, amb terres més extenses i concentrades, van promoure una agricultura comercial basada en la vinya, la morera, l'olivera o alguns fruitals, la rompuda de noves terres de cultius i l'expansió del regadiu; unes activitats que es van veure complementades per un desenvolupament paral·lel de la indústria tèxtil drapera concentrada sobretot —però no exclusivament— a les viles reials d'Ontinyent, Bocairent i Alcoi,⁶ que serviria com a dinamitzador econòmic gràcies a la progressiva implantació del treball

6 La indústria drapera es desenvolupava a les muntanyes meridionals valencianes (la Vall d'Albaida, l'Alcoià, el Comtat) des de la baixa edat mitjana i no va parar d'incrementar-se de manera que va esdevenir una de les zones més dinàmiques del País Valencià al segle XVIII, com demostra la concessió al gremi de peraires d'Alcoi del títol de Reial Fàbrica l'any 1731 (Mira 2000; Torró 1996).

domèstic. La bonança econòmica va aconseguir desenvolupar un mercat comarcal més o menys intens i algunes fires com les d'Ondara, Cocentaina o Ontinyent probablement van adquirir un gran protagonisme, ja que estaven connectades estretament amb les rutes de comerç castellanès i amb els productes que entraven des del port d'Alacant gràcies a les seues importants vies de comunicació; a tall d'exemple, en 1650 es va signar un contracte pel qual es va aconseguir vendre per localitats com Alcoi, Bocairent, Cocentaina, Ontinyent o Gandia llenceria i especieria a través d'un mercader alacantí (Alberola 1983). Igual que en la resta del territori, les oligarquies van aconseguir importants quotes de poder que es disputaven amb cruentos enfrontaments armats emprant el mètode del bandolerisme, aspecte en què les Marines destacaven com un dels territoris més conflictius de tot el País Valencià. No obstant això, la millora econòmica va permetre als oficials reials pacificar el territori incorporant els principals bandolers en les campanyes exteriors dels exèrcits de la Monarquia (García 1991: 189-262).

Tanmateix, sembla que la bonança econòmica no va afavorir tothom. La concentració de la propietat en poques mans evidentment va haver de fomentar l'aparició d'una massa de jornalers que no sols cultivarien les terres de les localitats més pròximes, sinó que haurien d'anar a treballar a les hortes de la Ribera i la Safor, com pot indicar la coordinació entre els revoltats de la Marina i els pobles de Carlet i Benimodo el 1693 (Casey 1994: 142-144). És paradigmàtic, de fet, que Francesc Garcia, principal líder de la Segona Germania, fos «un home pobre, que no té béns alguns ni sitis ni mobles, ni de què sustentar-se sinó fent un jornal per ses mans quan lo troba» (Casey 1994: 155). A més, el desenvolupament de l'economia i la consecució d'un llarg període sense desastres mediambientals que perjudicaren les collites, van afavorir la davallada dels preus, especialment del forment, com demostra l'anàlisi del terç del delme d'Alcoi, en què s'observen els preus més baixos l'any de la Segona Germania (Torró 1994: 164-166). Els grups més perjudicats per aquesta deflació van ser aquells que tenien gra per a vendre, i especialment els senyors que rebien la renda amb participació de fruits, però també els grans tenidors de terra. La rigidesa del sistema feudal degué dificultar una resposta immediata a la crisi, per això es possible que en compte de rebaixar la producció de cereals, els senyors augmentaren la pressió sobre els seus vassalls.

També cal tenir en compte que els camperols i jornalers havien de fer front a les imposicions de la Generalitat i la Monarquia, que no paraven d'augmentar a conseqüència de les guerres contra França, per a la qual cosa necessitaven accedir al mercat per a aconseguir diners (Casey 1994: 144-146).

Així les coses, sembla que el règim senyorial en la segona meitat del segle XVII va començar a constrènyer les expectatives de creixement econòmic d'una reduïda part de la població valenciana que aspirava a continuar el seu camí ascendent sense tants entrebancs, mentre que una bona part de la població sotmesa als senyorius es va veure obligada a conrear terres alienes i a buscar altres vies de treball per a poder satisfer les càrregues municipals, dominicals, reials i regnícoles, i especialment aquells vassalls que vivien a les terres menys productives, com les situades a les muntanyes meridionals.

L'avanç de l'autoritarisme regi va dur aparellat el trencament de la jurisdicció dels senyors sobre els seus vassalls: en les Corts de 1585, seguint la jurisprudència emanada per diverses sentències anteriors del Consell d'Aragó, es va reconèixer que els vassalls dels senyors podrien incoar els seus litigis en la Reial Audiència mitjançant el recurs de manifesta opressió (Pla 1993: 113-117). El desenvolupament de les oligarquies va permetre en alguns municipis fer front al control senyorial, amb la qual cosa els consells, animats per la bonança econòmica, van poder engegar un conjunt de costosos plets que enfrontaven els vassalls contra els seus senyors en la recerca d'unes condicions més propícies. Aquesta dinàmica es pot constatar, per exemple, a la vila de Muro, un dels epicentres de la revolta, ja que el seu consell municipal el 1657 va iniciar un plet contra el seu senyor per a obtenir rebaixes en els censos que havien de pagar sobre les cases i les terres, basant les seues reivindicacions en una suposada promesa que havia fet el comte de Cocentaina poc temps després d'efectuar-se la repoblació (Momblanch 1957: 37-41).⁷

7 Segons Momblanch (1957: 37) «la pobreza extrema en que las condiciones impuestas en las cartas de población habían sumido a los repobladores produjo quejas por parte de éstos al correr del siglo XVII, que luego se reprodujeron en el siguiente y fueron motivo de numerosos pleitos seguidos ante la Real Audiencia, de muchos de los cuales fueron impresas las correspondientes alegaciones en derecho, cuyo estudio puede ser de gran interés, y pueden verse en las bibliotecas de la Universidad y del Ilustre Colegio de Abogados de Valencia». Una tasca que encara resta per desenvolupar-se en els nostres dies.

El recurs a la Reial Audiència, pot ser, va contribuir a mantenir el regne en una relativa pau que es va trencar en escasses ocasions. El primer conat de revolta va esdevenir a l'horta de la ciutat de València l'any 1663, un territori fortament colpejat pel bandolerisme. Els esdeveniments es van precipitar quan els jurats de la capital van intentar que els llocs de la seua contribució pagaren la mateixa cisa que la ciutat pel consum de carn. La reacció dels llauradors fou hostil perquè consideraven que ja pagaven una quantitat molt elevada de tributs, però l'empresonament del justícia de Beniferri per manifestar-se públicament en contra de la mesura de la juraderia valenciana va fer que els veïns d'Alboraia prengueren les armes per a alliberar-lo. Tan sols l'actitud transigent del virrei Camarasa, aconsellat pels magistrats de la Reial Audiència, va aconseguir calmar els ànims. Més greu foren, però, els successos que avalotaren el 1672 les terres del convent cistercenc de la Valldigna, quan els seus vassalls intentaren amotinar-se contra l'abat per a exigir una disminució de les càrregues senyoriales. La revolta fou ràpidament sufocada i les poblacions que hi havien participat foren condemnades a pagar importants multes pecuniàries. Els veïns de la vall encetaren llavors un procés davant la Reial Audiència que es va mantenir obert fins a la concòrdia signada el 1700, la qual cosa no els va impedir participar activament durant l'aixecament de 1693 (García 1991: 265-267; Guia 1982b; Mora 1978).

Ara bé, després de moltes dècades litigant, els camperols observaven que poques vegades se satisfien les seues demandes, per això, en algunes zones del país, els llauradors començaren a oposar-se al pagament dels drets dominicals. Al voltant de 1689 el notari Fèlix de Vilanova va començar una campanya al Camp de Morvedre per a fomentar la dissidència contra la retribució de les rendes, parlant d'uns privilegis dels reis d'Aragó pels quals haurien de ser francs. El recurs a suposats documents legals per a fonamentar les reivindicacions no era nou, ja havia estat emprat pels veïns de Muro i també en la revolta de la contribució de la ciutat de València de 1663, i no trigaria a tornar a sorgir. Poc més en sabem del notari Vilanova, qui sembla que va continuar la seua propaganda per diverses contrades fins que fou detingut el febrer de 1693 a Petrés quan de nou es detectaren alteracions camperoles al camp de Sagunt (García 1991: 265-267).

Les autoritats reials descobriren a principis de 1693 que alguns pobles de les muntanyes meridionals començaven a mobilitzar-se per a no pagar les exaccions senyorials. Llavors, el virrei, el marquès de Castel Rodrigo, va encomanar a Ventura Ferrer, lloctinent de la governació de Xàtiva, començar a indagar per a aturar el moviment. Ferrer va optar per dur a terme un escarment a Pedreguer, un dels pobles on observava més adeptes, però com que no va poder detenir els responsables perquè havien fugit a la muntanya, va instar els camperols que enviaren síndics a València per a plantejar legalment les seues queixes, mentre que el virrei ordenava l'empresonament de fins a quaranta persones, entre les quals trobem el notari Fèlix de Vilanova. L'informe dels lletrats de la Reial Audiència es feu públic el 12 de febrer i, com de costum, rebutjava les pretensions dels llauradors. Tot fa pensar que els representants dels diferents pobles van mantenir reunions més o menys clandestines per a organitzar-se, la qual cosa no devia ser massa difícil perquè, com hem vist, hi havia un mercat comarcal prou ben organitzat i hem de pensar que encara restarien actives algunes xarxes de l'antic bandolerisme, sobretot aquelles basades en relacions familiars. D'entre els diferents representats, prompte va sobreixir el procurador del Ràfol d'Almúnia, Francesc Garcia, qui havia de prendre el control ideològic i polític de la revolta, substituint l'empresonat Vilanova, amb qui havia mantingut estrets contactes segons les informacions de les autoritats. Els representants de trenta-cinc llocs decidiren dirigir-se directament al rei i encarregaren redactar un memorial de greuges a Fèlix Rubio, síndic de Carlet i Benimodo, Bertomeu Pelegrí, procurador de la Valldigna, i al mateix Francesc Garcia, constituït ja com a procurador de diferents pobles de la Marina (García 1993: 17-23; Momblanch 1957: 43-49).

El memorial recollia les oneroses càrregues exigides en més de trenta-cinc senyorius del País Valencià i els principals arguments legals pels quals els camperols esperaven deslliurar-se de les càrregues dominicals. En primer lloc, esgrimiren quatre privilegis dels reis medievals Jaume I, Pere I i Pere II segons els quals, els habitants del Regne de València eren francs de pagar els drets que ara aportaven als senyors. En segon lloc, adduïen que quan Felip III concedí als senyors dels pobles les terres i les cases dels moriscos fou amb la condició de

no imposar cap altra càrrega que el terç del delme. Tercerament, afirmaven que la susdita donació fou entregada per a un període de trenta anys, els quals ja havien finit. Per últim, denunciaven que els senyors feien contribuir els vassalls amb més peites i tributs que els concedits en les cartes de població. Concloïen l'informe amb la súplica que, mentre s'examinaven les seues exigències i els senyors aportaven els títols reials necessaris per a rebre els esmentats tributs, el rei eximís els «pobres vasallos» de pagar les exaccions senyorials i el virrei alliberés els empresonats per aquella causa.

Evidentment, les reivindicacions dels camperols tenien el seu origen en la no tan llunyana repoblació i adduïen raons de caràcter fiscal. Una de les seues principals preocupacions fou la gran quantitat de tributs que cobraven els senyors, però lluny de demanar una rebaixa, els llauradors proposaven eliminar-los i, a més, qüestionaven la legalitat per la qual s'exigien aquelles exaccions dominicals. Lluís Torró (1994:174-175) creu que, en realitat, darrere dels arguments dels agermanats s'amagava la intenció de reintegrar els seus pobles dins del Reial Patrimoni. Aquesta esperança devia motivar sobretot els colons que entre 1610 i 1650 abandonaren les viles reials per a ocupar les cases i les terres dels moriscos foragitats dels senyorius pròxims, els quals recordarien una menor pressió fiscal. Però també les oligarquies degueren considerar positiva aquesta restitució al reialenc perquè guanyarien autonomia local, podrien desenvolupar empreses comercials amb més facilitat i estarien sotmesos a una menor taxa retributiva. Encetat el conflicte de la Guerra de Successió, la vila de Muro prompte va decidir la seua vinculació a l'austriacisme i va mostrar la seua pretensió d'integrar-se dins del Reial Patrimoni (Momblanch 1957: 80-82). Encara més clars foren els veïns de la Valldigna, els quals el 1706 «volien partir com partien les terres de sa magestat del senyor rey, [...] y que sols volien pagar los drets del delme y primícia y no més» (Ciscar 1997: 222).

Els síndics entregaren el memorial al monarca a principis d'abril, i l'11 d'aqueix mes un reial decret ordenava al duc d'Osuna, president del Consell d'Aragó, que el document fora estudiat i s'elevava consulta. Aquesta fou expedida tan sols sis dies després, fet que demostra l'interés que hi havia a aturar

el conflicte. De nou les pretensions camperoles foren desoïdes perquè els magistrats del Consell d'Aragó s'inhibiren en declarar que el tribunal competent era la Reial Audiència, organisme que ja havia dictaminat contra els arguments legals esgrimits en aqueix memorial, encara que aconsellaven «atajar luego los pasos al síndico y procuradores de los referidos lugares assí por no tener fundamento su pretensión» (García 1993: 17-23).

3. La Segona Germania⁸

La resolució del Consell d'Aragó va suposar un nou revés per a les aspiracions dels camperols, però també va alertar els oficials reials del risc imminent d'una possible revolta. El virrei no deixà mai d'actuar: va ordenar traslladar a Xàtiva i València vint-i-cinc dels presos, va mantenir a les terres de la Marina un cos volant de la cavalleria amb l'assistència del doctor en lleis Dionisio Sánchez i va pressionar l'arquebisbe de València per tal que sotmetés els rectors dels pobles on s'estava forjant el conflicte. Quan els veïns de Carlet i Benimodo negaren la partició de la fulla al senyor al·legant que el seu síndic es trobava a Madrid, va intervenir el virrei enviant-li Antoni Pujades, assessor de la Governació de València, amb quaranta cavalls per a sufocar aquell conat. Cap al mes de maig, Francesc Garcia anava d'amagades per Xaló afirmant que tenia ordres de la cort per a alliberar els presos i recaptar diners, però en esbrinar que Bertrameu Pelegrí, procurador de la Valldigna, s'havia presentat davant del marquès de Castel Rodrigo i havia estat escoltat benignament amb la intervenció d'una junta que l'assessorava, Francesc Garcia i Feliu Rubio seguiren el mateix camí a principis de juny, encara que Garcia prompte va fugir, per la qual cosa el virrei va informar la cort perquè, en cas de presentar-se allí, fos fet pres, ja que la seua intenció era escarmentar-lo de la mateixa manera que havia fet amb l'advocat

⁸ Aquest punt està redactat a partir dels treballs de Sebastián García (1991 i 1993) en els quals es pot seguir d'una manera molt més detallada el desenvolupament dels esdeveniments, a més de poder consultar les fonts d'arxiu emprades per l'autor.

Pintor i l'arxiver Palau, considerats els promotors de les alteracions al Camp de Morvedre junt amb Vilanova.

Francesc Garcia, emperò, no havia marxat cap a Madrid sinó que es va refugiar en els pobles de la Marina on havia encetat una campanya de subversió en què fins i tot afirmava que el rei els animava a prendre les armes en contra dels poderosos senyors, una arenga que s'accelerava a mesura que s'apropava el moment de la sega i que va expandir el seu radi d'acció cap a la Safor. El 27 de juny, dotze vassalls del Ràfol d'Almúnia protestaven davant de notari i es negaven a partir els fruits fins que el seu senyor presentés els papers que corroboraren la legalitat. El 30 de juny eren alguns veïns de Petrés, poble del notari Vilanova, els que seguien el mateix camí. Aquestes manifestacions acabaren de convèncer el virrei de la necessitat de capturar Francesc Garcia i actuar jurídicament en contra seu. Al mateix temps, l'arquebisbe de València va reunir una junta de teòlegs per a redactar una carta pastoral amb la qual pretenia instar els rectors de les parròquies a predicar en contra dels moviments revolucionaris on, a més, ajuntava la resolució de la Reial Audiència en què es desestimaven les pretensions dels llauradors. Ni la carta pastoral —publicada el 8 de juliol— ni els missioners que pretenia enviar foren suficients per a apaivagar els ànims.

Tot es va precipitar en arribar el moment de la sega perquè alguns veïns de Vilallonga «manifestaron no querer la participación de frutos, que hasta entonces habían pagada al ilustre duque de Gandia». Una acció darrere de la qual s'amagava l'arenga de Garcia, qui dies abans els havia visitat per a comunicar-los els seus plans i instar-los a no pagar les exaccions. A manera d'escarment, el batle ducal, Miquel Pérez, va assetjar el poble el 9 de juliol amb molta gent i va agafar presos quatre dels principals promotors de la protesta, als quals va tancar a la presó de Gandia. L'acció del batle fou l'espurna que encengué la flama. Des de feia mesos, Francesc Garcia i altres capitostos havien promogut la revolta i les accions de contenció dutes a terme pels oficials reials tan sols havien incrementat el ressentiment dels camperols. No debades la notícia de l'empresonament va córrer ràpidament de poble en poble, i en poques hores es concentrà molta gent armada a Vilallonga. Deia el batle ducal que «se formó un ejército de gente, todos nuevos pobladores, de modo que viéndose tantos

juntos, con las armas en las manos, empezaron a nombrarse e intitularse el ejército de los Hermanados».

Els amotinats marxaren fins a la Font d'en Carròs mentre se'ls continuaven unint nous adeptes. Allí celebraren una junta general en què escolliren per votació Josep Navarro, cirurgià de Muro, general de l'exèrcit, mentre que Francesc Garcia fou reconegut com a síndic, segons Miquel Pérez «por ser el principal promovedor de dicha gente armada». A més, nomenaren huit capitans encarregats de dirigir la gent de les seues respectives comarques: tres del Comtat (Muro, Gaianes i l'Orxa), tres de la Marina Alta (el Ràfol d'Almúnia, Alcalalí i Orba), un de l'horta de Gandia (Vilallonga) i un altre de la Vall d'Albaida (el Ràfol de Salem). Els agermanats enarboraren dos estendards amb les imatges de la Mare de Déu del Remei i de sant Vicent Ferrer, que simbolitzaven l'ànima d'alleujament de les seues necessitats i el patronatge del més popular dels sants valencians. No està al nostre abast quantificar el volum total d'agermanats, però segons la sentència dictaminada contra Joan Navarro, l'exèrcit popular podria haver sobrepassat els 2.000 efectius.

L'11 de juliol els agermanats emprengueren el camí cap a Gandia amb la pretensió d'alliberar els presos. Mentre s'apropaven, segons el virrei:

[...] los de dicho ejército, de quando en quando, davan gritos y decían: «Viva el rey de España, muera el mal gobierno; vivan los pobres, mueran los traidores!» Y después echaban los sombreros y monteras en alto y relinchaban, dando gritos de victor⁹.

Arribats a les portes de Gandia, a pesar que la vila estava preparada per a resistir l'embat, el batle ducal va decidir alliberar els quatre presos de Vilallonga sense oposar-hi cap mena de resistència, fet que va encoratjar més encara els ànims dels aixecats. Una vegada acomplit el seu primer objectiu, els revoltats tenien la intenció de traslladar-se a Benimodo, on Francesc Garcia assegurava

⁹ Aquesta versió es corrobora per les aportacions que fa Momblanch (1975: 53), qui afirma que els agermanats cridaven: «Vixca el rei de Espanya, muiga el mal govern; franquea volem, arca, arca, arca!».

atresorar els papers que demostraven la franquesa, per a dirigir-se després cap a la ciutat de València on pretenien parlamentar amb el marquès de Castel Rodrigo i, si era necessari, fins i tot marxar cap a Madrid per a exigir el compliment de les seues reclamacions davant del rei. Tanmateix, en assabentar-se que les tropes de Ventura Ferrer pretenien marxar contra ells, variaren el seu rumb, s'endinsaren cap a l'interior i acamparen a Muro, poble d'on procedia el seu general.

Mentrestant, el virrei s'assabentà de l'aixecament aqueix mateix 11 de juliol a través d'una missiva del batle de Gandia. Ràpidament va mobilitzar Ventura Ferrer qui va partir des de Xàtiva amb cent deu cavalls pertanyents a les companyies del Grau i Moncofa, i a la guàrdia virregnal dels blaus, així com amb ordres perquè el seguien contingents de la milícia efectiva del regne tant de cavalleria com d'infanteria. El marquès de Castel Rodrigo va ordenar els dies següents noves mobilitzacions de la milícia, al mateix temps que assegurava algunes places fortes de la rereguarda, com Dénia, Altea i Gandia. A la vila dels Borja s'havia instal·lat ja Ferrer el 13 de juliol, qui pretenia sortir a la recerca dels agermanats l'endemà. Efectivament, el 14 de juliol l'exèrcit reial va eixir de Gandia en direcció cap a l'interior i va acampar a Albaida, lloc on arribaren nous contingents procedents de Xàtiva, Algemesí i Carcaixent, fins a ajuntar al voltant de 1.400 efectius (520 cavalls i 877 infants).

El 15 de juliol, a trenc d'alba, informaren que els rebels estaven a Muro, de manera que Ventura Ferrer va decidir marxar immediatament contra ells. Abans de l'embat, però, el rector d'Albaida i Vicent Alonso, un ric llaurador de Muro, intentaren establir una negociació per a evitar l'enfrontament. Asseguraven tenir retingut Garcia, a qui prometien entregar a les autoritats reials si perdonaven tots els sediciosos i si esperaven l'arribada d'uns papers que hi havia a Benimodo per a comprovar si realment sustentaven les demandes dels camperols. Ferrer va prometre que si li lliuraven Garcia i desfeien l'exèrcit intercediria per ells davant del virrei «para que usase con ellos de la mayor piedad, y que si García entregava el papel y era bueno como dezían, le pondría el libertad». Malauradament la negociació es va veure frustrada per la impaciència de les tropes reials i l'enfrontament armat va tenir lloc aquella vesprada a l'altura de Setla de Nunyes. La victòria de les tropes encapçalades per Ferrer fou aclaparadora i va aconseguir

desfer l'exèrcit agermanat ràpidament perquè els seus integrants fugiren cap a les muntanyes més pròximes. En l'enfrontament mataren entre deu i dotze rebels i en capturaren quaranta-tres; per contra, tan sols hi va haver un soldat ferit i dos cavalls morts del costat reial. No obstant això, Josep Navarro, Francesc Garcia i els huit capitans de l'exèrcit rebel aconseguiren escapar.

La repressió del moviment agermanat encetada després de la desfeta es va perllongar durant uns quants mesos. Pocs dies després de la derrota de Setla de Nunyes, Ventura Ferrer se'n vanagloriava perquè «de todos los lugares infectos acuden a tropas a por el indulto, unos a Jaló, donde he dejado a don Vicente Milán [...] y otros a Denia donde asiste su hermano don Juan Milán» en virtut d'una crida del virrei publicada pocs dies abans de l'enfrontament armat. El 27 de juliol es feia pública una segona crida virregnal mitjançant la qual es recordava que els capitosts del moviment quedaven exempts del perdó general, i especialment Josep Navarro i Francesc Garcia, i s'oferia una sucosa recompensa per a qui els entregara, vius o morts, o per a qui aportés informació valuosa per a detenir-los. A més, deixava la porta oberta perquè els pobles poguessen recórrer per la via de la justícia quan «pretenguen qualsevols exempcions los tals vassalls de señors de no pagar los drets de partició o altres alguns». Amb tot, les autoritats reials encara recelaven perquè alguns camperols continuaven mostrant resistència a partir llurs fruits amb els seus senyors, per això es va mantenir dos contingents de la cavalleria a les comarques centrals durant un temps: l'un a les Marines i l'altre a les Muntanyes. A poc a poc, tots els pobles van cedir i capitulaven davant la pressió exercida per Ferrer, des de Benidoleig fins al Ràfol d'Almúnia.

El marquès de Castel Rodrigo i Ventura Ferrer mostraren una recurrent insistència en la captura de Francesc Garcia i Josep Navarro perquè temien que poguessen organitzar una nova sedició. Per això, van intensificar la seua recerca al mes de setembre quan arribaren preocupants notícies d'un nou possible aixecament, però en aquesta ocasió coordinat amb les viles de reialenc. El 20 d'octubre de 1693 el procurador fiscal va presentar la «supplicació, denunciació y criminal acusació» contra Garcia, Navarro i els huit capitans de la Germania, tots absents, i contra els vint-i-sis reus presos, que fou proveïda per l'oïdor Pere

Josep Borrull. En el transcurs dels procediments detectaren Josep Navarro a la propera localitat castellana de Villena, on fou detingut i traslladat a la presó de la ciutat de València, on va arribar el 19 de desembre. El judici contra Garcia va concloure el 16 de gener de 1694 i va resultar condemnat a tortura, forca i ulterior decapitació, mentre que el procés contra Josep Navarro va finalitzar el 27 de febrer d'aquell any i la sentència es va executar l'1 de març, quan penjaren el seu cap sobre la porta de Sant Vicent. Per últim, el 13 d'agost de 1694 es va dictaminar la sentència contra els restants acusats, que van ser condemnats a satisfer distintes penes pecuniàries i a servir durant un temps en les galeres. Tan sols dos dels reus foren condemnats a cinc anys de presó, amb la qual cosa es van deslliurar d'una mort assegurada en les galeres reials. D'altra banda, mitjançant la potestat econòmica, el virrei feu servir informes extrajudicials per a desterrar al penyal de Vélez una cinquantena de camperols que havien fomentat la torbació.

La sentència contra els agermanats va motivar un complot que pretenia tornar a encetar un aixecament camperol amb el desig de mobilitzar aquesta vegada tot el regne. Una carta anònima va començar a circular de mà en mà i de poble en poble durant les últimes setmanes d'agost i les primeres de setembre de 1694. De nou insistia en la possessió d'uns privilegis reials, en aquesta ocasió de Jaume I i Felip III, per a reclamar l'exempció i convocava per al 8 de setembre tots els llauradors armats a la ciutat de València. Encara que el projectat alçament no es va produir, les autoritats reials estaven preocupades. La carta va ser interceptada el 12 de setembre a Tormos, després d'haver estat llegida a Novelda, Elda, Xaló i Orba, i en la seua difusió es trobava implicat fra Martí Castells, vicari de Xaló, germà d'uns dels morts a Setla de Nunyes i d'un condemnat a deu anys de galeres. Però el més preocupant és que sembla que darrere del complot s'amagava de nou la mà de Francesc Garcia. Aquest, no obstant això, va desaparèixer durant anys per a tornar a la palestra el 1698 quan va demanar el perdó al rei mitjançant tres memorials entregats al Consell d'Aragó, però no va aconseguir el seu objectiu.

Vist el desenvolupament dels esdeveniments en perspectiva, sembla que les primeres accions encaminades a combatre les exigències dominicals foren promogudes pels estaments més benestants dels pobles de senyoriu, els llaura-

dors pròspers, els notaris i els advocats, motivats per la bonança econòmica però també per la davallada dels preus dels cereals. Aquestes accions aconseguiren insuflar l'ànim de protesta en el conjunt de la població. Ara bé, fracassada la via legal, prengueren el relleu aquells vassalls més empobrits i necessitats d'una rebaixa de les exaccions, els quals encontraren el suport d'alguns dels rectors de les seues parròquies que sol·licitaven clemència per al poble. Com hem vist, Francesc Garcia era un jornalero sense cap bé inscrit, i la resta dels agermanats condemnats seguien el mateix patró. En un ambient rebolicat a conseqüència de la guerra contra França —especialment després del bombardeig d'Alacant de 1691— els agermanats esperaven la suma de més pobles al seu moviment, com més endavant reconeixerien els oïdors de la Reial Audiència, però la població d'altres senyories i de les viles reials no van respondre a la suposada crida que feren els revoltats (Momblanch 1957: 53). La ràpida reacció del virrei i la precipitació dels successos feren inevitable una topada que previsiblement resultaria desastrosa per als agermanats, per això alguns dels principals potentats dels camperols intentaren intercedir i frenar la contesa sense obtenir els resultats esperats. L'enfrontament de Setla, finalment, va desbaratar els sediciosos i quasi va restablir l'ordre durant els últims anys del segle XVII.

4. De la Segona Germania a la Guerra de Successió

La segona crida del virrei havia deixat la porta oberta als consells municipals per a seguir pledejant per les seues reclamacions, i a pesar de la desfeta de la Segona Germania els camperols continuaren insistint per la via legal. Durant aquells anys, continuaven actius alguns processos de reintegració a la Corona, entre els quals el més important va ser el que enfrontava els habitants d'Elx contra el seu senyor. Aquesta protesta es remuntava al 1470 quan les viles d'Elx i de Crevillent foren alienades del Reial Patrimoni. Des de finals de segle XVI s'encetà un fort moviment antisenyorial i la posterior reclamació judicial per a invalidar la donació. El 1699 finalment fou tancat el plet de reversió després de més de 120 anys de litigis, i fou en contra dels interessos dels vassalls. Altres conflictes van tenir com a

objectiu la millora de les condicions contractuals per als vassalls. En alguns casos la iniciativa partia àdhuc dels aspirants a la possessió del senyoriu, amb l'objectiu de reforçar els seus febles arguments legals amb el suport popular. L'exemple més cridaner el trobem al marquesat d'Almonesir i al comtat de Pavies el 1698. El que pareixia un simple conflicte familiar va adquirir unes grans dimensions perquè va constituir un greu precedent al senyoriu valencià i va alertar el virrei, qui considerava que «por lo delicados que andan todos los vasallos de señores en la paga de sus pechos, y cerrar portillo por donde con tanta facilidad se libran de pagar lo que se obligaron por los autos de población». Les autoritats reials tenien en el record la revolta de la Segona Germania, per això consideraven que si els veïns dels pobles podien escollir el pretendent que menys impostos demanés, la pràctica podia repercutir negativament en la pau del regne (Pérez 1998: 253-260).

Com hem vist, la partició dels fruits constituïa uns dels assumptes més conflictius entre els vassalls i els seus senyors, per això les cartes de poblament es convertiren en un punt de referència en nombrosos litigis. Després de la Segona Germania no és difícil trobar camperols que negaven les exaccions dominicals de forma parcial o total en diversos indrets del país com ara a Ondara, Tales i Artesa el 1697, o a la vila de Carlet el 1699. Alguns senyors en situacions de necessitat intentaren revertir certes millores concedides als seus vassalls pels seus predecessors. Ja en 1691, la nova senyora de Benillup, Luciana Ferrer (mare de Ventura Ferrer), va intentar que els seus vassalls pagaren el dret de l'oli «conforme partisió antiga feta y establida entre els vassalls i els senyors antecedents», però el consell municipal s'hi va negar i sol·licitaren que es respectés la millora que feu Juan Cisternes en prendre possessió de la senyoria. Un cas similar va ocórrer el 1705 a Torrella, quan els seus habitants denunciaren l'arrendatari del senyoriu perquè començà a cobrar les rendes per arrendament en compte del pagament reflectit en la carta de poblament. Tampoc faltaven els litigis que denunciaven intents de sotmetre a partició terres suposadament franques o censades amb un pagament pecuniari, com a Xelva i Sinarques, la qual cosa demostrava l'afany per acabar el procés de racionalització del senyoriu encetat un segle enrere (Pérez 1998: 262-266; Pla 1994: 128-129).

Les relacions entre vassalls i senyors també van trobar un altre motiu de conflicte en l'exercici de la jurisdicció. A través del contingut de les denúncies senyorials contra els justícies locals s'observa un clar interès per reduir al màxim les seues competències. Aquesta situació no sols va enfrontar senyors i vassalls, sinó també ciutats i viles de reialenc contra els justícies dels senyoriis alfonsins situats dintre de la seua jurisdicció. A més, el control sobre el govern municipal constitueix una altra font de discòrdia: nomenaments de càrrecs, autoritzacions per a celebrar consells municipals o el control de les finances locals són motius freqüents que enverinen les relacions entre ambdues parts. També és significativa la freqüència en què senyors i vassalls discrepaven a causa de les regalies, els estancs o els monopolis, perquè hi havia una opinió generalitzada en contra d'aquests mecanismes, tant si estaven en mans de senyors laics o eclesiàstics, com si eren propietat de ciutats o viles reials. Però també la rompuda de noves terres, l'ampliació dels regadius, la construcció de séquies o la pesca es convertiren en motius de conflicte (Pérez 1998: 266-276). Sens dubte, els vassalls s'oposaren a tots els entrebancs inherents al sistema feudal que dificultaven la seua projecció política i econòmica. Una protesta encapçalada per les famílies més adinerades que només trobarien obstacles a les seues pretensions, encoratjant encara més els líders camperols en l'objectiu comú, la reintegració al Reial Patrimoni i guanyar l'anelhada «franquea».

Carmen Pérez (2008: 290-292) considera que aquesta conflictivitat antisenyorial generalitzada a totes les contrades del País Valencià obeeix a un canvi de mentalitat caracteritzat per l'àmplia difusió de conceptes com la *llibertat natural* o el *bé comú*, una transformació que ja no pretenia millorar o canviar les condicions pactades en les cartes de poblament o les concòrdies, sinó simplement suprimir-les. L'empresa era arriscada i complexa perquè els senyors tenien al seu abast una gran quantitat de recursos i les condicions polítiques jugaven a favor seu, d'ací que la revolta fos en moltes ocasions l'única manera d'albirar el canvi desitjat. James Casey (1994: 157-159) també incideix sobre la mentalitat camperola dels valencians del barroc, considera imprescindibles nous assajos sobre la cultura popular i la seua transformació per a esbrinar com es va forjar el mite de la llibertat, una idea que inspirava moltes de les accions dels camperols i els llauradors.

Arribat el conflicte successori després de la mort de Carles II, els vassalls aprofitaren l'avinentesa per a plantejar novament llurs reivindicacions a la noblesa terratinent després del fracàs de la *jacquerie* de 1693. Joan Baptista Basset, fidel servidor de l'arxiduc Carles d'Àustria, acompanyat per Francesc Garcia d'Àvila,¹⁰ veí de Gandia que havia estat primer a Itàlia i després a Portugal, trobaren propícia la zona de la Marina per a encetar l'alçament dels valencians contra els Borbons. Al caliu del fracàs de la Segona Germania, Basset es va guanyar les classes populars «oferint la exempció y llibertat de pagar los censos y part de fruits tocants als senyors, suscitant la pretensió que motivà lo motí y la comoció dels vehins dels pobles dels senyors del any 1693» (Pérez 2007: 37-38). Sembla que els ànims estaven ja alterats perquè poc abans de l'arribada de Basset i de l'alçament maulet, els veïns de Confrides, vassalls del marquès de Guadalest, ja es negaren a partir fruits amb el seu senyor perquè «sols tenen obligació de pagar lo ters delme i delme major, y no més» (Pla 1994: 129-130). Però és que tan sols uns dies després de la rendició de Dénia, el consell general de Muro va rebutjar la proposta de contribuir amb diners i homes en la defensa del regne per una aclaparadora majoria, 68 contra 24. Encara més, el 29 de desembre Francesc Garcia va presidir l'acte d'extracció del justícia per al següent any de 1706 en nom del rei Carles III, prescindint del comte de Cocentaina i del seu representant en compliment de l'oferta de franquesa. Aquell mateix dia Muro va aconseguir les seues aspiracions en integrar-se dins del Reial Patrimoni perquè Garcia assegurava haver conquerit aquella vila en nom de Carles III, per això li atorgava un batle reial amb el seu lloctinent (Momb Blanch 1957: 83-85).

La ràpida extensió del moviment maulet per les comarques centrals i el triomf de les demandes que van promoure l'esclafit de la Segona Germania, empentades per les promeses de Basset i Garcia i per l'absència dels senyors, han fet que Carmen Pérez (1976) haja parlat de la Guerra de Successió com d'una revolució camperola, una mena d'apèndix a l'aixecament de 1693. Ara

10 Alguns historiadors com Kamen (1974) han proposat que Francesc Garcia d'Àvila podia ser en realitat el llaurador del Ràfol d'Almúnia, el líder de la Segona Germania fugit després de la desfeta de Setla de Nunyes, encara que la majoria d'autors descarten aquesta hipòtesi.

bé, la victòria borbònica feu fracassar de nou les aspiracions dels llauradors de les muntanyes meridionals valencianes i va encetar-se un procés de recuperació del règim senyorial amb la derogació de totes les mesures que havien promogut durant la guerra els enviats de Carles III, com per exemple, revertir la incorporació de Muro al Reial Patrimoni. No obstant això, al llarg del segle XVIII es van intensificar els litigis entre els vassalls i els senyors mentre que alguns intel·lectuals il·lustrats van començar a denunciar la rigidesa i severitat del règim senyorial valencià.

Bibliografia

- ALBEROLA ROMÀ, A. (1983) *Catalogación de los protocolos del notario Martí Moliner (1633-1650)*, Alacant, Institució Juan Gil Albert.
- ARDIT I LUCAS, M. (1993) *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*, Barcelona, Curial (2 vols.).
- «Crisi i transformacions després de l'expulsió dels moriscos», dins *La Segona Germania. Col·loqui Internacional*, València, Diputació de València, pp. 23-41.
- BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R. (2001) *Heroicas decisiones. La Monarquía Católica y los moriscos valencianos*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- (2008) «Fueros y razón de estado en torno a la expulsión de los moriscos y el problema de la repoblación del Reino de Valencia», dins R. Ferrero Micó i L. Guia Marín (coords.) *Corts i Parlaments de la Corona d'Aragó: unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València, Universitat de València, pp. 223-238.
- BERNABÉ GIL, D. (2010) «Quince años de estudios sobre el régimen señorial valenciano en la Edad Moderna» dins E. Sarasa Sánchez i E. Serrano Martín (coords.) *Estudios sobre señorío y feudalismo: homenaje a Julio Valdeón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, pp. 197-234.
- BORONAT I BARRACHINA, A. (1901) *Los moriscos españoles y su expulsión: estudio histórico-crítico*, València, Imprenta de Francisco Vives y Mora.
- CASEY, J. (1983 [1a ed. en anglés 1979]) *El reino de Valencia en el siglo XVII* [traducció de Juan Faci Lacasta], Madrid, Siglo XXI de España.
- «La Segona Germania: perfil d'una revolta camperola» dins *La Segona Germania. Col·loqui Internacional*, València, Diputació de València, pp. 133-160.
- CISCAR PALLARÈS, E. (1977) *Tierra y señorío en el País Valenciano (1570-1620)*, València, Del Senia al Segura.

- (1993) *Moriscos, nobles y repobladores. Estudio sobre el siglo xvii en Valencia*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- (1997) *La Valldigna, siglos XVI y XVII. Cambio y continuidad en el campo valenciano*, València, Diputació de València.
- COLÁS LATORRE, G. (1993) «La historiografía sobre el señorío tardofeudal» dins E. Sarasa Sánchez i E. Serrano Martín (eds.) *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (ss. xii-xxi)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, vol. I, pp. 51-108.
- CORREA BALLESTER, J. (1995) *La hacienda foral valenciana. El Real Patrimonio en el siglo xvii*, València, Consell Valencià de Cultura.
- FELIPO ORTS, A. (1988) *El centralismo de nuevo cuño y la política de Olivares en el País Valenciano: fiscalidad, control político y hacienda municipal (1621-1634)*, València, Ajuntament de València.
- FURIÓ I DIEGO, A. (2001) *Història del País Valencià*, Barcelona, Tres i Quatre.
- GARCÍA MARTÍNEZ, S. (1968) *Els fonaments del País Valencià modern* [traducció d'Enric Valor i Vives], València, Concret Llibres.
- (1991 [1a ed. 1974]) *Valencia bajo Carlos II. Bandolerismo, reivindicaciones agrarias y servicios a la monarquía*, Villena, Ayuntamiento de Villena.
- (1993) *Francesc García i la Segona Germania a la Marina Alta* [traducció de Jaume Buigues i Villa], Associació Cultural La Rectoria.
- GIMÉNEZ LÓPEZ, E. (1981) *Alicante en el siglo xviii: economía de una ciudad portuaria en el Antigua Régimen*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- GUIA I MARÍN, L. (1982a) *Felipe IV y los avances del autoritarismo real en el País Valenciano: las Cortes de 1645 y la guerra de Cataluña*, València, tesi doctoral inèdita.
- (1982b) «La revolta dels llauradors de l'Horta de 1663» dins *Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre*, València, Universitat de València, 2 vols., vol. 2, pp. 304-326.
- HALPERIN DONGHI, T. (1980) *Un conflicto nacional. Moriscos y cristianos viejos en Valencia*, València, Universitat de València.
- KAMEN, H. (1975) «Nueva luz sobre la Segunda Germanía de Valencia en 1693» dins *Homenaje al Dr. D. Joan Reglà Campistol*, València, Universitat de València, 2 vols., vol. 1, pp. 647-659.
- LOMAS CORTÉS, M. (2011) *El proceso de expulsión de los moriscos de España (1609-1614)*, València, Universitat de València.
- MIRA JÓDAR, A. J. (2000) «La organización de la red molinar en la Vall d'Albaida y l'Alcoià a finales de la Edad Media. Infraestructura industrial, desarrollo económico y fiscalidad» dins T. F. Glick, E. Guinot i L. P. Martínez (eds.) *Els molins hidràulics valencians. Tecnologia, història i context social*, València, Institució Alfons el Magnànim, pp. 229-271.
- MOMBLANCH I GONZÁLBEZ, F. de P. (1957) *La Segunda Germanía del Reino de Valencia*, Alacant, Instituto de Estudios Alicantinos.

- MONTOJO MONTOJO, V. (2010) «El comercio de Alicante a mitad del siglo xvii según los derechos y sisas locales de 1558-1662 y su predominio sobre el de Cartagena», *Murgentana*, 122, pp. 43-66.
- MORA CAÑADA, A. (1978) «Pretensiones de los vasallos de los pueblos de la Valldigna contra el señor y respuestas por parte del Rmo. señor Abad y Convento de la Valldigna» dins *Estudios de Historia de Valencia*, València, Universitat de València, pp. 215-230.
- PÉREZ APARICIO, C. (1976) «La Guerra de Successió: una revolta camperola» dins *Primer Congreso de Historia del País Valenciano* [València, 14-18 d'abril de 1971], València Universitat de València, 4 vols, vol. 3, pp. 511-524.
- (1998) «Reivindicaciones antiseñoriales en el País Valenciano. De la Segunda Germanía a la Guerra de Sucesión», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 24, pp. 247-280.
- (2007) *De l'alçament maulet al triomf botifler*, València, Edicions 3 i 4.
- (2008) *Canvi dinàstic i Guerra de Successió. La fi del regne de València*, València, Edicions 3 i 4, 2 vols.
- PLA ALBEROLA, P. J. (1993) «Los municipios de señorío en el Seiscientos valenciano: a la búsqueda de un nuevo equilibrio», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 29-2, pp. 107-117.
- (1994) «El context de la Segona Germania: el quarter de la Marina i les Muntanyes en la segona meitat del Sis-cents» dins *Segona Germania. Col·loqui Internacional*, València, Diputació de València, pp. 93-131.
- REGLÀ I CAMPISTOL, J. (1964) *Estudios sobre los moriscos*, València, Universitat de València.
- SAN RUPERTO ALBERT, J. (2019) *Emprenedors transnacionals. Les trajectòries econòmiques i d'ascens social dels Cernezzi i Odescalchi a la Mediterrània Occidental (ca. 1590-1698)*, Barcelona, Fundació Noguera.
- SILVESTRE PÉREZ, S. (2015) «De labradores emigrados a comerciantes oligarcas. Aproximación al estudio de una familia de la oligarquía alcoiana durante los siglos xvii, xviii y xix: los Silvestre» dins J. J. Iglesias Rodríguez, R. M. Pérez García i M. F. Fernández Chaves (eds.) *Comercio y cultura en la Edad Moderna*, Sevilla, Universidad de Sevilla.
- (2019) *El procés repoblador postmorisc al comtat de Cocentaina: entre la mobilitat i la consolidació*, València, tesi doctoral inèdita.
- TORRÓ GIL, L. (1994) «Implicacions i conseqüències de la Segona Germania» dins *Segona Germania. Col·loqui Internacional*, València, Diputació de València, pp. 161-190.
- (2019) «Protoindustria y población en una comarca textil valenciana (1600-1800)», *Investigaciones de Historia Económica-Economic History Research*, 15, pp. 1-12.
- VILAR, P. (1962) *La Catalogne dans l'Espagne moderne. Recherches sur les fondements économiques des structures nationales*, París, S.E.V.P.E.N.

El record de la Germania a la segona meitat del segle XIX i el primer terç del XX

[The memory of the Revolt of the Brotherhoods in the second half
of the 19th century and the first third of the 20th century]

RAFAEL ROCA

Universitat de València - IIFV

ORCID: 0000-0002-2111-0423 // rafael.roca@uv.es

RESUM: L'estudi s'ocupa d'assenyalar l'atenció que els escriptors valencians de la segona meitat del segle XIX i el primer terç del XX dedicaren a la revolta de les Germanies. D'aquesta manera, s'hi posa especial atenció en les conferències que, sobre les dissimilituds entre «les Comunitats de Castella i les Germanies de València», pronuncià Fèlix Pizcueta en desembre de 1881 i gener de 1882; la redacció i recepció de l'obra teatral *Lo darrer agermanat*, que Constantí Llombart estrenà en 1883; els dos textos —un dels quals inacabat i totalment desconegut— que, en valencià i ambientats en les Germanies, redactà el jove Vicent Blasco Ibàñez; i altres obres literàries, acadèmiques i periodístiques que van veure la llum al territori valencià durant la segona part del Huit-cents i fins a 1935.

PARAULES CLAU: Germania, segles XIX i XX, literatura valenciana, Fèlix Pizcueta, Constantí Llombart, Vicent Blasco Ibàñez

ABSTRACT: The study aims to highlight the attention that Valencian writers of the second half of the 19th and the first third of the 20th century devoted to the Revolt of the Brotherhoods ('Germanies'). In this way, special attention is paid to the lectures given by Fèlix Pizcueta in December 1881 and January 1882 on the dissimilarities between «the Communities of Castile and the Germanies of Valencia»; the writing and reception of the play *Lo darrer agermanat*, which Constantí Llombart premiered in 1883; the two texts —one of which is unfinished and totally unknown— which, in Valencian and set in the Germanies, were written by the young Vicent Blasco Ibàñez; and other literary, academic and journalistic works that saw the light in the Valencian territory during the second part of the 19th century and until 1935.

KEYWORDS: Germania (The Revolt of the Brotherhoods), 19th and 20th centuries, Valencian literature, Fèlix Pizcueta, Constantí Llombart, Vicent Blasco Ibàñez

Recepció: 10/03/2021. Acceptació: 22/03/2021. Publicació: 27/07/2021

Una bona forma de comprovar amb quins ulls contemplaren la revolta de les Germanies els escriptors valencians de la segona meitat del segle XIX —és a dir, els protagonistes del moviment lingüístic i literari conegut com la Renaixença— consisteix a examinar com reaccionaren davant de l'aparició del volum *La germania de Valencia*, que en 1884 publicà, a Madrid, Manuel Danvila i Collado (1830-1906);¹ un historiador, jurista i polític conservador d'origen valencià que afrontà l'estudi de la revolta popular del segle XVI amb una manifesta intenció desmitificadora: «Danvila partía de la voluntad de impugnar las interpretaciones que veían en los agermanados unos luchadores por la libertad» (Viciano 2016: LXIV). I per això «reaccionaba contra la visión acrítica de los autores republicanos y demócratas que narraban un episodio de inicios del siglo XVI como un precedente directo de las luchas contemporáneas» (Viciano 2016: XV).

D'aquesta manera, fou el cas que diversos escriptors valencians huitcentistes —com ara Fèlix Pizcueta, Constantí Llobart, Vicent W. Querol i Teodor Llorente—, a més de fitar el treball de Danvila amb disconformitat, «si no franca hostilitat» (Viciano 2016: XLIX), el reberen «como un ataque a la historia y la identidad valencianas» (Viciano 2016: LIX). I per això expressaren «una evidente incomodidad» amb les seues tesis i fins i tot, els més combatius, interpretaren el llibre «como una lamentable “afrenta” contra la “patria chica”» (Viciano 2016: LX).

Aquesta indissimulada molèstia, que fou més accentuada entre els autors d'ideologia republicana i progressista que no entre els de moderada i conservadora, es produí perquè els escriptors de la nostra Renaixença sentiren una certa atracció per les Germanies, en tant que episodi històric que singularitzava i conferia identitat al poble valencià. I perquè interpretaren el treball de Danvila com una agressió —una més!— contra el moviment de la Renaixença i la

*Aquest treball forma part del Projecte PGC2018-097011-B-I00 “Biografías marginales: violencia, sexo, género e identidad. Edición y análisis de las fuentes documentales valencianas de la época foral”, del Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades del Gobierno de España.

1 El volum, precedit d'un extens estudi introductor de Pau Viciano titulat «Manuel Danvila, un historiador académico entre la crítica y la política conservadora», fou reeditat en 2016 per Urgoiti Editores.

historiografia romàntica liberal de la primera meitat del segle XIX, amb la qual, a partir de 1859, s'alinearen.

Així les coses, i tal com recentment ha afirmat Pau Viciano, la primera obra literària que, en el segle XIX, evocà i rememorà la revolta de les Germanies fou el drama titulat *El Encubierto de Valencia*, d'Antonio García Gutiérrez, «un autor andalús establert a Madrid»; cosa que, efectivament, «no deixa de ser sorprenent» (Viciano 2021). Aquell «drama en cinco actos y en verso», que s'estrenà en 1840, se centrava «en el misteriós personatge que, en els moments agònics de la Germania, es faria passar per un net de Ferran el Catòlic capaç d'enardir el poble amb discursos mil·lenaristes» (Viciano 2021). I és el cas que, per a un autor com García Gutiérrez, que en 1865 va tornar sobre el tema amb un nou «drama en cuatro actos» titulat *Juan Lorenzo*, «l'evocació literària de les Germanies s'inscrivía en la “invenció” liberal de la nació espanyola, on tenien cabuda des de la reina Urraca de Castella fins als almogàvers i els agermanats» (Viciano 2021).²

Per un motius o per altres, no hi ha dubte que la dècada dels anys quaranta del segle XIX fou la de la recuperació de les Germanies com a font d'inspiració literària. Ja que, com anys enrere apuntà Josep Lluís Sirera (1988: 69), «de 1842 és l'obra de J. L. Quesada [titulada] *Valencia en el siglo XVI o nobles y plebeyos*»; i «de l'any següent, *El Encubierto de Valencia*, d'autor desconegut i on —en un acte d'exaltació dels furs valencians— tenia lloc una desfilada dels penons gremials».

Amb tot, des del punt de vista nostrat, fou l'historiador Vicent Boix i Ricarte (1813-1880), ideòleg de la branca valenciana de la Renaixença i mestre de la generació literària més brillant de la segona meitat del segle XIX, qui atorgà vertader protagonisme a la revolta agermanada. Així, a la seua *Historia de la ciudad y Reino de Valencia* (1845-1847) dedicà més d'una quarantena de pàgines a descriure «el principio, progresos y término de la Germania, que costó

2 Segons que també ha asseverat Viciano (2021), la peça *Juan Lorenzo* «plantejava la dicotomia entre el dirigent idealista moderat que havia estat Joan Llorenç, per contraposició al revolucionari radical i ambiciós representat per Guillem Sorolla. No és difícil veure en el rerefons d'aquesta obra la inquietud que els vells liberals progressistes experimentaven en ser desbordats pel republicanisme federal i, fins i tot, per l'incipient moviment obrer».

a los valencianos la pérdida de inmensos tesoros, y la muerte de más de catorce mil personas» (Boix 1845: 386). Una revolta que, malgrat el relat més aviat neutre que en feu, degué contemplar amb escepticisme i poc o nul entusiasme. Així es pot advertir en el següent fragment:

«Los días siguientes a la elección de los Trece fueron consagrados a todo género de fiestas populares, y cuéntase que ponderando un agermanado las ventajas de su revolución y variación del sistema de gobierno, le contestó graciosamente su muger: mucho me pesa la elección que acabáis de hacer en el día de los Inocentes; pues acaso os suceda lo que en este día acontece en los conventos; a los legos y gente menuda se les da ese día por burla la autoridad suprema, y antes de la noche se les lleva a pescozones» (Boix 1845: 350-351).

En aquesta mateixa línia d'evocació d'una revolta i un líder agermanat —l'Encobert— que havia qualificat com a «un personaje misterioso [...] que, ora como un apóstol, ora como un soldado aventurero, alucinó la credulidad de los comuneros y logró una gran reputación debida a su indómito valor» (Boix 1845: 383), entre els anys 1852 i 1859 i amb el títol —novament— d'*El Encubierto de Valencia*, Boix publicà el que va qualificar com una «novela original del siglo XVI». Una obra que, segons Viciano (2021), li permeté «desplegar tots els recursos del fulletó, el model de literatura llegida més popular de l'època».

D'altra banda, i ja en plena meitat del segle XIX, la dècada dels anys setanta fou també pròdiga en l'explotació literària de les Germanies; i, sobretot, de la figura de l'Encobert, una celebritat que, tal com afirmà Escartí (2006: 41), devia exercir una gran atracció sobre aquells escriptors. Així, no pot ser casual que en 1876 Antonio Chocomeli Codina estrenara, al Teatre Principal de València, un «drama en tres actos y en verso» titulat, precisament, *El Encubierto*. Ni que, un any després, Francesc Palanca i Roca donara a la llum un nou drama històric en vers titulat *Fueros y Germanías o el Encubierto de Valencia* (1877); una peça que, en opinió de Sirera (1988: 69), traspua «una visió federal-universalista que s'adiu més amb la concepció cultural dels republicans blasquistes que no pas amb els d'un valencianisme cultural. [...] A l'obra de

Palanca, l'Encobert ens és oferit com un promotor del progrés humà que parla de *la imprenta (que) es la gran palanca / para la ley del progreso*. Conseqüentment, l'exaltació del moviment agermanat descansarà en el que de precedent va tenir aquesta revolta per a la Humanitat sencera».

Encara en referència a l'obra *Fueros y Germanías o el Encubierto de Valencia*, Escartí ha asseverat que l'autor, «republicà i federalista, volgué mostrar el comportament d'aquella revolta com un antecedent de les revolucions del seu segle, amb dos finals diferents: en el primer, la justícia divina seria l'encarregada de castigar els dolents [...]; en el segon —que es portava a termini si la sala es trobava plena de gents populars—, era un agermanat qui castigava amb la mort el criat del marquès, tot acabant la representació amb un crit en contra dels tirans, és a dir, de l'opressió del que llavors ja més que *senyors* s'havien convertit en *senyorets*» (Escartí 2006: 41).

Potser esperonada per les obres de Chocomeli Codina i Palanca i Roca, la branca valenciana de la Renaixença donà noves mostres d'interés per l'episodi de les Germanies arran de la fundació de Lo Rat Penat, la societat cultural al voltant de la qual, a partir de juliol de 1878, començà a gravitar aquell moviment lingüístic i literari. I així, comprovem com el cartell anunciador de l'edició dels Jocs Florals de València corresponent a 1880 incloïa un premi extraordinari per «al trovador que cante ab més inspiració a lo carrer de Gràcia, conmemorant la lluita qu'en ell va tindre lloch en temps de la Germania».³

Com que, ni que siga en part, «la primera Renaixença, tant a Catalunya com al País Valencià, mancada en aquest aspecte de referents històrics propis, no veia en les Germanies més que una prolongació provincial de la revolta comunera de Castilla» (Viciano 2021), en desembre de 1881 la Secció de Ciències Historicoarqueològiques de Lo Rat Penat promogué un extens —i intens— debat sobre la «Diferència entre el esperit de les Comunitats de Castilla y les Germanies de València». El diàleg fou animat per Fèlix Pizcueta, un prohoms de l'entitat que, en la seua condició de

3 *Las Provincias* (31-01-1880).

progressista moderat i liberal, n'havia sigut elegit primer president durant el període 1878-1879.

En aquest sentit, sabem que el tema es desenvolupà al llarg de diverses sessions consecutives —quatre, segurament—⁴ que tingueren lloc des del 9 de desembre de 1881 fins al 17 de gener de 1882, i que van ser resumides a través de dues ressenyes periodístiques. De manera que, segons publicà la premsa, el primer de «la serie de discursos que se había propuesto pronunciar» Pizcueta fou tan sols una mera exposició introductòria de l'assumpte; entre altres coses perquè el ponent no es trobava bé de salut i, en conseqüència, es limità «a indicar únicamente el punto de vista bajo el qual se proponía desenvolver el citado tema». Hi assegurà, això sí, «que su idea [...] está inspirada por un verdadero espíritu de valencianismo»; i que, ara ja en primera persona:

[...] voy a poner en parangón el movimiento revolucionario de las Germanías de Valencia con el de las Comunidades de Castilla, en la misma época y obedeciendo a las mismas causas, al parecer, pero reinando en aquellas otro espíritu muy distinto, y que en todo es semejante a las aspiraciones de la democracia moderna.

Per tant, i encara que les compararia, deixava clar que les revoltes dels comuns castellans i dels agermanats havien estat animades per esperits diferents. A més, també assegurava que, «así como en otras cosas que atañen a la cultura general de España han sido los valencianos los que han pronunciado la primera palabra y realizado el primer acto, en eso también del derecho político hemos sido los primeros en querer para nuestro reino el gobierno de todos para todos»⁵; és a dir, el sistema democràtic.

4 Així ho fa pensar que al final de la ressenya periodística que es publicà després de la primera sessió s'afirmara: «En las próximas conferencias se ocupará el Sr. Pizcueta, según indicó, de los movimientos insurreccionales de Castilla primero y de Valencia después, dejando para una última sesión el establecer las diferencias que son el objeto primordial del tema». «Lo Rat-Penat. Sección de Ciencias histórico-arqueológicas», *Las Provincias* (11-12-1881), p. 2-3.

5 *Ibidem*.

D'altra banda, en la crònica periodística que hom publicà amb posterioritat a la darrera de les conferències —que, com ja ha sigut dit, se celebrà el dimarts 17 de gener de 1882— s'explica que Pizcueta s'ocupà de la revolta de la Comunitades, l'objectiu de la qual «no era [otro] que vindicar a Castilla de los ultrajes recibidos» per part de Carles I; «y conservar los privilegios concedidos por anteriores reyes». I també, que:

[...] en cuanto a las Germanías de Valencia, su objeto y fin cambian por completo, según el Sr. Pizcueta; nada tiene que ver el rey en el origen de ellas, puesto que apenas es conocido personalmente en el país cuando estallan, e ignóranse todavía los propósitos y fines del joven monarca.⁶

Així les coses, i en referència al moviment de la Germania, l'anònim periodista explicà que «algunos historiadores, principalmente castellanos, aseguran que el alzamiento este tuvo por objeto librar al pueblo del yugo de los señores, lo cual niega el Sr. Pizcueta, puesto que en ningún país la nobleza ha sido menos opresora y más ciudadana que en Valencia». En conseqüència, l'ex-president de Lo Rat Penat prosseguí assegurant:

[...] fue el sentimiento innato de libertad en el pueblo valenciano, que encontró ocasión oportuna de manifestarse espontáneamente, viéndose organizado en gremios, armado para la pelea; ausente el rey, que no había de mirar con malos ojos todo cuanto contribuyese a dar importancia al elemento popular contra la nobleza, enemiga más capital de la monarquía.

I que:

[...] los agermanados son todos hijos del pueblo, sus gefes conocidos populares artesanos, que así dan muestras de discreción en el consejo como

6 «Lo Rat-Penat», *Las Provincias* (21-01-1882), p. 2.

de valor en la pelea, y sus aspiraciones *a tener representación* por medio de dos jurados en el consejo de Valencia.⁷

En darrer terme, Pizcueta finalitzà la seua exposició sobre el tema remarcant les diferències entre totes dues revoltes:

Manifestando que el movimiento de Castilla tenía por objeto únicamente conservar lo que ya existía, reivindicar derechos y privilegios anteriormente otorgados; no representaba una revolución como las Germanías de Valencia, cuyos propósitos eran llevar a las esferas del poder la representación del cuarto estado, que es lo que constituye lo sustancial de la democracia.

Unes afirmacions que disten de presentar les Germanies com «una prolongació provincial de la revolta comunera de Castella», i amb les quals no degueren estar d'acord alguns dels intel·lectuals presents —com ara Josep Vives Ciscar, Josep Maria Torres i Blai Valero—, que, segons també assenyala la crònica periodística, van establir amb «el disertante [...] una amigable pero levantada discusión».⁸

En aquest sentit, Teodor Llorente, que molt probablement assistí a les diverses conferències de Pizcueta, en 1887 afirmà que la Germania era «más nombrada que conocida, y objeto de apasionados juicios, que toca a la crítica depurar» (Llorente 1887: 143). I també, que:

[...] en artículos de periódicos y en discursos tribunicios, en odas y en romances, en dramas y en novelas pseudo-históricos, han figurado Guillel Sorolla, Vicente Peris, Juan Lorenzo y el misterioso *Encubierto* como tipos ideales, creados casi siempre a capricho del autor. La Germania espera un historiador concienzudo que destruya esos convecionalismos burdos» (Llorente 1887: 144).

7 *Ibidem.*

8 *Ibidem.*

Senyal, doncs, que no l'acabava de convèncer l'estudi que, a propòsit, havia publicat tres anys abans Manuel Danvila —malgrat que, en nota a peu de pàgina, el qualificava de «publicista laborioso y fecundo» que «ha tratado con criterio imparcial este asunto» (Llorente 1887: 144).⁹

De fet, i en referència a *La germanía de Valencia*, cal recordar que Llorente coneixia l'opinió del seu íntim amic Querol, qui, en carta datada el 18 de novembre de 1884, li havia confessat que el criteri històric de Danvila «ha parecido no sé si apasionado o subordinado a consideraciones políticas de actualidad»; i que, «con más tiempo para examinar bien la época y con mayor independencia de juicio, hubiera podido hacer un libro más imparcial y menos sujeto a críticas destempladas» (Roca 2012: 252).

Tornant a la visió que Fèlix Pizcueta tenia de la revolta agermanada, cal assenyalar que, tres anys després de les conferències anteriorment esmentades, durant el discurs d'obertura del curs 1884-1885 de Lo Rat Penat, que pronuncïà en qualitat de nou president, assegurà:

[...] aquells valents de les Germanies no foren furiosos revolucionaris y demagògichs, sinó Batistes precursors de la moderna revolució; lo seu moviment ofegat en sanch fon l'esforç primer, fora si se vol de temps y de sahó, per a l'adveniment a la vida pública del quart estat, com ara se diria. Si se'ls acusa de haber donat ocasió a desòrdrens y violències, digau-me quina es la revolució —però, més encara, la reacció— que no ha adolit dels mateixos defectes. La tempesta, en quals núbols se forja lo raig que destrosa y mata, dona també la pluja que asahona la terra (Pizcueta 1885: 13-14).

En conseqüència, és molt probable que les diferents sessions de debat que protagonitzà Pizcueta en desembre de 1881 i gener de 1882 esperonaren la

9 Sobre això, cal tindre present que, molt probablement, amb aquella nota Llorente seguia les pautes de la cortesia acadèmica, ja que, en *La germanía de Valencia*, «Danvila se mostró generoso al reseñar una obra de carácter histórico de Teodor Llorente como era *Valencia. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*» (Viciano 2016: XLIX).

redacció de la principal peça teatral que, sobre el tema de les Germanies, produí la branca valenciana de la Renaixença. Portava per títol *Lo darrer agermanat*, i era obra de Constantí Llombart, l'autor que havia llançat la idea de fundació de Lo Rat Penat. Així, tot sembla indicar que Llombart redactà aquella obra al llarg dels primers mesos de 1882; i que desitjà estrenar-la durant la funció pública que, en juny de 1882 i al Teatre Principal, l'entitat ratpenatista dedicà «al fomento de la literatura dramática valenciana». Així es pot llegir a la *Revista de Valencia* corresponent a l'1 de juliol: «No se ponían en escena obras nuevas, como hubiera deseado la Sociedad, porque un drama que escribía al efecto el Sr. Llombart, no lo terminó a tiempo».¹⁰ I fou així que, «gràcies a una còpia manuscrita que és servada als arxius de Lo Rat Penat, sabem que sí pogué acabar una primera versió que presentà als Jocs Florals que aquesta entitat convocà aquell any» (Estrela 2018: 186), i que tingueren lloc la nit del 29 de juliol (Roca 2011: 108).

Siga com siga, és molt probable que Llombart, que no va aconseguir que la seua obra hi fora premiada,¹¹ continuara treballant en la redacció de *Lo darrer agermanat* durant els mesos següents. Perquè és el cas que, segons informà la premsa, la peça teatral no fou estrenada fins al 5 de desembre de 1883 «en el teatro de la calle de Ruzafa».¹² Una obra l'acció de la qual «transcorre en els últims moments de la Germania i, més concretament, en l'enfrontament final on morirà Vicent Peris, assetjat a sa casa de València, que després seria assolada i el seu solar sembrat de sal, com a càstig exemplar» (Escartí 2006: 42).

L'endemà de l'estrena de *Lo darrer agermanat*, el diari *Las Provincias* publicà una ben interessant crítica teatral —anònima, però molt probablement escrita pel director, Teodor Llorente— que ofereix algunes de les claus al voltant de les contradiccions i la incomoditat que el record de les Germanies devia provocar en-

10 «Crónica mensual». *Revista de Valencia* (01-07-1882), p. 381.

11 El premi quedà desert, potser perquè «la veu del líder agermanat Vicent Peris —que en el text de Llombart rep la consideració d'heroi nacional— defensant els interessos dels valencians, o l'exaltació patriòtica d'alguns personatges secundaris, com Ambrós, demanant que isquessen els castellans fora de València, eren manifestacions ideològiques massa explícites i “discordants” amb el discurs oficial apolític que preconitzaven els responsables de gestionar aquella entitat» (Estrela 2018: 188).

12 *El Constitucional* (07-12-1883).

tre els escriptors de la Renaixença d'ideologia més conservadora. Així, després de destacar que la representació havia tingut «alguna importancia en el orden literario por su novedad» —i d'animar a la redacció de nous «dramas históricos, escritos en valenciano, puesto que la propaganda del Rat-Penat ha hecho que se aficionen algo la gente a la poesía en nuestra antigua lengua»—, l'anònim periodista afirmà:

Otros argumentos hubiésemos preferido, en nuestra historia patria, a este, propio para avivar la pasiones políticas, renovando, si posible fuera, antiguos rencores; pero, de todas maneras, felicitamos al señor Llombart por su iniciativa en llevar a la escena un drama histórico en valenciano». ¹³

D'on, a més d'una clara lloança a la redacció de teatre de temàtica seriosa en la llengua dels valencians, es desprén que l'evocació de la revolta agermanada resultava molesta perquè avivava —o podia avivar— les passions polítiques i les antigues rancúnies.

D'aquesta manera, i tal com remarcà Estrela (2018: 187), resulta indubtable que «*Lo darrer agermanat* no era un producte “neutre”». En primer lloc, perquè es tractava d'«un text d'ambicions literàries relativament cultes i això es pot notar tant en l'ús del metre (decasíl·lab) com en la presència de freqüents arcaïsmes en la llengua emprada» (Escartí 2010: 38). Però, sobretot, perquè:

[...] hi ha una clara pretensió de reivindicar un episodi històric nacional entre els valencians del moment, no sols presentant l'agermanat Vicent Peris com un defensor de les classes populars i d'un cert republicanisme *avant la lettre*, sinó també com un defensor dels furs i de les lleis valencianes contra la presència dels castellans, que són clarament considerats com “estrangers” en diferents passatges de l'obra. [...] Tot plegat, en aquest text es pot veure el millor Llombart: conjugà erudició —dins els límits de l'autor—, creació —amb clara voluntat literària— i reivindicació política —des de l'òptica cultural de la Renaixença que ell proposava—, per tal d'aconseguir un producte digne com és *Lo darrer agermanat* (Escartí 2010: 38).

13 «*Lo darrer agermanat*, drama histórico en un acto», *Las Provincias* (06-12-1883), p. 2.

En aquest sentit, alguns anys abans Josep Lluís Sirera (1988: 69) s'havia preguntat:

¿Què és el que podia oferir de nou l'obra de Llombart? D'entrada, l'emprament del valencià per a una peça de tema tràgic, car l'acció es concentra als últims moments de la resistència de Vicent Peris. A més a més, una concepció obertament valencianista: el poble valencià ha d'aspirar a unificar-se i constituir un bloc, per damunt les diferències socials. Tots, nobles i plebeus, han de defensar la pàtria davant de l'estranger.

De més a més, és interessant remarcar que, el mateix any de l'estrena de *Lo darrer agermanat*, un joveníssim Vicent Blasco Ibáñez —de setze anys i deixeble de Llombart— optà al premi extraordinari dels Jocs Florals de València de 1883 que patrocinaven Leopold i Leandre Garcia;¹⁴ i hi «obtingué el segon accèssit per una llegenda en prosa sobre fets de la història de València» (Roca 2011: 113). Aquella narració, que havia estat presentada a concurs «sota el lema Furs i llibertat» i romangué «completament inèdita» fins a la segona meitat del segle xx (Cucó 1967: 14), porta per títol *Lo darrer esforç*, «està ambientada al temps de les Germanies valencianes» i, en opinió d'Alfons Cucó (1967: 16):

[...] no és un relat gratuït. Blasco, de fet, reivindica les franquícies populars perdudes adreçant-se —amb un encert total— al que sociològicament serà, políticament i literàriament, la seua futura clientela: el món artesanal valencià, els «proletaris de coll dur» i una bona part dels altres, els petits propietaris rurals desvinculats de l'Església.

Més enllà de l'interés d'aquest conte, que com bé ha afirmat Viciano (2021), «tot i centrar-se en la figura de l'Encobert, no insistia en els aspectes misteriosos i fulletonescos del seu origen, sinó en el seu tràgic intent per salvar la revolta agermanada», resulta del tot eloqüent descobrir que Blasco Ibáñez

14 «Juegos florales de 1883», *El Mercantil Valenciano* (30-07-1883), p. 1.

escrigué una segona obra literària novament ambientada en les Germanies que, segons sembla, quedà inacabada i mai no arribà a veure la llum.

A propòsit, en febrer de 1930 Francesc Almela i Vives anuncià que «una persona que conoce al dedillo, ce por be, punto por punto, la biografía del novelista» li havia explicat que, pels voltants de l'estiu de 1891, els membres de la tertúlia que convocava Josep M. Puig i Torralva —entre els quals, Constantí Llombart, Josep M. de la Torre, Francesc Martí Grajales, Ramon Andrés Cabrelles i d'altres—, i «a la que concurría Blasco Ibáñez», instaren el novel·lista «para que escribiera en valenciano y hasta se le indicó que sería preferible que lo hiciera para el teatro». Demanda a la qual Blasco respongué afirmativament. I «a los pocos días nos leyó [dos actes d']un drama titulado “Guillem Sorolla”, y basado en la leyenda recogida por el historiador Vicente Boix acerca de aquel héroe de las Germanías» (Almela 1930).

Però fou el cas que la peça teatral de Blasco quedà inacabada, segons l'anònim informant d'Almela —que considere versemblant identificar amb Andrés Cabrelles— perquè:

[...] daba la casualidad de que Puig Torralba tenía escrito un drama titulado «Lo darrer agermanat» en que, en torno al caudillo Vicente Peris, había el mismo ambiente. Blasco Ibáñez, en vista de ello, desistió de continuar la obra».

Una informació parcialment errònia, ja que, com sabem, l'autor de *Lo darrer agermanat* és Llombart, i no Puig Torralva. Amb tot, i siga com siga, el ben cert és que aquell drama en valencià titulat *Guillem Sorolla* restà inconclús; i els dos actes que el novel·lista llegí als integrants de la tertúlia quedaren «en poder de Senent, editor en París de “Impresiones de un emigrado”, el primer libro de Blasco Ibáñez» (Almela 1930).

Encara en referència a la producció literària en valencià que veié la llum durant les darreres dècades del segle XIX, recentment Àlex Llinares ha recuperat la memòria d'un poeta fill d'Altea que, segurament inspirat pels escrits d'autors com ara Boix i Llombart, escrigué un poema dedicat a la Germania. Es trac-

ta de l'«advocat i periodista amb afició d'escriptor des de ben jove» Vicente Eugenio Miguel i Madaleno (1852-1934), que «ideològicament era republicà i federalista»; i que, a principis de la dècada dels anys huitanta, redactà una composició titulada «La guerra de les Germanies» que fou reproduïda en el *Ensayo biográfico bibliográfico de escritores de Alicante y su provincia* que en 1888 donà a l'estampa Manuel Rico. D'ací que Llinares deduïska que Miguel i Madaleno «degué escriure el poema abans de la publicació del llibre de Rico, i coincidint segurament amb els anys en què es va publicar l'obra [*Lo darrer agermanat*] de Llombart» (Llinares 2019: 38).

«La guerra de les Germanies» —que ha sigut analitzat per Llinares— està dividit en huit parts. L'autor s'hi «posiciona del costat del bàndol agermanat, perquè considera que la revolta dels agermanats era una lluita de classes». Dedicà tota una part, la setena, a elogiar la figura de Vicent Peris —el protagonista, com sabem, del drama llombartianà—: «En esta guerra terrible / hagué un home molt famós, / cor sanser, franch y lleal / y honrat y valent com pocs». I és en l'última part on «trau les seues conclusions del conflicte, tot atribuint la condició de “germans” i “màrtirs” a les persones que lluitaren per la “llibertat”» (Llinares 2019: 38).

Així mateix, també redactat en valencià —però amb pretensions diferents—, en 1897 Francesc Badenes Dalmau —a qui, segons com, situaríem en una línia ideològica progressista moderada— donà a la llum una obreta titulada *Mariola. Llegendes del temps de les Germanies*. Es tracta d'una narració en vers de ritme i to lleugers —més sentimental que no històrica— que, en la seua part final, conté unes breus «Notes» historiogràfiques que permeten comprovar de quina manera aquell episodi històric interessà Badenes Dalmau. Així, amb molta prudència, en una d'aquelles notes l'autor afirmà: «La rahó que pogueren tindre'ls plebeus per a formar la Germania, la Història ho dirà en son temps; però, siga aquella la que's vullga, los plebeus tingueren alguns motius per a alsar-se contra la nobleça» (Badenes 1897: 73).

De qualsevol manera, encara fou més prudent Lluís Cebrian Mezquita, autor del pròleg que encapçala l'obra *Mariola*, que tan sols s'hi limità a recordar l'estreta amistat que l'unia amb Badenes; i que no realitzà cap comentari respecte al tema ni al moment històric que motivaven l'obra, més enllà d'afir-

mar que «sa poètica llegenda, enclosa en estes fulles, és una de tantes entre les moltes composicions que a diari brollen de sa ploma; si no la més meritòria, és, sens género de dupte, una de les que millor esfumen son estil y son caràcter» (Cebrian 1897: VII).

A l'inici del segle xx, la convocatòria dels Jocs Florals de València —que, recordem-ho, organitzava Lo Rat Penat— corresponent als anys 1902 i 1903 inclogué un premi extraordinari, patrocinat per l'Ajuntament de Palma, «al autor del millor treball sobre “Les relacions entre la Germania de València y la de Mallorca (segle xvi)”, preferint al que obtinga notícies desconegudes o inèdites». ¹⁵ I, en totes dues ocasions, el premi quedà desert.

Immers ja en el que podríem qualificar com a moviment de la post-Renaixença, l'1 de març de 1914 el jove valencianista Marià Ferrandis Agulló —sota el pseudònim d'Eugènic (Dolç 1991: 569)— publicà un article periodístic en el qual recordava: «[...] al comensament del regnat de Carles I, hi hagué a Castella l'alsament de les comunitats i simultàniament s'efectuava a València un moviment democràtic conegut amb el nom de les Germanies». Era així com Eugènic (1914) aprofundia en la línia encetada per Pizcueta, i asseverava: «[...] els dos alsaments eren completament oposats, car el de Castella el promogueren els nobles contra'l rei, i el de València, el poble contra'ls nobles».

D'altra banda, tenim notícia que el 16 de maig de 1915, durant la reunió de representants de les Joventuts Valencianistes que tingué lloc «en la secretaría de Lo Rat Penat [...] se ha acordado constituir una Federación de Juventudes Valencianistas, bajo la denominació de “Germanía Valenciana”, nombrándose una ponencia para que estudie el reglamento». ¹⁶ Sobre això, el diari *Las Provincias*, a més de destacar que també varen acordar «la publicación de un Manifiesto dirigido a la opinión valenciana», ¹⁷ n'anuncià la reunió fundacional definitiva quatre dies després: «Germania Valenciana. Se convoca per a hui

15 *Las Provincias* (21-III-1902).

16 «Por el monasterio del Puig. La sesión de hoy», *La Correspondencia de Valencia* (16-05-1915), p. 1.

17 «La Asamblea de Juventudes valencianas», *Las Provincias* (17-05-1915), p. 1.

dimecres a les set de la vesprada, a la reunió que se celebrarà en la Societat Lo Rat Penat a totes les joventuts valencianes adherides per a la constitució definitiva de la Junta de Germania».¹⁸

En referència a les convocatòries dels Jocs Florals de València que se celebraren durant les dues primeres dècades del segle xx, cal remarcar que en el certamen de 1915 resultà guardonat un sonet de Pere Bonet Alcantarilla titulat «Germania»;¹⁹ i que en el de 1917 Enric Ribés Sangüesa obtingué el premi extraordinari que patrocinava l'Ajuntament de Castelló de la Plana per un «Estudio crítico de las Germanías con relación a la historia de Castellón».²⁰ Un treball que fou redactat en valencià i que, quatre anys després, veié la llum a l'Establiment Tipogràfic de Fills de J. Armengot, de Castelló, amb el títol *Estudi crític de les Germanies en relació ab la Història de Castelló*.²¹

En setembre de 1922 l'historiador Salvador Carreres Zacarés —que, anys a venir, es convertiria en cronista de la ciutat de València— publicà un article en què descrivia, a partir de documentació coetània, un dels episodis més coneguts de la guerra de les Germanies: concretament, aquell en què, després de perdre la batalla d'Orpesa:

[...] los agermanados desahogaron su rabia y furor saqueando las moradas de varios caballeros, y especialmente el palacio del Infante don Enrique de Aragón, duque de Segorbe. [...] La destrucción fue completa, desapareciendo puertas, rejas, etc.; de tal modo, que espiando la frase de la carta escrita por doña Isabel Ruffa Pexco, señora del lugar de Picasent, a los Jurados, dándoles cuenta del saqueo de su castillo, podríamos decir que no dejaron *clau en paret*» (Carreres 1922).

18 «Diario de Avisos. Germania Valenciana», *Las Provincias* (19-05-1915), p. 2.

19 «Se leyeron unos sonetos del Sr. Bonet Alcantarilla, compañero nuestro muy querido, a quien se ha concedido “la englantina d'or”. Se aplaudió mucho la lectura de todos ellos, sobre todo del titulado “Germania”». «Juegos Florales», *El Pueblo* (01-08-1915), p. 1.

20 «Anoche, en el Principal. La Fiesta de los Juegos Florales», *Las Provincias* (31-07-1917), p. 1.

21 A sota del títol, s'hi feia saber que havia sigut una «obre premiada, per unanimitat, en los Jocs Florals de València, organitzats per la docta societat Lo Rat-Penat, en l'any 1917».

D'altra banda, la premsa coetània també informà de l'inici de la publicació, per part de «la juventud de Lo Rat Penat», d'un periòdic quinzenal titulat *Germanía* que veié la llum pública per primera vegada en abril de 1925.²² Així, es tractava d'una «hermosa revista literaria y científica» que estava dirigida per Lluís Cabrelles;²³ i que arribà a editar 19 números, com a mínim.²⁴ Sobre això, quan feia cinc mesos que la publicació estava en marxa, el diari *Las Provincias* afirmà:

La literatura valenciana tiene con esta revista una excelente muestra de la labor que realiza nuestra juventud, sin que se vea en ella esa producción chocarrera que se ha considerado por alguno esencia de la gracia valenciana, cuando solo ha sido una manifestación de decadencia. Plácemes merecen el director y redactores de *Germanía*.²⁵

Així mateix, cal assenyalar que, des de les columnes del diari *El Pueblo* i sota el títol «Los hombres de las Germanías. Guillem Sorolla», entre el 10 d'octubre i el 25 de novembre de 1926 José Lloret Llorens hi publicà sis articles en què reconstruïa la biografia i principals gestes d'un destacat líder agermanat que qualificava com «un hijo de la Valencia libre y democrática». L'extens text dedicat a Sorolla, de marcat caràcter èpic, finalitzava amb la captura i execució del capitost:

Apresado, se le condujo al castillo de Montesa. En él estuvo hasta el 5 de Diciembre de 1522, en que entró en Játiva el ejército real. Por orden

22 «Noticias». *El Pueblo* (16-04-1925), p. 5. Gràcies a aquesta breu ressenya sabem que entre els col·laboradors de la revista figuraven autors com ara Francesc Almarche, Eduard Buil, Josep E. Galiana, Josep Rodrigo Pertegàs, Jesús Morante, Estanislau Alberola i Rafel Bernabeu.

23 «Hemos recibido el número 2 de la hermosa revista literaria y científica “Germanía”, que dirige don Luis Cabrelles, y en cuya portada aparece un facsímil del escudo Tri-Lunal de Comercio del reino de Valencia en siglo XVIII». «Noticias», *La Correspondencia de Valencia* (02-05-1925), p. 2.

24 «Hemos recibido el número 19 de la revista “Germanía”, que publica la Juventud de “Lo Rat-Penat”. Como los anteriores, es interesante su texto, en el que figuran distinguidas firmas de los mejores escritores valencianos». «Publicaciones recibidas», *La Correspondencia de Valencia* (22-01-1926), p. 4.

25 «Valencia». *Las Provincias* (06-09-1925), p. 2.

del virrey fue conducido a esta ciudad e inmediatamente juzgado y sentenciado a ser arrastrado hasta el pie de la horca, colgado y después descuartizado. Su cabeza la envió el virrey a Valencia, donde se la expuso en la Casa de la Ciudad, en la esquina que da a la plaza de la Catedral (Lloret 1926).

Dos anys després, el 30 de novembre de 1928, el dramaturg valencià Josep Ernest Peris i Celda estrenà una obra titulada *Rialles del voler. Poema dramàtic de la època de les Germanies*, escrita «en dos actes y en vers», per les pàgines de la qual desfilen «colechals, ahermanats, ronda, soldats, pleveys, caballers, aguasils y chen del poble. L'acció en València. Època, 1520 a 23». L'endemà de l'estrena, la crítica assegurarà:

[...] la comedia, bien construida, transcurre interesando al espectador, que en muchas escenas —muy merecidamente, tras aquel canto a Valencia— mostró su entusiasmo con cálidos aplausos, que se repitieron con más brío al final de los dos actos de que consta; tanto, que hubo de comparecer el autor en el palco escénico, para compartir con los intérpretes el homenaje del público». ²⁶

Malgrat això, l'obra no degué gaudir de la recepció esperada: «Els crítics volien MÉS y el públic volia MENOS», escrigué Peris (1928: 2). I és que, segons l'autor, l'auditori no desitjava contemplar obres de temàtica seriosa, podríem dir: «¡M'han convenut! Y de hui en abant yo els promet que “no hu faré més...”», pues per lo vist, als autors valencians no mos queda atre remey que seguir “fent riure”» (Peris 1928: 2).

Finalment, en plena Segona República —el 14 de juliol de 1935—, la premsa valenciana es feu ressò de la publicació, per part de Josep Osset Merle i sota el títol de *La Germania dels menestrals de València*, del dietari —fins aleshores inèdit— de Miquel Garcia, «contemporáneo del alzamiento de las Germanías», en què l'autor «fue anotando día por día todo lo que vio o supo»

26 «Teatro Moderno. “Rialles del voler”», *El Pueblo* (01-12-1928), p. 5.

(Fenollar 1935). D'aquesta manera, Jordi de Fenollar —pseudònim de Teodor Llorente Falcó— hi qualificava les Germanies com un alçament «transcendental»; i hi assegurava que l'obra «da una sensación de vida muy intensa acerca de los pormenores de aquella lucha que se desarrolló en tiempos del reinado de Carlos I, y siendo virreina de Valencia doña Germana de Foix» (Fenollar 1935).

Al cap de tres mesos, Carles Salvador insistia en la gran significació d'aquell document històric tot destacant que el notari Miquel Garcia «vixqué els fets i els relata apassionadament, parcialment. Vixqué els fets; els patí, sembla des [del] lloc dels cavallers, dels rics, dels nobles i no des del cantó dels menestrals, dels pobres, dels agermanats». Així mateix, assegurà:

[...] reporta minuciosament els alts i baixos de la lluita del poble contra els poderosos, i diu dels agermanats prenent partit: lladres, lladres traïdors, heretges, bèsties, mala gent, maleït poble, que tenien el plaer de fer mal... Comprenem els dicteris, posat que [era] un home enemic natural de la Germania (Salvador 1935).

Això no obstant, Salvador subratllà la importància de l'obra tot assenyalant que també es feia ressò de les injustícies que s'hi van cometre:

Posat a registrar fets i a qualificar-los, veem com el Notari ens parla dels grans càstigs que el poder reial, els nobles, els cavallers, els rics, imposaren no sols als agermanats vençuts,²⁷ ans al poble tot, després de la mort de Sorolla, càstigs i injustícies, adquisició en propietat de terrers per pocs diners, innoble revenja portada a cap aprofitant els estralls de la revolució, de les pestes que hi hagueren, causa de la fam que havia aleshores al nostre País. [...] Volem remarcar ací que en 1529 encara havia força agermanats, puix que el poble estava indignat perquè els nobles no feren justícia, sinó que amb aquesta paraula a la boca feen diners amb males arts.

Per a finalitzar la ressenya Salvador (1935) sentència:

27 «venents», a l'original.

[...] posem esment en aquesta declaració, feta no obstant el partidisme de l'historiador: «Emperò no pogueren ni l'Emperador, ni els Barons fer mudar la voluntad al Poble, perquè més agermanats estaven en lo cor, aprés d'estos càstics, que no abans». És el resultat natural de la injustícia contumaç.

Com a conclusió, podem afirmar, juntament amb Vicent J. Escartí (2006: 40-41):

[...] resulta evident que el conflicte armat de les Germanies havia de representar per als homes de la Renaixença, com a bons romàntics, un punt d'interés: hi havia les figures dels herois, la defensa d'uns ideals més o menys correctament interpretats des de la distància dels segles i, encara, hi havia el referent més fresc de les guerres carlines o les revoltes, més pròximes encara (els incidents de la I República a València, per exemple), que podien fornir d'imatges viscudes de prop la reelaboració d'uns fets històrics que, en bona mesura, es podien reconstruir fàcilment i de forma directa.

Sense oblidar que la Renaixença, a les nostres terres, fou un moviment dèbil, des d'un punt de vista social, i sospitós, des del polític —és a dir, per als qui ostentaven el poder—. I, per això, el record i la reelaboració dels fets de la Germania que impulsà van ser observats en bona part com a conflictius, cosa que repercutí en una projecció relativament tímida que, quasi sempre, vingué animada de la banda dels autors més pròxims al federalisme i el progressisme. Una situació que, sens dubte, derivà de la incomoditat i poca simpatia que, als ulls de la burgesia valenciana del segle XIX, degué despertar la insurrecció social del segle XVI i, en resum, qualsevol vel·leïtat històrica i/o lingüística que qüestionara l'*statu quo*.

En aquest sentit, estic convençut que a molts dels escriptors valencians de les darreres dècades del segle XIX —sobretot als d'ideologia més moderada i conservadora—, els degué passar una mica el que Pau Viciano (2021) ha detectat en l'actualitat, a propòsit del 500 aniversari de la revolta: que el record de les Germanies els degué fer «una mica de nosa» (per uns altres motius, és

clar). I fou així que es debateren entre el desig de reviuere un esdeveniment històric «tràgic però gloriós», ben significatiu per al poble valencià, i la incomoditat de reivindicar una insurrecció popular que podia provocar recels polítics i renovar antigues rancúnies, tal com afirmà *Las Provincias* a propòsit de l'estrena de *Lo darrer agermanat*. Per això, els intel·lectuals valencians que, com ara Manuel Danvila, no compartien l'ideari de la Renaixença —és a dir, no manifestaren cap interès a impulsar una identitat pròpia diferenciada de l'espanyola—, no tingueren inconvenient a condemnar aquella revolta popular del segle XVI.

Bibliografia

- ALMELA, F. (1930) «Relación de Blasco Ibáñez con el teatro», *Las Provincias* (20-02-1930), p. 5.
- BADENES, F. (1897) «Endressa a D. Honorat Berga y Garcias, president de “Lo Rat-Penat”», *Mariola. Llegendes del temps de les Germanies*, València, Estampa de Joseph Canales, pp. IX-XI.
- BOIX, V. (1845) *Historia de la ciudad y Reino de Valencia*, tom I, València, Imprenta de D. Benito Monfort.
- CARRERES, S. (1922) «Un palacio valenciano saqueado por los agermanados», *Las Provincias* (22-09-1922), p. 3.
- CEBRIAN, L. (1897) «Pròlech», dins F. Badenes, *Mariola. Llegendes del temps de les Germanies*, València, Estampa de Joseph Canales, pp. V-VII.
- CUCÓ, A. (1967) «Introducció», dins V. Blasco, *Narracions valencianes*, València, Impremta Ferma, pp. 5-19.
- DOLÇ, M. (1991) «Prensa i literatura. Ciutat de València (1837-1936)», tesi doctoral inèdita llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona.
- ESCARTÍ, V. J. (2006) «Introducció», dins C. Llombart, *Lo darrer agermanat*, València, Institució Alfons el Magnànim, pp. 9-44.
- (2010) «*Lo darrer agermanat* (1882): un “drama històric” de Constantí Llombart», *Revista de Llenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 15, pp. 17-41.
- ESTRELA, J. E. (2018) *Esperit de valencianisme. Constantí Llombart (1848-1893)*, València, Institució Alfons el Magnànim-Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació.
- EUGÈNIC (1914) «Ofrenes. Remembrança», *Las Provincias* (01-03-1914), p. 1.
- FENOLLAR, J. (1935) «Lo que se publica. La Germania “dels menestrals” de Valencia», *Las Provincias* (14-07-1935), p. 16.

- LLINARES, À. (2019) «Un poema romàntic de la Germania al segle XIX», *Saó*, 451, pp. 36-38.
- LLORET, J. (1926) «Los hombres de las Germanías. Guillem Sorolla. VI», *El Pueblo* (25-11-1926), p. 2.
- LLORENTE, T. (1887) *España. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*. Valencia, tom I, Barcelona, Establecimiento Tipográfico - Editorial de Daniel Cortezo y C^a.
- PERIS, J. (1928) «Descàrrecs», *Rialles del voler. Poema dramàtic de la època de les Germanies*, València, Editorial Arte y Letras, p. 2.
- PIZCUETA, F. (1885) «Discurs llegit per lo president En Fèlix Pizcueta Gallel, croniste de València», *Lo Rat-Penat. Periódich Lliterari Quincenal*, 2 (01-01-1885), pp. 11-14.
- ROCA, R. (2011) *El valencianisme de la Renaixença*, Alzira, Bromera.
- (2012) «L'epistolari entre Teodor Llorente i Vicent W. Querol (1876-1889)», dins R. Roca (ed.), *Teodor Llorente, cent anys després*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 209-287.
- SALVADOR, C. (1935) «Història valenciana. Guerra de la Germania de València», *Las Provincias* (09-10-1935), p. 17.
- SIRERA, J. L. (1988) «Teatre polític al País Valencià (1868-1936). Algunes notes», *La Rella*, 6, pp. 57-72.
- VICIANO, P. (2016) «Manuel Danvila (1830-1906), un historiador acadèmic entre la crítica erudita y la política conservadora», dins M. Danvila, *La germanía de Valencia*, Pamplona, Urgoiti Editores, pp. V-LXXI.
- (2021) «Les Germanies en l'espill literari», *La Veu* (20-03-2021).

*La revista Germania (1925-1926):
un altaveu del valencianisme ratpenatista*

[*Germania* journal (1925-1926):
a speaker of Lo Rat Penat Valencianism]

ALAITZ ZALBIDEA BERENGUER

Universitat d'Alacant

alaitz.zalbidea@ua.es

RESUM: *Germania* fou una revista vinculada a Lo Rat Penat que es publicà a València de manera quinzenal entre el 15 d'abril de 1925 i l'1 d'abril de 1926. La iniciativa fou promoguda per les joventuts de l'entitat i dirigida per Lluís Cabrelles, i hi col·laboraren personalitats de renom dins del món cultural valencià com Francesc Almarche, Francesc Puig i Espert, Nicolau Primitiu Gómez Serrano, Lluís Guarner, Francesc Lacomba, Estanislau Alberola, Josep Sanchis Sivera o Lluís Fullana. S'hi tractaven temes relacionats amb la llengua, la literatura i la cultura pròpies i se'n desprenien idees del valencianisme moderat, pròxim als cercles de la institució centenària.

PARAULES CLAU: *Germania*, valencianisme, segle XX, revista, Lo Rat Penat

ABSTRACT: *Germania* was a journal linked to Lo Rat Penat fortnightly published in Valencia between April 15, 1925 and April 1, 1926. This initiative was promoted by the youth of the organization and directed by Lluís Cabrelles, with the collaboration of renowned personalities from the Valencian cultural world such as Francesc Almarche, Francesc Puig i Espert, Nicolau Primitiu Gómez Serrano, Lluís Guarner, Francesc Lacomba, Estanislau Alberola, Josep Sanchis Sivera and Lluís Fullana. They reflected upon topics such as language, literature and culture according to the moderate Valencianist ideas, close at the time to those of the centenary institution.

KEYWORDS: *Germania*, valencianism, XXth century, journal, Lo Rat Penat

Recepció: 21/03/2021. Acceptació: 10/04/2021. Publicació: 27/07/2021

Introducció

Cap paraula com ésta podrá mostrar el entusiasme que tenim per tot lo nostre, ni niguna'ltra sintetizará lo content que mos ompli al dirijirnos ab l'armoniosa llengua dels avis. Perque nosatros sentim l'amor per lo Reyne de Valencia, i heu manifestem parlant son llenguage, ja que la més viva manifestació d'un poble es la llengua del mateix. I ab lo ferm proposit de renovellar la lliteratura valenciana, volem entendre i fer entendre'l deure de divulgar lo valenciá, no ja com a idea única i exclusiva de Patria Valenciana, sino com religiosa expresió de recordança per los genitors nostres, com un bes espiritual o de oltratomba als fundadors del poble valenciá [...].

Així començava el seu efímer calcigar *Germania. Revista Lliteraria i Científica* (d'ara en avant *Germania*), una revista vinculada a Lo Rat Penat que es publicà a València de manera quinzenal entre l'abril de 1925 i l'abril de 1926. Aquelles paraules, plasmades al primer número per Lluís Cabrelles, reflectien la pretensió de dinamitzar i defensar el valencià en la premsa periòdica, vehicle d'un contingut que abraçava la història i la cultura valencianes (balls, festes, música, art...) i, sobretot, donar veu al valencianisme pròxim a la institució.

La iniciativa fou promoguda en gran mesura per les joventuts ratpenatistes, més concretament per un grupuscle fundat durant els anys vint que pretenia plasmar en paper, a recer d'un model de premsa, continguts sobretot relacionats amb el fet valencià, tot prenent com a base la mitificació de la història i la literatura. No debades, a més de les nombroses referències als personatges històrics valencians, es dedicà un monogràfic als Jocs Florals i s'arribaren a publicar fragments d'algunes obres en forma de fascicles, ornamentat tot amb un to messiànic i amb exaltacions romàntiques sobre la importància de la valencianitat. Semblava, però, que l'encarament ideològic de molts dels col·laboradors frustrà —una vegada més— qualsevol temptativa renovadora.

*Aquest treball forma part del Projecte PGC2018-097011-B-I00 "Biografías marginales: violencia, sexo, género e identidad. Edición y análisis de las fuentes documentales valencianas de la época foral", del Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades del Gobierno de España.

La revista comptà amb col·laboracions de luxe: una nòmina d'intel·lectuals que sovintejaven les tertúlies dels tres o quatre cercles valencianistes de l'època. Lo Rat Penat i el Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de València, junt amb el Centre de Cultura Valenciana, els partits valencianistes i els reductes universitaris, foren un edifici modest de pilars com Lluís Guarner, Francesc Almarçhe, Angelí Castanyer, Francesc Lacomba, Josep Sanchis i Sivera, Estanislau Alberola, Vicent Lluch, Lluís Fullana o Nicolau Primitiu Gómez, entre altres.

Germania: una iniciativa patriòtica en temps difícils

Els períodes d'inestabilitat sociopolítica dels anys vint i trenta del segle passat potenciaven l'arraconament dels cercles intel·lectuals perifèrics de l'estat espanyol, si bé la censura era directament proporcional al grau de rebel·lia a ulls del règim establert. A València, la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) sufocà algunes iniciatives culturals en llengua catalana que, anys més tard, amb l'inici del primer bienni republicà (1931-1933), esclataren positivament en forma de revistes culturals, associacions cíviques, etc. Així, el règim reforçà l'estructura centralista i perseguí qualsevol intent de dignificació real del valencià i la seua normalització, tot entenent que la reivindicació alterava l'espai natural de la llengua castellana i la seua superioritat intrínseca.

Els anys de la dictadura primoriverista constituïren un període de censura i prohibicions pel que fa a l'ús públic del valencià i a la seua divulgació. Així i tot, Lo Rat Penat, institució acostumada a nadar en la maregassa, comptava amb l'aquiescència del règim, igual que ho feu anys després amb Franco (Cortés 1995), ateses les seues ben vistes i simpàtiques actuacions en pro de la cultura valenciana ancorada en l'anècdota, en l'espardenya i en l'eslògan de ninot i fallera.¹ Un valencianisme carrincló i postís en termes de normalització

1 No debades, Carmen Franco Polo, filla del general Francisco Franco, va ser regina dels Jocs Florals de l'any 1940, a proposta del poeta Josep Calatayud Bayà, durant el mandat de Josep Monmeneu, llavors president de Lo Rat Penat.

real en les esferes públiques de la vida quotiana, però que no feia sinó engrandir localment les glòries pretèrites i presents entre les parets de la seu de la plaça de Manises, punt de trobada de la institució centenària, que anys més tard es traslladaria al carrer del Trinet de Cavallers.

D'ençà de l'any 1919 fins al 1927, l'historiador valencià Francesc Almarche² assumí la presidència de Lo Rat Penat, des de la qual apostà per ser fidel a l'esperit ratpenatista amb algunes iniciatives: l'organització de conferències sobre regionalisme, la reactivació de les excursions, la reorganització de la Secció de Publicacions o la fundació de la Joventut de Lo Rat Penat (Molada 2000: 174). L'èxit de la seua presidència, però, raïa en la capacitat per a aglutinar les diferents sensibilitats i unificar els diferents sectors tant com li fou possible, cosa que no assolí posteriorment Puig i Espert en la seua etapa com a president.³ Almarche aconseguí prestigiar l'entitat i esperonar-ne les joventuts per a constituir els «dimecres d'amical conversa», sota la direcció d'Emili Cebrián Navarro, unes tertúlies que no eren sinó l'embrió dels treballs que es publicaran a *Germania* (Igual Úbeda 1959).

Enmig d'un període gens engrescador sociopolíticament per al valencià, en el qual Lo Rat Penat cada vegada es deslligava més de les propostes emanades de la resta de territoris del domini lingüístic catalanoparlant —però comptava amb l'entusiasme d'alguns dels seus sectors juvenils—, publicà els seus números *Germania*, prenent com a base les susdites reflexions al si de l'entitat. La revista, vinculada a la societat d'amadors, pogué veure la llum gràcies a l'esperó de Lluís Cabrelles, que se n'encarregà de la direcció, i la impremta de José Olmos, que se'n feu càrrec de l'edició i el tiratge, encara que es publicà durant poc més d'un any.

2 A més de la seua tasca com a arxiver de l'Arxiu del Regne de València, com a activista valencianista i com a membre, entre altres coses, de la Societat Castellonenca de Cultura, hem d'agrair-li la seua obra *Historiografía valenciana: catálogo bibliográfico de dietarios, libros de memoria, diarios, relaciones, autobiografías, etc., inéditas y referentes a la historia del antiguo reino de Valencia*, publicada l'any 1919. Aquesta ha sigut la base de molts dels nostres estudis relacionats amb la literatura de dietaris o literatura memorialística (Zalbidea 2019).

3 Francesc Puig i Espert no passava per un bon moment personal i, a més, ell mateix assegurarà que els sectors més retrògrads de l'entitat el van pressionar, cosa que va fer que dimitira al cap de poc temps d'acceptar la presidència (Casañ 1997).

1.1. Estructura

Els 24 números de *Germania* es publicaren entre el 15 d'abril de 1925 i l'1 d'abril de 1926. Els pilars bàsics de la revista eren, a grans trets, els següents:

- La història valenciana, de la qual es destacaven episodis com la fundació del Regne de València, l'expulsió dels moriscos, la batalla d'Almansa, etc.
- El valencianisme cultural, dins d'un marc regional i nacional
- La defensa de la llengua valenciana
- La simbologia patriòtica i religiosa de València: la Senyera, la Mare de Déu dels Desemparats, Santa Maria del Puig...
- La divulgació literària, tant amb homenatges als escriptors clàssics com amb narracions i poemes de col·laboradors de la revista
- Els elements culturals valencians: arquitectura, música, etc.
- Els actes de Lo Rat Penat: Jocs Florals, actes de l'entitat, excursions, etc.

Tot seguit, establim una relació dels continguts de cada un dels números publicats. En cada un dels títols es regularitza tant com es pot l'ortografia, orientada a l'essència ratpenatista, i se'n respecta la morfosintaxi:

- Número 1. 15 d'abril de 1925. Títols i autors:
 - Salutació: Lluís Cabrelles
 - Renaixença: Francesc Almarche
 - Ànima jove: Eduard Buil
 - La serena inquietut: Joan Brocal
 - La Senyera: Mariano Serrano
 - Les joies de l'arquitectura valenciana: Josep E. Galiana
 - La Pobla d'en Nicholau Valeriola i la d'en Pere de Plana: Josep Rodrigo Pertegàs
 - Madrigal de nen: Jesús Morante Borràs
 - Les sabates noves: Estanislau Alberola
 - Breus consideracions sobre la música popular valenciana: Rafel Bernabeu López
 - La bella paraula: Suay Durà
 - Caritat: Manel Peris
 - D'ací i d'allà: Micalet i Senyera

- Número 2. 1 de maig de 1925. Títols i autors:
 - Nostra Portà: redacció
 - Joventut triuphant: Francesc Lacomba
 - Mestre Vicent Ferrer i Ausiàs March: Francesc Almarche
 - Breus consideracions sobre la música popular valenciana: Rafael Bernabeu López
 - Vesperal: Ángeles Soler Soler
 - L'arquitectura valenciana: Josep E. Galiana
 - Cantars: Manel Peris
 - Germans: valencians de Rosario de Santa Fe
 - Santa Mare Senyera!: Nicolau Primitiu Gómez Serrano
 - Joventut, Cultura, Germania: Cebrián Ibor
 - Tot m'eres coneguda: Angelí Castanyer
 - Germanor: Paco Sebastià Bonafé
 - El valencià Eiximeno: U. Berbena
 - Sobre l'antiguetat dels ventalls o palmitos: Falvaz
 - D'ací i allà: Micalet i Senyera
 - La Princeseta (sonet): Josep Gallego Vicente

- Número 3. 15 de maig de 1925. Títols i autors:
 - Renaiximent de l'idioma valencià: Emili Solà Manchón
 - L'advocació de Mare dels Desamparats: Josep Sanchis Sivera
 - Dos nous portals en les muralles musulmanes: Nicolau Primitiu
 - Crida: Antoni Camps
 - Lo Micalet alluminat: Ricard Garrido Juan
 - Mare: Diabaj
 - Càntic: Suay Durá
 - La Mare: Víctor Sanchis
 - Des de l'eternitat: Teresa Serrano Marí
 - Justícia divina: Ferrand de San Martín Vasco
 - Cantars: Vicent Lluch
 - Els que menyspreguen la llengua valenciana: Joan Piqueres i Martínez
 - Una visita de Lo Rat-Penat al Real Col·legi de Corpus-Christi de València: redacció

- De broma i de veres: Salvador Soler Soler
 - La creu de maig: redacció
 - Concurs literari obert per l'Acadèmia del Centre Escolar i Mercantil de València. Lema: Nostra Patrona: M. Cuitavi Rosell
 - Lo Rat-Penat, Jochs Florals de València, convocatòria per a'ls del present any MCMXXXV
 - D'ací i d'allà: redacció
- Número 4. 1 de juny de 1935. Títols i autors:
 - Desfiles: Tomás Sot (traducció)
 - El pal·leter: Emili Solà
 - València antiga: E. D. E.
 - Un capítol: Josep Gracia Lacueva
 - L'ànima d'una guitarra: Francesc Lacomba
 - A lluitar...!: Salvador Soler Soler
 - Himne a la Senyera de València: Eugeni Almenar
 - Llúria, artística i monumental: Josep E. Galiana
 - Les oronetes: Eduard Buil (traducció)
 - Cantars: Vicent Llovet
 - El folklorisme: Rafel Bernabeu López
 - Cançó de l'arbre: Dos fills de Castelló
 - Salutació: Josep Machancoses
 - El Micalet: R. Senyer
 - D'actualitat: Isidro Torregrosa García
 - Vaig a començar: Francés Leonel
 - D'ací i d'allà
 - Número 5. 15 de juny de 1935. Títols i autors:
 - Dolça parla: Emili Daroca
 - La processó del Corpus: Joan Marzal Jover
 - Maig: J. Gallego Vicente
 - Cançó de joventut: Manuel Bertolín Peña
 - En Santiago Rusiñol: redacció
 - Cant a la pàtria: Angelí Castanyer Fons

- Els cobertors de domàs en els balcons: redacció
 - La festa: Suay Durà
 - El golfet: Lluís Cabrelles
 - Cantars amorosos: Estanislau Alberola
 - El Corpus: Josep E. Galiana
 - A la roca diablera: Marian Ferrandis Agulló
 - El trage regional: redacció
 - Un etimologista: Genar Genovés
 - Una anècdota de Quevedo: Francés Leonel
 - Raonament
 - De gafarrons: Josep Bernat i Baldoví
 - D'ací i d'allà
- Número 6. 1 de juliol de 1925. Títols i autors:
 - Fulles soltes: Suay Durà
 - Nostre llenguage: Josep E. Galiana
 - Cantars: Vicent Lluch
 - Tres mares: Salvador Soler Soler
 - L'art de la seda: César Hernández Arteseros
 - A la caseta del Puig: Gregori Sabater
 - A nostra Senyera: Joan Alegre Ortiz
 - Morí l'amic i el savi...!: Nicolau Primitiu Gómez Serrano
 - València antiga: Emili Daroca
 - Lo 29 de juny de 1707: Emili Solà
 - Cantars: Jesús Morante Borràs
 - Fill meu!: Lluís Cabrelles
 - Cuentos i coses velles: J. B. Argent Morales
 - Dirs quinzenals: Pepet del Túria
 - Regeneració o degeneració: Rafael Bernabeu López
 - Rima: Josep Gracia Lacueva
 - D'ací i d'allà
- Número 7. 15 de juliol de 1925. Títols i autors:
 - Nacionalisme valencià: Emili Daroca

- Nostra fira: Manel Cuitavi Rosell
 - València: César Hernández
 - La fira de joliol: Josep E. Galiana
 - Pensament: Manel Peris
 - A la Senyera: Genar Genovés
 - València antiga: E. D. E.
 - Almoïna: Rafel Senyer
 - Balls populars: Emili Solà
 - Cançons de l'ànima: Angelí Castanyer
 - Dirs quinzenals: Pepet del Túria
 - Cantars amorosos: Estanislau Alberola
 - Lo pallaso trist: Francesc Lacomba
 - Germania: Alberto Martín
 - La serpentina: Josep Gallego Vicente
 - D'ací i d'allà
 - Programa oficial de la fira
- Número 8. 31 de juliol de 1925: número dedicat als Jocs Florals
- Número 9. 15 d'agost de 1925. Títols i autors:
- Regionalisme: Suay Durà
 - El músic Gomis: Rafel Bernabeu Gómez
 - Cantars: V. Lluch
 - La Llonja de València: Josep E. Galiana
 - Cant a les germanies: Angelí Castanyer
 - Quan jo muiga: Francesc Puig Espert
 - Dirç quinzenals: Pepet del Túria
 - Jurament: Lluís Guarner
 - La trista realitat: Josep Gracia Lacueva
 - València antiga: Emili Daroca
 - De ma guitarra: Rafel Sirera
 - De les exposicions d'art en València: Rafel Llobat
 - Optimisme: Josep Gallego
 - D'ací i d'allà

- Número 10. 1 de setembre de 1925. Títols i autors:
 - Entorn del problema: Josep Gracia Lacueva
 - De ma guitarra: Rafel Sirera
 - Fulla solta: Suay Durà
 - La reforma del carrer del poeta Querol: Emili Solà
 - Evolució fonogràfica de la llengua valenciana: Lluís Fullana i Mira
 - Les atarasanes: Falvaz
 - La nit: Paco Sebastián Bonafé
 - L'agraïment d'un ànima: Joan Beneyto Pérez
 - Cantars i sentiments: César Hernández Asterero
 - La plaça d'Emili Castelar: Josep E. Galiana
 - Cantars: N. S. i F. L.
 - El número fatal: Joan Lacomba
 - No tot són glòries: J. B. Argent Morales
 - Dirs quinzenals: Pepet del Túria
 - València antiga: Emili Daroca
 - Camí de llum... retorn de tristea. Josep Gallego
 - D'ací i d'allà

- Número 11. 15 de setembre de 1925. Títols i autors:
 - Sobre la conservació de l'idioma valencià: Emili Solà
 - Evolució fonogràfica de la llengua valenciana: Lluís Fullana i Mira
 - Per què plora?: Rafel Senyer
 - Ya se'n va l'estiu: Miguel Aguado
 - Niu d'abelles: Constantí Llombart
 - Via avall: Josep Gallego Vicente
 - Apostilles: Maties Calabuig
 - Dolora: Josep Gracia Lacueva
 - Concurs infantil de llectura valenciana organitzat per la Joventut de Lo Rat Penat
 - La visió desconeguda: Falvaz
 - El valencià en les escoles: Ventura Pascual i Beltrán
 - Cantars: Fray Desconegut
 - Llatits de mon cor: Josep Maria Soler

- València oblidà per ses ajuntaments: Josep E. Galiana
 - Dirs quinzenals: Pepet del Túria
 - D'ací i d'allà
- Número 12. 1 d'octubre de 1925. Títols i autors:
 - Recort de gratitut: Francesc Almarche
 - En Jaume el Conqueridor: Bernardo Morales San Martín
 - Cantars: Estanislau Alberola
 - Crit del cor: Josep Gallego Vicente
 - Breus notícies sobre els Furs de València: Joan Marver
 - Bendició de la Senyera del Rat-Penat: Suay Durà
 - L'entrà del rei en Jaume en València i la festa de Sen Donís: Josep E. Galiana
 - Cantars: Estanislau Alberola
 - La joventut de Lo Rat-Penat en l'excursió al Puig de Santa Maria l'any passat
 - Evolució fonogràfica de la llengua valenciana: Lluís Fullana i Mira
 - A en Jaume el Conqueridor: César Hernández Arteseros
 - Sobre l'origen de la festa valenciana de Sen Donís: A. Rivas
 - Dirs quinzenals: Pepet del Túria
 - La Senyera: Jacinto Labaila
 - Una muchacha «bien»: Francés Cantre Blasco
 - D'ací i d'allà
 - Número 13. 15 d'octubre de 1925. Títols i autors:
 - Nostre patriarca en Gaeta Huguet: Emili Daroca
 - Evolució fonogràfica de la llengua valenciana: Lluís Fullana i Mira
 - Meditacions: Manel Bertolín Peña
 - Breus notícies sobre els Furs de València: Joan Marver
 - La visió desconeguda: Falvaz
 - Cantars filosòfics: Estanislau Alberola
 - A les giques valencianes: Josep María Peris Celda
 - Paraules al sortir de València: Joan B. Brocal
 - València antiga: E. D. E.

- Cantars filosòfics: Estanislau Alberola
 - La nóvia feta d'encàrrec: Rafel Llobat
 - Vicent ya s'ha cansat...: Joan Beneyto Pérez
 - Pro teatre valencià: R. Garrido Juan
 - Coqueteries: Francesc Lacomba
 - Rajea: Genaro Genovés
 - Lo Rat-Penat
 - D'ací i d'allà
- Número 14. 1 de novembre de 1925. Títols i autors:
- Pàgina d'història- Gracia Lacueva
 - Evolució fonogràfica de la llengua valenciana: Lluís Fullana
 - Santiago Cebrián Ibor: redacció
 - Sonatina d'amor: Josep Gallego Vicente
 - Llengua materna: Clement Carrasco Torromé
 - Cantars filosòfics: Estanislau Alberola
 - La festa d'Elig: Claudi Miralles
 - Cançó de cuna: Soler Soler
 - La tempesta: Gustavo Estrela
 - Basílica per a la Mare de Déu dels Desemparats: Josep E. Galiana
 - Divulgacions musicals: Rafel Benabeu López
 - En el barranch de l'Arch: Joan Beneyto Pérez
 - Cant de l'horta: Milagrito Espí Soler
 - Una queixa...: Angelí Castanyer
 - De ma guitarra: Rafael Sirera
 - La maya: Francés Ferrandis Tur
 - Dirs quinzenals: Pepet del Túria
 - Lo Rat-Penat: redacció
 - D'ací i d'allà
- Número 15. 15 de novembre de 1925. Títols i autors:
- Renaiximent valencià: Emili Daroca
 - Evolució fonogràfica de la llengua valenciana: Lluís Fullana i Mira
 - La Senyera: Paco Sebastián Bonafé

- Angeleta: Manel Camarasa
 - Cantars: Isidre Machancoses
 - Millores de València: Josep E. Galiana
 - La reforma de la Glorieta: redacció
 - Teatraleries: El Consueta
 - Nostres publicacions: Josep Osset Merle
 - Nostres dimecres
 - Lo Rat-Penat
 - Assamblea pro festes de Sen Josep: Suna
 - Cantars filosòfics: Estanislau Alberola
 - Madrigal: Nicolau Primitiu Gómez Serrano
 - Dirs quinzenals: Pepet del Túria
 - D'ací i d'allà
-
- Número 16. 1 de desembre de 1925. Títols i autors:
 - L'inconsciència ciutadana
 - Evolució fonogràfica de la llengua valenciana
 - Cant a la joventut: Ampar Navarro
 - La paraula sublim: Suay Durà
 - Sobre coses del dia: Genar Genovés
 - Amor de mare: Ricart Garrido Juan
 - Anyorances: Miquel Gimeno Puchades
 - Pètals de rosa: N. S. i P. L.
 - Camí al Vedat de Torrent: Antoni Camps Càmara
 - Una tragèdia en l'horta: Isidrín
 - Teatraleries: El Consueta
 - València antiga: E. D. E.
 - Nit d'ànimes: Josep Soler Ortiz
 - Paraules: Lo cavaller sagaç
 - Cant a València: Josefina Cantó Ibáñez
 - Concurs infantil de llectura valenciana
 - Dirs quinzenals: Pepet del Túria
 - Lo Rat-Penat
 - D'ací i d'allà

- Número 17. 15 de desembre de 1925. Títols i autors:
 - Desfiles: Tomàs Sot
 - [crida breu]: Carles Salvador
 - Evolució fonogràfica de la llengua valenciana: Lluís Fullana i Mira
 - Nostra Portà
 - Aixís se fa pàtria
 - La fira de l'Ascensió: Antoni de Cidon i Navarro
 - A la dona valenciana: Paco Sebastián Bonafé
 - Dirs quinzenals: Vicentico/Pepet del Túria
 - Concurs infantil de lletura valenciana
 - Cantars: Vicent Lluch
 - L'exemple de la plaça de la Reina: Josep E. Galiana
 - De ma guitarra: Rafel Sirera
 - El debut de Pepica: Lluís Cabrelles
 - Torrent: Miquel Gimeno Puchades
 - La paella valenciana
 - En la ràdio
 - Lo Rat-Penat
 - D'ací i d'allà

- Número 18. 1 de gener de 1926. Títols i autors:
 - Amarga veritat: Emili Daroca
 - Evolució fonogràfica de la llengua valenciana: Lluís Fullana i Mira
 - Institucions de la vellor: Rafel Raga
 - Fulles soltes: Suay Durà
 - Concurs de lletura valenciana: Josep E. Galiana
 - Nocturn: T. Sanchis
 - Per què?: Peris Celda
 - Cançó de l'amor etern: Miquel Duran i Tortajada
 - Sobre coses del dia: Genar Genovés
 - La tragèdia d'un sentimental: Josep Gracia Lacueva
 - Valenciana és!: Albert Martín
 - Per l'amor de Déu: C. Sánchez Martínez
 - L'ausència del voler: Josep Sampere

- Luxent: Clement Carrasco Torromé
 - D'ací i d'allà
 - Dirs quinzenals: Pepet del Túria
- Número 19. 15 de gener de 1926. Títols i autors:
 - L'obra de la joventut: J. Cervera Aviñó
 - Lo Rat-Penat
 - Barbarismes: Ignarus
 - De ma guitarra: Rafel Sirera
 - Pro turisme: Josep E. Galiana
 - Les palmes d'Élig: C. Miralles d'Imperial i Gómez
 - Evolució fonogràfica de la llengua valenciana: Lluís Fullana i Mira
 - Homenage a en Carles Ros
 - Flors de paper: Francesc Lacomba
 - Grega: Francesc Puig i Espert
 - La vengança de Juanet: Enric L. Puchol
 - Consells humorístics: J. B. Argent Morales
 - Dirs quinzenals: Pepet del Túria
 - D'ací i d'allà
- Número 20. 1 de febrer de 1926. Títols i autors:
 - Ciutadania: Francesc Almarche
 - Idealismes?
 - Valencians, o no res!: Emili Daroca
 - Evolució fonogràfica de la llengua valenciana: Lluís Fullana i Mira
 - Valencians en Barcelona
 - Lo Rat-Penat en lo museu: Suna
 - Josep Gallego Vicente
 - Lo Rat-Penat
 - Concurs d'escritura valenciana /A nostres lectors/ Dimecres d'amical conversa
 - Dirs quinzenals
 - D'ací i d'allà

- Número 21. 15 de febrer de 1926. Títols i autors:
 - Pensaments rípiats: Gaetà Huguet
 - D'espalles a la meseta: Francesc Almarche
 - Evolució fonogràfica de la llengua valenciana
 - L'amarga realitat: Raoul J. Cros Ruiz
 - Dimecres d'amical conversa
 - Mossén B. Fenollar
 - Sobre coses del dia: Genar Genovés
 - Consells humorístics: J. B. Argent Morales
 - Contribució al folklore regional: Joan Beneyto Pérez
 - La honradés d'un golfet: Vicent Puig Naya
 - El raid del "Plus ultra"
 - Valencians en Buenos Aires: Artur Espí Blanco
 - Lo Rat-Penat
 - A Joan Alegre i Ortiz: R. Puig Pastor
 - En l'Ateneu Mercantil
 - D'ací i d'allà

- Número 22. 1 de març de 1926. Títols i autors:
 - D'espalles a la meseta: Francesc Almarche
 - Evolució fonogràfica de la llengua valenciana: Lluís Fullana i Mira
 - Dimecres d'amical conversa
 - Vida retirada: Joan Beneyto
 - El castell d'Almizra: Joan Marver
 - [text dedicat al poeta Genar Genovés pel seu decés]: anònim
 - La cançó de l'arbre
 - La verema: Josep Maria de la Torre
 - Regionalistes que triomfen: Emili Solà
 - Lo Rat-Penat
 - València en l'estranger
 - Les chiveques: J. Peris Celda
 - El Micalet: Josep E. Galiana
 - D'ací i d'allà

- Número 23. 15 de març de 1926. Títols i autors:
 - Agències telegràfiques: Francesc Almarche
 - Pensaments rípiats: Gaetà Huguet
 - Evolució fonogràfica de la llengua valenciana: Lluís Fullana i Mira
 - La festa de les falles: Dusayro
 - Lo meu homenage: Jesús Morante Borràs
 - Dimecres d'amical conversa
 - Informe de Lo Rat Penat sobre la Llonja
 - Yo no'm negue: Josep Gallego Vicente
 - Lo Rat-Penat
 - El Renaiximent en Itàlia i València: Josep E. Galiana
 - Yo he segut criminal
 - Enric L. Puchol
 - Llaboratori d'arqueologia a l'Universitat de Valencia
 - València antiga: Emili Solà
 - Dirs quizenals: Pepet del Túria
 - D'ací i d'allà

- Número 24. 1 d'abril de 1926. Títols i autors:
 - El sant taumatúrgic: M. Arenas Andújar
 - Evolució fonogràfica de la llengua valenciana: Lluís Fullana i Mira
 - En Estanislau Alberola: Francés Lacomba
 - En el si del dolor infinit: Nicolau Primitiu Gómez Serrano
 - En Tomàs Villarroya
 - Recòrts d'estiueig: Mengual i Sivera
 - Valencia antiga: E. S. M.
 - La Seu de València: Josep E. Galiana
 - Barbarismes: Ignarius
 - Porta del Cid: Joan Marver
 - La sort no és per a qui la busca: Lluís Cabrelles
 - El sembrador: Paco Sebastián Bonafé
 - D'ací i d'allà

1.2. Caracterització i model valencianista

Germania, redactada amb una llengua poc acurada, sense filtratge normatiu —o amb concessions mínimes a les formes tradicionalment utilitzades en l'entorn ratpenatista— estava escrita íntegrament en valencià, a més d'il·lustrada i amb anuncis. Mantingué una tendència conservadora, en la línia de l'essència de l'entitat al llarg del segle xx, malgrat algunes veus que s'han afanyat a ressaltar algun episodi anecdòtic de la societat d'amadors d'una certa flaire renovadora en algun període del segle xx.⁴ La línia de *Germania* era d'estricta obediència valenciana, l'eix central de la qual era la defensa de la llengua valenciana, el record de l'esplendor de l'antic Regne de València i la denúncia de les ingerències exògenes. De fet, al començament del número 1 de la revista ja s'incideix en la pèrdua d'elements indestriablement units a l'autogovern i a l'esplendor del Regne de València:

NOSTRA PORTÀ

Representa l'escut del Tribunal de Comèrc
del reine de Valencia en lo segle XVIII.
Al ser abolits los nostres furs, deixaren
de funcionar totes les institucions valencianes,
entre'lles lo Tribunal del Consulat del Mar, al
mateix temps qu'el adoptaven les nacions europees.

D'una banda, hi eren nombrosos els enaltiments a personatges històrics a tall de crida vitalista pel recobriment del poble valencià, o de desànim per la situació poc propícia del valencianisme ateses les limitacions del règim primoriverista i el desinterés de la població pel projecte. En aquest sentit, el ratpena-

4 S'han elevat a la categoria d'argument indiscutible algunes imatges que alguns historiadors i filòlegs han divulgat per les xarxes i fins i tot en pàgines de divulgació cultural en les quals s'observa la publicitat dels cursos de Lo Rat Penat de mitjan segle amb el mapa de tot el domini lingüístic catalanoparlant, també alguna crida puntual a la germanor amb els autors catalans o la signatura de les Normes de Castelló. Tenint en compte la falta de context d'aquestes imatges, pròpia de la societat hiperconnectada i instantània en què ens trobem, i el fet que a partir dels anys trenta pràcticament tots els sectors del valencianisme ja havien enfortit la coordinació lingüística i cultural amb Catalunya i les Balears, no es pot parlar tan agosaradament d'un oberturisme sobtat de caire «profusterià», ni de bon tros.

tisme dels anys vint conservava els pilars huitcentistes sobre els quals s'havia sustentat la seua inacció política, en pro de la divulgació cultural: *Patria, fides, amor* ('pàtria, fe i amor'). Així, la institució continuava articulant el seu ideari a través de la figura de Jaume I com a representant de la pàtria (fins i tot per a reforçar la superioritat del cristianisme enfront de l'islamisme); sant Vicent Ferrer, la Mare de Déu dels Desemparats i santa Maria del Puig com a símbols de fe; i Ausiàs March com a ideal poètic amorós. En conseqüència, episodis com l'abolició dels Furs del Regne de València i la centralització castellanista posterior ajudaven a bastir un missatge per als lectors de *Germania* en clau de recuperació de la personalitat valenciana. Sense anar més lluny, Emili Solà, en l'escrit «Renaixement del idioma valencià», al número 3, abans de presentar una llista d'autors setcentistes com Carles Ros, Lluís Galiana... i renaixencistes com Pizcueta, Llorente, Querol o Labaila, advertia:

Funestíssima per a la nostra llengua fon l'arbitraria mesura adoptada per lo rei Felip V en lo decret firmat en lo palau del Bon Retiro lo día 29 de Juny del any 1707 anulant tots los nostres furs e idioma, medida que desviá l'atenció de nostra parla a molts ilustres escritors valenciáns, que donaren molta gloria a la germana llengua castellana [...] Mes aquesta corrent no fon general, sino que sempre hagueren homens entusiastes per mantindre lo decor i bellea del idioma valenciá, que treballaren ab fe i entusiasme per a detindre la corrent d'indiferencia qu'amenaçava soterrarlo.

D'altra banda, la revista reservava un apartat per a les filigranes poètiques dels seus col·laboradors. Els poemes, d'un escàs valor literari i un esperit renovador nul, refermaven els tòpics jocfloralescos i les temàtiques huitcentistes de la societat d'amadors, fet que explica la seua desvinculació absoluta dels moviments culturals avantguardistes que començaven a brollar als anys vint a Catalunya. Bé és cert que València, en general, anava amb retard en el procés normalitzador del circuit literari (Carbó; Simbor 2010). Els temes, directament relacionats amb els elements locals més bàsics, tendien a l'enaltiment desmesurat. La senyera, la dona valenciana, la barraca i altres elements folklòrics

reforçaven un model de valencianisme acrític i benestant.⁵ Amb tot, enfront de l'excessiu folklorisme costumista de col·laboradors puntuals de la revista, les veus d'altres personatges valencianistes de renom vindicaven les glòries passades amb un to enyoradís i un estil farcit d'exclamacions retòriques. A tall d'exemple, el poema d'Angelí Castanyer «Cant a les Germanies»:

Canta l'ánima el dolor qu'al còr s'aferra
pel recòrt de vostres glòries, guerrillers de germanor,
guerrillers qu'introduguereu ab la guerra
la tendresa dintre l'odi, fins el odi per l'amor...
[...]
¡Cuánta jòia destruída! ¡Cuánta fòrça malperduda!
¡Cuántes vides inmolades al orgull esplendorós!
Vicent Peris... Joan Crespí... Colom... Boluda...
Joan Lloréns... Guillem Sorolla... Jaume Ros...
[...]

Aquesta maduresa estètica també brollava d'excepcions agradables com l'aleshores president de l'entitat Francesc Almarche, el qual escrigué versos més elevats com «Recort de gratitud». Almarche dotà *Germania* d'un cert pes intel·lectual, encara que no es deslligava del to nostàlgic i messiànic imperant en la publicació, com en l'article «Renaixença», al primer número de la publicació. El rigor històric d'Almarche, que ja en la dècada anterior exhumà documents de gran interès per a la historiografia valenciana, ha servit de base per a molts estudiosos actuals, alguns dels quals ens hem dedicat a l'anàlisi i la transcripció documental. Així, durant aquells anys, la seua ploma i la de pocs altres

5 Alguns poemes refermaven enormement els tòpics jocfloralescos: César Hernández, en el poema «Valencia (cant)», publicat en el número 7 de la revista, recitava: «Hermosa Valencia, d'Europa l'encant, d'Espanya l'orgull, pèrta de llevant». Alguns altres, com Albert Martín, exalçaven folklòricament qualsevol element o figura valenciana: «Quan una femella es polida i bella i du'n sa mirada un fòc molt encés, i té una sonrisa qu'encanta i engisa, digues en certa: valenciana es! Si du'l monyo a onades i pòrta arracades qu'augmenten lo brillo de son tipo tés, [...] si sembla en sa cara la Verge qu'Ampara, digues en veu ferma: valenciana es!»

destacava entre la mediocritat intel·lectual d'alguns col·laboradors externs. També Josep E. Galiana hi va redactar escrits d'elements històrics o arquitectònics que posseïen una dosi elevada de sentimentalisme i romanticisme, cosa que es desprén en articles com «La Llonja de València», al número 9.

Pel que fa a la concepció nacional, *Germania* donava ales a un valencianisme més de caire temperamental que crític amb articles que, generalment, no eren incompatibles amb la idea nacional d'Espanya. En un moment en què encara no s'havia produït una revifalla en els cercles intel·lectuals i polítics com el que hi haurà anys després a les portes del bienni republicà, a principi dels anys trenta, els resquills de normalització eren mínims, i es traduïen en textos adreçats a lectors poc exigents, que veïen correspostes les seues necessitats passionals d'orgull local propi. En clau més nacionalista, hi havia figures com Nicolau Primitiu, Gaetà Huguet o Carles Salvador, que tenien aquella particular idea d'assolir la nova «renaixença» del poble valencià, que desenvoluparan en opuscles i articles els anys posteriors. La seua idea nacional, unida a la idea de confederació amb Catalunya i les Balears —si bé amb diferents matisos— ha estat comprovada i desenvolupada en molts treballs de rigor (Climent 2008; Simbor 2008; Crespo 2015; Zalbidea 2019). No debades, els tres eren considerats els grans patriarques del valencianisme de la primera meitat del segle xx, l'eix vertebrador de moltes sensibilitats i fins i tot els qui s'encarregaren de les despeses d'iniciatives com els cursos de Lo Rat Penat anys més tard, junt amb personalitats com Francesc Soriano i Bueso o Ignasi Villalonga. No és casualitat que els seus escrits foren anecdòtics en les publicacions de *Germania*, només en forma de creació literària o com a entrevistats.

Més regionalistes eren les redaccions literàries adés esmentades i els articles de la majoria de col·laboradors de la revista, que vindicaven la valenciania tot remarcant explícitament el seu espanyolisme. Era la línia habitual de Lo Rat Penat, i la raó de ser de la seua existència, al remat.⁶ Joan Beneyto, en el seu

6 Recordem que en l'acte fundacional de Lo Rat Penat, l'any 1874, el president, Fèlix Pizcueta, va vindicar la unitat indissoluble d'Espanya en el seu discurs. Igual Úbeda (1959: 51-52) recorda que «tancà l'acte fent veure que aquell naixent organisme desitjava l'exaltació de la història i la llengua de València, però no podia significar, com alguns erròniament pogueren creure, cap menyspreu a la unitat d'Espanya».

article «Contribució al folklore regional» (num. 21, 15 de febrer de 1926) deia: «estem a punt de perdre algo que's nòstra personalitat, a deixar de tindre fins el recòrt i l'asegurament de lo que foren, a olvidar nòstra valencianía i nòstre espanyolisme». Josep Gracia Lacueva, per la seua banda, també insistia en el fet que «lo regionalisme no és desdor per a la pàtria Espanya. Mai será Valencia regional un desdor per a Espanya, ni será lo regionalisme causa del decaïment d'un estat» en l'article «Entorn del problema», del número 10. No deixava de ser un mètode estratègicament eficaç davant del règim establert, tal com es reflectia en alguns peus de pàgina de la revista: «este número ha segut revisat per la censura» i altres missatges semblants.

Ara bé, el col·laborador més fervorós de la revista era Emili Daroca, un convençut nacionalista valencià però furibund anticatalanista. De fet, denunciava les ingerències del principat amb la mateixa força que ell mateix i la resta de col·laboradors de *Germania* denunciaven l'absorció castellanista d'ençà la pèrdua dels Furs el segle XVIII. Malgrat que tenia una fidelitat lingüística ben notable, es mostrava reticent als intents d'unificació, confederació o coordinació dels territoris catalanoparlants, i, per consegüent, amb la unitat de la llengua. El seu *nacionalisme* passava per l'enfortiment de València dins d'Espanya sense renunciar a l'esperit regional i regionalista. En l'article «Nacionalisme valencià», en el número 7 de la revista, afirma:

Nosotros som regionalistes, separatistes mai; volem una Valencia gran per a fer una Espanya més gran encara. No mireu a Castèlla com la culpable dels mals de centralisme; ells en Villalar, nosotros en Almansa perguerem nòstres llibertats.

[...]

No crec yo que'l nacionalisme siga un perill per a la unitat nacional. Si forem secundats per totes les regions, Espanya començaria a donar senyals de vida. Mirem a Catalunya que s'ha posat al cap de les regions espanyoles industrialment, qu'ha conseguit ferse una Bèlgica en chicotet. ¿Per qué? Tot obra del regionalisme desplegat en el llibre, en l'escòla, en l'esglesia, en la fàbrica i per tot arreu.

[...]

No nos volien comprendre eixos patrioters, que tenen la paella per el rabo, porque'l dia que siga un fet la Federació Ibérica de Nacionalitats, s'acaven eixos nubols de parasits que té Espanya, que son sa ruina i sa vergonya.

[...]

¡Valenciáns! L'hora ha sonat; a lluitar, tots agermanats, ab la paloma en la ma, per la patria valenciana; portem per arma nostra llengua, per escut nostre passat; salvem a Valencia i ajudem a la reivindicació d'Espanya.

El seu sucursalisme entrava en contradicció amb les seues denúncies per l'absorció espanyolista de caire uniformista. En tot cas, la seua línia en la teoria sempre era la mateixa: l'anticatalanisme i l'anticentralisme. En l'últim número de la revista redacta un article amb un to més agressiu i directe, que suposà un trencament amb gran part de les joventuts ratpenatistes:

Verament indignat agarre la pluma per a demanar justícia, per a defendre la nostra Revista, porque'n ella, pese a qui pese, es defén la nostra patria valenciana en tots els sentits, sense'l més chicotet bastardeig castellaniste ni catalaniste. Volem ser valenciáns «¡Valenciáns, o no res!».

En definitiva, el decencís d'alguns col·laboradors amb la línia carrinclo-na i immobiliista de l'editorial va fer que, finalment, la revista deixara de publicar números. Les noves tendències estètiques s'obriran pas al tombant de la dècada amb publicacions com *Acció*, *El Camí* o *Taula de Lletres Valencianes*, amb concepcions nacionals molt més fermes, una línia estètica més moderna i una defensa clara de la unitat de la llengua sense renunciar a la varietat, cosa que també es reflectirà en els posteriors acords normatius. En una línia semblant a *Germania* però més convençudament nacionalista i en favor de la unitat lingüística serà posteriorment la revista *Sicània*, als anys cinquanta, entre altres coses per l'evolució del valencianisme en termes de convergència amb Catalunya i les Balears.

1.3. Llengua i mestratge filològic

En un moment en què l'anarquia ortogràfica encara regnava en el món literari valencià, la revista, lluny d'acurtar distàncies amb les propostes de regularització normativa que emanaven del Principat —que alguns ja començaven a divulgar en algunes contrades valencianes—, va optar per perpetrar la dèria antinormista. La revista no disposava d'un model lingüístic clar i definit ni de bon tros, ni tan sols seguia una certa coherència ortogràfica. Si bé és cert que en la revista conflüen personalitats de tots els sectors i també n'hi havia que divergien lingüísticament en les seues pàgines, els suposats seguidors d'unes normes allunyades de Catalunya barrejaven formes lingüístiques de tota mena, cosa que corrobora l'anarquia gramatical —no només ortogràfica— existent encara a les acaballes de la dècada dels anys vint, poc abans de l'acord de Castelló l'any 1932 (Climent 2007), però també la manca d'interés per acostar-se a les tesis de l'Institut d'Estudis Catalans. Així, trobem una sèrie de textos amb accentuació gràfica i altres sense, uns amb una depuració lèxica notable i altres que no en tenen, uns amb morfologia verbal de diferents subestàndards i altres amb morfologia verbal localista. El ben cert és que no se'n pot extraure cap mena d'homogeneïtzació normativa.

Val a dir que *Germania* no deixava de ser l'aixopluc ideològic de la resistència al fabrisme. En una època d'acostament progressiu a les tesis ortogràfiques dels homenots de l'Institut d'Estudis Catalans per part de les associacions i la premsa periòdica del país, Lo Rat Penat i el Centre de Cultura Valenciana s'erigien en les institucions per antonomàsia del Cap i Casal, ancorades en un valencianisme huitcentista mal digerit. Com bé exposa Ferrando (2018), la susdita resistència es feia des d'una perspectiva, d'una banda, particularista; de l'altra, secessionista; i, en darrer lloc, antinormista, en el sentit que s'oposaven a qualsevol criteri normatiu. A més, en molts casos, les actituds d'allunyament respecte del fabrisme anaven unides a un regionalisme amerat d'actituds diglòsiques, sobretot per la concepció mal entesa d'un localisme d'espardenya amb actituds normalitzadores mínimes.

En aquest sentit, cal recordar la presència en aquells grupuscles d'una de les poques veus sòlides dins de la filologia a València, el menoret Lluís Fullana,

una figura que, malauradament, fou mal aconsellada per alguns i pressionat pels poders cívics del Cap i Casal⁷, raó per la qual la seua figura ha passat a la història com el filòleg secessionista per excel·lència i no per un llatinista excepcional amb sensibilitat per singularitzar el valencià dins del conjunt del domini lingüístic catalanoparlant. Fullana, en tant que persona pròxima que aconsellava lingüísticament l'entorn ratpenatista, tenia un doble paper en *Germania*: orientar filològicament alguns dels seus col·legues col·laboradors i plasmar en les pàgines de la revista els seus estudis, alguns dels quals havien estat publicat anteriorment a manera d'opuscles, que no eren sinó pinzellades filològiques de diverses teories que sustentaven les normes ortogràfiques aprovades l'any 1914 i publicades l'any 1915 dins d'un llibret anomenat *Gramàtica elemental de la llengua valenciana*,⁸ encarregat pel Centre de Cultura Valenciana, estretament lligat a Lo Rat Penat i que acabava de ser fundat. Cal recordar també que Fullana, durant aquells anys, feia classe a la Universitat de València en la Càtedra de Llengua i Literatura Valencianes, lloc on divulgà les seues tesis fins a l'any 1928, seguides per un bon estol de jóvens ratpenatistes.

Així, trobem que el treball «Evolució fonogràfica de la llengua valenciana» va estar publicat per fascicles a *Germania*, tot i que incompleta a causa de la vida efímera de la revista. Es tracta de 14 fascicles que es poden veure en l'estructura dels números presentada adés. Segons Climent (2004: 157), «en aquests articles no aporta res de nou als treballs que havia realitzat anteriorment i, fins i tot, aprofita materials que ja havia publicat. De fet, alguns dels apartats no són sinó una reelaboració de part del pròleg del *Vocabulari ortogràfic* de 1921». Fullana comptava amb el suport del valencianisme ratpena-

7 Cal recordar no només els seus primers treballs, més oberts a la convergència lingüística, sinó també la correspondència amb Antoni Maria Alcover, artífex del *Diccionari català-valencià-balear*, a qui confessa que en les normes ratpenatistes elaborades hagué de plasmar coses que no li plauran, ni al mateix Fullana tampoc, pel seu excessiu particularisme (Ferrando 2018; Climent 2004)

8 Aquestes naixien com a fruit de les reticències o d'oposició d'alguns sectors que no volien aplicar les normes ortogràfiques de l'IEC (1913). Així, les esferes ratpenatistes s'afanyaren a encarregar al pare Fullana un «Proyècte de Normes Ortogràfiques de la Llengua Valenciana» i, a través de la Diputació de València, crearen el Centre de Cultura Valenciana (1915), com a «rèplica» a l'IEC (Ferrando 2000).

tista, que encara no disposava d'un referent normatiu clar, tant pel que fa a les tesis de l'origen i evolució de la llengua com pel que fa a les propostes gramaticals de caire sincrònic. Les seues propostes es veuran a poc a poc arraconades pels intel·lectuals de prestigi i les institucions culturals i acadèmiques del país amb els progressius acostaments al fabrisme durant el segle xx —adaptat a les necessitats peculiars del valencià—, i l'èxit de les tesis del repoblament català i aragonés del Regne de València.

Més en la línia de la prescripció normativa, entre les pàgines de *Germania* es besllumen altres lliçons de depuració lingüística, mitjançant llistes de lèxic deturpat, en un apartat anomenat «Barbarismes», dividit en dues parts. Redactades per Ignarius, que així signava, en el número 19 de la publicació en trobem la primera part, amb l'objectiu de «purificar nostre llenguage de castellanismes, per a lo qual res més profitós que la llectura dels bons autors contemporanis, tant valenciàns com cataláns, balears i rosellonencs», tot afirmant implícitament la unitat lingüística:

Perquè's lo cas que, per causa de cèrta pòr
que tenim als vocabularis cataláns, tan complets
algúns com lo catalá-castellá i castellá-catalá, d'En
Rovira i Virgili, fugint de SCÍLLA, çò es, de la llengua d'en
Verdaguer, caiguem en CARÍBDIS de tan trista manera
que les CASTELLANÁES se succeixen sens interrupció.
I aixina diem:
Cuento per conte
En vano per en vá
Tio per oncle
Haciendes per hisendes
Reparto per repartició, repart
Plebeyo per plebéu
Judíos per juèus o judeus
Casco per casc
Cuero per cuiro
Amoríos per amorius

Venideres per esdevenidores
Encontrar per trovar
Fèudos per feus o feuds
Crimen per crim
Rensar per refusar, rebufar
Censo per cens
Sarracenos per sarraïns
Blasfemos per blasfems
Terreno per terreny, terrer
Entonces per aleshòres, llavors
Acostumbrar per acostumar [...]

Encara se'n publicarà una segona part en l'últim número —el 24— de *Germania*, amb interferències lèxiques molt més habituals i que valen per a la depuració lingüística actual: *apellido* per *cognom*, *algo* per *quelcomlalguna cosa*, *recibir* per *rebre*, *dudar* per *dubtar*, *sonit* per *so*, *abuelo* per *avi*, *concejal* per *regidor*, etc. La història ens ha mostrat que aquestes orientacions, amb el format susdit i més desenvolupades, han sigut represes per autors com Carles Salvador en *Parlem bé* (1959) o Enric Valor en *Millorem el llenguatge* (1971) i ben rebudes per la societat en general.

2. A tall de cloenda

Germania aparegué per a fer-se lloc en el complex cercle cromàtic del valencianisme. En un moment en què les concessions a les reivindicacions perifèriques eren mínimes, el ratpenatisme s'erigí en la veu del valencianisme moderat i en la resistència de l'ortodòxia fabrista. Amb tot, naixia per a denunciar directament i clara l'absorció castellanista i per a divulgar en la mesura de les possibilitats les glòries passades. La fermesa de la revista en la vindicació de l'autogovern depenia del grau d'hostilitat amb el règim que els integrants de la societat d'amadors estaven disposats a suscitar: el «sa regionalisme», de divulgació amable del mapa valencià, o el nacionalisme subtil, més preocupat a

crear un passat llegendari i mític de manera acrítica en dominaven la línia. No debades, *Germania* és el punt d'inflexió d'un sector del valencianisme que es negava a trencar amb la línia huitcentista, i que posteriorment restà deslligat completament de les noves concepcions nacionals i de les aportacions filològiques de mitjan segle xx en avant.

Fet i fet, la revista no deixa de ser una anècdota en un desert de premsa periòdica en llengua vernacla que haguera passat desapercibuda en un context més madur i amb uns fonaments més fermes. Així i tot, no deixa de ser un retaulle perfecte del valencianisme més moderat, de base regionalista i poc disposat a bastir lligams lingüístics i culturals clars amb Catalunya i les Balears, llevat de casos aïllats. En aquest sentit, van haver de passar alguns anys per a trobar una revista de característiques semblants però més madura en continguts i en forma, tant pel que fa al model lingüístic i la qualitat ortogràfica com a la defensa explícita de la unitat de la llengua: *Sicània*. Aquesta, sobretot, va heretar de *Germania* el to messiànic i les crides fervoroses en pro de la pàtria valenciana, però fou el símbol dels temps i la capacitat per a aglutinar tot l'espectre ideològic valencianista allò que no la va fer caure en l'oblit o en l'aïllament, cosa que sí que va passar amb el projecte de premsa del ratpenatisme, malauradament.

Bibliografia

- ALMARCHE, F. (1919) *Historiografía valenciana: catálogo bibliográfico de dietarios, libros de memorias, diarios, relaciones... inéditas y referentes a la historia del antiguo Reino de Valencia*, València, La Voz Valenciana.
- CARBÓ, F.; SIMBOR, V. (2005) *Literatura catalana del siglo xx*, Madrid, Síntesis.
- CASAÑ, R. (1997): *Nicolau Primitiu Gómez Serrano (1877-1971). Una aproximació a la seua vida*, València, Generalitat Valenciana.
- CLIMENT, J. D. (2004) *L'obra lingüística de Lluís Fullana i Mira*, Paiporta, Denes.
- (2007) *Les Normes de Castelló. L'interés per la llengua dels valencians al segle xx*, València, AVL.
- (2008) *L'obra valencianista de Nicolau Primitiu Gómez Serrano*, tesi doctoral, Emili Casanova i Antoni Ferrando (dirs.), Universitat de València, Departament de Filologia Catalana.

- CORTÉS, S. (1995) *València sota el règim franquista (1939-1951)*, València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- CRESPO, I. (2016) «Carles Salvador i Joan Fuster: dos polítics de l'idioma», *Carles Salvador (1893-1955). Escriptor, gramàtic, mestre*, València, AVL.
- FERRANDO, A. (2018) *Fabra, Moll i Sanchis Guarner. La construcció d'una llengua moderna de cultura des de la diversitat*, València, Servei de Publicacions de la Universitat de València.
- (2000) «Fabra i el País Valencià», *Simposi Pompeu Fabra*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. *Germania. Revista Lliteraria i Científica (1925-1926)* [núms. I-XXIV], València, Impr. de Josep Olmos.
- IGUAL I ÚBEDA, A. (1959) *Història de Lo Rat Penat*. València, Ajuntament de València.
- MARTÍNEZ SANCHIS, F. (2016) *Prensa valencianista: repressió, resistència cultural i represa democràtica (1958-1987)*, Bellaterra / Castelló de la Plana / Barcelona / València, Universitat Autònoma de Barcelona / Publicacions de la Universitat Jaume I / Universitat Pompeu Fabra / Publicacions de la Universitat de València.
- MOLADA, À. (2002) «Capítol II. L'estil llorenti (1902-1935)», *Historia de Lo Rat Penat*, València, Lo Rat Penat.
- RIPOLL, F. (2010) *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural*, Catarroja, Afers.
- SIMBOR, V. (2008) *Carles Salvador. 1893-1955*, Barcelona, Fundació Josep Irla.
- ZALBIDEA, A. (2015) «Nicolau Primitiu and the Interest on the Cultural Legacy of the Kingdom of Valencia», *Mirabilia/MedTrans*, 1, pp. 258-263.
- (2019) *Nicolau primitiu Gómez Serrano: Memòria privada i consciència valencianista*, València, Servei de Publicacions de la Universitat de València.

JOSEP ESTEVE ADAM. *Paisatge interior*. Oli sobre tela

El record polièdric de la Germania

[The polyhedral memory of the Germania]

M. JESÚS FRANCÉS MIRA

IES Pou Clar (Ontinyent-La Vall d'Albaida)

mjfrancesmira@gmail.com

RESUM: Acarar un fet històric com el de la revolta de les Germanies no resulta senzill per la càrrega simbòlica que arrossega per als valencians. Tanmateix, el també valencià Josep Lozano amb *Crim de Germania* fa possible recordar-la tot d'una però mitjançant diferents perspectives. I és per això que plantegem rastrejar aquest record a través de quatre capítols en concret de l'obra que amaguen personatges i configuracions ben travats, i esdevenen espill dels bàndols que intervingueren en la contesa però també de les tensions internes que hi havia i dels canvis de rol que es podien donar en passar de ser víctimes a botxins. Ens referim a «El banquet», «La mort de Vicent Peris», «Memòries de Felip Quzman» i «Lletres a l'absent», quatre unitats literàries que sobreixen al servei de la ploma de Josep Lozano i que són capaços de crear el record polièdric de la Germania.

PARAULES CLAU: crim, venjança, mite, personatge, configuració, record, perspectiva.

ABSTRACT: It is not easy to collate a historical event such as the Revolt of the Germanies because of the symbolic weight it carries for Valencians. Nevertheless, the Valencian Josep Lozano, with *Crim de Germania*, makes it possible to remember it all at once, but from different perspectives. And that is why it is proposed to trace this memory through four specific chapters of the work that hide characters and configurations that are highly interwoven, and mirror the sides that took part in the conflict but also the internal tensions that existed and the changes of role that could occur when going from being victims to executioners. The chapters to be analysed are «El banquet», «La mort de Vicent Peris», «Memòries de Felip Quzman» and «Lletres a l'absent», four literary units that project at the service of Josep Lozano's pen and that are capable of creating the polyhedral memory of the Germania.

KEYWORDS: crime, vengeance, myth, character, configuration, memory, perspective.

Recepció: 29/03/2021. Acceptació: 12/04/2021. Publicació: 27/07/2021

1. Introducció

La revolta de les Germanies que va tindre lloc al segle XVI a les contrades valencianes ha sigut probablement un dels fets històrics que més ha marcat el poble valencià. I la novel·la *Crim de Germania* (1980) del també valencià Josep Lozano n'és ja, des del seu títol, un bon recordatori, a més d'una de les recreacions més tel·lúriques —si se'ns permet l'expressió— d'aquest tema.

Però com ho fa l'autor en qüestió? *Crim de Germania* era una obra que agafava una temàtica concreta, aquesta de les Germanies a terres valencianes, per a reivindicar què és el que va ocórrer durant aquest període i, de retop, explicar —ja en el segle XX— què és el que havia passat amb la guerra i postguerra que visqué l'estat espanyol a causa dels indubtables paral·lelismes. L'escriptor, però, sorprén amb la forma innovadora amb què presenta l'obra —clarament influenciada per la línia de *Manhattan Transfer* (1925) de John Dos Passos— a l'hora de contar de manera fragmentada i des de diferents perspectives¹ com van viure les Germanies els diversos col·lectius involucrats en aquesta contesa. Tot això embolcallat en el gènere de la novel·la històrica, tan de moda en el moment de la publicació de l'obra, i que encaixava perfectament en la línia de la literatura de gènere per la qual apostaven els autors d'aleshores.

Les definicions que s'han fet de *Crim de Germania* no han sigut poques però totes tenen uns elements comuns: es tracta d'una obra que rescata història, rescata memòria i una llengua exquisida. Per això, ens interessa ara centrar-nos en el record que transmet Josep Lozano d'aquesta revolta de les Germanies mitjançant quatre capítols concrets de l'obra ben representatius dels bàndols de la contesa, dels col·lectius implicats i de l'assignació dels rols botxí/víctima —una assignació no sempre maniquea—. Parlem, doncs, d'«El banquet», «La mort de Vicent Peris», «Memòries de Felip Quzman» i «Lletres a l'absent». El motiu

1 De fet, a la pregunta que Trigo (1988: 39) llança a l'autor sobre l'estructura trencadora que emprava en l'obra, distanciant-se així de la novel·la clàssica des del punt de vista de la forma, ell respon que si haguera seguit l'estructura d'aquesta darrera «s'hauria perdut eixa visió coral de la Germania i difícilment hauria estat imparcial». Una mostra de la pretesa objectivitat que l'autor volia imprimir en la seua obra, encara que no aconseguida en la seua totalitat.

d'aquesta selecció és, per tant, que dona sentit a l'adjectiu polièdric que en el títol hem atorgat al concepte de Germania² gràcies als seus personatges protagonistes i a la configuració interna d'aquests capítols. El lector serà, doncs, qui decidisca si realment mereix aquest qualificatiu.

2. «En el Regne de la pau: amor de poble i amor de príncep són bons veïns»

La ironia amb què Lozano juga mitjançant aquesta divisa al començament del capítol «El banquet» és una nota més de per què *Crim de Germania* és classificada amb l'etiqueta de «novel·la compromesa» que ofereix Pilar Alfonso a l'autor en la seua entrevista, ara bé «amb alguna particularitat. Un dels meus propòsits era recrear alguns personatges de l'univers simbòlic dels valencians, crear mites» (1997: 14). Aquesta intenció, ja l'esmentava anys enrere en una altra entrevista, en la qual Sòria parlava d'una «mitologia nacional» que ell corroborava: «Volia crear unes figures narratives amb càrrega simbòlica» (1986: 49).³

Bona prova és, en primer lloc, la virreina Úrsula Germana de Foix que arrossega tota una càrrega negativa per la repressió que capitanejà. Una protagonista, aquesta, situada temporalment posterior a la revolta però primer focus d'atenció en l'obra precisament per allò que representa. I és que no és gens debades que es col·loque aquest capítol d'«El banquet» el primer, ja que és una manera de dur a terme una venjança simbòlica de part de l'autor⁴ —però en representació del poble valencià— envers el braç executor de l'opressió i el castic, encarnat per la virreina Úrsula Germana de Foix. Així doncs:

2 Evidentment, aquest adjectiu prendria un sentit més complet si férem una anàlisi de tota l'obra però no és l'objectiu d'aquest treball.

3 Vegeu Francés (2015b).

4 En aquest mateix sentit, Josep Iborra (1980: 39) explica que aquesta part «Sembla una venjança personal, literària, de l'autor contra Germana de Foix, repressora dels “agermanats”. La tortura i la martiritza amb un terrible malson».

[...] després d'aquesta primera part, la novel·la esdevé —amb un petit canvi temporal efectuat mitjançant un senzill *feed-back*— tot un canemàs i tot un món, molt ben dissenyats, guarnits i impecables, que són tota una mena d'*excuses* —tota la trama argumental situa de seguida el lector al costat dels perdedors i dels dèbils, ço és, dels Agermanats contra el poder reial i inquisitorial— per fer bona, acceptable —i justa— la *venjança* de l'autor per fer morir la representant —d'aquest i de qualsevol altre— del poder repressiu i sanguinari (Garcia 1997: 39).

I és que per damunt de les diverses formes que pren el narrador en cadascun dels capítols o unitats que conformen l'obra, la petjada de Josep Lozano hi és present com a narrador i historiador: «que es vol distanciat (uns ulls impassibles que escorcollen els documents i una veu objectiva que reproduceix i situa els indicis) però que projecta indefectiblement una visió del món —la de l'autor—» (Salvador 2001: 54). I aquesta visió del món fa que s'incline ideològicament cap als agermanats, tot i mostrar també la seua part censurable, com ara el maltractament dels moriscos o dels homosexuals —tal com veurem posteriorment—: «en els contes directament, i en els documents mitjançant la selecció que en fa, el narrador pren partit pel bàndol agermanat, però críticament» (Cornudella i Martorell 1980: 42).⁵

5 Resulten molt interessants les declaracions de Lozano sobre on se situa ell respecte del seu decantament cap a un bàndol o un altre. Pilar Alfonso li remarca que a pesar de l'objectivitat que ell afirma aportar a l'obra, el narrador es mostra a favor dels agermanats. Per a Lozano, però, «l'objectivitat rau en el fet que no hi havia una divisió maniquea de bons i de roïns, que els agermanats lluiten per unes causes però també cremen no sé quants homosexuals» (1997: 13). L'estudiós Enric Sòria donava suport a aquesta idea quan li plantejava anys enrere que la Germania li brindava l'oportunitat de mostrar una gran diversitat de personatges i, a més, enfrontats, i que ell «ho va aprofitar d'una manera gens maniquea» (1988: 8). L'escriptor contestava: «La veritat és que jo volia fer de bon començament, un seguit de contes pamfletaris, però després vaig optar per allò que es deia “la novel·la polifònica” —i no sé si l'adjectiu és excessiu— perquè sentia que, com escriu Kundera en *L'art de la novel·la*, una de les característiques d'aquesta ha de ser l'ambigüïtat» (1988: 8). Per tant, l'objectivitat que Lozano pretenia en aquesta obra la justifica amb la demostració de tota la realitat dels bàndols enfrontats; i, de fet, també juga amb ella mitjançant un narrador-historiador —ell com a autor— que treballa i mostra uns materials amb l'aparença de ser un compendi d'informació real i objectiva. Tanmateix, això no és així, primer perquè, tot i que és cert que es mostren les dues cares de l'un i de l'altre bàndol —especialment les dels agermanats—, no deixa d'haver-hi una major inclinació cap al bàndol popular; i, en segon lloc, perquè tot passa pel sedàs de la influència de Lozano i de la seua inventiva. Vegeu també la qüestió de la implicació de l'autor en l'obra en relació amb el seu partidisme en Iborra (1980: 39), Salvador (2001: 54), Ferre (1981: 158) o Francés (2015a).

Segons Seguí, la idea central de tot el relat o capítol és la mort, la mort dels agermanats i la mort de Germana de Foix que és una venjança per la mort dels primers:

Festa que es vol fer arribar també al poble de València, per tal que «anàs oblidant, entre músiques i danses, els darrers anys de negra repressió» (és a dir, la mort de centenars d'agermanats pel «crim de germania i unió popular»). [...]

Festa, banquet, doncs, per a amagar la mort (dels agermanats, és a dir, dels representants d'una col·lectivitat), i per a amagar l'amenaça de la mort individual, personal: la de Germana de Foix.

[Però] La mort, malgrat tot, malgrat els artificis decoratius [...] i gastronòmics, és rere la festa (1980: 159).

Així, en pro d'aquesta venjança en la narració es crea un joc amb la mort perquè els assistents al banquet són morts, el menjar es podreix —es mor—, i finalment la virreina també mor. I és que, com afirma Seguí (1980: 159): «Contra l'ocultament de la mort, es mostra, actua, la pròpia mort; i de la mort —dels morts—, com “mosquer de mosques” sorgeix la vida: reviuem, al text, els personatges que foren morts». Ara bé, en paraules del mateix estudiós, aquest tema de la mort no és únic d'aquest primer relat sinó que apareix en tota l'obra —pensem, per exemple, en el títol ben significatiu del huité relat «La mort de Vicent Peris».

I és que sota un títol temàtic i metonímic, ja que una part de la història, el banquet que se celebra, s'utilitza per a fer referència a tota la trama, es relacionen els dos grans personatges d'aquest capítol: Úrsula Germana de Foix, d'una banda, que és l'amfitriona del banquet i representant del poder opressiu i, de l'altra, els agermanats, que són els vertaders assistents a aquest, tot i no ser els convidats esperats.

Es tracta d'una «festa de pacificació: la vella tàctica del *panem et circenses*», com apunta Salvador (2001: 38) al qual acudeixen els fantasmes dels agermanats morts que volen venjar-se'n. I volen fer-ho sobretot per tot allò sofert —especialment durant la repressió que la virreina comandava (1523-

1527)—, però també per l'ofensa de celebrar aquell tipus de *banquet*, de festa, que suposava una burla cap als agermanats i cap al poble. Així, després d'una mena d'espectacle per part dels morts que volen gaudir del banquet menjant, bevent i ballant, la venjança es paga amb la mort de la virreina, menjada violentament per unes mosques carnívores: «reina i mosquer fou mort, mort en la mort, os esblanqueït, maceria de cantal, mosquer de mosques» (Lozano 2006: 46).

La imatge de la virreina que Josep Lozano trasllada al lector és, sens dubte, ben rica. El primer que s'hi diu sobre ella és que realment la idea de fer el banquet era del seu home, el duc de Calàbria —tercer marit de la virreina—, i que ella «s'havia deixat convèncer, encara que no les tenia totes que eixís bé i, des de feia una setmana, els preparatius la posaven cada dia més friso» (Lozano 2006: 28). Tanmateix, segons el que se'n mostra, sembla que aquesta concessió a l'opinió dels altres és mínima ja que preval la seua faceta autoritària, tret que enllaça a la perfecció amb el seu rol de cap de l'opressió.

Segons la informació que s'hi dona del muntatge del banquet, és a dir, tota la preparació de decoració i d'aliments, el lector s'adona que el personatge de la virreina es configura com una dona d'idees clares, que sap el que vol i així ho exigeix. És clar, per tant, que el rebuig del banquet per part dels convidats que esperava l'ofenia i, a més, la preocupava: «desinterés o apatia que començava a tindre, inexplicablement, aspectes enrarits, preocupants» (Lozano 2006: 30). I és que, a més, té una vessant supersticiosa ja que interpreta alguns fets com a premonitoris del que li anava a passar:

Ben mirat, aquell jorn havia pres, des del trenc d'alba, una estranya atmosfera. L'albaïna, per altra part desacostumada en aquelles dates, havia impedit que les naus i les barques de pesca eixissen a la mar. Els objectes inanimats, els ocells, el fullam de les moreres del verger, i fins i tot el doll de les fontanes, que per altra part brollaven copiosament, tenien un color immutable i virolat que les hores no trasmudaven. Tot havia anat cobrant l'aparença d'una fastigosa quietud (Lozano 2006: 31).

Així mateix, dins d'aquesta idea al voltant de les supersticions, la virreina s'aplica un ritu de dibuixar-se en els genolls tres creuetes amb el dit índex per tal de fer tornar la *vida* a les seues cames que les notava adormides, tot i que no ho estaven però semblaven *mortes*. Una mena de premonició també, d'anticipació, del que després li passaria però que no s'adverteix fins veure el desenllaç del capítol, on queda paralitzada davant la carnisseria a la qual la sotmeten les mosques.

És en aquest moment quan els efectes físics que té la virreina —com ara una suor freda després de l'estat abans descrit— la fan sentir por, una sensació que contrasta amb l'actitud seriosa i estricta que planteja des d'un inici. Aquesta por ja l'havia sentida prèviament als efectes descrits però ella mateixa havia aconseguit asserenar-la recordant qui té el poder: «Por de què? Por de qui? Tenint com tinc, al meu servei de palau, vint-i-un cavallers, seixanta oficials, catorze patges, dèsset atzemblers, setze caçadors i dues dotzenes de cambrers?, i de seguida va calmar-se» (Lozano 2006: 31). Però la sensació de por no desapareix, sinó que torna, com s'ha dit i, de fet, ja no se n'anirà.

Úrsula Germana de Foix havia sigut molt diligent en la tasca encomanada per l'emperador Carles de castigar tots aquells que se li havien revoltat. Així, s'explica: «El terror imperava per tot el Regne i l'autoritat de *la reina de los valencianos*, com l'anomenaven per burlar-se'n els castellans, es feia cada volta més contestada» (Lozano 2006: 32). Però no obstant això, a través d'aquesta citació es comprova que la virreina no estava exempta de burles, així com, a pesar del terror infós, l'impuls agermanat no semblava calmar-se.

Precisament és per tot això que el duc de Calàbria l'anima a fer aquest banquet. És en la conversa que manté amb el seu marit on s'escolta alta i clara la veu i la posició de la virreina respecte de la revolta. Conscient d'una diferència de classe, distingeix el poble, la plebs, i els criminals que la mouen, «dels senyors, del rei i de la nostra mare Església» (Lozano 2006: 34). De fet, arremet amb crueltat contra els primers dient: «a tots aquests els hauríem d'obrir el ventre i vessar-los plom fos per les entranyes, perquè no deuen restar sense la condigna punició i pena, *atenta calitate criminis*» (Lozano

2006: 34).⁶ Finalment, i a pesar d'aquest fort caràcter que mostra davant la idea de cap celebració, accepta les paraules astutes del seu home i la petició de fer el banquet.

Però aquest no funciona com s'havia plantejat: «El poble menut no havia eixit de les seues cases, com si en lloc de jorn de coure fos dia d'ànimes i tots els dimonis anassen solts pel carrer» (Lozano 2006: 35) i els convidats esperats tampoc hi van fer acte de presència. A més, el duc de Calàbria es trobava adormit —i implícitament demostra estar adormit davant la vida, ser un titella fàcil de manipular—, cosa que provocà la crítica de la seua dona: «—Molt enginyós i molt culte, però no val ni el badall d'un gat» (Lozano 2006: 36).⁷

Després, mentre reflexionava sobre fets històrics motivats per la visió d'uns tapisos de seda —fets paral·lels del que li ocorre a ella en aquell moment—, li ve de sobte un mal a l'estómac que intenta remeiar menjant carn de tortugat. A continuació, s'esmenta el primer dels successos que alteren encara més l'actitud de la virreina i trenquen la seua aparença de dona forta i indestructible. Aquest fet inicia la part *fantasticonírica* que anirà desenvolupant-se al llarg del capítol ja que aquest s'insereix dins del corrent del realisme màgic⁸ perquè es mou entre el terreny del somni —o més aviat del malson per a la virreina—,

6 Aquest fragment és una mostra de l'estil lingüístic de la virreina i entra dins de la seua configuració com a personatge. De fet, i en general, els diferents personatges mostren estils lingüístics diversos, igual que mostren percepcions i perspectives de la realitat de les Germanies distintes —i és més, aquests estils i aquestes perspectives s'adiuen entre si. Vegeu Francés (2015a).

7 Només en una ocasió el duc desperta del seu ensopiment però hi torna de seguida. La virreina, per la seua banda, intenta despertar-lo dues vegades però són intents en va ja que el seu home continua adormit. Queda, així, demostrat que l'actitud inicial del duc de Calàbria respecte al banquet canvia en un sentit negatiu, ja que passa de ser l'impulsor a ser una figura immòbil, estàtica i passiva, que deixa sola la seua dona davant del perill que creix i que l'amenaça fins la seua mort.

8 Aquesta etiqueta fou encunyada per F. Roch l'any 1925 en el seu llibre *Realismo mágico. Postexpresionismo* i fou aprofitada per A. Uslar Pietri «para referirse a un tipo de narrativa hispanoamericana, que, superando el positivismo filosófico y los procedimientos del Realismo del siglo XIX, crea un nuevo realismo en el que se considera al hombre y su entorno inmersos en un mundo de fantasía y de misterio. Entre los novelistas más significativos de esta corriente del "Realismo mágico" figuran M. Á. Asturias, A. Carpentier, J. L. Borges, J. Rulfo, G. García Márquez, J. Cortázar, etc.» (Estébanez 1996: 904-905). En l'obra de Josep Lozano també trobem la presència d'aquest realisme màgic en l'obra *La-odamia i altres contes* (1986) amb relats com «Sitting Bull» o «P. Machaon L.»; en l'obra *Ofidi* (1991); així com en un dels relats autònoms de l'autor titulat «Memorial de P.» (1995).

de la fantasia, i de la realitat. Són diversos els elements que justifiquen aquesta etiqueta i el primer és que la virreina es troba una orella humana dins la salsa de tortuga; després li parla una veu (que dubta de si es tracta de la del rei Lluís XII o la de Ferran II el Catòlic) que la reprén pels seus modals; a continuació, una altra part del cos humà se li apareix dins la seua copa i, sorprenentment, amb una actitud activa, com són els ulls del frare Inhão João Longo de Forteventura; tot seguit, la veu que la virreina havia escoltat abans se li torna a aparéixer però sense una autoria definida i parlant en «la llengua dels seus majors, la llengua francesa» (Lozano 2006: 40) per a lloar les qualitats bones de llançar pets i rots; però, sens dubte, el punt culminant d'aquest realisme màgic ve a través de l'arribada intempestiva dels agermanats morts al saló de la virreina:

[...] començaren a entrar gojosos i en verdosa comitiva: cossos nacrats, nus, amb els membres embastats, esplendorosament bells, abillats amb perfums de flor de taronger i fortor d'aixella suada, rasurats i pentinats segons les normes cortesanes (Lozano 2006: 41).

Després de veure aquest espectacle i que els morts agermanats li parlen i la increpen irònicament, la virreina decideix tancar-se a la seua habitació. Però un ser-vent aconsegueix entrar i li porta una carn que na Germana no sap si menjar però té fam. Tanmateix, al final no se la menja perquè aquesta, com un paral·lel dels cossos dels agermanats, comença a podrir-se. Així fins que es dona el clímax de la fantasia quan la carn es torna mosques i aquestes comencen a devorar la virreina:

Al cap de pocs segons, les moscardes començaren a menjar, goludes, la carn d'Úrsula. La virreina encara aconseguí fer alguns crits i provà, inútilment, de bellugar el cos, com si volgués desllepissar-se d'aquell boixar terrible, avivat d'insectes, que l'encarcerava tot devorant-la. Fins que reina i mosquer fou mort, mort en la mort, os esblanqueït, maceria de cantal, mosquer de mosques (Lozano 2006: 46).

Per tant, són diversos els elements que donen compte d'aquest realisme màgic que impregna tot el capítol. Un capítol, aquest, que, a més, i com ja s'ha

esmentat en un altre moment, es mou en el terreny del simbolisme, ja que aquesta venjança històrica és una mena de venjança col·lectiva que executa l'autor.

És important destacar un tret de la virreina que anirà completant-se a mesura que els agermanats morts vagen apareixent i és el seu desig, un desig sexual i passional.⁹ Clarament la virreina, amb un home adormit davant la vida —com es pot inferir simbòlicament— no té satisfet el seu desig com a dona que és i, en canvi, i d'una manera irònica i paradoxal, li l'ofereixen els agermanats als quals ella ha manat matar en la seua gran majoria.

En un primer moment, solament els ulls del frare ja l'amenacen amb desig, un desig relacionat amb el cos, per això s'ofereix una descripció —i de caire negatiu o patètic— del físic de la virreina:

Els ulls del frare agermanat continuaven mirant-la sarcàsticament, com si anassen a poc a poc despellant-la, desposseint-la de tots els honors, llevant-li, maliciosos, les robes íntimes, deixant-la nua, contemplant desvergonyits els nombrosos plecs i replecs del seu cos marcit, la pluja de pigues al ventre, la sina caiguda, les penjolloses molles del cul, el seu sexe reial i pansit, descobrint aquella dissimulada coixesa del genoll dret (Lozano 2006: 39).¹⁰

Per tant, la virreina es configura com un personatge redó, complex, que evoluciona al llarg del relat sucumbida pels efectes de la por —i del desig— cap a uns enemics que retornen del regne de la mort per a endur-se-la subtilment. De manera que fuig del multitudinari *banquet* fantasmagòric per a arribar a la solitud de la seua cambra on no pot fer res contra aquell desenllaç imminent

9 El desig i les formes que pren és un tema recurrent dins de la producció de Josep Lozano, com es veu també en els relats d'*Històries marginals*, en la novel·la històrica *El Mut de la Campana* o en l'obra *Ofidi*, per exemple.

10 El cos de la virreina és contemplat des de la nuesa —en una mena d'il·lusió— per ulls enemics, de manera que és vista en estat pur, sense cap mena de defensa, desproveïda de tota roba o ornament a pesar que els havia preparat acuradament: «la sastressa li havia enllestit, per a tal ocasió, groguera de seda grana, còfia d'Holanda del mateix color i una rica gonella de vellut carmesí amb trenta botons d'or esmaltats de roigiclar, recamada amb petits ramets d'espigol, llavorats amb subtil delicadesa, que durien encastades en cada floreta fines perles orientals. La reina-virreina volia també lluir les joies del *Huevo* i de l'*Espinela*, i calçar uns bells tapins de brocat blau, amb motius florals» (Lozano 2006: 28).

que ja hem esmentat: la carn que anava a alimentar-la esdevé un conjunt de mosques —uns insectes insignificants *a priori* però dotats ara de la facultat de menjar carn humana canibalisme— que acaben menjant-se-la i reduint al no-res la notable virreina Úrsula Germana de Foix. Aquest final desacredita la seua figura ja que ara és el poble i els seus defensors, els agermanats, qui l'executen en un joc de canvi de rols. Aquest joc imaginari però efectiu narrativament ajuda a palesar la venjança que déiem adés que executava l'autor envers el poder dominant i dominador.

La mort esperpèntica amb què Lozano castiga aquest personatge i on la fantasia i l'onirisme arriben al seu clímax no contradiu, però, el caràcter referencial del personatge en qüestió. Certament, com que es tracta d'un personatge fàcilment identificable pel lector mitjançant el seu coneixement enciclopèdic, sembla estar més condicionat en les seues accions que els personatges inventats. Malgrat això, com afirma Salvador, aquesta mena de personatges poden realitzar:

[...] de vegades, accions que consten com a històricament documentades i, altres voltes, responen a la fantasia imaginativa del novel·lista; però sempre [...] s'insereixen en la lògica del marc històric que els condiciona i fins i tot els explica (2001: 64).

De fet, i ja més concretament sobre el personatge de la virreina, el mateix estudiós apunta:

Germana, en canvi, personatge històric com és, mor d'una mort inventada per l'autor i determinada pel caire màgic-oníric del conte en què apareix: la *veritat històrica* de la seua fi no rau en la circumstància concreta sinó en el significat profund de l'odi que la seua política repressiva va generar i que l'autor, segles més tard, ressuscita (2001: 65).

3. «Regnarà per tot el món la justícia popular!»

En contraposició amb el capítol anterior, ara el focus el posem en un agermanat, concretament en el seu cabdill més famós, Vicent Peris, per a abordar la seua fi. Amb «La mort de Vicent Peris», lògicament, el lector no troba cap tipus de sorpresa ja que la clau se li planteja ja des d'aquest paratext, tot i que sí que pot sentir-se sorprès per la manera com es resol narrativament aquesta mort. Una mort, la d'aquest capità agermanat elevat a mite, indefugible en l'obra pel fet de ser un personatge real que va morir en un temps històric real a mans dels seus contraris. De manera que si la novel·la històrica volia complir una de les característiques del gènere, com és que la història determine l'estructura narrativa, la trama havia de fer menció d'aquesta mort.

Aquest monòleg, però, ha rebut les reticències de la crítica.¹¹ Serra planteja com a solució possible la substitució d'aquest monòleg per un narrador omniscient que, no obstant això, segons el seu mateix parer, «desfaria el perspectivisme, el muntatge coral de la narració, que és precisament el que li dóna la seva millor característica: la complexitat» (2009: 32).

Vicent Peris esdevé, així doncs, protagonista d'aquest capítol, on actua amb tota la seua esplendor —ben detallada per Lozano— i on evoluciona fins al final ineludible de la mort. En la part introductòria, és presentat com un capità astut: els agermanats es dirigien a València i havien decidit descansar a Silla; allí foren sorpresos pels mascarats que volien capturar Vicent Peris però els agermanats no eren fàcils de derrotar, de manera que el governador proposà un pacte de rendició al cabdill agermanat. És ací on entra l'astúcia de Vicent Peris, ja que:

[...] acceptà el tracte, encara que va demanar, en canvi, el perdó de tots els seus.

Ell sabia que tal gràcia no era afer del governador, sinó del virrei, i mentre anassen i vinguessen els correus guanyaria temps [...]. I així fou que

11 Per exemple, García n'apuntava que era «un parlament massa enfarfat i emfàtic» (1997: 41).

aquella nit [...] isqué a la callada un tal Feliu, llaurador de Riola. La seua missió consistiria a travessar el setge dels cavallers i demanar socors a la ciutat d'Alzira (Lozano 2006: 193-194).

Gràcies, per tant, a aquest pla ordit per Vicent Peris, els agermanats restaren vencedors, ja que entre els que anaven amb el cabdill establits a la torre de Silla i els que venien d'Alzira, els mascarats quedaren acorralats i fugiren. Dues setmanes més tard, Vicent Peris entrava al Cap i Casal amb una actitud orgullosa i combativa. Anava «amb trenta de la seua gent, amb dues banderes i cridant: “Visca el rei don Carles i muiren els traïdors!” i s’instal·lava després en la seua pròpia casa, al carrer de la Verge Maria de Gràcia» (Lozano 2006: 194). Com que ell era l’element perillós i el punt fort dels agermanats, un dels seus contraris, el marquès de Zenete, germà del virrei Diego Hurtado de Mendoza, li ofería un tracte amb unes condicions ben suculentas per al cabdill:

La proposta dels mascarats —proposta que també coneixien els Tretze Conservadors Electes del Poble— era el perdó general, casa per a Vicent Peris si volia quedar-se a València, o dos milers de ducats i un passatge per a ell i la família si consentia d’anar-se’n a un altre Regne (Lozano 2006: 195).

Malgrat les reticències, Vicent Peris acceptà entrevistar-se amb el marquès no sense tindre en el seu poder la vida de dos mascarats, com a ostatges, una nova prova de l’astúcia del capità agermanat. Aquesta argúcia, però, no li serví completament ja que fou avisat per Bertomeu Gil Carbanyero —que es posiciona, així, com un ajudant del cabdill dins de l’acció— que el marquès no l’esperava per a entrevistar-lo sinó per a matar-lo juntament amb un botxí. És per això que, finalment, Vicent Peris, confirmant les sospites que ja tenia sobre aquella reunió, no hi anà i el que feu, en canvi, va ser reunir-se «amb els seus per a tractar d’unir per a la lluita les forces agermanades que encara li podien ser fidels» (Lozano 2006: 196). Tanmateix, aquesta fidelitat no era compartida pels restants dotze caps de la Germania que, en saber que Vicent Peris no havia acudit a l’entrevista «corrents, anaren a donar la nova al marquès, oferint-li

també la seua ajuda per a combatre Vicent» (Lozano 2006: 196). Els mascarats, per la seua banda, també estaven preparant-se i, de fet, anaren a buscar-lo a sa casa, després que el pla del marquès per a fingir una victòria dels mascarats sobre els agermanats a Xàtiva haguera funcionat.

Per tant, l'acció es mou cap a l'espai central del capítol: la casa de Vicent Peris. És ací on, després de l'explicació que es fa de la lluita entre els agermanats i els mascarats, el cabdill agermanat inicia el seu monòleg interior amb què explica, a grans trets, la frustració i la indignació dels fets que s'han donat en la Germania fins arribar a la seua desfeta.

Aquest monòleg el dirigeix, no sense un contundent to de ràbia, a diversos personatges implicats en la revolta però l'ha de detindre pressionat per l'incendi de la part de baix de l'habitació on es troba amb la seua dona, Isabel Navarro, i els seus dos fills. De tal manera que el governador, Lluís Cabanyelles, li feu una oferta: vida per a la seua família i rendició, és a dir, mort, per a ell. Tanmateix, no baixà immediatament ni demostrà debilitat davant la situació, actitud pròpia d'un capità, ja que «guaità pel mateix finestral amb l'ànim tot fet, orgullós, altiu, abillat amb una cuirassa de vellut verd» (Lozano 2006: 204). Abans de descendir encara reflexiona més sobre la revolta de les Germanies —torna, per tant, el monòleg—, que ara arribava a la seua fi: «Ara ho veia tot com un malson estranyíssim, que desfilava de pressa per davant dels seus ulls»¹² (Lozano 2006: 205).

Així, admet les errades col·lectives i les pròpies, com ara el revifament de la rebel·lió; les diferències internes dins dels agermanats; la violència innecessària; o l'errada comesa quan «El 20 d'agost de 1521 perdérem la batalla d'Oriola; fou la nostra gran oportunitat frustrada. Em vaig retardar batejant moros a la Marina. I l'infortunat retard del meu exèrcit féu capgirar la ventura de les forces agermanades» (Lozano 2006: 205). De fet, expressa la il·lusió per uns plans futurs que ja no esdevindrien. Tanmateix, el cabdill encara té esperances:

12 Vegeu Seguí (1980: 160).

«espere que a Mallorca triomfarà la Germania i aquesta es propagarà pertot arreu» (Lozano 2006: 206).

El narrador comunica en aquest moment que Vicent Peris comença a baixar les escales, conscient que baix l'esperen delerosos de donar-li mort, i entre els quals no trobà cap «indici o gest afable, o tan sols indiferent» (Lozano 2006: 206), encara que tampoc el preocupava massa. Per última vegada, el cabdill medita sobre en quin moment s'acabà la rebel·lió:

Malgrat el nostre esforç per revifar la revolta, la guerra ja estava definitivament perduda quan l'octubre del 1521, l'any passat, després de la desfeta d'Almenara, quan la Germania acceptà les condicions de la rendició, en què el virrei demanava el desarmament del poble menut i el canvi dels jurats (Lozano 2006: 206).

I és per això que rememora els motius d'aquesta rebel·lió: les condicions socials tan nefastes en què vivia la gent, entre la fam, els saquejos, les malalties o els pecats com la sodomia, i com això creava un descontentament que donà com a resultat la creació de la Germania. De fet, recorda que «foren els fets succeïts el 7 d'agost de 1519, per l'assumpte dels bujarres, la purna que va encendre la foguera» (Lozano 2006: 209). I és que precisament cremaren a la foguera, sense l'oportunitat de cap tipus de judici o de confessió, a un dels dos amants que el poble descobrí.¹³ És en aquest moment quan Vicent Peris recapacita sobre allò que passà, mostrant el seu costat més racional, tot i que no es penedeix d'aquest acte: «Tal vegada aquella mesura fou excessiva, producte del ressentiment i de la misèria d'aquells dies, però així anaven les coses» (Lozano 2006: 210). No obstant això, quan torna a incidir en la vilesa dels nobles, remarca l'odi que se sentia cap als moros. És per això que feien missa a les mesquites i a les moreries, feien batejos massius o matances també massives, com

13 Tot i que no es diu, sembla que la història dels sodomites fa referència a la història de mossén Adrià, ja que les dades coincideixen: «Llavors hi havia un clergue, que vivia al carrer de la Nau, molt amic d'un jove flequer de la plaça dels Hams, a qui molts hòmens i dones acusaven del delictes de sodomia» (Lozano 2006: 209).

la de Polop.¹⁴ Tornem a veure, en aquest moment, la part *sensible* del cabdill cap als moriscos:

A mi, moltes voltes, em feien nosa totes aquelles mortaldats i, per Déu us ho jure que, si hagués estat en la meua mà tallar-ho, ho hauria tallat.

A instàncies meues, pel setembre de l'any passat, el Consell dels Agermanats va prendre l'acord d'alliberar i emancipar els vassalls moros dels grans senyors; per tal de millorar els primers i, alhora, privar els nobles de l'ajuda que d'ells prenien, pel seu nombre i fidelitat (Lozano 2006: 210-211).

No obstant això, aquest projecte, com altres, quedaren en res, i esmenta les altres motivacions que ocasionaren la rebel·lió, i potser les que més han sigut esmentades: el nomenament del virrei Diego Hurtado de Mendoza. En darrer lloc, Vicent Peris també té paraules de crítica cap als dotze electes, companys seus de la causa, que li havien traït. De manera que es qüestiona pel futur incert dels seus però està convençut de la llibertat i la lluita per ella.

Arriba, per tant, novament el narrador per a contar com Vicent Peris baixà els escalons que el duïen als seus enemics, cridant, a tall d'una última reivindicació: «“Regnarà per tot el món la justícia popular!”» (Lozano 2006: 212), crit que no li estalvià una mort cruel. Només baixar l'apallissaren, rebé «colps de puny i tres coltellades» (Lozano 2006: 212) però, a més, «Amb una falç bosquera el degollaren, li tallaren el cap, el van clavar a la punta d'una llança i el mostraren als qui presenciaven el fet, que udolaren com uns llops famolencs» (Lozano 2006: 212).

Aquest realisme esfereïdor amb què és contada la seua mort, no deixa d'aparèixer quan es conta que dos moros el van arrossegar amb una corda fent burla i el van dur a la plaça del Mercat i allí el penjaren. El cap, en canvi, restà durant «dos dies enganxat a la finestra del palau del marquès de Melito» (Lozano 2006: 213), com a mostra del seu triomf. Finalment, les seues parts foren repartides en diferents llocs: «el cap i el braç dret a Ontinyent. El membre dret

14 Aquesta serà recordada en el capítol «El Senyal Evident o la Prova Clara».

el posaren a la picota d'aquella ciutat i la testa la tornaren a València, per tal d'exposar-la al portal de Sant Vicent» (Lozano 2006: 213).

La casa de Vicent Peris també fou devastada, com si no se'n volguera cap tipus de record, tot i que en cap moment es parla de què passà amb la seua família. En aquella casa també fou penjada la dona que ferí el marquès de Zenete en la lluita prèvia a agafar el cabdill, així com el seu home, una mostra més de la feresa dels mascarats.

Així, tot i el que havia suposat la figura del capità agermanat per a la revolta, es diu: «Hom conta que l'endemà, aquell dia, i només aquell dia, a l'alba el nom de Vicent Peris va córrer de boca en boca» (Lozano 2006: 213). Sí que foren recordades pels agermanats sobrevivents aquelles seues darreres paraules sobre la justícia popular, idea que el narrador s'encarrega d'ironitzar i invalidar amb la sentència final: «I alguns s'ho cregueren» (Lozano 2006: 213).

Queda clar que el personatge principal d'aquest capítol és Vicent Peris, el qual confirma també ser un personatge redó, combatiu fins l'extrem però conscient de les autocrítiques que cal fer-se —entrarien aquestes en l'engranatge de la confessió abans d'una fi imminent. Aquest personatge rep amb aquest capítol l'homenatge que Lozano insinua des de l'inici de l'obra com un element imprescindible i intrínsec a la Germania i, per tant, al seu *Crim de Germania*.

4. «La vostra caritat, la vostra justícia, són multes, garrot i presó»

La lluita que es mostra en l'obra entre ambdós bàndols, implica —o sobretot retruca— certs col·lectius que podríem situar sota l'etiqueta de *víctimes de la Germania* i que Lozano no vol ni pot deixar de recordar a propòsit de l'esdeveniment bèl·lic. L'escriptor centra la seua atenció en uns personatges marginats socialment —un tret propi de la seua producció— que esdevenen víctimes per sofrir les intransigències i les atrocitats que tota guerra, malauradament, comporta. Ens referim, en primer lloc, al col·lectiu dels moriscos. Els

capítols nové, «Memòries de Felip Quzman»,¹⁵ i desé, «El Senyal Evident o la Prova Clara»,¹⁶ se'n fan eco, tot i que ens centrarem en el primer, tal com s'ha dit a l'inici, perquè té més pes literari com a representació d'aquest col·lectiu.

Es tracta d'un relat autobiogràfic contat i protagonitzat per Hassan ibn Ishaq Ahmad al-Aslami, morisc d'Oriola que es veu obligat a adoptar el nom cristià de Felip Quzman i amagar, així, la seua identitat. A pesar de ser un personatge individual representa a tot el col·lectiu dels moriscos, de manera que té aquesta doble vessant. La seua veu —i, per tant, la dels moriscos— pren el mateix to i la mateixa intensitat que la dels agermanats, ja que totes dues reivindiquen un poble que és privat dels seus costums, de la seua llengua i, fins i tot, de la seua religió en aquest cas. Tanmateix, en aquest capítol es mostra com aquells agermanats que es consideren víctimes d'una situació injusta —i per això la revolta— es tornen botxins. Es veu, així doncs, des d'una altra perspectiva la mateixa opressió del poder.

És la primera vegada en l'obra que un morisc té veu pròpia durant tot un capítol i, a pesar que es veu obligat a utilitzar un pseudònim cristià, evidencia que està ben orgullós de la seua religió islàmica.

Ja des del començament demostra tindre les idees clares ja que l'objectiu d'escriure les seues memòries és per a dir què li ha passat en la seua vida —que suposa en certa manera donar exemple al lector encara que no es diga de manera directa—, així com per a honrar el seu poble i que aquest no oblide «mai les tribulacions i els sofriments que hem hagut de passar a mans dels infidels» (Lozano 2006: 217).¹⁷

15 Segons Josep Iborra (1980: 39): «L'aventura d'aquest morisc —subjecte d'un altre "crim"— ens permet veure aquella història amb els ulls d'un musulmà que ens revela aspectes de la vida quotidiana d'una València en què un, circulant pels carrers, podia trobar-se amb un home penjat...».

16 Aquest és un dels relats que Lozano incorpora a *Crim de Germania* en l'edició de 2005 i que ja havia sigut publicat en el volum *Laodamia i altres contes* l'any 1986.

17 És inevitable remarcar els paral·lelismes entre aquest relat i la segona novel·la història de Josep Lozano, *El Mut de la Campana*, en especial amb aquest inici, ja que tots dos segueixen les mateixes pautes de presentació i d'especificació del seu objectiu —on és intrínsec donar exemple al lector.

Després de la mort, primer de son pare, i posteriorment de sa mare, Felip Quzman queda tot sol per a enfrontar-se als periples de la vida. Comptava, això sí, amb família que se'n feu càrrec de manera que va anar a viure amb el seu oncle Xabuc —tot i que no era exactament el seu oncle però sí un familiar molt pròxim a son pare— que tenia possibilitats per a mantindre'l. No obstant això, ja des d'un principi el protagonista denota les diferents actituds cap a ell a la seua arribada a la família i, de fet, el seu primer obstacle és la gelosia de sa tia que finalment el durà a abandonar la casa del seu estimat oncle, que el tractava com un fill i li havia ensenyat la llengua àrab així com les lleis religioses que regien el seu poble.

Aquesta primera peripècia, però, no serà l'única i el condueix a una altra. Al llarg d'alguns anys va treballar per a diverses famílies en diferents indrets, una vida gens fàcil que el dugué a ser des de segador d'arròs a Sueca a conreador de canyamel a la Safor. Aquesta peregrinació, tanmateix, acabà amb el treball com a mosso per als Hacem de Sogorb.

És ací on el protagonista coneix una ajuda futura, la d'Ahmed Abenamir, enmig del turment que passa. I és que el dia de la festa d'Aid-al-kabir que celebren els seus amos, a Felip Quzman li havien donat la faena d'encarregar-se del menjar i com que podia eixir i entrar de la casa amb més llibertat, el van acusar del robatori d'una peça que l'ama estimava.

Després del castic corresponent, el tancaren al colomer a l'espera de la vinguda de l'alfaquí «de la Vall d'Uixó, un tal Seddeix, ja que Tasiu, l'alfaquí de Sogorb, es trobava aleshores a Xelva» (Lozano 2006: 231). No obstant això, gràcies a l'ajuda que li oferí el seu amic Çalem, fill del falconer, pogué escapar i, a més, coneixent la veritat d'aquella trama de robatori: Mohra, una treballadora dels Hacem, ho havia maquinat tot com a venjança pel rebuig que va rebre de Quzman un dia que volia tindre relacions amb ell. És a través d'aquest personatge que Felip Quzman mostra els primers vestigis de desig sexual, desig que, en canvi, no arriba a manifestar-se.

Novament Quzman ha de fugir i soles però gràcies al seu ajudant, Çalem, sap quins passos fer. Aquest li digué que escapara cap a Castellnou on havia de trobar-se amb un home anomenat Totaial que l'ajudaria si deia que anava de part del seu pare, Jussef. Així fou, i trobà l'ajuda de Totaial que li recomanà que

anara a València i amb un nom cristià. De manera que és en aquest moment quan naix el nom de Felip Quzman i desapareix, almenys públicament, el de Hassan. Totaial, a més, li aconsella que busque un home que li diuen Omar ja que aquest el conduiria a Maria la Clavellina, la qual l'ajudaria.

Quan Quzman arriba a València és més tard del migdia i Omar no hi era, per això es dedica a passejar per la ciutat. El contacte amb la ciutat suposa el contacte amb el concepte de Germania, ja que veu molta gent esperant l'arribada del nou virrei, entre els quals «hi havia un grup bastant nombrós de menestrals, que després vaig saber que eren els Tretze Síndics de la Germania de València» (Lozano 2006: 235). Per això fa una definició de què és la Germania: «era la unió de tots els oficis, els quals s'havien armat i volien eliminar els cavallers, i també la morisma, és a dir, el nostre poble» (Lozano 2006: 235). Queda clar, així, que el protagonista és conscient que la Germania va en contra d'ell, ja que va en contra del seu poble, i això serà decisiu per al seu desenllaç. Tanmateix, no deixa de remarcar que «l'hostilitat [dels agermanats] era més gran quan es tractava de la noblesa valenciana» (Lozano 2006: 235).

A poc a poc, i gràcies a la seua astúcia, va arplegant informació sobre les raons de la revolta de les Germanies. Però això no li proporcionava un llit per a dormir ni aliments per a menjar i com que no trobava la moneda que li havia donat Totaial en cas de necessitat, sense menjar ni res, decidí anar a dormir a l'hort dels Tiradors. De camí, concretament quan passava «per la plaça del Mercat, davant la Llotja de la Seda» (Lozano 2006: 238), va veure un penjat a la forca, una visió que l'espantà, ja que —i aquest tret de Quzman és nou—, els morts li feien molta por.

El penjat en qüestió, com descobrí el protagonista a l'endemà, era «un lladre roder que tothom anomenava Rodagarberes, un celerat amb un historial farcit de delictes» (Lozano 2006: 238) i és sobre aquest que, per primera vegada, Felip Quzman comet un *crim*: el de robar. Li roba concretament una arracada d'argent perquè a canvi d'aquesta podria menjar alguna cosa, encara que llevar-li-la no fou fàcil ja que la por també el retenia. Malgrat tot, la necessitat era més gran i finalment, li va tallar l'orella —«i que el Totpoderós em perdone» (Lozano 2006: 240), diu Quzman per tal d'albirar una mica de compassió.

A l'endemà buscà a Omar, el qual sí que trobà aquesta vegada i li va indicar on era Jalwa o Maria la Clavellina. Aquesta, certament, li va servir de gran ajuda, tot i considerar-la una vergonya per als seus per ser una prostituta. Li va aconseguir sobretot una faena a la botiga dels sucrer agermanat Joan Caro. És en aquest treball on es revela, per segona vegada, la part sexual de Felip Quzman. Si en un primer moment, en relació amb Mohra, només s'esmenta que de vegades li acudeix el desig però no vol ni arriba a res amb ella i per això ella l'acusa de «marieta»; en aquesta ocasió és en ell en qui naix el desig i, precisament, per un home. Es tracta de Donís, el seu company de treball, i concretament aquest desig aflora una nit de juliol. Tots dos dormien junts i Donís dormia nu, de manera que Felip Quzman l'observava atentament: «Mig cobert amb les tovalloles del pa o dels dolços, somniava a recer de la celístia. Als polsos li perlejaven dues gotes de suor. Vaig contemplar entre les ombres la flor del seu sexe i els seus abundosos cabells rulls» (Lozano 2006: 242). Així, Felip Quzman sent brollar aquell desig perquè «de sobte, com una febra quartana, el meu cos es va encendre de desig, que tot el meu enteniment va restar obnubilat» (Lozano 2006: 243).

No obstant això, el morisc es guia per la rectitud i per a ell prevalen les lleis i els costums islàmics abans que les baixes passions. D'aquesta manera talla el desig per Donís quan recorda «la citació d'Ibn Hazm sobre l'amor entre hòmens: “Déu Altíssim digué: cometreu una falta que cap criatura de l'univers no ha fet abans que vosaltres?”. I aquelles paraules em deixaren molt apesarat» (Lozano 2006: 243).

Tanmateix, el desig sexual i carnal de Felip Quzman es resoldrà finalment a través de la figura de Rita l'Albanesa, la qual li proposa que treballi per a ella i ell accepta ràpidament, amb la condició que serà ella qui parli amb Joan Caro. Però Rita l'Albanesa també li posa condicions: la faena que havia de fer no era molta però no havia de ser avar, ni gelós perquè ella era prostituta, així mateix seria el seu amant però no li exigiria fidelitat.

Així, com afirma alegrement el protagonista, «des d'aquell jorn de la dotzena d'ous, la vida esdevingué molt fàcil per a mi: menjar, folgar, dormir i, de tant en tant, fer-li alguna feina fina a la meua senyora Rita l'Albanesa (que Al·là l'haja perdonada i la tinga en la glòria)» (Lozano 2006: 247).

És per això que esdevé un testimoni directe de l'agitació dels agermanats contra el virrei i els seus. D'aquesta manera va veure la revolta dels primers a la Casa de la Vila quan es queixaven que «el virrei i els cavallers volien que els jurats sortissen d'una llista de noms que havia enviat el rei Carles, però el poble demanava que la votació fos lliure» (Lozano 2006: 248). I també volien que estigueren representats tant els menestrals com els artistes. Finalment, van aconseguir fer la seua i Felip Quzman demostra la seua felicitat per aquest guany del poble tot i que «per als meus aquella elecció no semblava que pogués afectar-nos» (Lozano 2006: 248), és més, podia perjudicar-los: «Només una cosa m'escamava, i era que, a mesura que s'estenia el poder dels menestrals, augmentava l'odi contra els moriscos» (Lozano 2006: 248). És ací on es veu que els menestrals, és a dir, els agermanats, esdevenen ara els botxins i, per tant, es posicionen com els antagonistes de Quzman i el col·lectiu que ell representa: els moriscos.

També sabem a través de l'evolució de la revolta com augmentava la por del protagonista que, en veure com els agermanats saquejaven les moreries, expressa: «I jo, com a mudèjar que feia semblant de ser cristià, vivia que la roba no em tocava la pell, de saber el perill en què em trobava» (Lozano 2006: 259).

La por que Quzman havia anat cobejant des del principi ara es feu més palesa i això l'espentà a fugir de la ciutat i a pesar que en algun moment havia expressat les seues simpaties per la lluita del poble, l'odi que els agermanats professaven envers els moriscos i les proves que n'havia obtingut, li havien fet passar al bàndol contrari, el mascarar, on tenia almenys un amic i germà: Abenamir. Acaba, així, dirigint-se a un *vosaltres* receptor, però, a més, cristià, a qui recrimina el saqueig al seu poble: «Voleu destruir el meu poble. Maleïts sigueu per sempre, cristians!» (Lozano 2006: 260). D'aquesta manera demostra la ràbia contra els infidels cristians que a força de voler canviar els costums del seu poble —amb tot el que això implica—, havien intentat destruir-lo. No obstant això, en la figura de Felip Quzman es palesa l'amor que sent cap a aquest poble seu i la seua fe incondicional en la religió islàmica: «No hi ha més Déu que Al·là, i Muhàmma és l'escollit d'Al·là! De les mans d'Al·là sortim i, tard o d'hora, a les mans d'Al·là tornarem» (Lozano 2006: 260).

Es tracta, així doncs, d'un personatge del qual el lector coneix tota la seua evolució vital i, a més, d'una manera propera —proximitat que facilita la primera persona del jo narratiu— establint-se com un personatge redó en tota la seua plenitud. A ulls, per tant, d'aquest lector s'erigeix com un supervivent davant les adversitats amb què s'enfronta i, per tant, aconsegueix els trets de la novel·la picaresca.

Aquesta vindria, per exemple, del fet que el protagonista està lluny de ser un heroi —tot i els valors morals de què fa gala en defensa del seu poble— o d'acabar com un heroi, ja que és un peó més dins de la revolta de les Germanies —i encara més si atenem a la seua inferioritat com a figura marginal per la seua condició de musulmà—. Una revolta, aquesta, en què regnen les desigualtats i els enfrontaments i que ell va esquivant gràcies al seu enginy i a l'instint de supervivència al qual s'aferra.¹⁸ Sense possibilitats d'ascendir socialment a causa del seu origen àrab, es veu abocat a treballar durament i a escapar de qual·sevol·la situació bel·licosa en una peregrinació constant.

Salvador ja destacava respecte del capítol que «l'esquema narratiu manllevat essencialment a la picaresca (bé que alguns elements els podríem trobar ja en Jaume Roig o en altres precedents il·lustres) s'hi mostra d'enorme efectivitat». I justificava aquest esquema de la manera següent:

[...] a més de l'autobiografia justificatòria, l'itinerari geogràfic i vital del protagonista, el seu aprenentatge de la vida com a criat de diversos amos, la fam com a mòbil o l'aprofitament *moral* extret de l'experiència d'un home —el narrador— que es declara fill de les pròpies obres (Salvador 2001: 47).

Són aquests els elements que justifiquen la relació del relat amb aquesta escriptura picaresca, tot i que potser hi falta un element imprescindible com és l'humor. Malgrat això, la ironia sí que s'hi identifica, encara que siga subreptíciament, en els paral·lelismes que s'estableixen entre el poble àrab i el poble

18 Vegeu Salvador (2001: 48).

català —una ironia, així, no exempta de patetisme—: «Els vostres monarques han faltat a tot el que havien promés. Ens heu cremat els nostres llibres sagrats [...] Ens heu forçat a canviar-nos els nostres noms. Ens heu trencat, amb violència, el dejuni del ramadà [...] Voleu destruir el meu poble» (Lozano Lozano 2006: 260).¹⁹

D'una altra banda, l'embolcall de la literatura autobiogràfica que presenta el capítol ocasiona la predisposició del protagonista a ser el més sincer possible i, a més, per ser un personatge ficcional, no es veu condicionat —o almenys no tant— a la «por escènica» de què parla Caballé:

El escritor que decide hablar de sí sin subterfugios aparentes se ve condicionado por la inevitable proyección del personaje que es él mismo, y debido a esta dimensión pública, trascendente, de la obra autobiográfica, el autor difícilmente puede llegar a comunicarse tal cual es [...] (1987: 106).

Un altre tret d'aquesta mena de literatura és que «l'autobiografía es una obra de madurez» (Caballé 1987: 108). Encara que en aquest capítol no es diu explícitament l'edat a la qual decideix escriure Felip Quzman les seues memòries, sí que podem descobrir quina és aquesta veient la diferència entre l'any de naixement —«a les darreries del xàwal de l'any 977 de l'hègira» (Lozano 2006: 217)— i l'any que tanca les memòries —«Xàwal de l'any 1042 de l'hègira» (Lozano 2006: 260). Així, ens trobem un jo narratiu de 65 anys que s'enfronta a la tasca de contar què ha passat en la seua vida una vegada arribat a una etapa vital de reflexió.

Certament, el fet que l'autobiografia siga una obra de maduresa és un element imprescindible per a entendre les motivacions que mouen l'autor ficcional —Felip Quzman en aquest cas— a escriure aquestes memòries: d'una

19 De fet, a parer de Salvador, precisament el to que aporta la ironia, així com l'estil, remetien al *Lazarillo*, i algun passatge macabre a *El Buscón*. Ara bé, estableix una línia divisòria entre la picaresca i el relat que ara tractem per la banda del personatge: «que si bé la picaresca traspua un fons de cinisme, des del qual el personatge-narrador pretén justificar el seu comportament indigne, Ahmad no perd mai la dignitat» (2001: 48).

banda, és «per tal de donar fe de la meua vida» (Lozano 2006: 217), el que podria implicar que amb ella vol donar exemple als lectors; i, de l'altra, per a no deixar en l'oblit ni el seu poble ni el sofriment que patí:

[...] en homenatge al meu dissortat poble, fidel per sempre a la llei d'Al·là i al seu profeta Muhàmmad.

[...]

No busque la vanaglòria ni el mèrit dels poetes, sinó tan sols que tots els creients, i sobretot el meu humiliat poble, no obliden mai les tribulacions i els sofriments que hem hagut de passar a mans dels infidels (Lozano 2006: 217).

Però també aquestes memòries, com ja s'ha apuntat, suposen la narració de tota la peripècia vital del personatge en qüestió, de manera que hi ha uns punts ineludibles que estan en tota obra d'aquesta mena: «la importància concedida a los orígenes, el valor de los primeros recuerdos, la ideosincrasia de los padres (y la madre tiene en todo un papel estelar)» (Caballé 1987: 115). D'altra banda, s'ha de ressaltar la presència dins el capítol d'una altra mena d'escriptura, concretament la de la lírica aràbiga. No és que aquesta hi aparega explícitament, però sí com una mena de pel·lícula que recobreix algunes idees. Aquestes idees són expressades amb una delicadesa sublim i vehiculades amb imatges diverses:

Faig tot açò perquè així, la paraula de la veritat, ocell d'ales fugisseres, siga clara com l'aigua dels horts d'Haram i sense ombra de sutzura reste tothora a lletra. I vulga el Totpoderós que no siga sadollada pels llavis fal·laciosos dels enemics, ni pels meus mateixos germans, ni pels llavis dels fills dels meus germans ni pels seus fills (Lozano 2006: 217).

Per últim, només cal esmentar que aquesta lírica aràbiga torna a aparèixer però ja no integrada en l'escriptura, sinó referenciada a través de diferents obres i autors que s'expliciten en el capítol. De manera que es relacionaria amb una altra de les tècniques emprades: la intertextualitat.

5. «Si no ens entenem per llenguatge, entenam-mos per amor»

El capítol amb què Josep Lozano clou la seua obra, «Lletres a l'absent», planteja una nova cara del poliedre de la revolta, també víctima però de diferent caire: la dels homosexuals. Mitjançant l'epístola mossén Adrià conta com la relació amorosa i sexual que mantenia amb un home, forner de professió, acaba perquè els descobreixen. Els castics foren diferents per a cadascun: a mossén, gràcies a amics que tenia dins de l'Església, l'enviaren a l'exili; i a l'amant, en canvi, el cremaren a la foguera. Així, a través de cadascuna de les cartes —llevat d'una que no l'escriu el clergue sinó que la rep de la seua família— mossén Adrià es lamenta del que els va ocórrer, enyora el seu amant i, això sí, defensa el seu amor, un amor, aquest, que no perjudicava ningú però que els agermanats condemnaren a mort, en clara consonància amb el que exigia l'Església. El tema, per tant, «ja no és la revolta popular, ni la causa perduda dels moriscos, sinó la d'un capellà que atemptà contra els sagrats vots de l'Església Apostòlica i Romana» (Garcia 1997: 43) però afegim: gràcies al record de la Germania que du a terme Lozano, es trau a la llum aquesta vicissitud en tota la seua plenitud.

Advertim, així doncs, com l'obra comença i acaba amb la temàtica del crim: en el primer capítol era el crim que va dur a terme Úrsula Germana de Foix amb la mort de tants agermanats; i en l'últim tenim la contrapartida del crim realitzat ara pels agermanats contra una parella d'homosexuals.

El protagonista principal d'aquest capítol és, sens dubte, mossén Adrià, narrador de dènou de les vint cartes que s'hi arrepleguen on es revela com un personatge redó, amb un món interior ben ric. Ens conta quin ha sigut el seu crim: estimar i desitjar un altre home, un fet condemnat per l'Església i per la Germania i per això el consegüent castic —i en el cas de mossén Adrià un de més moderat, ja s'ha dit, però que allarga l'agonia pròpia. A través de les cartes extraïem informació de les Germanies però especialment trobem la visió d'un home homosexual desterrat per ser precisament fidel a ell mateix i no a un poble o a una religió, tot i ser clergue.

Els antagonistes de mossén Adrià i del seu estimat venen per dues bandes: l'Església i el poble. De fet, el clergue no s'estalvia de remarcar intensament

la fúria del poble contra ells en el moment de la condemna —una fúria que ara es fa palesa però que es pot resseguir puntualment en la resta de capítols de l'obra—: «Recorde les boques enfurides dels hòmens i dones, i fins i tot de la canalla, esbravant-se forassenyats a la plaça de la Llenya. Requerint al bisbe, amb crits atordidors, que ens lliuràs a les seues mans per tal de lapidar-nos» (Lozano 2006: 278). Així mateix, destaca que no hi hagué misericòrdia per a ells, tot i la insistència per part dels clergues.

Després d'un seguit de cartes del seu puny i lletra, la desena és la que rep del seu germà Miquel. Li comenta que la causa principal d'escriure-li és que son pare havia mort —no sense puntualitzar que la situació que ell havia provocat va influir-hi— i que l'endemà anaven a soterrar-lo —segons la carta seria el dia 8 de desembre de 1521—. Així mateix, li comunica que la seua dona estava esperant un fill i que, a través del seu cosí Jordi Valterra, s'havia assabentat dels castics contra els homosexuals que estaven duent a terme els agermanats. De manera que Lozano aprofita l'avinentesa per a seguir el curs de la revolta i explicita com en l'any de la carta, el 1521, els agermanats estaven exaltats i hi havia una situació convulsa a la ciutat de València.

És per això que en la carta següent, de nou escrita per mossén Adrià, aquest explica que l'epístola anterior arriba amb cinc anys de retard, però, així i tot, està sorprès d'haver-la poguda rebre a Sàsser. Arran de la carta i arran del que el seu germà li conta sobre la mort de mossén Gomis també a la foguera per sodomita, mossén Adrià comenta l'alegria que sent per l'acabament de la guerra de les Germanies, en què destacava la crueltat per part dels agermanats:

Els agermanats consideraven els de la nostra condició com una pesta reprovada i verinosa. Però dins d'ells només hi havia por, la por que els frares predicadors tan bé saberen aprofitar per a menar-los pel camí de la violència.

Els deien que nosaltres pecàvem contra natura, i són ells els desnaturalats, els malalts d'odi i de venjança (Lozano 2006: 288).

En cadascuna de les cartes mossén Adrià insisteix en com les relacions homosexuals no són cap atemptat contra la vida com sí que ho eren els castics

duts a terme pels agermanats, com a executors, i per l'Església, com a incitadora, sobretot a través dels predicadors. I a pesar del pas del temps, mossén Adrià encara no entén el perquè del que els va succeir a ell i al seu amant ja que, com es diu en la carta número quinze: «Si la veritat ha de ser la guia, el governall dels nostres actes, la llum en la vida de l'home, quin és el meu delictè?, quina és la meua culpa? Quina és la meua culpa, si sempre he estat fidel a mi mateix, fidel a la meua certesa?» (Lozano 2006: 293). De fet, llança una crítica a la hipocresia de l'Església i als seus preceptes perquè ell no els ha incomplert. Ha estimat el proïsme però l'Església vol que només siga d'una manera, imposa les seues normes mitjançant la por: «I és ací on resideix el poder d'aquesta madrastra Església, en la por que ens inculca, en la prescripció més o menys vedada que amem els nostres semblants, però prohibint-nos que fem d'aquest amor una llei» (Lozano 2006: 293). Per aquest motiu mossén Adrià, igual que en la primera carta, diu que no es penedeix ni sent remordiments d'haver estimat el seu amant i d'haver fet l'amor amb ell. Sentencia el seu ideari sense titubejar: «No em penedesc de la meua conducta. Si un miler de vegades m'interdiren que t'estimàs, un miler de vegades et tornaria a estimar» (Lozano 2006: 293).

La darrera carta, escrita a Xàtiva, lluny de l'exili per terres sardes, i vint anys més tard de la darrera, concretament l'any 1557, sembla no només el final epistolar sinó també el final de mossén Adrià. Fa preguntes però ja no adreçades a l'estimat sinó als àngels que semblen emportar-se'l: «D'on sou, àngels de la terra? Quin himne de victòria miralleja en vostre esguard, que m'ompliu els ulls de joia? [...] Com un rei orgullós de la seua corona, porteu el secret d'un encís que no puc esbrinar i que abans no ignorava» (Lozano 2006: 299). Finalment, el concepte *estrela* d'aquestes cartes, l'enyorança, és el que posa fi a aquesta reflexió: «La vostra presència m'inunda d'enyorança» (Lozano 2006: 299).

És per tant, a través d'aquest conjunt d'epístoles, que veiem la visió de la Germania des dels ulls d'un homosexual i, a més, frare, que mostra una crítica punyent contra els agermanats, embogits per castigar un pecat *contra natura*, el de la sodomia; però també hi ha una forta crítica contra l'Església, que penalitza sempre i fortament influent en la mentalitat del poble. Mossén Adrià sap expressar a través de les seues cartes tota la sensibilitat i l'amor que pot

haver-hi en una relació com la seua, així com tots els interrogants que suren al voltant de posicions extremes i castigadores.

Veiem, consegüentment, que en el cas dels moriscos i dels homosexuals com a personatges col·lectius no hi ha canvis respecte de la seua caracterització: són víctimes de l'inici a la fi. En aquest fet es diferencien dels agermanats que tenen la possibilitat de modificar el seu estatus: de víctimes a botxins.

Aquest capítol final es presenta com un exercici de prosa poètica,²⁰ on prenen força el lirisme, el detallisme i la sensibilitat expressiva. Salvador ho remarca de la manera següent: «La forma epistolar afavoreix la simbiosi de lírica i narrativa; perquè el destinatari, en ser un mort, ningú, un *alter ego* del destinador, permet l'autodiàleg íntim de la lírica davant l'espill en esplèndida harmonia amb l'eficàcia narrativa» (2001: 51).

I és que el to amorós es pot deduir ja des de l'intertítol, «Lletres a l'absent», però sobretot perquè aquest va acompanyat per un epígraf que avança la temàtica amorosa. Es tracta d'una citació en què s'ha agafat un fragment de l'obra *Llibre d'amic e amat* de Ramon Llull, com l'autor s'encarrega de referenciar:

«Cantava l'aucell en lo verger de l'amat.
Venc l'amic, que dix a l'aucell:
—Si no ens entenem per llenguatge,
entenam-nos per amor; car en lo teu cant
se presenta a mos ulls mon amat.» (Lozano 2006: 273).²¹

Aquesta part final que clou el llibre és titllada de «més lírica, personal, amb una barreja de monòlegs i de despullament del jo. És, sense cap mena de

20 Vegeu la matisació que en fa Ventura (1980: 33).

21 Cal remarcar en aquest punt la interpretació que fa Fontes i Sospedra d'aquest epígraf: «Del món obsessiu i tenebrós de la Inquisició es passa a la creença en la fe com una visió de l'amor i del lliurament incondicional. Enfront del món conflictiu dels darrers capítols, l'autor sembla voler tornar als orígens i insereix en el llibre un matís poètic. Un altre factor que cal tindre en compte en l'epígraf és l'autoria de R. Llull (1232/5-12316). Aquest autor català visqué en una època en què el fanatisme religiós, l'afany de poder i la imposició de l'ortodòxia no tenien mètodes tan cruïdors. De fet, J. Lozano insereix l'autoria lul·liana perquè vol ironitzar les mancances dogmàtiques dels dominics» (2000:140).

dubte, una cloenda harmònica i tendra del llibre. I respon a les expectatives —i
ahora les arrodoneix— de tota la resta de les parts» (Garcia 1997: 43). De fet,
i segons el mateix Lozano, en l'obra és present:

[...] el recurs tradicional, quasi canònic, de graduar el text. Com que la
novel·la intenta l'explicació d'un fet inicial, la intensitat augmenta segons
avancem. Així, el fragment més líric, poètic diria jo, del *Crim* són les
cartes a l'absent, que són també l'última part. I això juga amb espais on
l'objecte central és elaborar un paisatge, el més fidel possible, d'aquella
València i dels fets que ocorrien (Sorribes 1989: 93).

6. Conclusions

«El banquet», «La mort de Vicent Peris», «Memòries de Felip Quzman»
i «Lletres a l'absent» s'estableixen com quatre capítols ben representatius del
que Josep Lozano és capaç de fer en *Crim de Germania*: recordar un fet històric
tan gravat en l'ànima valenciana i fer-ho d'una manera, diguem-ne, *polièdrica*
però mitjançant uns personatges minuciosament complets, redons, confrontats
o bé units per la misèria. Aquest poliedre de la Germania emmascara més cares
que només es poden descobrir amb la lectura completa d'aquesta obra magna
dins del repertori lozanià, però el lector d'aquestes lletres ja pot endur-se una
idea d'aquesta revolta justa i cruel, que enfrontava el poble amb els poderosos
i, per tant, amb els vencedors; uns vencedors que també són castigats —ni que
siga en la imaginació de la ment i la paraula de l'autor— i uns vençuts que tam-
bé es converteixen en castigadors depenent davant de quins col·lectius.
De fet, *Crim de Germania* trau a la llum aquest tema bèl·lic d'una manera ben
original i impactant encara hui en dia però sobretot en el moment de la seua
publicació fa ja més de 40 anys, ja que la novel·la conjumina molts ingredients
imprescindibles per a una bona recepta. I és que és una obra senzilla quant a
intel·ligibilitat però alhora complexa des del punt de vista constructiu: tot gira
al voltant de la idea de *crim* i el concepte del *desig* prendrà formes diverses que

denoten la seua volubilitat; hi ha el tractament de la marginalitat mitjançant dos col·lectius com són els moriscos i els homosexuals; però, a banda, només cal recordar el realisme màgic tan impactant de l'inici de l'obra; la tècnica del monòleg interior; la literatura autobiogràfica i el toc de la picaresca; o l'ús de la narrativa poètica de la mà del lirisme amb un llenguatge ben acurat. És també una obra diversa però unitària mitjançant les diferents parts que la componen i que responen a un únic tema: la revolta de les Germanies. Es tracta d'una novel·la coral feta a base d'històries paral·leles «que es complementen i, en alguns punts concrets, se superposen o es creuen» (Serra 2009: 36-37). Aquest concepte de novel·la coral enllaça amb tres de les característiques més definitòries de tota l'obra: el fragmentarisme, la polifonia de veus i el multiperspectivisme. Descubrim, així doncs, l'ús d'una repartició d'actors de diferent índole, molt potents com a representants cadascun del seu bàndol o de la seua idiosincrasia, que ajuden a crear aquest univers de mites —especialment en algunes ocasions— que l'autor pretenia i que configuren la Germania que Lozano vol recordar i traure a la llum en un sentit ben ampli. De manera que el record d'allò que passà dins de la història dels valencians fa possible que aquesta història no s'oblidi, que s'entenga —tant en el passat com en el present—i, per tant, que no muira.

Bibliografia

- ALFONSO, P. (1997) «Entrevista a Josep Lozano», *Passadís. Quadern de Lletres*, núm. 18, pp. 9-18.
- CABALLÉ, A. (1987) «Figuras de la autobiografía», *Revista de Occidente*, núm. 74-75, pp. 103-119.
- CORNUDELLA I MARTORELL, J. (1980) «Josep Lozano: *Crim de Germania*», *Faig* (Manresa), núm. 15, pp. 42-44.
- ESTÉBANEZ CALDERÓN, D. (1996) *Diccionario de términos literarios*, Madrid, Alianza Editorial.
- FERRE, E. (1981) *Literatura i societat. País Valencià, segle XX*, València, Eliseu Climent-Editor.
- FONTES I SOSPEDRA, J. A. (2000) «La paratextualitat en *Crim de germania* de J. Lozano», dins Josep Massot i Muntaner (coord.) *Estudis de llengua i literatura catalanes/XL. Homenatge a Arthur Terry*, 4, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 127-141.

- FRANCÉS, M. J. (2015a) «*Crim de Germania*: una proposta innovadora i oberta», dins Carles Cortés, Carsten Sinner i Katharina Wieland (eds.), *La recuperació de la literatura en català. De la anormalitat a la normalitat*, Aachen, Shaker Verlag, pp. 139-157.
- (2015b) «Paratextos sobre Josep Lozano: les entrevistes com a font de coneixement», dins Joaquim Espinós, Antoni Maestre i Isabel Marcillas, *La biografia a examen*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 255-266.
- GARCIA GRAU, M. (1997) «Notes sobre *Crim de Germania* de Josep Lozano», *Passadís. Quadern de Lletres*, núm. 18, pp. 29-44.
- IBORRA, J. (1980) «*Crim de Germania* per Josep Lozano Lerma», *Serra d'Or*, núm. 252 (setembre 1980), p. 39.
- LOZANO, J. (2006 [1a ed. 2005]) *Crim de Germania*, Alzira, Bromera (Col·lecció «Els Nostres Autors»).
- SALVADOR, V. (2001 [1a ed. 1987]) «Estudi introductori», dins Josep Lozano, *Crim de Germania*, València, Tres i Quatre (Col·lecció «L'Estel»), pp. 9-69.
- SEGUÍ, J. L. (1980) «Josep Lozano. *Crim de Germania*», *L'Espill*, núm. 5 (primavera 1980), pp. 159-160.
- SERRA, X. (2009) *Biografies parcials. Els 70 al País Valencià*, València, Afers, pp. 13-43.
- SÒRIA, E. (1986) «La màgia distanciada d'escriure. De mites i relats», *El Temps* (22-09-1986), pp. 48-50.
- (1988) «La descoberta del relat. Entrevista amb l'autor de *Crim de Germania*», *Lletra de Canvi*, núm. 7 (maig, 1988), pp. 7-10.
- SORRIBES, J. S. (1989) «Josep Lozano: Compromís i bellesa del crim», *El Temps* (16-10-1989), p. 93.
- VENTURA, V. (1980) «“Crim de Germania”. Un paso adelante para la “normalidad” de la narrativa catalana en el País Valenciano», *La Vanguardia* (21-06-1980), p. 33.

Les Germanies en la historiografia i la literatura: una visió pendular

[The Germanies in historiography and literature:
a Pendulum View]

ANTONI FURIÓ

Universitat de València

Antoni.furio@uv.es orcid.org/0000-0003-3828-5649

RESUM: L'article fa un recorregut sobre el ressò i el tractament que ha merescut la revolta de les Germanies en la historiografia i la literatura en els últims cinc-cents anys i, de manera particular, en els últims dos segles. La valoració de la revolta ha anat canviant al llarg del temps, d'acord amb les preocupacions de cada època, però també amb la perspectiva política i ideològica dels autors. Enfront de la visió eminentment negativa de les cròniques coetànies al moviment i dels historiadors més conservadors i reaccionaris de la Restauració i el franquisme, els escriptors liberals i romàntics de la primera meitat del segle XIX, els intel·lectuals progressistes dels anys de la Segona República i els autors –historiadors i escriptors– valencianistes i antifranquistes en destacaren el caràcter antisenyorial i modern. El text es tanca amb un breu esment a l'aportació acadèmica més recent.

PARAULES CLAU: crim, venjança, mite, personatge, configuració, record, perspectiva.

ABSTRACT: The article takes a look at the echo and treatment of the Germanies revolt in historiography and literature over the past five hundred years and, in particular, over the past two centuries. The assessment of the revolt has changed over time, in accordance with the concerns of each era, but also with the political and ideological perspective of the authors. In front of the eminently negative view of contemporary chronicles of the movement and of the most conservative and reactionary historians of the Restoration and Francoism, the liberal and romantic writers of the first half of the 19th century, the progressive intellectuals of the Second Republic and the Valencianist and antifrancoist authors –historians and writers– emphasized its anti-seigneurial and modern character. The text closes with a brief mention of the most recent academic contribution.

KEYWORDS: crime, vengeance, myth, character, configuration, memory, perspective.

Recepció: 26/04/2021. Acceptació: 30/04/2021. Publicació: 28/10/2021

Les Germanies constitueixen un fet major de la història i la historiografia valencianes. De la història, perquè amb elles es tanca una època, l'edat mitjana, i se n'obre una altra, els temps moderns. De fet, encara no estem del tot segurs si són una revolta medieval o una revolució moderna. Estan en la frontissa entre dos mons, el que s'esvaeix i el que està emergint, i això també ha influït en la consideració que n'ha fet cada època, segons si les seues simpaties estaven amb els defensors de les llibertats urbanes i les aspiracions polítiques i socials de les classes burgeses i menestrals o amb els partidaris de l'intervencionisme monàrquic i els interessos dels grups oligàrquics aristocràtics i patricis. Cronològicament, estan molt prop d'altres dues insurreccions populars, o fora millor dir-ne guerres, a d'altres estats de la Corona d'Aragó: les guerres remences a Catalunya —la primera, de 1462 a 1472, que coincidí amb la guerra civil al Principat, i la segona, de 1484 a 1486 (Fernández Trabal 2002; Lluch Bramon 2013)—, la revolta forana al Regne de Mallorca, de 1450 a 1453, i la Germania de Mallorca, de 1521 a 1523, coetània de la valenciana, que enfrontà de nou, com setanta anys abans, les classes populars de la ciutat, aliades amb els pagesos de la part forana, amb la noblesa i els estaments ciutadans privilegiats (Duran 1982 i 2021; Morro Veny 1997, 2020 i 2021; Mas 2013). També coincideixen en el temps amb la gran guerra camperola a Alemanya el 1525, que se saldà amb la mort de més de cent mil pagesos (a més de l'obra clàssica d'Engels 1850, vegeu també Rösener 1996). Ja fa temps, d'altra banda, que Paul H. Freedman (1993) havia comparat les revoltes pageses catalana i alemanya.

Les Germanies no van ser, doncs, un esclat de violència aïllat dins el context ibèric —als casos ja citats de Catalunya i Mallorca hauríem d'afegir també el de la gran guerra irmandinha a Galícia, entre 1467 i 1469 (Barros 1989 i Galbán Malagón 2010) i, sobretot, el de les Comunidades castellanés, estrictament contemporànies a les Germanies valencianes, fins al punt que alguns

* Aquest treball s'ha dut a terme en el marc del projecte Prometeu per a grups d'investigació d'excel·lència de la Generalitat Valenciana GVPROMETEU2019-072.

autors les aborden conjuntament o fins i tot inclouen les segones dins les primeres (Maravall 1963; Pérez 1977 i 2001; Jerez 2007)— i europeu. Certament, tant al continent com a les Illes Britàniques la baixa edat mitjana és testimoni d'un seguit de revoltes i insurreccions populars, que s'inicien amb la Grande Jacquerie francesa del 1358, l'endemà de la Pesta Negra i en el context de la Guerra dels Cent Anys, continuen amb l'alçament anglès de 1381 i culminen amb la ja esmentada guerra camperola de 1525 a Alemanya, les Comunitades castellanès i les Germanies valenciana i mallorquina. Allò que més sorprèn de la revolta valenciana, però, és justament la manca d'un antecedent immediat, a diferència de Mallorca, que ja havia conegut un alçament popular entre 1450 i 1453. En el cas de València, en canvi, no hi havia hagut cap revolta ni política ni social en quasi dos-cents anys —si exceptuem els enfrontaments previs al Compromís de Casp, que adquiriren el caràcter d'una veritable guerra civil entre els partidaris de Jaume d'Urgell i els de Ferran de Trastàmara, que va ser qui finalment s'imposà— i cal remuntar-se a la guerra de la Unió (1347-1348) per a trobar, emmascarades entre la defensa dels furs i els privilegis del regne, reivindicacions de caràcter antifiscal i antisenyorial, com es repetiria de nou durant la revolta agermanada.

Durant quasi dos segles, doncs, la protesta popular, urbana i camperola, contra l'arbitrarietat dels oficials del rei i els abusos senyoriais s'ensolcaren pacíficament per via judicial, davant els tribunals, o fins i tot a les corts del regne, fins que el 1520 esclatà en rebel·lió armada, amb l'assalt d'algunes senyories, el saqueig de palaus nobiliaris i la crema de títols de propietat. En allò que sí que coincideixen la Germania valenciana i la mallorquina és en el gran nombre de morts —dotze mil en el primer cas i vint mil en el segon— i en la brutalitat de la repressió amb vora cent cinquanta executats —després de rebaixar les vuit-cents sentències de mort dictades inicialment— al País Valencià i més de dos-cents a Mallorca, i fortíssimes penes pecuniàries per als insurrectes i les ciutats i viles rebels. Antoni Mas (2021) afirma que: «la Germania va ser el conflicte social més violent que ha viscut la societat mallorquina en els darrers cinc-cents anys» i, entre les nombroses iniciatives que s'estan duent a terme per a commemorar degudament l'efemèride, destaca el manifest *500 anys de revolta. 500 anys de*

Germanies (1521-2021), impulsat tant per la societat civil com per les institucions públiques de l'illa, l'encapçalament del qual diu:

La Germania mallorquina complirà aquest 2021 el seu cinc-cents aniversari. Alçament íntimament lligat amb les revoltes mallorquines de la baixa edat mitjana com la Revolta de 1391 i la Revolta Forana de 1450, ja que responen a tota una problemàtica acumulada i no resolta durant segles. És per això que la societat civil i les institucions públiques s'han unit per commemorar i dignificar la darrera revolta i revolució del poble mallorquí. Ara bé, tot i el desig de dignificar els vint-i-cinc mesos que durà l'alçament agermanat a Mallorca, també es pretén retre homenatge a les diferents lluites que han esdevingut des d'aleshores, per a aconseguir una justícia social que fou nord i lema dels agermanats mallorquins.

El contrast no pot ser més gran amb la indiferència amb què la societat i les institucions valencianes estan deixant passar el cinquè centenari d'un fet major, com he dit abans, de la història valenciana. Ni tan sols ha estat possible —per manca de finançament, no d'especialistes— celebrar un congrés acadèmic sobre el tema. La desídia actual contrasta no sols amb el que s'està fent a Mallorca, sinó també amb l'interès que hi han posat sempre els historiadors i, en ocasions, les institucions valencianes d'uns altres temps. Començant pel mateix Ajuntament de València, que dedicà a les Germanies una de les seues artèries principals i als seus líders més destacats —Joan Llorenç, Guillem Sorolla i Vicent Peris— sengles carrers en el nomenclàtor de la ciutat, i que avui deixa passar l'aniversari sense pena ni glòria.

Són molts els historiadors que s'han ocupat de les Germanies, començant pels cronistes coetanis a la revolta, però sobretot ha estat en les últimes dues centúries, des de principis del segle XIX, que la historiografia valenciana l'ha vingut abordant de manera regular. Des d'aleshores, en efecte, cada generació d'historiadors, cada escola o moviment historiogràfic s'ha acostat al tema i l'ha reinterpretat de manera nova i diferent, a la llum dels nous coneixements històrics, de les noves aportacions documentals i, també, com de seguida veurem, dels problemes i les preocupacions del propi present. D'altra banda, el tema no

ha interessat només els autors valencians, sinó que ha suscitat l'atenció d'especialistes d'altres països, entre els quals, per citar només l'última, l'argentina Mariana Valeria Parma, que ha vingut publicant sobre les Germanies —amb caràcter monogràfic o comparant-les amb les Comunidades castellanes, i traçant un llarg i detallat recorregut historiogràfic de la revolta agermanada— des del començament del present segle (2004, 2018 i 2019) i que hi ha dedicat la seua tesi doctoral, *Guerras plebeyas. Lucha política en las revueltas de la temprana modernidad: aspectos teóricos, estudio del caso agermanado y análisis comparativo* (2017).

El triomf de les forces reialistes i, en definitiva, dels estaments socials privilegiats —la noblesa i el patriciat urbà—, no sols en l'aixafament de la revolta i la posterior repressió, sinó també en la direcció que prendria la monarquia hispànica, i amb ella l'ordre polític i social intern, en els tres segles següents, explica el to reprovatori, quan no directament condemnatori, amb què tracta el moviment agermanat la historiografia de l'època moderna. Les Germanies, en efecte, van gaudir des del principi de molt mala premsa. Les cròniques contemporànies que han arribat fins a nosaltres —la del noble Guillem Ramon Català de Valleriola i la del notari Miquel Garcia (Duran 1984, Febrer Romaguera 1984), i el memorial de Garcia Gil de Ateca, alcaid de Xàtiva (1884), en primer lloc, per estar-ne directament relacionades, però també les més generals de Martí de Viciàna (2014) i Gaspar Escolano (1611), el *Llibre de memòries* de la ciutat de València (Escartí i Ribera 2019) i el *Llibre d'Antiquitats* de la catedral de València (Martí 1994), i encara les *Apologies* del venerable Joan Baptista Anyès (2001)— presenten la revolta des del costat dels vencedors, de la mateixa manera que ho farien, com he dit, els historiadors dels tres segles següents, molt crítics sempre amb el moviment agermanat (García Cárcel 1973).

Potser, perquè és menys coneguda, val la pena citar l'obra *El Encubierto* del dramaturg sevillà Diego Jiménez de Enciso (1585-1634), de la qual es va fer una edició al segle XVII, sense indicació de lloc ni d'any, basada molt lliurement en les cròniques de Viciàna i Escolano (Cotarelo 1914). Tan lliurement que, en comptes de morir assassinat i després cremat per la Inquisició, l'Encobert, fill d'un jueu expulsat el 1492, acaba batejat i reconciliat amb Déu. La comèdia

d'Enciso és una apologia de Carles V i dels valors catòlics de la monarquia dels Àustria, enfront —diu María Teresa Morabito— de «las tendencias regionales que ponían en entredicho» el poder reial (2013). En opinió d'aquesta autora:

Enciso juega con una fuerte connotación negativa del héroe [l'Encobert], que sin darse cuenta es instrumento del demonio quien, a través de una serie de engañosas profecías y del uso de falsas identidades, le hace creer que está llamado a convertirse en soberano de España, como heredero de los Reyes Católicos. Un personaje a todas luces ambiguo que al final se rescata... La nobleza y generosidad de Carlos V que muestra su magnanimidad además de perdonando al Encubierto incluso invitándolo a abrazarle, se opone a la loca ambición del rebelde, que termina reconociendo sus errores y, visto que ha perdido el reino en la tierra, espera recuperar el reino eterno a través de la fe. Consciente de haber vencido el poder del diablo, al bautizarse y confesar sus pecados, sus últimas palabras son: «burlé el infierno» (Morabito 2013).

Si més no, el drama d'Enciso confirma que el record de les Germanies, i fins i tot el d'un dels seus protagonistes més peculiars, l'Encobert, seguia viu un segle més tard i no sols al País Valencià, sinó també a Madrid, que és on es va estrenar. Per contra, cent anys després, al segle XVIII, el segle dels il·lustrats, les referències a les Germanies es fan més escadusseres i, les poques que hi ha, són sempre negatives.

Caldrà esperar fins al segle XIX perquè els liberals valencians, enfrontats a l'absolutisme monàrquic, no sols rehabiliten les Germanies, sinó que fins i tot les presenten com un procedent gloriós de la seua pròpia lluita. Vicent Boix, el primer gran historiador valencià de l'època moderna i també un revolucionari consumat, dedicà diverses obres al moviment agermanat, entre elles alguna novel·la, i també pàgines vibrants, de clara exaltació romàntica, en la seua monumental síntesi de la història valenciana. Boix, que tenia poc més de trenta-dos o trenta-tres anys quan va escriure la seua monumental *Historia de la ciudad y reino de Valencia*, publicada en tres volums entre 1845 i 1847, dedica a les Germanies tot el llibre VI del primer volum. Més que el relat dels fets, que pren

dels antics cronistes, el que interessa sobretot del text de Boix són els adjectius que utilitza per a caracteritzar les Germanies i els agermanats i, naturalment, la interpretació general que dona del moviment. Els agermanats són qualificats de «comuneros», segurament per establir un paral·lelisme entre les Germanies i la revolta contemporània de les Comunitats a Castella i, també, perquè, a mitjan segle XIX, aquestes eren més conegudes, fins i tot entre els lectors valencians, que no la insurrecció autòctona.

Boix presenta la Germania com una «revolució» —és el terme que emprava per a definir-la— de caràcter clarament antinobiliari. «El pueblo de Valencia» s'havia revoltat, diu, «para sacudir el yugo de los nobles, cuyo orgullo había llegado a un extremo altamente perjudicial». El problema era que, per donar colorit a la seua descripció dels abusos nobiliaris, l'autor no s'està de fer servir tòpics i llocs comuns sobre l'edat mitjana, com el dret de cuixa o la violència sexual exercida pels magnats feudals:

Dominados los tribunales por su influencia, no encontraban los plebeyos la justicia imparcial que tan aplaudida fue en Valencia en tiempos antiguos, y apenas se hallaba libre de las demasías de los nobles el honor de los plebeyos, ultrajado con frecuencia por la insolencia de aquellos, que en alguna ocasión arrebataron a una desposada al salir de la Iglesia de entre las manos del marido y de sus padres (Boix 1845, I, p. 349).

L'historiador i revolucionari del segle XIX, però, no és un incondicional de la Germania. En la *Historia de la ciudad y reino*, al·ludeix alguna vegada a «los repetidos desmanes de la anarquía» (p. 358) i al «fanatismo religioso y político de los plebeyos» (ibídem) i deplora sovint els desordres públics i els actes d'extrema violència que aquests van cometre. En realitat, Boix distingeix entre un sector moderat, que aspirava només a fer valdre els seus drets polítics, emparats pels Furs, i que es concretaven en l'accés a les magistratures urbanes, cosa que ja s'havia aconseguit en els primers dies de la Germania, i un altre sector més radical, de caràcter antinobiliari i antisenyorial, que pretenia la subversió de l'ordre social.

Vicent Boix torna a abordar les Germanies en altres dos llibres, una mena d'història de la seua ciutat, Xàtiva, i una novel·la històrica. En la primera, *Xàtiva. Memorias, recuerdos, tradiciones de esta antigua ciudad* (1857), dedica al tema dos capítols, l'un a la Germania i l'altre a la figura de l'Encobert, basant-se fonamentalment en el cronista aragonès Francisco Sayas (1666). D'entrada, el que més sobta del llibre és la utilització de termes polítics actuals, de la segona meitat del Vuit-cents, per a fer entendre els fets de quasi tres segles i mig abans, en particular els de federalisme i democràcia. No cal dir que Boix era les dues coses, federal i demòcrata, i es així com veu els agermanats. Referint-se a la tardana incorporació de la seua ciutat a la revolta agermanada, diu: «Xàtiva permanecia indiferente al gran movimiento federal, que se operaba en el reino en favor de la democracia» (p. 122).

I més endavant, en fer la semblança de Vicent Peris, un dels líders de la revolta, finalment capturat i assassinat a la seua pròpia casa a València, afirma:

Peris fue uno de los hombres bravos de aquellos días. Era generoso, sagaz, y de una apostura gallarda, como muchos de los héroes que le combatían: su valor era digno de un romano. Pero fue vencido, y se le llamó asesino; si hubiera salido vencedor, fuera el héroe de los valencianos (p. 150).

Ja he dit que Boix deplora els excessos dels agermanats. Al capdavant, és el que més destaquen les cròniques coetànies, que ell no pot desmentir. Això no ens ha de fer oblidar, però, afirma l'historiador xativenc, que també en va cometre l'altre bàndol, el nobiliari, i, sobretot, que la història l'escriuen els vencedors, sense que ens siga possible conèixer la veu dels vençuts. Tot això ho diu en un passatge deliciós en què acaba interrogant el lector sobre la veritat del seu propi present, dels fets que estaven passant aleshores a l'Espanya d'Isabel II:

Se atribuyen [als agermanats] horribles tropelías, asesinatos, incendios... ¿pero no hacían otro tanto sus enemigos?, ¿no era ese el sistema de guerra que se venía siguiendo desde los tenebrosos tiempos de la edad media? Los agermanados no dejaron memorias escritas; solo hemos leído a los cronistas y a los servidores de los reyes. ¡Dios sabe de qué parte estaba la

justicia! ¡Es tan arriesgado escribir la verdad cuando se ha de juzgar a los vivos! Decid la verdad de lo que ahora pasa en España... ¿podéis decirla? Y si podéis, ¿estáis seguros? ¿Sabrá la posteridad la verdad de nuestra historia contemporánea? Lo dudo (p. 157).

Encara tornà Boix sobre el tema de les Germanies en una novel·la, *El Encubierto de Valencia*, escrita el 1852, amb la qual aspirava a fer conèixer al gran públic una de les èpoques més glorioses de la història valenciana, a la manera en què ho havien fet Walter Scott, Alexandre Dumas i Eugène Sué. La literatura, en aquest cas, no era sinó el vehicle d'expressió i comunicació del coneixement històric, obtingut a través de la recerca als arxius.

He escrito esta novela sin aspirar al título de privilegiado novelista: es mi primer ensayo en este ramo importante de la literatura, y no tiene por consiguiente otro mérito que el que puede darle la narración exacta, imparcial y concienzuda de una de las épocas más grandes de nuestra historia provincial. Al describir los fueros y privilegios, delinear las costumbres y ofrecer bajo el aspecto más poético los monumentos antiguos de nuestra hermosa capital, he copiado las venerandas noticias que he encontrado en los archivos públicos y en poder de apreciables e ilustradas personas, dedicadas a conservar los restos gloriosos de nuestra pasada grandeza. Falta, empero, a mi escrito ese encanto que distingue las obras de Walter Scott, Dumas, Sué, Soulié y otros cuyos nombres han formado una época notable en el progreso de la literatura del siglo actual; y es que yo no estoy llamado sin duda a inscribir mi oscuro nombre al lado de estos genios gigantescos (pp. V-VI).

La trama, la intriga novel·lesca, és, doncs, secundària. És només el pretext, el vehicle.

He escrito esta novela con el único objeto de dar a conocer los monumentos, fueros, privilegios, usos y costumbres de los tiempos forales de Valencia, olvidados hace siglo y medio en el confuso derrumbamiento que ha oprimido a todo lo pasado... He escrito, si se quiere, una historia ve-

raz, imparcial y casi completa de la famosa revolución de la Germanía... La he vestido con el ropaje del novelista, para dar lugar al conocimiento de las costumbres públicas y privadas de la época; he procurado imitar, aunque pésimamente, el lenguaje de los poetas para hacer menos árida su lectura” (pp. VII-X).

La literatura al servei de la història, però la història, també, al servei del present i de la política, perquè l'objectiu últim de la reivindicació de les llibertats forals no era altre que la seua recuperació i aplicació als temps actuals. Per això havien lluitat els agermanats del segle XVI, que les veien en perill davant el creixent intervencionisme del poder monàrquic i les oligarquies del regne, i per això lluitaven els revolucionaris del segle XIX, que volien acabar amb les restes de l'absolutisme i apuntalar una revolució liberal que no acabava de consolidar-se del tot.

Val a dir que, abans de Boix, l'escriptor romàntic andalús Antonio García Gutiérrez, autor sobretot de llibrets de sarsuela, havia publicat el 1840, quan tenia 27 anys, un drama històric, *El Encubierto de Valencia*, dedicat a les Germanies. Tema al qual tornaria més tard amb un altre drama, *Juan Lorenzo*, publicat el 1865 i centrat en la figura d'un dels líders de la revolta, que García Gutiérrez presenta com un heroi que s'aixeca contra la noblesa a la recerca de llibertat, però que és finalment traït pels seus. García Gutiérrez, un dramaturg reconegut als anys centrals del segle XIX, és autor també d'altres obres —novelles, llegendes, drames— de tema històric, entre les quals *La venganza catalana*, de 1864, que recrea la mort de Roger de Flor, el cabdill dels almogàvers, a mans de l'emperador bizantí.

L'obra de Boix influiria en les generacions posteriors d'escriptors i historiadors romàntics, que convertirien les Germanies en un referent per al seu propi combat contra l'absolutisme en el segle XIX. Com ara, el llibre de Manuel Fernández Herrero, *Historia de las Germanías de Valencia y breve reseña del levantamiento republicano de 1869* (1870), que identifica ambdós moviments en una mateixa lluita política per les llibertats. Manuel Fernández Herrero era un polític i periodista republicà, federalista i demòcrata, col·laborador de *La*

España Federal. Diario republicano independiente, que el 1870 havia publicat a Madrid el llibre *El federalismo. Organización, resoluciones y conducta del partido* i que nou anys més tard apareix entre els signants que s'adherien al manifest «A los electores demócratas», publicat per Pi i Margall, que havia estat president de la Primera República, en *La Unión. Diario democrático de la mañana*. Totes aquestes referències són per a situar millor l'autor del llibre, que va aparèixer a Madrid el 1870, amb un pròleg de Roque Barcia, un destacat escriptor i polític, primer del partit demòcrata i després del republicà federal, que encapçalaria la revolta cantonal a Cartagena.

La intenció del llibre de Fernández Herrero queda ja clara en la dedicatòria, «Al pueblo»:

La Historia de las Germanías de Valencia no es una obra de ingenio, es una página de ese gran martirologio que has escrito con tu sangre en todas las naciones. Recientes aún los últimos acontecimientos republicanos, la abnegación y heroísmo de Valencia hicieron brotar en mi mente el recuerdo de aquellos otros, también heróicos hijos del Turia, que al ver su dignidad escarnecida, sus derechos hollados, hicieron un extraordinario y potente esfuerzo al advenimiento en España de la Casa de Austria, y lucharon, en desigual combate, con el monstruo del absolutismo, entonces naciente, y con la tiranía de aquella aristocracia, prefiriendo la muerte a la deshonra (p. V).

Més clar encara, i amb un llenguatge més recaragolat, ho deixava Roque Barcia en el pròleg:

La Germanía de Mallorca se confederó democráticamente con la famosa Junta de los Trece, reunida en Valencia a principios del siglo XVI. Esto mismo pretenden los republicanos del siglo XIX: confederarse en sentido democrático. ¡Guerra a los nobles! era el grito de los agermanados de Valencia y Mallorca en 1520. ¡Guerra a los nobles! podría ser el grito de los republicanos federales de toda España en 1870. Paz, justicia y germanía, era el lema de los agermanados de Valencia y Mallorca en 1520. Paz, justicia y república, podría ser el lema de los federales de toda España

en 1870... Los agermanados del siglo XVI son los federales del siglo XIX. Nosotros somos los agermanados de ahora, como los agermanados de Valencia fueron los republicanos federales de entonces... ¿Qué hizo el pueblo valenciano en el mes de febrero de 1522? Principiar a luchar por la República democrática, por la hermandad, por lo que hoy llamamos fraternidad, por lo que hoy llamamos federación... ¿Qué hizo Valencia en el mes de octubre de 1869? Continuar la lucha increíble, la lucha colosal, la lucha asombrosa de la Germanía. La Germanía de Valencia, caminando de recuerdo en recuerdo, de sepulcro en sepulcro, de proeza en proeza, de gloria en gloria, llega a nuestro siglo... La GERMANÍA VALENCIANA se llama hoy la REPÚBLICA FEDERAL ESPAÑOLA” (pp. VIII-X).

Passaré per alt, o almenys molt ràpidament, les nombroses obres de teatre i poemes dedicats a les Germanies, la majoria d’inspiració romàntica i liberal, i fins i tot republicana. N’hi ha prou amb citar els drames *El Encubierto* d’Antonino Chocomeli Codina (1876) i, sobretot, *Fueros y Germanías o el Encubierto de Valencia*, publicat el 1877 per Francesc Palanca i Roca. Chocomeli, nascut a Xàtiva el 1849, fill de l’alcalde monàrquic i conservador d’aquesta població, era un poeta, novel·lista i dramaturg, amic de Teodor Llorente, que va estrenar *El Encubierto*, la seua primera producció dramàtica, dedicada als seus pares i situada a Xàtiva, al Teatre Principal de València el 27 de maig de 1876. Per la seua part, l’obra de Palanca —un autor teatral d’èxit, nascut a Alzira el 1834, republicà i federalista, i membre de Lo Rat Penat— tenia dos finals diferents, segons la composició del públic. En un, la justícia divina s’encarregava de castigar el bàndol reialista, mentre que en l’altre, que es representava si la sala estava plena d’un públic més popular, era un agermanat qui castigava amb la mort el criat del marquès (Llinares 2019). Cinc anys després, el 1882, Constantí Llobart, el fundador de Lo Rat Penat, publicava *Lo darrer agermanat*, centrada en la mort de Vicent Peris (reeditada recentment a cura de Vicent J. Escartí i estudiada per aquest mateix autor, 2010). I l’any següent veia la llum *Lo darrer esforç*, un conte —dels quatre que escriuria en català— d’un jove més jove Vicent Blasco Ibáñez, aleshores de només setze anys d’edat, vinculat durant un temps a la Renaixença a través de la figura de Constantí Llobart.

En *Lo darrer esforç* (Blasco Ibáñez 1967), que presentà als jocs florals de Lo Rat Penat de 1883, sota el lema de «Furs i llibertat», i hi guanyà un accèssit, Blasco evoca la figura de l'Encobert en el tram final de les Germanies. «En lo restant de la llegenda —escriu Blasco després d'haver introduït el marc històric en el capítol inicial— donarem a conèixer ab tots sos pormenors lo pla de l'Encubert, que fon lo darrer esforç, l'última tentativa que els agermanats van fer per la seua causa i la mort d'este hèroe». El teatre era aleshores el principal mitjà de difusió cultural i entreteniment social i la representació d'aquestes obres degué contribuir a familiaritzar el públic valencià amb les Germanies i a solidaritzar-se o fins i tot identificar-se amb els seus personatges i la seua causa. D'aquests mateixos anys és també el poema *La guerra de les Germanies*, de Vicent Eugeni Miquel i Madaleno, un periodista i advocat d'idees republicanes i federalistes, fundador i director de moltes revistes, entre les quals destaca la titulada justament *Las Germanías*, que tenia la seu a Alacant (Llinares 2019).

Totes aquestes publicacions —monografies històriques, obres de teatre, poemes, revistes— tenien en comú la seua inclinació liberal i, a mesura que avançava la centúria, republicana i federalista. Per contra, una vegada tancat el procés revolucionari en l'últim quart del segle, les Germanies tornaran a ser objecte de dures crítiques per part d'historiadors conservadors, com ara Manuel Danvila i Collado, que, ja durant la restauració borbònica, reprèn els arguments i la visió negativa de les cròniques, tot insistint en la voluntat dels revoltats de subvertir l'ordre social. En realitat, el text de Danvila —efímer ministre de Governació durant la regència de Maria Cristina, només onze dies, el desembre de 1892— és el del seu discurs de recepció en la Real Academia de la Historia el 1884. Després d'acusar Viciano i Escolano de parcials, Danvila menysté tot el que s'ha escrit després: «Desde Viciano y Escolano hasta nosotros, poco o nada se ha escrito de especial mención sobre la Germanía» (p. 9). La cosa canvia amb ell, afirma, perquè s'ha basat en fonts arxivístiques inèdites. Tanmateix, la seua relació no és molt distinta de la que havia ofert Boix quaranta anys abans. Allò que és nou, i totalment diferent, és l'anàlisi del sistema foral valencià, basada fonamentalment en l'*Aureum opus*, però llegida en clau conservadora. Danvila desmunta un per un tots els greuges esgrimits pels agermanats per a justificar l'alçament, des de

l'atemptat contra els drets i les llibertats dels valencians, que no troba per enlloc, a l'increment de la fiscalitat, la no admissió de la mà menor, és a dir, de les classes populars, al govern municipal, i la tolerància i protecció que els senyors dispensaven als seus vassalls musulmans. Les causes de la revolta, per contra, cal buscar-les en altres factors: la relaxació moral que venia d'Itàlia i «canceraba sus inquietas repúblicas» (p. 30); l'esperit de rebel·lia, el fanatisme i els instints brutals transmesos per la civilització musulmana; i, sobretot, la lepra social que infectava la «clase plebeya» (p. 35).

La interpretació presentista és tan clara com en els autors liberals, només que ara en clau contrarevolucionària:

¿Quién no vislumbra, a la siniestra luz de estas consideraciones [les que acabe de resumir méa amunt] las verdaderas causas del movimiento popular llamado Germanía de Valencia? ¿Habrà quien se atreva a defender que un pueblo sin convicciones morales, rebelde al principio de autoridad, fanático, sensual y movedizo, se levantara presa de generoso y sublime entusiasmo en pro de derechos y libertades que nadie amenazaba? No... La clase popular, desmoralizada por las múltiples causas que se han indicado, orgullosa de su fuerza numérica, revolviéndose contra la supremacía del nacimiento y de la riqueza, y ¿por qué no decirlo? agitada ya por las niveladoras y malsanas utopías, que también hoy conturban los espíritus, alimentaba en su fondo un odio implacable contra los favorecidos de la fortuna (p. 37).

Aquest moviment pendular de la historiografia es reproduirà de nou al segle xx. I així, mentre que la República celebrarà i reivindicarà les Germanies, en estudis històrics i escrits polítics, però també en el nom de revistes, carrers i places, i encara en el de partits polítics —com ara Nova Germania, fundat el 1935 amb l'objectiu d'integrar el marxisme i el valencianisme polític—, el franquisme les condemnarà de nou a l'oblit, pel seu caràcter de símbol subversiu. El nou segle arrancava amb la tesi doctoral de Constantí Ballester Julbe, *La Germanía de Játiva (Crónicas del siglo XVI)*, llegida a la Universidad Central, a Madrid, que era aleshores l'única universitat on es podien llegir tesis doctorals, el novembre

de 1909. Poc després, l'obra era publicada a Múrcia, en l'establiment tipogràfic d'Andrés Sáez Huertas, sense menció de l'any (i recentment ha estat reeditada en facsímil a Valladolid per l'editorial Maxtor). Ideològicament, Ballester se situava més prop de Danvila que de Boix, a qui acusa de ser poc curós amb els documents i amb la veracitat històrica, mentre que el primer hauria escrit «la última palabra sobre la materia». I si Ballester, doctor en dret i filosofia, s'atrevia a tornar-hi era perquè Danvila s'havia ocupat fonamentalment de la Germania a València, mentre que ell pensava fer-ho de Xàtiva, i perquè havia localitzat nous documents inèdits a l'Arxiu General (avui Arxiu del Regne de València), en particular el *Llibre dels inventaris de béns dels denunciats com agermanats* i els comptes de la batllia de Xàtiva. Tot i això, la seua valoració de les Germanies era tan negativa com la de Danvila, un «mal social» del qual s'havia vist exempta inicialment Xàtiva, fins que prengué el lideratge de la revolta en el moment en què el deixava València. Com els autors que l'havien precedit, Ballester llegia el passat en clau de present i no s'estava de veure en la revolta agermanada un precedent de la «qüestió social» i el moviment obrer del seu propi temps, com deixen clar ja les primeres línies del llibre: «La Germania de Valencia, verdadera cuestión social que entrañaba una lucha de clases y que durante tanto tiempo hizo correr la sangre, no solo en la capital sino en casi toda la provincia...» (p. 5).

En una posició aparentment oposada, però en el fons no tan allunyada, se situava l'*Estudi crític de les Germanies en relació ab la història de Castelló* d'Enric Ribes i Sangüesa, premiat als jocs florals de Lo Rat Penat de 1917 i publicat a Castelló el 1921. Enric Ribes era un farmacèutic i poeta castellonenc de bona família, vinculat al Partit Liberal i, posteriorment, a la Unión Patriótica de Primo de Rivera, en representació dels quals —el primer per elecció i el segon per designació— formà part de l'Ajuntament de Castelló. Era un erudit valencianista, degà del Centre de Cultura Valenciana, i un polític liberal, però de tendència moderada, i és així com hem d'entendre la seua lectura de les Germanies: amb una certa aprensió pel que tenia el moviment de revolucionari i fins i tot «socialista» —«foren guerres sanguinàries, alçaments terribles, fatalíssims perquè van ser d'odis de classes, revolucionaris, socialistes»—, però també amb

la consideració deguda pel liberalisme i valencianisme que encarnava, propis de la «terra». De fet, el llibre pretenia

[...] rendir un tribut d'admiració y respecte als que foren fills de ma tèrra, als que bregaren per nostra mare regional, als que'n la guerra de les Germanies empeltaren en el cor del poble les ermoses idees d'independència y llibertat, d'eixa ben entesa y santa llibertat que viu y viurà latent en la regió lleuantina, sempre tradicional, sempre treballadora, sempre patriòtica, sempre culta, sempre bella; pero... un poc menys somiadora, més pràctica y més autònoma (Ribes 1921, pp. 152 i 153, citat per Ferran Archilés 2006, p. 188, nota 72).

Per aquests mateixos anys es publicaven també les cròniques coetànies de les Germanies: la de Guillem Ramon Català, traduïda al castellà i atribuïda a un inexistent Luis de Quas, que aparegué a Prometeo, l'editorial de Blasco Ibáñez, a principis de la dècada de 1920 (no porta indicació d'any; el llibre ha estat reeditat en facsímil per l'editorial Maxtor, de Valladolid, el 2006, un any després de la de Ballester); i la del notari Miquel Garcia, a cura de Josep Osset i Merle, i amb coberta d'Artur Ballester, publicada a València per la Llibreria Miquel Juan el 1935. La fascinació per la revolta de les Germanies es traduiria també en l'aparició de publicacions periòdiques, com *Germanía: Revista Lliteraria i Científica*, promoguda per la Joventut de Lo Rat Penat i dirigida per Lluís Cabrelles, que va traure 26 números entre el 15 d'abril de 1925 i abril de 1926. La revista, de periodicitat quinzenal, comptà amb la col·laboració de destacades personalitats de la cultura valenciana de l'època, com Francesc Almarche, J. Rodrigo Pertegàs, Josep Sanchis Sivera, Lluís Fullana i Nicolau Primitiu Gómez Serrano. I per als seus impulsors el nom de la revista era ja tota una declaració d'intencions:

Ab la divina paraula de “Germanía”, venim a tú, poble, y ab l'amplitut de son significat, vos saludem.

Cap paraula com ésta, podrà mostrar el entusiasme que tenim per tot lo nostre, ni ninguna'ltra sintetizará lo content que mos ompli al dirijirnos ab l'armoniosa llengua dels avis.

Perquè mosatros sentim l'amor per lo Reyne de Valencia, i heu manifestem parlant son llenguatge, ja que la més viva manifestació d'un poble és la llengua del mateix.

I ab lo ferm proposit de renovellar la literatura valenciana, volem entendre i fer entendre'l deure de divulgar lo valencià, no ja com a idea única i exclusiva de Patria Valenciana, sino com religiosa expressió de recordança per los genitors nostres, com un bes espiritual o de ultratomba als fundadors del poble valencià, com viu càntic del cor, com un himne excels que rima l'ánima.

I baix esta idea anem a vosatros, poble altament artiste per genealogia, pera mostrarte le bellees lliteraries oblidades per deixadessa, i pera ferte comprendre, i que fases comprendre, tota l'aristocracia d'eufonisme de la llengua valenciana.

I avui, qu'ham lograt reunir als savis mestres de la poesía i als jovens entusiastes, als arqueólogos, investigaors, historiadors, arquitectes, religiosos, músics i pintors en una santa colavoració de renovellació lliteraria, vos enviem la més carinyosa salutació, poble de Castelló, d'Alacant y de Valencia, perque a tots envolta lo nostre lema de GERMANIA (Cabrelles 1925, p. 2).

Tanmateix, l'orientació conservadora de la revista i l'anticatalanisme d'alguns dels seus col·laboradors —un dels quals, Emili Daroca, en un article publicat al núm. 18 sota el títol d'«Amarga veritat», pretenia trobar una situació equidistant entre l'espanyolisme i el catalanisme: «Verament indignat agarre la ploma per a demanar justícia, per a defendre la nòstra Revista, perque'n ella, pese a qui pese, es defén la nòstra patria valenciana en tots los sentits, sense'l més chicotet bastardeig castellaniste ni catalaniste. Volem ser valenciáns, "Valenciáns, o no res"», apuntant sobretot contra els joves, seduïts pel catalanisme: «Els s'en van com inconscients palometes de vers la llum potentíssima de la cultura catalana i fugint de la nòstra pòbra inconsciencia valenciana»— van provocar la deserció dels sectors més progressistes i, al capdavall, el tancament de la publicació, després de només un any de vida.

Dos anys més tard, el 30 de novembre de 1928, s'estrenava al Teatre Modern de València l'obra de Josep Ernest Peris i Celda, *Rialles del voler*.

Poema dramàtic de la època de les Germanies, en dos actes y en vers, el segon dividit en dos cuadros, publicat aquell mateix o poc després per l'editorial Arte y Letras. En la dedicatòria de l'obra, a la seua pròpia mare, Valeriana Celda, l'autor afirmava que era «la producció que fa 119 qu'estrene», i en les contraportades interiors del llibre consten 91 títols de diferents autors dins la mateixa col·lecció. El teatre continuava sent, a pesar de la irrupció del cinema, el principal mitjà d'entreteniment de les classes populars, com bé testimonia l'elevat nombre d'obretes escrites per Celda, i *Rialles del voler* no deixa de ser una comedieta romàntica que l'autor situa en l'època de les Germanies per l'atractiu que aquesta suscitava en el públic valencià. Celda fa, com feien també els historiadors, una lectura presentista de la revolta i acusa els aristòcrates d'haver provocat la revolta: «Vosaltres la duguéreu / seguint a cau d'orella / descarnaes costums dels de Castella.../ [el poble] ¡Hui vos torna els ultraches / y a la cara os arruixa / l'asquerós y roín dret de cuixa!», per bé que el protagonista és un noble, arrengrerat en les files agermanades, i la peça té un final feliç.

Als anys trenta, i a mesura que s'extremava la polarització social, les Germanies, com les Comunidades castellanes i la revolta remença a Catalunya, van ser vistes cada vegada més com a referents històrics de la lluita plurisecular per la llibertat i contra les desigualtats socials. El 1936 —o potser ja el 1937— veia la llum a Barcelona, dins la *Biblioteca del pueblo. La verdadera historia del mundo a través de sus transformaciones sociales*, el llibre *Remensas-Comuneros-Germanías*, número 3 de la col·lecció «Historia de las Revoluciones Sociales», en la qual apareixerien un total de vint quaderns, dedicats, entre altres, a Espàrtac, Guillem Tell, la Revolució francesa, la Comuna de París i la Revolució russa, al preu de 30 cèntims el quadern. Es tractava clarament de popularitzar els mites revolucionaris de la història mundial i de situar-hi dins els tres més coneguts i potents de la història peninsular. La col·lecció era impulsada per la Sociedad General de Publicaciones, una editorial catalana especialitzada en grans tirades destinades a un públic ampli, que als anys trenta aconseguia vendre cent mil exemplars de la revista *El Hogar y la Moda* i que també publicaria la revista *Lecturas*, encara avui en circulació (Llanas Pont 2005, p. 128).

També el 1937, en plena guerra, es representava al Teatre Principal de València l'obra *El triunfo de las Germanías*, escrita per Manuel Altolaguirre i José Bergamín, per encàrrec del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts (Ferrer Gimeno 2011). El govern de la República s'havia traslladat de Madrid a València el 6 de novembre de 1936 i el ministre d'Instrucció era el comunista Jesús Hernández, encarregat també de les activitats de propaganda, entre les quals hi havia programades diverses obres de teatre, per la seua gran penetració entre les classes populars. Per la seua part, Altolaguirre i Bergamín eren membres de l'Aliança d'Intel·lectuals Antifeixistes i van concebre la peça teatral, inspirada en part en *El cerco de Numancia* de Cervantes, com una obra de combat, un exemple típic de l'anomenat *teatre de circumstàncies* de la guerra. *El triunfo de las Germanías* es va estrenar el 29 de gener de 1937 i es va mantenir en cartell fins el 13 de febrer, en doble sessió diària, a les 18:15 i a les 22:00 hores, al preu d'una pesseta i mitja la butaca. La representació anà a càrrec de la Compañía Dramática Experimental, creada per a l'ocasió i formada, entre altres, per Milagros Leal, Irene Barroso, Matilde Rodríguez, Francisco López Silva i Pablo Muñiz. En total, divuit actors, set actrius i setze figurants: tota una multitud per a encarnar els principals líders de la revolta —Joan Llorenç, Guillem Sorolla, Joan Caro i l'Encobert— i el senyor d'Aiora, Querubí de Centelles, com a representant de la noblesa. La nit de l'estrena, Altolaguirre va pujar a l'escenari i deixà clara la finalitat de l'obra: «El motivo que nos indujo a escribir la obra fue alentar al pueblo que hoy lucha por conseguir el triunfo, sirviendo de emulación en el fragor del combate el recuerdo y la sangre vertida por los héroes de Castilla y Valencia». Així mateix ho va entendre la premsa de l'època en fer-se ressò de l'espectacle, tot establint el paral·lelisme entre els fets del passat i els del present i augurant un final distint i més triomfant:

La época aquella en que los abusos de los ricos, de la nobleza y el clero levantaron al pueblo valenciano en armas, tiene una semejanza exacta con la presente si se observan las características de los sucesos que entonces y ahora se desarrollaron. Hay una diferencia a nuestro favor: que nosotros venceremos, y el pueblo de las Germanías fue vencido, y sus jefes, los

«Trece», y con ellos sus caudillos, fueron vencidos y asesinados unos, quemados y ahorcados otros (Ferrer Gimeno 2011, p. 272).

I encara el mateix 1937, en la cèlebre conferència «La Commune de París y la Revolución española», pronunciada el 14 de març per la dirigent anarquista Frederica Montseny al cinema Coliseum de València, situat justament a la Gran Via de les Germanies —i publicada el mateix any per l'Oficina d'Informació, Propaganda i Premsa de la CNT, amb una coberta del dibuixant i cartellista Artur Ballester—, l'aleshores ministra de Sanitat i Assistència Social presentava la revolta agermanada com la primera revolució social, que hauria precedit la de la Comuna de París en la seua barreja de demandes socials, profederalisme i reacció contra la dominació estrangera. La conferència ha estat traduïda i publicada recentment (Montseny 2006; vegeu també Núñez Seixas 2005).

En la imaginació de la València republicana, doncs, les Germanies havien anat erigint-se en un referent històric d'una gran força evocadora pel que representaven de reivindicació dels drets socials i les llibertats valencianes i d'una gran capacitat de mobilització i lluita antifeixista. No és estrany que les forces progressistes i valencianistes hi recorreguessen contínuament, ni tampoc que, en acabar la guerra, fossen discretament silenciades i oblidades. En dues dècades, els anys quaranta i cinquanta, només he sabut trobar dos articles sobre el tema: «Aspectos sociales de la Germania de Valencia», que publicà Leopoldo Piles el 1952, i «Comentarios sobre las Comunidades y Germanías», de Luis Rodonet, aparegut el 1959 al *Boletín de la Real Academia de la Historia*. L'Espanya franquista no podia veure amb bons ulls aquells que s'havien alçat en armes contra Carles V i el seu projecte imperial, del qual el nou règim se sentia successor, i així ho deixava clar Rodonet en el seu text, en el qual atacava els polítics liberals del Vuit-cents —i, per extensió, tots els progressistes i esquerrans— i la seua reivindicació dels comuneros: «No es posible seguir manteniendo el tinglado político armado en las Cortes gaditanas de 1812 y en algún posterior episodio liberalesco, sobre la base o el simple recuerdo de los comuneros castellanos» (Rodonet 1959, p. 25). I en uns termes similars, però més contundents, s'expressava un altre corifeu del règim, l'escriptor José María Pemán:

No; el moviment de les Comunitats no fue un moviment gloriós, com pretendien els liberals i revolucionaris del segle passat. Aun- que produjo espléndidos tipos humans, en sus raíces ideològiques fue una explosión de ese bajo fondo de rebeldía y separación que continuamente hay que dominar y vencer en España. Ya hemos dicho que España se ha formado por una lucha constante entre las cosas de Europa que le vinieron por arriba, y las de África, que le vinieron por abajo. Las Comu- nidades no son más que un episodio de esa lucha de siglos entre la idea europea y romana de unidad, y la idea africana, de separación. Era la lucha de la tribu contra el Imperio (Pemán 1938, 1958).

Pemán es referia a les Comunitats, però en la seua consideració de les explosions d'aquest baix fons de rebel·lia i separació que contínuament cal dominar i vèncer a Espanya entraven tant les Germanies com el separatisme català, recentment derrotat en la guerra.

Caldrà esperar fins als anys seixanta perquè de la mà de Joan Fuster, primer, i de Joan Reglà i els seus deixebles, després, la revolta agermanada siga recuperada com a objecte historiogràfic. Fuster l'abordarà tant a *Nosaltres els valencians*, de 1962, com, de manera més específica, en *Heretgies, revoltes i sermons*, de 1968, tot destacant-ne el caràcter de conflicte de classes i l'ideari revolucionari. En aquest segon llibre, Fuster afirma que «les Germanies van ser, tant al País Valencià com a l'illa de Mallorca, alguna cosa més que una simple revolta popular: van ser, de fet, un intent d'això que en termes moderns podríem anomenar revolució». Més enllà de l'aparença de ser «un esclat d'ira col·lectiva, poc o molt fortuït, i amb l'únic perfil d'una suma de revenges personals», que és com s'havia vist la revolta agermanada fins aleshores, Fuster en remarca el caràcter revolucionari, tot distingint dos fronts o dos escenaris entrelligats, l'un urbà i l'altre rural: «D'una banda, hi havia la lluita dels menes- trals i d'un sector de la burgesia contra les oligarquies tradicionals, pel domini de les institucions del municipi; d'una altra, l'alçament de la pagesia contra els senyors territorials». Les Germanies van ser, alhora, una insurrecció popular urbana i una revolta pagesa. A partir dels testimonis de l'època, Fuster examina el programa «republicà» dels agermanats, basat en bona mesura en Eixeminis

i en l'elogi que feia aquest del model polític de les comunes italianes, sense monarques ni aristòcrates. «D'aquí avant no hi haurà reis, ne ducs, ne comtes, ne nobles, ne grans senyors», llegia Joan Llorenç al capítol CC del *Dotzè*; «ans d'aquí avant a la fi del món, regnarà per tot lo món la justícia popular, e tot lo món per consegüent serà partit en comunes, així com hui se regeix Florença, e Roma, e Pisa, e Sena, e d'altres ciutats d'Itàlia e d'Alemanya». Aquestes arrels eximianes de les Germanies vindrien a corroborar, diu Fuster, encara que no sembla convençut del tot, el judici dels historiadors sobre el caràcter *medieval* de la revolta, enfront del més *modern* dels seus enemics, els que la van vèncer, «gent de la nova època, del Renaixement». Era el parer dels historiadors aleshores, i ho continua sent en bona mesura encara avui, sobretot quan s'escriu la història des de dalt, des de la sala del tron o el despatx dels ministres, i no des de baix, des de les hortes i els secans dels pagesos o els obradors dels menestrals. Vista des de dalt, la “modernitat” passava per la centralització política i administrativa, la monarquia absoluta i l'expansió imperial. Tota resistència i contestació, ja fos la de les Germanies o la de les Comunitades, no deixava de ser una reacció “medieval” que mirava més al passat que no al futur.

Fuster també intenta entendre l'animositat —i la violència— dels agermanats contra els moros del país, que no es pot explicar només en termes religiosos o culturals —molts moriscos van ser massacrats després d'haver estat batejats—, sinó que exigeix tenir en compte també les raons socials i econòmiques, ja que els cristians «veien en el moro un aliat gairebé espontani de la classe senyorial..., una mà d'obra més barata i més dòcil, que la propietat feudal utilitzava de preferència..., un competidor deslleial dins el mercat de treball». En un llibre anterior, *Poetes, moriscos i capellans* (1962), ja havia avançat una explicació similar: els agermanats estaven convençuts

[...] que els musulmans eren els aliats naturals del feudalisme. El moro és un enemic de classe: protegit pel senyor, combat al seu costat contra «lo maleït poble». Però el moro és també un rival en les possibilitats de treball, un rival difícil de desplaçar per la seva submissió i pel seu rendiment... L'animositat religiosa, tradicional, venia alimentada per aquests motius,

i de sobte, en esclatar la sublevació dels agermanats, es feia més violenta. L'odi als moros va confondre's amb l'odi als nobles. La convivència, que sempre havia estat psicològicament precària, ara esdevenia objectivament insostenible.

La lectura social que feia Fuster de les Germanies —en clau revolucionària i de lluita de classes— va ser adoptada també, a més de pels historiadors formats a la universitat, per partits i organitzacions de la lluita antifranquista, que començaven a unir la reivindicació nacional i social i que, en alguns casos, en prengueren fins i tot el nom, com Germania Socialista, fundada el 1970 per Josep Vicent Marquès; Nova Germania, fundada també el 1970 i integrada l'any següent en el FRAP; o Jove Germania, que va nàixer el 1977 de la unificació de les joventuts del Moviment Comunista i de la Lliga Comunista Revolucionària. Més tard, ja als anys vuitanta, es crearia el Bloc d'Estudiants Agermanats, fundat el 1984, que s'imposaria en les successives eleccions al claustre de la Universitat de València i tindria un paper important en la valencianització de les aules i de la vida acadèmica. Paral·lelament, les Germanies recuperaven el territori perdut en el camp de la literatura. Si bé la novel·la *Juan Lorenzo* d'Antoni Igual i Úbeda —antic membre de l'Agrupació Valencianista Republicana, empresonat dos anys després de la guerra i, posteriorment, contrari a les tesis de Joan Fuster sobre el país—, publicada el 1953, es pot considerar un precedent aïllat, des de finals dels anys setanta i principis dels vuitanta la revolta agermanada entra de ple en el món literari valencià amb els versos de Vicent Andrés Estellés dedicats a Vicent Peris, «el capità del poble» (recollits al *Mural del País Valencià*, que el poeta començà a escriure el 1975 i a publicar fragmentàriament a partir de 1978); l'obra de teatre *Quatre històries d'amor per a la reina Germana*, de Manuel Molins, publicada el 1981 (una versió anterior, titulada *Tres històries d'amor per a la reina Germana*, data de l'abril de 1973); i, sobretot, la novel·la *Crim de Germania*, de Josep Lozano, guanyadora del premi Andròmina el 1979 i publicada l'any següent. El llibre de Lozano, la idea del qual li va ser suggerida pel pintor Manuel Boix, que dos anys abans havia creat la sèrie de serigrafies *Deu imatges sobre les Germanies*, pretenia,

en paraules de l'autor, «crear mites valencians, difondre'ls, popularitzar-los. Som un poble amb pocs referents mítics, perquè d'una manera sistemàtica i deliberada han volgut fer-los desaparèixer i privar-nos d'una part important del nostre imaginari col·lectiu» (Lozano 2020). A la important recepció que va tenir l'obra al moment de la seua aparició, cal afegir les successives edicions que se n'han fet, una vintena entre Tres i Quatre i Bromera, i els milers d'exemplars que s'han venut al llarg de quaranta anys (Buïgues 2014).

A partir d'aquests mateixos anys setanta, de gran efervescència política i cultural, l'estudi de les Germanies adoptaria ja un caràcter decididament acadèmic amb les tesis doctorals de Ricardo García Cárcel, *Las Germanías de Valencia* (1975) i d'Eulàlia Duran, *Les Germanies als Països Catalans* (1982). L'originalitat de García Cárcel, al qual li havia estat proposat el tema per Joan Reglà, rau, com assenyalava Manuel Sanchis Guarner en el pròleg al llibre, a veure la Germania com a conseqüència en gran part «de la pugna entre la sociedad descentralizada medieval, frente a la centralización que imponía el absolutismo del cesarismo naciente» (p. 8), junt amb factors conjunturals com el desabastiment frumentari, la hipertensió social, l'enfrontament entre el litoral i l'interior i el doble caràcter de la revolta, en part revolta de la misèria i en part revolta de la prosperitat. Malgrat tot, i potser perquè l'autor no coneixia ni les bases ideològiques ni el programa reivindicatiu del moviment —«resulta decepcionante la parquedad de las reivindicaciones esgrimidas por los agermanados en contraste con la madurez de los principios comuneros mostrados por Maravall»—, que seran estudiats vint anys després per Vicent Vallés, García Cárcel es mostra escèptic, en les conclusions del llibre, sobre la dimensió revolucionària de les Germanies:

Por lo tanto, creo que las Germanías podrían difícilmente catalogarse como revolución en el sentido más rígido del término. Más bien, podrían etiquetarse como una híbrida manifestación contestataria en la que se mixtifican elementos de rebeldía primitiva (críticas contra la administración local), indicios de revuelta (remoción de los individuos considerados responsables de la situación, ataque a los impuestos y gravámenes,

transformaciones en el régimen gremial) y algunos síntomas de auténtica revolución (atentados a nivel estructural contra el sistema establecido) (p. 240).

En posteriors contribucions al tema, però, i en línia amb les noves aportacions, García Cárcel (2002) revisaria aquesta caracterització, tot remarcant, per contra, el caràcter revolucionari del moviment.

A aquesta mateixa conclusió havia arribat també Eulàlia Duran, la tesi de la qual, dirigida igualment per Joan Reglà (i, a la mort d'aquest, per Emili Giralt), no sols estenia l'anàlisi al conjunt dels Països Catalans, sinó que hi introduïa nous ingredients tant en les causes com en les conseqüències. Pel que fa a l'àmbit geogràfic, tot i que les Germanies van afectar pràcticament, amb més o menys intensitat, totes les terres de la corona catalanoaragonesa, la seua incidència va ser menor a Catalunya i Aragó, on la revolta no aconseguí consolidar-se, en contrast amb l'impacte que va tenir als regnes de Mallorca i de València. I entre els nous elements que l'autora posava en joc, cal destacar, a més de la reconstrucció de la conjuntura crítica de la segona meitat del segle xv i de la insuficient recuperació econòmica del començament del xvi en què s'emmarquen les Germanies, els nous conflictes agraris, la lluita pel control municipal, el greu problema del deute públic i la reacció contra l'increment de les jurisdiccions senyoriales. Tot això la portaria a concloure que la Germania va ser una revolta que derivà en revolució, «en el sentit que fou l'intent d'un estament marginat de fer-se càrrec, ell sol, del govern municipal..., en detriment de les classes privilegiades que l'havien detingut fins aleshores en exclusiva, i, per tant, d'invertir l'estructura estamental medieval» (p. 434). Això mateix permet veure-hi aspectes d'una revolució de tipus tant medieval —en la mesura que «els problemes plantejats eren vells de segles» i també «la forma inicial d'intentar resoldre'ls»—, com moderna —«com a lluita d'un grup social marginat durant l'edat mitjana, no solament per a intervenir en el govern, sinó per a governar en exclusiva»—. És per això, conclou Duran, que «les Germanies han estat qualificades de revolució burgesa prematura» (p. 434).

A les dues tesis, la de García Cárcel i Eulàlia Duran, cal afegir encara, entre les obres de més abast, la de Vicent Vallés Borràs, *La Germanía (1519-1522): un movimiento social en la Valencia del Renacimiento* (1998). Vallés, i aquesta és la principal aportació de la seua obra, aprofundeix en l'estudi del programa reivindicatiu dels agermanats, a partir sobretot de la documentació original de la Junta dels Tretze, la direcció del moviment, però sense descurar els fonaments ideològics, l'organització i l'expansió del moviment. Una gran part del mèrit de l'obra rau en la riquesa de la documentació inèdita consultada, en particular els registres notarials de l'època i els processos contra alguns personatges clau de la revolta. Gràcies a aquests últims, que contenen les declaracions, gairebé coetànies, de molts dels protagonistes, Vallés ha pogut estudiar les reivindicacions dels agermanats, així com la seua gestió al capdavant del govern municipal. El moviment agermanat, conclou l'autor, va nàixer al si de la incipient classe burgesa valenciana, que reclamava més protagonisme polític, en línia amb el potencial econòmic que havien assolit a través de les seues activitats artesanals i mercantils. De fet, en una primera etapa les reivindicacions se centraren a aconseguir, per via legal, les reformes socials, polítiques i econòmiques necessàries per a corregir la subordinació política a què els sotmetien les oligarquies ciutadanes, que havia monopolitzat la representació de l'estament reial. En un segon moment, però, el protagonisme passà a sectors més radicals, descontents amb les reformes dels moderats i partidaris tant de l'abolició dels impostos com de la desaparició de la noblesa. En aquest context s'emmarca també el baptisme forçós dels musulmans del regne, presentat com a pas necessari per a l'anihilació del poder nobiliari, i fins i tot la destitució del monarca —considerat indigne per desoir les justes súpliques del seu poble i unir-se als enemics d'aquest— i la seua substitució pel profetitzat monarca dels Últims Temps: l'Encobert (Vallés 2000, pp. 281-282). El llibre acaba amb un últim paràgraf que sintetitza molt bé la interpretació actual sobre la significació històrica de la Germania:

La pugna entre reformistas y radicales acabó por destruir la Germanía, aunque el golpe decisivo vendría de parte de Carlos I que, viendo cues-

tionada su legitimidad, se unió a la nobleza en la implacable lucha por aniquilar el movimiento agermanado. Con la desaparición de la Germania, se malogró la ocasión de regenerar el régimen foral valenciano mediante la integración en la organización política de una burguesía con clara conciencia de su poder económico, pero que no fue capaz de calibrar las repercusiones de su unión con unas clases populares que, sumidas en una compleja crisis social y económica, consiguieron desbordar el marco foral, arrastrándoles, mediante la violencia, a la rebelión (p. 282).

En els últims vint-i-cinc anys, des de mitjans dels noranta del segle passat, no han deixat de publicar-se noves contribucions, per part d'una nòmina cada vegada més àmplia d'investigadors. Entre els quals el medievalista Rafael Narbona Vizcaíno (2001) i els modernistes Pablo Pérez García (1996, 2005, 2006 i 2008, i 2000, amb Jorge Català), Rafael Benítez (1996), Amparo Felipe (2002 i 2004), Juan Francisco Pardo Molero (1995 i 1996), Pilar Valor (2000), Dolores Agustí (2002), Josep Lluís Santonja (2007), Francesc Pons (2008) i Vicent Terol, autor també, aquest últim, d'una documentada tesi doctoral sobre les Germanies a les comarques centrals del país (2002). Tots ells han aportat noves llums —en forma de nous materials documentals i noves interpretacions— al coneixement de les Germanies, que sens dubte s'hauria beneficiat també de les reunions científiques que haurien hagut de celebrar-se amb motiu del cinquè centenari, i que malauradament no s'han celebrat per la incúria de les institucions polítiques i acadèmiques. Algú, en la commemoració del sisè centenari, d'ací a cent anys, analitzarà, amb més perspectiva, les causes de l'actual deixadesa.

Bibliografia

- AGUSTÍ SOLER, M. D. (2002) *Las Germanías en la gobernación de la Plana: història i documents*, Castelló, Diputació de Castelló.
- ANYES, J. B. (2001) *Obra profana. Apologies*, Barcelona, UNED/Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Edició del text llatí i traducció catalana de Martí Duran i Mateu; introducció d'Eulàlia Duran (edició original: València, 1545).

- ARCHILÉS CARDONA, F. (2006) «La invenció del patriotisme local a Castelló de la Plana (1891-c. 1922): republicanisme i nacionalisme espanyol», dins Rosa Monlleó (ed.), *Castelló al segle XX. I Congrés d'història local contemporània*, Castelló, Publicacions de la Universitat Jaume I, pp. 159-206.
- BALLESTER JULBE, C. (1909) *La Germanía de Játiva (Crónicas del siglo XVI)*, Múrcia, Tipografía de Andrés Sáez Huertas (reeditada a Valladolid, Maxtor, 2005).
- BARROS, C. (1989) *Mentalidad y revuelta en la Galicia irmandiña: favorables y contrarios*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela.
- BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R. (1996) «El verano del miedo: conflictividad social en la Valencia agermanada y el bautismo de los mudéjares, 1521», *Estudis. Revista de Història Moderna*, 22, pp. 27-52.
- BLASCO IBÁÑEZ, V. (1967) *Narracions valencianes*, València, Lavínia, amb una introducció d'Alfons Cucó.
- BOIX, V. (1845-1847) *Historia de la ciudad y reino de Valencia*, València, Imprenta de Benito Monfort.
- (1852) *El Encubierto de Valencia*, València, Imprenta de José Rius.
- (1857) *Xàtiva. Memorias, recuerdos, tradiciones de esta antigua ciudad*, Xàtiva, Imprenta y librería de Blas Bellver.
- BUÏGUES PASTOR, D. (2014) «Recepció crítica de *Crim de Germania*, de Josep Lozano», *Ítaca. Revista de Filologia*, 5, pp. 231-259.
- CHOCOMELI, A. (1876) *El Encubierto: drama en tres actos y en verso*, València, Imprenta de El Mercantil.
- COTARELO, E. (1914) «Don Diego Jiménez de Enciso y su teatro», *Boletín de la Real Academia Española*, tom I, quadern I, pp. 209-248, 385-415 i 510-550.
- DANVILA I COLLADO, M. (1884) *La Germanía de Valencia: discursos leídos ante la Real Academia de la Historia*, Madrid, Tipografía de Manuel Ginés Hernández.
- DURAN, E. (1982) *Les Germanies als Països Catalans*, Barcelona, Curial.
- (1984) *Les cròniques valencianes sobre les Germanies de Guillem Ramon Català i de Miquel Garcia (segle XVI)*, València, Eliseu Climent editor.
- (2021) *El moviment revolucionari de les Germanies. Ideologia i consciència social*, Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner, editor.
- ENGELS, F. (2009) *La guerra campesina en Alemania*, Madrid, Capitán Swing (edició original en alemany, 1850).
- ESCARTÍ, V. J. (2010) «Lo darrer agermanat (1882): un “drama històric” de Constantí Llobart», *Revista de Llenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 15, pp. 17-41.
- (2011) «Aproximación a la literatura en catalán en el Reino de Valencia durante la Edad Moderna (ss. XVI-XX)», *Espéculo. Revista de estudios literarios*, 47. <<https://webs.ucm.es/info/especulo/numero47/licatval.html>>

- ESCARTÍ, V. J.; RIBERA, J. (2019), *El Llibre de memòries de la ciutat de València (1309-1644)*, València, Ajuntament de València.
- ESCOLANO, G. (1611) *Segunda parte de la Década primera de la historia de la... Ciudad y reyno de Valencia*, València, Pere Patrici Mey.
- FEBRER ROMAGUERA, M. V. (1984) «La Breu relació de la Germania de València de Guillem Ramon Català de Valeriola», *Torrens*, 3, pp. 53-144.
- FELIPO ORTS, A. (2002) *La oligarquía municipal de la ciudad de Valencia: de las Germanías a la insaculación*, València, Diputació de València.
- (2004) *Autoritarismo monárquico y reacción municipal: la oligarquía urbana de Valencia desde Fernando el Católico a las Germanías*, València, Universitat de València.
- FERNÁNDEZ HERRERO, M. (1870) *Historia de las Germanías de Valencia y breve reseña del levantamiento republicano de 1869*, Madrid, Imprenta de la viuda e hijos de M. Álvarez.
- FERNÁNDEZ TRABAL, J. (2002) «El conflicte remença a la Catalunya del segle xv (1388-1486)», *Afers*, 17, pp. 587-624.
- FERRER GIMENO, F. (2011) «Vestuario para *El triunfo de las Germanías*», *Stichomythia*, 11-12, pp. 268-283.
- FREEDMAN, P. H. (1993) «The German and Catalan peasant revolts», *The American Historical Review*, 98, pp. 39-54.
- FUSTER, J. (1962) *Nosaltres els valencians*, Barcelona, Edicions 62.
- (1962) *Poetes, moriscos i capellans*, València, L'Estel.
- (1968) *Heretgies, revoltes i sermons. Tres assaigs d'història cultural*, Barcelona, Selecta.
- GALBÁN MALAGÓN, C. J. (2010) *A Guerra dos Irmandiños*, Santiago de Compostel·la, Edicions Lóstrego.
- GARCÍA CÁRCEL, R. (1973) «Las Germanías de Valencia y la actitud revolucionaria de los gremios», *Estudis: Revista de Historia Moderna*, 2, pp. 97-154.
- (1975) *Las Germanías de Valencia*, Barcelona, Península.
- (2002) «Comunidades y Germanías: algunas reflexiones», *En torno a las Comunidades de Castilla. Actas del congreso "Poder, conflicto y revuelta en la España de Carlos V (Toledo 2000)*, Conca, Universidad de Castilla-La Mancha, pp. 209-230.
- GARCÍA GUTIÉRREZ, A. (1840) *El Encubierto de Valencia*, Madrid, Imprenta de Yenes.
- (1865) *Juan Lorenzo*, Madrid, Imprenta de José Rodríguez.
- GIL DE ATECA, G. (1884) «Memorial del alcalde García Gil de Ateca, escrito por Joan Ramos sobre el sitio y rendición del castillo de Játiva a los agermanados», dins Manuel Danvila y Collado, *La Germanía de Valencia*, Madrid, Real Academia de la Historia, pp. 305-323.
- IGUAL I ÚBEDA, A. (1953) *Juan Lorenzo*, València, Diputació Provincial.
- JEREZ, J. J. (2007) *Pensamiento político y reforma institucional durante la guerra de las Comunidades de Castilla (1520-1521)*, Madrid, Editorial Marcial Pons.

- LLANAS PONT, M. (2005) *L'edició a Catalunya: el segle XX (fins a 1939)*, Barcelona, Gremi d'Editors de Catalunya.
- LLINARES PLANELLS, À. (2019) «Un poema romàntic de la Germania al segle XIX», *Saó*, 451, setembre.
- LOMBART, C. (1882) *Lo darrer agermanat*, València, Impremta d'Emili Pasqual (nova edició a cura de V. J. Escartí, València, Institució Alfons el Magnànim, 2006).
- LLUCH BRAMON, R., (2013) «Tot pensant en el conflicte de remença: reflexions i propostes», *Estudis d'Història Agrària*, 25, pp. 13-27.
- LOZANO, J. (1980) *Crim de Germania*, València, Tres i Quatre.
 ——— (2020) «Quatre dècades de *Crim de Germania*», *Nòvas*, <<https://www.plataforma-llengua.cat/que-fem/ocnoticies/4812/quatre-decades-de-crim-de-germania>>.
- MARAVALL, J. A. (1963) *Las comunidades de Castilla: Una primera revolución moderna*, Madrid, Revista de Occidente.
- MARTÍ MESTRE, J. (1994) *El Libre de antiquitats de la Seu de València*, València, IIFV.
- MAS FORNERS, A. (2013) «La Germania de Mallorca narrada per un contemporani: la descripció de la Germania del notari Joan Morro», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lulliana*, 69, pp. 311-322.
 ——— (2021) «Els endarrers de la repressió de la Germania: “perquè sia exemplar i posar terror als pobles” i “per borrar la memòria de dit Colom”», *L'Altra Mirada*, 101 (número extraordinari 500 anys de Germania), pp. 23-28.
- MOLINS, M. (1981) *Quatre històries d'amor per a la reina Germana*, València, Tres i Quatre.
- MONTSENY, F. (2006) *La Comuna de París i la Revolució espanyola*, València, L'Eixam.
- MORABITO, M. T. (2013) «Vaticinios y visiones en ‘Juan Latino’ y ‘El Encubierto’ de Diego Jiménez de Enciso», dins Alain Bègue i Emma Herrán Alonso (eds.), *Pictavia aurea: actas del IX Congreso de la Asociación Internacional Siglo de Oro (Poitiers, 11-15 de julio de 2011)*, Tolosa de Llenguadoc, Presses Universitaires du Mirail, pp. 1007-1015.
- MORRO VENY, G. (1998) *L'alçament forà*, Palma de Mallorca, El Tall.
 ——— (2020) *Les revoltes populars a Mallorca. El conflicte de 1391. Forans contra ciutadans (1450-1453). La Germania (1521-1523)*, Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner editor.
 ——— (2021) «Lo poble era senyor de la terra». *La Germania de Mallorca (1521-1523)*, Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner, editor.
- NARBONA VIZCAÍNO, R. (2001) «La ciudad de Valencia y las Germanías», dins Ernest Belenguier Cebrià (ed.), *De la unió de coronas al imperio de Carlos V (Barcelona 2000)*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, pp. 309-334.
- NÚÑEZ SEIXAS, X.-M. (2005) «Nation in arms against the invader: on nationalist discourses during the Spanish civil war», dins Chris Ealham i Michael Richards (eds.), *The Splintering of Spain. Cultural History and the Spanish Civil War, 1936-1939*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 45-67 (p. 52).

- PALANCA ROCA, F. (1877) *Fueros y Germanías o el Encubierto de Valencia*, València, Imprenta de M. Alufre.
- PARDO MOLERO, J. F. (1995) «Rivalidad laboral entre cristianos y musulmanes en la Valencia agermanada (1520)», dins *VI Simposio Internacional de Mudejarismo (Teruel 1993)*, Terol, Instituto de Estudios Turolenses, pp. 287-298.
- (1996) «Después de la Germanía: control militar en Xàtiva y Alzira (1522-1524)», *Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. extra, pp. 95-114.
- PARMA, M. V. (2004) «La solidaridad campo-ciudad a principios de la modernidad: el caso agermanado», *Anales de Historia Antigua, Medieval y Moderna*, 37, pp. 187-218.
- (2017) *Guerras plebeyas. Lucha política en las revueltas de la temprana modernidad: aspectos teóricos, estudio del caso agermanado y análisis comparativo*, Buenos Aires, Universidad de Buenos Aires: Facultad de Filosofía y Letras, tesi doctoral inèdita.
- (2018) «La historiografía de la Revuelta Agermanada: el lugar ausente del relato histórico», *Anales de Historia Antigua, Medieval y Moderna*, 52, pp. 201-225.
- (2019) «La trayectoria agermanada del antagonismo al duelo. Análisis clasista de una revuelta social en la primera crisis feudal», *Sociedades Precapitalistas* 9, <<https://doi.org/10.24215/22505121e039>>.
- PEMÁN, J. M. (1938) *La Historia de España contada con sencillez*, Cádiz, Establecimientos Cerón y Librería Cervantes.
- PÉREZ, J. (1977) *La revolución de las comunidades de Castilla (1520-1521)*, Madrid, Siglo XXI.
- (2001) *Los Comuneros*, Madrid, La Esfera de los Libros.
- PÉREZ GARCÍA, P. (1996) «Conflicto y represión: la justicia penal ante la Germanía de Valencia (1519-1523)», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 22, pp. 141-198.
- (2005) «El Reino de Valencia como territorio abierto: el milenarismo agermanado y post-agermanado (1522-1541)», dins *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI é VII Centenari de la Sentència Arbitral de Torrellas, 1304-2004: XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, València 2004*, València, Universitat de València, vol. 2, pp. 1741-1754.
- (2006) «Las mujeres y las Germanías de Valencia», dins Ricardo Córdoba de la Llave (ed.), *Mujer, marginación y violencia entre la Edad Media y los tiempos modernos*, Córdoba, Universidad de Córdoba, pp. 311-332.
- (2008) «Las ciudades valencianas y el milenio (1450-1550): el problema del encubertismo», dins José Ignacio Fortea Pérez i Juan E. Gelabert (eds.), *Ciudades en conflicto: (siglos XVI-VIII)*, Madrid, Marcial Pons, pp. 279-306.
- PÉREZ GARCÍA, P. I CATALÀ SANZ, J. A. (2000) *Epígonos del encubertismo: proceso contra los agermanados de 1541*, València, Direcció General del Llibre.
- PERIS I CELDA, J. E. (1928) *Rialles del voler. Poema dramàtic de la època de les Germanies, en dos actes y en vers, el segon dividit en dos cuadros*, València, Arte y Letras.

- PILES ROS, L. (1952) «Aspectos sociales de la Germanía de Valencia», *Estudios de Historia Social de España*, 2 (Madrid, CSIC), pp. 431-478.
- PONS FUSTER, F. (2008) *La Germania a Gandia i el duc Joan de Borja*, Gandia, CEIC Alfons el Vell i Ajuntament de Gandia.
- REDONET I LÓPEZ-DÓRIGA, L. (1959) «Comentarios sobre las Comunidades y Germanías», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 145, pp. 7-88.
- RIBES I SANGÜESA, E. (1921) *Estudi crític de les Germanies en relació ab la història de Castelló*, Castelló, Fills de J. Armengot.
- RÖSENER, W. (1996) «Peasant revolts in late medieval Germany and the Peasants' War of 1525», dins Kjell Haarstad i Aud Mikkelsen Tretvik (eds.), *Bønder, jord og rettigheter: Rapport fra agrarhistorisk symposium*, Trondheim, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, pp. 17-30.
- SANTONJA, J. L. (2007) *La Germania d'Alcoi*, Alcoi, Centre Alcoià d'Estudis Històrics i Arqueològics.
- SAYAS RABANERA Y ORTUBIA, F. D. (1666) *Anales de Aragón desde el año de MDXX... hasta el de MDXXV*, Saragossa, Herederos de Pedro La Naja, impresores del reino.
- TEROL I REIG, V. (2002) *Un regne sense cavallers? La Germania en la sots-governació de Xàtiva*, Universitat de València, tesi doctoral inèdita, dirigida per Manuel Ardit.
- VALLÉS I BORRÀS, V. (1998) *La Germanía (1519-1522): un movimiento social en la Valencia del Renacimiento*, València, Universitat de València, tesi doctoral inèdita, dirigida per Emilia Salvador.
- VALLÉS I BORRÀS, V. (2000) *La Germanía*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- VALOR MONCHO, P. (2000) «El 'Consell General' y la lucha por el poder municipal: origen y desarrollo de las Germanías de Valencia: 1515-1523», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 26, pp. 227-242.
- VICIANA, M. DE (2014), *Libro quarto de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino, en el qual se contienen las discordias... causadas por la conjuración plebea nombrada Germanía*, València, PUV. Edició a cura de Joan Iborra (edició original, 1566).

// MISCEL·LÀNIA

«*Pel seu estament, condició i qualitat*»:
*la representació de l'estament en la Mallorca
de la modernitat*

“[For its status, condition and quality”:
the representation of the status in the Mallorca of Modernity]

VICTÒRIA BAUÇÀ NICOLAU
Universitat de les Illes Balears
victoria.bauca@uib.cat

RESUM: Les famílies benestants de Mallorca van demostrar al llarg dels segles de la modernitat preocupació per la seva representació com a estament. La distinció entre grups socials s'havia de fer patent a través de certs elements que deixessin clara, de manera visible, la pertinença a cada un dels estaments socials existents. Els requisits estamentals (vestimenta, servei o educació) tenien sentit quan eren visibles ja que permetia diferenciar els grups privilegiats de la resta, de manera que es van convertir en una obligació per a aquells que s'havien de distingir. No bastava ser privilegiat, calia aparentar-ho. Aquesta situació provocà l'existència de peticions d'assistència pecuniària per tal de seguir els mandats socials de l'estament. Incomplir-los podia suposar que la resta de la societat infravalorés la seva identitat. A partir d'aquesta consideració, l'economia d'aquestes famílies podia arribar a passar a un segon pla.

PARAULES CLAU: estament, aparença, representació, aliments, vestir, dona.

ABSTRACT: The wealthy families of Majorca demonstrated over the centuries of modernity concern over their depiction as a social group. The distinction between social groups had to be evident through certain elements that made it clear the belonging to each of the existing social groups. The rank requirements (clothes, service, or education) made sense when they were visible as they allowed the privileged groups to be distinguished from the others, so they became an obligation for those who had to demonstrate. It was not enough to be privileged; it was also necessary to have the appearance of a privileged. That is why we find requests for financial assistance made by these wealthy groups to follow the social mandate of the rank. Based on this consideration, the economy of these families came to a secondary place.

KEYWORDS: rank, appearance, representation, food, dress, woman.

Recepció: 03/03/2021. Acceptació: 17/03/2021. Publicació: 28/10/2021

Introducció

Actualment, la quotidianitat és un camp d'estudi acceptat i àmpliament treballat. És en ella on es poden trobar i establir patrons que ens donin informació sobre la societat del passat que van més enllà de la reacció a esdeveniments, després qualificats d'històrics. La identitat d'una comunitat es mostra en el dia a dia i queda palesa en els documents; en aquest cas, dels segles XVI i XVII.

A partir de l'estudi dels Presidals decrets es pot extreure informació de tot tipus de la societat mallorquina de la modernitat. Aquesta font resulta molt útil per a l'estudi social ja que és reflex de la quotidianitat i de les problemàtiques habituals en què es trobava la gent mallorquina de l'edat moderna.

La seva importància rau en la seva naturalesa, ja que eren resolucions del virrei a sol·licituds que feien les corporacions o particulars (Bauçà 2020). Per aquest motiu es troben peticions de molts tipus, que fan que la riquesa de la informació que se'n pot extreure sigui molt significativa. Les persones que les realitzaven eren de tots els braços i estaments de la Ciutat i Regne de Mallorca,¹ i la temàtica és molt diversa, com ho eren les motivacions que portaven a fer-les. Es troben ratificacions d'acords per evitar litigis, nomenaments de curadors i tutors, satisfacció de deutes i taxacions d'aliments, entre altres. Aquesta documentació, combinada amb les fonts notariales, ofereixen un reflex de les preocupacions dels diferents estaments del Regne de Mallorca.

Malgrat que en la societat mallorquina existien diferents grups privilegiats, s'ha de tenir en compte que alguns professionals gaudien d'un nivell destacable de riquesa malgrat no fossin per definició del braç noble. Així, es troben mercaders, pagesos de la mà major o de les anomenades professions

*Aquest treball forma part del projecte PRD 2018-17 titulat «Conflicte i identitat en el Regne de Mallorca (segles XIV-XVIII)» i finançat per la Comunitat Autònoma de les Illes Balears a través de la Direcció General de Política Universitària i Recerca amb fons procedents de la Llei de l'impost sobre estades turístiques (ITS 2017-06).

1 La societat mallorquina es dividia en braç eclesiàstic, braç noble i braç reial i dins de cada un d'ells hi havia els estaments (A. Morey, 1997, p. 152).

liberals, com notaris o doctors en medicina, que vivien en un context similar econòmicament al dels nobles, cosa que feia que s'hi emmirallessin en certes pautes de vida.

En aquest article es tractaran les demandes fetes pels grups més benestants del Regne en relació amb el fet de complir els requisits estamentals, concretats en l'aspecte exterior, a partir de fonts esmentades de l'Arxiu del Regne de Mallorca.² L'objectiu és demostrar com l'aparença i la representació física i visual de l'estament tenia un pes important dins de la societat mallorquina, fins al punt que, en algunes ocasions, podia passar a comprometre l'economia de determinades famílies. Max Weber ja apuntava que l'ostentació era una exigència del prestigi estamental, per la qual cosa el luxe, entès com el consum de determinats objectes o serveis, era una obligació imposada pel mateix estament, en el cas dels privilegiats. D'aquesta manera, el consum sumptuari servia per manifestar exteriorment la posició hegemònica d'aquests grups (Álvarez-Ossorio 1998-1999: 265-266).

Així, es posa el focus en la importància de l'aparença per a determinats estaments i com aquesta preocupació es manifestava en diferents aspectes quotidians, però gens insignificants. La representació es feia a través de la imatge, que era el mètode més eficaç (Álvarez-Ossorio 1998-1999: 265). A més a més, no és una característica d'un segle o d'una època en concret, ja que els casos estudiats parteixen de l'any 1573 i s'estenen fins al 1700; cosa que demostra la continuïtat d'aquesta inquietud dins de la idiosincràsia local.

No es pot deixar de tenir en compte que la cultura del barroc era una cultura visual, de manera que no només era important accedir o pertànyer a un determinat grup social, estament o rang, sinó que era necessari materialitzar-ho, demostrar-ho de manera visible a través de les formes adequades i apropiades per la correspondència entre rang i forma pròpia de l'ordre estamental de l'Antic Règim (Álvarez-Ossorio 1998-1999: 264-265).

2 D'ara endavant, ARM.

Les peticions d'«aliments»: causes i elements

Les peticions més comuns en els Presidals decrets són les que es referien a la taxació d'aliments. Aquest concepte no s'ha d'entendre literalment, sinó en el sentit de la jurisprudència i que el *Diccionari català-valencià-balear* defineix de la següent manera: «assistència pecuniària que donen a algú per a la seva manutenció i subsistència».³ Bàsicament eren peticions que es feien per cobrir diverses necessitats: menjar i beure, vestimenta, etc.

No totes les peticions d'aliments que rebia el virrei responien a les mateixes causes ni procedien del mateix perfil. L'extracció social dels demandants era diversa, per consegüent es pot afirmar que aquest tipus de peticions no era propi de cap dels braços en què es dividia la societat mallorquina en concret. Algunes d'aquestes, però, estaven lligades al mateix concepte d'estament que definia, alhora, la causa mateixa de la demanda. El que variava era la motivació per la qual es realitzava: o bé per necessitat, o bé per aparença.

En molts casos la petició d'aliments venia per causes justificades arran de problemes econòmics i/o judicials, de la pobresa o les males collites. Així doncs, en aquest sentit, la motivació responia a la necessitat de mantenir-se i s'especificava el destí de les quantitats donades: menjar i beure, sobretot, i també vestir i calçar.

Aquesta necessitat es veu en casos com el del matrimoni format per Joan Bonaventura Mayol i Francina, de Fornalutx. Els seus cunyats els havien usurpat tot els seus béns mobles i immobles i els diners en metàl·lic que posseïen. A causa d'això i de les despeses que suposava intentar recuperar-ho, demanaven que se'ls taxessin aliments, tenint en compte el que posseïen anteriorment a la usurpació. La resolució en forma de decret establia la fixació de deu quarteres de forment sense purgar i 25 lliures mallorquines anuals per al matrimoni.⁴ En aquest particular, la necessitat responia a la pobresa i a la manca absoluta de recursos, tal com denunciaven els mateixos afectats.

3 A partir d'aquí sempre que s'utilitzi el terme *aliments* es fa en aquest sentit, si no és que s'hi indiqui el contrari.

4 ARM, AA 58, ff. 113r-114r.

Però en altres ocasions, el terme aliments es referia a més que menjar, beure, vestir i calçar. En parlar de les demandes fetes pels grups socials més benestants el ventall s'ampliava i passava a abastar també el servei (criats, mosos, dones de servei, dides, etc.) i l'educació, és a dir, un mestre particular o l'entrada a un col·legi o convent.

La diversificació dels àmbits de destí dels aliments, això és, de les quantitats que se'ls havien taxat respon al que es pot denominar *requisits d'estament*. Es tracta de certs estàndards que s'havien de complir com a demostració pública de l'estament al qual es pertanyia, que es convertien en autèntiques obligacions socials. La majoria no estaven imposades de manera legal, però suposaven el possible judici de la resta de la gent que podia conduir a la condemna social.

D'aquesta manera es troba la consigna «pel seu estament, condició i qualitat» com a justificació per a la majoria de demandes fetes per part del braç noble del Regne de Mallorca en concepte d'aliments. En paral·lel a la consideració de l'estament, molts cops, també es demanava que es tingués en compte el patrimoni del demandant o del representat perquè anés en consonància amb el seu estatus. De fet, en ocasions, es mencionen les dues variants per emfatitzar la importància social i econòmica d'aquella persona. Així, la quantitat fixada no podia ser manco de la que se suposava que havia de rebre per tenir aquestes condicions. La frase que s'esgrimia en aquest sentit era «segons la seva riquesa»; també es troben altres expressions si es donava en altres conjuntures com podien ser deutes o herències pendents de cobrar. En aquests casos s'havia de fer la fixació a partir de la quantitat que quedava per rebre.

Aquest tipus d'expressions no només són característics del Regne de Mallorca. En la documentació notarial d'Aragó estudiada per Israel Lasmarías (2009: 872-873) també apareixen aquestes fórmules: «vestida a su honra y costumbre, estado y condición», «a uso y costumbre», «conforme a su honra y su brazo», o també «monta» que es referia a l'aspecte econòmic. Cosa que posa de manifest que la representació visual d'acord amb l'estament i l'estatus econòmic era igual de rellevant en altres territoris i així ho deixen patent les fonts.

El plantejament de la demanda per qüestions de deutes es veu en el cas de la demanda del procurador d'Elisabet Descallar, esposa de Pere Juan Descallar,

donzell de Mallorca. A l'any 1602 demanava que es taxessin aliments segons la qualitat i quantitat del deute que tenia el seu germà vers ella, ja que aquest no li volia entregar les 4.000 lliures que el seu pare li havia deixat en el seu darrer testament en concepte de legítima, així com també 2.000 lliures més de la successió de la seva germana Violant. Com que es disputaven aquestes quantitats en la Reial Audiència, ella reclamava la fixació d'aliments sobre els diners que ella havia de percebre. Finalment se li van fixar 300 lliures anuals que havia de pagar el seu germà, Guillem Abrí Descallar.⁵

Les demandes d'aliments responien a diverses causes; no sempre eren les mateixes, però sí que n'hi ha de comunes. Les més habituals eren els problemes judicials derivats de l'impagament de dots, legítimes o herències, o la mateixa gestió de l'heretat que implicava tenir en compte la manutenció de qui en depenia. Altres venien donades per la mort del *pater familias*, el qual, habitualment, deixava en el seu darrer testament com s'havia de mantenir la seva família, de manera que les demandes responien al compliment del testament del difunt i de la mateixa cura i de les filles i, en ocasions, de la viuda. S'ha de tenir present que el progenitor (normalment el pare, però a vegades també la mare) era el que donava i garantia l'estament als fills i a les filles amb el llinatge i assegurava la seva subsistència. En morir, quedaven simbòlicament despullats, per la qual cosa es veien obligats a reclamar per seguir vivint en les mateixes condicions en què ho havien fet fins llavors.

Tanmateix, també existien les peticions per la mala gestió que feia el curador dels béns al seu càrrec o bé pels mateixos problemes econòmics en què es trobava l'heretat que havia de satisfer els aliments que es reclamaven. Molts cops, aquestes dificultats afectaven famílies benestants que encadenaven deutes, demandes i litigis, i encara havien de fer front a aquestes peticions. Aquests motius expliquen que els estaments benestants també fessin peticions d'aliments, i més si es té en compte que el mateix estament ja es configurava com un motiu en si mateix per justificar tal demanda.

5 ARM, AA 59, ff. 515r-517r

Dins de totes aquestes causes s'ha de contemplar la pobresa d'estament referent a la noblesa i als grups benestants, tema tractat per P. de Montaner Alonso a partir del cas de la família Morey. Ser pobre d'estament suposava que no es disposava de les rendes que es corresponien amb l'estament al qual es pertanyia, de manera que no es podien mantenir d'acord amb el que s'esperava pel seu rang (Montaner 1993: 35).

Així i tot, s'ha de matisar el mateix concepte de *pobresa* entès des de la perspectiva actual, ja que no seria comparable la d'un membre de la mà menor a la d'un ciutadà militar. Però, com bé afirma aquest autor (1993:38), en fer servir aquest terme s'utilitzava partint d'un marc social concret, en el qual no complir els requisits fixats pel mateix estament suposava estar en aquesta situació, si bé algunes famílies sí que arribaren a un nivell de pobresa equiparable a l'estament més modest del braç reial.

A més, s'ha de tenir en compte que formar part de determinats grups, com és el cas dels ciutadans militars, implicava que no podien treballar ni en el camp ni com a menestrals ni com a notaris (tret d'algunes excepcions). La mala situació econòmica no podia contemplar la possibilitat d'integrar-se en el braç reial ja que perdrien prerrogatives i prestigi. De fet, i al contrari del que passava a Castella, mai no es van veure a Mallorca membres del braç noble treballar la terra, encara que sí que van dedicar-se al comerç, malgrat que també ho tenien prohibit *de iure* (Montaner i Le-Senne 1979: 234). Els únics que s'hi podien dedicar legalment eren els ciutadans militars, encara que no van ser pocs els nobles que van invertir i van estar presents en les activitats marítimes del Regne, tant comercials com corsàries. Bon exemple en va ser Ramon Despuig, comte de Montenegro i tots els seus successors durant la segona meitat del segle XVII i les dues primeres dècades del segle XVIII (Bibiloni 1995: 331, Pons 1996: 207-208).

Un exemple clar d'aquesta pobresa d'estament reflectida en les peticions d'aliments és la que van fer les tres germanes Miralles: Violant, Unissa i Caterina. Els pares havien constituït en dot a Violant pel seu matrimoni 4.000 lliures, la meitat de les quals havia quedat pendent i es va completar amb la transferència d'un molí fariner i un tros de terra de la possessió de Coanegra. En morir la mare, va deixar l'herència repartida entre les tres germanes, però

eren possessions que tenien llogades. Així, les germanes, malgrat ser persones «de qualitat», eren pobres i reclamaven que se'ls taxessin aliments. De fet, aportaren testimonis per provar les seves circumstàncies. Tots declararen que un tret prou significatiu d'aquesta situació era que les dues germanes donzelles, Unissa i Caterina vivien amb la seva germana i el seu marit; en conseqüència, el matrimoni havia de mantenir-les. Els decret va taxar 75 lliures per a les tres germanes que s'havien d'extreure del lloguer de la possessió de Coanegra.⁶

Aquest cas demostra que tenir possessions no garantia tenir riquesa. S'ha de tenir en compte que la noblesa de l'edat moderna, tant al Regne de Mallorca com als territoris peninsulars, va haver de fer front a despeses elevades per poder seguir mantenint el seu costós estil de vida, que havia d'anar en consonància amb seu estament (Anes 2019: 76). Aquesta circumstància provocà que haguessin de gravar les seves possessions i propietats, fins al punt que les elevades càrregues que hi havia sobre elles podien suposar l'embargament de la renda total i comportar que les famílies acabessin en la pobresa.

La petició d'aliments normalment eren efectuades per una dona, en qualsevol dels rols en què estava encaixada durant els segles XVI i XVII: donzella, mare, esposa, viuda. Es troben viudes que reclamaven aliments per a elles i els seus fills i filles; esposes que no havien cobrat el dot dels seus pares; donzelles a punt de creuar a l'edat adulta i altres que feien les peticions juntament amb el seu marit. També era habitual trobar els curadors o curadores d'heretats fent aquestes reclamacions i tutors o tutores de menors (normalment exercien els dos càrrecs: si un era curador de l'heretat també solia ser tutor dels fills). En algunes ocasions realitzava la petició el procurador, com a representant de la família o, més concretament, d'una dona.

Un cop feta la petició es resolvia mitjançant decret, que marcava la quantitat, la persona i el mètode de pagament. Les quantitats fixades eren en lliures mallorquines i les que havien de destinar-se a menjar i beure del demandant o del representat —en el cas que fes la petició un/a curador/a,

6 ARM, AA 85, ff. 479v-482v

tutor/a o procurador/a—⁷ s'establia en un nombre determinat de quarteres de forment, xeixa o sègol segons l'edat de qui les havia de rebre o segons el béns que posseïa.

Les demandes més habituals eren les que només mencionaven aliments, sense concretar a què es destinarien les quantitats fixades. Un exemple seria el de Caterina Comelles, viuda del ciutadà Ferrer Comelles, de finals del segle XVI. En morir, el seu espòs deixà hereu universal el seu fill, fruit del seu primer matrimoni. Caterina havia estat la segona esposa i havia de reclamar la restitució dotal al fill del seu difunt marit. Aquesta situació era habitual i ja es documentava a l'edat mitjana, amb les mateixes conseqüències: litigis entre fills hereus i segones esposes (Sastre 2017: 42). En veure's en aquestes circumstàncies, Caterina demanava que se li taxessin aliments perquè no podia mantenir-se i també *sumptus litis* d'acord amb la qualitat i quantitat dels béns del seu marit i del seu dot, així com també amb el seu estament. Per decret se li fixaren 80 lliures en concepte d'aliments mentre durés el plet i es cobriren les despeses del litigi, tal com havia demanat.⁸ Resulta un cas clar de persona benestant, ja que el seu difunt espòs era del grup de ciutadans, que tenia problemes judicials i no podia mantenir-se segons el que exigia el seu estament.

Així, els membres dels grups privilegiats i/o benestants de la Ciutat i Regne de Mallorca demanaven aliments per menjar i beure, però també per vestir i calçar segons el seu estament. Aquí entrava en joc l'aparença que havien de mostrar de cara a l'exterior perquè havien d'anar acord amb el que s'esperava d'ells pel simple fet de formar part d'aquest grup. En aquest sentit, habitualment es feia esment a l'estament del qual formava part el pare de família, així doncs, la seva esposa, fills i filles havien de viure d'acord amb aquest nivell de vida i l'havien de mostrar davant la resta de la societat.

7 Resulta interessant la teoria que vincula el consum alimentari i la representació de l'estament. Menjar segons l'estament implicava consumir una sèrie d'aliments que anaven d'acord amb la qualitat de la persona que els menjava. Per tant, hi havia una correlació entre la qualitat dels aliments i la qualitat de les persones (Saldarriaga 2016: 58).

8 ARM, AA 56, ff. 53v-54v

La vestimenta servia per deixar constància de la condició social de cada persona i era usada estratègicament pels diferents estaments, des de la monarquia fins als camperols (Lasmarías 2009: 871-872). En temps de Felip II, la indumentària en què eren representades i retratades les seves filles era un element fonamental per transmetre els valors de la Corona i la importància de l'estirp, a banda de ser mostra d'aparença i distinció moral (Albaladejo, 2013: 15-16). Per tant, ja no només es demostrava el grup social al qual es pertanyia sinó també era una manera de fer visible allò que els distingia dels altres.

Cada estament volia demostrar la seva virtut, la seva qualitat moral o el seu estatus econòmic i ho feia a través del vestit, ja que era una via visual. La imatge era una forma senzilla i aclaridora de representar idees vinculades a les pròpies persones, d'aquesta manera el vestit esdevenia símbol i transmissor de valors (Lasmarías 2009: 873, 881). Fins i tot, determinats estaments, com poden ser els pagesos amb millors condicions econòmiques se servien del consum de certs objectes i teixits, considerats de luxe, per expressar el seu desig d'ascens social, en un intent per equiparar-se, encara que només fos de manera visual —cosa gens intranscendent— als grups superiors (Lasmarías 2009: 883). Aquesta manera d'actuar responia a la creença que el luxe determinava el rang (Braun *apud* Álvarez-Ossorio 1998-1999: 274).

La regulació del luxe a Mallorca es documenta des de finals del segle XIV i s'estén al llarg del segle XV i principis del segle XVI a través de les «lleis sumptuàries» (Aguiló 1888), que afectaven tant homes com dones de tots els estaments.⁹ No obstant, aquestes lleis es van fer necessàries perquè mercaders, ciutadans i nobles s'excedien en el consum de robes que servien per demostrar el seu poder i prestigi social (Barceló 2015: 316). Les mateixes regulacions especificaven els grups a qui més es dirigien, malgrat que eren generals per a tota la societat: «gentil homes», «ciutadans e mercaders», «cavallers» (Aguiló 1888).

Tret d'algunes ordinacions, com la de 1386 o 1456 que regulaven la vestimenta i el luxe en contextos concrets com eren els funerals, en general, les lleis

⁹ Les lleis sumptuàries recollides per E. K. Aguiló (1888) són dels anys següents: 1384, 1386, 1433, 1453, 1454, 1456, 1486, 1495, 1500 i 1535.

sumptuàries de l'edat mitjana restringien o prohibien l'ús i abús de determinats teixits en la confecció de vestits, de brocats d'or, argent, seda, perles o pedres precioses, etc., per tal de «squivar vanes despeses» (Aguiló 1888).

La regulació constant sobre el luxe ja permet entendre que l'incompliment devia ser habitual, com passava a la resta de la Monarquia Hispànica.¹⁰ Així doncs, no es pot negar que la roba era una expressió de la diferenciació social, per això la desmesura en el seu consum era un indicador clar de la importància que donaven els grups benestants a distingir-se de la resta de la societat.

Al 1589 es troba la petició de Ramon Gual de Canet, qui era tutor de Caterina i Onofra Gual, que tenien quatre i tres anys respectivament, filles de Pere Gual de Pocafarina. Demanava que es taxessin aliments per a les nines d'acord amb el seu estament i béns per a menjar, beure, vestir i calçar. Es van fixar 60 lliures per a cada una. Un any després, però Ramon Gual tornà a reclamar una pujada d'aquesta quantitat perquè resultava insuficient per complir els estàndards del seu estament. Així, demanava que es marqués la quantitat «aguda consideratio de la pocha edat de ellas y que son ricas y son minyones delicades qui tenen menester viandes delicades y pracioses [...] y que lo vestir ha de esser compatent a ellas y no vils».¹¹ L'argument va causar l'efecte desitjat perquè es va elevar la quantitat a 150 lliures anuals que s'havien de pagar de l'heretat del seu pare. Aquí es veu l'especial èmfasi en la vestimenta com a marca de distinció social.

A més a més, les mateixes nines van tornar a demanar un augment anys després (1597) per vestir d'acord amb el seu estament i la seva edat. Les nines ja havien complit onze i dotze anys, cosa que provocava que havien de començar a vestir d'una manera ja no tan infantil.¹² Hem de tenir en compte que normalment als catorze anys ja es pactaven els seus matrimonis i, fins i tot, abans. També que a partir dels dotze anys ja podien ingressar als monestirs i convents.

10 Com es pot comprovar en la recopilació feta per J. Sempere y Guarinos al segle XVIII.

11 ARM, AA 54, f. 452r-v i AA 55, ff. 103v-104v.

12 ARM, AA 58, ff. 141r-v.

Així, en entrar en la pubertat canviaven la seva aparença exterior, malgrat que encara eren considerades menors fins als 25 anys.

Un altre cas semblant que mostra la importància de la vestimenta és el de Magdalena Aulí, filla del notari Perot Aulí. Aquest, en morir, li deixà 800 lliures, les quals havien de ser entrades pel seu germà Miquel. En anar-se'n de casa del seu germà reclamà que se li taxessin aliments d'acord amb aquesta quantitat per la «necessitat extrema» que tenia de vestir-se segons el seu estament. Se li van fixar 40 lliures anuals que havia de pagar el seu germà Miquel.¹³ Aquest cas exemplifica que no tan sols els grups nobles es preocupaven per l'aparença demostrada en la vestimenta, sinó que també els membres benestants de la societat mallorquina, com eren els notaris, també havien de fer notar el seu estatus de forma visual i diferenciadora.

En parlar de vestir i calçar, les peticions es referien a uns teixits específics —com podia ser la seda— i, en alguns casos més excepcionals, a joies. Aquest complement era essencial com a demostració de la solvència i del prestigi econòmic de què gaudia la persona o, millor dit, la família de qui les portava. Eren una declaració d'estatus vinculat a l'aparença personal, però de cara a la demostració social de la capacitat econòmica (Bartolomé 2015: 283-284). De fet, van ser un element clau en la representació de les infantes Isabel Clara Eugènia i Catalina Miquela per expressar el prestigi econòmic de la Corona (Albaladejo 2013: 20). En conseqüència, no és estrany que les grans famílies destacades econòmicament també se servissin d'aquest element per demostrar el seu poder en aquest sentit.

Un exemple molt característic, encara que no habitual, d'aquesta distinció a través de la vestimenta és la demanda feta ja a l'any 1700 per la noble D. Mònica de Berga, esposa en primeres núpcies de Miquel Reus Valles, ciutadà, i en segones, de Pere Jordi Pont, també ciutadà. El seu primer marit va deixar a la seva filla Caterina 4.000 lliures en contemplació de matrimoni més 150 lliures per mantenir-se segons el seu estament. Aquests doblers havien de ser entregats

13 ARM, AA 57, ff. 186r-187v.

per l'hereu de Valles quan ella es casés. La seva mare, però, informava que la nina ja tenia set anys i que les 150 lliures taxades resultaven insuficients, perquè en el seu estament tenir aquesta edat significava començar a adornar la seva vestimenta amb joies, més concretament «un claver i cadeno d'or segons lo us, y costum de esta Ciutat». Com que el seu pare en el testament havia establert que havia de tractar-se la nina d'acord amb el seu estament, llavors resultava necessari. Per això, a banda de les 150 lliures que havia de pagar el curador dels béns de l'hereu de Miquel Reus, Andreu Valles, demanava diners per poder comprar les joies que pertocaven per a la seva filla. Per corroborar aquest ús aportà el testimoni de dues dones del seu mateix grup privilegiat que declararen que les nines de sis o set anys d'aquest estament —fins i tot menestral— duïen moltes joies, botons, arracades, cordons d'or, plata i perles. Finalment se li taxaren 300 lliures que havia de pagar Andreu Valles per adornar la nina Caterina.

Amb aquest darrer exemple es pot acabar de confirmar que ni l'estament ni l'edat eren característiques banals a l'hora de vestir. Importava personalment, però sobretot també socialment, i no era un assumpte menor. Vestir adequadament significava fer-ho en concordança amb l'estament i amb l'edat que es tenia. Si s'incomplien aquests estàndards suposava perdre la posició social a la qual es pertanyia (Lasmarías 2009: 874).

L'element que generalment era present en les peticions d'aliments per part de les famílies del braç noble era el servei. És a dir, comptar amb personal que les servís en les seves tasques habituals. Un dels requisits socials ineludible i molt important per a les famílies del braç nobiliari i benestants era que havien de ser servits per un mínim de dos criats (Montaner 1993: 37).

En aquest sentit, tant es reclamaven homes com dones per aquest tipus de feina. Els homes es relacionaven, generalment, amb les activitats físiques i les desenvolupades a l'exterior. Així, és habitual la demanda de mossos o d'homes que s'encarreguessin dels cavalls, per exemple. Per la seva part, les dones es vinculaven a les tasques de cura i atenció als més petits o d'ajuda a les tasques domèstiques a les senyores.

Fins i tot, es troben peticions posteriors a les inicials que reclamen un augment de la quantitat fixada en concepte d'aliments per diversos motius:

els infants havien crescut i amb ells les seves necessitats, a la vegada que se'n creaven de noves, ja que requerien de més personal al seu servei. Normalment, es traduïen en més aliments per menjar i beure, vestir i calçar i per a criades i/o mossos, als quals pagaven la «soldada habitual», a més també d'alimentar-los. Així, en les peticions i en els posteriors decrets es concretava la quantitat que havia de cobrar aquest personal, de la mateixa manera que es fixava un nombre de quarteres de forment anuals per cobrir la seva alimentació.

Les categories que es troben en referència al servei són: una persona de servei, mosso, minyona, un home de vestir, criat/criada, donzella o, simplement, una dona. Els homes es col·locaven ells mateixos per servir a canvi de la manutenció i d'una paga anual; els nins contractats com a criats també rebien aliments i, en ocasions, vestit i ensenyament (Vaquer 1989: 647).

Pel que fa al personal femení, normalment, es comptava amb les dides que rebien manutenció i un salari anual. Tanmateix, les dones que es trobaven dedicades al servei domèstic habitualment eren nines contractades fins a l'edat de contreure matrimoni. Al segle xv, començaven entre els set i els catorze anys, d'aquí que poguessin servir durant un període que anava dels tres als deu anys (Vaquer 1989: 647). Les criades sempre eren col·locades pels pares o tutors, ja que suposava un doble benefici: en primer lloc, era una boca manco a alimentar a casa i, a la vegada, ella podia guanyar una certa quantitat que podia contribuir al dot per al seu futur matrimoni. Les nines i les dones que entraven al servei d'una casa eren alimentades i vestides per l'amo o la senyora, així com també rebien una quantitat per ajudar al seu matrimoni. De fet, moltes, era allò únic que podien constituir en dot.

Aquesta circumstància es veu en casos com el de Caterina Ferraguda, la qual en casar-se va constituir en dot 80 lliures al seu futur marit, de les quals 20 lliures en metàl·lic, diverses partides per vestits i 15 lliures que valia una cadena d'or procedien del que li havia donat la viuda Joana Domenge, a la qual havia servit durant cinc anys. El mateix passava amb Elisabet Borràs, la qual va rebre 70 lliures de l'honorable Jaume Mas pel seu matrimoni ja que havia servit a casa seva durant anys. Més generosa va ser la donació de Francesc Domingo, qui entregà 200 lliures a la seva serventa Elisabet Johana (d'origen valencià)

pel seu matrimoni amb el discret Gaspar Morlà.¹⁴ Per tant, es pot comprovar com la pràctica de donar quantitats a les criades pel seu matrimoni perdurà en el temps, ja que al segle XVI i XVII se segueixen trobant aquestes donacions o entregues. Segurament, aquesta ajuda era una mena d'incentiu que amagava el requeriment de la societat de l'Antic Règim de garantir la celebració de matrimonis i, amb ells, la descendència.

A partir dels protocols notariaus analitzats del segle XVI que estableixen els contractes de servei domèstic i les peticions d'aliments podem afirmar una sèrie de generalitats. Les nines solien iniciar el seu treball com a criades als dotze anys i eren col·locades pels seus pares per entrar al servei de cases. El contracte es feia, generalment, amb l'amo de la casa, que solia ser del grup benestant. Els anys que es concretaven de servei domèstic oscil·laven entre els cinc i els vuit anys i el salari se situava entre les vuit i deu lliures, a banda del vestit i el calçat.¹⁵ A les peticions, la soldada apareix que era de dotze lliures i es dedicaven unes sis lliures a vestir-les; les quantitats d'aliment es concretaven en cinc quarteres de forment.¹⁶ Per la qual cosa la correspondència entre les dues fonts ratifica aquestes afirmacions i valors.

D'acord amb la riquesa de la família es tenien més o manco persones de servei, dedicades en exclusiva o no a alguns dels seus membres. Així, per exemple, Felip Valentí, curador de Valentina Valentí, la seva neboda, explicava que la nina sempre havia viscut dins d'un ambient de riquesa. De manera que per ser «pubilla molt richa y poderosa» tenia necessitat de tenir un servei només per a ella, que havia d'estar compost per una dona, una minyona i una esclava.¹⁷

El que és clar en les fonts és que el personal de servei i, més concretament, les nines i dones eren estimades per la família que les havia acollit. Per això, en nombrosos testaments o donacions efectives després de l'òbit de la per-

14 ARM, NOT M-998, ff. 15r-16v, NOT S-84, ff. 223r-225v i NOT S-139, ff. 353v-355v.

15 ARM, NOT M-994, ff. 24r-v, NOT M-998, ff. 15r-16v, NOT S-84, ff. 97v-98r, NOT S-93, ff. 180v-181v.

16 ARM, AA 59, ff. 438v-448v i AA 60, ff. 273v-274v.

17 ARM, AA 56, ff. 365r-369v.

sona que la feia es troben llegats a serventes, que no només incloïen pagues per als seus futurs matrimonis,¹⁸ sinó també altres béns de valor. Així, per exemple Margarita Nicolau, en el seu testament, llegava a la seva alumna i serventa Maria 25 lliures pel seu bon servei, les seves robes de vestir i tot l'or i l'argent que hi hagués a la casa en aquell moment.¹⁹ D'altra banda, Elionor, viuda del Magnífic Pere Abrí Dezcallar, deixava a la seva serventa totes les seves peces de llana.²⁰ Aquests tipus de llegats fan pensar en el valor i el reconeixement que tenien les serventes per a les dones a qui servien, ja que és prou significatiu que els deixessin en els seus respectius testaments objectes de valor. Aquesta estima es veu reforçada en el fet que es deixaven peces de roba, ja que la vestimenta era un tret distintiu de l'estament.

Un altre element vinculat al servei dels grups més privilegiats era l'educació, que era una gran preocupació per a les famílies més poderoses. En algunes demandes apareix també la petició d'aliments per pagar a un mestre particular que s'encarregués de l'ensenyament dels fills, normalment mascles. La prioritat de la instrucció en els nins dels estaments més benestants venia determinada pel destí d'aquests infants. Al cap i a la fi, heretarien la titularitat del llinatge i haurien de gestionar el patrimoni familiar, per la qual cosa valia més assegurar uns bons fonaments, ja que, a més, ells tenien la possibilitat d'accedir a una educació superior. Per aquesta raó no s'havien de preocupar tant de quant els costava tenir un mestre com d'assegurar la bona instrucció del fill com a bon hereu i cristià (Malo 2018: 982).

L'educació femenina estava en mans de les dones de la casa i, en ocasions, dels convents on les ingressaven. Les famílies nobiliàries o de més estatus elegien l'educació a la residència familiar, on duïen a terme un programa d'ins-

18 Magdalena Nicolau Dezcallar feia donació universal efectiva després de la seva mort a les seves dues filles amb la condició que entreguessin 25 lliures a la seva criada Anna Caterina per al seu matrimoni. ARM, NOT M-990, ff. 96r-99v (1587).

19 Les *alumnae* no eren criades específicament, sinó que eren dones de confiança que tant feien les tasques domèstiques com, a la vegada, gaudien d'un cert estatus que les diferenciava de les altres criades (*famulae*). (Montaner 1993: 57).

20 ARM, NOT M-988, ff. 34r-35r (1568).

trucció que tenia en compte el gènere i l'estatus de la nina, malgrat l'existència de centres religiosos femenins. La formació de les nines dins de l'espai domèstic garantia el desenvolupament de les habilitats requerides per moure's en els entorns socials adients amb el grup al qual pertanyia, a banda d'aprendre les tasques i coneixements vinculats al seu sexe (Malo 2018: 980-981).

Malgrat que fins als sis o set anys, nins i nines compartien el mateix espai educatiu, que no era sinó la casa familiar, protagonitzat per la mare i el personal de servei femení, a partir d'aquesta edat se separava en els dos models esmentats: el domèstic per a les nines i el de l'aprenentatge per als nins. Així, l'ensenyament masculí estava cobert per mestres, laics o religiosos, que acudien a les cases d'aquestes famílies per garantir que el nin tingués els mínims coneixements requerits per l'estament. Així i tot, es documenta l'existència de centres d'ensenyament (normalment de caràcter religiós) com l'escola de gramàtica de Randa o el col·legi de Lluc;²¹ d'altres de nivell superior com l'Estudi General, o ja encaminats al sacerdoci i destinats a joves —relativament— pobres, com era el Pontifici Col·legi de la Sapiència (Ramis 2014).

De totes les peticions analitzades, les que fan referència a l'educació dels fills a través de la figura del mestre van ser realitzades per dones del braç noble: Esperança Sala Juny, Margarita Oms Cos, Caterina Simonet Sant Martí i Joana Simonet, Unissa Vivot Togores i Agnès de Caulelles. D'aquí que es pot afirmar que les dones nobles eren conscients de la importància de l'educació per als seus fills. Aquest fet contrasta amb l'afirmació de L. Malo (2018: 982-983), qui assegura que en les famílies nobles la responsabilitat d'escollir el mestre per als fills requeia en el pare, malgrat que no nega que també podia estar a càrrec de la mare, qui seguia altres criteris per a l'elecció, en què prioritzava sobretot els eclesiàstics.

Els mestres, igual que el servei, havia de cobrar un salari que es traduïa en lliures que es destinaven a aliment. Altres vegades, directament se'ls taxaven quarters de foment i en nombroses ocasions es menciona que se li pagaven unes saba-

21 ARM, AA 52, ff. 212v: Francesc des Clapes volia anar a estudiar a Randa i per això necessitava un servidor que l'ajudés per poder estudiar allà més còmodament. ARM, EU 40, ff. ff. 242r-243v (ordinacions del col·legi de Nostra Senyora de Lluc).

tes.²² Alguns d'aquests mestres eren estudiants, com es veu en la petició d'Unissa Vivot Togores, la qual demanava aliments per als seus fills i filles per menjar, beure, vestir i calçar segons el seu estament, així com també demanava que cobrissin una dona de servei, un home de vestir, un mosso i un mestre estudiant, als quals també havien d'alimentar, i també un prevere que estava a casa seva.²³ Consegüentment, s'entén que encara no devia haver obtingut el títol, però ja exercia l'ofici.

Menció a part mereixen les famílies que formaven part de l'estament dels cavallers, ja que aquesta condició els obligava a tenir sempre un cavall armat per a la defensa del Regne (Morey 1997:153). Lògicament aquesta circumstància suposava una despesa extraordinària per al manteniment de l'animal i també pel personal de servei que se n'havia d'encarregar. D'aquí que les demandes d'aquestes famílies abastessin tots els elements fins ara comentats més el cavall i el seu manteniment. Així, les germanes Simonet demanaven que es taxessin aliments per menjar, beure, vestir i calçar, així com també personal de servei (una donzella i una dona). Per al seu germà, encara infant i hereu universal del seu pare, concretaven, a banda dels aliments, un criat, un mestre, i, a més, el cavall a què obligava l'estament.²⁴

Destaca, per exemple, el cas de la petició feta pel procurador de Clara de la Cavalleria, viuda del magnífic Pere de la Cavalleria. En un primer moment, demanava al curador dels béns del seu marit que es taxessin 170 lliures per poder alimentar, vestir i calçar als seus tres fills (Ferran, Elionor i Elisabet). A banda d'aquesta quantitat, però, s'havia de donar a Ferran, el fill major, el necessari per comprar un cavall i per aprendre a muntar-lo. Justificava aquestes demandes amb testimonis que argumentaven que eren elements imprescindibles per al seu estament i que realment els necessitaven per la mala gestió de l'heretat que en feia el curador. Tant és així, que es van fixar 40 lliures per a Ferran (més 20 lliures més pel cavall), 30 per a Elionor i 20 per a Elisabet pagadors dels béns de Pere de la Cavalleria.

22 ARM, AA 59, ff. 438v-448v i AA 60, ff. 93r-100v.

23 ARM, AA 60, ff. 216v-218r.

24 ARM, AA 62, ff. 313r-327r.

Un any després es troba una petició d'augment de la quantitat taxada. La viuda explicava que necessitava més diners perquè els seus fills havien crescut i, en consonància, també les despeses, per la qual cosa les quantitats anteriorment marcades resultaven insuficients. A més a més, es posava especial atenció en Ferran perquè necessitava un criat o criats per anar-lo «a vestir de seda» i perquè els manteniments del cavall resultaven molt cars. El decret només fixà 100 lliures per a Ferran per ser l'hereu dels béns del seu pare.²⁵

Per tant, de nou l'estament exigia uns esforços econòmics que no només abastaven les necessitats bàsiques, sinó també les socials. Pertànyer a un determinat grup social requeria una economia preparada per assumir totes aquestes despeses. Grans quantitats es destinaven a complir els requisits estamentals i a la seva demostració física i visual de cara a l'exterior. Resulta que no és estrany trobar casos de famílies que passaren penúries econòmiques mentre intentaven mantenir el seu nivell de vida d'acord amb les exigències socials.

El pes de l'estament i les conseqüències en l'economia familiar: alguns exemples

La majoria dels casos analitzats fins ara responien a necessitats concretes motivades per causes de gestió d'herències, compliment de testaments, etc. Malgrat que aquestes eren la majoria, hi havia famílies benestants que passaven per problemes econòmics, que es veien obligats a fer peticions per cobrir no només les seves necessitats bàsiques sinó també els requisits estamentals. La correspondència entre l'aparença externa i el reconeixement social del rang implicava que el consum de certs elements, que es poden considerar de luxe (determinats teixits, joies o servei), fos una obligació per als estaments privilegiats, ja que suposava una autoafirmació estamental (Álvarez-Ossorio 1998-1999: 270).

25 ARM, AA 51, ff. 162r-163r, 215r-v

Per això, es troben famílies de llinatges tradicionalment poderosos amb greus problemes econòmics que reclamaven diners per vestir i per al servei, a banda dels aliments, perquè realment aquestes eren les necessitats que tenien per pertànyer al seu estament. Aquestes demandes es donaven tant al segle XVI com XVII i, de fet, a l'any 1700 encara se'n troben, per la qual cosa es veu com els requisits estamentals no havien variat al llarg de l'edat moderna.

La pobresa d'estament dels privilegiats responia a diversos motius. Montaner (1993: 36) apunta que la tardana vinculació dels béns en fideïcomisos n'és una causa important. A aquesta s'hi han d'afegir altres raons: les males collites que impedièren l'entrada de les rendes de les grans possessions, els deutes pendents i els contrets en llargs litigis, o la constant presència de creditors censalistes sobre les terres d'aquests llinatges.

D'aquest darrer cas n'és un bon exemple la petició d'Elisabet Sala Descos, la qual era realment pobra i havia d'alimentar els seus quatre fills del que percebia de la possessió que li quedava del seu marit, la qual estava carregada de creditors censalistes. Així i tot, el decret li fixà la quantitat de 150 lliures que havia de cobrar de l'arrendament de la possessió, que eren, d'una banda, 265 lliures i, de l'altra, 100 lliures i 76 quarteres de forment i 6 d'ordi.²⁶ De la resta, s'havien de pagar els crèdits, ja que la prioritat era cobrir les necessitats familiars, tant les bàsiques com les estamentals.

La magnífica Agnès de Caulelles, viuda de Jordi Caulelles demanava que es taxessin aliments per als seus fills, tots menors: Antonina (tretze anys), Violant (onze anys), Joan Agustí (set anys), Jerònima Paula (cinc anys) i Maria (un any i mig i lactant). A banda del necessari per sustentar-se i vestir-se, també reclamava diners per a un mestre per al seu fill, dues dones que cuidessin de les seves filles, les quals eren de salut delicada, i una dona per ajudar-la amb la més petita. Aquests aliments havien de taxar-se del que corresponia al fill i a les filles sobre l'herència del seu pare. Amb aquest ànim, es demanà als curadors que fessin un recompte dels béns

26 ARM, AA 61, ff. 295r-296r.

de Jordi Caulelles, incloent-hi l'arrendament d'una possessió a Marratxí i d'una a Montuïri.

Els curadors van reconèixer la necessitat de la demanda, però adjuntaren una relació dels càrrecs pendents de l'heretat que ascendien a 42.700 lliures, perquè els deutes s'acumulaven de l'herència del pare de Jordi de Caulelles, és a dir, del sogre d'Agnès i avi patern del seu fill i de les seves filles. La majoria dels deutes eren perquè no s'havien fet restitucions dotals, no s'havien entregat llegats i legítimes, etc. Malgrat aquesta greu situació econòmica, el decret va fixar per a aliments un total de 670 lliures desglossades per als infants pagadores de l'herència del seu pare cada any. La situació devia ser desesperada ja que un any després, Agnès de Caulelles demanava un augment, que se li concedí: se li incrementà la quantitat en 100 lliures.²⁷ Una vegada més es veu com el pes de l'estament estava per sobre dels mateixos crèdits i deutes pendents.

A l'any 1700, Elisabet Juana Vich Garriga es trobava en una situació difícil, ja que tenia tots els seus béns segrestats per la cúria de la Reial Audiència i en concurs de creditors. Per aquest motiu no podia accedir als lloguers de dues possessions, als quals aspirava per poder mantenir-se ella com a viuda, però també sustentar els seus cinc fills: dues nines i un nin que vivien amb ella i dos, que eren fora del Regne, però així i tot els havia de mantenir. L'argument que donà Elisabet per reclamar els aliments va ser que era «persona de qualitat i d'estament militar», cosa que va ser suficient, ja que se li taxaren 150 lliures de les rendes de les possessions.²⁸

Els casos presentats mostren com totes les famílies tenien dificultats econòmiques importants, ja que algunes es trobaven en un veritable estat de pobresa a causa dels deutes i crèdits acumulats per l'heretat. La situació es veia agreujada quan hi havia infants implicats, perquè, a banda del fet que les seves necessitats eren més grans, es depositava en ells l'esperança de continuïtat de l'estament. S'havien d'assegurar que els fills i les filles visquessin d'acord amb el

27 ARM, AA 51, ff. f. 32r-37r, 137v-138r.

28 ARM, AA 100, ff. 304v-306v.

grup al qual pertanyien per no caure com a família poderosa i perdre la consciència del que significava socialment formar part del grup privilegiat del Regne de Mallorca.²⁹

Aquesta visió pren un especial significat quan les que rebien els aliments eren les nines, les quals havien de demostrar constantment l'estament del qual formaven part d'una manera visual i des d'una edat primerenca. Onofra Tries havia rebut una certa quantitat de diners per a aliments, malgrat la penúria econòmica que passava l'heretat del seu difunt pare. Així i tot, ella va fer una petició pròpia perquè considerava insuficient el que se li havia taxat per poder complir les necessitats del seu estament. A més a més, com que estava a punt de complir dotze anys, cosa que la convertia en donzella, requeria una criada que la servís. L'augment aniria destinat a menjar i beure, però també a vestir i calçar i tot el que fos necessari «per la seva qualitat» i estament. Efectivament, se li concedí.³⁰

Resulta interessant que, a partir d'una determinada edat, com s'ha vist en un altre exemple exposat, les nines passaven a tenir més necessitats i més variades. La vestimenta i el servei eren elements característics dels estaments superiors i resultaven ràpidament reconeixibles per la resta de la societat. La manera de vestir de les dones representava tota la seva vida (estament social, estat civil, honor i honra), de manera que esdevenia un mostrador de la família que aprofitava la seva aparença (Garrido 2012: 982). Signe de la importància de la imatge femenina dins dels grups benestants són les regulacions que des de l'edat mitjana restringien o prohibien l'ús de determinades peces de vestir, teixits i joies específicament a les dones i donzelles de famílies nobles, de ciutadans i de mercaders (Aguiló 1888). Per la qual cosa l'ànima de manifestar l'estament a través de les nines i les dones de la família venia d'enrere.

29 Sobre la pèrdua de la consciència nobiliària parla i reflexiona Montaner, el qual atorga un pes important a la dona com a transmissora de la tradició i els costums d'aquest grup. D'aquesta manera, cada matrimoni format per un noble i una dona no noble significava una passa més per a aquesta pèrdua de la identitat (Montaner 1993: 69). Així i tot, el primer escaló venia determinat per les dificultats econòmiques i la pèrdua patrimonial.

30 ARM, AA 51, f. 335v-441r I 464r-467r.

Si a aquesta demostració se li afegeix l'esperit de continuïtat que tenien els estaments benestants i privilegiats del Regne, es pot concloure que es depositava en les nines la clau per a assegurar un bon matrimoni que anés en consonància amb el seu estament i garantís la creació i reforç de relacions econòmiques i socials. Així, s'assegurava que la nina es casés amb un home d'estament igual o superior, amb la qual cosa s'aconseguia l'homogàmia (Montaner 1993: 69), que garantia la continuïtat dels llinatges i del seu prestigi social. Aparentar ser del grup al qual es pertanyia assegurava casar-se dins del mateix estament o en un de superior, fet que perpetuava l'estructura social que assegurava la diferenciació estamental.

Conclusió

L'estudi dels casos presentats i altres, juntament amb les fonts notariales, deixa entreveure la importància que es donava a l'aparença exterior per part dels grups benestants de la societat mallorquina. Els trets distintius reconeixibles a simple vista, com la vestimenta, les joies o tenir un cavall es convertien en factors clau de demostració de l'estament al qual es pertanyia. No tan sols importava tenir o disposar d'aquest tipus d'elements, sinó que s'havia de demostrar. La imatge significava la constatació visual de l'estament. Aquesta distinció es manifestava en l'aparença, el servei i l'educació dels hereus, tal com demostren els exemples presentats. No es tractava tant de voler vestir i adoptar les formes d'estaments superiors com de demostrar la pertinença a l'estament del qual es formava part per representar-ho socialment. Si era visible, era real i cert.

La representació física i simbòlica de l'estament manifestava la immobilitat social. Les fronteres dels estaments es reflectien en els aliments, la manera de vestir, el servei i l'educació. Per això, era important mantenir el nivell de vida que corresponia a l'estament del qual es formava part. Aquesta situació es plantejava més difícil quan les heretats passaven per problemes econòmics fins al punt que arribava a comprometre la subsistència de determinades famílies.

Però, per a alguns, sortir de la pobresa no passava per treballar perquè li ho prohibia l'estament, que no tenia en compte les circumstàncies econòmiques. S'havien de complir els seus requisits com a obligacions socials al preu que fos.

Malgrat que no tots tinguessin problemes econòmics ni molt greus tota petició d'aliments o d'augment d'aquests s'ha d'interpretar com que vivien amb insuficients quantitats d'acord amb el seu estament. Encara que no estiguessin en crisi real, sí que ho estaven en l'aspecte simbòlic: no tenir cavall, joies o criats significava mostrar-se per davall del que els corresponia per llinatge o riquesa i es veien infravalorats socialment. D'aquí que en les fonts es trobin expressions com «resulta insuficient per l'estament».

Cada estament tenia els seus propis elements distintius que s'expressaven de formes semblants. G. Simmel afirmava que existia un doble vessant en la competència simbòlica de classes a través de la moda i l'honor, que es pot aplicar també en aquest sentit. D'una banda, les manifestacions exteriors de l'estament servien per unir els membres d'un mateix grup d'iguals, i, de l'altra, diferenciar-se de manera visual dels grups socials inferiors que aspiraven a ascendir socialment (Simmel *apud* Álvarez-Ossorio 1998-1999: 265).

Per aquesta raó, mantenir-se segons l'estament, malgrat les penúries econòmiques, resultava tan important: la necessitat de distinció a través dels elements tractats suposava la reafirmació de l'estament i del seu poder, ja fos simbòlic o econòmic. D'aquí que, en els casos estudiats amb més problemes econòmics, es prioritzés cobrir primer les peticions d'aliments que no el pagament dels crèdits, o fins i tot, comprometre més la situació de l'heretat carregant-la de més despeses.

En l'àmbit de l'aparença i de la importància de l'estament va tenir un paper determinant la nina, després, dona. Les seves necessitats estamentals basades a encaixar socialment en el món que l'esperava suposava la seva prioritat sobre les circumstàncies econòmiques de l'heretat. La dona es convertia en la garant de l'estament des del moment en què resultava ser una mercaderia d'intercanvi, per la seva funció reproductora, perquè permetia el manteniment de l'estructura social (Pérez 2004: 104). Per això, s'aprofitava i es prioritzava la seva aparença i representació, ja que tot anava encaminat a preservar l'*statu quo*. Calia aparen-

tar ser del grup a què es pertanyia ja que això assegurava casar-se dins del mateix estament o en un de superior, cosa que garantia el manteniment o l'ascens de la seva família dins de l'estament privilegiat o benestant. És així, com la imatge que representava l'estament contribuïa a la conservació de l'estructura estamental.

Bibliografia

- AGUILÓ, E. K. (1888) «Colección de Leyes Suntuarias», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul-liana*, 2, pp. 190-368.
- ALBALADEJO MARTÍNEZ, M. (2013) «Imagen y poder en la corte de Felipe II: apariencia y representación de la Infanta de España», *Revista Internacional de Ciencias Humanas*, vol. II, 1, pp. 13-26.
- ÁLVAREZ-OSSORIO ALVARIÑO, A. (1998-1999) «Rango y apariencia. El decoro y la quiebra de la distinción en Castilla (ss. XVI-XVIII)». *Revista de Historia Moderna*, 17, pp. 263-278.
- ANES FERNÁNDEZ, L. (2019) «La hidalguía en Castilla en la Edad Moderna. Diferencias regionales», dins V. R. López Ruiz; D. Nevado Peña (coords.), *Congreso Nacional Cervantino. Querote 2019*. Conca, Universidad de Castilla-La Mancha, pp. 69-79.
- BARCELÓ CRESPI, M. (2015) «Luxe i interior domèstic a la Mallorca dels segles XIV-XV», dins S. Brouquet i J. V. García Marsilla (eds.), *Mercados del lujo, mercados del arte. El gusto de las elites mediterráneas en los siglos XIV y XV*, València, Universitat de València, pp. 309-332.
- BARTOLOMÉ BARTOLOMÉ, J.M. (2015) «Consumos y apariencias externas de las familias de la burguesía leonesa (1700-1850)», *Studia Historica, Historia Moderna*, 37, pp. 269-290.
- BAUÇÀ NICOLAU, V. (2020) «Una nueva mirada sobre los “Presidals decrets”: fuente para el estudio de biografías de mujeres», dins R. Massanet; M. G. Garí; F. J. García, *De la Reina al carpintero. Biografías de época moderna, entre la historia y la literatura*, Madrid/Porto, Sínderesis, pp. 257-266.
- BIBILONI, A. (1995) *El comerç exterior a Mallorca. Homes, mercats i productes d'intercanvi (1650-1720)*, Palma, El Tall.
- DICCIONARI CATALÀ-VALENCIÀ-BALEAR: [HTTPS://DCVB.IEC.CAT/](https://dcbv.iec.cat/) [Data consulta: 21/02/2021]
- GARRIDO FLORES, A. (2012) «El vestido femenino en la Córdoba de la Edad Moderna: primeras aportaciones», dins E. Serrano Martín (coord.), *De la tierra al cielo: líneas recientes de investigación en historia moderna*, vol. II, Publicació digital, Comunicaciones, pp. 979-995.
- LASMARÍAS PONZ, I. (2009) «Vestidos a su “honra, estado, costumbre y condición: el traje de los labradores en Aragón en la Edad Moderna», dins J. J. Bravo Caro; J. Sanz Sampelayo (eds.), *Población y grupos sociales en el Antiguo Régimen*, vol. II, Màlaga Universidad de Màlaga, pp. 869-883.

- MALO BARRANCO, L. (2018) «Aprender en casa. Nobleza y formación femenina en el entorno domestico durante la edad moderna», dins J. I. Fortea Pérez *et alii* (coords.), *Monarquías en conflicto. Linajes y noblezas en la articulación de la Monarquía Hispánica*, Santander, Fundación Española de Historia Moderna, pp. 979-990.
- MONTANER ALONDO, P. de (1978) «Los caballeros de la órdenes militares y el comercio en Mallorca durante los siglos XVII y XVIII», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 36, pp. 99-109.
- (1993) «La pobreza estamental en el brazo noble mallorquín: el ejemplo de los Morey», *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 5, pp. 35-81.
- MONTANER ALONSO, P. De; LE SENNE PASCUAL, A. (1979) «Nobleza, comercio y corso en la Mallorca moderna: los “negocis per mar” de los Sureda», *Mayurqa. Revista del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts*, 79, 1, pp. 233-243.
- MOREY TOUS, A. (1997) «La composició de la noblesa mallorquina al segle XVIII y la seva condició de grup terratinent hegemònic», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 53, pp. 151-184.
- PÉREZ MOLINA, I. (2004) «La normativización del cuerpo femenino en la Edad Moderna: el vestido y la virginidad», *Espacio, tiempo y forma, Serie IV, Historia Moderna*, 17, pp. 103-116.
- PONS PONS, J. (1996) *Companyies i mercat assegurador a Mallorca (1650-1715)*, Palma, El Tall.
- RAMIS BARCELÓ, R. (2014) «El Pontificio Colegio de la Sapiencia de Mallorca durante el siglo XVII: constituciones y colegiales», *Historia de la Educación. Revista Interuniversitaria*, 33, pp. 167-192.
- SALDARRIAGA, G. (2016) «Comer y ser. La alimentación como política de diferenciación en la América española, siglos XVI y XVII», *Varia Historia, Belo Horizonte*, vol. 32, 58, pp. 53-77.
- SASTRE MOLL, J. (2017) *La dona medieval a la Ciutat de Mallorca (segles XIII-XV)*, Palma, El Tall.
- SEMPERE GUARINOS, J. (1975 [1a ed. 1788]) *Historia del luxo, y de las leyes suntuarias de España*, Madrid, Atlas.
- VAQUER BENNÀSSAR, O. (1989) «El contrato de trabajo en la Mallorca medieval. Aprendices, criados y obreros en el siglo XV», *Mayurqa. Revista del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts*, 22, 2, pp. 645-654.

Fonts³¹

AA 51, AA 52, AA 54, AA 55, AA 56, AA 57, AA 58, AA 59, AA 60, AA 61, AA 62, AA 85, AA 100, EU 40, NOT S-84, NOT S-93, NOT S-139, NOT M-988, NOT M-990, NOT M-994, NOT M-998

31 Tota la documentació s'ha extret de l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM).

*La història contada entre prestatges i missives:
la correspondència inèdita entre el comte de Guimerà
i Jaume Ramon Vila*

[The story told between bookshelves and letters: the unpublished
correspondence between the Count of Guimerà and Jaume Ramon Vila]

ARANTXA LLÀCER MARTORELL
Universitat Oberta de Catalunya
allacerm@uoc.edu

RESUM: En aquest article analitzem com les biblioteques privades i la correspondència epistolar ens ajuden a construir i estudiar els relats historiogràfics de la Catalunya moderna. Més concretament, ens centrem en la descripció d'alguns dels membres del que s'ha intitulat el cercle erudit barceloní, un grup d'intel·lectuals interessats en textos històrics que es van reunir per tal de reescriure els orígens del territori en els anys previs a l'esclat de la Guerra dels Segadors. Analitzarem, a més, un cas epistologràfic inèdit fins ara que ens val per explicar com aquests historiadors també van difondre i completar els seus tractats històrics a través de l'epistolografia, concretament a través de la correspondència entre el comte de Guimerà, Jaume Ramon Vila i Esteve de Corbera.

PARAULES CLAU: biblioteques, cercle erudit barceloní, historiografia, epistolografia, època moderna.

ABSTRACT: In this article we analyse how private libraries and epistolary correspondence help us to construct and study historiographical accounts of modern Catalonia. Specifically, we describe some of the members of the group defined as the “cercle erudit barceloní”, a group of intellectuals interested in historical texts who met with the mission of rewriting the origins of the territory in the years prior to the beginning of the Reapers' War. We will also analyse a case of hitherto unpublished epistolary correspondence that serves to explain how these historians also disseminated and completed their historical treatises through epistles, specifically through the correspondence between the Count of Guimerà, Jaume Ramon Vila and Esteve de Corbera.

KEYWORDS: libraries, cercle erudit barceloní, historiography, epistolography, modern age.

Recepció: 10/03/2021. Acceptació: 01/04/2021. Publicació: 28/10/2021

1. Premisses per a una historiografia compartida: les biblioteques

Una de les formes d'aproximació a l'edat moderna i als seus pensadors i intel·lectuals que ha captat cada vegada més l'atenció dels investigadors és a través de les xarxes de sociabilitat que van teixir escriptors, bibliòfils, polítics, historiadors i gent vinculada a la cultura en general. Encara més, davant una tendència creixent en l'època moderna al col·leccionisme de peces d'art i també de còpies manuscrites i impreses d'obres, un dels vehicles que possibilita aquesta recerca és l'estudi de les biblioteques privades, tot cercant coincidències, cessions, afegits a l'interlineat o al marge, i d'altres indicacions que fan palés una mena de servei de préstec interbibliotecari a mans de particulars.

Alguns investigadors ja han seguit aquesta metodologia, sovint aprofitant la informació que coneixien sobre les llibreries dels erudits i amb qui compartien, o podrien haver compartit, la seua biblioteca. Ara per ara disposem d'estudis d'aquest tipus a càrrec d'Espino (2001) i Baró (2009), que han estudiat la figura de Joaquim Setanti, les aportacions de Genís (2012) i Batlle (1999) sobre Rafael Cervera o les de Casas (1975), Pujol (1985) i Miralles (2010) entorn de la figura de Jeroni Pujades. Encara més, Baró (2009) és l'autor a través del qual coneixem el paper d'Esteve de Corbera en el cercle erudit barceloní de la primera meitat del segle XVII, i gràcies a les aportacions de Villanueva (2004) o Batlle (1999) també hem anat descobrint una faceta intel·lectual i social del mossén i erudit Jaume Ramon Vila. I és que, com ha anat demostrant la recerca basada en les llibreries privades i d'altres elements complementaris com l'epistologia, els erudits moderns es prestaven volums, es reunien o s'escriuien per comentar textos i mantenien uns vincles intel·lectuals —o fins i tot personals— que sovint havien quedat relegats a un segon plànol en les línies de recerca que se n'havien d'ocupar

Concretament, en l'entorn barceloní de la primera meitat del segle XVII i abans de l'esclat de la Guerra dels Segadors naix la llavor del que alguns han

*Aquest treball forma part del Projecte PGC2018-097011-B-I00 "Biografías marginales: violencia, sexo, género e identidad. Edición y análisis de las fuentes documentales valencianas de la época foral", del Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades del Gobierno de España.

definit com «historiadors-polítics». En un context favorable per a la història, que anava desempallegant-se de l'artifici retòric, tot i que a un ritme molt lent, i un moment històric encara més favorable per al discurs polític al voltant dels orígens dels territoris, a la ciutat comtal sorgí el que s'ha definit com el *cercle erudit barceloní*. Aquest terme ha servit per referir-se a la unió o relació d'un seguit intel·lectuals, especialment actius entre els anys 1620 i 1630 a Barcelona, amb la voluntat de compartir estudis i reflexions de caire ben divers. En formaven part tot un seguit d'historiadors i que s'unien sota el propòsit d'enaltir i refer la visió de la història de Catalunya, de la mateixa manera que feien altres territoris de la Península i d'Europa. En el cas català, a més a més, se suma el fet que durant el segle XVI hi ha un constant debat al voltant de la necessitat d'un cronista oficial que narre la història del Principat i comtats, la qual cosa va afavorir la proliferació de textos d'autors que aspiraven a aquest càrrec, com Antoni Viladamor, Francesc Calça, Pere Gil, Francesc Diago o Jeroni Pujades, per esmentar-ne uns pocs.

Aquesta nova manera de fer història —o aparentment nova—¹ i el context favorable a l'escriptura historiogràfica va conduir cap a una proliferació de textos i de còpies i, en definitiva, cap a la creació d'un circuit literari d'obres impreses i manuscrites: compartien tractats de caire historiogràfic, se citaven en les seues biblioteques privades per debatre les obres que havien llegit i discutir-les, es prestaven volums per completar els seus textos o resoldre les seues inquietuds. Alhora, llegien i s'escriuien comentant les obres d'altres autors, com es pot llegir en la correspondència entre Esteve de Corbera i Galceran de Pinós, en què desenvolupen un seguit de comentaris molt crítics de les obres de Jerónimo Zurita, Pere Miquel Carbonell o Pere Tomic,² i en què també s'apunten dues idees força descriptives del pensament d'aquest cercle.

1 Fem aquest apunt tot tenint en compte que, malgrat que els autors deixen constància d'una tasca de recerca i revisió de documents, encara estan lluny d'assolir el que posteriorment s'ha definit com *criticisme històric*. Els autors, com ara Pujades o Pere Gil, no aconsegueixen deixar al marge els mites i certs artificis retòrics que, vist amb perspectiva, presenten molts trucs. Parlem sobre alguns d'aquests tòpics a Llàcer (2021b).

2 BNE, ms. 7377, f. 203v.

Específicament pel que fa a l'obra de Pere Tomic, la correspondència recull l'opinió d'Esteve de Corbera, que considera que: «tuvo algunos arrojamientos y descuydos que pedían mayor consideración, pero los más historiadores de aquellos tiempos tropieçan en esto y no por esso dexan de tener autoridad entre la gente grave». D'una banda, es defineix la història, seguint Ciceró, com: «el sugeto de la historia es la verdad pura y libre de fingimientos, como un espejo claro que tales objetos y formas representa quales los recibe»; i de l'altra, es presenta una premissa que dona peu a totes les especulacions possibles sobre la rigorositat de les seues recerques i aportacions: «no todo lo que passa se escrivió ni todo lo que se escrivió se halla».³

Aquestes dues idees contraposades en una mateixa missiva reflecteixen el moment en què es trobava la disciplina històrica: aspirava a esdevenir una ciència amb capacitat per narrar els esdeveniments passats, però alhora els erudits es trobaven en una cruïlla ideològica i política que, d'una manera més o menys conscient, els abocava a considerar l'existència de certes llicències, excusant-se en el fet que, com diu la carta, ni tot el que ha passat s'ha escrit, ni s'ha escrit tot el que ha passat. En aquest sentit, la carta és una mostra valuosíssima de com es duïen a la pràctica aquelles premisses que els historiadors semblen tenir tan interioritzades en un àmbit teòric.

Com hem dit, en el marc del cercle erudit barceloní trobem personatges del renom d'Esteve de Corbera, Francesc de Montcada, Dídac de Rocabertí, Rafael Cervera, Jaume Ramon Vila, Esteve Garcia de Bruniquer, Felip Vinyes, Dídac de Montfar o Jeroni Pujades. Arran dels estudis biogràfics que pretenen relacionar aquests noms i conèixer les seues vinculacions podem aportar noves dades: ara no sols coneixem les seues dinàmiques de vida i de pensament individuals, sinó també els espais compartits. La premissa que possibilita aquestes sinergies és el pressupòsit, ara ja comprovat, que autors inserits en les mateixes coordenades temporals, espacials i intel·lectuals sovint llegien les mateixes obres i, per tant, serà possible trobar coincidències en els títols que fornien les seues biblioteques privades o resseguir com un mateix volum passa per diverses

3 BNE, ms. 7377, f. 203v; 204r.

mans. I, fins i tot si anem una mica més enllà, l'estudi comparatiu ens ajudarà a aportar noves tesselles en el mosaic dels estudis literaris d'aquesta època, perquè ens permetrà saber quines obres eren les més demanades o conegudes, les més prestigioses i també les més criticades.⁴

2. Biblioteques esdevingudes xarxes de sociabilització

Generalment, les biblioteques es podien conformar a partir de l'herència de volums, la compra de llibres (a llibreters o llibres de segona mà) i, en alguns casos, mitjançant còpies d'obres per encàrrec. Aquests espais en les cases dels intel·lectuals ens proporcionen, d'una banda, informació sobre les obres més remarcables segons els temes i el moment, però també són una finestra oberta de bat a bat per conèixer la ideologia del seu propietari, els seus interessos i, en definitiva, les seues capacitats. Un exemple de tot plegat és la biblioteca privada de l'intel·lectual Dídac de Montfar i Sorts. L'historiador i arxiver va aconseguir reunir més d'un miler de volums,⁵ alguns comprats a Joaquim Setanti,⁶ uns altres provinents de la biblioteca de Jordi de Fluvià i, segons apunta Batlle (1999: 74), alguns per encàrrec a partir dels trasllats d'un altre intel·lectual, Jaume Ramon Vila. En conjunt, com déiem, va aplegar una gran quantitat d'obres sobre història, vides de sants, decrets i un llarg etcètera.⁷

Un altra figura cabdal d'aquest entorn i que també va acumular una biblioteca importantíssima fou Jeroni Pujades. Jurista, historiador i autor de diversos dietaris, acumulava més de cinc-cents volums sobre una gran diversitat de temàtiques, alguns dels quals, segons Pujol (1985: 175), podien ser

4 Aportem un estudi sobre les biblioteques i obres compartides per alguns d'aquests autors en Llàcer (2021a).

5 Després de la seua mort l'any 1652 serà el seu fill, Miquel Montfar i Sorts qui heretarà íntegrament la biblioteca, com consta en un memorial fins ara inèdit (AHSCSP Herències, llegats, v. VIII. Inv. 1. Carpeta 39/25).

6 Sobre Joaquim Setanti vegeu Espino (2001); posteriorment en fa una revisió de conjunt Baró (2009).

7 Malgrat el volum d'obres que acumulava, esmentades en un memorial *post mortem*, ningú s'ha aturat a fer-ne un estudi específic.

heretats del seu pare o el seu germà.⁸ D'una manera semblant als seus coetanis, va esdevenir un grafòman i bibliòfil que aplegava dades sobre la història de Catalunya a través de la compra o còpia d'obres, algunes de les quals després es van concentrant en la *Crònica universal de Catalunya*; d'altres, però, van engrossir les pàgines dels coneguts *Flosculi* o els seus dietaris (Casas 1975: 11; Miralles 2010: 23).

En la prestatgeria de Pujades s'acumulen títols sobre religió, de caire històric —històries, cròniques, memorialis, privilegis a càrrec d'autors de referència en el moment com Beuter, Agustí, Diago, Montaner, Desclot o Montfar— obres literàries en diferents idiomes (grec, llatí, català, francès o italià, per esmentar-ne alguns) i també una amalgama de textos de natura diversa com gramàtiques, tractats de medicina, epístoles, textos de filosofia o geografia, etc. El cas de Pujades, a més, ens resulta especialment interessant perquè hi ha moltes obres que superen els límits de la seua professió, el dret.

Una altra biblioteca creada a partir de la cessió i discussió de temes i obres és la de l'erudit Jaume Ramon Vila. Torres Amat (1836: 655), i també Serra i Postius (1726: 335-336), el definien com un «varón aplicadísimo y muy noticioso de las antigüedades, papeles, historias y cosas memorables de este Principado». En aquesta mateixa línia, Roca (1918: 35) feu notar el seu grau d'influència i relació amb els seus contemporanis: «fou sens dubte una de les personalitats de més relleu que tingué la Barcelona intel·lectual de començaments de la XVIIIa centúria». Potser va ser aquesta intenció d'acumular textos i documents, que després aplicaria a obres més complexes, la que el va impulsar a la compra i encàrrec de trasllats d'historiografies i cròniques. L'autor va comptar, segons hem deduït dels pròlegs de les còpies que encarregava i dels seus llibres de comptes, amb un seguit d'alumnes als quals ocupava traslladant les obres que més li interessaven: en el llibre de comptes llegim alguns pagaments adreçats a estudiants

8 De l'inventari de llibres que ens ha pervingut i que descriu Pujol (1985) es poden desprendre els interessos de Pujades, que eren variats: conservava obres que l'investigador ha denominat de «caràcter tradicional» de temàtica jurídica, històrica i moral, però també obres cronològicament més contemporànies com les Constitucions de Catalunya de finals del segle XVI o obres dels seus coetanis.

com Francesc Jayla entre els anys 1611 i 1615, a qui denomina «student criat meu», o d'altres pupils que reben pagaments com Antoni Mateu i Leandro Altisent l'any 1613 o Jaume Ferrer i Pere Peres el 1617.⁹

Entre les múltiples còpies dutes a terme a partir de volums cedits podem esmentar el de l'estudiant Jaume Ferrer, que va dur a terme còpies d'algunes obres com ara els *Diálogos* d'Antoni Agustí (1603), un trasllat confegit a partir d'un manuscrit cedit pel cavaller Galceran Albanell, parent d'Agustí, o la *Crónica* de Diego Enríquez del Castillo (1622-1623), duta a terme a través d'un llibre provinent de Castella, propietat del valencià Francesc de Montcada, fill del marquès d'Aitona. Gens fortuït és, però, que just al servei de Francesc de Montcada haguera estat l'historiador i membre d'aquest mateix cercle erudit, Esteve de Corbera, amb qui Vila mantenia correspondència escrita, com veurem. En aquesta nòmina d'estudiants-criats també trobem Joan Pau Corsà, estudiant d'Arenys de Mar, que va reproduir la *Crónica* d'Alfonso de Palencia (1622), a partir de la combinació de dos llibres: un prestat per Bernat de Pinós i l'altre per Rafael Cervera, ciutadà honrat de Barcelona i també molt versat en història.¹⁰

Com ja venim apuntant, un altre nom que es repeteix en aquesta amalgama d'intel·lectuals és el de Rafael Cervera. Va dur a terme múltiples activitats relacionades amb la lletra escrita i que, d'alguna manera, també van deixar una empremta significativa en la seua biblioteca privada: en els prestatges aplegava efímers, com són les relacions impreses o les gasetes, junt amb altres obres de gran vàlua com tractats heràldics i també d'altres documents relacionats amb la seua faceta com a transcriptor d'inscripcions d'edificis públics, traductor i historiador.¹¹ Cervera va ser, a més a més, un home que va deixar una petjada

9 ACA, Mon. His. v. 2501, ff. 63-111r.

10 Vila descriu Cervera, amb qui intuïm tenia una gran amistat, en el pròleg de *La fi del comte d'Urgell* com una «persona també molt versada en història, tant universal y de Hespànyia com particularment de Cathalunya, de la qual té molts llibres axí impresos com escrits de mà, trets de verdaders autors y de arxius y escriptures autènticas» (BC, ms. 704, f. 5r). Citem a partir de Batlle (1999:140).

11 Malgrat que actualment els investigadors no han estat capaços de localitzar la biblioteca de Rafael Cervera, sí que han aconseguit marcar algunes línies teòriques fermes; sobre aquest tema vegeu principalment Genís (2012) i algunes aportacions significatives apuntades per Batlle (1999).

significativa en la vida social i política del moment: va servir els ducs de Maqueda i de Sessa i va visitar diferents corts com la castellana, la napolitana i la romana (Genís 2012: LXIII); posteriorment, una vegada retornat a Barcelona, va ostentar diversos càrrecs importants com el de mostassà de la ciutat (1593), jurat del Consell de Cent (1609), mestre racional de la cort reial (1611-1633) i el de conseller segon (1627).

La xarxa es podria anar ampliant i aconseguiríem dibuixar les múltiples línies de comunicació entre tots aquests historiadors-polítics que aglutinava el context i els seus interessos particulars. Afortunadament, algunes biblioteques ja han estat objecte d'estudis específics i ens han aportat informacions ben valuoses, i n'han apuntat d'altres força interessants com a possibilitat que allà es reuniren els erudits —barcelonins en aquest cas— per debatre llibres i apunts de temàtica diversa, especialment història, però també fora l'espai per exposar algunes de les peces d'art més valuoses de les seues col·leccions particulars, un interès que en el millor dels casos s'estenia des d'una sola estança al conjunt de la casa.¹²

Encara més, aquesta xarxa de préstec i debat d'obres s'estengué molt més enllà dels límits de la ciutat comtal, i l'existència de cartes en què autors de procedència diversa debaten sobre el mateix tema o sobre la mateixa obra en són un clar reflex. La recerca al voltant d'algunes figures particulars, com veurem a continuació, ha demostrat l'existència d'una correspondència en què els historiadors cercaven informants per completar les seues obres; en altres casos les cartes també deixen entreveure l'interès per conèixer les obres que es produïen en els diferents territoris de la corona catalanoaragonesa i castellana, malgrat les rivalitats, o fins i tot més enllà dels límits peninsulars.

12 En parla a bastament Torras (2012). Malgrat que excedeix la nostra aportació en aquesta ocasió, se'n coneix la vessant com a col·leccionista d'art de Jeroni Pujades o també de Jaume Ramon Vila. En el cas de Jeroni Pujades vegeu Pujol (1985:171); per a Jaume Ramon Vila, podeu consultar la recerca de Torras (2012) o l'inventari inèdit que es conserva a l'AHPB, 647/25.

3. Els debats intel·lectuals a distància: la correspondència inèdita entre el comte de Guimerà i Jaume Ramon Vila

Ja fa alguns anys, Miralles (2007) confegia un article en què posava el focus d'interés sobre una eina importantíssima que van fer servir els historiadors per escriure algunes de les obres més completes i complexes de la historiografia moderna: l'epistolografia. Jeroni Pujades es va cartejar amb una gran quantitat d'informants que l'havien d'ajudar a omplir els buits de la crònica que pretenia escriure. Molt encertadament, per a Pujades «la història no es troba només als llibres, sinó que també cal observar i sentir els seus testimonis, de paraula o per carta, debatre, mirar i, finalment, triar o, si no és possible, exposar, raonar, tots els punts de vista que pot recollir» (Miralles 2007: 110; 109). I, per aquest motiu, va mantenir una correspondència escrita molt viva i constant amb personalitats com Alexandre de Cartellà, Jaume Vinyes, Rafael Vivet, Joan Baptista Pont i un llarg etcètera.

Un altre coetani que també va dur a terme una activitat epistologràfica molt remarcable fou Esteve de Corbera. Historiador i ciutadà honrat de Barcelona, secretari del comte de Quirra, mantenia una estreta relació amb Gaspar Galceran de Castro, comte de Guimerà, Rafael Cervera, Jaume Ramon Vila, Jeroni Pujades o Francesc de Montcada. En la redacció de les seues obres originals se serví, com els seus coetanis, de fonts arxivístiques i de les obres d'altres autors amb interessos comuns, com ara de Jerónimo Zurita, Francesc Diago, Pere Miquel Carbonell o Pere Tomic per a la redacció de la *Cataluña ilustrada* (Baró 2009: 107; 114). Així, era el propietari, de la mateixa manera que els autors fins ara esmentats, d'una important biblioteca de llibres impresos i manuscrits que es van vendre després de la seua mort (Baró 2009: 108).

Concretament a la Biblioteca Nacional es conserva un manuscrit intítulat «Correspondencias i consultas con Esteban de Corbera, natural de Barcelona y singular humanista. Consultanse puntos i dudas sobre la venida de los nueve varones i restauraciones de Cataluña»,¹³ en què es recull un seguit de cartes

13 BNE, ms. 7377.

copiades que es va intercanviar Corbera amb d'altres intel·lectuals, alguns de fora del territori principatí, discutint i debatent alguns aspectes sobre els orígens de Catalunya. És en el gruix d'aquest copiadador de cartes que trobem l'única mostra de la correspondència epistolar entre un membre del cercle erudit barceloní, Jaume Ramon Vila, i el comte de Guimerà, Gaspar Galceran de Pinós i Castro, que reproduïm en l'apèndix.

D'entrada, cal fer notar que la carta de Jaume Ramon Vila, datada el 31 de març de 1622, pretén ser la resposta a una missiva anterior del comte de Guimerà, de 24 de febrer d'aquell mateix any, que no hem localitzat. Aquesta dada ens obliga a plantejar la hipòtesi que aquesta no fora la primera carta que escriu el mossén sinó que fàcilment s'integraria en una correspondència més extensa entre ambdós i amb Esteve de Corbera com a tercer interlocutor.

La missiva de Vila respon a la petició del comte, que sol·licita una còpia de la seua obra heràldica, a la qual el primer es nega al·legant que era una obra molt extensa i que no era operatiu executar-ne un trasllat per a ús particular, tot i que li promet anar informant-lo dels continguts que s'hi tracten. Molt sumàriament, perquè s'entenga el contingut de la carta, hem de fer notar que l'obra a què ambdós s'estan referint és el *Tractat d'armoria*, un tractat heràldic en què mossén Vila va treballar durant dècades —aproximadament des del 1600 fins a la seua mort el 1638—. Està conformat per quatre volums en foli major amb folis de format menor, amb foliació aràbiga, il·lustrat amb nombrosos escuts, i la mà que copia correspon quasi en la seua totalitat a Jaume Ramon Vila, tot i que n'hi ha d'altres coetànies. Vila hi ofereix informació molt detallada sobre els llinatges de Catalunya (Batlle 1999: 15); i, segons diu Riquer (1983: 65-66), conté uns 5000 escuts dibuixats i blasonats alhora que remarca que «és un autèntic monument de l'heràldica catalana del segle XVII i la darrera obra considerable on, abans d'arribar als temps moderns, s'utilitzà el català heràldic».

L'obra va aconseguir certa fama fins al punt que, com veurem, era coneguda fora de la ciutat comtal, i segurament per aquest motiu que havia arribat a oïdes del comte de Guimerà —que, tot i que havia nascut a Barcelona i potser conservava un cercle de contactes, el 1622 ja vivia a Saragossa—. Com hem

avançat, el comte sol·licitava una còpia de l'obra, a la qual cosa Vila s'excusava explicant el següent:

Sirviera a vuestra señoría con ellos con mucha voluntad si fuesen del asunto que an informado a vuestra señoría y consistieran en un solo volumen, pero como son muchos, que temo no passen de ocho volúmenes o cuerpos de libros, de papel de la forma mayor que llamamos acá, y el sujeto dellos no es tan estendido como an informado a vuestra señoría, no le podré servir en esto con la satisfacción que querría, que por no faltar del todo a lo mucho que deseo y devo servir a vuestra señoría diré en la mayor brevedad que me fuere posible lo que en todos ellos se va tratando.¹⁴

Com déiem, malgrat que li fa saber que la seua obra no és allò que li han dit i, en descàrrec del seu interès que no podrà ser satisfet amb l'enviament d'un exemplar, procedirà a explicar-li els continguts de l'obra i el procés de redacció que ha seguit —i que encara està executant, perquè hi treballarà més anys—. Com explica l'autor del *Tractat*, en un primer moment l'obra havia de comptar amb un únic volum que descriguera les armes dels cavallers catalans, «dende [*sic*] los primeros y más antiguos asta los últimos que sean armados y se arman de cadaldía, empesando este libro por las armas de los nueve barones, con su capitán, Otger Cathaló» i, a continuació altres títols antics i moderns de Catalunya; els havien de seguir també les dels títols militars. Ja advertia aleshores que el llibre era tan gran que l'havia dividit en diversos volums (i en comptava fins a huit).

Una vegada va escriure les armes militars, en una segona fase, considera que hi ha d'incloure les armes del braç eclesiàstic i reial, que haurien d'ocupar dos volums més. En una tercera fase de redacció s'adona que els tres braços representen el cos del Principat de Catalunya i que, per tant, s'hi ha d'incloure el cap: «las armas de iglesia romana, y dempués, por las de

14 BNE, ms. 7377, f. 160r.

todos los reyes [y] senyores que an dominado y senyoreado el Principado de C[a]thalyunya». ¹⁵ Després d'aquesta explicació afegirà que és una obra que compta amb moltes pintures i que aquest és un altre motiu pel qual no li la pot fer arribar.

Val a dir, però, que en conjunt la missiva de Jaume Ramon Vila és una mostra excepcional del procés de confecció del tractat heràldic i una demostració de la seua capacitat per estar informat d'allò que s'escrivia al voltant de la temàtica historicista que tant l'interessava ja l'any 1622, a l'edat de 53 anys. En la mateixa carta, en parlar de les cases provinents d'Alemanya i França que haurien restaurat Catalunya, s'excusa de no tractar el tema amb detall tot adduint que Esteve de Corbera està enllestint una obra d'aquesta temàtica —*Cataluña ilustrada*— amb la qual ell està totalment d'acord. ¹⁶ En canvi, també demostrarà dubtes fermes sobre una altra obra, els *Diálogos* d'Agustí, especialment en els apartats corresponents a la història de Catalunya, argumentant que «no tiene autoridad que en leyes y cánones tiene, y así en esto se tiene de hazer poco caso de lo que él y los referidos autores dicen». ¹⁷

En la missiva Vila aprofita, després d'elogiar el seu bon amic Corbera i criticar Agustí, per demanar al comte que li faça arribar els seus coneixements i descobriments sobre els orígens catalans, especialment sobre la llegenda d'Otger Cataló, els barons catalans i les primeres famílies catalanes, per completar els seus estudis. La resposta del comte de Guimerà, amb reflexions sobre els continguts del *Tractat* ocupa deu folis sencers, malgrat que anuncia en les primeres línies que la matèria a tractar és molt complexa i que una resposta com cal no encaixa «en lo que las leyes de carta permiten»; ¹⁸ no

15 BNE, ms. 7377, f. 160v-161r.

16 Aquesta dada ens ha de fer pensar que Vila era coneedor dels continguts de l'obra de Corbera, que encara no estava publicada. La relació entre els dos no ens ha de sorprendre si tenim en compte que formaven part del cercle erudit barceloní (marge temporal que es correspon amb la missiva que extractem ací) i, en aquest context, no seria gens estrany pensar que haurien mantingut una correspondència per tractar d'interessos comuns com la historiografia catalana. Al seu torn, ben segurament Esteve de Corbera podia servir de nexa entre Vila i el comte de Guimerà, amb qui Corbera també s'escribia (Baró 2009:113).

17 BNE, ms. 7377, f. 160r.

18 BNE, ms. 7377, f. 162r.

extractarem ací el contingut complet —tot i que seria interessant contrastar les idees suggerides i el text del *Tractat* i comprovar si els consells del comte van tenir algun efecte sobre l'erudit barceloní—, però en resum s'hi apleguen un seguit d'idees sobre Guifré el Pelós, sobre l'origen dels comtes de Guimerà i el seu escut d'armes —com era d'esperar—, de la influència francesa i alemanya que la tradició deia que acompanyava Otger Cataló... Després d'un llarg argumentari, sol·licita:

[...] que me haga merced de embiarme las diferencias de escudos de armas que sé que pone de los de la casa de Pinós, Peguera, y los señores de Rubio y los antiguos señores de (?), para poder con ellos conferir las que yo tengo en mi poder, que lo estimaré en mucho. Y no por esto deje vuestra merced de escrebirme y mandarme muchas cosas de su servicio, que sería lástima que recién nacido muriese nuestra correspondencia.

Per tancar les referències extretes de la correspondència en relació amb el *Tractat*, la resposta de Guimerà ens proporcionarà una mostra més del prestigi que ja havia assolit Jaume Ramon Vila en aquell moment, específicament quan el comte li fa saber:

[...] no desconfío que, de poderlos ver, s.m., en la brevedad que los ayres de la patria me pueden llebar algun día, con que jo ansio para aprender en ellos de su erudisión de vuestra merced, de que estoy agradesidísimo de la satisfasión que tiene de mi y de la merced que me haze.¹⁹

Intuïm que la correspondència amb el comte de Guimerà fou extensa, tot i que no conservem quasi material epistologràfic, però aquesta mostra ja ens permet fer-nos una idea del caliu dels personatges que estem descrivint. De fet, el comte de Guimerà ja remarcava el seu interès en seguir escrivint-se i compartint informació sobre els seus estudis, com es pot llegir al final de la cita. Aquestes cartes s'apleguen en el mateix volum miscel·lani en què podem

19 BNE, ms. 7377, f. 162r.

llegir diverses lletres entre Galceran de Pinós i Esteve de Corbera, i de les quals s'infereix una relació amistosa entre ells, atés que abans de plantejar qualsevol debat intel·lectual sobre els orígens de Catalunya, es pregunten i expliquen el seu estat de salut, raó per la qual fins i tot la cortesia els impedeixen donar resposta a les seues qüestions com voldrien.²⁰ El tema de debat és el mateix que amb Vila: els orígens de Catalunya i la llegenda d'Otger Cataló. En una de les missives llegim que, com que Corbera diu estar convalescent i sent no poder donar resposta a totes les seues preguntes, ha fet arribar la carta a mossén Vila perquè aquest li pugui donar les dades que sol·licita i, per tant, afavoreix que la correspondència entre Vila i Pinós s'estenga en el temps més del que la documentació hui dia pot provar.²¹

Conclusions

Com ja avançava el títol d'aquest article, hem tractat de visualitzar dues eines d'allò més habituals en la recerca historiogràfica de l'època moderna: les biblioteques compartides i la correspondència escrita entre intel·lectuals. Pel que fa a la primera, les biblioteques, hem vist com a la ciutat de Barcelona va proliferar un tipus d'intel·lectual interessat en la historiografia que va donar lloc a la creació de biblioteques privades força remarcables i que, a més a més, van esdevenir espais compartits amb els col·legues intel·lectuals. Parlem de biblioteques que acumulen centenars de volums, que tracten d'història, de dret, de pintura, de religió, d'heràldica..., obres impreses i manuscrites que passaven de mà en mà, es compraven, s'encarregaven, es copiaven (recordem la figura de l'estudiant-criat), i no deixaven d'estar en circulació. Com hem fet notar, el fet

20 Per exemple, Esteve de Corbera explica al comte: «Tengo mis años, poca salud, pleytos que dan cuidado, todo quiere tiempo y así apenas me queda para las cosas de gusto. Las curiosidades históricas que vuestra señoría propone en sus cartas, las advertencias ingeniosas que despierta, obligan mucho. No trato de satisfacciones, que ni ay lugar para ellas ni vuestra señoría las ha menester, pudiendo darlas en las mayores dificultades» (BNE, ms. 7377, f. 171r).

21 BNE, ms. 7377, f. 207v.

que els llibres passaren per algunes mans específicament ens val per dibuixar unes xarxes de socialització intel·lectual potents, que encaixen en les obres que després aquests autors escriuran, i que beuen tant de la lectura com del debat —oral o escrit— amb altres entesos en la matèria.

En aquesta mateixa línia, veiem com prolifera una correspondència escrita en què s'intercanvien informacions, cerquen informants que els ajuden a completar els seus textos i creen una xarxa que s'estén geogràficament més enllà de la ciutat. Concretament, les missives que hem extractat remarquen la correspondència entre el comte de Guimerà i dos membres del cercle erudit: Esteve de Corbera i Jaume Ramon Vila. Tots tres plantegen preguntes i respostes als altres, com faríem nosaltres hui dia, i demostren la vitalitat de la historiografia i el gran interès per construir una ciència al voltant del passat, malgrat que sovint la *passió* entelara el seu bon judici i la tria argumental.

Com era d'esperar, la missiva que ací editem i que hem estudiat al detall s'integrava en una dinàmica molt estesa en què un requereix informació — com havíem vist en parlar de Pujades— a una altra persona que, al seu parer, pot resoldre les llacunes que romanen en els seus estudis. Aquesta metodologia de treball proporciona molta informació als investigadors però també incrementa la dificultat d'estudiar els textos exponencialment: si un autor *passa* informació a un altre, sovint podem incórrer en el dubte de no saber a qui pertany la propietat intel·lectual d'aquell concepte, teoria o història. Aquesta, però, és una preocupació contemporània que no va preocupar els escriptors moderns, i és per això que no remarquen sovint l'autoria intel·lectual d'allò que escriuen.

En definitiva, i per tots els arguments i exemples ací esgrimits, estudiar la història reclama cada vegada més obrir l'espai de treball més enllà del text en qüestió, reclama una panoràmica més àmplia en què incorporem les lectures, els propietaris d'aquestes lectures, i les converses més o menys quotidianes que es podrien haver donat al voltant d'un tema, d'un nom o d'una història. El passat està escrit als llibres, però també a les prestatgeries dels seus autors i a les cartes amb què van compartir o ampliar els seus coneixements.

Bibliografia

- ACA, Monacals d'Hisenda, v. 2501.
- AHPB, 647/25, *Inventari y eretant de la universal heretat y béns que foren del reverent Jaume Ramon Vila, prevere pres per a don Bernat de Salbà y Vila*. Notari: Ramon Jaume Huguet.
- BC, ms. 704, *La fi del comte d'Urgell*, per Jaume Ramon Vila.
- BNE, ms. 7377, *Papeles históricos y políticos referentes, en parte, al Condado de Ribagorza*.
- BARÓ, X. (2009) *La historiografia catalana en el segle del Barroc (1585-1709)*, L'Abadia de Montserrat.
- BATLLE, M. (1999) *Patriotisme i modernitat a La fi del comte d'Urgell. Una aproximació a les fonts de l'obra. L'anònim autor i historiador Jaume Ramon Vila*, Curial Edicions Catalanes-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CASAS, J. M. (1975) *Dietari de Jeroni Pujades (1601-1605)*, Barcelona, Rafael Dalmau.
- ESPINO, A. (2001) «La biblioteca de don Joaquim Setantí. Las lecturas de un tacitista catalán», *Bulletin Hispanique* 102- II, (pp. 43-74).
- GENÍS, D. (2012) *La Historia de Cataluña de Rafael Cervera*. Tesi doctoral. Universitat de Girona, Girona. [Disponible en línia en: <https://www.tesisenred.net/bitstream/handle/10803/96917/tdgm_1.pdf?sequence=11>]
- LLÀCER, A. (2021a) «El circuit d'obres manuscrites a la Barcelona del segle XVII», dins E. Bellés; P. Marqués; J. Ojeda; M. Ruiz-Ruano, *Teixir xarxa, fer camí. Aportacions presents al futur de la catalanística*, Lleida, Punctum [en premsa].
- LLÀCER, A. (2021b):«Els gegants de la historiografia: mites i llegendes a l'obra de Pere Antoni Beuter, Lluís Ponç d'Icard, Joan Binimelis i Antoni Viladamor» dins *Sunyer*, Magí (ed.). *Llegenda i mite*. Kassel,
- REICHENBERGER [EN PREMSA].
- MIRALLES, E. (2007) «Aproximació a l'epistolari de Jeroni Pujades», dins E. Miralles; J. Solvicens (coords.) *El (re)descobrimient de l'edat moderna. Estudis en homenatge a Eulàlia Duran*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Universitat de Barcelona,(pp. 107-127. ——— (2010) *Sobre Jeroni Pujades*, Institut d'Estudis Catalans.
- PUJOL, M. (1985) «Aportació a la biografia de Jeroni Pujades. Una biblioteca particular de començament del segle XVII», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 18, pp. 233-347.
- ROCA, J. M. (1918) «En Jaume Ramon Vila, heraldista català de començaments del s. XVII», dins *Discursos llegits en la "Real Academia de las Buenas Letras" de Barcelona en la solemne recepció pública de Don Joseph Roca*, Impremta de la Casa Provincial de Caritat.
- SERRA I POSTIUS, P. (1747) *Epitome historico del portentoso santuario y real monasterio de Nuestra Senmora de Monserrate*, Imprés per Pablo Campins. [Disponible en línia en: <<https://bit.ly/2Dehl2x>>]

- TORRAS, S. (2012) *Pintura catalana del Barroc: l'auge col·leccionista i l'ofici de pintor al segle XVII*, Edicions de la Universitat de Barcelona.
- TORRES AMAT, F. (1836) *Memórias para ayudar a formar un diccionario critico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Impremta de J. Verdaguer, [Disponible en línia en: <<http://bit.ly/2oHm196>>]
- VILLANUEVA, J. (2004) *Política y discurso histórico en la España del siglo XVII*, Publicacions Universitat d'Alacant.

Apèndix

Correspondencia i consultas con Esteban de Corbera, natural de Barcelona y singular humanista. Consultanse puntos i dudas sobre la venida de los nueve varones i restauraciones de Cataluña.

Cartas i respuestas sobre lo mes con Jaime Ramon Vila, de Barcelona

^{160r}Jaime Ramon Vila, al conde, en marzo 31 del año 1633.

El padre Bajas, de la compaña de Jesús, llegó a esta ciudad acompañando al señor conde de Ozona, el primero deste, y tardaron a embarcar-se para Flandes asta los onse, y en todo este tiempo no me habló palabra de lo que vuestra señoría me haze merced de significarme en su carta, de 24 del passado mes de hebrero, la qual reseví a los 19 deste mes de marso. Y con ella muy grande merced con la que vuestra señoría me haze en mandarme le sirva con embiarle copia de mis mal limados borrone, sirviera a vuestra señoría con ellos con mucha voluntad si fuesen del asunto que an informado a vuestra señoría y consistieran en un solo volumen, pero como son muchos, que temo no passen de ocho volúmenes o cuerpos de libros de papel de la forma mayor (que llamamos acá), y el sujeto dellos no es tan estendido como an informado a vuestra señoría, no le podré servir en esto con la satisfacción que querría, pero por no faltar del todo a lo mucho que deseo y devo servir a vuestra señoría diré en la major brevedad que me fuere posible lo que en todos ellos se va tratando.

El primer intento que jo tuve quando empesé estos libros fue recupilar en un solo volumen las armas de los cavalleros cathalanes dende [*sic*] los primeros y más antiguos asta los últimos que sean armados y se arman de cadal [*sic*] día, empesando este libro por las armas de los nueve barones con su capitán, Otger Cathaló. Y dempués destes pongo las armas ^{160v} de los otros títulos antiguos y modernos que ha avido en Cathalunya; y tras dellos pongo las de todos los militares como tengo dicho. Y por no hazer agravio a nadie las voy dividiendo por orden A, B, C.

Este libro por ser tan grande me a sido forzado dividir en quatro volúmenes. Parecióme después que a este libro o libros que son del brazo militar les competían las armas de los brazo eclesiástico y real, y para esto hize lo mismo de poner dos otros volúmenes las de [?] estos dos brazos o estados. Siéndome después que estos tres brazos representan un c[uer]po que es el del Principado de Cathalunya, advertí que no [?] estar este cuerpo sin cabeza, y para esto he hecho dos ot[os] volúmenes primeros a estos para que sierviesen de cabeza y pr[?]pio a los otros referidos, empesándoles por las armas de iglesia romana y después por las de todos los reyes [?] senyores que an dominado y senyoreado el Principado de C[a]thalunya.

Esto es en summa lo que se contiene en mis libros, y como ellos ay más de pintura que de historia, no podré servir vuestra señoría en lo que me manda le sirva con embiarle lo que traygo [a]serca de las primeras casas o familias que vinieron de Ale[ma]nya y Francia a la restauración de Cathalunya y assi por [?] to poco dello como también porque Estevan Corbera, persona intelligente y de muy elegante estilo y término pienso saca[rá] presto un libro de essa materia, provando la antigüedad y se[r]tesa de essas familias con muy grandes y verdaderas razo[nes], confutando a los que contradizen.

Y ansi para no antepon[er]me a tan grave author trato jo poco desto, si bien en ess[e] poco tengo la misma opinión que él tiene de que es sierta [?] constante la venida de esos cavalleros, y otros la contradigan o pongan en duda; y por más que el arçobispo de Tarragona [?] Antonio Agustín en sus diálogos de armoria, lo tengo por [?] ridícula, pues este author en historia, en particular de [161r] Cathalunya, no tiene authoridad que en leyes y canones tiene; y así en esto se tiene de hazer poco caso de lo que él y los referidos autores dizen, en particular siendo la opinión contraria a estos tan resivida en Cathalunya, por ver en ella no solo la tradición, que es de mucha authoridat en historia, pero las memorias que en prueba desta verdad se allan en mucho archivos de cathedrales, monasterios de Cathalunya y en el real de Barcelona. Y por los solares de los castillos y lugares que de aquellas primeras familias están de presente en Cathalunya, y poseídos aún por sus desendientes y sucesores, como lo puede vuestra señoría muy bien afirmar por la ven[?]vesoria de Guimerà, viscondado

de Quer foradat y varonia y casa de Pinós y otros títulos, que todo esto es más sierto y infalible que las opiniones de los alegados authores.

Si otra cosa tuviera con que poder servir a señoría lo aría con muchas veras por poder enbiar esta carta por persona tan sigura y de tanta confiansa como es el padre Rafael Garau, retor deste collegio de Belén de Barcelona.

He tardado hasta ahora con la respuesta, suplico a vuestra señoría me aga merced en mandarme en cosas de su gusto y servicio, que acudiré a ellas con muchas veras. Dezeo mucho, para que mis libros tengan alguna authoridad y crédito, poder poner en ellos algo de lo mucho que vuestra señoría tiene observado, y así le suplico que si no es disgusto de vuestra señoría me mande dar alguna noticia dello para que pueda ilustrar y perficionar los míos. Guarde Dios a vuestra señoría como se lo suplico. De Barcelona, y marzo, a los 31 de 1622.

Jaume Ramon Vila

El tòpic de la bonaventura de la gitana en dues poesies de la Guerra de Successió

[The cliché of the gypsy's good fortune in two poems of the War of the Spanish Succession]

MARC SOGUES MARCO

Universitat Oberta de Catalunya

msogues@uoc.edu ORCID: 0000-0001-5375-2298

RESUM: El present article recupera, edita i estudia dues cançons de la Guerra de Successió que elaboren un mateix tòpic: el de la gitana que diu la bonaventura a dos joves a partir de la lectura del palmell de la mà. Els joves són els dos pretendents a la corona espanyola, Felip d'Anjou i Carles d'Àustria. Primer, es repassa breument la tradició del motiu folklòric de la bonaventura de la gitana en la pintura i la literatura del barroc, i s'analitza quins elements d'aquest motiu es fan presents en l'elaboració de cada un dels poemes. Després es compara el contingut narratiu i ideològic dels dos textos, s'observa com el to humorístic del poema dedicat a Felip contrasta amb el to encomiàstic del text de Carles i s'estableix que els dos s'han de datar a l'estiu de 1707.

PARAULES CLAU: poesia catalana, barroc, Guerra de Successió, plecs solts poètics, gitanos, bonaventura.

ABSTRACT: This article recovers, edits and studies two songs from the War of the Spanish Succession that represent the same cliché: that of the gypsy woman tells the fortune to two young gentleman from the reading of the palm of their hands. The youngsters are the two contenders for the Spanish crown, Philip of Anjou and Charles of Austria. We first briefly review the tradition of folk motif of the gypsy's fortune telling in Baroque painting and literature, and analyze which elements of this motif are present in the elaboration of each of the poems. Next, the narrative and ideological content of the two texts is compared: it is observed how the humor of the poem dedicated to Philip contrasts with the praiseworthy tone of Charles' text and it is established that both poems must be dated in the summer of 1707.

KEYWORDS: catalan poetry, baroque, War of the Spanish Succession, chapbooks, gypsies, fortune telling.

Recepció: 26/02/2021. Acceptació: 11/03/2021. Publicació: 28/10/2021

1. Introducció

La poesia de guerra d'època moderna és un gènere que tradicionalment ha quedat en territori de ningú perquè els filòlegs la consideraven d'escàs interès literari i els historiadors hi veien una font d'informació esbiaixada i poc fiable. Això ha fet que, dins l'àmbit dels estudis catalans, hagi estat una poesia relativament desatesa per la crítica i la història literària. Aquest tractament, però, contrasta amb la seva vertadera importància, ja que va ser un dels gèneres amb una difusió més general i transversal a les societats d'època moderna. Va tenir un moment especialment àlgid durant el barroc, i, a casa nostra, sobretot durant el decurs dels dos grans conflictes que enfrontaren el Principat amb la monarquia hispànica: la Guerra dels Segadors (1641–1652) i la Guerra de Successió (1701–1715).

El primer dels conflictes ha estat objecte de més atencions que el segon, i els estudis d'autors com Ethinghausen (2005), Torres (2011) i, sobretot, Miralles (2012, 2019, 2021) han contribuït definitivament a dignificar aquests textos, a dilucidar el seu interès literari, les seves motivacions i les casuístiques i els contextos en què es produïen i es difonien. En relació amb la Guerra de Successió, a més de treballs esparsos que han recuperat poemes concrets, cal esmentar com a primera panoràmica el treball d'Ibáñez Jofre (1983) i, sobretot, l'assaig de classificació de la poesia de plec solt d'Escobedo (2008), sense oblidar la panoràmica de la poesia i el teatre de l'època oferta més recentment per Xavier Vall (2015).

Tot amb tot, i encara que de gran valor per començar a desbrossar el terreny i anar delimitant l'àmbit d'estudi, la major part de les aproximacions existents a la poesia del conflicte que aquí ens interessa no cobreixen dos aspectes imprescindibles: 1) la recuperació material dels textos en la forma d'edicions regularitzades, comentades, anotades i filològicament fiables; i 2) l'anàlisi de les composicions des de diferents perspectives, i a la llum de la combinació dels recursos metodològics i conceptuals que ens proporcionen, avui, la història literària, la teoria de la literatura i els estudis culturals.

El present article sorgeix d'aquesta constatació i també de la identificació d'un aspecte fins ara poc explorat d'aquests textos: la presència que hi tenen

les figures de la marginalitat social, és a dir, aquelles persones o col·lectius que són vistos com a diferents o *altres* del cos social per trets com la raça, la religió, l'estatus social, la nacionalitat, el gènere o l'orientació sexual, entre d'altres factors, i que són estigmatitzats per aquesta raó. El treball es focalitza en un d'aquests col·lectius, el dels gitanos i, més específicament, en la fortuna que tingué dins la poesia popularista de l'època el tòpic de la gitana que llegeix la bonaventura. A tals efectes, s'han recuperat i editat dos poemes que tracten aquest tòpic, presentats al final de l'article, i es realitza un estudi comparatiu dels dos textos destinat a il·luminar els principals elements ideològics i literaris d'interès que presenten.

2. Figures de la marginalitat dins la publicística en vers

En època moderna, la poesia de guerra és, gairebé sempre, poesia política. Pot tenir una intenció més o menys velada, però el més habitual és que sigui indissimuladament partidista: es posiciona a favor d'un dels bàndols en conflicte i es pensa —i es difon— com a eina de propaganda per mobilitzar la població en contra de l'altre bàndol. Per això és important començar per precisar que, fins i tot a desgrat del que pugui arribar a semblar en alguns casos —vegeu, sense anar més lluny, els poemes del present article—, les figures marginals, quan apareixen, mai són l'objecte o el tema central de les composicions, sinó que hi tenen un paper secundari.

El més freqüent és que serveixin per remetre el lector o l'oient a un univers de referents integrat per arquetips de connotacions negatives, que es projecta contra l'enemic. En altres paraules: l'equiparació de l'enemic amb aquests arquetips de figures marginals és una estratègia de desqualificació. Però aquest no és l'únic paper que poden arribar a tenir dins els textos: en algunes ocasions, l'aparició de personatges marginals constitueix un recurs literari pensat per a conferir un cert component d'originalitat a unes composicions que —cal no oblidar-ho— aspiraven a obtenir la màxima difusió però havien de competir amb una àmplia oferta literària de característiques

similars, de la qual havien de procurar diferenciar-se a través d'algun aspecte que les singularitzés i que servís per cridar l'atenció de lectors, recitadors i oients.

Aquestes consideracions ens permeten entendre que l'explotació literària de la idea de l'*altre*, del diferent —que és allò que convoquen les figures marginals, en definitiva— pot tenir connotacions ambivalents i reflecteix la consuetudinària actitud de les majories socials envers les minories, marcada per un sentiment contradictori de rebuig i atracció: l'*altre*, per divers i desconegut, desvetlla temors i suspicàcies, però al mateix temps i per les mateixes raons, també suscita interès i curiositat.

Un primer acostament realitzat a un centenar de plec solts conservats dins la Col·lecció de Fullets Bonsoms de la Biblioteca de Catalunya m'ha permès comprovar l'existència de referències força sovintejades a aquestes figures marginals: hi podríem garbellar un bon grapat d'al·lusions a gitanos, jueus, musulmans, forasters (castellans i francesos, principalment), lladres, homosexuals, etc. Per exemple, a la cançó «Viva, viva Carlos, viva!»,¹ el virrei Velasco es acusat de ser «més mal home que Mahoma», i a la *Doctrina catalana d'un mestre i deixeble* («Tot bo català / és molt obligat»)² —un poema dialogat en el qual s'alternen el vers i la prosa— el mestre (M.) pregunta al deixeble (D.), sobre els botiflers, i aquest li respon comparar-los amb els jueus:

M. Són molts?

D. Són los bastants per compondre una sinagoga

M. Per què dieu sinagoga?

D. Perquè entre ells no falta un Herodes, un Pilat, un Annàs, un Caifàs,
un Judes i demés rabins.

[...]

M. I per què?

1 «Canço nova», F. Bon 900 de la Col·lecció de Fullets Bonsoms de la Biblioteca de Catalunya.

2 «Doctrina cathalana de vn mestre y deixeble», F. Bon 526 i F. Bon 5707.

D. Perquè un Herodes farà burla i escarn de la sua real persona, un Pilat lo condemnarà de infel, heretge o idòlatra, un Annàs lo calumniarà d'al·borotador de pobles i províncies, un Caifàs l'increparà de malfactor, dient que muira per la salut de molts, un Judes cercarà ocasió per a trair-lo i entregar-lo en les sacrílegues mans dels maliciosos rabins que componen la més diabòlica sinagoga.³

Un altre dels col·lectius referits freqüentment és el dels gitanos. No és estrany que així sigui, atès que des del segle XVI, en tot l'àmbit hispànic s'havia anat construint tota una «mitologia gitanesca» (Caro Baroja 1990) que cristal·litza en l'estereotip del gitano com un cúmul de tots els vicis i maldats possibles.

El estereotipo que llega al romancero del siglo XVIII es sorprendente: embaucadores, raptores de niños, antropófagos, mujeres ramerías, hechiceras, traidores, mentirosos, polígamos, herejes, ladrones. (Mena & Rina 2008).

Tal com ja permet endevinar aquesta citació, la literatura tindrà un paper clau en la consolidació d'aquest estereotip. Cervantes enceta la tradició literària del gitano en la literatura espanyola (Kroll 2018: 323), i aviat els principals autors del segle d'or castellà el seguiran i, l'aniran acabant de perfilar:

En la literatura culta del siglo XVII: Lope de Vega, Cervantes, Lope de Rueda, Mateo Alemán y otros, los gitanos aparecían como ladrones y embaucando a las ingenuas gentes. Por su parte, las gitanas se representaban como hechiceras, bailarinas u ofreciendo la buenaventura. En todo caso aparecen en un contexto de picaresca donde lo gitano se utiliza como recurso exótico, grotesco o cómico (Sánchez Ortega, 1994, p. 53). En el romancero más popular esta imagen se exageró y degradó hasta límites insospechados, pero siempre en un equilibrio entre el temor y la risa, entre lo exótico y lo extraño. (Mena & Rina 2008).

3 Tots els textos citats dins el cos de l'article han estat regularitzats d'acord amb els mateixos criteris definits a l'apartat 5.

Essent així, no costa gaire d'entendre que, tal com passava amb musulmans i jueus, se'ls esmenti sovint amb intenció menyspreativa. És el cas, per exemple, de diversos poemes dedicats al virrei Velasco, odiat per la població de Barcelona pel seu govern tirànic i la seva oposició a lliurar la ciutat a les forces imperials l'any 1705.

Velasquillo,
gitanillo,
ja pots a Cadis tornar,
si no vols que en Catalunya
tota la gent s'emponsunya
i t'acaben de matar.⁴

*

Los botiflers s'embarcaren
i quedà nostra ciutat
llibre de tanta canalla
recobrant la llibertat;
i Velasquillo, burlat,
és fet un gitano mut.⁵

Ara bé, tal com he apuntat més amunt i a més es feia ja palès en la citació de Mena & Rina, en la romancística popular no són estranys els textos en què els gitanos serveixen com un recurs «entre el temor y la risa, entre lo exótico y lo extraño», i un bon exemple d'això es troba en el tòpic de la gitana que diu la bonaventura. Per comprendre bé aquest tòpic, cal començar per dir que l'associació de les dones gitanes amb l'endevinació del futur és un motiu folklòric de llarg recorregut que comença a aflorar en l'art europeu durant el segle XVI, tant en el camp de la literatura com en el de la pintura.

4 «Memorables aplausos, que gustosa la nació cathalana...», F. Bon. 3109.

5 «Coblas a la desitjada vinguda de nostre rey y senyor Carles III...», F. Bon. 908.

En els textos literaris, veiem aparèixer gitanos a diverses de les comèdies urbanes de Lope de Vega (*La ingratitud vengada*, *El enemigo engañado*, etc.), en què s'hi al·ludeix de forma jocosa o despectiva, però també en un dels autors del mateix Lope, *El tirano castigado* (1610-1615), on el personatge al·legòric de la bonaventura de la gitana és qui difon la notícia que els pecats dels homes seran perdonats (Kroll 2018: 328). En canvi, té unes connotacions ben distintes el cinquè cant V de l'*Adonis* del poeta italià Giambattista Marino (1623), en què Venus es disfressa de gitana per aparèixer-se a Adonis, al qual pren la mà i prediu el futur. L'escena entre els dos joves és construïda com una exaltació dels sentits, especialment, de la vista i el tacte (el creuament de mirades i la presa de la mà), que encén el seu desig amorós i culmina en una abraçada en la qual els dos enamorats es fusionen.

Un petit repàs a la tradició pictòrica del motiu ens serà útil per acabar de copsar tot el ventall de connotacions que s'hi podien arribar a vincular (Stoichita 2016: 213-225). El primer, i més cèlebre dels exemples (i també un dels més reeixits) és, sens dubte, *La bonaventura* de Caravaggio. El quadre representa una trobada entre una gitana jove i atractiva i un cavaller també jove i elegant. Desconeixem la identitat del jove i la de la gitana, i el quadre no proporciona cap element paisatgístic o arquitectònic, per la qual cosa l'espectador ignora on transcorre l'escena. Tal com afirma Stoichita, «La única certeza es que se produce delante de nuestros ojos». Cal remarcar l'ambigüitat que entranya el fet que la gitana, en lloc d'estar mirant la mà del jove, sembla més interessada en el seu rostre. Aquesta circumstància, sumada al contacte entre els dos a través de les mans, afegeix un component de tensió sexual a l'escena que remet a la composició de l'escena de Marino. De fet, aquest component amorós és explícitament indicat en altres obres que també recorren el tòpic que ens interessa, com en un esbós de quadre atribuït al pintor italià Guercino, en el qual Cupido governa l'escena protagonitzada pels dos joves.

Ara bé, en no pocs casos l'escena pictòrica de la lectura de les mans adquireix un to ben diferent i remet directament al món de la picaresca, habitual del teatre i la narrativa. Això passa quan els protagonistes de l'escena apareixen acompanyats per altres personatges, habitualment altres gitanes.

En aquestes pintures, abundants al segle XVII, la gitana diu la bonaventura al jove adinerat només per atraure la seva atenció mentre les seves companyes aprofiten la distracció per sostreure-li diners o altres objectes de valor. Valguin com a exemples les *bonaventures* de Nicolas Regnier (1590–1667) i Jan Cossiers (1600–1671) —a qui se n’hi atribueixen dues—, tot i que potser les més remarcables siguin les *Diseuse de bonne aventure* de Simon Vouet (1590-1649) i Georges de La Tour (c. 1630): la primera, té un component narratiu més complex i es diferencia en el fet que la gitana jove distreu el noi llegint-li la mà mentre una de vella li furta els diners. A la segona, la gitana que llegeix la mà està a punt de començar a fer-ho o just ha acabat, i ja no és una dona jove, sinó una de vella, i aquí és la jove qui acosta la mà a la butxaca del noi.

3. Dos poemes de guerra a partir del tòpic de la bonaventura de la gitana.

Dins el corpus conservat de poesia en llengua catalana de la Guerra de Successió hi ha almenys dos poemes que reproduïxen el tòpic de la bonaventura de la gitana. Es tracta de les composicions que porten per rúbrica «La Bona ventura que digue la gitana imaginaria al duch de Anjou... » i «Lletres curioses de la bonaventura que digue vna gitana à Carlos Tercer...». Als poemes, la protagonista interactua amb les figures principals del conflicte, Felip de Borbó i Carles d’Àustria, i els pronostica el futur a partir de la lectura del palmell de la mà.

Els pronòstics comparteixen dos trets generals molt evidents: el primer és que es refereixen exclusivament a afers polítics i militars, és a dir, a aspectes que pertanyen a l’àmbit públic dels dos joves i en cap cas a la seva esfera personal. El segon, que no van més enllà de l’any de publicació dels textos, ambdós datats en els respectius colofons a l’any 1707. Ens trobem dins la segona de les fases de la publicística de la Guerra de Successió, és a dir, la que comprèn els anys 1707–1712 i es caracteritza per l’alternança «en el pla militar i pràctic desenllaç del conflicte a nivell peninsular i internacional» (Ibáñez 1983: 318).

Cap al final d'aquesta fase, la producció decaurà ostensiblement, però en els primers compassos —que és on ens situen aquests textos— encara es manté la inèrcia de la primera i més productiva de les fases (1705–1706), dinàmica afavorida, sens dubte, per la marxa austriacista sobre Castella que culminaria amb la presa de Madrid i la coronació de Carles com a rei d'Espanya el 2 de juliol de 1707. De fet, tot fa pensar que els poemes que ens ocupen són part de la campanya per publicitar aquesta fita en terres catalanes durant l'estiu d'aquell any, sobretot perquè, com ja he apuntat anteriorment, no trobem en els textos cap esment a fets posteriors a la presa de Madrid.

3.1. Contingut narratiu i polític

En els dos poemes la gitana va desgranant els diferents avatars polítics i militars que cada un dels pretendents haurà d'afrontar. A Felip li pronostica la seva polèmica elecció com a rei (vv. 25-28), la celebració de corts a Barcelona (vv. 34-38), l'aixecament dels territoris italians de la corona hispànica en contra del seu domini (v. 57-84) i els contactes de la seva esposa, Maria Lluïsa de Savoia, per posar en el seu favor la noblesa castellana (vv. 95-100). També l'adverteix de l'aixecament austriacista del Principat de l'any 1705 (vv. 111-116), i de les desfetes militars que patirà l'any següent, que inclouen el setge de Barcelona (vv. 119-132) i altres derrotes a mans de les tropes austriacistes durant l'estiu d'aquell mateix any (vv. 135-150).

En canvi, a Carles la gitana li pronostica, des del principi, tota mena d'èxits militars (v. 21-30). Fa referència a l'aixecament de la Corona d'Aragó a favor seu (vv. 33-37; 49-54), tot i que sense oblidar les resistències dins l'àmbit peninsular (vv. 42-46), i a continuació enumera els suports internacionals que s'afegiran a la seva causa: Portugal, Holanda, Anglaterra, Baviera i Nàpols (vv. 57-94). L'esment d'aquest últim territori (vv. 87-92) complementa clarament els versos de l'altre poema sobre el mateix particular esmentats més amunt. Així mateix, i continuant els paral·lelismes amb l'altre poema, hi trobem també una referència a la noblesa castellana (els «*Grandes de España*», vv. 95-99), també amb la profecia —en aquest cas infundada i mai acomplerta— que aconseguiria atreure-la per apuntalar el seu accés al tron castellà. Aquest és

probablement un dels passatges que fa més evident el fet que el poema devia ser escrit durant el temps que Carles romangué a Madrid, és a dir, el juliol de 1706, quan l'Arxiduc va intentar, sense èxit, consolidar un poder cortesà fort al regne de Castella. També, com a l'altre poema, la gitana profetitzarà el setge de Barcelona de la primavera de 1706 (vv. 103-108).

Des del principi es pot copsar que el to global d'aquest segon poema és ben diferent del primer, però on resulta més evident és en les darreres nou estrofes, en les quals la gitana no s'està de donar consells de caràcter polític a l'arxiduc ni de posicionar-se obertament a favor seu. De primer, la dona recomana a Carles que vigili amb la resistència interior, els botiflers, i que els desterrí o els extermini (vv. 111-136). Després, el presenta com el monarca que afavorirà les classes més desfavorides (vv. 137-142) i augura el seu accés feliç al tron d'Espanya (vv. 147-160), del qual el considera l'hereu legítim (vv. 155-160). I, per acabar, la dona acaba lamentant no poder veure mai més el pretendent austriacista, cosa que no fa amb el francès (vv. 181-186).

3.2. Forma i plantejament

L'anàlisi del contingut narratiu i polític dels dos poemes evidencia que presenten un bon grapat de paral·lelismes en aquests nivells, però també en presenten nombrosos en el pla estructural i formal. Resulta fàcil observar que l'inici dels poemes està pensat perquè l'un recordi l'altre, mitjançant paral·lelismes sintàctics, calcs literal («La bonaventura», «eixa mà») i el fet que els dos textos dediquen la primera estrofa a la bonaventura, la segona a l'establiment del contacte manual entre els dos personatges i la tercera a al·ludir a les ratlles dels palmells de la mà com l'element que ha de permetre a la gitana l'endevinació del futur del jove.

En el pla formal, els dos textos són romanços que distribueixen el text en unitats de vuit versos, els dos darrers dels quals formen una tornada que es repeteix sistemàticament i que serveix per anar recordant la sort diversa que, suposadament, espera a cada un dels pretendents: l'un està destinat a retornar a França («Adeu, duc d'Anjou, / fins que tornaràs») i l'altre a esdevenir rei («Adeu, arxiduc, / fins que rei seràs»). Cal suposar que aquestes unitats de vuit

versos —que al primer poema es marquen gràficament amb un salt de línia i al segon amb el sagnat del primer vers— es corresponen amb la durada d'una unitat melòdica. Més encara: no deu ser casual que el nombre d'estrofes, força important —22 el primer poema i 23 el segon—, sigui tan similar, ni que el metre i la tornada tinguin la mateixa extensió als dos textos. Tot plegat convida a pensar que es devien cantar amb la mateixa tonada, tot i que no han pervingut dades sobre aquest particular.⁶

Els dos poemes es construeixen a partir d'un truc narratiu molt evident, pensat, sens dubte, com un més dels elements que podien aconseguir la simpatia i l'atenció del lector o l'oient, i que reforça la vocació performativa dels textos: els pronòstics de la gitana són, evidentment, una prolepsis fingida, ja que només ho són dins la ficció poètica, per als dos pretendents; en canvi, els receptors del text perceben el relat com una analepsi, és a dir, com el *racconto* d'uns fets que ja han passat. La major part eren sobradament coneguts per la majoria de la població però és versemblant pensar que els darrers —tot allò relacionat amb la marxa austriacista sobre Madrid— no devien ser-ho tant, i que haguem de veure-hi, en bona part, el motiu de composició d'uns textos que, al capdavall, es proposaven de difondre tant idees com fets noticiables.

Un altre aspecte que crida l'atenció és que, en els dos poemes, el component visual de l'escena que representen és pràcticament inexistent, ja que el text es limita a reproduir l'elocució de la gitana. En aquest sentit, doncs, podem dir que ens remetent a una construcció de l'escena similar a la del quadre de Caravaggio. I que tot dos siguin, en essència, una elocució probablement no deu ser per casualitat: molts dels tòpics, situacions i personatges que circulen per la poesia de plec sol del barroc hispànic repeteixen, reelaboren i reformulen materials que puen directament de la tradició teatral (Mena & Rina 2008), per la qual cosa no es pot descartar que els poemes prenguin com a model alguna altra composició que traslladés a l'àmbit de la cançó popular l'elocució del

6 En la seva reconstrucció musical de romanç, Rossell (2014) ha proposat —penso que amb bon criteri— que la tornada estava pensada perquè s'hi sumés l'audiència cantant a cor, i que probablement devia repetir-se dos cops al final de cada estrofa.

personatge d'alguna gitana d'una obra de teatre, si bé cal admetre que aquí ens movem dins el terreny de la hipòtesi.

Encara sobre el component visual, cal observar que cap dels tres personatges ens és descrit, però sí que hi ha un cert component corporal en les composicions, mínim, però potser no negligible: a Felip la gitana s'hi adreça amb l'apel·latiu «cara d'angelito», que sembla voler emfatitzat la seva joventut —a l'inici de la guerra tenia tan sols divuit anys—, mentre que de Carlos, la dona n'esmenta únicament la mà «de color de rosa». Amb aquests elements, no és versemblant buscar en l'escena l'ambigüitat sexual dels quadres esmentats anteriorment, més que més perquè, si bé la joventut dels dos homes és evident, no hi ha res que permeti inferir l'edat de la gitana. És més, a l'arxiduc, la gitana, abans de llegir-li les mans, les hi besa, i abans d'acomiar-lo, li demana «un abraç». Difícilment es pot veure en cap de les dues mostres d'afecte una intenció eròtica, ni tampoc cap remissió al tòpic de la gitana que distreu el jove ric perquè els seus companys li puguin sostreure els diners; més aviat es diria que són notes de color que l'autor aplica per significar l'adhesió del personatge a la figura de l'arxiduc.

Per acabar, i seguint el fil d'aquest darrer apunt, hi ha una qüestió relativa al to dels dos poemes que no hauríem de passar per alt, i és el to afectuós que la gitana demostra en aquest segon poema, des de l'inici, referit adés, i sobretot a la darrera estrofa («la vostra ausència / molt la ploraré / jamás no vos veuré / donau-me un abraç!»). En aquest sentit contrasta ostensiblement amb el to del poema de Felip, amb moments tintats d'ironia, com quan la gitana es burla de les desfetes que l'esperen («Perquè lo rei Carlos / per total corona / ab pólvora i bales, / cerca de Pamplona / ballar la xacona / te farà ben ras», vv. 143-148) i del fet que no obtindrà cap guany de la seva experiència espanyola, sinó que, quan mori, com a únic testament, tindrà el Ducat d'Anjou (que ja tenia abans de la guerra). De fet, el subtil to humorístic del romanç de Felip també es palesa en les referències a les dots endevinatòries de la gitana, d'una efectivitat risible: ella mateixa confessa que el pronòstic té poc de sobrenatural i molt del que serà capaç de treure's del magí («En eixa mà / endevinaré / tot lo que s'ha vist, / tot lo que sabré / i pensar podré / que tu passaràs»). També afirma que

el duc d'Anjou serà elegit «per fas o per nefas» (és a dir, sense gaires raons), amb la qual cosa, queda ridiculitzada l'acció de pronosticar el futur, en el que s'ha d'entendre com una enèsima picada d'ullet de l'anònim autor al seu públic, el qual compartia, amb tota seguretat, la convicció que les bonaventures eren pura superxeria. Tot això no ens hauria de portar a la conclusió que el romanç de Carles pren un to més greu, solemne o afectat, que no és el cas; simplement no hi trobem aquesta intenció satírica, la qual cosa referma el biaix ideològic dels dos poemes, que es decanta clarament pel pretendent austríac.

4. Conclusions

La lectura comparada dels dos poemes permet acabar apuntant tres grans conclusions:

1. Les dues composicions, datades a l'any 1707, formen part de la propaganda austriacista per difondre, en territori català, els mèrits de l'Arxiduc en el moment d'un optimisme moderat però precari i molt concret: el mes de juliol, quan les tropes de Carles van prendre efímerament Madrid i l'arxiduc va ser coronat rei d'Espanya.
2. Com a textos propagandístics i d'origen austriacista, les figures dels dos pretendents són construïdes amb connotacions distintes: Felip és destinat a perdre i Carles a guanyar. El primer no és obertament desqualificat, però no se'l tracta amb reverència ni se li augura cap virtut com a monarca. A més a més, és ben patent l'esforç de l'autor del segon text per presentar l'arxiduc com a hereu legítim, la qual cosa no és menor tenint present que en l'origen del conflicte hi ha un problema dinàstic. Les expressions «per la recta línia» (v. 158) i «lo rei vertader» (v. 176) s'expliquen en aquesta tessitura. D'altra banda, amb la intenció d'assegurar-se l'adhesió de les classes populars catalanes —públic diana majoritari del romanç, cal no oblidar-ho—, és presentat com un rei benefactor amb aquest sector de la societat («Seràs liberal / ab gran pietat, / donareu al pobre / molta caritat; / sa necessitat / la remediàrà»).

3. Els dos textos desenvolupen obertament un tòpic, el de la gitana que diu la bonaventura, que, com s'ha explicat, constitueix un motiu folk-lòric que té un ampli recorregut en la literatura i la pintura de l'època moderna i que adquireix distintes connotacions. En el cas que ens ocupa, però, el tòpic apareix desvinculat de les connotacions eròtiques i/o pícarques més freqüents. La composició de l'escena es reduïda a la mínima expressió, de fet, únicament a la veu de la gitana; una veu que, comptat i debatut, ni tan sols hem de creure seva, perquè la dona no és més que un vehicle per a l'expressió de l'ideari de la propaganda austriacista de guerra, en el que resulta ser, per tant, una mostra més de com aquest tipus de literatura va reaprofitar per a les seves finalitats, sempre que li va caldre, materials, personatges i motius de la tradició popular per assegurar la millor difusió de les idees polítiques, les quals que constituïen, al capdavant, el veritable motiu de l'elaboració dels poemes.

5. Sobre l'edició dels textos

Els textos que es presenten a continuació s'han editat a partir de l'únic testimoni existent en cada cas, i només cal aclarir que els exemplars fins ara localitzats —tres per al romanç de Lluís i dos per al de Carles— formen part d'una mateixa emissió —cadascun de la seva, ben entès—. ⁷ Ambdós plecs disposen el text a dues columnes, en edicions de quart que ocupen quatre pàgines, format habitual en aquest tipus de composicions, i el segon inclou a les pàgines posteriors del mateix plec una cançó en castellà sobre l'estada de l'arxiduc a l'Albufera de València («Llene el cóncavo el Céfitro»). Segons consta als colofons, el primer dels textos és imprès a «Barcelona, per Josep Llopis, a la Plaça de l'Àngel. 1707», i el segon «En Barcelona. Por Francisco Guasch, impresor, en la Calle de la Paja, año de 1707».

⁷ Trobem exemplars del primer als fullets F. Bon. 12759, 5659 i 2991 i del segon a F. Bon 12760 i 5663, tots ells, dins la Col·lecció de Fullets Bonsoms de la Biblioteca de Catalunya (Barcelona).

F. Bonsoms 5659

F. Bonsoms 5663

El primer poema consta de 22 estrofes de versos pentasil·làbics i presenta un esquema mètric regular en el qual es combina la rima consonant amb el vers blanc (5-, 5b, 5-, 5b, 5b, 5c, 5-, 5c). Les tornades són sempre idèntiques, amb l'única excepció de l'estrofa dinovena, on es resol amb els versos «Que fins a Versalles / no t'aturaràs». El segon text, que consta de 23 estrofes de versos també pentasil·làbics, presenta rima assonant als versos 2, 4 i 5, i entre els versos 6 i 8, és consonant en -às en totes les estrofes llevat de 1, 6, 7, 8, 12, on es manté assonant. Val a dir que el primer poema és irreprotxable pel que fa a la mètrica, mentre que el segon, en canvi, conté fins a set versos hipermètrics. És impossible dilucidar si aquestes falles són d'autor o d'editor, i l'absència d'altres testimonis fa impossible esmenar-les, de manera que les mantinc, bo i advertint-les a l'anotació.

Malgrat els diversos paral·lelismes entre els dos textos esmentats en el present estudi, considero que no hi ha arguments per afirmar que els dos poemes, que no estan signats, puguin ser obra de la mateixa ploma. Com he dit, difereixen en el patró de rima, més assequible en el segon poema que al primer i aquest fet, juntament amb la presència dins el primer text de l'italianisme «frangent», i també considerant que aquest segon presenta una factura inferior a l'altre (solució erràtica de les rimes, tries sintàctiques i lèxiques menys reeixides que l'altre poema, etc.) em fan pensar que deuen pertànyer a autors diferents, però, de nou, això no pot ser més que una conjectura.

Pel que fa a l'edició dels textos, he adaptat l'ortografia a la normativa actual d'acord amb els criteris d'edició per a textos catalans d'època moderna definits per Rossich (2006), els quals fan compatible la normativització ortogràfica amb el respecte escrupolós a la pronúncia original dels mots. Regularitzo també l'apostrofació, l'accentuació, la puntuació i l'ús del guionet, i utilitzo la cursiva per marcar les expressions en castellà o francès que s'han de pronunciar en aquestes llengües. Amb aquestes decisions, he volgut servir la màxima fidelitat en la recuperació textual dels poemes i, al mateix temps, fer-los el més properes possible al lector d'avui.

La bonaventura que digué la gitana imaginària al duc d'Anjou al partir-se de París per lo Regnat d'Espanya.

Digué una gitana
al net de Lluís
la bonaventura
4 eixint de París,
i li donà avís
segons oiràs.
Adeu, duc d'Anjou,
8 *fins que tornaràs.*

Digué: «En eixa mà
endevinaré
tot lo que s'ha vist,
12 tot lo que sabré
i pensar podré
que tu passaràs.
Adeu, duc d'Anjou,
16 *fins que tornaràs.*

De les ratlles veig
una travessera;
grans treballs indica,
20 que et daran quimera,
i rodant l'esfera
sofrir-los hauràs.
Adeu, duc d'Anjou,
24 *fins que tornaràs.*

Per fas o per nefas
te veus elegit
rei de les Espanyes,
28 de molts no aplaudit;
miro que, atordit,

ho abandonaràs.
Adeu, duc d'Anjou,
32 *fins que tornaràs.*

Te'n vas a Madrid,
luego a Catalunya,
a on tindràs Corts
36 i veuràs que empunya
armes que Gascunya
tem, i temeràs.
Adeu, duc d'Anjou,
40 *fins que tornaràs.*

Una savoiana,
com lo sol hermosa,
penar te farà
44 i serà ta esposa;
viva i generosa,
cert l'encontraràs.
Adeu, duc d'Anjou,
48 *fins que tornaràs.*

Cara d'angelito:
en ta mà, una barra
noves pronostica,
52 tristes les embarra;
gafaràs paparra
quan les oiràs.
Adeu, duc d'Anjou,
56 *fins que tornaràs.*

Te vindrà notícia
en certa ciutat
que el regne de Nàpols
60 per rei ha cridat

a Carlos amat;
ah, que ho sentiràs!
Adeu, duc d'Anjou,
64 *fins que tornaràs.*

Passaràs al mar
molt encontinent,
el Regne de Nàpols
68 sossegar volent,
en aquell frangent
ho conseguiràs.
Adeu, duc d'Anjou,
72 *fins que tornaràs.*

Diràs a ta esposa
“Prenda del meu cor,
le grand Dieu te garde,
74 me'n vaig ab dolor.
Ai, lo meu amor,
dur és aquest cas!”
Adeu, duc d'Anjou,
78 *fins que tornaràs.*

Una gran batalla
en lo món notòria
perdràs en Milà
82 i tu, per victòria,
en llibres d'història
escriure faràs.
Adeu, duc d'Anjou,
86 *fins que tornaràs.*

Un rei i un duc
te faran gran guerra,
als quals tu tindràs

- 90 amics en la terra.
Junts ab Inglaterra
després los veuràs.
Adeu, duc d'Anjou,
94 *fins que tornaràs.*
- Tornat tu a Madrid,
ta esposa ab prestesa
tindrà de sa part
98 la major noblesa;
la sua vivesa
també alabaràs.
Adeu, duc d'Anjou,
102 *fins que tornaràs.*
- Mes, de ta muller
la ingeniosa manya
no et podrà valer
106 per ser rei d'Espanya;
un de l'Alemanya
ho serà en est cas.
Adeu, duc d'Anjou,
110 *fins que tornaràs.*
- Los catalans guapos
los primers seran
que a Carlos Tercer
114 per rei logran
i lo mantindran
ab poderós braç.
Adeu, duc d'Anjou,
118 *fins que tornaràs.*

Castigar voldràs
ab estil francès
la gent catalana
122 i el barcelonès;
t'eixirà al revés
del que pensat has.
Adeu, duc d'Anjou,
126 *fins que tornaràs.*

Per mar i per terra
davant Barcelona,
uniràs las forces
130 ab fúria nerona;
d'Eulària i Madrona
veig t'espantaràs.
Adeu, duc d'Anjou,

134 *fins que tornaràs.*
Reunint les tropes
en Guadalajara
a Carlos Tercer
138 voldràs fer tu cara;
no serà hora encara
de tornar atràs.
Adeu, duc d'Anjou,
142 *fins que tornaràs.*

Perquè lo rei Carlos
per total corona,
ab pólvora i bales,
146 cerca de Pamplona
ballar la xacona
te farà ben ras,
que fins a Versalles
150 no t'aturaràs.

Pronosticar falta
dels anys de ta vida:
dic serà tan llarga
154 com serà la mida;
sens dir-te mentida
estos anys viuràs.
Adeu, duc d'Anjou,
158 *fins que tornaràs.*

Disposar podràs
en lo testament
del ducat d'Anjou
162 i son continent,
també de l'argent
i del que tindràs.
Adeu, duc d'Anjou,
166 *fins que tornaràs.*

Estes son les coses
de què tinc ciència
que et donarà Espanya
170 en sa gran regència;
sols esta és l'herència
que t'emportaràs.
Adeu, duc d'Anjou,
174 *fins que tornaràs».*

9 *en eixa mà*: la gitana es refereix a la mà del duc, que cal entendre que ara sosté entre les seves amb la intenció de llegir el futur al pretendent francès.

21 *rodant l'esfera*: amb el pas dels dies.

25 *per fas o per nefas*: amb raó o sense raó.

29 *miro*: veig.

30 Davant l'ofensiva dels exèrcits austriacistes sobre Madrid i la impossibilitat de defensar la ciutat, Felip i la seva cort van abandonar la capital el 21 de juny de 1706. Aquí la gitana es refereix a un moment de la vida del pretendent francès força posterior als que esmentarà just a continuació.

35-39 Les Corts presidides per Felip se celebraren a Barcelona entre el 12 d'octubre de 1701 i el 14 de gener de 1702. El passatge podria fer referència al fet que el braç militar es va oposar amb fermesa a les exigències de Felip, forçant-lo a la negociació i «es mostrà molt més combatiu que els braços eclesiàstic i reial» (Albareda 2009: 116).

41-47 Maria Lluïsa Gabriela de Savoia, primera esposa de Felip i reina consort d'Espanya entre 1701 i 1714, any de la seva mort.

49 *Cara d'angelito*: apel·latiu referit a Felip. Remet a la joventut del pretendent francès, que el 1707 tenia 23 anys.

50 *una barra*: una de les línies de les mans.

52 *embarra*: 'Posar barra, especialment per tancar o subjectar (una porta, finestra, etc.)' (DCVB, s.v. *embarrar*).

57-86 Al·lusió a l'aixecament antiborbònic esdevingut al nord d'Itàlia l'any 1701 i considerat l'inici a la Guerra de Successió. Felip es desplaçà a aquell territori, que aconseguí pacificar temporalment l'any 1702 (v. 65-69). Amb tot, la pèrdua de Milà, el 26 de setembre de 1706 (v. 79-83) va ser el preludi de la conquesta d'aquest territori i del Regne de Nàpols per als imperials aquell mateix any. | *frangent*: de l'italià *frangente*, 'circumstància adversa' o 'situació compromesa'.

87-a90 El rei podria ser tant Leopold I com el seu fill Josep I, pare i germà de l'arxiduc Carles, respectivament. Tots tres, en accedir al tron, a més d'ostentar el títol d'emperador del Sacre Imperi Romà Germànic, posseïen també el de rei d'Hongria i Bohèmia. El duc al·ludit al v. 87 és, molt probablement, l'arxiduc Carles.

95-100 Durant l'absència de Felip per les campanyes italianes, Maria Lluïsa de Savoia va treballar per disminuir la influència de Lluís XIV a la cort hispànica i atreure's així la noblesa espanyola.

111-116 L'any 1705 es produeix l'aixecament dels vigatans, que aplanen el terreny per al desembarcament de les tropes imperials a Barcelona, on entren l'octubre de 1705. Catalunya serà, per tant, el primer territori on Carles serà proclamat rei.

127-132 Al·lusió a l'intent de recuperar Barcelona que culminà en el setge filipista a la ciutat de l'abril de 1706. L'arribada d'una esquadra anglesa a principis de maig capgirà la proporció de forces en combat i obligà l'exèrcit francoespanyol a retirar-se. | 131 *Eulària i Madrona*: Santa Eulària i Santa Madrona, patrones i protectores de la ciutat de Barcelona.

135 *reunint*: hiati per aconseguir el còmput sil·làbic.

136 Guadalajara va ser el punt on es trobaren els dos exèrcits austriacistes que s'uniren per prendre Madrid, el comandat pel comte de Petersborough, que procedia d'Aragó, i el comandat pel marquès de Las Minas i el comte de Galway, procedent de Portugal. Van entrar a Madrid el juny de 1706.

139 *serà hora*: sinalefa.

143-150 Atès que aquest sembla ser l'únic pronòstic no acomplert del poema (perquè Felip no hagué de retornar a França) podria tractar-se més aviat d'una amenaça davant del fet que Felip, havent passat al Rosselló després del desbaratament del setge de Barcelona, preveia retornar a la Península a través de Navarra. Altrament, l'estrofa podria fer referència a alguna acció austriacista en territori navarrès que no s'ha pogut documentar. | 147 *la xacona*: 'Dansa de ritme lent que es ballava en els segles XVI i XVII' (DCVB, s.v. *xacona*).

151-156 Estrofa de caràcter faceciós en què la gitana demostra uns dots endevinatoris més aviat limitats, ja que ve a dir a Felip que viurà... fins que es mori.

* * *

Lletres curioses de la bonaventura que digué una gitana a Carlos Tercer quan partí de Viena a Espanya.

La bonaventura
digué una gitana
a Carlos Tercer
4 quan partí a Espanya;
així li declara
besant-li les mans:
8 «*Adeu, arxiduc,*
fins que rei seràs».

«Donau-me eixa mà
de color de rosa
que adivinar vull
12 lo que clar se nota;
vols lo que a tu toca
i ho conseguiràs
Adeu, arxiduc
16 *fins que rei seràs*».

Eixa ratlla llarga
que tens a mà dreta
senyal és, manifest,
20 de guerra sangrenta;
la Terra contenta
experimentaràs.
Adeu, arxiduc,
24 *fins que rei seràs*».

Segun ma perícia,
conec per les ratlles
seràs perseguit
28 en moltes campanyes,
mes en les batalles
trionfant eixiràs.
Adeu, arxiduc
32 *fins que rei seràs*».

Catalunya i València,
lo Regne d'Aragó,
tots prendran les armes
34 per a ton favor
i ab gran amor
tu los premiaràs.
Adeu, arxiduc
40 *fins que rei seràs».*

Castella i Navarra
te seran rebels,
mes los biscaïns
44 estaran molt quiets;
càstig per a d'ells
esta acció serà.
Adeu, arxiduc,
48 *fins que rei seràs.*

Mallorca i Menorca,
Sardenya i Sicília,
a lo rei Felip
52 li faran vigília
perquè a sa família
sentir no voldran.
Adeu, arxiduc
56 *fins que rei seràs».*

Lo duc de Savoia
serà en ta favor
i a tota la França
60 causarà temor,
i son gran valor
permaneixerà.
Adeu, arxiduc
64 *fins que rei seràs.*

Veuràs Portugal
ab sos portuguesos
com traurà l'espasa
68 contra los francesos;
farà grans excessos
que t'admiraràs.
Adeu, arxiduc
72 *fins que rei seràs.*

Holanda i Inglaterra,
ab sa gran armada,
correran la bola
74 per la mar salada;
segura la terra,
marina tindràs.
Adeu, arxiduc,
78 *fins que rei seràs.*

Lo duc de Baviera
gran guerra farà
per seguir a França:
82 molt ho plorarà,
sos estats perdrà,
com prest ho veuràs.
Adeu, arxiduc
86 *fins que rei seràs.*

Los napolitans
per vós, gran senyor,
les armes prendran
90 contra el duc d'Anjou,
que la raó els mou
i són imperials.
Adeu, arxiduc
94 *fins que rei seràs.*

Los *Grandes de España*
seran malcontents
del govern de França
98 i de sos consells,
i sos sentiments
tu els aliviaràs.
Adeu, arxiduc
102 *fins que rei seràs.*

Us veureu sitiats,
dintre una plaça
ab gran multitud,
106 de la gent de França
i tota sa dansa
desbarataràs.
Adeu, arxiduc,
110 *fins que rei seràs.*

Alguns botiflers
faran a muntanya
i per los poblats
114 portaran sissanya
dient que en ta companya
la cisma portaràs.
Adeu, arxiduc
120 *fins que rei seràs.*

Sereu judicat
d'infel i heretge
d'alguns botiflers
124 que no tenen tretze;
ab ton gran exemple
los desenganyaràs
Adeu, arxiduc
128 *fins que rei seràs.*

Si vols acertar-ho
prendràs mos consells:
desterra d'Espanya
132 tots los malcontents
i dels botiflers
ningú en deixaràs.
Adeu, arxiduc
136 *fins que rei seràs.*

Seràs liberal,
ab gran pietat,
donareu al pobre
140 molta caritat;
sa necessitat
la remediàràs.
Adeu, arxiduc

146 *fins que rei seràs.*
Anireu a Espanya,
Carlos molt amat,
en la sua cort
150 sereu coronat;
per rei aclamat
allí quedaràs.
Adeu, arxiduc,
154 *fins que rei seràs.*

Prendràs possessió
de la monarquia
que pertany a tu
158 per la recta línia
i sense moïna
la governaràs.
Adeu, arxiduc,
162 *fins que rei seràs.*

Una gran princesa
serà vostra esposa
que serà més linda
166 que mateixa rosa;
i de ta consòrcia
successió tindràs.
Adeu, arxiduc
172 *fins que rei seràs.*

Feu vostre viatge
oh, Carlos Tercer,
que sou de tota Espanya
176 lo rei vertader;
gràcies, lo primer,
a Déu li faràs.
Adeu, arxiduc,
180 *fins que rei seràs.*

Si em dones llicència
me despediré,
la vostra ausència
184 molt la ploraré;
jamés no vos veuré,
donau-me un abraç!
Adeu, arxiduc,
188 *fins que rei seràs».*

19 Vers hiper mètric.

21-22 Aquí cal entendre *la Terra* com a metonímia de Catalunya. | 22
Vers hiper mètric.

33-34 Versos hiper mètrics.

57 Eugeni de Savoia-Soissona (París, 1663–Viena, 1736), general austriacista que encapçalà la conquesta de Torí, Milà i Nàpols per als imperials en les campanyes de la tardor de 1706.

65 El Regne de Portugal es va unir a la Gran Aliança el maig de 1703.

73 *la bola*: el món.

79 Maximilià II Emanuel de Baviera (Munic, 1662–1726). Destacat militar bavarès que es posà al servei de Lluís XIV amb l'ambició d'arribar a optar al tron del Sacre Imperi Romà Germànic.

87-90 Al·lusió als aixecaments napolitans contra Felip V, que tingueren lloc el 1701 i el 1706 i culminaren amb el pas d'aquest territori a domini imperial, el qual seria posteriorment ratificat amb el Tractat d'Utrecht (1712).

95-98 Es refereix al descontentament de l'alta noblesa castellana pel fet que, des de la seva arribada al tron, l'any 1701, Felip s'envolta de cortesans francesos, deixant de banda l'aristocràcia local.

103-108 Referència al setge de Barcelona de 1706. L'exèrcit de les Dues Corones, comandat per Felip d'Anjou en persona, posa setge al Cap i Casal a primers d'abril. La ciutat, on des de feia uns mesos residia l'arxiduc, va sostenir el setge fins a primers de maig, quan l'arribada d'una esquadra anglesa va capgirar la proporció de forces i obligà els francocastellans a aixecar el setge i emprendre la retirada. | 106 *de la gent*: per la gent.

116 Vers hiper mètric.

115-116 *ta companya*: l'esposa de Carles, Elisabet Cristina de Brunsvic-Wolfenbüttel, procedia d'una família protestant. Es va convertir al catolicisme l'any 1707 per poder maridar Carles.

124 *no tenen tretze*: 'No tenir tretze ni catorze: ésser una persona informal o una cosa desordenada' (DCVB, s.v. *tretze*, 'no tenir tretze ni catorze').

126 Vers hiper mètric.

147-150 L'arxiduc va ser coronat rei d'Espanya a Madrid el 2 de juliol de 1706.

159 *moïna*: 'Disgust, irritació' (DCVB, s.v. *moïna*).

167 *consòrcia*: esposa.

175 Vers hiper mètric.

185 Vers hiper mètric.

Bibliografia

- ALBAREDA, J. (2009) «La Represa del constitucionalisme (1701–1706)», *Revista de Dret Històric Català*, pp. 113-133. Publicació en línia <<https://raco.cat/index.php/Revista-DretHistoric/article/view/152893/204793>>.
- CARO BAROJA, J. (1990) *Ensayos sobre literatura de cordel*, Madrid, Istmo.
- ESCOBEDO, J. (2009) «Documentació impresa en l'època de la Guerra de Successió», *Recerca Musicològica*, 19, pp. 45-75.
- ETHINGHAUSEN, H. (2005) «La guerra dels Segadors: informació, comunicació i poder a l'Espanya del segle XVII», *Manuscrits*, XXIII, pp. 45-48.
- IBÁÑEZ JOFRE, X. (1983) «Els romanços i els plecs austriacistes en la Guerra de Successió», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 3, pp. 315-320.
- KROLL, S. (2018). «La evolución de la comicidad de Lope a Calderón. La representación del pueblo gitano en sus obras», *Hipogrifo. Revista de Literatura y Cultura del Siglo de Oro*, vol. 6, núm. 1, pp. 321-335.
- MENA, I.; RINA, M.P. (2008) «Prejuicios antigitanos en la literatura de cordel», *Revista de Folklore*, núm. 329, pp. 162-167.
- MIRALLES, E. (2021). *Versos per vèncer. Poesia de la Guerra dels Segadors (1640–1652)*, 1, Barcelona, Barcino, 2 vol.
- (2019). «Versos efímeros para la guerra de Separación catalana», *Bibliofilia*, CXXI, pp. 311-325.
- (2012). «Els escriptors catalans en una Europa en conflicte. La propaganda política impresa de la Guerra dels Segadors», *Caplletra*, 52, pp. 181-205.
- ROSSELL, A. (2014). *Cançons i romanços populars catalans de la Guerra de Successió*, Edicions Albert Moraleda. [Disponible en línia <<https://www.enderrock.cat/disc/4448/cancons-romancos-populars-catalans-guerra-successio-xviii>>. Darrera consulta: 6/4/2021.]
- ROSSICH, A. (2006) «Criteris d'edició (Textos clàssics de l'edat moderna)», dins A. Rossich; P. Valsalobre(eds.) *Poesia catalana del barroc. Antologia*, Bellcaire d'Empordà, Edicions Vitel·la, pp. 25-36.
- SÁNCHEZ ORTEGA, H. (1994) «Evolución y contexto histórico de los gitanos españoles», *Entre la marginación y el racismo*, Madrid, Alianza, pp. 13-60.
- STOICHITA, V. (2016) *La imagen del otro. Negros, judíos, musulmanes y gitanos en el arte occidental en los albores de la edad moderna*, Madrid, Cátedra.
- TORRAS I RIBÉ, J. M. (2007) *La Guerra de Successió i els setges de Barcelona*, Barcelona, Rafael Dalmau.
- TORRES, X. (2011) «Llegir, escriure i escoltar a la Barcelona del Sis-cents », *Llengua i literatura. Barcelona 1700*, Barcelona; Ajuntament de Barcelona, pp. 62-101.
- VALL, F. X. (2015) «La guerra de Successió en el teatre i la poesia catalans de l'època», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 33, pp. 139-174.

*La ‘Dansa per a sant Vicent Ferrer’
del manuscrit 3619 de la Biblioteca de Catalunya
i el seu context coreoteatral festiu*

[The ‘Dance for Saint Vicent Ferrer’ from manuscript 3619
of the Biblioteca de Catalunya and its festive choreodramatic context]

RAÜL SANCHIS FRANCÉS

LAiREM i ICONODANSA // Universitat Rovira i Virgili

raul.sanfra@gmail.com ORCID: 0000-0001-7867-2198

RESUM: En aquest article s’edita i analitza la *Dansa per a sant Vicent Ferrer*, conservada al manuscrit 3619 de la Biblioteca de Catalunya. S’hi examinen, retrospectivament, els principals aspectes corèutics i teatrals d’algunes festes tradicionals a les comarques dels Ports i el Maestrat per a poder contextualitzar adequadament els textos de les danses que incorpora el manuscrit. Aquests poemes festius s’atribueixen a Pere Vicent Sabata (Sant Mateu del Maestrat, 1662-1733), poeta, erudit i mestre de gramàtica a Sant Mateu, Morella i Vinaròs.

PARAULES CLAU: dansa i teatre festius, lloa, festes, els Ports i el Maestrat, Sant Vicent Ferrer, Pere Vicent Sabata.

ABSTRACT: This article edits and analyses the *Dance for Saint Vincent Ferrer*, preserved in manuscript 3619 of the Biblioteca de Catalunya. Retrospectively, it examines the main choreutical and theatrical aspects of some traditional festivities of the regions of Els Ports and El Maestrat, in order to contextualise the texts of the dances in the manuscript properly. These festive poems are attributed to Pere Vicent Sabata (Sant Mateu del Maestrat, 1662-1733), poet, scholar and grammar teacher in Sant Mateu, Morella and Vinaròs.

KEYWORDS: Festive Dance and Theatre, *Lloa* (Praise Poem), Festivities, Els Ports and El Maestrat (Valencia Regions), Saint Vincent Ferrer, Pere Vicent Sabata.

Recepció: 11/07/2021. Acceptació: 21/07/2021. Publicació: 28/10/2021

1. Teatralitat i danses festives a les comarques dels Ports i el Maestrat: apunts retrospectius

Les descripcions que reporta el canonge de Tortosa i rector de Sorita Ramon Ejarque (1934) sobre les festes d'aquesta darrera població als capítols XV i XVI del monogràfic *Nuestra Señora de la Balma* evoquen els components essencials de la coreoteatralitat que caracteritza les celebracions festives a les comarques naturals dels Ports de Morella i el Maestrat —i d'altres contrades limítrofes— a principis del segle xx. Les viandes, les músiques, els cants litúrgics, les danses processionals, les representacions teatrals, les indumentàries, els arreus, els focs artificials, el sermó d'un destacat clergue, la imatge venerada i les ornamentacions de l'església, l'ermitori i els carrers són els elements indispensables perquè la festa lluisca amb tota la seua esplendor.¹

El dia de la vespra (7 de setembre) arriben els veïns de les poblacions comarcanes i els soritans que retornen al seu lloc d'origen amb motiu de la festa. El vol de les campanes i la disparada de trons a migdia, la correguda de bous després de dinar i l'*entrada* o processó vespertina anuncien la festa i en són el preàmbul. La desfilada nocturna es dirigeix des de l'església parroquial fins a l'entrada del poble, de cara al santuari, per a rebre la imatge de la Mare de Déu. Diversos grups formats per *gitanetes*, *llauradores* i *dansants* ballen durant el trajecte al so de la dolçaina i el tabal. Quan tota la processó ha arribat a les eres de Baix, un dels pastors que dirigeix els balls recita la primera lloa, uns versos

Aquest treball ha estat realitzat gràcies a la XXIV Beca d'investigació Pepita Martí de Duran, atorgada per la Fundació Privada Duran i Martí de Tortosa. Volem agrair especialment a Enric Querol Coll la paciència i els materials que ens ha proporcionat, un agraïment que fem extensiu també a Vicent Josep Escartí.

1 Sobre Sorita, el santuari de la Balma, la llegenda de la troballa de la imatge de la marededeu, la religiositat popular, els endimoniats, la festa i les danses soritanes, a banda del llibre d'Ejarque, vegeu l'estudi de Monferrer (1997: esp. 49-56, 148-165). D'altra banda, ja hem estudiat amb anterioritat les relacions entre la paraula, la música i el ball d'arrels tradicionals en les festes d'aquesta zona en particular i del País Valencià en general (Sanchis Francés 2015 [2014]; 2019: cap. 8.8; 2021: cap. 7). Vegeu també la compilació d'articles publicats al *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* de Gonçal Puerto Mezquita (1956), que tracta les danses festives de Morella, el Forcall, Sorita, la Todolella, la Pobleta, Traiguera, Sant Jordi, Càlig, les Coves de Vinromà i Peníscola.

laudatoris dirigits a enaltir la figura de la *marededeu trobada* de la Balma. El seguici de les danses, el poble, el majoral, les autoritats i el clero tornen a l'església. A la plaça, un altre dels pastors que guien les danses declama la segona lloa. La imatge sagrada roman al temple parroquial fins a la següent jornada. El cant dels gojos tanca les solemnitats d'aquest dia.

L'endemà de matí (8 de setembre, festa de les marededeus trobades), després de la diana i dels resos a l'Aurora que recorren els carrers de la població, se celebra una missa i s'ordena una processó més esplendorosa encara que la del dia anterior. A la porta de l'església, un xiquet vestit d'àngel recita una lloa coneguda com la *relació de l'àngel*. Seguidament, els balls dels *cabuts*, dels *cavallets*, dels *negrets*, de les *vèrgens* i dels *esclaus* se sumen als de les *gitanetes*, les *llauradores* i els *dansants* de la jornada precedent. Formen un magnífic retaule de danses itinerants que s'encamina cap al santuari. Després de travessar el riu Bergantes, quan la imatge de la Mare de Déu arriba a la Creu Coberta, s'escenifica una lluita entre el dimoni i l'àngel. Una vegada ha finalitzat aquesta representació, la processó continua el seu recorregut fins al santuari, on se celebra una missa solemne, amb música i sermó, per rendir culte a la Mare de Déu de la Balma. Tot seguit, el majoral convida els participants de la festa a una menjada. La comitiva i els balls desfan el camí recorregut i tornen al poble fins a l'església. Durant la vesprada, es realitzen jocs i balls a la plaça. Ejarque destaca les carreres d'homes i de xiquets, les jotes i el *ball del poll*, una dansa festosa arrelada a les comarques confluents d'Aragó, Catalunya i València en la qual es regalava un gall com a premi al millor ballaire, escollit per aclamació popular.²

La festa acaba el dia 9 de setembre amb una missa solemne en honor de la Mare de Déu de Gràcia. Encara afegeix Ejarque que, alguns anys, si la collita havia sigut bona, a mitjan vesprada del dia 8 s'escenificava al paratge de les eres —antigament a la mateixa ermita— una soldadesca entre moros i cristians anomenada *El castell de foc*.

2 Vegeu la descripció que en fa Maties Pallarès (1914). Sobre la importància dels galls i altres aus en relació amb la follia i les autoritats efímeres de la festa popular, consulteu Sanchis Francés (2021: 24-37).

També és significativa —i ben rica des del punt de vista lèxic i etnogràfic— la descripció que fa el poeta i gramàtic valencià Carles Salvador (2010 [1952]: 36-45) del costum de recitar lloes per Carnestoltes a Benassal (Alt Maestrat) abans de la guerra del trenta-sis. La vespra de la festa es feia l'*entrada de la tea*, una fusta de l'interior del pi i altres arbres que havia d'alimentar el foc dels llumeners durant les nits de la celebració per a poder dansar el *ball pla*, el ball lúdic de plaça per excel·lència. Un fadrí representava el paper de traginer. Portava les estelles als cornalons de la sària que carregava un matxo. Al seu costat anaven els majoralets primer i segon, que representaven el poble, i darrere la dolçaina i el tabal tocant una antiga tonada ben característica de molts balls valencians, com ara la dansa de gitanos del *Ball de Torrent*, el *Ball de la Mahoma* de Bocairent, el *Ball de velles* d'Alcoi o el *Ball de les espies* de Biar, entre d'altres (Sanchis Francés & Esteve-Faubel 2013). La gent de la població, disfressada, esperava la comitiva i la declamació de les lloes, també anomenades relacions, emparentades amb la literatura col·loquera. En paraules del mateix Salvador:

Els veïns eixien als cantons a vore'ls passar, i molts els seguien per a escoltar les relacions, és a dir, les lloes: la invitació que es feia al poble a les festes del Carnestoltes i la història del viatge del traginer pel seu món comercial, relatat des d'un punt de mira d'humor grossa però no grollera. Aquesta relació del viatge, des que s'havien acabat les rècues, ja era suposada, i per tant literària, d'aquella mena de literatura que es diu «vulgar» i que té les seues germanes en els col·loquis no dialogats de l'Horta de València recitats pels col·loquiers.

El grup de recitadors era acompanyat d'un altre d'escopeters [...] feien les descàrregues entre recitació i recitació [...] Les lloes tenien dues particularitats. Havien de ser escrites expressament, de bell nou cada any, originals, com es diria en termes literaris, per a cada rapsoda rusticà, i havien de ser recitades, quasi cantades, amb una tonadeta monòtona i característica, no exempta de graciositat, amb escapades de veu indicadores d'alegria (Salvador 2010 [1952]: 37-38).

És important remarcar el caràcter efímer de les composicions, malgrat que l'argument devia ser sempre el mateix i, per tant, de sobres conegut. També cal posar en relleu la musicalitat de la declamació, com encara s'observa en algunes representacions populars festives d'arreu. Característiques que podríem extrapolar a les peces literàries que ens ocupen i al seu context.

Pel que fa al procés de gestació d'aquestes lloes, Salvador continua dient:

El recitador, amb el capell a la mà dreta, portava el ritme del vers. Els autors de les lloes eren, en alguns casos, els mateixos actors, i sempre gent de la terra, alguna vegada gent il·letrada que havia de dictar la lletra en la taverna o bé en casa del propi versaire, vora el foc de la llar, a qui després l'hauria de dir de cor, de memòria, en públiques audicions. Si per meravella i fort compromís aquest costum de propietat literària ha estat alterat i les lloes o col·loquis les han escrites persones més doctes però forasteres, l'obra no ha tingut fortuna. I la fortuna o èxit d'una lloa es posa de manifest en les rialles i en el gest del públic, quan exclama:

—Bona aloba! Bona aloba!³

La bondat d'una lloa popular no radica, doncs, en l'academicisme que pugua encloure. La preceptiva més bé la perjudica. La bondat d'aquesta peça literària, o il·literària, està en allò indefinible que podríem dir ambient i que no sabem ben bé quina cosa és, però que els llecs escriptors benassalencs porten en la massa de la sang [...] La vespra de l'entrada de la tea, a la nit, en casa del majoral de sant Agustí [...] s'havia fet una recitació privada de les lloes de l'endemà, entre fum de tabac, tramussos, vi i aiguardent (*Ib.*: 40).

Per acabar, Salvador aporta tres lloes, les dels dos majoralets i la del tra-giner, d'un autor anònim de principis del segle XX (*Ib.*: 41-44).

3 El DCVB recull el mot alova 'Composició versificada que és recitada en públic la nit abans de Carnestoltes en la festa de fadrins titulada «de la tea» (Benassal)'.

Si retrocedim dos segles en el temps i ens situem a la ciutat de Morella (Ports), dues obres de Carles Gassulla d'Ursino ens proporcionen un panorama festiu molt semblant al que hem descrit al principi. Estem parlant de l'extensa relació de successos *Jubilosos, festivos aplausos...*, un manuscrit recentment editat per Alanyà (2018) que relata les festes en honor a la Mare de Déu de Vallivana, realitzades el 1702 amb motiu del Sexenni V, i de la *Relación difusa* del Sexenni VIII, de 1738 (Gassulla d'Ursino 1739).⁴

De la segona obra, destaquen les referències als dansants, el drac, els gegants, les dolçaines, els gremis i les seues banderes, els jocs de «Maesse Coral» i «Arlequín», el ball de la «correnta», els vilancets, les sestres musicals, «un danze de damas bellas», el «danze» a la plaça de l'Església, «minués y contradanzas», els textos de la lloa del pastor i dels gojos a la Mare de Déu de Vallivana (*Ib.*: pàssim).

De la primera, més rica en detalls però també molt més llarga, cultista en les formes i ampul·losa en el llenguatge, només apuntarem un fragment ben significatiu:

[...] Salió la Procecion de la iglesia, en cuya Plaza se hizo una larga mansión, para dar lugar a la Música, que explayara por la vaga región las concertadas cláusulas de un Villancico, variando los encomios con agudos conceptuosos metros, ocho bizarras Donzellas, vestidas hermosamente a lo Egipto en la tarea de un Bayle, que con gran espíritu dijeron a María Santísima, siguiéndose, en tercer lugar el Danze de Catí, que hicieron de las suyas, arrullando con cabriolas la seriedad y belleza del Águila, que internava con sus compasadas muestras de pies, alas y cabeza, único primor de este Reyno, y admiración de los Joviales.⁵

4 D'aquesta darrera obra hi ha una edició facsímil amb un pròleg annex de Rodríguez Cuadros (1993) i uns breus apunts biobibliogràfics de Gassulla d'Ursino a càrrec de Dolz (1993). Per a més informació sobre l'autor i la seua obra més interessant, el *Pensil celeste de flores*, si més no des del punt de vista que ens ocupa, vegeu la tesi doctoral de Ferrer Lluch (1970) i els treballs de Dolz (1998) i d'Escartí (2013; 2015; 2017).

5 Gassulla d'Ursino, *Jubilosos, festivos aplausos...*, 1702 (Alanyà 2018: 160 de ref.).

Figura 1: Dansa de *gitanetes*, festes del Sexenni XXXVII a la Mare de Déu de Vallivana de Morella (els Ports), 1916 [Fons Fotogràfic Pascual, Ajuntament de Morella; Fotografia: J. Pascual].

Així, a la processó organitzada pel capítol morellà el primer dia del Sexenni de 1702, a més del drac, els gegants, els gremis de la ciutat, els estendards de les antigues confraries i els membres destacats de les parròquies i les comunitats religioses, també hi participaren un grup de músics que interpretaven un vilancet, un ball de gitanes o egipcianes, com també eren conegudes a l'època, uns dansaires de Catí que feien balls acrobàtics i l'emblemàtica àguila que evolucionava compassadament pels carrers de la vila. Encara més, Gassulla incorpora, entremig de les descripcions dels altars del recorregut i els miracles atribuïts a la Mare de Déu, diversos textos destinats a ser representats per les *gitanetes* i els dansaires (Fig. 1).

Més o menys anàlogues són les descripcions que es poden trobar al manuscrit intítulat *Relación de las fiestas que en septiembre de 1814 hizo la villa real de Catí a su soberana protectora, María Santísima del Avellá*, del

qual destaquen els textos —tots en castellà— de la «Publicata» o anunci de les festes, diversos poemes laudatoris festius, les composicions per a les danses de dansants, gitanetes, vèrgens i peregrines, la «relación que devía decirse en el monte del Avellá y no pudo verificarse» i la «Batalla de los caballetes», que escenificava en forma de ball parlat de cavallets la contesa que enfrontà el general Palafox i el francès Lefebvre a Saragossa durant la Guerra del Francès.⁶

Finalment, volem portar a col·lació un darrer text extret de la *Historia de la Villa de San Matheo*, una obra historiogràfica manuscrita d'Ildefons Ferreres (2006: cap. 28), en què es descriuen les solemnes festes que es van fer del 21 al 28 de setembre de 1814 en aquesta població, després de la retirada de les tropes franceses:

[...] A las cuatro de la tarde acabadas las vísperas, empezó a salir la solemníssima procesión. Iban delante tres brillantes carros triunfales, todos con el retrato del Rey, o de la Virgen de los Ángeles [...] Luego se seguía un gran barco hecho de cartón [...] Lo llevaban seis hombres con máscara de turcos [...] Se seguía después el águila y gigantes de la villa, que los hacían bailar con mucha diversión del público.

Venían después seis danzas muy bien ordenadas, cada una llevaba su dulzaina, y se componían de gitanos, negrillos, enanos, danzantes, peregrinos y gitanillas, hacían a ratos sus paseos danzando con todo el primor del arte hasta llegar a la Santa Imagen de la Virgen. El ruido y estruendo que causaban seis dulzainas con sus tamboriles, las postizas y panderillos de las danzas, el ruido de las campanas, el armonioso concierto de la música y de los cantores, y los vítores de las gentes, representaba la traslación del Arca del Antiguo Testamento al templo de Jerusalén [...] Seguían once hermosas doncellas [...] Representaban las vírgenes compañeras de Santa Úrsula, que las capitaneaba con una elegante y primorosa bandera [...] coro de los

6 Ja vam recollir aquesta informació en publicacions anteriors (Sanchis Francés 2015 [2014]: 155), a partir de les dades i les transcripcions fragmentàries que proporcionà Julià (1930: 15-19). Vegeu també Querol (2018: 55-56) i els detalls que aquest autor dona sobre la còpia manuscrita de la relació, que es conserva a l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre (MCEM: Id. 2763).

músicos [...] Tres vírgenes muy bellas venían después, que figuraban las tres virtudes teologales [...] Iban a lo último cuatro ángeles de extremada belleza. Eran niños sólo comparables a lo que representaban. Estaban los más inmediatos a la Virgen María y, con espada en mano, la despejaban el paso [...] Después de esta majestuosa comitiva se presentaba bajo un rico palio la Madre de Dios, con el título de Virgen de los Ángeles [...].

A l'inici de la processó, en un taulat on hi havia un retrat del rei, a l'arribada de la imatge de la Mare de Déu dels Àngels a la plaça de l'Església, quatre àngels es van despenjar des de dalt de les quatre columnes que enquadraven el cadafal mentre entonaven polifònicament l'*Ave Maris Stella*. Tot seguit, un dels àngels va recitar una lloa («oración»). Més endavant, quan la processó va arribar a un escenari que representava una selva, un pastor dorment declamà una altra lloa laudatòria a la Mare de Déu en despertar-se per l'oportú tret d'un caçador. Finalment, els altres tres àngels també recitaren lloes en els llocs previnguts.

A la banda catalana del bisbat tortosí també s'han pogut documentar danses d'aquest tipus. Per exemple, el setembre de 1689, Ulldesona va celebrar unes grans festes dedicades a la Mare de Déu de la Pietat per haver protegit la vila d'una plaga de llagosta. Per aquest motiu els ulldeconencs fundaren una confraria sota la seua advocació i portaren la imatge en processó des de l'ermita fins a l'església. Hi van participar una dansa de gitanes i un ball d'espases (Roig 2006: 30; Vericat *et al.* 2010: 158). Nosaltres mateixos, n'hem recollit en abundància a la ciutat de Tortosa en un estudi que encara tenim en curs.

Malgrat les distàncies temporals, els possibles canvis d'usos, les diferents ocasions festives i les singularitats locals, aquestes descripcions serveixen per contextualitzar, si més no retrospectivament, la realitat festiva en la qual s'han d'enquadrar bona part dels gèneres coreoteatral que evocarem en aquest article, en el qual farem una primera aproximació a les lloes i les cobles de les danses recollides al manuscrit 3619 de la Biblioteca de Catalunya, i especialment a la *Danza per a sant Vicent Ferrer*. Unes obres confeccionades molt probablement pel santmatevè Pere Vicent Sabata Grifolla en el període que va des de la darrera dècada del segle XVII fins al primer quart del segle XVIII.

2. Algunes notes sobre el manuscrit objecte d'estudi i l'autoria de les peces que conté

A la Biblioteca de Catalunya es troba un volum miscel·lani catalogat amb la signatura Ms. 3619 que conté 174 textos en llatí, castellà —la llengua predominant— i català. Les peces ocupen 312 folis de paper, alguns en blanc, relligats en quaderns de diferents mides i copiats per diverses mans, entre les quals la del clergue Nicolau Morera Sabata, net de l'autor que ens ocupa. La major part de les obres poden datar-se cap a finals del segle XVII i durant el segle XVIII. El volum ingressà a la susdita biblioteca el 1939, molt probablement procedent del seminari de Tortosa. L'estat de conservació és bo, encara més després de la restauració de l'enquadrernació. L'han descrit, amb major o menor detall, Tres & Clarasó (1999: 40), Toldrà & Gudayol (2006: 478-489) i Querol (2011: 490-491).⁷

Com ja han apuntat prèviament els autors esmentats, el volum l'encapçalaven el *Col·loqui entre el doctor Chanqueta y un orat o loco de l'Hospital*, relacionat amb l'ajusticiament d'un religiós a València el 1680, i unes *Décimas al vissorey de Valencia* sobre el mateix succés [1-2]. A continuació, s'enllaça el bloc més rellevant del conjunt, si més no des del nostre punt de vista: tot un seguit de composicions poètiques festives en castellà i en català, la gran majoria *corèntiques, líriques i teatrals*. Uns textos que, segons Querol (2019b: 97), «poden ser atribuïts gairebé amb tota seguretat a Pere-Vicent Sabata».⁸ En aquest grup podem trobar poemes de mètriques diverses i de gèneres variats, sobretot de caire festiu i religiós (dedicats a diferents advocacions de la Mare de Déu, al *Corpus Christi* o a diversos sants), però també de profà: lloes i cobles (*loas y dichos*) per a danses, lloes per a comèdies, lloes processionals, cantates, representa-

7 En tot moment farem servir, en negreta i entre claudàtors, la numeració de les peces d'aquest manuscrit que proposen Toldrà & Gudayol (2006: 478-489), la descripció i els incipits de les quals també es troben disponibles en línia (MCEM: Id. 315).

8 Els arguments de Querol (2011: 491-492) que atorguen l'autoria d'aquestes composicions a Sabata o, en alguns casos, a algú del seu entorn, sobretot de les escoles de gramàtica, són força sòlids. Fins i tot, la mà de Nicolau Morera Sabata, net de Pere Vicent, anota al títol d'una de les composicions: «Décima que compuso forzada de repente el doctor Zapata, mi abuelo materno» [118].

cions coreomusicals d'inspiració mitològica, gojos, sonets, vilancets (*villansitos* o *villancicos*), oracions, poemes escatològics i burlescos, romanços, xàqueres, glosses, etc. L'extensió temporal coneguda d'aquestes obres va des de 1687 fins a 1723. Pel que fa al lloc d'interpretació o representació, s'esmenten al títol o al text de les peces poblacions valencianes de les comarques del Maestrat (el monestir de Benifassà, Cervera, Peníscola, la Salzadella, Sant Mateu, Vinaròs, Xert) i els Ports (el Forcall, Morella, Vallivana), però també de l'Aragó (Cantavella) [3-156].⁹ Més tard, el compilador hi afegeix un conjunt de cartes, registres d'actes capitulars, ordinacions i altres documents de procedència mercedària [157-162], a més de versos, anècdotes i, sobretot, composicions atribuïdes a Quevedo [163-171]. A la part final del volum —segons l'ordenació actual— s'inclouen la còpia d'una publicació de 1697 editada a Tolosa (*Disputa gustosa entre unos clérigos...*) i dues obres impreses més: la primera (*Literal inteligencia del sagrado y divino oráculo Abdías...*, València, 1793), de la mà del frare mercedari procedent de Benassal Jeroni Monterde (1636-1705), i la segona, una lletania a la Mare de Déu editada per Agustí Laborda a València el 1802 [172-174].

De tot aquest conjunt ens interessa posar l'èmfasi en la rellevant mostra de danses que incorpora el manuscrit (**Taula 1**), només comparable a la del *Pensil celeste de flores* de l'autor morellà Carles Gassulla d'Ursino (Escartí 2013; MCEM: Id. 2273). A més a més, són ben nombroses les peces festives teatrals i líriques del manuscrit. Algunes, fins i tot, també podrien posseir una certa vessant corèutica o, si més no, haver estat interpretades per dansaires en moments determinats d'una processó, com a preludi d'una obra teatral o a l'entorn eclesiàstic durant les festes de Nadal. Un cas evident és la *Décima para el danzante que sube sobre el castillo en una danza* anotada al marge del foli 119v [98]. Des del punt de vista musical i teatral, podem destacar els abundosos vilancets, algun dels quals podrien haver sigut, a més de cantats, ballats o

9 L'àrea d'activitat dramàtica de Sabata fou més extensa sense cap mena de dubte, tot endinsant-se també a la part catalana del bisbat de Tortosa. El 1707, per exemple, es documenten a Ulledecona: un pagament al santmatevà de dues lliures i huit sous per haver compost una lloa per a les comèdies i, a un poeta de Càlig, per haver fet uns «villancicos per a la música» que segurament ja tenien concertada (Grau & Roig 2004: vol. II, 269; Querol 2005: 12).

representats; la *Loa en dos papeles a la Virgen de los ángeles en processión de gracias por agua* [82]; les lloes d'obertura de comèdies [100] i [146]; la *Xàcara burlesca* [106]; les *Poesías echas para unas religiosas de San Agustín, en la visita del padre provincial en el convento de San Matheo...*, a càrrec d'un grup de pastorettes [119], etc.

En resum, el manuscrit presenta múltiples dimensions i lectures que apunten a vèrtexs com ara la poètica, la festa, la teatralitat, la lírica, la corèutica, però també a la religiositat popular, la mitologia o l'imaginari cultural de l'època, entre més.

A hores d'ara, a més de les tres obres impreses ja esmentades [172-174] i les còpies de les composicions d'Hurtado de Mendoza [120] i de Quevedo [164-167, 169-170], s'han editat les següents peces d'aquest manuscrit: el *Colloqui entre el doctor Chancleta y un orat o loco de l'Hospital* [1] (Tres & Clarasó 1999); diversos poemes polítics i bèl·lics atribuïts a Sabata [104, 105, 107, 116] (Querol 2011); un *Romance burlesco para el día del regalo* [103],¹⁰ i l'oració que tanca els *Goigs a don Sancho de Echeverria* [107], adjudicada també a Sabata (Querol 2019b). Per tant, encara resta inèdit al voltant del noranta per cent dels textos del manuscrit.

Les primeres notícies biobibliogràfiques sobre Sabata les ofereix Ximeno (1749: 238-239), que li atorga l'autoria de tres obres impreses: *Rhetorica brevis ac compendiosa...* (Roma, 1689); *Poesías varias del doctor Pedro Vicente Zabata y Grifolla de San Matheo de las Fuentes del Reyno de Valencia* (Barcelona, 1697), totes dues perdudes, i la *Diaria y verídica relación de lo sucedido en el asedio de la villa y plaza de San Matheo ... en el año 1649 ... en los años de 1705 y 1706* (València, 1706),¹¹ a més del manuscrit *Diálogos latinos* (1702), també perdut.

10 Al marge esquerre del títol, amb lletra diferent: «Vilanova», tal vegada de la mà d'un dels alumnes de Sabata que oferí el poema al mestre com a present en la festa de les escoles o «día del regalo» a canvi de tres dies de vacances (Querol 2011: 491; 2019b: 99-100).

11 Querol (2015) n'ha fet l'estudi preliminar i l'edició, tant de l'obra original de 1706 com de la traducció a l'anglès (*A journal of the siege of San Mateo*), publicada a Londres un any després.

Borrull (1832: 31-33) proporciona la lletra d'un *Villancico para la renovación del templo de la Virgen de los Angeles de San Mateo en el año de 1694*, una obra de Sabata realitzada *ex professo* per a la missa major de les grans festes celebrades amb motiu de la finalització d'aquest temple (*inc.* de la tornada: «Albricias afectos [...]», i de les cobles: «Esta es la casa divina [...]»).

Cap a 1836, Ildefons Ferreres (2006: 73-74) aplega gran part d'aquestes informacions i dona notícies d'una altra obra manuscrita del nostre autor: «*Ramillote de flores de invierno*, que contiene varias especies de versos para diferentes asuntos. La vi en cuarto en casa de un biznieto del autor». Reproduïx també el vilancet de 1694 abans esmentat, que diu haver copiat d'un llibret inèdit de l'autor (*Ib.*: 145-146).

Més recentment, Bover (1974) localitza un novenari de la mà del prevere Diego Forner imprès a València el 1753 que inclou uns gojos dedicats a sant Sebastià (*inc.* «Prodigioso tutelar [...]»). En aquesta edició i en una altra de 1843 (*Novenario consagrado al defensor de la santa fe católica ... San Sebastián, abogado contra la peste y patrón de la antigua e ilustre villa de Vinaroz*) apareix el doctor Pere Vicent Sabata (Pedro Vicente Zabata) com a autor dels versos dels gojos, datats l'any 1721. Encara en el segle XIX, hem pogut localitzar una tercera edició del novenari (1886) a càrrec de la valenciana Casa de Beneficencia. Bover aporta informació documental que situa Sabata a l'aula de gramàtica de Vinaròs fins al 1722, quan és substituït per fra Tomàs Locella.¹²

Però sense dubte, qui més s'ha ocupat de la figura de Sabata ha sigut el filòleg tortosí Enric Querol. A més de recollir moltes d'aquestes informacions, ha aprofundit en els aspectes biogràfics de l'autor, ha aportat noves dades de la seua obra i n'ha editat una part (Querol 2004: 80; 2006a: 45-46; 2006b; 2011; 2015; 2018: 48-49, 52-53; 2019a; 2019b).

En resum, podem dir que Pere Vicent Sabata (Sant Mateu del Maestrat, 1662-1733) fou un poeta, mestre i erudit valencià, fill del notari Pere Ramon

12 Vegeu també Baila (1979: 163-165).

Sabata i Agustina Grifolla. Les seues famílies materna i paterna donaren diversos juristes, mestres de gramàtica, notaris i teòlegs. Estudià gramàtica a la seua població natal, retòrica a Sogorb i dret a la Universitat de València, on aconseguí els títols de batxiller i de doctor. Es casà a Xert cap a 1680 amb Magdalena Celma (m. 1687). De 1687 a 1692 visqué a Roma, on ostentà el càrrec de tresorer de l'Hospital de Nostra Senyora de Montserrat. El 1692 tornà a Sant Mateu i es casà amb Paula Molina (m. 1731). El 1698 ocupà la plaça de mestre de gramàtica d'aquesta vila per la mort de son tio, Miquel Grifolla, a qui havia fet d'ajudant fins llavors. Tot apunta que fou assenyalat com a simpatitzant de la causa austriacista durant la Guerra de Successió, segurament per la publicació de la relació sobre els setges a Sant Mateu que hem esmentat més amunt. Per aquesta raó fou empresonat al castell de Peníscola entre 1710 i 1711. Posteriorment, impartí docència a Morella i a Vinaròs, on s'estigué de 1721 a 1722. Després tornà al seu lloc d'origen, Sant Mateu, on morí el 26 d'agost de 1733. Segons Ximeno, declinà l'oferta d'una càtedra de Gramàtica a la Universitat de València el 1716 perquè ja tenia una certa edat i patia de gota. Arribà a tindre a les seues aules dos-cents cinquanta-tres deixebles procedents de terres aragoneses, catalanes i valencianes. Molts dels seus alumnes exerciren de mestres de gramàtica, fins i tot a Castella.

3. La 'Dansa per a sant Vicent Ferrer' en relació amb altres mostres del gènere

Del manuscrit que acabem de descriure, volem parar atenció a la *Danza per a sant Vicent Ferrer*, que editem al final d'aquest article.¹³ Com la major part de les danses conservades en aquest volum, està formada per una lloa d'obertura —anomenada «loa» al manuscrit— [84; versos 1-146] i huit cobles o «dichos», rematades en aquest cas per un epíleg que comentarem més enda-

13 Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Ms. 3619, f. 99r-103r (257-261 de la numeració antiga).

vant [85; v. 147-230].¹⁴ És l'única dansa del manuscrit escrita completament en català (Taula 1).

Podem atribuir l'autoria d'aquest poema festiu de to popular a Pere Vicent Sabata amb bastant probabilitat. Els primers versos de la lloa, però, expressen una declaració d'inexperiència per part del *poeta*, només vençuda per una *vanitat oscil·lant*, com la que, segons l'autor, caracteritzaria el sant venerat (v. 1-8). Tal vegada, es tracta d'un recurs per expressar la fingida modèstia en boca del guia de la dansa o que fora una composició primerenca de Sabata. Més remota ens sembla la possibilitat que algun alumne avantatjat d'aquest mestre de gramàtica haguera pogut participar d'alguna manera en l'elaboració de l'obra, tal com encertadament ha posat de manifest Querol (2019b: 99), per exemple, per a la peça escolar *Romance burlesco para el día del regalo*, també en català.

La temàtica predominant de la composició és la lloança religiosa, d'igual manera que per a les altres danses incloses al manuscrit. I no només per la dedicació festiva al subjecte sagrat: un *sant* (sant Vicent Ferrer [4-5; 26ab; 84-85]; sant Nicolau, bisbe [8-9; 25; 35-36; 78; 92ab; 137ab; 140ab; 153ab], sant Blai [10-11]; sant Antoni, abat [96ab]; sant Sebastià [135]); les advocacions de Maria (la Mare de Déu dels Àngels [37]), o el *Corpus Christi* [48-49; 77], sinó també pels continguts, que generalment s'ocupen dels relats hagiogràfics, d'explicar prodigis, portents i miracles i d'exaltar les figures canonitzades o marianes venerades. Una menció especial mereix el *Danze cantado de las nueve musas del Parnaso en fiesta de san Nicolás...*, de 1699, una obra didàctica de major recorregut dramàtic, caire cultista i inspiració mitològica, clarament diferenciable de la resta de danses, també en la forma i l'estructura [78].

Com ja hem avançat, el tema principal de la dansa és la devoció religiosa a sant Vicent Ferrer (València, 1350 – Gwened/Vannes, 1419).¹⁵ Podem, però,

14 La lloa i les cobles formen una sola unitat composicional, malgrat que al catàleg de Toldrà & Gu-dayol (2006: 483) es presenten numerades per separat.

15 La bibliografia sobre aquest polifacètic sant valencià és abundant, sobretot arran de la commemoració dels sis-cents anys del seu traspàs. Sense anar més lluny, el tercer volum d'aquesta mateixa revista, publicat el 2019, conté un número monogràfic extraordinari íntegrament dedicat a «Sant Vicent Ferrer i el poble valencià».

resseguir els diferents motius que desenvolupa l'autor en consonància amb la subestructura de la peça. Així, la lloa la podem dividir en tres parts: una introducció que justifica i marca els objectius de l'obra (v. 1-20); les descripcions de sis miracles —alguns amb girs còmics— que, suposadament, ocorregueren a Sant Mateu o als seus voltants (v. 21-126), i la interpel·lació final dirigida al sant, per invocar el seu poder salutífer (v. 127-146).

Al principi de la lloa, a més de l'exordi que ja hem esmentat, centrat en les pretensions de l'autor, cal destacar l'al·lusió a la fama de vanitós que tenia fra Vicent (v. 7-8); a la capacitat de realitzar miracles (v. 9-12), i a la identificació amb l'àngel de l'Apocalipsi, confirmada per un ressuscitat seu (v. 13-16). Als versos 17-20, de transició, l'autor anuncia que relatarà tot un seguit de miracles succeïts, segons la tradició, a la vila de Sant Mateu. No hem d'oblidar que mestre Vicent, famós taumaturg i *autor de meravelles* (Mira 2002: pàs-sim; Furió 2019), va predicar per les comarques castellonenques en diverses ocasions, entre 1410 i 1414, i s'ha pogut constatar el seu pas per Sant Mateu (Martínez Romero 2021). Els seus sermons eren, com assegura el relat no massa posterior del capellà d'Alfons el Magnànim, «de tanta gràcia que totes generacions de gents l'entenien; e contínuament lo seguïen més de .ccc. presones, entre hòmens e dones, hon havia molts preveres e hòmens agruats e de sciència [...] E axí anava per lo món, predicant per ciutats, viles e lochs, de què [per] la sua sancta predicació se fien moltes paus, e perdonar morts, e molts actes de grandíssima virtut e de gran preparació a la glòria de paradís e a esmena e corecció de nostra vida [...]» (Miralles 2011: 159-160).

En el primer *milacre*, un dimoni que es fa passar per un ermità maleeix de fra Vicent als regidors de la vila, però aquests, no refiant-se'n, el fan tancar a la presó amb els seus emblemes característics: la forqueta i la guineu. Quan el diable s'assabenta de l'arribada de l'eclesiàstic, que sermoneja i obra contra l'infern, se'n va volant tirant-se un pet amb un *tufó* que encara perdura trescents anys després (v. 21-42). En el segon prodigi, el sant allarga uns quants milers de vares les orelles d'una dona de Xert perquè pugui escoltar l'exhortació que estava predicant a Sant Mateu (v. 43-60). El relat del tercer portent enalteix la virtut del predicador per a beneir fonts que no s'assequen mai. Fa referència

a un pou local, anomenat posteriorment de Sant Vicent, i repta els veïns perquè llancen el fem d'una adoberia a prop i en fan malbé l'aigua (v. 61-80). En quart lloc, descriu la coneguda meravella de la burreta i el ferrer (v. 81-94). També de tall còmic és el cinqué miracle, el del taverner que mesclava el vi amb aigua. El sant va desemascarar-lo fent-li abocar el líquid vermellós al seu blanc escapulari, que restà net (v. 95-108). El darrer miracle, pensat per a connectar encara més amb el públic local, «l'auditori», conta com el sant transformà una dona més lletja que un drac en tota una bellesa (v. 109-126). La lloa acaba amb una hipèrbole sobre el poder taumatúrgic de fra Vicent i la seua capacitat per curar malalties. El rapsode demana al sant, finalment, lliurar el poble del pecat (v. 127-146).

Tot seguit, en els anomenats *dichos*, els dansaires tracten temes recurrents de l'imaginari sobre el sant com ara la identificació de Ferrer amb un dels àngels de l'Apocalipsi (Ap 14,6-7) atribuït a sant Joan (dansaire 1); la puresa, la gràcia i la naturalesa que el reconeixen com a àngel (d. 2); la capacitat d'obrar miracles (d. 3); el do de ressuscitar els morts, amb una al·lusió a les mitològiques parques (d. 4), i el poder de sanar (d. 7). D'altra banda, el cinqué dansaire posa l'accent a deixar clar qui *fa la festa*, els fadrins, que demanen al sant una dona, bona i honrada, per a casar-se. El sisé ballaire assegura que si algun dia els pobles del regne de València no li fan festa, la vila de Sant Mateu no el deixarà sense solemnitat, «per Déu, a pesar de Barrabàs!» (v. 205-206). El darrer dansaire demana lliurar de «tots los mals» els organitzadors de la festa: el clavari i els majorals (v. 217-226).

Finalment, el capdanser o un dels dansaires més lleugers puja «dalt lo castell», des d'on recita una breu estrofa en la qual compara l'altura de la torre humana amb la *gegantina* figura —metafòricament parlant— del sant. Cal ressaltar que alguns dels balls de la zona, sobretot els de fadrins (*dansants*), moros, negrets, d'espases, etc., remataven la seua actuació, com és el cas de la dansa que analitzem, elevant una figura plàstica de dos o tres nivells, que es formava pujant els peus dels uns sobre els muscles dels altres (Fig. 2 i 3). Al marge dret del foli 119v del manuscrit que estudiem, s'anota una composició envoltada per una mena de globus o bafarada, com si fora un recordatori, que

porta per títol *Décima para el danzante que sube sobre el castillo en una danza* i diu: «De un sagrado evangelista, / de un apóstol luminoso / y de un mártir vitorioso, / subo a ser el coronista, / y porque logre la vista / de un valiente galileo / subo, qual otro macabeo, / sobre este humano castillo / a publicar que el caudillo / de esta villa es san Matheo» [98].

La lloa vicentina està escrita en forma de romanç, una tirada de cent quaranta-sis versos heptasíl·labs de rima assonant masculina [à] en els versos parells i blanca en els senars. Els *dichos* que venen després s'ordenen en dècimes o espineles. Els versos finals que recita el dansaire des de dalt del castell segueixen l'esquema d'una quarteta. Les lloes amb mètrica arromançada tingueren un notable èxit en la poesia popular festiva, a més de la cultista, durant l'edat moderna. De fet, el *romance* és la forma preferida de l'autor per compondre les lloes de les danses del manuscrit, ja siga amb rimes femenines [10, 26a, 37, 48, 92a, 96a, 135, 137a, 140a, 153a] o masculines [4, 77] d'octosíl·labs en castellà. També conrea la *silva* en algunes lloes [8, 35]. Els *dichos* presenten una notable diversitat: quartetes o *redondillas* [5], quintetes [11, 26b, 96b, 135], octaves rimes [9] i dècimes [36, 49, 92b, 137b, 140b, 153b].

Pel que fa a l'objectiu, l'ordenació i el lloc de la celebració, cal dir que s'emmarquen en una festa organitzada pel clavari i els majorals (v. 220, 225) i en una dansa protagonitzada pels fadrins de Sant Mateu (v. 19, 42, 187-188, 204, etc.), talment com en una altra dansa oferida al sant valencià, a la sèptima cobla de la qual podem llegir: «De los mozos por casar / soys patrón en esta villa, / y es favor bien singular, / y por esso en la capilla / os vienen a festejar» [26ab]. Alguns d'aquests joves segurament havien passat per l'aula de Sabata, cosa que podria justificar l'encàrrec de la composició, que degué estrenar-se davant d'una capelleta dedicada al famós dominic. La dansa estava destinada, llavors, a ser representada al carrer, davant d'un públic divers, motivat per la devoció al sant, però també interessat en l'espectacle i la festa en si.

Gràcies a la recordança de les multitudinàries prèdiques, l'interés per una vida portentosa i el fervor pel seu poder taumatúrgic, les festes i les danses en honor a sant Vicent Ferrer semblen haver estat ben esteses a la zona durant l'època que tractem, com ho demostren la peça [4-5], representada al municipi

Figura 2: Detall de l'evocadora escena votiva del «Cuadro de la procesión de San Pablo», conservat —almenys fins a 1972— a l'ermita de la Virgen de la Fuente Santa de Zorita (Càceres, Extremadura), mitjan s. xvii? [Extret de Fernández Oxea (1962: fig. 3)].

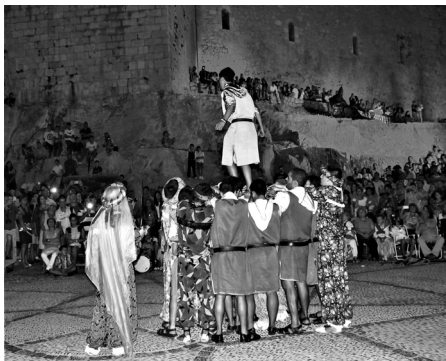
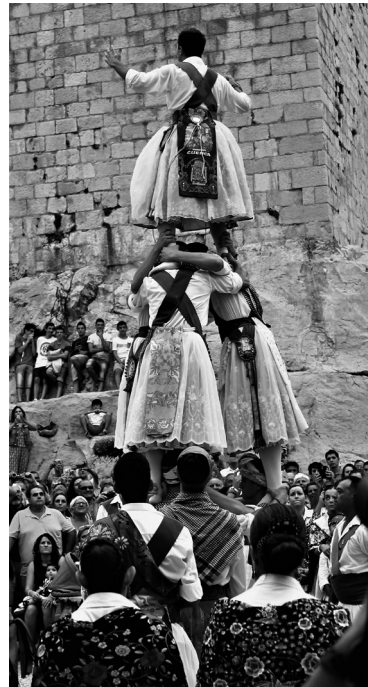

Figura 3: Danses de *cavallets moros i cristians* (dalt esq.), de *moros i cristians*, amb espases i bastons (baix esq.) i de *dansants* (dreta) del retaule de balls parlats de Peníscola (el Baix Maestrat), festes a la Mare de Déu de l'Ermitana, 9 de setembre de 2014 [Fotografies: Pere Gumbau].

de Xert (Baix Maestrat), i les composicions de Gassulla d'Ursino, vinculades a poblacions del Maestrat i els Ports, com ara la mitològica *Loa al apóstol valenciano san Vicente Ferrer* (núm. 18; pròleg de la comèdia *El caballero del Sacramento*, de Lope de Vega, representada en un «teatro» de Traiguera); la *Loa festejo de negretes en idioma valenciano al que lo es de nación, san Vicente Ferrer* (núm. 27; representada davant d'una capelleta realitzada pels veïns del carrer de Dalt del Forcall, el 1719); la *Loa sola a san Vicente Ferrer* (núm. 55; sense data ni lloc), o la *Loa festejo de gitanillas a san Vicente Ferrer* (núm. 56; escenificada també al carrer de Dalt del Forcall, el 1723) (Escartí 2013: 152-154; 2015: 48-49). No debades, encara hui trobem festes dedicades al predicador valencià en què les danses i la declamació de lloes són dos dels elements més significatius de la celebració (Fig. 4).¹⁶

Tornant al manuscrit que ens ocupa, a banda de les localitzacions geogràfiques de Xert [4-5, 96ab] i de Sant Mateu [26ab, 37, 84-85] que ja hem esmentat, podem identificar peces situades a la Salzedella, amb motiu de la festa patronal dedicada a sant Blai [10-11], i a Cervera del Maestrat, per a les festes de sant Sebastià [135]. D'altra banda, el bloc de *danses escolars* dedicades a sant Nicolau ens ofereix una interessant connexió amb la tasca docent de l'autor, que, recordem-ho, degué tindre un període d'activitat rellevant a Sant Mateu entre 1692 i 1710, bé com a ajudant, fins a 1698, bé com a titular de l'aula de gramàtica, a partir de la mort de son tio. Són fruit d'aquesta etapa les danses festives dels *nicolauets* de 1697 [137ab], 1699 [78], 1701 [153ab], 1703 [8-9], 1704 [35-36], 1706 [140ab], i tal vegada la [25], de la qual desconeixem l'any de l'estrena. A més a més, s'ha de tindre en compte que la peça [92ab], datada el 1723, és una còpia de la dansa de 1697. Sabata, que acabava de deixar Vinaròs per tornar a la seua població natal, degué

16 Vegeu, per exemple, la gravació del cant de la lloa, protagonitzat per Pere Gumbau, i el ball de la *Dansa de sant Vicent* —un ball pla— a la plaça Nova de Càlig (Baix Maestrat) amb motiu de la festivitat de sant Vicent Ferrer, el 8 d'abril de 2018 [en línia: <<https://canal56.com/2018/04/calig-cant-de-la-lloa-i-ball-de-la-dansa-a-la-placa-nova-amb-motiu-de-la-festivitat-de-sant-vicent-08-04-2018/>>; consulta: 10/2/2021]. La festa i la dansa, descrites per Puerto Mezquita (1956: 105-117), es van perdre el 1956, tot i que, a partir de testimonis directes, es van poder recuperar el 1991.

Figura 4: Una parella ballant la *Dansa de sant Vicent* (ball pla), festes a sant Vicent Ferrer de Càlig (el Baix Maestrat), dècada de 1950 [Propietat de Rosa Querol, cortesia de Pere Gumbau].

reaprofitar els versos que havia confeccionat un quart de segle abans, quan era l'ajudant de son tio.

Podem aventurar també que Sabata hauria pogut compondre a Vinaròs, quan ocupava la plaça de professor de l'aula de gramàtica d'aquesta ciutat, almenys una de les dues danses dedicades al Corpus, la datada el 1722 [77]. Recordem, a més a més, que el 1721 confegí els gojos a sant Sebastià esmentats a l'apartat anterior.

Finalment, per tancar el tema dels motius festius, cal dir que la peça [37] és un *Romance o loa para un danze en fiesta de la Virgen de los ángeles por el recobro de la salud del rey*, dedicat a Carles II (Madrid, 1661–1700). Aquest monarca, el darrer de la dinastia d'Àustria, morí sense descendència després d'una vida marcada per les tares mentals i físiques, fruit de l'endogàmia dels seus antecessors, les constants malalties i els rumors sobre un embruix infernal. No debades rebé el sobrenom de l'*Encantat*.

La dansa que transcrivim està pensada per a ser declamada i representada pels dansaires, eixits de la comunitat, que protagonitzen els balls: un capdanser o guia, encarregat de conduir la dansa i de recitar la lloa inicial, i huit fadrins que, a més de ballar les diferents mudances, havien de dir les cobles o

dichos finals, de manera seqüencial i per parelles. No es tracta, doncs, d'un col·loqui, però sí que hi ha una certa alternança d'intervencions. Tot i que l'autor no acostuma a incorporar didascàlies que acoten la posada en escena,¹⁷ gràcies a les anotacions que proporciona Gassulla d'Ursino en les danses del *Pensil celeste de flores* i a les observacions que hem realitzat en diversos treballs de camp a terres aragoneses, catalanes i valencianes sobre *dances* i balls parlats, podem reconstruir hipotèticament la seqüència general de la peça: (1) balls previs realitzats en el trajecte processional fins arribar al lloc predeterminat de la representació; (2) petició de silenci al públic; (3) recitació de la lloa per part del *lloer* o el capdanser, de vegades des de dalt d'un cadafal o pujat a una muntura; (4) ballada inicial; (5) recitació de les cobles per part de les parelles de dansaires —1/2, 3/4, 5/6, 7/8— i mudances per a l'intercanvi de llocs; (6) ballada final i elevació de la torre humana; (7) recitació dels versos finals des de dalt del castell humà per part del guia o el més lleuger dels ballaires.

Pel que fa a la llengua, la variant dialectal amb què està escrita la dansa és compatible amb l'anomenat valencià de transició o tortosí, d'acord amb la procedència de l'autor que estem estudiant. Tot i que no és el nostre objectiu fer una anàlisi lingüística de la peça, cal destacar alguns trets com ara: les formes verbals de la primera persona del present d'indicatiu («comenso», «afirmo»); l'alternança de formes de l'imperfet del subjuntiu («vinguéreu»/«vinguéseu»); la utilització del «lo»/«los» com a article masculí («lo hàbit», «lo pet», però «el dimoni», «el ferrer») o pronom («lo feren embotigar»); l'ús dels possessius amb *u* («meua», «seua»); l'alternança de formes dels demostratius («aquesta vila», «esta vila», «aqueste pouet», «este poble», «est castell»); la presència de castellanismes («luego», «feo», «linda», «a troche y moche», «nunca», «limpiesa», etc.); l'escriptura de les grafies dels sons palatoalveolars sonors («engiamai», «vàgia», «àngiel», «giurats», «gia», però «juraments» i «metge»), etc.

17 La peça [78] n'és una de les excepcions. Hi podem llegir acotacions com ara: «Sale la primera musa, que es Calíope, danzando y cantando»; «Muda de tono»; «Sale Euterpe y dize cantando»; «Forman un baile las 8 musas, cantando todas estos 4 versos»; «Euterpe danza y canta sola»; «Cantan y baylan todas»; «A tono de xàcara», etc.

En principi, l'elecció de l'idioma de l'obra podria haver estat condicionada per la dedicació a sant Vicent Ferrer, predicador valencià per antonomàsia, no obstant això, cal fer notar que l'autor, davant d'unes circumstàncies anàlogues, emprà el castellà per a dues danses més, una estrenada a Xert (*Loa para un danze en fiesta de san Vicente Ferrer* i els corresponents *Dichos*) [4-5] i una altra a Sant Mateu (*Loa y dichos para un danze en fiesta de san Vicente Ferrer*) [26ab]. Les coincidències sobre aquest assumpte, el de la tria lingüística i la figura del sant valencià, amb l'obra poètica de Gassulla d'Ursino conservada al *Pensil celeste de flores*, són palmàries (Escartí 2015: 48-49). En qualsevol cas, l'opció escollida sembla dependre de diversos factors com ara el caràcter ordinari o extraordinari de les celebracions, les característiques dels personatges, la presència d'algun dignatari forà o la voluntat del mateix escriptor, modulada pels organitzadors de les festes que li encarregaven les composicions. A partir de les descripcions de Carles Salvador amb què hem introduït aquest article, no costa d'imaginar com de diferent devia ser el procés de gestació de les peces, també l'elecció de l'idioma, segons foren encomanades als *versadors* del poble o, en ocasions especials, a les *persones més doctes* de la contornada.

Malgrat tot, pensem que la producció de danses en llengua pròpia o bil·l·gües per part de Sabata degué ser més nombrosa del que sembla, com en el cas de Gassulla d'Ursino (Escartí 2015: 46-47). Un exemple d'això són els *Dichos per a les 2 diableres* del foli 169v, que semblen haver format part, com a contrapunt en català, de la peça en castellà *Loa y dichos para un danze en fiesta de san Sebastián, en Cervera* [135].¹⁸ Al marge dret d'aquest full, una mà diferent de la del text principal anota que els versos ja havien estat copiats, raó per la qual els ratlla. Ara per ara, no tenim manera de saber si es tracta d'un error o d'un fet deliberat, o si aquest colofó de les diableres s'havia copiat a un altre quadern del manuscrit, separat i perdut, o a un volum diferent i desconegut. Fora com fora, al text de les dues cobles ratllades podem llegir fragments com ara: «Gran desig tinc de saber, / Sebastià, si teniu fred [...] en este mes de giner / sols portau damun

18 Aquests *dichos* ratllats de les *diableres* no apareixen referenciats al catàleg de Toldrà & Gudayol (2006: 485).

braguer», «diablera», «esta dansa ha estat molt llarga», etc. Aquests personatges demoníacs són arquetips de la teatralitat medieval i moderna sovintejats també a les representacions festives de la zona, sobretot a les santantonades, en les quals són protagonistes de balls, representacions hagiogràfiques, *performances* foguereres, etc. *Màixqueres*, *botargues*, *pellasses*, *dimonis*, *diablers* i *diablesses* en són les denominacions més habituals.¹⁹ A més a més, totes aquestes figures grotesques i bufonesques, armades amb veixigues inflades a la punta d'un pal, forques, esquellots i cascavells, carxots o bastons, també s'encarregaven des d'antic d'assegurar l'espai escènic als ballaires per a l'execució de les danses. Ho exemplifica perfectament, per exemple, el romanç de Miquel Serres presentat a la justa poètica convocada per la parròquia de Santa Caterina de València el 1661, amb motiu de la col·locació de vint-i-quatre cossos de sants màrtirs a l'església: «Tanbé anaven uns diablers, / tots vestits de colorat, / que fent rogle procuraven / que ballasen los dantsants» (Brown & Escartí 1990: 107).²⁰

4. A tall de conclusió

Per acabar, tot i que no és la nostra intenció fer, ara i ací, una anàlisi global del gènere de les danses que hem tractat ni de la producció poètica festiva de Sabata, almenys sí que volem acabar d'enquadrar les obres estudiades i apuntar algunes possibles influències que el nostre autor haguera pogut assimilar en la seua obra.

Gràcies a les troballes documentals d'Ejarque (1934: 151-152, 164-167), sabem que abans de la producció de Sabata, ja hi havia un tràfec de vestits, cascavells, plomes, cavallets i músics entre els diferents pobles de la zona que ens ocupa, però també de «llibres per als balladors» (1684), a més de pagaments

19 Una de les *santantonades* més conegudes en l'actualitat és la del poble del Forcall (Ports) (Bouché 2012). Vegeu també Sanchis Francés (2015 [2014]: 154 i seg.).

20 Vegeu la descripció que fa Aierdi (1999: núm. 76-83) d'aquestes festes i la referència a la dansa dels momos, que són, evidentment, aquests diablers vestits de colorat.

efectuats per «fer unes cobles per als dansadors» (1645) o per elaborar «un llibre de loes y dichos» (1689). És a dir, que no només hi havia una producció de textos per a les danses, sinó que els llibres que els contenien *anaven* d'una població a una altra. Lògicament, intercanvis com aquests poden explicar la difusió i la barreja de textos, músiques i coreografies, però també de gèneres emparentats com ara els balls parlats, les *dances*, les relacions, els parlaments o les ambaixades adobades amb danses i *performances* corèutiques d'arreu (Sanchis Francés 2015 [2014]).²¹

D'altra banda, cal tenir en compte la tradició dels balls i cants dialogats de *negrets* documentats a la catedral de Tortosa per O'Callaghan (1886-1888: vol. III, 106-108) i Querol (2001: 299-300; 2006a: 325): unes representacions també conegudes com a *pastorets* que, almenys des de la dècada de 1620, escenificaven els escolanets del cor, sota la direcció del mestre de capella, per a celebrar les festes de Nadal. O'Callaghan ja apuntava que a l'antic arxiu musical tortosí «aún existen algunos de los *villancicos* que se cantaban en dicha solemnidad». De fet, encara hui se'n conserven uns quants, sobretot del mestre de capella Josep Escorihuela (Morella, 1674-Tortosa, 1743), dedicats al Santíssim Sagrament, al naixement de Crist, a la Mare de Déu de la Cinta, la Concepció, l'Assumpció, etc. (Pavia: vol. 5, 33). Tot i que i no hem trobat cap correspondència directa entre aquests *vilancets* i els de Sabata, el corpus ens podria servir per aproximar-nos, des del punt de vista musical, a la sonoritat d'algunes de les peces del manuscrit que tractem. Tot indica que aquesta pràctica dramàtica de realitzar representacions, danses i cants la nit de Nadal podria retrotraure's almenys a les acaballes del segle XVI (Querol 2006a: 325). A més, segons les mostres musicals conservades a l'arxiu catedralici tortosí, hauria estat vigent almenys durant bona part del segle XVIII o fins i tot durant el XIX.

21 Sobre aquests temes són força il·lustratives moltes de les ponències i les comunicacions llegides en tres congressos celebrats a Tarragona (1990 i 2014) i Biar (2016), respectivament, recollides a: *Els balls parlats a la Catalunya Nova* (Bargalló, Palau & Sunyer 1992); *Teatralitat popular i tradició. II Congrés Internacional de Balls Parlats* (Massip, Navarro & Palau 2015), i *La dansa dels altres. Identitat i alteritat en la festa popular* (Sanchis Francés & Massip 2017).

Pel que fa a les lloes, segons la classificació que ofereix Cotarelo y Mori (2000 [1911]: VI-LIII), n'hi havia de diferents tipus: sacramentals, al naixement de Crist, a la Mare de Déu o als sants, de festes reials, per a cases particulars i de presentació de companyies. Com és ben sabut, un quadre teatral complet estava format per una lloa inicial, la primera jornada de la comèdia, un entremés, la segona jornada de la comèdia, un ball, la tercera jornada de la comèdia i la moixiganga final (Rossich 2001: 73 i seg.). La dansa-lloa a sant Vicent Ferrer seria un cas particular del subgènere ballat i festiu de la lloa religiosa, segons la recllassificació que proposa Sileri (2004-2005).

Després de tot el que hem dit fins a l'anterior apartat, és evident que l'obra festiva de Sabata manté un contacte estret amb la de Gassulla d'Ursino. No només perquè van coincidir en el temps (finals del segle XVII i la primera meitat del XVIII) i en l'espai (sobretot les comarques nord-valencianes del bisbat de Tortosa), sinó també perquè van compartir l'interés pels mateixos gèneres corèutics, lírics i teatrals de caire festiu. Gassulla —o el compilador del *Pensil celeste*— classifica per gèneres les peces a l'índex de l'obra: «loas para comedias; loas en forma de danzas para 8 mancebos; loas en forma de danzas para gitanillas donzellas; villancicos a los velos de monjas; letras sueltas; diálogos serios y seriojocosos para la Nochebuena de Navidad, en castellano y valenciano», en sintonia amb moltes composicions del manuscrit que hem tractat. A més a més, tal com suggereix per al cas de Gassulla Escartí (2017), les referències a l'antiguitat clàssica en l'obra de Sabata, no només el connecten amb els models castellans de Góngora, Quevedo o Lope de Vega, sinó que també presenten una estreta vinculació temàtica amb la producció —especialment en castellà— d'alguns dels autors valencians i catalans del seu temps.

No hem d'oblidar les composicions festívoles que adornaven els altars urbans, eren presentades en certàmens poètics i justes literàries o fornien els llibres de relacions de successos festius, ni les peces líriques i dramàtiques destinades a embellir les celebracions cíviques i religioses, ni la tradició col·loquiària. No debades, per exemple, Sansano (2010) ja fa temps que va apreciar com en el calaix de sastre dels col·loquis dramàtics valencians dels segles XVIII i XIX, també del XVII, aquestes peces guarden una relació tipològica amb les formes breus

del teatre de l'edat moderna que hem esmentat: lloes, entremesos, entremesos burlescos, moixigangues, etc. A més a més, com ha posat de manifest Escartí (2015) per a Gassulla, podríem establir punts de connexió amb les obres festives del rector de Vallfogona, Pere Jacint Morlà, Llorenç Mateu i Sanç, Josep Escorihuela, Josep Prades o la nissaga dels Ortí, sobretot amb la producció de Josep Ortí i Moles i del seu nebot, Josep Vicent Ortí i Major, amb mostres més o menys afins també al tema vicentí que hem tractat.

Com ja hem avançat a la introducció d'aquest article, tots aquests gèneres que uneixen el ball i la paraula van ser conreats a diverses poblacions d'aquestes comarques molt després de Sabata i de Gassulla d'Ursino. Ens han arribat, per exemple, dos textos més provinents de la Todolella, anònims i en castellà: la *Introducción, loa y dichos de san Joaquín para el año 1758, con sus despedidas*, accessible gràcies a la transcripció de Puerto Mezquita (1956: 165-173), i la *Introducción, loa, dichos y despedidas del danze de san Joaquín, entre ocho danzantes y un gracioso*, de 1772, referida per Pelinski (2011: 67, 437). Així, la filtració «castellanista» en els espectacles teatrals «no professionals» de què parlava Fuster (1975: 24), que sembla que començà a introduir-se a les festes majors de tot el País Valencià ja en el segle XVII, no tingué aturador, encara més després de l'assalt borbònic al poder dels regnes hispànics. La teatralitat popular en llengua pròpia va quedar restringida sobretot a peces festives efímeres de caire burlesc, humorístic o satíric com les que descriu Salvador. De tota manera, moltes de les danses tradicionals dels Ports i el Maestrat que han perviscut fins als nostres dies ara són *callades*, amb notòries excepcions, com ara el magnífic retaule coreoteatral de les festes a la Mare de Déu de l'Ermitana de Peníscola o les lloes i representacions que se sumen a les danses a la Mare de Déu de la Balma de Sorita i, a sant Víctor, al poble del Forcall. Aquests textos, però, han quedat fossilitzats en llengua castellana.

La vinculació de Sabata i de Gassulla d'Ursino a les comarques valencianes del Maestrat i els Ports —també a l'Aragó i a Catalunya— sembla que els va donar un cert èxit, atesos l'elevat nombre de pobles que sol·licitaven els seus serveis poètics, el llarg abast temporal d'aquestes peticions i el volum d'obres que s'han conservat, sense cap mena de dubte només una part del total de lloes, danses i al-

tres composicions festives que degueren escriure, també en valencià. Esperem que les flors poètiques perdudes que van traçar sobre el paper tornen a veure la llum.

5. Edició²²

||f. 99r (257)

Danza per a sant Vicent Ferrer

Loa

Encara que a ser poeta
en ma vida m'i he provat,
a vós, pare sen Vicent,
quatre versos vull llansar.
Yo engiamai he tengut fums 5
de compondre, en veritat,
mes pot ser que vàgia y vinga,
com en vós, la vanitat.
Si pretén la meua llengua
Publicar-os un gran sant, 10
en molts diferents milacres
cert o podria provar.
Diré²³ que fóreu un àngiel
en carn humana empeltat,
com ho confirmà un difunt 15
que vàreu resuscitar.
Si comenso a dir milacres
de vostra gran santitat,

22 En aquesta transcripció, hem respectat al màxim l'original i hem seguit les normes habituals en aquest tipus d'edicions. Hem desenvolupat el dígraf *ny*, excepte en el cas en què l'autor escriu «añys» (v. 69). No hem utilitzat la cursiva per als mots en castellà. Hem introduït les majúscules i les minúscules, l'accentuació i la puntuació de la llengua actual amb l'objectiu de facilitar-ne la lectura.

23 Tot i que no s'aprecia bé la lletra inicial, fa sentit llegir: *Diré*.

sens eixir de aquesta vila,
molts ne podré relatar. 20

Prengué el dimoni lo hàbit
de un venerable hermità
per a informar mal de vós
als regidors, tunc giurats. llf. 99v
Mes no li valgué la trampa, 25
que estos, com a bons christians,

en la forqueta i guineu
lo feren embotigar.²⁴
Y luego que vós vinguéreu
a esta vila a predicar, 30
en la seua pròpia forma
de la presó se'n bolà.

Y com lo pet del diable
tal corrupció va deixar,
que yo crec que vuy en dia 35
lo tufo no se n'ha anat.

Y a fe que, si ell no se escapa,
de cert lo haguéreu pengiat.
En assò es veu clarament
lo milagrós de l'obrar 40
contra lo infern quant estàveu
en San Matheu predicant.

En lo peyró o en la creu
que està de Chert al portal
obràreu altre milacre 45
de singular novetat.
Y fonch que una bona dona
de Chert, que és poble distant

24 'Posar dins botiga o magatzem' (s.v. *embotigar*, *Diccionari Català Valencià Balear*, d'ara endavant DCVB, en línia: <<http://dcvb.iec.cat/>>). En aquest context: 'el tancaren a la presó'.

de San Matheu una llegua, tenia desig molt gran de venir a aquesta vila per a oir-os predicar. Y no volent-ho el marit, ella se'n pugjà al terrat llf. 100r (258)	50
per a veure si podria algun consuelo lograr. Y de allí, féreu que oís lo vostre sermó ben clar, allargant-li les orelles de vares molts millenars.	55 60
A un pouet de aygua molt bona, de san Vicent nomenat, que està fora de esta vila y molt prop de una heretat del clavari de esta festa, la bendició vàreu dar perquè nunca y faltàs aygua: y així se ha experimentat en los anys de molta seca y gran esterelitat.	65 70
Mes no puch passar per alt la poca curiositat que tenen los de esta vila, —y assò serà sols de pas—, ²⁵ perquè de una adoberia lo fem y solen llansar molt prop de aqueste pouet; y de dir no puch deixar que la aygua, que antes era dolsa,	75

25 Només dit de passada, però aprofitant l'avinentesa.

té gia sabor de sumach. ²⁶	80
Yo penso que en esta vila succhéi també aquell cas de un ferrer que no volgué ll ^l . ^{100v} per amor de Déu ferrar lo vostre burret, que anava	85
lo pobret tot despeat. ²⁷ Y vós, vent sa tirania, al burret vàreu manar que en dos cozes ben donades en la paret encaixàs	90
les dos ferradures noves que el ferrer li havia posat, quedant este, ab tal sucés, absort, confús y pasmat.	
És graciós aquell milacre	95
que, rient, vàreu obrar: de un taverner que en lo vi solia la aygua mesclar. Y negant-ho ab juraments, vós, sant, li vàreu manar	100
que damunt lo escapulari, que el portàveu net y blanc, vos posàs lo vi; y encara que el taverner rehusà, vós fóreu impertinent	105
y allí lo y féreu buydar, y es quedà lo vi damunt y la aygua se'n colà baix.	

26 'Planta que [...] s'usa per a assaonar cuiros' (s.v. *sumac*, DCVB).

27 'Molt cansat i dolorit per haver caminat massa' (s.v. *despeat*, DCVB).

Yo no sé si acontegué en este poble o poblat lo sucés de aquella dona que era fea com un drach y os demanà la tornàseu molt hermosa; y a l' instant,	110
passant per la seua cara les vostres sagrades mans, quedà tan linda y hermosa com un sol. Assò és constant, que si al món vinguéseu ara y volguéseu vós tornar llf. 101r (259)	115
totes les dones garrides ²⁸ que os vendrien a pregar, sens eixir d' este auditori, tindríeu un gran treball y seria menester	120
que Déu vos doblàs les mans.	125
Los cegos, tullits y mancos que en esta vila hau curat són infinits. Finalment, sou metge tan singular	130
que curau a troche y moche totes les enfermetats. Si yo volgués referir los milacres que hau obrat en lo món quant predicàveu, seria nunca acabar.	135
Curau-nos, pues, sant gloriós de la lepra del pecat y lliurau-nos de la culpa,	

28 'Bell, agradable de veure, de sentir, de percebre' (s.v. *garrit*, DCVB).

que este és lo magior mal. 140
Perquè en vostra companyia,
la nostra vida, acabant
en gràcia, per vostre medi
anem de Déu a gozar
allà en la glòria del cel 145
per tota una eternitat.

Fin. ||f. 101v

Dichos

1. Vós, Vicent, fóreu aquell
alat àngiel que va veure
sant Gioan, y venim a creure
que sou aquell per aquell. 150
Féu bon testimoni y bell
de assò un mort que a soterrar
portàveu. Y al preguntar
vós al difunt si era així,
digué en veu alta que sí, 155
y en assò no es pot ductar.

2. Que àngiel fóreu en puresa
puch dir en gran eficàcia;
àngiel fóreu per la gràcia,
sinó, per naturalesa. 160
Conservàreu gran limpiesa
encara en lo pensament.
Y així, clar és lo argument,
en bona rahó fundat,
que fóreu purificat 165
en lo cos y enteniment. ||f. 102r (260)

3. Si los milacres publiquen
la santitat de un varó,

- gran és la vostra en rahó,
pues són molts los que es prediquen. 170
Los difunts ho verifiquen,
que sou en Déu poderós
y que sou molt milagrós
per vostres mereiximents,
pues milacres y portents 175
féreu a ros y a vellós.²⁹
4. De les parques, lo montant³⁰
en vostra mà posà Déu,
dant y llevant vostra veu
mort y vida en un instant. 180
Digau aquell estudiant
que fingí estar mort de cert,
pues luego quedà mort y ert.
Y en tan contraposta sort,
la vida a un temps y la mort 185
posàveu en un empelt. ll^{f. 102v}
5. En esta vila lo gremi
dels fadrins la festa os fan,
y en assò van demostrant
del seu gran amor lo incendi. 190
Ells no volen altre premi,
gloriós sant, mes que els caseu
y bona sort los doneu
en la elecció de les dones,

29 Calc de la locució adverbial castellana a roso y a veloso ‘sense excepció’, equivalent a frases fetes com ara ‘a destra i sinistra’ o ‘a tort i a dret’ (s. v. roso, *Diccionario de la Lengua Española, Real Academia Española de la Lengua*, en línia: <<https://dle.rae.es/roso?m=form#3XBjtS>>).

30 L'autor es refereix segurament a una peça anomenada *muntant* ('Peça posada verticalment i damunt la qual van muntades les altres peces d'una màquina, aparell, construcció', *DCVB*) que devia formar part dels fusos, elements simbòlics que caracteritzen les parques, unes divinitats romanes representades per teixidores que enrotllen i desenrotllen el fil de la vida.

de les que honrades y bones
se troben en San Matheu. 195

6. Los del regne de València
este dia festa os fan
y és certíssim que sols van
los pobles a competència. 200

Yo os afirmo en certa ciència
que si per giamai faltàs,
san Vicent, qui os festegiàs,
la vila de San Matheu
ho faria: sí, per Déu, 205
a pesar de Barrabàs! llf. 103r

7. Per a greus enfermetats
fóreu, sant, un gran dolor,
curant vós en gran frescor
cegos, tullits i apestats. 210

Totes estes veritats
són certes, casi de fe,³¹
conforme ho saben molt bé
los que estan assí presents.
Y de vostres grans portents, 215
este regne ne està ple.

8. Supuesto que tots los mals,
san Vicent, sabeu curar,
de tots haveu de lliurar
al clavari y magiorals. 220
Estos són los principals
de la festa. Y de pigota,
que a tants dels minyons derrota,

31 Al manuscrit sembla posar «casi de fet», però fa més sentit llegir «casi de fe», és a dir, dignes de ser cregudes, com si foren de fe.

que lliureu és necessari
al nostre senyor clavari. 225
Y assò va fora giacota!³²
(*Per a el que púgia dalt lo castell*)

Com estic fet un giagant
sobre est castell eminent,
així sou vós, sant Vicent,
sobre tots, lo magior sant. 230

Fin.

32 Sense bromes (s.v. *xacota*, DCVB). L'expressió també apareix al *Romance burlesco...* (Querol 2019b: 99, v. 32).

Bibliografia

- AIERDI, J. (1999) *Dietari: Notícies de València i son regne, de 1661 a 1664 i de 1667 a 1679*, Vicent Josep Escartí (ed.), Barcelona, Barcino.
- ALANYÀ, J. (ed.) (2018) *Jubilosos festejos, aplausos, métricas alternativas cadencias, gratuitos devotos obsequios que la coronada leatad de la illustre villa de Morella consagra en el sexcenio de MDCCII a su sagrada mecenaz, María Santíssima, con el cognomento de Vallivana, compuestos y dedicados a esta señora soberana por su esclavo y devoto don Carlos Gazulla de Ursino, hijo de esta villa*, Morella, Ajuntament de Morella.
- BAILA, F. (1979) «Función sacerdotal de los freiles clérigos de la orden de Santa María de Montesa», *Millars*, 6, pp. 156-166.
- BARGALLÓ, J.; PALAU, M.; SUNYER, M. (ed.) (1992) *Els balls parlats a la Catalunya Nova (Teatre popular català)*, Tarragona, El Mèdol.
- BORRULL, F. X. (1832) *Historia de la sagrada imagen de Nuestra Señora de los Ángeles, venerada en la villa de San Mateo*, Tortosa, en la oficina de Joaquín Puigrubí.
- BOUCHÉ, H. (2012) *La Santantonà i el foc a Forcall*, Castelló, Diputació de Castelló.
- BOVER, J. (1974) «Los Gozos de San Sebastián y su presunto autor. Pedro Vicente Zapata», *Vinaroz*, 926 (21/12/1974), p. 13.
- BROWN, K.; ESCARTÍ, V. J. (1990) «Edició i estudi d'alguns poemes catalans en un manuscrit de don Francesc de la Torre i Sebil», *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 9 (Tardor 1990), pp. 59-117.
- COTARELO Y MORI, E. (2000 [1911]) *Colección de entremeses: loas, bailes, jácaras y moji-gangas: desde fines del siglo XVI a mediados del XVIII*, José Luis Suárez García & Abraham Madroñal (ed.), Granada, Universidad de Granada [ed. facs.].
- DOLZ, M. (1993) «Carles Gazulla de Ursino», dins *Relación difusa, recopilada con varios metros, de las fiestas sexcenales que la ilustre villa de Morella y sus individuos dedican a su gran patrona, María Santíssima de Vallivana, en el sexcenio de M.DCC.XXXVIII. Compuestas todas las poesías por el corto numen de D. Carlos Gazulla de Ursino, uno de los electos por el gremio de la nobleza de dicha Villa. Las que consagra a dicha villa*, Morella, Fundació 50 Sexenni [Ed. facs. de l'original publicat a València: Por Joseph Estevan Dolç, 1739], s.p.
- (1998) «'Diálogos y villancicos serios y seriojocosos para la Nochebuena de Navidad, en valenciano'. De l'obra *Pensil celeste de flores*, de Carlos Gazulla d'Ursino», *Boletín de Amigos de Morella y su Comarca*, 16, pp. 103-148 / 17, pp. 71-117.
- EJARQUE, R. (1934) *Historia de Nuestra Señora de la Balma*, Tortosa, Imp. Algueró y Baiges.
- ESCAERTÍ, V. J. (2013) «Carles Gassulla d'Ursino (1674-1745) i el *Pensil celeste de flores*. A propòsit d'un autor quasi desconegut», *eHumanista/IVITRA*, 3, pp. 143-229.

- (2017) «La presència i l'absència d'elements mitològics en l'obra del poeta valencià Carles Gassulla d'Ursino (1674-1745)», dins Eulàlia Miralles & Jordi Malé (eds.), *Mites clàssics en la literatura catalana moderna i contemporània*, II “in memoriam” Carles Miralles, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 51-88.
- (ed.) (2015) *Carles Gassulla d'Ursino: Poesia festiva*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- FERNÁNDEZ OXEA, J. R. (1962) «Una torre humana en el siglo XVII», *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 18 (1), pp. 193-199.
- FERRER LLUCH, M. (1970) *Carlos Gazulla de Ursino y su obra: 'Pensil celeste de flores' (La cultura literaria-musical de Morella y del Maestrazgo, entre 1700 y 1730)*, tesi doctoral dirigida per José Manuel Blecuca, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- FERRERES, I. (2006) *Historia de la Villa de San Matheo*, Tomàs Segarra Arnau (ed.), Castelló de la Plana, Diputació de Castelló.
- FURIÓ, A. (2019) «Vicent Ferrer, el sant que ressuscitava els morts. Miracles i religiositat popular en la baixa edat mitjana», *Revista Valenciana de Filologia*, 3, pp. 241-286.
- FUSTER, J. (1975) «Plantejaments històrics del teatre valencià», *Els Marges. Revista de Llengua i Literatura*, 5, pp. 11-63.
- GASSULLA D'URSINO, C. (1739) *Relación difusa, recopilada con varios metros, de las fiestas sexcenales que la ilustre villa de Morella y sus individuos dedican a su gran patrona, María Santísima de Vallivana, en el sexcenio de M.DCC.XXXVIII*, València, Por Joseph Estevan Dolz.
- GRAU, F.; ROIG, J. (2004) *Ulldecona setcentista*, Benicarló, Onada.
- JULIÀ, E. (1930) *Representaciones teatrales de carácter popular en la provincia de Castellón*, Madrid, Tipografía de Archivos.
- MARTÍNEZ ROMERO, T. (2021) *La predicació de sant Vicent Ferrer per les comarques de Castelló*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I.
- MASSIP, F.; NAVARRO, P.; PALAU, M. (ed.) (2015) *Teatralitat popular i tradició. Actes del II Congrés Internacional de Balls Parlats. Tarragona, 24-26 de setembre del 2014*, Catarroja / Barcelona, Afers.
- MCEM. *Base de dades de Manuscrits Catalans de l'Edat Moderna*, Eulàlia Duran i Grau (dir.) & Maria Toldrà i Sabaté (coord.), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. En línia: <https://mcem.iec.cat> [recurs electrònic].
- MIRA, J. F. (2002) *Sant Vicent Ferrer: vida i llegenda d'un predicador*, València, Bromera.
- MIRALLES, M. (2011) *Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, Mateu Rodrigo Lizondo (ed.), València, Universitat de València.
- MONFERRER, À. (1997) *Els endimoniats de la Balma*, València, Consell Valencià de Cultura de la Generalitat Valenciana.
- Novenario consagrado al defensor de la santa fe católica ... San Sebastián, abogado contra la peste y patrón de la antigua e ilustre villa de Vinaroz* (1843), València, Imp. de D. Agustín Laborda.

- O'CALLAGHAN, R. (1886-1888) *Anales de Tortosa e Historia de la Santa Cinta*, Tortosa, Imprenta Católica de Gabriel Llasat.
- PALLARÈS, M. (1914) «Costums que es perden», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 237 (octubre de 1914), pp. 255-258.
- PAVIA, J. «VI. Archivo de música de la Catedral de Tortosa (Tarragona). E: TO», *Anuario musical*, 51, pp. 270-299.
- PELINSKI, R. (2011) *La danza de Todolella: memoria, historia y usos políticos de la danza de espadas*, València, Institut Valencià de la Música.
- PUERTO MEZQUITA, G. (1956) *Danzas procesionales de Morella y del Maestrazgo*, Castelló de la Plana, Sociedad Castellonense de Cultura.
- QUEROL, E. (2001) «“La consolació corporal i temporal del poble”: pervivència del teatre a la ciutat de Tortosa en els segles XVI-XVIII», dins Albert Rossich (ed.), *El teatre català dels orígens al segle XVIII*, Kassel, Reichenberger, pp. 293-311.
- (2004) *Cultural literaria en Tortosa (siglos XVI y XVII)*, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona.
- (2005) «Notes literàries sobre Ulldecona a l'edat moderna», *Raïls*, 21, pp. 7-15.
- (2006a) *Estudis sobre cultura literària a Tortosa a l'edat moderna*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2006b) «Una obra recuperada i altres notícies sobre Pere Vicent Zabata, poeta santmatevè», *Boletín de la Real Sociedad Castellonense de Cultura*, LXXXII (gener-desembre, 2006), pp. 411-421.
- (2011) «Poetes i militars al Maestrat i els Ports a la Guerra de Successió», *Boletín de la Real Sociedad Castellonense de Cultura*, LXXXVII (gener-desembre, 2011), pp. 489-504.
- (2018) *L'efervescència literària a Morella i als Ports (s. XVI-XVIII)*, Benicarló, Onada.
- (2019a) «Producció literària i cultura escrita al Maestrat», dins Yolanda Gil; Ester Alba & Enric Guinot (eds.), *La Orden de Montesa y San Jorge de Alfama. Arquitecturas, imágenes y textos (ss. XIV-XIX)*, València, Universitat de València, pp. 299-318.
- (2019b) «Tres poetes del Maestrat a l'edat moderna: Jaume Prades, Melcior Febrer i Pere-Vicent Sabata», *Empelt*, 2, pp. 87-100.
- (ed.) (2015) *La presa de Sant Mateu del Maestrat pels anglesos a la Guerra de Successió: «Diaria y verídica relación de lo sucedido en el asedio de la villa y plaza de San Mateo» (1706), de Pere Vicent Sabata, i la traducció a l'anglès: «A journal of the siege of San Matheo» (1707)*, Benicarló, Onada.
- RODRÍGUEZ CUADROS, E. (1993) «Lo dibuja, lo pinta, escribe y nota: lo efímero y lo permanente de la fiesta barroca», dins *Relación difusa, recopilada con varios metros, de las fiestas sexcenales que la ilustre villa de Morella y sus individuos dedican a su gran patrona, María Santísima de Vallivana, en el sexcenio de M.DCC.XXXVIII. Compuestas todas las poesías por el corto numen de D. Carlos Gazulla de Ursino, uno de los electos por el gremio de la nobleza de dicha Villa. Las que consagra a dicha villa,*

- Morella, Fundació 50 Sexenni [Ed. facs. de l'original publicat a València: Por Joseph Estevan Dolç, 1739], pp.
- ROIG, L. (2006) «La jota d'Ulldecona», *Rails*, 22, pp. 7-67.
- ROSSICH, A. (2001) «El teatre barroc (segle XVII)», dins Albert Rossich; Antoni Serrà Campins & Pep Valsalobre (eds.), *El teatre català dels orígens al segle XVIII. Actes del II Col·loqui Problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga: "Teatre català antic"*, Girona, 6 al 9 de juliol 1998, Kassel, Reichenberger, pp. 57-79.
- SALVADOR, C. (2010 [1952]) *Les Festes de Benassal*, Pere-Enric Barreda i Edo (ed.), Benassal, Fundació Carles Salvador.
- SANCHIS FRANCÉS, R. (2015 [2014]) «Ambaixades i balls amb parlaments al País Valencià», dins Francesc Massip; Pere Navarro & Montserrat Palau (eds.), *Teatralitat popular i tradició. Actes del II Congrés Internacional de Balls Parlats (Tarragona, 24-26 de setembre del 2014)*, Catarroja / Barcelona, Afers, pp. 143-161.
- (2019) *La dansa metafòrica en la festa valenciana*, Tesi doctoral dirigida per Francesc Massip, Universitat Rovira i Virgili, Tarragona.
- (2021) *Els altres en l'imaginari coreofestiu valencià. De l'edat mitjana a les pervivències actuals*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SANCHIS FRANCÉS, R.; ESTEVE-FAUBEL, J. M. (2013) «Historiografia del "Ball de Torrent": De la moixiganga barroca al quadre de balls populars valencians (1692-1929)», *SCRIPTA. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 1 (1), pp. 240-265.
- SANCHIS FRANCÉS, R.; MASSIP, F. (ed.) (2017) *La dansa dels altres. Identitat i alteritat en la festa popular*, Catarroja / Barcelona, Afers.
- SANSANO, B. (2010) «Formes de teatre breu al País Valencià en el segle XVIII», dins Eulàlia Miralles (ed.), *Del Cinccents al Setcents. Tres-cents anys de literatura catalana*, Bellcaire d'Empordà, Vitel·la, pp. 263-291.
- SILERI, M. (2004-2005) «Apuntes sobre clasificación y evolución de la loa: una propuesta», *Etiópicas*, 1, pp. 243-270.
- TOLDRÀ, M.; GUDAYOL, A. (2006) *Repertori de manuscrits catalans (1620-1714)*, Eulàlia Duran (ed.), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. I.
- TRES, J.; CLARASÓ, M. (1999) «Un altre col·loqui valencià del segle XVII: "El col·loqui entre el doctor Chancleta y un orat o loco de l'Hospital"», *Els Marges. Revista de Llengua i Literatura*, 63, pp. 39-57.
- VERICAT, A.; FORCADELL, T.; ROIG, J.; ORTIZ, I.; ROMEU, J. (2010) «Història abreujada d'Ulldecona en quatre etapes», *Rails*, 26, pp. 142-168.
- XIMENO, V. (1749) *Escritores del reyno de Valencia, chronológicamente ordenados desde el año M.CC.XXXVIII de la christiana conquista de la misma ciudad, hasta el de M.DCC. XLVIII*, València, En la oficina de Joseph Estevan Dolz, impresor del S. Oficio, vol. II.

TAULA 1: Danses incloses al manuscrit 3619 de la Biblioteca de Catalunya

Peça	Folis	Títol i incipit	Patrocini	Lloc	Data	Observacions
[4]	10 (10)	<i>Loa para un danze en fiesta de san Vicente Ferrer.</i> <i>Inc.:</i> “Del Apo[cal]ypsi al ángel”.	Sant Vicent Ferrer	Xert	-	Festa de fadrins
[5]	10v-11 (10v-11)	<i>Dichos. Inc.:</i> “1: De los milagros que obraste”.				
[8]	15-17 (90-92)	<i>Loa para un danze en fiesta de san Nicolás. Inc.:</i> “Oíd, estad atentos”.	Sant Nicolau	[Sant Mateu]	1703	Festa escolar
[9]	17v-19 (92v-94)	<i>Dichos en octavas. Inc.:</i> “1: Astro luziente, estrella luminosa”.				
[10]	19v-21 (94v-96)	<i>Loa para un danze en fiesta de san Blas. Inc.:</i> “Si no me mienten las señas”	Sant Blai	La Salzadella	1704	Festa patronal
[11]	21v-22v (96v-97v)	<i>Dichos en redondillas. Inc.:</i> “1: Del amor de Dios herido”.				
[25]	32-33v (251-252v)	<i>Endechas endecasílabas para un danze en fiesta de san Nicolás, obispo. Inc.:</i> “Aclamada Thalia” [ápode].	Sant Nicolau	[Sant Mateu?]		Festa escolar
[26a]	34-35v (306-307v)	<i>Loa y dichos para un danze en fiesta de san Vicente Ferrer. Inc.:</i> “Nunca ciñeron mis sienes”.	Sant Vicent Ferrer	Sant Mateu	-	Festa de fadrins
[26b]	35v-36v (307v-308v)	<i>Dichos. Inc.:</i> “1º: El cielo solo es bastante”.				
[35]	42-44 (243-245)	<i>Loa para un danze en fiesta de san Nicolás. Inc.:</i> “Quieren saber, señores”.	Sant Nicolau	[Sant Mateu]	[1]704	Festa escolar
[36]	44v-46 (245v-247)	<i>Dichos. Inc.:</i> “1: Nicolás, tu gloria aumentas”.				
[37]	46v-47v (247v-248v)	<i>Romance o loa para un danze en fiesta de la Virgen de los ángeles por el recobro de la salud del rey.</i> <i>Inc.:</i> “Sacudid el duro sueño”.	Mare de Déu dels àngels	Sant Mateu	[c. 1696]	Festa extraordinària (dansa de pastors)

[48]	57v-60 (14v-17)	<i>Loa para un dance en fiesta del Santísimo Sacramento. Inc.: "Vive Dios que soy tan lerdo".</i>	<i>Corpus Christi</i>	-	-	Festa de Corpus
[49]	60-61v (17-18v)	<i>Dichos. Inc.: "1: Con humildad recatada".</i>				
[77]	88v-89v (220v-221v)	<i>Loa y dichos para un dance en fiesta del Corpus Christi. Inc.: "Con cláusulas muy succintas" [apóde].</i>	<i>Corpus Christi</i>	[Vinaròs?]	1722	Festa de Corpus
[78]	90-94 (257-261)	<i>Danze cantado de las nueve musas del Parnaso en fiesta de san Nicolás, obispo, 1799 [sic per 1699], en el año que se hizo la imagen nueva. ("Sale la primera musa, que es Caliope, danzando y cantando"). Inc.: "De las musas del Parnaso".</i>	Sant Nicolau	[Sant Mateu]	[1699]	Festa escolar (dansa teatral de caire mitològic)
[84]	99-101 (257-259)	<i>Danza per a sant Vicent Ferrer. Inc.: "(Loa): Encara que a ser poeta".</i>	Sant Vicent Ferrer	Sant Mateu	-	Festa dels fadrins
[85]	101v-103 (259v-261)	<i>Dichos. Inc.: "1: Vós, Vicent, fóreu aquell".</i>				
[92a]	107-108v (265-266v)	<i>Dance en fiesta de san Nicolás. 1723. Inc.: "(Loa): Nicolás invicto, a cuyos".</i>	Sant Nicolau	[Sant Mateu?]	1723	Festa escolar
[92b]	109-110v (267-268v)	<i>Dichos. Inc.: "1: Constantino, emperador"</i>				
[96a]	115-116 (82-83)	<i>Loa y dichos para un dance en fiesta de san Antonio, abad, para Chert, en el año 1700. Inc.: "Este Jason valeroso".</i>	Sant Antoni, abat	Xert	1700	Santantonada
[96b]	116v-117v (83v-84v)	<i>Dichos. Inc.: "1: Por los páramos que andavas".</i>				
[98]	119-119v (89-89v)	<i>Endechas al mismo santo. Inc.: "1. Oy, divino Matheo". Al marge del 119v, una "Décima para el danzante que sube sobre el castillo en una danza"; Inc.: "De un sagrado evangelista".</i>	Sant Mateu	Sant Mateu	-	Festa patronal

[135]	167-169v (226-228v)	<i>Loa y dichos para un danze en fiesta de san Sebastián, en Cervera. Inc.:</i> “Gallardo joven, ¿quién soys?”, [ratllat] “Dichos per a les 2 diableres”. <i>Inc.:</i> “Gran desig tinc de saber”.	Sant Sebastià	Cervera del Maestrat	-	Festes d'hivern
[137a]	171-172v (229-230v)	<i>Loa para una danza en fiesta de san Nicolás, obispo. 1697. Vegeu [92a].</i>	Sant Nicolau	[Sant Mateu]	1697	Festa escolar
[137b]	173-174v (231-232v)	<i>Décimas en dichos para la misma danza. Vegeu [92b].</i>				
[140a]	177-178v (235-236v)	<i>Dansa para san Nicolás. Año 1706. Inc.:</i> “(Loa). Un sol con ardientes rayos”.	Sant Nicolau	[Sant Mateu]	1706	Festa escolar
[140b]	179-180v (237-238v)	<i>Dichos. Inc.:</i> “1: Lilio fragante y hermoso”.				
[153a]	199-201v (128-132v)	<i>Loa y dichos para un danze en fiestas del señor san Nicolás. Inc.:</i> “Más fácil fuera hallar fin”.	Sant Nicolau	[Sant Mateu]	1701?	Festa escolar
[153b]	201v-203v (131-132v)	<i>Dichos. Inc.:</i> “1: De un santo que suda y ha”.			(ratllat)	

JOSEP ESTEVE ADAM. *Sèrie Marjal*. Oli sobre tela

Un país sense novel·la. L'aventura editorial de 'L'Eros de Picadilly Circus' de Mercè Linyan i el seu context literari

[A country without a novel. The publishing adventure of Mercè Linyan's 'L'Eros de Picadilly' Circus and its literary context]

FRANCESC VIADEL I GIRBÉS

FCRI-Universitat Ramon Llull

francescjesusvg@blanquerna.url.edu ORCID: 0000-0001-6244-6364

RESUM: El març de 1971 el Club dels Novel·listes publicava *L'Eros de Picadilly Circus* en un moment de preocupació intel·lectual per la manca d'una novel·la en català. El llibre, atrevit en el seu plantejament i ambientat en un Londres marginal que del ben segur resultava exòtic per al lector català, era d'una autora valenciana: la canalina, Mercè Linyan. Joan Sales, un editor perspicaç que ja havia donat a conèixer Mercè Rodoreda, va endreçar l'original de Linyan i va convertir-lo en un modest èxit editorial. Després d'aquella primera novel·la Linyan ja no va publicar res més i la seua peripècia vital es va convertir en un misteri. L'article indaga en aspectes biogràfics de l'escriptora fins ara desconeguts i així mateix descriu el procés d'edició a partir de la investigació de la correspondència inèdita entre l'autora i el seu editor.

PARAULES CLAU: Mercè Linyan, Joan Sales, literatura valenciana, dones escriptores.

ABSTRACT: In March 1971, *Club dels Novel·listes* published *L'Eros de Picadilly Circus* at a time of intellectual concern over the lack of novels in Catalan. Daring in its approach and set in a marginalised area of London that was certainly exotic for Catalan readers, the story was written by a Valencian author that no one had ever heard of: Mercè Linyan from Canals in Valencia. Joan Sales, an insightful editor who had already promoted work by Mercè Rodoreda, arranged Linyan's original work and turned it into a modest publishing success. After that first novel, Linyan did not published anything else and her life story became a mystery. aspects of the writer and also describes the editing process based on the investigation of unpublished correspondence between the author and her editor.

KEYWORDS: Mercè Linyan, Joan Sales, Valencian literature, women writers.

Recepció: 12/02/2021. Acceptació: 22/02/2021. Publicació: 28/10/2021

1. Introducció

Ningú com Joan Fuster va assenyalar amb més claredat la preocupació d'un cert valencianisme cultural dels anys de la postguerra per la manca d'una narrativa en català al País Valencià. El neguit de l'assagista era ben comprensible atès el seu compromís civil i polític, la seua obsessió per articular un país. Tot plegat, sense narrativa, i per més que la nòmina de poetes fos nombrosa, l'incipient, gairebé clandestí i vacil·lant redreçament cultural valencià semblava incomplet i la idea mateixa de 'país' una quimera. Al capdavall, on s'és vist un país sense una literatura en majúscules, això és, articulada al voltant d'una narrativa variada i presentable?

L'assagista es referí àmpliament i detalladament a aquesta qüestió, vull dir, a la de la inexistència d'una narrativa, l'any 1958 en un pròleg escrit a propòsit de l'antologia publicada per Albertí Editor, *Recull de contes valencians*. En la nòmina d'autors aplegats figuraven, entre molts d'altres, Miquel Adlert Noguerol, Josep Iborra, Francesc de Paula Burguera, J. Ernest Martínez Ferrando, Maria Beneyto i els dos poetes més importants del moment, Xavier Casp i Vicent Andrés Estellés. Ben mirat, cap d'ells, ni tan sols Adlert, que tant es va esforçar, van aconseguir consolidar una obra narrativa prou sòlida, capaç de sobreviure al pas del temps, a les immisericordes modes i a l'allau d'autors i títols que havien d'arribar encara enmig de l'eufòria valencianista de finals dels seixanta, principis dels setanta. De tots ells, Fuster, només va parlar en termes encomiàstics de Martínez Ferrando, de qui va lloar una producció «contística [...] copiosa, subtil i consagrada» (Fuster 1958: 15).

El poeta Carles Riba i Josep Pla havien posat en valor l'autor i la seua obra inicial. De *Llunyanies suggestives i altres proses*, publicat el 1918, quaranta anys abans de l'antologia de Fuster, l'escriptor empordanès havia escrit en el seu *Retrats de passaport* que la seua escriptura era «no solament d'una qualitat rara, sinó d'una acusada novetat».¹

1 Sobre Ernest Martínez Ferrando, vegeu en línia «Ernest Martínez Ferrando», *lletRA. La literatura catalana a Internet* <<https://lletra.uoc.edu/ca/autor/ernest-martinez-ferrando/detall>>.

De Beneyto, sent dona, antologuistes i erudits no se'n recordaren fins molts anys després, malgrat haver estat una autèntica fita de la narrativa de la postguerra, sobretot per la publicació de la seua novel·la *La dona forta* (1967), a banda de ser també una poetessa singular.²

Pel que fa a l'obra d'Antoni Bernabeu, Mascarell i Gosp, Josep Palàcios i Soleriestruch, i, en definitiva, de tota la resta d'escriptors que van formar part d'aquell llibret, ningú no els va tenir en compte en molts anys. Només es va reconèixer l'enorme qualitat de l'obra narrativa de Josep Palàcios a partir de la publicació de l'extraordinari *AlfaBet* (1987 i 1989). En alguns casos, com en el de Mascarell i Gosp, autor de la novel·la *Romeu, un camarada*, l'oblit va ser injust. Prohibida per la censura al seu moment, aquesta novel·la només es va publicar, pòstumament, l'any 1991. Val a dir que l'antologia de Fuster deixava fora un autor cabdal de la narrativa en català, com és l'escriptor i gramàtic Enric Valor, que des de 1931 havia anat publicant amb una certa regularitat contes i reculls de rondalles. Tampoc Beatriu Civera i encara d'altres, com adverteix Vicent Simbor. Una absència que cal dir que no obeïa a cap discriminació. Fet i fet, el repertori final —com el mateix Fuster avisa— era simplement el resultat dels que havien acabat responnent a la crida després de dos anys d'espera.

En el pròleg al *Recull*, Fuster afirmava també un creixent interès del públic del Principat per la literatura que es feia al sud. Interès que qualificava d'insuficient i el qual, al cap i a la fi, depenia sobretot dels valencians. Siga com siga, per al de Sueca, que, sortosament i fins on sabem mai —o quasi mai— es va reprimir el seu escepticisme, el futur pintava bastos. Tot plegat, la qüestió, afirmava rotundament, «excedia els límits de la literatura estricta» (Fuster 1958: 12) i, de passada, afectava les «poques o moltes —decididament: poques— possibilitats que encara queden, en les nostres terres del Sud, a la supervivència cultural de la llengua» (Fuster 1958: 12).

Efectivament, el conreu culte del valencià a finals dels cinquanta era gairebé una entelèquia i, a més, es veia afectat per una desconexió de cinc segles

2 Vegeu, «Algunes puntualitzacions sobre l'obra de Maria Beneyto», dins *L'Aiguadolç*, número 22, Dossier Homenatge a Maria Beneyto, Oliva, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, 1996.

—poca broma— amb la complexa realitat cultural de Catalunya. La Renaixença valenciana, val a dir que contemplativa i conservadora en cadascun dels seus gestos, no havia pogut —ni tampoc volgut— posar remei a la situació. Així mateix, de la banda valenciana hi havia hagut «reserves i recels» (Fuster 1958: 13), i de la de Catalunya, «imprevisió i desdenys» (Fuster 1958: 13).

Malgrat tot, Fuster reconeixia que els contactes iniciats cinquanta anys enrere algun efecte positiu havien tingut, entre d'altres, generar la curiositat d'un determinat públic principatí pels autors valencians. Curiositat, cal dir, que s'ha mantingut sostinguda en el temps per uns autors, que en alguns casos com ara els de Ferran Torrent, Martí Domínguez, Manuel Baixauli o Isabel-Clara Simó, han ocupat els primers llocs de vendes en el mercat literari de Catalunya.

D'altra banda, si bé és cert que aquella antologia no aplegava tothom, almenys sí que donava una visió de conjunt vàlida, «un mostrar de guanys, d'intents i de promeses» (Fuster 1958: 14) de l'aportació valenciana a les lletres catalanes d'aquell moment. Dit això, el de Sueca, ara més càustic que no pas escèptic, es preguntava retòricament si el lector no tenia tot el dret de pensar que aquell 'recull' no passava de ser una «il·lusió benèvola, confabulada per l'editor, els autors i el prologuista» (Fuster 1958: 16). Al capdavant, de pensar «si *realment*, hi ha una autèntica prosa narrativa vivent, en el País Valencià» (Fuster 1958: 16).

Finalment, l'assagista es contestava: «Dic que no n'hi ha, en el sentit més radical de l'expressió, i dic que el present 'RECULL' només insinua alguns dels recursos amb què comptem per a crear-la» (Fuster 1958: 16). D'altra banda, si bé era cert que la poesia havia tirat endavant, la prosa s'havia vist limitada a causa d'una falta de públic, «d'una societat» (Fuster 1958: 17) capaç de veure's reflectida o il·lustrada en aquella prosa. No era un problema exclusiu dels valencians, però sí molt més accentuat que no pas en el cas dels catalans o els balears.

Ara, el deure dels escriptors valencians era proveir la seua societat d'una literatura. Un repte molt complicat, atesa la complexitat de la situació, els problemes, els estructurals, els sociolingüístics, la desmotivació mateixa del gremi. Com a única alternativa, si més no provisional, Fuster engrescava els prosistes a publicar en editorials catalanes i mallorquines, a persistir. Als setanta, tornaria

a la càrrega, constatant de forma rotunda la manca d'una novel·la valenciana com una carència singular. El País Valencià no tenia una novel·lística que reflectís —com passa en les literatures *normals*— la seua pròpia realitat:

[...] Des de l'efusió de l'estraperlo, de fa vint-i-cinc o trenta anys, que tan reulsiva fou al País Valencià, fins al drama de l'emigració a Europa, i *El viudo Rius* d'Alcoi o d'Elx, o del Grau de València, i *Los cipreses creen en Dios* de Vila-real o Algemés, la lumpenepopeia de l'OAS a Alacant o dels croats feixistes a Carcaixent, l'erotisme litoral i l'especulació de terrenys i botigues que hi introdueixen els turistes, la desolació del secà, els negocis tèrbols de la nova burgesia ascendent i els tristos negocis de la burgesia descendent, els aristòcrates depauperats —la *donya* Obdúlia indígena té néts...—, els estudiants maoistes o cristoreistes, els casinos de poble, tan al·lucinants, el Madrid infestat per *valencianets* ansiosos i rivals, la guerra, la postguerra, el clero amb amenes variants, les... Són moltes novel·les que no s'han escrit. ¿Per què? Podien haver-se escrit en castellà. Ni en castellà. Insisteixo: ¿Per què?.³

La pregunta, com totes les que formulava públicament l'assagista, no tenia res d'ociosa i qualsevol possible resposta podria posar nerviosos els acadèmics i crítics conformats. Fuster no era l'únic intel·lectual a qui li preocupava aquesta mancança, aquesta desorientació temàtica. De fet, trobarem la mateixa inquietud en l'editor Joan Sales i Vallès, que per no perdonar ni perdonaria l'hiperrealisme a Manuel de Pedrolo, compromès com estava en bastir un públic lector en català a través d'unes obres literàriament accessibles en què la societat s'hi pogués reconèixer.

Això no obstant, als anys setanta hi haurà un canvi de situació, si més no pel que fa a la producció. No és poca cosa veient d'on es venia. Tal com assenyalen Vicent Salvador i Adolf Piquer (1992: 9):⁴

3 FUSTER, J. (1992) «Una carència singular», dins Vicent Salvador i Adolf Piquer (eds.) *Vint anys de novel·la catalana al País Valencià*, València, Editorial Tres i Quatre, pp 45 i 46.

4 Val a dir que Piquer remuga sobre aquest article en un altre de ben sarcàstic titulat *La (a) crítica narrativa valenciana i altres mancances plurals*, *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura: L'estat de la crítica literària entre segles*, número XIII, 2002.

La conjuminació de diversos factors, com ara l'establiment dels Premis d'Octubre i una tímida embranzida editorial, entre altres, fa que aparega una bona promoció de narradors [...] que destaca sobre l'erm anterior.

El factor diferencial respecte de Catalunya i les Balears raurà, segons Salvador i Piquer, en el fet que al País Valencià no hi havia hagut una capa intermèdia de novel·lística de postguerra, una Rodoreda o un Villalonga. Ni tan sols Enric Valor podrà tenir aquest rol, atès que la seua obra novel·lística restarà desconeguda fins als anys setanta.⁵

Vicent Simbor també destaca el paper com a narrador de Josep Iborra, un dels antologats per Fuster, especialment la incorporació de l'existencialisme a la seua obra narrativa (Simbor 2005: 59).

Siga com siga, els problemes eren molts. En primer lloc, els models que

no són tant catalans com espanyols (i traduccions a l'espanyol, en un conegut fenomen d'interposició lingüístico-literària), o fins i tot francesos (Salvador, Piquer 1992: 9).

Tampoc hi havia cap influència de la tradició local anterior en aquests nous autors. Salvador i Piquer es refereixen a Ernest Martínez Ferrando i Artur Perucho, a les novel·listes Maria Beneyto, Maria Ibars o Beatriu Civera.

El panorama literari al País Valencià era, així les coses, d'una extraordinària feblesa. Ferran Carbó i Vicent Simbor (1993: 127) retraten una situació molt complexa pel que fa a la literatura en català i, especialment, per al gènere de la novel·la:

L'esquifit circuit literari valencià, que hom havia intentat d'envigorir amb la contribució de la novel·la, sembla que no pogué vèncer les difi-

5 Gorg va publicar el 1975 en dos volums *Les rondalles valencianes d'Enric Valor*. Les rondalles, i no pas les novel·les recuperades tardanament per l'editorial Tàndem, serien les que van convertir l'escriptor de Castalla en un autor popular.

cultats. La manca de sintonia estètica i tremp artístic, en la majoria dels casos, de l'oferta novel·lística valenciana i la manca d'un públic lector consolidat ho impediren. L'oferta novel·lística més pròxima a un tipus de demanda més populista tampoc no assolí de penetrar en el mercat. La novel·la, al capdavant, continuava mostrant una anormalitat literària valenciana que, a Fuster, no se li escapà. L'any 1972 insistia, des de les planes de *Serra d'Or*: «Fa temps que hi penso, i miro de plantejar el problema als meus amics. Es tracta d'això: el País València actual no té una novel·la pròpia».

I encara caldria afegir la precarietat editorial, la falta d'unes estructures empresarials tal com ha assenyalat l'assagista, crític i editor, Gustau Muñoz (2019: 77):

No hi havia realment matèria. Iniciatives precàries per una cultura precària, sense estructures d'empresa. El contrast amb el món editorial de Barcelona era excessiu. Una mica depriment però això és el que hi havia.

Les causes, segons Muñoz (2019: 78), podien ser múltiples, com ara:

[...] la feblesa del desenvolupament social general i la precarietat del terciari a casa nostra. Pel baix nivell cultural. Per la síndrome provinciana. Per la mentalitat de sucursal. Per les rèmores d'una societat autosatisfeta amb unes estructures que no connectaven amb la societat industrial que imperava a Europa [...] Societat àgrafa, tradicional, poc moderna amb indústria però no industrial .

És en aquest context, el temps que va de la immediata postguerra a l'esclat de 1972, on cal considerar l'aparició tan sobtada com insòlita de Mercè Linyan. Una autora, per cert, amb qui la crítica ha tingut moltes reserves, no sense raó, a l'hora d'encabir-la en el corpus dels escriptors considerats valenci-

ans, ja que malgrat haver nascut a Canals (Costera) va viure la major part de la seua vida entre New Malden (Surrey) i Barcelona.⁶

Salvador i Piquer recorden que a la dècada dels setanta, tan sols hi ha dues novel·les publicades que «es poden considerar més com a casos aïllats que com a inici del *boom* subsegüent» (Salvador, Piquer 1992: 11). Una d'aquestes novel·les apareix el 1972 a l'editorial valenciana L'Estel, *Els Horts* de Martí Domínguez:

«La narració [...], revisada lingüísticament per Sanchis Guarner, és un digne exercici de relat extens —i això és mèrit en el panorama valencià del moment— però està mancada de tot alè de modernitat. El seu sentit ranciament catòlic de la vida i la feblesa del seu argument amorós, que recolza sovint en un paisatge sensualista, l'apropen més a la mollesa de *La hermana San Sulpicio* de Palacio Valdés, posem per cas, que al nervi dels relats d'ambientació rural de Blasco Ibáñez o dels de Víctor Català» (Salvador, Piquer 1992: 11).

2. La irrupció de Linyan

L'altra novel·la, publicada el 1971, és, justament, la de Linyan, *L'Eros de Piccadilly Circus*. Salvador i Piquer (Salvador, Piquer 1992: 11).no deixaran de constatar la seua circumstancial relació amb el país. Aquest recel no és cap problema, però, a l'hora de reconèixer el que de positiu té la novel·la, posant en relleu el seu aire innovador:

6 En l'article «La novel·la de la postguerra al País Valencià (1939-1972): entre la problemàtica de la llengua i el desfasament estètic», publicat el 1991 al número 10 de la revista de la Universitat de València, *Caplletra*, Vicent Salvador considera que Linyan no hauria de formar part de la novel·lística valenciana per haver viscut bàsicament a Barcelona i perquè *L'Eros* ha estat escrit «en català oriental o barceloní i el món ficcional localitzat bàsicament a Londres i, en segon lloc, a Barcelona». De la mateixa opinió és Maria Lacueva i Lorenz, autora de la tesi doctoral *Elles prenen la paraula. Recuperació crítica i transmissió a les aules de les escriptores de postguerra: una proposta des de l'acció literària*. Lacueva refusa incloure Linyan en la nòmina d'escriptores valencianes que van publicar poesia o narrativa entre 1939 i 1975, en què s'integren Anna Rebeca Mezquita Almer, Matilde Llària, Carmelina Sánchez-Cutillas, Sofia Salvador i Maria Mulet.

si més no per la seua ambientació al Londres dels moviments marginals dels seixanta, amb referències a la contracultura juvenil d'aleshores.

Tot i que avisen també que

[...] no passa de ser un producte primerenc d'una autora que no ha donat mai més mostres de continuar el camí de la fabulació (Salvador, Piquer 1992: 11).

En qualsevol cas, assenyalen que l'interès de l'obra

[...] rau sobretot en el plantejament del relat en primera persona des d'una visió assumidament femenina: la d'una dona que defuig l'immobilisme i fa el seu camí —que la duu fins i tot a les terres catalanes originàries— a la cerca crítica de la pròpia identitat (Salvador, Piquer 1992: 11).

Uns anys després, Piquer encara insistirà a posar en relleu la novel·la de Linyan, la qual titllarà de «novel·la incompresa pel seu cabdal psicodèlic i contracultural».⁷

Curiosament, cal recordar que Joan Sales es va negar a publicar la novel·la de Domínguez adés esmentada després d'un litigi lingüístic que va durar des de 1965 fins a 1974.⁸

L'Eros, malgrat el seu to a estones melindrós, el seu estil decididament convencional, és capaç de crear una atmosfera particular a través de les descripcions d'un Londres marginal de toxicòmans i desarrelats, però també d'un Londres colonitzat per les classes mitjanes, des d'on la protagonista somia els seus paisatges valencians de la infantesa. Altrament, la història, ingènua i escabrosa a parts iguals, com en un qualsevol melodrama clàssic, de ben segur

7 La (a)crítica narrativa valenciana i altres mancances plurals, *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura: L'estat de la crítica literària entre segles*, Número XIII, 2002.

8 Sobre aquest episodi, vegeu: FERRÉ I TRILL, J. (2006) «Martí Domínguez-Joan Sales, entre la nació i l'edició», dins *Homenatge a Martí Domínguez*, *Revista de Literatura L'Aiguadolç*, núm. 32

que va sorprendre els lectors acostumats als relats molt menys épatants que subministrava la literatura del terreny, amb escenaris ni de bon tros tan exòtics com els que descriu Linyan en la seua obra.

No cal dir que, si una d'aquestes dues obres hagués de ser candidata a precedent de la producció valenciana posterior, seria la de Linyan i no pas la novel·la de Domínguez (Salvador, Piquer 1992: 11).

Tres anys després, *El bou de foc* de Joan Francesc Mira, i *Assaig d'aproximació a 'Falles folles fetes foc'* d'Amadeu Fabregat, inaugurarien la narrativa contemporània valenciana estilísticament dividida —com subratllen Salvador i Piquer— entre la narrativa de les arrels o l'experimentalisme dels més joves. Cal veure encara si cap de les dues vessants, una de realista poc compromesa amb la realitat a la qual es referia Fuster, i una d'experimentalista estimulada per la moda, van contribuir massa a eixamplar el minso públic lector del país.

El cas és que Linyan no va lluir gens en aquell panorama, malgrat el reeixit inici de la seua carrera literària. Es podria dir que, a part d'haver estat poc llegida, generacionalment es va quedar com suspesa en uns llimbs i sense que, a més, mai ningú no s'atrevis a incloure-la ni en la nòmina dels autors valencians ni tampoc en la dels catalans. Ni d'ací, ni d'allà. La Linyan escriptora, autodidacta i aïllada de la realitat cultural catalana, va ser el resultat podríem dir d'una casualitat, del capteniment sobretot d'un editor com Sales, amb molt d'olfacte per a la literatura amb possibilitats de captar l'atenció d'un públic.

El cert és que l'autora no va tenir cap connexió amb la tradició literària valenciana, però, tampoc gaire amb la de la novel·la catalana de la postguerra la qual va conèixer a través de Sales quan ja s'havia publicat *L'Eros de Picadilly Circus*. El cas és que durant 1972 l'editor va anar enviant-li les novel·les de la col·lecció «El Club dels Novel·listes» de l'editorial Club Editor,. Podem assegurar, sense córrer massa riscos d'equivocar-nos, que Linyan va entrar en contacte amb la literatura catalana gràcies a aquestes oportunes trameses.

En una carta datada el 12 d'abril d'aquell any, explica al seu editor que es troba llegint *El testament* de Xavier Benguerel, que li han agradat les novel·les *La virreina* del mallorquí Villalonga i *Fontamara* d'Ignazio Silone, traduïda per Joan Fuster. Així mateix, li confessa que ha gaudit molt amb la lectura de *La plaça del Diamant* de Mercè Rodoreda, un llibre sobre el qual es desfà en elogis. Serà a través de Sales que coneixerà també les novel·les de Maria Aurèlia Capmany, *Vitrines d'Amsterdam* i la *Pluja als vidres*.⁹ Al capdavant, els comentaris entusiastes que fa a l'editor sobre tots aquells llibres són els d'una lectora voraç que en certa manera sent que, quasi de miracle, acaba d'entrar a formar part de la nòmina d'escriptors de la literatura catalana de la qual no en sap ni un borrall, com ella mateix admet.¹⁰ Són uns comentaris, també, val a dir que sense cap pretensió, d'algú que sens dubte acaba de descobrir l'ús culte de la llengua pròpia. Una llengua que escriu maldestrament —com escriu el castellà—, que li provoca inseguretats, problemes tots que Sales va solucionar.

D'altra banda, hi ha la seua relació amb el país. És cert que l'escriptora se sentia molt vinculada emocionalment a Canals, on va nàixer i on també va passar algunes temporades i alguns estius, una vegada ja s'havia establert la família a Barcelona. Un vincle que compartí amb la capital catalana, on va créixer i on després d'emigrar a Anglaterra va deixar al seu ancià pare i altres familiars pròxims. La vida adulta, però, la va fer lluny d'aquests escenaris i només la seua aventura literària li va permetre, sent ja una dona gran, tenir una relació amb el País Valencià, més enllà de les dèries sentimentals. Una re-

9 Carta de Linyan a Sales, 12 de febrer de 1973.

10 En una carta a Sales datada el 24 de març de 1971, assegura que a casa compta amb una biblioteca de 3.000 volums. En una altra carta a l'editor datada l'1 d'abril de 1971, es lamenta de no haver tingut «una educació completa». De no haver tingut «la vocació» d'estudiar a l'escola «nostre meravellós llenguatge català del Provençal» del qual només recorda haver llegit un llibre. Les seues úniques referències literàries valencianes remetent, doncs, a la lectura d'algun text de Blasco Ibáñez, «no pas La Barraca». Amb tot, es confessa una gran lectora: «[...] fins ben petita, ja m'agradaven els llibres prohibits sota el matalàs. I havien dies que veia la llum del matí arribar, havent-me passat la nit llegint». Per il·lustrar la seua afició, explica que havent arribat a Anglaterra es va llegir una novel·la en anglès sense entendre res. Li comenta a Sales que pot llegir també en francès i en anglès.

lació confusa i voluntariosa, potser. El cas és que Linyan va arribar a sentir-se preocupada d'alguna manera, malgrat la distància, pels progressos del valencianisme ni encara que fos per l'interès personal de trobar un públic lector en el seu país de naixença. I això va passar justament quan, per instàncies de Sales, va haver d'entrar en contacte amb Enric Valor, que, aleshores, estava al capdavant de la revista *Gorg*.¹¹

No cal dir que de l'efervescència i del sentit del moviment valencianista que en aquell moment es desplegava, l'autora només en degué captar tot just la intenció, per raons ben òbvies. Tant se val.

3. Mercè Linyan. Un misteri resolt

En un article publicat a la premsa valenciana, el crític literari Enric Sòria afirmava que Linyan era un misteri,¹² gairebé com la seua única novel·la, l'existència de la qual algun amic filòleg del també escriptor havia arribat a negar. Misteri no perquè Linyan fos cap estrany personatge —no més del que ho pot ser qualsevol persona d'anar a peu, ostatge dels seus propis i inconfessables secrets— sinó més aviat per tot el contrari. Al cap i a la fi, fou una mestressa de casa, que es va veure obligada a emigrar a Londres fugint de les dificultats econòmiques de la sinistra Espanya de la postguerra i que, al llarg de la seua vida, en l'estranger, es va haver d'ocupar ocasionalment en multitud de treballs: ajudanta d'infermera en un hospital, dependent a una botiga de joguets, en una farmàcia... Una dona anònima, presonera en un món que no era el seu, l'anonimat de la qual es va trencar breument quan el seu nom va aparèixer en alguns titulars de premsa a causa de la publicació de *L'Eros*.

11 Linyan va intentar publicar la tardor de 1971 una mena de relat costumista ambientat a Tossa, on estiujava. Per raons de criteri editorial, la revista se'n va desentendre. La publicació, però, va aprofitar l'avinentsa per a nomenar sense més conseqüències Linyan com a «corresponsal» a Londres. Tot un colp d'efecte publicitari.

12 Enric Sòria, «Una finestra», publicat en la secció «Postdata» de *Levante-EMV*, 28 de maig de 2016.

És veritat, però, que de la seua vida, durant molts anys, a penes s'ha sabut el que ella va escriure sobre si mateixa a la solapa de la sobrecoberta de la novel·la. Això si deixem a banda, és clar, les moltes tafaneries de caràcter local que circulen i deuen d'haver circulat alimentades per la distància. Saber-ne poc és, justament, el que amb el temps l'ha acabada per convertir en tota una figura susceptible de despertar en el veïnat, en investigadors locals i erudits desficiosos, una curiositat de caire gairebé novel·lesc. A l'escriptora, que tantes vides va imaginar mentre observava la gent del carrer que inspirava els seus personatges, segur que li hauria sorprès —divertit— veure's en aquest tràngol. La correspondència entre Sales i Linyan, per bé que relativament escassa i incompleta, pot ajudar a reconstruir no només la vida d'una autora durant anys inconeguda sinó també part de la seua arquitectura moral.¹³

El cert és que no hi ha massa misteris. Bé, només els justos. En dues cartes a Joan Sales datades el 24 de març i el 30 de març de 1971, ella mateixa fa un relat prou acurat de la seua vida que inclou fins i tot alguns detalls de l'origen dels seus avis valencians. Ho fa a petició del mateix editor, que necessitava les seues dades biogràfiques per a la solapa de la sobrecoberta de la novel·la. Certament, Sales tenia molt d'interès, a més, de saber més sobre la seua procedència valenciana, atès que la de Canals estava a punt de convertir-se en la primera autora valenciana de la col·lecció «El Club dels Novel·listes».¹⁴

13 La correspondència entre l'editor i l'escriptora està incompleta. La família de l'autora n'ha conservat 28 cartes de l'editor, totes mecanografiades i, en algun cas, il·legibles. La darrera carta de Sales duu data de 20 de juliol de 1973. La neta de Sales, Maria Bohigas, a hores d'ara editora de Club Editor, conserva a l'arxiu 33 cartes de Linyan, totes manuscrites. També es conserven 3 postals i una fotografia de l'autora acompanyada de les seues dues filles datada en maig de 1971.

14 «Al marge de l'interès de la novel·la en sí mateixa, hi ha encara un factor que ens predisposa a favor i és que segons veig vostè és valenciana; ara bé, el nostre Club que ha publicat ja autors de les més variades comarques de Catalunya i Balears, no ha publicat encara cap novel·la d'autor valencià i ens faria molta il·lusió que la primera fos la de vostè, tan del nostre temps i tan real», carta de Sales a Linyan, 18 de desembre de 1970.

Mercè Linyan l'informa que va nèixer a Canals el 6 de juny de 1925¹⁵ del matrimoni format per Antonio Liñán Gil,¹⁶ de Barcelona, i Mercedes Real Sanchis, i que va ser batejada a la pila de Sant Antoni Abat, patró de la localitat. Als dos mesos, la família se'n van anar a Barcelona, tot i que, dos anys abans de la guerra, van estar vivint entre Canals i Xàtiva. El cap de família havia pres aquesta decisió en caure malalta la seua dona. Aleshores, es va establir pel seu compte al poble, on va muntar un taller de mecànica on reparava i construïa motors per a clients de tota la comarca. Les coses sembla que els van anar millor que no els havien anat a Barcelona, però Linyan mai no s'hi va acabar d'adaptar.

La guerra els va agafar a Canals, i la família de nou se'n va haver de tornar a Barcelona. Tret d'un breu període en què mare i filla tornen a la Costera, els anys del conflicte bèl·lic els haurien passat pràcticament a la capital catalana, com quasi tota la seua vida, fins que finalment, quan tenia 36 anys, es va establir en un suburbi de Londres.¹⁷

Siga com siga, la comarca, Xàtiva, Canals, on va passar alguns estius de menuda, formaran part per sempre més del paisatge enyorat de l'escriptora:

15 La data donada per l'escriptora no concorda amb la de la seua partida de naixement, consultada en l'arxiu del jutjat municipal de Canals per l'escriptor canalí Alfons Vila i Moreno. Linyan, oficialment Mercedes Liñán Real, va nèixer el 8 de juny de 1921, tal com fa constar davant de testimonis el jutge municipal, Antonio Molina Llopis. Aquesta diferència d'anys entre la documentació oficial i el que diu Linyan, explicaria que l'autora demanara en les seues cartes a Sales de 24 i 26 de març de 1971 que no publicara en la coberta del llibre la seua data de naixement: «[...] Ja sap el això: "al fi, dona". [...] no hi crescut gaire. Encara que tinc totes les responsabilitats». En qualsevol cas, la intenció d'amagar la seua data de naixement no queda clara. Altrament, Sales catalanitza el cognom de Liñán a petició de la mateixa escriptora, segons consta en la carta que li adreça el 14 de març de 1971.

16 Alfons Vila, informa en el seu diccionari d'autors valencians —inèdit a hores d'ara— que el pare de l'escriptora, electricista, potser va arribar a Canals per a treballar en la companyia Electra Canalense.

17 Segons un article de José María Sancho i Francesc Tormo, publicat el desembre de 2017 a *La Revista de Canals*, durant la guerra Linyan s'hauria casat amb un milicià. Si aquesta dada fora certa, hauria contret matrimoni extremadament jove, entre els 15 i els 18 anys. La mateixa font assegura que, acabada la contesa bèl·lica, el milicià s'hauria exiliat a Mèxic i es va perdre per sempre més el seu rastre. Pel que fa a les estades a Canals durant la guerra, els autors de l'article expliquen que Linyan s'allotjava a casa de la família Carbó-Real, al carrer de Sant Antoni.

[...] quan penso en el meu temps d'infància en Xàtiva, sento calor al cor. La meua memòria en el present, no es gaire bona. Sempre me n'oblido de les coses. Potser perquè hi penso massa en el passat.¹⁸

Linyan es va instal·lar definitivament a Anglaterra el 1957, després de diverses anades i tornades.¹⁹ L'octubre d'aquell any va conèixer el qui va ser el seu marit, de la mateixa edat que ella, el flamenc Jean-Pierre Nassel,²⁰ amb qui es va casar el 5 d'abril de 1958. Un any després, el matrimoni es va posar a viure en una caseta del número 28 de Woodfield Gardens a New Malden, Surrey.²¹ El matrimoni va tenir dues filles, Ann Elizabeth i Angela Rosemary, educades en el catolicisme. El pacte entre els consorts va ser que, si tenien xiquets, serien educats en el protestantisme, com el pare, si no, com va ser el cas, en el catolicisme, com ella.

Si les filles van ser molt importants en la vida de Linyan, no ho va ser menys el seu marit, que va ocupar el centre d'una estructura familiar que intuïm del tot convencional, conservadora. L'escriptora s'hi refereix com una persona culta, que parla cinc idiomes (anglès, francès, neerlandès, alemany i espanyol, a més, de tenir nocions d'italià i, sobretot, de rus), amant de la música clàssica i propietari d'una col·lecció de deu mil segells:

Es un fanático, creo que tenía que haber nacido en tiempos de Federico el Grande!. Vive de un pasado glorioso de historia anciana y contemporanea. Y de su *música clàssica*, sus grandes o sus largas *òperas* de Wag-

18 Carta de Linyan a Sales, 14 d'abril de 1971.

19 La primera vegada que va trepitjar Londres va ser el 10 de maig de 1955. La segona, el juliol de 1956. Hi va tornar el 15 d'abril de 1957 i, després d'un parell de viatges d'anada i tornada, s'instal·la a la capital anglesa.

20 Era fill de Maura Roulon i de Pop Jules, un comandant retirat, excombatent ferit de la guerra del 14 que havia estat cònsol general de Bèlgica al Marroc durant vint anys, i a Sud-àfrica, a Ciutat del Cap i Johannesburg, on es va educar el marit de l'escriptora. Nassel hauria arribat a Anglaterra molt jove, després de la Segona Guerra Mundial. Amb estudis de dret inacabats, era empleat de l'agència de viatges Thomas Cook.

21 «El meu carrer es com una mitja lluna amb cent cases. I faig sortir vides amb la meua fantasia dins de la realitat de la vida. La majoria són de gent que ja ha marxat o ha mort. Durant tos aquest anys que hi visc, hi ha hagut tants que ja no hi són», carta de Linyan a Sales, 29 d'abril de 1972.

ner. ¡Es demasiado! Muy interesante però me fatiga mucho. Porque yo amo el silencio y la soledad. Por eso me hice mi mundo y como diríamos corrientemente (cada loco con su tema) apesar de todo. Somos felices y nos queremos. Las *únicas* discusiones son por las nenas. Como el tiene temperamento de dictador es demasiado severo y allí voy yo como buena española haciendolo callar».²²

La vida de Linyan transcorre monòtona al barri de New Malden, un suburbi del sud-est de Londres sense massa interès, on als anys setanta van començar a establir-se emigrants coreans. Amb el pas dels anys, New Malden es va convertir en l'indret d'Anglaterra i Gal·les amb més ciutadans d'aquell país asiàtic. La gran atracció de la ciutat, aleshores i encara ara, era passejar per High Street, el carrer principal, amb els seus bars i les seues botigues. No sembla que hi haja gaire més coses a fer. De tant en tant, viatjar alleujava Linyan d'una existència monòtona. En el relat autobiogràfic que escriu per a Sales, s'entreté a repassar amb delectació i sense estalviar-se detalls els viatges d'estiu que feia amb el seu marit pertot Europa:

Coneixo molts llocs d'Alemanya, Àustria, Baviera. Hem estat a les fronteres de Txecoslovàquia i Hongria. I hem fet un viatge en barco sobre el Danubi Blau, de 15 hores fins Passau, a Viena. També coneixo tot el Oro del Rin anant a Colònia fins Coblenz, on hi ha la partició del riu Mossel, Buppar, Mainz...²³

Ha visitat també tots els indrets de la Costa d'Or de Bèlgica, les Ardenes, Holanda, Luxemburg... Recorda intensament, gairebé amb l'emoció d'una

22 Carta de Linyan a Sales, 24 de març de 1971. Val a dir que les seues dues primeres cartes amb Sales estan escrites en un castellà tan precari com el català que utilitza, la qual cosa palesa els seus orígens humils i el seu autodidactisme, la seua inclinació instintiva a l'escriptura. En una carta datada el 30 de març de 1971, Sales l'anima perquè malgrat tot li escriba en català: «[...] fora de l'ortografia, que al capdavant té molt poca importància, el seu català és magnífic. Escrigui'm sempre en català! Rebre cartes en castellà em fa un efecte de fredor; els de la meua generació (tinc 58 anys) ho fèiem tot en català, tant si parlàvem com si escrivíem; i era el més natural. Però vingué la desgraciada guerra...».

23 Carta de Linyan a Sales, 30 de març de 1971.

adolescent, Viena, els seus palaus, els sopars als seus restaurants ambientats amb música de vals. Però cap sentiment d'enyorança no és comparable al que sent per la seua terra, on torna cada dos anys per vacances, si de cas el matrimoni no fa cap a Oostende:

La meua alegria més gran és quan creuo el Canal de la Màniga. Quan arribo a París sempre ploro. Perquè em fa l'efecte que ja estic prop de casa. ¡I encara falta tant per arribar a Barcelona!²⁴

I després del món, hi ha el barri, sempre el barri, l'univers tangible on cal tornar i, on per moments, sembla asfixiar-se. Un indret on només li és possible viure com a protagonista passiva que es limita a observar. Linyan pren nota de tot allò que veu i intenta donar-li vida a través de la seua literatura d'urgència. Sobre Woodfields Gardens i els seus gens extraordinaris habitants, escriu un text mig acabat en castellà que titula *El carrer de la harmonia*, una peça concebuda amb tota mena de precaucions:

És una forma de diari de tot el meu carrer i coneguts del poble de New Malden. Sense comprometre a ningú perquè són casos que m'han explicat o gent que no hi viu en el carrer. Es com una tragicomèdia en moments tristos i moments còmics per les discussions i plets que de vegades les angleses tenen pels seus animals.²⁵

Woodfields Gardens pot ser també, a més d'un laboratori de vivències humanes susceptibles de narrar, un espai de bellesa. En una carta al seu editor, on li expressa com li agradaria que la visités, escriu bellament:

És molt maco. Ara, els cirerers japonesos estan en flor i ja comencen a caure els pètals que adornen els carrers com catifes de confeti blanc i

24 Carta de Linyan a Sales, 30 de març de 1971.

25 Carta de Linyan a Sales, 26 de març de 1971.

rosat. No fa fred, per les tardes el dia aclareix i surt el sol. I el verd és meravellós.²⁶

És evident que l'escriptura, una autèntica obsessió per a Linyan, sembla l'únic remei a la seua opressiva melancolia, que ha degut estar covant-se durant molts anys, en la distància i el record d'un univers perdut i irrecuperable. En la segona de les cartes que escriu a l'editor, uns pocs mesos abans de la publicació de *L'Eros*, no pot evitar d'encomanar-se-li:

¿Como desearía que usted pudiera hacer algo por mi! El escribir es una necesidad, es lo único que me salva de una gran depresión y que me ayuda a saber continuar mi vida en Inglaterra. Barcelona es una obsesión para mi... creo que le dije; hace ya 15 años que vivo en este país, cuantos más años pasan peor; de poder ser nos vendríamos todos. Yo me encuentro en el mismo problema que Marilyn (protagonista de l'Eros), entre escojer al hombre que ama, o su país... la diferencia, es, que yo, no soy libre... y me debo a los míos. Mis hijos.²⁷

El cas és que Sales va apostar per publicar *L'Eros*. L'autora, cofoia amb una decisió que li degué semblar un somni, de seguida va aclaparar l'editor amb manuscrits i amb idees per a nous llibres. Sales, amb molt de tacte, convertit de sobte en una mena de confessor, va anar assumint i reconduint amablement totes les seues urgències, recomanant-li paciència, orientant-la com a escriptora novella, gelant molt hàbilment els seus entusiasmes, tranquil·litzant-la també sobre el futur de la seua hipotètica carrera literària.

Encara no es troba *L'Eros* a les llibreries, que la canalina ja frisa per escriure una segona part que vol titular *Goodbye Piccadilly*. Li parla, a més, d'una

26 Carta de Linyan a Sales, 7 de maig de 1971.

27 Carta de Linyan a Sales, 22 de desembre de 1970.

segona novel·la també de temàtica amorosa, *Nankishor i jo*,²⁸ un gènere que considera que està de moda, atès el clima de violència i crim que domina la societat, la televisió: «[...] la gent està cansada de tot això: i prefereixen més aviat un estil romàntic i sentimental, apassionat».²⁹ Així mateix, aprofita per a comentar-li que guarda en el calaix una novel·la en castellà, *Marta*, protagonitzada per una xicota que fa d'infermera —com ella mateixa va fer— en un «hospital de càncer». La novel·la l'havia escrita deu anys enrere: «[...] tinc tantes idees noves, que potser no em donarà temps en aquesta vida de fer», li assegura.³⁰

És cert que, per a Linyan, escriure és una necessitat vital que acompanya tant els moments d'eufòria com els d'abaltiment personal, que sembla que de-gueren ser molts:

Avui, està plovent, el dia és gris i miserable. Em trobo perduda sense escriure... fins que vaig escriure *Nankishor*, que no he escrit més. M'ho vaig prometre a mi mateixa, perquè m'embolico massa en les vides que escric i el meu cap està ple de tota aquesta gent que invento i em fan viure la vida d'ells, i és com si jo visques moltes vides, i molt intenses totes.³¹

Amb tot i això, encara que en algunes ocasions decau el seu entusiasme per la literatura, al final la dèria per escriure, per expressar-se, sempre acaba per colpir-la: «Continuo escrivint sense parar, diàriament de quatre a cinc hores».

28 En una carta a Sales datada el 22 d'abril de 1971, Linyan afirma que duu escrites ja 565 pàgines. La novel·la no va agradar a l'editor, que el 5 de juliol de 1971 li comenta: «[...] és força corrent en escriptors com vostè que escriuen a raig, per inspiració, això que fan: tan aviat escriuen una gran novel·la com una novel·la que no acaba de convèncer. L'espontaneïtat és un do meravellós, té aquesta contrapartida, la desigualtat». Sales posa com a exemple del que diu Sebastià Juan Arbó, un dels escriptors de la casa: «Ell, com vostè, escriu a raig, a impulsos de la inspiració, sense corregir el que escriu, o aturant-se a pensar-ho. Si la inspiració el guia bé, la cosa surt de primera, si no la novel·la se li escapa, com diu ell. Jo diria que a vostè *Nankishor i jo*, se li ha escapat».

29 Carta de Linyan a Sales, 26 de març de 1971.

30 Carta de Linyan a Sales, 26 de març de 1971.

31 Carta de Linyan a Sals, 7 de maig de 1971.

Escric dues novel·les al temps. Quan em canso d'una agafo l'altra. Ho troba normal? El cas és que van creixent molt!. L'una la titulo (*El diari de Maria*). L'altra (*Saga de dos famílies*). [...] Fins abans dels Nadals que m'he trobat molt deprimida. Sembla estrany que mai em passi aquesta nostàlgia tan gran.³²

L'Eros serà finalment la seua única obra que acabarà als prestatges de les llibreries.³³ No va ser per voluntat de l'escriptora sinó pel fet que, en algun moment, Sales no en va veure l'oportunitat, malgrat la seua insistència. Una insistència que en algun moment degué contrariar l'editor. Linyan va arribar a demanar-li, en un aparent excés de confiança, que Sales li piqués a màquina un dels seus textos. Per una de les cartes de l'autora deduïm que a l'editor, a qui contínuament li demanava que li revisés textos, degué d'incomodar-li una petició com aquella:

Si em vaig prendre l'atreviment va ser perquè en una ocasió, en una de les seves cartes, en el passat, em deia que això no li molestava en absolut, que vostè escrivia a màquina d'una manera vertiginosa i que estava encantat d'ajudar i per això em prenguí aquesta llibertat. Comprenc que no tinc cap dret d'haver-li imposat aquest treball i que per la meua part, ha sigut un abús que no es tornarà a repetir.³⁴

Sembla que Sales no tan sols s'hi va negar a picar a màquina aquell text sinó que, a més, li hauria suggerit uns canvis en la seua novel·la, *Els jardins de Kensington*, que ella es va veure incapaç de fer i que van desanimar-la fatalment. Linyan semblava com obsessionada amb aquest original, com si en depengués la seua continuïtat com a escriptora, un ofici —tan real o il·lusori

32 Carta de Linyan a Sales, 12 de febrer de 1973.

33 A part de la novel·la, el 1975 va publicar en el programa de festes de Canals la narració breu *Crepuscle, una d'aquestes coses passen*.

34 Carta de Linyan a Sales 20 de novembre de 1974. L'última carta que suposadament es conserva de Sales a Linyan data del 20 de juliol de 1973, per la qual cosa d'aquest fet només podem saber per l'autora.

com es vulga— l'exercici del qual representava aparentment per a ella tota una vàlvula d'escapament a una existència ofegada en la melangia.

Una vegada em deia —li escriu a Sales— que encara no havia trobat el moment, però que en tenia moltes ganes de posar-se a *muntar*³⁵ la novel·la. No sé pas que ha passat que vostè ha perdut l'interès en tot el que vingui de mi. Jo hi tenia tanta fe amb vostè! Ara estic molt desil·lusionada. Crec que no em farà mai aquesta novel·la. Perquè se'n vol desfer de mi. Que no li interessa més, res del que jo he escrit o pugui escriure. (L'Eros serà el principi i la fi, de la meua carrera literària. Pot estar segur, que se reconèixer que sense vostè mai hagués estat editada. I tot el que vostè ha fet per mi. Però em costa resignar-me al meu fi. M'havia fet massa il·lusions.³⁶

No serà aquest, però, un comiat definitiu. Un any després Linyan encara intercanvia cartes amb Sales i torna a temptejar, vanament, la possibilitat que li publique *Els jardins de Kensington*: «Últimament escric poc, tan sols de tant en tant»,³⁷ li assegura, alhora que, contradictòriament, li dona notícia del darrer original en què es troba ocupada: *L'home que volia dormir*.

Linyan i Sales s'escriuran almenys fins a 1975, any en què està datada la darrera carta manuscrita que es conserva de l'autora a l'arxiu de Club Editor. Fins i tot, a part de les converses que han mantingut per telèfon, s'han vist almenys una vegada a l'hivern de 1972. L'autora, que va sentir una profunda admiració per Sales, recorda aquella trobada amb ell i amb la seua esposa, Núria Folch i Pi, a la casa de la Mare de Déu del Coll, de Barcelona, de manera molt entranyable:

Em va saber greu tenir-me que separar. Les hores van passar tan ràpides... la seva casa és un somni. Que se hi deu d'estar bé en l'estiu quan el sol escalfa, tota protegida per arbres dalt de la muntanyeta. Penso lo feliços

35 La cursiva és nostra.

36 Carta de Linyan a Sales 20 de novembre de 1974.

37 Carta de Linyan a Sales, 4 de maig de 1975.

que deuen ser tan vora del cel. Desitjo un dia, poder-m'hi estar més temps i tafanejar tots els prestatges de llibres i enraonar sense necessitat de fer conversa. Sols paraules, paraules que es queden.³⁸

L'escriptora de Canals només va publicar *L'Eros*. Una novel·la que havia intentat pel seu compte, sense èxit, malgrat totes les prevencions que li havia fet Sales, traduir a l'anglès, al castellà. Que havia intentat, també, il·lusòriament, introduir en el mercat londinenc a través d'uns pocs exemplars deixats en un parell de llibreries de la ciutat. Un llibre que pràcticament ningú no havia llegit al País Valencià. Potser eren massa somnis. Somnis, com ara el d'aconseguir que el seu manuscrit inèdit, *El pavelló d'Epson*, fos publicat en forma de guió per a la televisió anglesa.³⁹

Linyan va envellir al barri de New Malden, on li va tocar de viure els convulsos anys setanta anglesos: les vagues dels miners, la crisi política i econòmica. Com tantes famílies de la classe mitjana anglesa, els Nassel van sentir que aquell país s'havia tornat ingovernable. Linyan viu tot allò a desgrat, dolguda, desorientada, veient passar la història en la pantalla de la televisió, asseguda a la sala d'estar de casa, a la vora del seu marit. No és gaire gran encara, però, tot i això, sembla una dona que ja no espera res. Certament, el seu món s'ha ensorrat. Les coses van malament i ella es dol que la democràcia britànica, amb la indiferència còmplice de la reina, haja degenerat, com tot els règims si arribat el cas no s'aplica la mà dura. «No crec en res»,⁴⁰ sentència.

De tant en tant, a les fosques, ella i el seu marit Pierre escolten Beethoven i aleshores:

[...] tant el meu home com jo, sentim les llàgrimes que es regolen galtes avall. I es perquè sentim la nostàlgia d'altres temps més bons i d'altres situacions més alegres. [...] Per les festes, a falta de família buscarem refugi en la gent del barri. Dies, tardes o vespres, aquí a casa, que fins van

38 Carta de Linyan a Sales, 24 de novembre de 1972.

39 És un dels originals pel que es dedueix de les cartes especialment rebutjat per Sales.

40 Carta de Linyan a Sales, 9 de gener de 1974.

arribar a reunir-se 30 entre persones i criatures. O casa dels altres. Woodfields Gardens es convertí tot de festes. Crec que ens emborràtxarem empalmant un dia amb altre. Jo, crec que plorava i els hi deia que me'n volia anar a Barcelona. I tothom volia vindre amb mi, deien. 'Si tu i Jean Pierre se n'aneu un dia Woodfields Gardens mai serà el mateix'. I aquelles paraules em consolaven, perquè pensava que hi havia gent, que ens estimava. És tan necessari ser comprés i estimat...⁴¹

L'escriptora Mercè Linyan va morir el 6 de gener de 2002 a l'hospital londinenc de Kensington i va ser soterrada, uns dies després segons el costum anglès, el 25 del mateix mes, al cementeri de Kingston upon Thames, en la tomba 1254.

4. Sales, Linyan o la petita història de 'L'Eros de Piccadilly Circus'

Joan Sales va ser un editor singular sense el qual, probablement, Linyan no hagués existit com a escriptora. Potser cap altre editor hauria invertit el seu temps a treballar un text amb nervi literari com el de *L'Eros* però amb moltes limitacions i no tan sols des d'un punt de vista del llenguatge. Tal com assenyalava la Marta Pasqual i Llorenç, tot el que passava per les mans de Sales:

[...] era filtrat (com uns segles abans havien fet els traductors de la França clàssica) passat pel sedàs, 'saletsitzat' [...] d'acord amb els criteris lingüístics i estilístics que havia anat configurant al llarg de la seva vida.⁴²

Val a dir que aquest intervencionisme, molt d'agrair en alguns autors com és el cas de Linyan, li va valdre a Sales, però, crítiques molt dures per part dels de l'ofici.

41 Carta de Linyan a Sales, 9 de gener de 1974.

42 *Creativitat i subversió en les reescriptures de Joan Sales*, Marta Pasqual i Llorenç, tesi doctoral dirigida per Xavier Pla i Barbero i Montserrat Bacardí i Tomàs, Universitat de Girona, 2011.

D'altra banda, per capir el personatge i entendre el fet que escollís Linyan com a autora, cal tenir en compte també la seua ideologia lingüística. Una ideologia segons la qual, recorda Pasqual, la llengua és una entitat viva que cal anar actualitzant i adaptant, que ha de transmetre naturalitat. No vol dir això, adverteix l'especialista, que Sales estigués per l'anarquia lingüística sinó que, en qualsevol cas, considerava que la perfecció formal no s'havia d'interpretar com a sinònim d'encarcament lingüístic. Així mateix, la finalitat de la novel·la no era per a Sales, afirma Pasqual, fer pedagogia sinó expressar sentiments, conflictes, descriure personatges i ambients, reflectir la vida. L'editor apreciava la narració àgil i, ja ho hem dit, la naturalitat. I, justament, en la novel·la de Linyan, subratlla Pasqual, Sales va apreciar tots aquests elements, el fet que el text fos una «confessió escrita amb el desordre inimitable de l'espontaneïtat».⁴³

Cal advertir encara un altre factor per a explicar l'aposta per *L'Eros*, com era l'objectiu de l'editor de contribuir a l'existència d'una literatura que captés l'atenció del gran públic, de construir una literatura moderna amb la novel·la com a gènere central. Seguint aquest criteri, els volums d'«El Club dels Novel·listes» havien de ser, recorda Pasqual a partir de la correspondència del mateix Sales amb els escriptors Ferran de Pol i Xavier Benguerel, «llegívoles», «extenses», «universals», «contemporànies», «interessants», «d'interès humà».

En 1984, en una entrevista publicada en *L'Avenç*, Sales confessava haver rebutjat totes les novel·les que «eren difícils de llegir o fetes pensant en especialistes de literatura». «El públic», afirmava, «vol novel·les que li contin una història, amb un principi i un final. Novel·les que es facin llegir».⁴⁴

«El Club dels Novel·listes», fundat el 1955 junt amb Xavier Benguerel i Joan Oliver amb la col·laboració de l'editorial Aymà, el 1973 ja havia publicat uns vuitanta títols. No podem passar per alt que la tasca de Sales, menystinguda per bona part dels seus coetanis, va ser cabdal per a la literatura en català

43 Solapa de la sobrecoberta de *L'Eros de Piccadilly Circus*.

44 Entrevista de Mercè Ibarz a Joan Sales, *L'Avenç*, núm. 67, 1984.

i, sobretot, per a la formació d'un públic lector tal com ell s'havia proposat. L'editor va recuperar el mallorquí Llorenç Villalonga, va ser l'impulsor de la carrera de Mercè Rodoreda amb la publicació de *La Plaça del Diamant*, va donar a conèixer en català a través de les traduccions autors com J. D. Salinger, Lampedusa, Kazantzakis o Dostoievski. Altres encerts seus van ser la publicació de *K. L. Reich* d'Amat Piniella o l'edició de la seua pròpia novel·la, *Incerta glòria*, un dels textos de la literatura catalana contemporània més reeixits. La novel·la de Linyan va ocupar el número 65 de la col·lecció, just quan l'aventura empresarial de Sales passava per un moment delicat.

A finals de 1970, l'autora va enviar per correu la seua novel·la a Sales en dues trameses. La primera contenia quatre llibretes petites acompanyades d'una carta.⁴⁵ La segona, una cinquena llibreta «en la cual hago un final muy incierto».⁴⁶ L'autora havia titulat la seua novel·la *I els ucells... continuaran cantant*. L'editor es va mostrar entusiasmada amb el contingut de les quatre llibretes, i això encara sense saber-ne el final.⁴⁷ Altrament, va comminar la autora novella que no patís ni per l'extensió del text ni per les qüestions de llengua:

No es preocupi en absolut del seu català, que contra el que vostè es pensa (l'ortografia i algun altre detall, són coses superficials, facilíssimes de corregir; no tenen cap importància)».⁴⁸

45 Possiblement es tracte de la carta que, *saletsitzada*, degué obrir la novel·la a manera de pròleg i on Linyan insisteix en el fet que es tracta d'una història basada en personatges que existeixen i que l'autora coneix, i on també es donen situacions i històries reals. «La vida en aquests suburbis londinencs és tan monòtona i la meua enyorança de València i Catalunya tan gran que m'he posat a escriure per esbravar-me. Ja fa quinze anys que visc en aquest país; com més temps fa, més enyorada em sento. M'havia fet uns gran tips de llegir per distreure'm, fins que de sobte he sentit que llegir ja no m'omplia, que necessitava escriure », de la carta de Linyan a Sales, 11 de desembre de 1970.

46 Carta de Linyan a Sales, 22 de desembre de 1970.

47 De poc la relació editorial no fructifica, ja que Sales, en rebre el primer paquet i pensant que devia ser «algun llibre imprès com tants ens arriben de l'estranger, enviats per editors que ens els proposen per a traduir-los al català», va llançar el sobre on figurava l'adreça de Linyan. Com sigui, sense tenir l'adreça es va arriscar a contestar-li, confiant que a New Malden, per no ser molt gran, els carters la localitzarien.

48 Carta de Sales a Linyan, 18 de desembre de 1970. No serà l'única ocasió en què li remarcarà aquest aspecte.

Definitivament, la intervenció de Sales en el llibre de Linyan va ser des del principi absoluta i, sens dubte, literàriament beneficiosa.⁴⁹ Va canviar el títol, el final, va corregir i reescriure la novel·la.

La veritat és que Sales, va quedar tan encantat amb el llibre que fins i tot es va oferir a publicar-li tot allò que tingués escrit, si de cas tenia tant d'interès com aquell text. No importava que estigués escrit en castellà, ni com estigués escrit, per tal com ja s'encarregaria ell de traduir i endreçar-lo.

Al febrer de 1971, Sales ja tenia clar per on havia d'anar l'edició de la novel·la. D'entrada, amb el consentiment entusiasta de l'autora, va canviar el títol pel que ja coneixem i també el final, que Sales considerava, tal com li havia arribat, poc convincent. En el final de la novel·la hi ha una intenció del tot moralitzadora. La protagonista torna a Londres després d'haver fracassat, tant sentimentalment com en els seus intents de dur a l'extrem la vida dels hippies en un poblet dels Ports de Morella. És un final que funciona a manera de denúncia de l'escassa fortalesa moral dels hippies i, alhora, d'advertència a aquells joves que puguen sentir-se temptats per una forma de vida al marge del sistema. Joves que, com la Marilyn, la protagonista de *L'Eros*, se senten fatalment atrets per aquell ambient social que a la curta ha d'acabar per destruir-los. Amb aquell tancament fatídic, Sales argumenta a l'escriptora:

[...] el sentit de la seva novel·la seria posar de relleu que en allò que diuen els hippies hi ha molta part de raó i una innegable sinceritat i generositat, però també una hipocresia: ja que si desitgessin de debò evadir-se de la 'societat de consum' i tornar a una vida simple i natural, el que farien tots ells seria anar-se'n a viure al camp, on hi ha tantes cases i terres abandonades, i no ho fan perquè no tenen la força de voluntat de fer-ho.⁵⁰

49 En una carta de Linyan a Sales d'1 d'abril de 1971, poc abans de la publicació, l'autora comenta: «Sé que vostè hi ha posat tanta passió en (*L'Eros de Piccadilly Circus*) que l'estima més que jo. Que francament quan me la vaig treure de sobre enviant-li-la i vostè va acceptar jo vaig oblidar-me d'ella».

50 Carta de Sales a Linyan, 3 de febrer de 1971.

Linyan, però, hauria volgut *matar* Marilyn i que la seua mort, a causa d'una leucèmia, fos un exemple per «a tantos jóvenes de hoy en día (Por lo menos aquí en Inglaterra)». ⁵¹ En aquest punt, l'autora, que ha construït un relat amb la infidelitat, l'amor lliure i les drogues en un primer pla, es delata com una persona conservadora, mare de dues filles que tem que el seu llibre siga titllat d'immoral. ⁵²

Tampoc el canvi de títol proposat per l'editor és capriciós. La idea de Sales és la d'aprofitar el valor simbòlic de la famosa estatueta de l'Eros londinenc. Sens dubte, un títol com aquell havia de resultar atractiu, incitador. L'editor no tan sols fa i desfà sinó que, a més, sovint s'ha de veure tractant de tranquil·litzar una escriptora que és molt conscient de les seues limitacions:

Mentrestant, per guanyar temps, jo em posaré ja des d'ara a passar a màquina la seva novel·la fent-ne dues còpies. Tot passant-la a màquina ja li aniré indicant els llocs de la novel·la on crec que seria oportú fer sortir l'evocació d'aquella àvia tan suggestiva i d'aquell poblet valencià de muntanya tan encantador etc. de manera que vostè —si trobés bé les meves suggestions— m'ho reescriuria després en el seu estil (que es personalíssim i inimitable i té un atractiu que vostè segurament no sospitava perquè fa l'efecte que es un do del tot espontani. ⁵³

Sales sembla sincer. Fins a tal punt li agrada l'estil de la valenciana, que li demana que es reservi les novel·les que té per al Club encara que estiguin escrites a mà i en castellà. Ell ja s'encarregarà de traduir-les i picar-les perquè l'escriptora, després, sobre la còpia, corregeixi l'estil, «per fer-lo ben seu». ⁵⁴

Les inseguretats no seran cap impediment perquè Linyan se senta lògicament il·lusionada i s'imagina, potser, triomfant amb la seua novel·la. A

51 Carta de Linyan a Sales, 14 de març de 1971.

52 Carta de Linyan a Sales, 14 de març de 1971.

53 Carta de Sales a Linyan, 3 de febrer de 1971. En una altra de les cartes datada el 14 d'abril de 1971, Sales va tornar a afalagar l'estil de Linyan: «[...] vostè és d'aquelles que van al gra i que es fan llegir amb interès en comptes de fer perdre el temps al lector amb filigranes estilístiques sense interès».

54 Carta de Sales a Linyan, 3 de febrer de 1971.

Sales, però, li tocarà posar aigua al vi. L'editor li advertirà —i no serà l'única vegada— de les dificultats de publicar en català:

[...] estem sostenint una duríssima lluita per la llengua i la literatura catalanes, tenint-ho quasi tot en contra. I quan dic 'català', vull dir també valencià i mallorquí, que per nosaltres tot és u i estimem per igual totes tres regions. El grandíssim amor que vostè sent per Catalunya i València i que batega al llarg de la seva novel·la, és un dels motius que em fa simpatiquíssima aquesta.⁵⁵

Linyan, té però, tantes il·lusions com temors, i els problemes d'edició no són els que li treuen la son. El que més la preocupa —a part del patiment pel seu fràgil domini de la llengua— és que la gent pugui confondre-la amb la protagonista del seu llibre, Marilyn, una dona abocada a la infidelitat i a l'amor disbauxat a causa del desinterès del seu marit. La preocupa que els possibles lectors interpreten malament el sentit de la seua història de ficció, tot i que basada en personatges que assegura haver conegut.

«No sap bé —li assegura a Sales— la por que tinc per posar-me (com aquell que diu al descobert) ara que la novel·la està a punt de sortir».⁵⁶ L'autora ni tan sols vol que figure en la solapa de la sobrecoberta el nom del seu poble:

¿No hi hauria prou dient que soc de València o sigui valenciana?. Hi tinc família en Canals, sobretot les meves tietes germanes de la meua mare, que no sabrien com prendre la novel·la. Tenen una mentalitat endarrerida, que les fa ser infantils. I ja sap com és la gent dels pobles. Més, els de València. Per tant, miri si encara hi té temps d'arreglar-ho. Tant per mi, com pel meu marit, ens tindria sense compte. Però hi tinc que pensar en la família que potser s'enfadaria amb mi. Prou que mai m'han perdonat que me n'anés tan lluny encara que m'estimen.⁵⁷

55 Carta de Sales a Linyan, 3 de febrer de 1971.

56 Carta de Linyan a Sales, 1 d'abril de 1971.

57 Carta de Linyan a Sales, 1 d'abril de 1971.

Sales procura tranquil·litzar-la. No la relacionaran amb Canals perquè la història, finalment, acaba en un poblet dels Ports de Morella. D'altra banda, tampoc ningú no podrà dir que «[...] la seva novel·la sigui immoral, ja que ve a ser precisament com una lliçó de moral, una lliçó [...] severa. [...]».⁵⁸ Al març ja li havia fet la mateixa observació. Amb el nou final, «[...] desapareix l'escrúpol que vostè tenia, que pogués semblar immoral. Queda, al contrari, moralíssima».⁵⁹

Més enllà dels aspectes estrictament relacionats amb l'edició del llibre, Linyan i Sales establiran una relació d'una certa amistat. Intercanvien parers sobre la vida en general, la família, sobre la situació del català.⁶⁰

A més, tots dos comparteixen l'estima per determinats escenaris, concretament el dels estius a Prades, o el de Xàtiva, on l'editor va passar un parell de mesos de permís durant la guerra. Una ciutat on, literalment, s'hauria quedat tota la vida, atès que li semblava: «el paradís terrenal».⁶¹ En una ocasió l'editor li confessa: «si mai em preguntessin ¿quin és el racó més bonic que hi ha en tot el món? Contestaria sense vacil·lar: la comarca de Xàtiva [...]».⁶²

L'Eros de Picadilly Circus apareix en maig de 1971. Linyan rebrà a canvi 10.000 pessetes d'una primera edició de 2.000 exemplars i 20 de bestreta que, en un tres i no res, farà córrer entre les amistats. Com en qualsevol edició, Sales s'ha hagut d'enfrontar a alguns problemes, prendre algunes decisions. Sortosament, no hi ha hagut desavinences amb l'autora, que ha acceptat de grat tots els canvis. Només s'hi donen algunes diferències insignificants. Linyan, per exemple, hauria volgut que la seua neboda, Marisa de Romaní, fes de model per a la portada, però, a l'última, Sales ha optat, entre milers de fotografies, per

58 Carta de Sales a Linyan, 4 d'abril de 1971.

59 Carta de Sales a Linyan, 10 de març de 1971.

60 En una carta de 10 de maig de 1971, Sales informa Linyan que enviarà exemplars del seu llibre a la revista *Gorg* que «[...] surt a València d'un temps ençà, i per ella veurà com està avançant el sentiment de la unitat catalans, valencians i balears, almenys entre les minories».

61 Carta de Sales a Linyan, 30 de març de 1971.

62 Carta de Sales a Linyan, 4 d'abril de 1971.

la d'una model d'una revista de moda nord-americana «molt poc coneguda a Barcelona».⁶³

La mateixa autora celebrarà, malgrat tot, la gran semblança entre la desconeguda model i la seua neboda i encara, i sobretot, amb el personatge principal de la seua història.

Sales està satisfet, però li reconeix a l'autora una errada que, vista amb perspectiva, no és menor, tot i que tampoc no pot considerar-se una tragèdia. Confós per la cal·ligrafia de Linyan, pica el mot '*hawkies* en comptes del de *junkies*:

Que per cert em vaig tornar boig tractant de desxifrar això dels hawkies o sigui dels junkies. En general no tinc dificultat a desxifrar la lletra de vostè [...], però precisament amb aquesta paraula vaig fracassar. A força d'examinar totes les vegades en què sortia, em va semblar que vostè escrivia jaukies o jawkies i vaig pensar que vostè potser transcrivia fonèticament la h anglesa amb una j castellana, ja que en diccionaris anglesos no trobava res que s'assemblés a jauki o jawki i en canvi hi havia hawk, que ja s'assembla a hawky. Com pot veure, si vaig acabar fent planxa, no va ser pas sense haver-m'hi fet un tip de rumiar; cosa que segons com encara és un agravant, ja que vol dir que en sóc de burro.⁶⁴

Sales s'acaba d'inventar la tribu suburbana en què Marilyn acaba caient com a conseqüència de la seua dramàtica història d'amor amb el toxicòman, Jimmy O'Leary, i que no és cap altra que la dels toxicòmans que durant el final dels anys seixanta i setanta van colonitzar el centre de Londres i de tantes altres ciutats britàniques, convertint-se en un greu problema de salut pública que va amoïnar la societat anglesa. No té més importància. Ben mirat, qualsevol de les tribus urbanes de finals dels seixanta, exòtiques i desconegudes, des de Barcelona o València estant, remetien a la dels hippies. L'editor es disculpa:

63 Carta de Sales a Linyan, 1 d'abril de 1971.

64 Carta de Sales a Linyan, 10 de juny de 1971.

[...] val a dir que a Barcelona, si tothom sap què són els hippies, en canvi no crec que ningú no conegui els junkies, de manera que la planxa passarà bastant desapercebuda. Tothom es pensarà que els hawkies són una secta especial de hippies, més exagerats i intransigents; i com que de sectes estrafolàries n'hi ha tantes a ningú li estranyarà que n'hi hagi una més.⁶⁵

I tenia raó. Fins ara, pràcticament ningú que haja escrit sobre *L'Eros* ha caigut en el compte, ni s'ha preguntat sobre una tribu tan estranya.

L'altra gran habilitat de Sales com a editor va ser la de la promoció dels llibres del seu segell. Va defugir el mecenatge i va basar la seua política editorial en el sistema de subscripció, així com en la promoció a través de les presentacions, les trameses als crítics literaris o les insercions publicitàries. *L'Eros* no va ser cap excepció, si bé és cert que el fet que l'autora visqués lluny de Catalunya degué dificultar encara més una tasca que, per si, no es presentava fàcil, ateses les condicions del mercat editorial en català.

Com d'habitud, a l'editor li tocarà apaivagar l'entusiasme de l'escriptora, que potser somiava legítimament de convertir-se en una autora coneguda, d'èxit:

Tingui molt en compte que els èxits en català són sempre molt limitats i la quasi totalitat de valencians no saben llegir en la pròpia llengua, per trist que sigui. Anem avançant a poc a poc i no cal dubtar que la victòria a la llarga serà nostra. Però l'avenç és lent. I serà lent mentre a les escoles no s'ensenyi la nostra llengua.⁶⁶

En juliol de 1971, Sales li dona la bona notícia que Llorenç Villalonga li ha escrit per a expressar-li com li ha agradat la novel·la. Segons l'escriptor mallorquí:

L'Eros de Picadilly Circus és una gran novel·la, una novel·la molt bona. També ho és *Cròniques d'un mig estiu*, de la María Antònia Oliver, enca-

65 Carta de Sales a Linyan, 10 de juny de 1971.

66 Carta de Sales a Linyan, 10 de juny de 1971.

ra que l'*Eros* m'agrada més. Les senyores ens estan passant al davant de nosaltres en aquest final del segle xx; no m'estranyaria gens que arribessin a dir missa.⁶⁷

A l'octubre de 1971 Sales li comunica que *L'Eros* ha rebut també bones crítiques de l'escriptora Ramona Via, de Ramon Planes, de María Àngels Vayreda, de Joan Cid-Prat i del filòsof Domènec Casanovas. A Via, l'ha impressionat sobretot, «profundament»,

[...] tanta veritat actual, explicada tan clarament, tan lluny de tota hipocresia. Hipocresia dels uns i dels altres; perquè una de les coses que més impressionen d'aquesta novel·la és que quan arriba aquella tan esperada ocasió de poder dur una vida noble i simple, quan tot just es presentava com a realitzable, ja no interessa!⁶⁸

El 21 d'octubre de 1971, *La Vanguardia* publica una petita ressenya en un to elogiós. Sales havia complert amb l'autora. La resta ja era cosa dels lectors.

5. Una novel·la peculiar

Malgrat tots els esforços, *L'Eros de Piccadilly Circus*, va passar bastant desapercibuda, especialment al País Valencià. No cal dir que les condicions del mercat, com les sociolingüístiques, no acompanyaven, tal com Sales no es cansava d'advertir. El país no estava per a novel·les —que tampoc no les tenia— i la impressió és que l'escàs públic lector valencià d'aleshores s'inclinava més aviat per les lectures polítiques en clau introspectiva en un moment de molta efervescència política. A tot estirar, simplificant, podríem dir que triomfaven els

67 Carta de Sales a Linyan, 16 de juliol de 1971.

68 Carta de Sales a Linyan, 10 d'agost de 1971.

assajos de Joan Fuster i la poesia de Vicent Andrés Estellés. Va ser després de Linyan que els autors novells valencians van començar a fer-se un lloc.

Ja s'han detallat també els motius pels quals Sales es va entusiasmar amb el text i, encara, com d'exòtic degué semblar amb el rerefons de l'ambient dels hippies i les drogues en el Londres dels anys setanta. Un ambient, val a dir, captat per l'autora des de la perspectiva d'una enorme distància social, més imaginat que viscut. Prova d'aquesta distància és que un no sap si quan Linyan parla dels *hawkies* —en realitat dels *junkies*— s'està referint potser als *squatters*, moviment que va aparèixer a la capital anglesa el 1969. Ara bé, que els havia vist als uns i als altres, això és segur. Fins i tot els havia despatxat heroïna en pastilles quan va treballar de dependent a una farmàcia de New Malden. En aquella època, la seguretat social britànica despatxava amb recepta la droga en píndoles. A la dècada dels seixanta era habitual que, just abans de la mitjanit, els addictes es reuniren a la porta de la farmàcia Boots de Piccadilly amb els seus *scripts*. L'espectacle devia resultar dantesc, sobretot per als ciutadans de la conservadora classe mitjana britànica.

De veure a saber-ne se'n va molt, però. El que va semblar tan real a Sales només era que una feble aparença. Tampoc ens ha d'estranyar. El desconeixement sobre aquestes tribus urbanes, en general per tot el que es coïa en el món de la contracultura, era enorme entre la majoria de la població. De vegades, des d'ací, hi havia qui temptava de fer la radiografia.⁶⁹ A l'hora de la veritat, el comú de la gent, com Linyan mateixa, a penes se'n feia una idea a través dels tòpics i dels propis prejudicis. I amb tot i això, certament, una història recreada en aquell tipus d'ambient, quan tot just a Barcelona, València, es començaven a veure els primers hippies, degué cridar l'atenció. Realment, fou un atreviment que, com ha assenyalat Piquer —recordem, una novel·la amb un cadal psicodèlic i contracultural—, el públic lector autòcton i la crítica no va apreciar.

69 Resulten molt curiosos els articles que Salvador Salcedo va dedicar els números 25 i 26 de *Gorg* corresponents a novembre i desembre de 1971 a l'anàlisi dels hippies i la contracultura al País Valencià. Dos anys més tard, l'editorial L'Estel li va publicar el llibre *Integrats, rebels i marginats. Subcultures juvenívoles al País Valencià*.

Altrament, al lector d'avui dia, cas de llegir el text de Linyan li semblarà potser d'un candor excessiu en plantejar una història com la de Marilyn, una dona de classe mitjana totalment menyspreada per un marit obsessiu i taciturn. El cas és que una vesprada plujosa passejant per Picadilly Circus serà confosa amb una prostituta per un bell paquistanès. Marilyn en cap cap moment desfarà l'equívoc i, deixant-se endur per la passió, farà l'amor quasi de forma inconscient, durant hores, en la cambra d'un hotel.

Un dia el marit, finalment, sense saber res d'aquell afer entre sòrdid i lluminós, relatat amb passió, la deixarà per una dona més jove. La ruptura abocarà la protagonista a una relació sentimental amb un toxicòman amb problemes mentals i, encara, més tard amb un faldiller masclista i adinerat que la tindrà de mantinguda en un pis de Barcelona durant dos anys sense que ella sospite que està casat i que té tres fills. La protagonista és una dona que en la seua cerca de l'amor ideal és víctima de la seua ingenuïtat, de la seua desesperada solitud, ostatge de la seua educació sentimental.

En aquest punt, Linyan, explica una història que, sens dubte, també diu moltes coses dels patiments afectius de les dones no emancipades en el context de la societat patriarcal dels anys setanta a punt d'entrar en crisi, sacsejada per la revolució sexual, pel feminisme.

L'Eros és una novel·la ben estructurada, que s'enfronta amb solvència al repte de superposar diferents espais i temps. Linyan té un estil àgil i sobretot reïx en les descripcions dels espais urbans, en les de les situacions. Hi ha un intent de bastir una complexitat estructural que aconseguida del tot o no, diu molt de quines eren les possibilitats de l'autora com a escriptora.

Altrament, hi ha moments d'un preciosisme literari que destaca quan aquest se centra en l'erotisme. Un erotisme, val a dir, ingenu que, precisament per naïf, el fa molt més temptador. Ens referim a passatges com el de l'abrandada trobada sexual de la protagonista amb el jove paquistanès o com el de la descripció apassionada de la bellesa d'uns hippies que vagaregen per Hyde Park. Són fragments d'una gran força, molt agosarats si es pensa que els ha escrit als anys setanta una autora novella, una mestressa de casa madura d'origen humil, estrangera en la gran metròpoli londinenca, emmotllada en la mentali-

tat conservadora de la classe mitjana-baixa britànica. És evident que Sales va veure en Linyan una força creativa que no sempre tenen escriptors amb obres i trajectòries consolidades.

Ja va dir, fa algun temps, el crític Enric Sòria, que *L'Eros* està ben escrita malgrat tot:

Té un llenguatge plàstic i precís, molt suggestiu, i una prosa suau, ben afina-
nada, que domina el to menor. Les pàgines en què parla de la desesperació
de la protagonista, o en què es descriu un imprevisit encontre sexual, o la
iniciació a la droga, tenen aquella subtileza reticent, sense estridències,
que atia l'interés del lector i que és una destresa del narrador de raça.
[...].⁷⁰

Linyan, vist en perspectiva, era certament una narradora de raça, un es-
criptora de les que escriu «a raig» com diria Sales. Tots dos van coincidir en un
moment molt determinat i es va fer el miracle de la publicació d'una novel·la
en un moment de transició de la literatura catalana, de la història cultural i
política del País Valencià.

No sabem que hauria passat si hagués continuat escrivint, si a part de
Sales s'hagués interessat algú més per la seua escriptura. Una vegada més, Pi-
quer (1994: 80) apunta a les possibilitats d'un llibre com *L'Eros* que, lamenta
el crític, va passar desapercbut:

La seua temàtica marcava una distància considerable entre el que es po-
dia llegir en els seixanta i la societat moderna, psicodèlica, amb divorci
inclòs, que reflectia la novel·la. La qualitat del seu discurs, tanmateix, no
la feia reeixir com a una obra mestra. Comptat i debatut se situava a l'al-
çada de moltes altres però indicava un camí que podia haver estat profitós
per enganxar amb una narrativa definitivament renovadora.⁷¹

70 Enric Sòria, *Una finestra*, «Postdata», *Levante*, 28 de maig de 2016.

71 PIQUER, A. (1994) *Aproximació a la narrativa valenciana*, València, Universitat de València.

Aquesta és, sens dubte, la importància de la novel·la de Linyan i que Sales va captar, la de la seua potencialitat com a obra que servís a una renovació de la literatura catalana capaç d'eixamplar un públic lector. Hauria estat bé que s'hagueren continuat publicant obres de Linyan. De ben segur que l'estímul de l'edició i la feina d'un editor com Sales haurien tret el millor d'una autora singular.

Rellegir gairebé cinquanta anys després la novel·la de Linyan i fer-ho amb totes les dades a l'abast del context en què es va escriure, no deixa de ser una mena de sort i, sobretot, una oportunitat per a reflexionar sobre un aspecte central de la nostra història cultural, de la nostra literatura, per a posar-nos davant del sempre incòmode espill. Al capdavant, per a pensar i comprendre —com feia Joan Fuster— allò que som a través del que creem, això és, del que escrivim o del que hauríem d'escriure.

Bibliografia

- CARBÓ, F.; SIMBOR, V. (1993) *La recuperació literària de la postguerra valenciana (1939-1972)*, València / Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- FUSTER, J. (1958) «*Recull de contes valencians*», Barcelona, Alberti Editor.
- MUÑOZ, G. (2019) «Editors i editorials al País Valencià» dins *La vida dels llibres*, Catarroja, Afers.
- PIQUER, A. (1994) *Aproximació a la narrativa valenciana*, València, Universitat de València.
- SIMBOR, V. (2005) *La narrativa catalana del segle xx*, Alzira, Bromera.
- (2012) «La narrativa valenciana», dins *Joan Fuster: El projecte de normalització del circuit literari*, València, PUV, pp. 226-228.
- SALVADOR, V.; PIQUER, V. (1992) *Vint anys de novel·la catalana al País Valencià*, València, Tres i Quatre.

*Set dies sense sortir de casa:
el matrimoni com a destí i reclusió
a 'La filla estrangera' de Najat El Hachmi*

[Seven days at home: marriage as destiny and confinement
in Najat El Hachmi's 'La filla estrangera']

KATIUSCIA DARICI

Università di Verona

katuscia.darici@univr.it

Università Ca' Foscari di Venezia

katuscia.darici@unive.it ORCID: 0000-0001-8005-4006

RESUM: Aquest article analitza el matrimoni com a tema cultural a la novel·la *La filla estrangera* (2015), de Najat El Hachmi (encara que en alguns moments també tindrà en consideració les altres obres de l'escriptora). Començaré presentant el protagonisme de les dones en les migracions contemporànies i tot seguit aprofundiré en el tema del matrimoni, primer com a destí d'una dona i després com a imposició i reclusió. Acabaré delineant breument la trajectòria d'emancipació de la protagonista de *La filla estrangera*, lluny de la família i de tradicions en les quals no es reconeix.

PARAULES CLAU: matrimoni, reclusió, destí, migració, emancipació

ABSTRACT: In this article, I will analyse marriage as a cultural theme in the novel *La filla estrangera* (2015) by Najat El Hachmi (although at times I will also take into consideration the other works of the writer since gender relations are a constant and transversal theme in all her production). I will begin by presenting the role of women in contemporary migrations and then deepening in the theme of marriage, first as a woman's destiny and then as imposition and confinement. Finally, I will end up outlining the emancipation trajectory of the protagonist of *La filla estrangera*, away from family and traditions, in which she does not recognize herself.

KEYWORDS: marriage, confinement, destiny, migration, emancipation

Recepció: 07/04/2021. Acceptació: 28/04/2020. Publicació: 27/07/2020

1. Introducció. El protagonisme de les dones en les migracions contemporànies

Avui dia les migracions afecten tant les dones com els homes. Tradicionalment les migracions de les dones passaven desapercebudes, fins al punt que es podia parlar d'*emigració invisible*: els fluxos migratoris tenien en compte sobretot els homes, considerats subjectes econòmicament actius. Això no obstant, gràcies a estudis sociodemogràfics atents a les perspectives de gènere que s'han dut a terme en els darrers trenta anys, sabem que a partir dels anys seixanta del segle XX les dones migrants han anat augmentant cada cop més (*feminització de la migració* és un terme encunyat el 1993, per Castles i Miller). Les dones ja no emigren exclusivament per reagrupament familiar, sinó que són elles «las que rigen los flujos migratorios contemporáneos» (Bortoli 2019), pel fet que emprenen un trasllat moltes vegades independent de cap presència masculina. Dit això, no podem oblidar els diversos factors que influeixen en les persones migrants segons el gènere. En aquest sentit, em sembla important subratllar el fet que

la immigració altera de manera més significativa la vida de les dones que la dels homes, per la relació que mantenen amb les seues cultures d'origen i per les nocions de gènere que aquestes intenten transmetre i legitimar mitjançant l'aprenentatge que transmeten a les seves filles (Castellano Sanz 2018: 12).

Es tracta d'una alteració que influeix en un model social establert en el país d'origen de les migrants i que pot ser més o menys difícil de portar segons els casos i els països de procedència. En el cas del Marroc, «el hecho de que las mujeres emigren, no supone que el modelo de mujer según la ideología islámica haya perdido peso» (Ramírez 1998: 26): la migració de les dones segueix obeint a una societat que pressiona la dona que emigra a fer-ho sota una justificació que tingui a veure amb els seus «deberes de buena madre, buena

hija, buena esposa» (Ramírez 1998: 27). Seria incorrecte dir que el trasllat a Europa no suposa cap canvi en la vida de les dones marroquines;¹ tanmateix, les dones tendeixen a no trencar amb el model cultural marroquí (malgrat que el transgredeixin pel sol fet d'emigrar) i això fa que la seva pròpia existència no solament estigui necessàriament vinculada a un home, sinó també «a la maternidad y al papel de esposa» (Ramírez 1998: 25).

Desde esta perspectiva, una mujer marroquí puede llevar tres tipos de vida: la de casada –tiene vinculación con un hombre–, la de divorciada o viuda –la tuvo– y la de soltera –cabe esperar que la tendrá (Ramírez 1998: 25).

Sobre aquests temes, l'obra de Najat El Hachmi, actualment una de les escriptores i intel·lectuals més importants del panorama literari en català (des de la recepció del premi Ramon Llull de novel·la l'any 2008 per *L'últim patriarca*) i en castellà (*El lunes nos querrán*, premi Nadal 2021), ofereix una reflexió constant entorn del «paper de la dona en les societats occidentals i la societat musulmana» (Castellano Sanz 2018: 162). A continuació veurem en quina mesura el matrimoni es pot veure, en la seva obra, com una imposició, un destí i, al capdavall, una mort metafòrica.

1 Ramírez parla de transgressions en els àmbits següents: «Desaparición del poder normativo del modelo de mujer según la ideología islámica [puesto que] jurídicamente en España hombres y mujeres son iguales»; la dona ja no és solament mestressa de casa, i gràcies a la feina, millora la «capacidad femenina de negociación doméstica; [...] desaparición de la familia extensa como modelo de residencia; [...] cambio en la red de relación. El parentesco deja de ser el factor de relación básico; [...] relajación del control social; [...] conversión de las inmigrantes en las mantenedoras de las familias que dejan en origen, por encima de todos los miembros. Ello consagra su capacidad de decisión doméstica, aunque esta se mantenga en función de su etapa migratoria» (1998: 27-28).

2. El xantatge identitari i el matrimoni com a destí

«Tothom es casa»

(*La filla*, 40)

Amb aquestes premisses, és clar que «un dels nuclis durs de la crisi d'identitat de les filles està estretament vinculat amb la [...] [seva] condició de dones» (*Sempre han parlat per nosaltres* —d'ara endavant: *Sempre*—, 66). En el cas d'estudi que proposo, la jove protagonista de *La filla estrangera* —d'ara endavant: *La filla*— viu en primera persona totes les implicacions de ser dona en una condició de migrant de segona generació. Es va traslladar del Marroc a Catalunya amb la seva mare quan encara era una nena i ara que ha arribat el moment de decidir el seu futur, en acabar el batxillerat, es troba atrapada en un «xantatge identitari» (*Sempre*, 38) que afecta la seva llibertat d'elecció com a persona i que sobretot condiciona els models de representació de gènere relacionats amb les pràctiques quotidianes i les eleccions de vida (per exemple, se sent obligada per la família i pel cercle cultural d'origen a casar-se i renunciar a matricular-se a la universitat). Tal com explica l'autora en el seu assaig de 2019 (i aquí podem veure un paral·lelisme entre l'experiència de la filla i l'experiència juvenil d'El Hachmi), la seva vida de dona jove estava molt influïda per la família i hi havia una diferència entre «ser o no ser una dona musulmana» (*Sempre*, 29) i que, com a dones musulmanes, «el nostre destí era el matrimoni i la maternitat» (*Sempre*, 30).

No és casual, doncs, que el matrimoni marroquí sigui una de les tradicions que més destaquen en la narrativa dels darrers anys escrita per autors i autores d'origen magribí i pels nascuts a Espanya que toquen temes de migració o inclouen personatges migrants a les seves novel·les (Zovko 2019: 156). Considerada com a «protectora de les tradicions» (Saint-Blancat 1995: 71), la dona marroquina és l'eix de «la cohesió de la família, la transmissió de les tradicions religioses i també de les pràctiques culturals» (Saint-Blancat 1995: 96). Per tant, hi ha una obligació de les dones de mantenir una conducta apta per a «salvaguardar el patrimoni cultural de la comunitat» (Saint-Blancat 1995:

95). Per les mateixes raons, la dona pot arribar a ser considerada causa de la disgregació familiar si decideix sortir dels codis de conducta compartits per la comunitat. Per això el conflicte interior a què s'enfronta la dona està

entre la voluntat comunitària del control i defensa de la identitat cultural i religiosa col·lectiva i les seves aspiracions a apropiarse de models occidentals de comportament, que afavoreixin les decisions individuals (Saint-Blancat 1995: 96).

A *La filla* el matrimoni és «el tema» [31] (entre cometes en el text per subratllar-ne la centralitat): el matrimoni és el tema més important de les converses entre la mare i la filla, i a més el que desperta les preguntes de les amigues de la mare quan, regularment, venen de visita. Com ja va escriure a *Jo també sóc catalana*,

el tema de conversa preferit de la gran matriarca era tot el que tingués a veure amb les relacions de parella, ja fossin matrimonials o no (2004: 141).

A *La filla estrangera*, el matrimoni es presenta com el destí d'una dona, per damunt de tot, a partir d'una educació impartida a la jove protagonista per a «preparar[-la] pel demà» (*La filla*, 39), és a dir perquè quan estigui a casa del marit la família d'ell no tingui «ni una sola queixa» d'ella (*La filla*, 38); «que no diguin que no [...] [és] prou dona» (*La filla*, 38) o que ha «estat malcriada» (*La filla*, 38). No solament ha de saber tenir cura de la casa i dels fills que tindrà, sinó que, a més, ha de preservar la «decència» (*Dilluns ens estimaran* —d'ara endavant: *Dilluns*—, 48) i mantenir un comportament «exemplar» (*Dilluns*, 45), és a dir, ser sempre i en qualsevol moment «discreta i prudent» (*La filla*, 36). Amb aquestes paraules (decència, exemplaritat, discreció, prudència), es fa referència a una forma de respectabilitat de la dona als ulls de la comunitat. Des que tenen la regla, de fet, les noies han de ser «més pudoroses» (*Dilluns*, 41) i, per vetllar perquè sigui així, estan sotmeses a un control personal que impedeix la «possibilitat [...] d'estar a soles amb algú de l'altre sexe sense ningú

més» (*La filla*, 51). El control social manté les dones lligades (*Dilluns*, 65-66) sota el control masculí, sigui com sigui:

[...] quan ens fèiem grans ens començaven a tractar com si fóssim criatures sense enteniment que no podien valdre's per elles mateixes. Tot perquè ens havien nascut aquells bonys per tot arreu i cada mes ens baixava un doll de sang que sabíem que era normal per les classes d'educació sexual, però no ens deixaven viure-la amb normalitat perquè aquella merda de sang que ens sortia del cos havia capgirat les nostres llibertats. Com si fos un tros de cervell el que se'ns escolava entre les cames cada mes. I el més humiliant de tot era que a partir de llavors ens havien d'acompanyar germans més petits només perquè eren mascles. Germans que havíem ajudat a criar i que ara ens feien de vigilants (*Dilluns*, 44).

Quan encara és molt jove, la noia s'expressa així sobre el tema del matrimoni:²

[...] jo sempre pensava que aquella no era ni seria mai la meua vida, que jo no em casaria ni tindria fills ni faria d'esposa, ni bona ni dolenta, que no seria esposa de ningú i punt (*La filla*, 39).

I continua, en diàleg amb la mare:

[...] jo no em casaré mai, [...] ni boja no penso casar-me. No tothom és casa i jo no ho penso fer. Vosaltres us passeu la vida parlant dels vostres marits, dels homes en general, i no en salveu ni un, ni un. Els amagheu coses perquè no s'hi pot confiar, perquè són l'enemic, perquè us poden renyar o castigar o clavar una pallissa, us passeu la vida explicant com en són de dolents els homes, i voleu que em casi? (*La filla*, 39-40).

Davant d'aquestes paraules, la mare, de manera molt contundent, li aclareix que «tothom es casa» (*La filla*, 40). Per fer realitat aquest objectiu, primer ha de «fer[-se] una dona com cal» (*La filla*, 40), saber cuinar i fer el pa, i és

2 A *Dilluns*, llegim: «estava convençuda que el matrimoni no era per a mi» (67).

així com molt aviat la filla es deixa portar per tota aquesta mena de tasques, perquè, al capdavall, formen part del seu destí. L'espòs, elegit per la mare, és un cosí de la noia, la qual cedirà a la voluntat de la mare, en part per no decebre-la i, en part, pel convenciment que casar-se li atorgarà alguna forma de llibertat personal, en canviar d'estat civil i passar de ser filla a ser dona.

3. El matrimoni com a imposició i reclusió

«Casa't i seràs lliure»
(*La filla*, 33)

Per entrar més detingudament en el tema del matrimoni com a imposició i reclusió considero important destacar una dada significativa sobre les institucions del món musulmà, i és que en l'islam el celibat no existeix (Vercellin 1996: 154). És més: «el matrimonio es una acción loable y meritoria» (Vercellin 1996: 154), i una «fuente de virtud» (Heller; Mosbahi 1993: 44). En el cas específic de les dones, a més, les que estan soles han de ser considerades amb circumspecció (és el que passa, per exemple, en el cas de la vestidora de núvies, a la qual a *La filla* «li atribueixen alguna mena de poder malèfic» (*La filla*, 128). Sota aquesta llum es pot entendre més bé el pes d'un tema com el matrimoni en aquesta novel·la i en totes les que tracten de persones relacionades amb el món cultural magribí.

Encara que la filla es convenci que ha de casar-se, el que ella realment voldria seria

no haver[-se] de casar amb ningú, ni seguir el camí que se suposa que [...] [té] traçat per un mandat més col·lectiu que diví (*La filla*, 101).

Per això el matrimoni s'ha de considerar com una imposició, encara que parcialment sigui autoimposada (és, però, una autoimposició condicionada pel

fet que no té cap altra via per escapar-se d'un vincle maternofilial que l'atrapa en el paper de filla).

La implicació del matrimoni com a únic estat civil en què l'individu pot practicar sexe és una altra raó per la qual els individus han de casar-se.³

El Islam fomenta el matrimonio [...]; el monacato y el celibato, prácticas habituales en otras religiones monoteístas, se prohíben en el islam, que comprende los instintos del ser humano, incluido el sexual, como necesidades naturales que deben ser satisfechas en el marco de unas condiciones y normas reguladoras (Saleh 2010: 136-137).

En aquest sentit, és interessant destacar el fet que *nikah*, la paraula àrab que indica la unió matrimonial, significa literalment «ayuntamiento, coito» (Vercellin 1996: 154); no ha d'estranyar, doncs, que el matrimoni sigui aquest canvi d'estat que «vuelve lícitas [*halal*] las relaciones entre hombre y mujer» (Vercellin 1996: 154). Per dintre, la filla pensa en la importància que s'atorga a la unió sexual dels cònjuges. Durant la celebració de la boda, de fet, es distreu i reflexiona

sobre la contradicció tan gran d'una societat que, per una banda, considera el sexe un tema absolutament tabú del qual mai, sota cap concepte, es pot parlar en públic, però que, de l'altra, fa aquesta celebració tan obscena en què tothom està pendent del coit dels nuvis (*La filla*, 140).

En línies generals, en la narrativa europea el matrimoni marroquí és idealitzat i remet a un imaginari orientalista sensual i festiu. Normalment es tracta de

una fiesta muy presente en el imaginario occidental sobre el llamado Oriente a la manera de los cuentos de *Las mil y una noches*, evocada en determinados textos literarios como una fiesta de tres días en la que abun-

3 A *Jo també sóc catalana*, la mare avisa la filla que «no hi ha ningú que es quedi sense casar-se. Ja m'ho diràs, quan et comenci a entrar aquell cuquet, les ganes de...» (El Hachmi 2004: 141).

dan la comida elaborada y los trajes fastuosos de estilo oriental (Zovko 2019: 156-157).

Tanmateix, en el cas de *La filla estrangera*,

las descripciones de la ceremonia de la pedida de la mano previa a la boda y la fiesta de la boda acordada de la protagonista con su primo –a la que ella no se opuso, a pesar de su falta de entusiasmo y voluntad– poco tienen que ver con la ambientación asociada a la fastuosidad de *Las mil y unas noches*. Más que un cuadro de la fiesta de boda, la novela ofrece una percepción de la misma pasada por el tamiz de la mirada interior de la protagonista, que intenta contener las lágrimas y desea irse muy lejos, donde nadie la conozca (Zovko 2019: 160).

Com veiem, per a la jove protagonista de la novel·la, el dia del seu casament no és ni de lluny un dia feliç. Tot el que es relaciona amb el matrimoni està associat al camp semàntic de la mort. En primer lloc, el capítol que descriu la boda comença amb «avui és el meu dia» (*La filla*, 47); hauria de ser, doncs, un dia de festa, perquè aquest és el significat de l'expressió en català (la llengua dels seus pensaments i la del país d'acollida). Tanmateix, el lector descobreix de seguida que es tracta d'una altra metàfora fúnebre:

Avui és el meu dia. La frase només té sentit en aquesta llengua [el català] [...] perquè si la tradueixo, si dic «és el meu dia» en l'idioma de la mare vol dir que m'he de morir, que està escrit que he de morir (*La filla*, 47).

Com en un funeral, la núvia, en el seu casament, ha de plorar. Es tracta d'un costum que la noia ha interioritzat des de petita: quan «jugava a ser núvia» (*La filla*, 121), per exemple, es veia a ella mateixa «assegada a la cantonada, intentava plorar, perquè a la cantonada totes les núvies ploren» (*La filla*, 122). Les condicions en què les dones es casen avui dia és diferent que en el passat, la tranquil·litza una dona de l'entorn familiar: les núvies ja no ploren. Abans «les núvies ploraven quan no sabien on anaven» [*La filla*, 122] i també pel fet d'allunyar-se dels pares i de la família, sabent que «a partir de llavors ja

només els veurie[n] per festes o en ocasions especials» (*La filla*, 122). Alhora, si la núvia no plorés, estaria en risc de ser considerada el que en aquesta novel·la s'anomena «partidora de feines»: amb aquesta expressió (resultat de la traducció literal d'una expressió amaziga que podem entendre com a 'desvergonyida') es fa referència a totes les accions que en la comunitat tradicional musulmana on viu la filla són considerades de mala conducta d'una dona. En aquest cas específic, no plorar en el dia de la boda seria sinònim d'estar contenta d'entrar en la fase de la vida sexual activa, i aquí podem subratllar un cop més la vinculació tan estreta entre el matrimoni i el sexe, i alhora tenir en compte el costum que les dones no expressin ni el més mínim interès pel sexe.

El títol d'aquest article, «set dies sense sortir de casa», fa referència a la reclusió que la núvia ha de complir després de la primera nit de noces. L'entorn familiar aquell mateix matí ha tirat coets al pati i ha pronunciat «yu-yus» i paraules d'enhorabona que la núvia sent des de l'interior de l'habitació, sense poder sortir, i tota aquesta atmosfera alegre i festiva és interpretada per la dona com la celebració de la pèrdua de la virginitat (*La filla*, 142-143):

Vaig fer de bona núvia. Set dies sense sortir de casa, a les núvies també se les poden endur, raptar o abduir, com als nadons acabats de néixer, i s'han de protegir dels disgustos, de les males mirades, qualsevol cosa pot ferir de mort una núvia (*La filla*, 143).

Mentre que el marit, en tant que home, podrà sortir al carrer sense observar cap forma de tancament, ella s'ha de quedar allà per respecte a les tradicions, en el que sembla més una cel·la que una habitació. S'està allà, ajaguda, víctima d'una sentència autoimposada:

Sóc dins d'una una cambra obscura on no es veu res. No és penombra, no és poca claror, és la foscors absoluta sense cap punt, ni que sigui escàs, que em pugui servir per guiar-me entre unes parets que em són del tot desconegudes. A les cases tradicionals d'aquí les habitacions tenen poques obertures, un parell de finestres que donen a fora, a l'exterior de la casa, amb els seus barrots ben travats a la tova sòlida, una porta que obre

les cambres al pati. Les finestres tenen porticons de fusta pintada de blau, i quan a la nit es tanquen i es tanca la porta, també de fusta blava, no hi entra ni un raig de lluna que s'esmunyís. En aquests moments, aquest espai on sóc és impenetrable. El conec, és clar, és la meva cambra, el meu lloc al món, el que m'han reservat. [...] Al fons de la cambra, passada la porta, hi ha un *arxam*, el bany que té una petita finestra per on surt el vapor quan ens banyem si s'aixeca la petita cortina que la tapa. A l'altre extrem de l'habitació han posat aquest llit, de ferro forjat, de capçal recargolat i un matalàs pesant. És el meu llit de núvia. Jo sóc aquí, estirada al costat del meu nou marit, prement amb força les cuixes perquè és com si m'haguessin foradat i pel forat em pogués escolar, com per una aigüera. [...] sé que si començo a plorar ja no pararé [...] Quan vas decidir acceptar el tracte ja ho sabies, que al final hi hauria això, un cos desconegut que et penetraria per primer cop (*La filla*, 135-136).⁴

La mare probablement ha plorat en separar-se de la filla abans de la boda (*La filla*, 144) i, en la descripció de la celebració dels rituals, el text està esquitxat de metàfores que remetent a l'acció de plorar.⁵ Plora la núvia en la primera nit de noces i el nuvi ni se n'adona després del primer coit, ràpid i sense participació emocional de ella, que està «immòbil, rígida, com si [...] [s]'hagués mort» (*La filla*, 142). Igualment, el matrimoni es presenta en tots els aspectes com un ritu simbòlic que sepulta la seva part emotiva en un lloc on no torni a molestar-la, la memòria de les seves lectures (*La filla*, 160), i quan el marit i la mare (conjuntament) li imposen portar el mocador com ha de fer una dona casada, ella n'elegeix un de color negre, com per estar en un funeral (*La filla*, 177).

4. La recerca de la llibertat. A tall de conclusió

4 Subratllats meus.

5 Cf. «ara és la nit de plorar a una cantonada amb el rostre tapat per un mocador» (*La filla*, 128); «ara podria plorar tot el que volgués» (*La filla*, 136).

La idea que el matrimoni li podria donar llibertat naufraga gradualment. Després de casar-se, la filla no es pot matricular a la universitat, tal com havia pactat amb el marit; també ha deixat de llegir, per allunyar-se de les narracions de novel·listes com Mercè Rodoreda o poetes com Maria Mercè Marçal, que, amb les seves idees, la conduïen fora del destí traçat per a ella; finalment li toca, com ja hem vist, portar mocador contra la seva voluntat, i és d'alguna manera contra la seva voluntat, o per ser una bona esposa, que es queda embarassada. Aviat s'adona que, en casar-se, simplement ha passat de pertànyer a la mare a pertànyer al marit i a la família d'ell.⁶ No hi ha marge de llibertat dintre de la parella casada, encara que ella hagi intentat amb totes les forces compaginar les seves idees i aspiracions amb una vida de parella. Ho ha intentat tot per escollir aquesta vida, «una que s'ha d'assemblar més a la de la mare que no pas a les de les dones d'aquí» (*La filla*, 160), o sigui, de Catalunya, on viu, però no hi ha manera que funcioni. Ha de sortir-ne, i l'única sortida és fugir i deixar-ho tot per construir-se una altra vida, sense mare, sense marit, sense fill, recuperant les parts d'ella mateixa que ha deixat enrere: la dona valenta, emancipada, per fi lliure. L'obra de Najat El Hachmi, vista en perspectiva, és un únic, llarg recorregut d'emancipació, de fugida

de la religión, de la cultura, del idioma natal, de un piso de techos bajos, del imán de la mezquita del barrio, de las vecinas malignas, policías de costumbres. Y de una misma (Bonet 2021)

Perquè, com hem vist, abans d'empoderar-se, la protagonista de *La filla estrangera* s'ha hagut d'alliberar dels condicionaments en què ella també estava atrapada.

6 Cf. «ja no era seva, ara ja era del meu marit» (*La filla*, 147-148).

Bibliografia

- BONET, J. (2021) «Najat y el ardor multicultural», *La Vanguardia*, 27 de març, en línia <https://www.joanabonet.com/2021/03/najat-y-el-ardor-multicultural/> (Darrera consulta: març de 2021).
- BORTOLI, G. (2019) «La representación de la mujer inmigrante en España a través del cine y la literatura española del siglo XXI», *Rassegna Iberistica*, 42 (111), p. 179-188, <https://edizionicafoscari.unive.it/it/edizioni4/riviste/rassegna-iberistica/2019/111/nota-la-representacion-de-la-mujer-inmigrante-en-el/> (Darrera consulta: març de 2021).
- CASTELLANO SANZ, M. (2018) *Les altres catalanes. Memòria, identitat i autobiografia en la literatura d'immigració*, València, Tres i Quatre.
- CASTLES, S.; MILLER, J. M. (1993) *The Age of Migration: International Population Movement in the Modern World*, Basingstoke, Macmillan Press.
- DARICI, K. (2017) «Literatura transnacional en Catalunya: *La filla estrangera* de Najat El Hachmi». *Diablotexto Digital* 2, p. 106-134, <https://ojs.uv.es/index.php/diablotexto/article/view/10139> (Darrera consulta: març de 2021).
- (2019) «El cos com a espai territorialitzat a *La filla estrangera*, de Najat El Hachmi», *Rivista Italiana di Studi Catalani*, vol. 9, p.195-205.
- DE POLI, B. (2007) *I musulmani nel terzo millennio. Laicità e secolarizzazione nel mondo islamico*, Roma, Carocci.
- EL HACHMI, N. (2004) *Jo també sóc catalana*, Barcelona, Edicions 62, 2010.
- (2008) *L'últim patriarca*, Barcelona, Edicions 62, 2012.
- (2015) *La filla estrangera*, Barcelona, Edicions 62.
- (2018) *Mare de llet i mel*, Barcelona, Edicions 62.
- (2019) *Sempre han parlat per nosaltres. Feminisme i identitat. Un manifest valent i necessari*, Barcelona, Edicions 62.
- (2021) *Dilluns ens estimaran*, Barcelona, Edicions 62.
- HELLER, E.; MOSBAHI, H. (1993) *Dietro il velo. Amore e sessualità nella cultura araba*, Roma / Bari, Laterza, 1996.
- RAMÍREZ, Á. (1998) *Migraciones, género e Islam. Mujeres marroquíes en España*, Madrid, Agencia Española de Cooperación Internacional.
- SAINT-BLANCAT, C. (1995) *L'islam della diáspora*, Roma, Edizioni Lavoro.
- SALEH, W. (2010) *Amor, sexualidad y matrimonio en el Islam*. Guadarrama, Ediciones del Oriente y del Mediterráneo.
- VERCELLIN, G. (1996) *Instituciones del mundo musulmán*, Barcelona, Bellaterra, 2003.
- ZOVKO, M. (2019) *Itinerarios narrativos de la inmigración actual en España*, Universitat Autònoma de Barcelona.

// RECENSIONS

ANNA ALBERNI, LOLA BADIA & RAFFAELE PINTO (eds.) *El pensament d'Ausiàs March*. Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Barcelona, 2020. 300 p. ISBN: 978-84-94523-4-7-2

El pensament d'Ausiàs March, que ara poden consultar els interessats i els investigadors, és el nou estudi sobre la poesia del nostre cavaller més gran del xv. Així, sota l'edició d'Anna Alberni, Lola Badia i Raffaele Pinto, tots tres especialistes de l'obra marquiana, la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona publica, en aquest manual, una selecció de deu ponències presentades en el Congrés Internacional de Barcelona, celebrat el passat mes de desembre de 2018. El congrés, amb el mateix títol que el llibre que ací ressenyem, va tractar de reflexionar sobre la figura del poeta del segle d'or de la literatura catalana, més com a pensador que com a creador, més com a *filòsof* que com a autor líric.

En aquesta línia, en «El pensament d'Ausiàs March: forma, tradició, recepció», article que enceta la monografia i que en certa mesura fa de pròleg, Alberni assenyala que el llibre no únicament tanca el cercle del congrés, sinó que va més enllà, inclús, de les discussions d'altres conferències anteriors, com, per exemple, les de la Università per Stranieri de Siena i la Università degli Studi di Napoli Federico II. La professora Alberni realitza un recorregut per cadascun dels estudis que configuren el manual i, tot just, reflexiona sobre com la poètica marquiana remet al pensament i com aquest ha estat rebut i entès de bell antuvi fins als nostres dies.

«Ausiàs March, un poeta che pensa» és el títol de la investigació del professor Pietro Cataldi, en què la poesia es desfilagarsa amb la *pensa*. De fet, per a Cataldi la poesia de March es presenta com el camí que cal seguir per a arribar a allò que d'una altra manera és impensable i inefable. És a dir, la interpretació del poema on l'emoció, pràcticament com a pensament, pren cos, paraula, quan la ment hi és present. Semblant és també la mirada que Nadal Pasqual dedica en «El pensament sincrònic en l'obra d'Ausiàs March»,

concretament, pel que té a veure amb la veu del jo líric, cosa que li permet demanar-se per la introspecció de l'autor i l'enraonament. En tot cas, Nadal Pasqual proposa categories sincròniques i diacròniques per tal d'endinsar-se en la racionalització del subjecte marquian, però, també en la mera observació, per exemple, per a atendre el món complex de les paradoxes. En aquest sentit, la investigadora indaga la tríada de l'amor en què March pensa el context que habita i com aquest acaba per esdevenir poema. En paraules d'Alberdi, tant el text de Cataldi com el de Nadal Pasqual consideren el pensament «com a expressió d'un jo poètic fragmentat».

A continuació, en «March: il dialogo con Dant», Raffaele Pinto segueix les fonts filosòfiques que es conjuminen en l'obra de Dant, concretament, en la *Vita Nuova* i en la *Commedia*, cosa que l'investigador destaca no sols en el dolor i el fracàs present en l'enamorat dels poemes marquians, sinó també, d'acord amb Alberdi, en la tensió que existeix entre l'ànima racional i la sensible. Ben interessant resulta el lligam que Pinto estableix entre March i la Beatriu de *La Divina Comèdia* i com l'amor, més enllà de la mort, té a veure amb l'assumpció i, alhora, amb l'experiència del procés de dol. Així mateix, en relació també amb la mort, trobem «La *meditatio mortis* d'Ausiàs March», en aquest cas, un estudi en el qual Francesc Gómez es pregunta pel traspàs com a motiu poètic i com aquest, de manera irrenunciable, es connecta no ja amb la noció de l'amor marquian, sinó amb el pensament; açò és, amb el diàleg amb què el falconer del Magnànim conversa amb el decés, però també amb la vida i el desig.

En «Per una lectura di “Així com cell qui-n lo somni-s delita”, tra “cant a la follia” e “control de la raó”», Gargano, conscient de la importància de March a altres literatures, i molt especialment la castellana, afegeix diferents perspectives de lectura en què, tot i remarcant la lírica amorosa poètica, insisteix en com els cants de March poden llegir-se sota postulats pròxims al món de la medicina i, per descomptat, de la filosofia.

La professora Badia, en «Ausiàs March i “les tenebres” de l'amor» repassa algunes de les darreres aportacions realitzades sobre la matèria amorosa en l'obra marquiana amb la intenció d'entendre aquestes tenebres, però, atesa la influència de la religió i la seua la interpretació en el món del s. xv, que im-

possibilitava tot amor i tot tipus de sexualitat que no tinguera a veure amb la reproducció: la paüra de March davant la desmesura sexual de l'amor i la carn. En canvi, Guillermo Serés s'interessa pel *gest* en la poètica del nostre autor, però també en la d'altres poetes que trobarien en March cert pes. Així, en «Del “gest” de Ausiàs March al “gesto” de Garcilaso y a la “gracia” de Fray Luis de León: la pervivencia de un objetivo dinámico», Serés entén el gest marquià com la síntesi de la bellesa, cosa que extrapola a Garcilaso, tot i que esmenta que l'autor de Toledo combinaria el gest amb altres tradicions. De gran interès ens ha semblat l'apartat que Serés destina als moviments de l'ànima, fent esment a Plató i a Ciceró, però també a Lluís Vives.

El següent article és de Vicent J. Escartí, en què sota el títol «El pensament d'Ausiàs March, de l'edat mitjana a la Il·lustració», l'investigador s'endinsa en la paratextualitat que acompanya les diferents edicions i traduccions que s'han fet de l'obra marquià. D'aquesta manera, Vicent J. Escartí revisa l'atenció que va rebre March des del s. xv fins al s. xviii, i remarca que va ser el xvi el segle en què el donzell de Beniarjó hauria rebut una valoració de gran importància, per exemple, en l'edició de Baltasar de Romaní de 1539, en què el poeta, en certa mesura, apareix presentat com a *filòsof*.

Finalment, la monografia editada per Alberdi, Badia i Pinto clou amb l'article «Sis poetes vuitcentistes admiradors d'Ausiàs March», de Rafael Roca. En aquest estudi, Roca investiga la producció que ret homenatge a March entre els anys 1858-1874 i assenyala els noms de Tomàs Aguiló, Jeroni Rosselló, Ramon Picó i Campamar, Rafael Ferrer i Bigné, Teodor Llorente i Víctor Balaguer. Els objectius dels textos d'aquests autors estarien entre la lloança i la imitació. Roca conclou l'article amb un apèndix en què inclou, sense cap modificació lingüística, huit poemes dels poetes esmentats.

ROBERT MARCH
Universitat de València
robert.march@uv.es

VICENT J. ESCARTÍ & RAFAEL ROCA (eds), *En los márgenes de la historia: marginales y minorías*, Libros Pórtico, Saragossa, 2021, 305 p. ISBN: 978-84-7956-208-3

Fruit dels congressos «Als marges de la història: biografies invisibles en textos oblidats (ss. xv-xvi)», i «Proscrits, marginats i minories a la Corona d'Aragó (ss. xv-xviii). Textos i vides», celebrats a la Universitat de València els anys 2019 i 2020, i també amb aportacions dels simposis internacionals que la Universitat d'Alacant —a la seua seu de la Nucia— i l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa-IVITRA han dedicat al tema —i entre els quals destaquen «Delits prohibits: sexe, erotisme, bellesa, estètica, gaudi, dret, pecat i prohibició. Un esguard segons els clàssics, l'etnopoètica, la història i la lingüística de corpus» i «Marginats, marginals i minories», dirigits pel professor Dr. Vicent Martines—, és el volum que comentem ara, i que, publicat per Libros Pórtico (Saragossa, 2021), acaba d'aparéixer, a cura de Vicent J. Escartí i Rafael Roca Ricart. El conjunt de textos reunits en aquesta miscel·lània són catorze estudis que tracten diferents qüestions de les èpoques medieval i moderna, i han sigut elaborats per investigadors i investigadores procedents de diverses institucions acadèmiques.

El primer treball que s'inclou és obra de Vicent Josep Escartí i porta per títol «Amores difíciles y amores marginados: Sobre el amor y la escritura en la Valencia medieval» (pp. 9-28). Partint de l'obra de Luigi Da Porto, *Giulietta e Romeo*, Escartí fa un recorregut per diverses obres de la literatura catalana medieval i alguns documents de l'època que permeten comprovar com les passions concebudes per l'autor italià troben la seua correspondència en les obres medievals de les terres de llengua catalana, incloent-hi situacions difícils i ariscades per als amants, que els conduïen a extrems, a vegades, de marginació dins la societat.

El segon text és de María Luz Mandingorra i es titula «A la *putanesca*. San Vicente Ferrer y la figura de la prostituta» (pp. 29-47), i ens mostra que, encara que el famós predicador valencià no va prestar una atenció especial a la

prostitució com a fenomen social, els seus sermons inclouen moltes al·lusions a les prostitutes. Mandingorra, així, analitza la forma en què sant Vicent concebia aquelles dones i es constata que eren vistes com un gran problema moral per a la societat.

En tercer lloc, Gabriel Ensenyat, amb el treball «Los pobres, unos marginados necesarios de cara al más allá» (pp. 49-78), se centra en l'illa de Mallorca com a exemple d'una pràctica que es troba arreu i que consistia a contemplar la pobresa en el món medieval com un mal necessari per a alimentar les ànimes dels rics que, a través de fundacions hospitalàries, donacions piadoses i altres accions de tipus social, podien guanyar el cel.

En la següent aportació, titulada «Y deliberó de vivir como judío. Y se fuesse donde no lo conociessen y viviesse como judío. Exilios y conversiones en el Mediterráneo en la segunda mitad del siglo xv y principios del siglo xvi, a través de la documentación inquisitorial» (pp. 79-101), Juan Antonio Barrio, analitza les rutes de l'exili i les conversions religioses dels jueus espanyols entre la segona meitat del segle xv i principis del xvi, a través dels testimonis fets davant el Tribunal de la Inquisició de València.

En cinqué i sisé lloc, trobem el treball d'Arantxa Llàcer, que s'ocupa de «Los condenados que rescató la memoria: sobre los actos de justicia en la Valencia del siglo xvi» (pp. 103-117), un estudi en el qual s'exposen les circumstàncies més conflictives de la monarquia hispànica entre els segles xv i xvi, així com la particular representació d'aquestes circumstàncies en la societat valenciana; i el text d'Alejandro Llinares, que amb el títol «El escepticismo frente a la brujería: una aproximación a la caza de brujas en Cataluña» (pp. 119-140), analitza les principals línies historiogràfiques sobre la bruixeria, i també, com es va desenvolupar a Catalunya la repressió de les bruixes i el debat entre els escèptics i els que creien en el poder maligne de les bruixes. És a dir, entre els partidaris de detindre els assassinats d'aquelles dones i els que advocaven per intensificar la repressió contra elles com a mitjà per a lluitar contra el diable, en els segles xvii i xviii.

Amb el treball titulat «Amor entre mujeres en la documentación inquisitorial del tribunal de Valencia» (pp. 141-149), Albert Toldrà, tracta un tema

poc conegut: se centra en el lesbianisme, un dels *pecats* perseguits per la Inquisició, encara que no tan feroçment com l'homosexualitat masculina. Així i tot, malgrat el silenci social sobre aquelles dones, en la documentació inquisitorial de la cort de València en els segles XVII i XVIII, i en contextos socials molt diversos, sorgeixen diverses referències que constaten les relacions sexuals lèsbiques.

Tot seguit trobem quatre estudis que s'ocupen de biografies específiques. El primer, obra de Carmel Ferragud, porta per títol «Joan Aznar, de médico del hospital a prohombre de Alzira (Reino de Valencia) a finales de la Edad Media» (pp. 151-169), i mostra que el prestigi aconseguït gràcies a l'exercici de la medicina permetia, sovint, obtindre una bona promoció social. Com es veu en el cas del doctor Aznar, que rebé el títol de donzell i va iniciar una carrera política que el va portar a ocupar diversos càrrecs municipals.

El segon estudi d'aquest bloc, es titula «El corsario Alí Caix, o la resistencia de los moriscos valencianos a la represión inquisitorial española» (pp. 171-187), i el seu autor és Abel Soler. Ací es pot veure com després de decretar en 1525 la conversió forçosa dels musulmans valencians a la fe catòlica, la monarquia hispànica va combatre la seua resistència recurrent a una dura repressió militar i inquisitorial. Alguns d'aquells perseguïts optaren per fer-se pirates i es desplaçaren a l'Imperi otomà. En concret, Soler ens mostra el cas d'Abdal·là Alí Caix, cremat a València per la Inquisició espanyola en 1576 i que va ser convertit en màrtir de l'islam, per aquella condemna.

La tercera d'aquestes aproximacions a biografies concretes és obra de Jacob Mompó, i ens mostra una època en què les relacions homosexuals eren clandestines i castigades per les autoritats. A través de l'estudi titulat «Amistad, deseo y prostitución. El caso de Luis Ramón y Carlos Charmarinerro (s. XVII)» (p. 189-210), Mompó ens explica com el sicilià Charmarinerro tenia relacions de sodomia amb diversos xics als quals pagava pels seus serveis. Un d'ells, el jove Martiniano, va anar voluntàriament a la cort i va confessar les relacions íntimes que mantenia amb Carlos. Entre els amants d'aquest darrer es trobava Luis Ramón, sobre el judici del qual el treball aporta parts substancials que ens ajuden a comprendre el desenvolupament d'aquell procés judicial contra els sodomites.

Tancant el grup de les biografies personals, trobem l'estudi de Verònica Zaragoza, titulat «Gertrudis de Anglesola (1641-1727): escritura, autoridad e integraci3n ciudadana desde los márgenes» (pp. 211-233), i que és una anàlisi que estableix com l'escriptura epistolar va permetre a aquella dama, construir-se una determinada identitat i assolir una posici3n d'autoritat espiritual i social. Les cartes d'aquesta monja no s'han conservat més enllà d'alguns fragments transmesos per la seua hagiografia impresa. Però, malgrat tot, la investigadora analitza la perspectiva que ofereixen alguns d'aquells fragments conservats.

Tot seguit, ens trobem dos treballs que se centren en la marginalitat, encara que des d'òptiques ben diferents. El primer porta per títol «La *Canción de la cruzada contra los albigenses* y el relato del proceso de convertirse en marginados en casa propia: los condes de Toulouse y el conde de Provenza» (pp. 235-268), i és obra de Vicent Martines, que analitza la croada contra els albigesos (o càtars) com una *santa* guerra de conquesta i annexi3n d'Occitània per part de la corona francesa en la qual els vençuts van ser desposseïts, marginats i/o exiliats en aplicaci3n del dret de conquesta. Al remat, el comte de Tolosa, Ramon VI, i el seu fill, Ramon VII, van ser considerats rebels per defensar el seu propi país davant la croada i, posteriorment, ja derrotats, van ser purgats i marginats.

El segon treball d'aquest bloc, «*Transmedia storytelling* que reporta y supera casos de marginados. Clásicos como muestra de didáctica y psicología social para la superaci3n personal» (pp. 269-292) és degut a la col·laboraci3n de Rosabel Martínez-Roig, Diego Gavilán-Martín i Gladys Merma-Molina. Des del camp de la pedagogia social i la psicologia, l'estudi s'ocupa d'algunes de les claus de la narraci3n d'històries com a estratègia per a fer sorgir l'emoci3n i la persuasi3n dels receptors i se centra en alguns casos d'històries de persones que vivien al marge de la societat, de personatges que van ser condemnats a l'ostracisme. El treball, doncs, se centra en els autors exiliats de tots els temps, en personatges condemnats a l'infern o al purgatori, o privats de llibertat, castigats sense ra3, violats i mutilats, assassinats i cremats.

En últim lloc es troba un treball sobre història de l'art, de Francesc Grannell, amb el títol «Una iconografia del *otro* en el retablo de san Jorge del Cen-

tenar de la Ploma» (pp. 293-305), en què es fa una anàlisi iconogràfica particular de la imatge dels sarraïns. I per a això, s'examinen les representacions que s'adhereixen als patrons iconogràfics del sarraí amb l'objectiu d'explicar la seua raó de ser a través del context social. Uns patrons que es van emprar per a modificar les identitats històriques dels individus que van dur a terme actes mesquins contra el poble cristià que es considera sagrat.

Comptat i debatut, el recorregut que se'ns proposa en aquest magnífic volum i amb les brillants aportacions dels seus autors, és clarament una bona mostra del que poden oferir, encara, les investigacions que se situen en les zones perifèriques de la història i, en general, de la cultura.

ALBERT PERPINYÀ PUIG
Universitat de València
perpipuig@gmail.com

ADOLF PIQUER VIDAL, *La identitat narrativa valenciana en el segle xx*, Edicions Institució Alfons El Magnànim-Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, València, 2020, 238 p., ISBN: 978-84-7822-870-6

La identitat valenciana al segle xx ha estat un tema complex i de gran producció als estudis catalans contemporanis. La posició excèntrica del País Valencià respecte a la resta del territori de parla catalana —que a més inclou territoris originàriament castellanoparlants i una forta castellanització dels nuclis urbans—, la manca d'un entramat cultural fort com bé podíem trobar al Principat a principis de segle o les posicions reaccionàries d'alguns sector secessionistes han marcat sovint el full de ruta d'un món laberíntic. Una mirada que travessara la narrativa de producció valenciana d'aquest segle com ara la proposada per Adolf Piquer en *La identitat narrativa valenciana en el segle xx*, el volum que ací ressenyem, calia per tal d'omplir un buit tant en el camp dels estudis literaris com en el de la identitat cultural en llengua catalana. Fins al moment s'havien llegit alguns estudis parcials on predominava la categorització de les obres i on no s'insinuaven les influències estètiques, les relacions amb el context literari del moment i mancaven arguments a una anàlisi que, sovint, s'ennuegava amb una inflació terminològica d'influx francòfon. Pel que fa als autors, alguns treballs acadèmics havien incidit en la producció individual, que el llibre també recull en les seues referències bibliogràfiques. És el cas d'Artur Perucho, de Martínez Ferrando o de Josep Lozano, per exemple, treballats en tesis doctorals que l'autor cita.

El volum s'estructura en quatre capítols, els dos primers respondrien a un ordre cronològic, a una seqüenciació temporal que dialoga amb els seus respectius contextos, des de l'anàlisi de la narrativa de principis de segle, fins als seus darrers anys. D'aquesta part cal destacar que l'autor sembla haver seguit els consells de Joan Fuster quan indicava la possibilitat de revisar Morales Sanmartín com a precursor de la narrativa del xx, tot i que Piquer fa constar l'ombra

palesa de la Renaixença valenciana sobre la seua obra. En aquest sentit, el punt de vista històric resulta força interessant perquè la seua utilitat com a manual de referència per als futurs estudiosos ha fet un camí fonamental. Les revisions de les col·leccions de contes, la lectura d'obres que només apareixien referides amb el títol en alguns dels llibres d'història de la literatura, la recuperació de noms poc coneguts, suposa una reivindicació i un esforç de recerca digne d'esmentar.

El tercer i quart capítol vindrien a posar aquest trajecte literari en perspectiva: primer centrant-se als eixos temàtics amb els quals podem agrupar aquestes obres en el capítol tercer, i en segon lloc tractant dels quatre autors més prolífics i importants de la nostra literatura en el quart: Joan Francesc Mira, Ferran Torrent, Isabel-Clara Simó i Josep Lozano. Hi observem la pretensió de fer una valoració de com ha evolucionat temàticament la nostra narrativa i com s'ha deixat arrossegar pels temps que corrien en cada cas. A més, en estudiar els quatre autors referits sembla donar un senyal ben clar de quins seran, possiblement, aquells que passaran a ocupar un lloc en la memòria col·lectiva dels valencians del futur; si és que arribem a tindre una memòria cultural d'ací a uns anys.

El cinquè i darrer capítol ens proposa fer una reflexió al voltant de com s'ha desenvolupat aquesta narrativa amb el seu context social, quines fites i innovacions ha aconseguit o què podem en esperar en el futur. Aquesta és la part més assagística del treball, sembla que Piquer s'ha desencotillat del vestit d'acadèmic historicista per a passar a escriure amb certa llibertat sobre una valoració global de la qüestió tractada. La cosa s'explica, evidentment, sota la necessitat d'una conclusió que ens portara a algun lloc. Conegudes són les dissertacions acadèmiques que s'acaben amb les dades i no n'extrauen el suc. En aquest cas el treball apunta una mica més amunt, toca un punt delicat pel que fa a una primera valoració sobre la producció de cent anys. Certament, sembla que la puntualització sobre la pobresa quantitativa dels inicis, que permet — això sí— un major detall en les dades, evolucione cap a territoris qualitius; però el mateix autor sembla indicar-nos que no és or tot el que resplendeix. La qualitat dels llibres més recents no compta amb una consideració social de la llengua i dels autors: tenim els escriptors però no el ressò que caldria.

Finalment, seguit de la bibliografia de la qual ha fet ús l'autor, trobem un regal de gran vàlua: una llista dels autors i autores que constitueixen aquest període i les seues obres narratives que, sens dubte, serà de gran ajuda per a persones interessades en el tema o com a corpus per a iniciar recerques de diferents tipus. Podria haver estat una llista més exhaustiva, hi trobem a manca els treballs de Piera, que apareixen citats en el cos del llibre, o els de Labrado i algun altre. Això darrer s'excusa perquè l'autor tampoc ha escrit en cap moment que el seu treball tinga tot el detall de la producció del segle xx. Potser per això el títol no ha estat tan ambiciós com hauria pogut ser una «narrativa valenciana del segle xx». La manca d'agosament és d'agrair; com ho és, en definitiva, que algú s'haja atrevit a acarar-se amb un tema tan ampli i tan agrest per a la recerca i l'anàlisi.

JUAN MARTÍNEZ GIL
Universitat Jaume I
gilju@uji.es

// NORMES D'EDICIÓ

1. Normes de presentació d'originals: articles

a) Requisits previs

1. Els articles hauran de ser treballs originals de recerca, no publicats anteriorment en cap altre mitjà ni en cap altra llengua, i que no es troben en fase d'avaluació en cap altra publicació.
2. Si l'estudi o el treball ha rebut finançament per a la realització, s'indicarà al text, en una nota inicial.
3. Els autors, si estan donats d'alta en ORCID, hauran de signar el treball amb la versió normalitzada del nom que hi hagen registrat.

b) Qüestions generals

Extensió. Els articles tindran una extensió aproximada d'entre 15 i 20 fulls. Només excepcionalment i per acord del Consell de Redacció, es podran acceptar articles que siguin més curts o ultrapassen l'esmentada extensió.

Forma. S'ajustaran plenament a aquestes normes de presentació i també a la normativa de la llengua en què estiguen escrits. Altrament, el Comitè de Redacció els podrà rebutjar sense iniciar el procediment d'avaluació o demanar-ne una versió revisada. Es prega als autors i autores que s'asseguren de la bona qualitat de redacció del text.

Documents que cal adjuntar

Articles. S'enviaran en suport informàtic, en Word (.docx o .doc) o en format RTF (.rtf). Si s'utilitza algun altre processador de textos, caldrà indicar-ho. S'enviarà també una versió de l'article en format PDF (.pdf). El text anirà encapçalat amb el títol (tan breu com siga possible), el nom de l'autor o autora, el seu codi ORCID -si n'hi ha-, la filiació acadèmica i l'adreça electrònica. Al final de l'article, abans

de les referències bibliogràfiques, es tornarà a indicar el nom, la institució acadèmica i les adreces postal i electrònica.

Resum i informació addicional. En una pàgina a banda, a més del nom de l'autor o autora, s'inclourà, tant en la llengua de l'article com en anglès: el títol de l'article, un resum d'una extensió de 600 a 1.200 caràcters (espais inclosos) i les paraules clau (de 4 a 7), juntament amb les adreces postal i electrònica i un telèfon de contacte.

Enviament. Els articles es faran arribar a rvf@dival.es

c) *Normes d'edició*

Divisió dels articles. Segons les necessitats del discurs, convindrà dividir l'article en apartats. Els títols dels epígrafs o subepígrafs aniran en rodona normal, en una línia separada dels paràgrafs precedent i següent. No s'ha d'usar més de tres dígits en la numeració dels subepígrafs:

Referències bibliogràfiques internes. Les referències bibliogràfiques s'inclouran dins del cos de l'article i seguiran el sistema «autor/a-any-pàgina». L'any i les pàgines apareixeran entre parèntesis, separats per dos punts i un espai. Quan la referència abaste tota una obra, no caldrà explicitar-ne les pàgines. Entre l'últim cognom de l'autor o autora citats i l'any de publicació del text a què es fa referència no s'intercalarà cap signe:

Citacions. Les citacions breus (una o dues línies) apareixeran dins del text, entre cometes angulars (« »). Si són més extenses, aniran en paràgraf a banda, sense cometes i en Garamond (o si no, en Times) 10, font normal. Les elisions s'indicaran amb tres punts entre claudàtors [...].

Notes. Les notes crítiques, de nombre i extensió reduïts al mínim, apareixeran a peu de pàgina i es reservaran a explicacions o aclariments complementaris dels autors. Estaran compostes en Garamond (o si no, en Times) 10. Les crides a nota s'indicaran en el cos de l'original en aràbics volats, darrere de la paraula indicada. Si aquesta paraula va seguida d'un signe ortogràfic, les crides aniran darrere del signe.

Requisits tipogràfics. El format general del text, a banda de les especificacions indicades per a citacions extenses, anirà en Garamond (o si no, en Times) 12, sense sagnats ni tabuladors.

- La cursiva podrà utilitzar-se per a títols de publicacions i per a destacar algun terme o diferenciar paraules o frases curtes en una llengua diferent de la de l'article, no per a les citacions.
- S'usarà el guió curt en els casos ortogràficament exigibles i el llarg en funció de parèntesi dintre d'una frase. En aquest cas, si l'incís acaba en punt, se suprimirà el guió de tancament.
- Preferentment s'usaran les cometes angulars. Quan calguen distincions internes en una citació, s'empraran les cometes d'acord amb la gradació « “ ‘ ’ ” ».

Elements gràfics. Les taules i figures, en Garamond (o en Times) 10, aniran numerades consecutivament. El títol anirà a la part inferior, separat per un espai, en el cas de les figures, i a la part superior, en el de les taules. Cal tenir en compte que la revista s'imprimeix en blanc i negre.

- Les imatges es presentaran a banda, numerades i amb indicació de la situació dins del text. Les dimensions seran, com a mínim, les mateixes que tindrà una vegada publicada. La resolució serà, almenys, de 300 ppp i el format, preferiblement TIFF (sense comprimir) o JPEG.

Referències bibliogràfiques (bibliografia final). Les referències que apareixen al text es repetiran al final en un apèndix de bibliografia, per ordre alfabètic de primer cognom d'autor o autora. L'autor o autora es fa responsable de comprovar que totes les referències del text i només aquestes es recullen a la bibliografia final i que s'ajusten a les convencions següents:

- Els cognoms dels autors hi figuraran en versaletes (o en minúscula; en cap cas, en majúscula), primer el cognom o cognoms; després, separada per una coma, la inicial del nom de fonts.
- El nombre de volums de les obres citades s'indicarà darrere de l'editorial, en aràbics i seguit de l'abreviatura «vol.», sense marcar el plural.
- El volum recomanat s'assenyalarà amb el número romà corresponent darrere del títol.
- Quant a l'entitat editora, s'ometran les paraules *editorial* o semblants, llevat d'algun cas en què, per claredat, és aconsellable mantenir-la (p. ex., Edicions 62).
- Les coedicions s'indicaran amb una barra separadora (València/Barcelona; IIFV/PAM).
- Si la data real d'edició d'una obra no es correspon amb la que figura a la portada, s'indicarà entre claudàtors dintre dels parèntesis: (1998 [1999]).

- Quan s'utilitze una edició que no siga la primera i la data d'aquesta siga rellevant, s'indicarà entre claudàtors darrere de la data de l'edició emprada: (1998 [1a ed. 1954]).
- Les obres d'un mateix autor o autora i any s'ordenaran afegint una lletra a la data: (1998a), (1998b), etc.
- Les pàgines s'indicaran amb les abreviatures p. o pp. (no pàg. o pàgs.).
- Quan la referència tinga un DOI o una URL, caldrà indicar-ho. Els DOI poden localitzar-se a <http://www.crossref.org/guestquery/>. En el cas de les URL, cal consignar la data de consulta.

d) *Correcció de proves*

Passada l'avaluació externa i tingudes en compte les observacions que se'n puguen derivar i una vegada maquetats els articles, la *Revista Valenciana de Filologia* farà arribar als autors unes proves perquè les revisen. Aquesta revisió en cap cas no podrà implicar una modificació important del contingut de l'article.

2. *Normes de presentació d'originals: ressenyes*

a) *Requisits previs*

- Les ressenyes hauran de ser treballs originals no publicats ni totalment ni parcial en un altre mitjà ni en una altra llengua.
- Es recomana que no siguen purament descriptives i que situen l'obra i l'autor o autora en el marc de l'àmbit de recerca en què s'insereixen.
- Si els autors estan donats d'alta en ORCID, signaran el treball amb la versió normalitzada del seu nom que hi hagen registrat.

b) *Qüestions generals*

Extensió. Tindran una extensió màxima de 15.000 caràcters (espais inclosos). Només excepcionalment i per acord del Consell de Redacció, hom podrà acceptar ressenyes que siguen més breus o que ultrapassen l'esmentada extensió.

Forma. S'ajustaran plenament a aquestes normes de presentació i també a la normativa de la llengua en què estiguen escrites. Altrament, el Comitè de Redacció les podrà rebutjar o demanar-ne una versió revisada. Igualment, es prega als autors i autores que s'asseguren de la bona redacció del text, així com d'utilitzar un llenguatge igualitari, que no discrimine ni invisibilitze les dones o els homes.

Suport informàtic. S'enviaran en Word (.docx o .doc) o en format RTF (.rtf). Si s'utilitza algun altre processador de textos, caldrà indicar-ne quin.

Enviament. Les ressenyes es faran arribar a l'adreça de la revista: rvf@dival.es

c) Normes d'edició

Fitxa bibliogràfica. El text anirà encapçalat amb la fitxa bibliogràfica del llibre ressenyat: nom de l'autor o autora, seguit del títol (en cursiva), ciutat, editorial, any d'edició, pàgines totals del llibre i ISBN. Així doncs, la fitxa bibliogràfica seguirà el model següent:

Joan Fuster, *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Edicions 62, 1962, 222 pp., ISBN: 84-297-1294-1.

Al final del text s'indicarà el nom i cognom de qui signa la ressenya (en ver-soletes) seguit de la institució acadèmica a què pertany, a més de les seues adreces postal i electrònica i el telèfon.

Requisits tipogràfics. El format general del text anirà en Garamond (o en Times) 12, sense sagnats ni tabuladors. La cursiva podrà utilitzar-se per a títols de publicacions i per destacar algun terme o diferenciar paraules o frases curtes en una llengua diferent de la de l'article. No per a les citacions.

S'usarà el guió curt en els casos ortogràficament exigibles i el llarg en funció de parèntesi dintre d'una frase. En aquest cas, si l'incís acaba en punt, se suprimirà el guió de tancament. Preferentment s'usaran les cometes angulars. Quan calguen distincions internes en una citació, s'empraran les cometes d'acord amb la gradació « “ ‘ ’ ” ».

Les citacions breus (una o dues línies) apareixeran dins del text, entre cometes angulars (« »). Si són més extenses, aniran en paràgraf a banda, sense cometes i en Garamond (o en Times) 10, format normal. Les elisions s'indicaran amb tres punts entre claudàtors [...].

3. Propietat intel·lectual

L'autor o autora que adrece un treball a la redacció de la *Revista València de Filologia* perquè siga publicat ha de ser el titular legítim dels drets d'explotació. La legitimació per a la publicació del treball ha d'incloure també les imatges, les taules, els gràfics i altres materials que puguen complementar el text, amb independència de si n'és l'autor o autora.

Copyright: En publicar el treball en la revista, l'autor o autora cedeix a la *Revista València de Filologia* els drets d'explotació (reproducció, distribució i comunicació pública), tant per a l'edició impresa en paper com per a la versió electrònica, que serà accessible mitjançant la xarxa Internet.

Tots els treballs publicats en la *Revista València de Filologia* es troben sota una llicència Creative Commons del tipus Reconeixement - NoComercial - Sense-ObraDerivada 4.0.

4. Procés d'avaluació científica

1. El Consell de Redacció farà una primera revisió, prèvia al procés d'avaluació externa, per tal de comprovar que els **articles** rebuts (tant els publicats en la part miscel·lània com els que integren els monogràfics) s'ajusten en temàtica, qualitat de redacció i extensió als criteris de la revista; a més, constatarà que es tracta de treballs d'investigació originals, no publicats abans en cap altre mitjà ni en cap altra llengua. Els treballs hauran d'ajustar-se, així mateix, a les normes de presentació de la *Revista València de Filologia*; en cas contrari, seran retornats als autors perquè facen els canvis necessaris i els tornen a enviar a la redacció de la revista en un període no superior a quinze dies.
2. Una vegada passat aquest primer filtre dels editors, començarà el procés d'avaluació externa, estrictament anònima (*double-blind peer review*) dels articles, que serà realitzada per experts aliens a la *Revista València de Filologia* i al seu Consell de Redacció. Aquest procés estarà gestionat directament des de la direcció de la revista. Cada article i monogràfic serà avaluat per dos investigadors escollits entre els membres del Comitè Científic, del Comitè d'Avaluadors Externs o experts de reconegut prestigi en els temes tractats a qui es demane puntualment avaluar algun article o monogràfic.

3. Seguint les pautes del formulari de revisió facilitat per la revista i tenint en compte criteris d'originalitat, rellevància, rigor metodològic i presentació formal dels treballs, cada avaluador o avaluadora elaborarà un informe motivat que especifique les raons de l'acceptació, la demanda de revisió o el rebuig de l'original.
4. Els avaluadors podran recomanar la publicació dels articles sense necessitat de cap retoc o bé proposar les correccions necessàries perquè els treballs puguin ser publicats. En aquest cas, les indicacions dels avaluadors seran trameses als autors perquè les incorporin i retornen la versió revisada del treball en un període no superior a quinze dies.
5. Si els dos avaluadors externs consideren que l'article no és publicable, la *Revista València de Filologia* n'assumirà la decisió i la comunicarà als autors aportant els motius adduïts en l'avaluació. Si no hi ha unanimitat en les avaluacions sobre la conveniència o no de la publicació d'un article, el Consell de Redacció prendrà la darrera decisió. En cas d'acordar la publicació del treball, la direcció de la revista i la secretaria de redacció supervisaran la introducció dels canvis necessaris per a l'esmena del text.
6. L'anonimat d'autors i avaluadors serà preservat per part de la revista al llarg de tot el procés.
7. La *Revista València de Filologia* es compromet a avaluar els treballs i a donar una resposta als autors sobre l'acceptació o no dels originals en un termini no superior a cinc mesos comptadors a partir de la revisió prèvia del Consell de Redacció.
8. Les *ressenyes* seran avaluades pel Consell de Redacció de la *Revista València de Filologia*, que haurà de comprovar que es tracta de textos originals, no publicats abans en cap altre mitjà ni en cap altra llengua, i que s'ajusten en temàtica, qualitat de redacció i extensió als criteris de la revista. Els textos hauran d'ajustar-se, així mateix, a les normes de presentació de la revista; en cas contrari, seran retornats als autors perquè facen els canvis necessaris i els tornen a enviar a la redacció de la revista en un període no superior a quinze dies.
9. La *Revista València de Filologia* no s'identifica necessàriament amb els punts de vista mantinguts en els treballs que publica.

5. *Principis ètics en investigació i publicació*

En els nostres temps, quan tantes possibilitats ofereix en el camp del coneixement, la qualitat i el rigor que cal exigir a una revista d'investigació no pot deslligar-se d'una sèrie de principis ètics que, dins del procés de publicació, afecten editors, avaluadors i autors. En aquest sentit, la *Revista Valenciana de Filologia* vol mostrar el seu compromís amb el codi ètic pel qual es regeix i que es basa en les recomanacions del Committee on Publication Ethics (COPE) i en l'International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE).